राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला

[राजस्थान शासन द्वारा प्रकाशित]

प्रधान-सम्पादक

चन्द्रमोहन मीना I. A. S.

[निदेशक, राजस्थान प्राच्यविद्या प्रतिष्ठान, जोधपुर]

ग्रन्थाङ्क १७७

पुण्डरीक - ग्रन्थावली

सम्पादक

वैद्य बुद्धिप्रकाश आचार्य

आयुर्वेदभिषक्, आयुर्वेदवाचस्पति

प्रकाशक

(राजस्थान राज्य संस्थापित)

राजस्थान प्राच्यविद्या प्रतिष्ठान, जोधपुर

RAJASTHAN ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE, JODHPUR

1994

राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला
[राजस्थान शासन द्वारा प्रकाशित]

प्रधान-सम्पादक
चन्द्रमोहन मीना I. A. S.
[निदेशक, राजस्थान प्राच्यविद्या प्रतिष्ठान, जोधपुर]

ग्रन्थाङ्क १७७

पुण्डरीक - ग्रन्थावली

सम्पादक
वैद्य बुद्धिप्रकाश आचार्य
आयुर्वेदभिषक्, आयुर्वेदवाचस्पति

प्रकाशक
(राजस्थान राज्य संस्थापित)
राजस्थान प्राच्यविद्या प्रतिष्ठान, जोधपुर
RAJASTHAN ORIENTAL RESEARCH INSTITUTE, JODHPUR
1994
मूल्य रु. 160-00

राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला
[राजस्थान शासन द्वारा प्रकाशित]

प्रधान-सम्पादक
चन्द्रमोहन मीना I.A.S.
[निदेशक, राजस्थान प्राच्यविद्या प्रतिष्ठान, जोधपुर]

ग्रन्थाङ्क १७७

पुण्डरीक - ग्रन्थावली

सम्पादक
वैद्य बुद्धिप्रकाश आचार्य
आयुर्वेदभिषक्, आयुर्वेदवाचस्पति

प्रकाशक
(राजस्थान राज्य संस्थापित)
राजस्थान प्राच्यविद्या प्रतिष्ठान, जोधपुर
Rajasthan Oriental Research Institute, Jodhpur

1994 मूल्य रु. 160-00

RAJASTHAN PURATANA GRANTHAMALA

[Published by the Government of Rajasthan]

General Editor : C.M. Meena, I.A.S.
(Director, Rajasthan Oriental Research Institute, Jodhpur)

No. 177

PUṆḌARĪKA - GRANTHĀVALĪ

Edited by
Buddhi Prakash Acharya
Ayurved-Bhisak, Ayurveda-Vacaspati

Published by
(Established by the Govt. of Rajasthan)
Rajasthan Oriental Research Institute, Jodhpur

1994

प्रकाशक
(राजस्थान राज्य संस्थापित)
निदेशक, राजस्थान प्राच्यविद्या प्रतिष्ठान, जोधपुर

प्रथम संस्करण – 1994

प्रथमावृत्ति – 500

मूल्य–160/- रुपये

मुद्रक
पंकज प्रिण्टर्स, जोधपुर

विक्रमाब्द 2050 ई. सन् 1994

Published by
The Rajasthan Oriental Research Institute, Jodhpur

First-edition - 1994

500 Copies

Price Rs.160.00

Printed by
Pankaj Printers, Jodhpur

अनुक्रम

i	Preface	
ii.	भूमिका	1–322
iii.	विस्तृतविषयसूची	i–xxxii
iv.	सद्राग चन्द्रोदय	1–47
v.	नर्त्तननिर्णय	48 294
vi.	रागमाला	295–296
vii.	रागमञ्जरी	297-331
viii.	परिशिष्ट	1–9
ix.	शुद्धिपत्र	1–8

Preface

The tradition of musicological writings. that commences from the Natyashastra by Bharatacharya during 4th century and rather reshaped or re-organised by the noted musicologist Sharangdeva in his voluminous and erudite work 'Sangit-Ratnakar'', is accredited with a number of important works on musicology, namely Ragatattvavibodha of Shrinivas, Sangit Parijat of Ahobala, Sangit-Darpana (anonymous), Sangit-Damodar of Shubhankar and many others, which in a way or other, are regarded of utmost use for the study of practice of music then prevalent in the respective time. Among the series of these and other works, needless to say, the theories propounded by Pundarik Vitthal have their own significance and to certain extent, need to be studied seriously.

Pundarik-Vitthal, a noted musicologist of 16th century, who hailed from a village Satnur near Shivaganganagar in Karnat province, served the court of some Burhankhan of Farruki dynasty in Khandesh and it may be assumed that later on he shifted himself to the court of AMBER during the reign of Mansingh and for a considerable period served at the court of Madhavsingh, a brother of Mansingh. His erudition and scholarly attitude paved his way to the court of the Mughal Emperor Akbar, the great, who instructed the author to write a treatise on Dance that has become famous as Nartana-Nirnaya.

Internal evidence found in the Sadragachandroday reveals the fact that it was composed for the pleasure of Farruki ruler. Burhan. khan when the author might have been staying as protege at Anand-valli the capital city of Farrukis; while the Ragmanjari evidently speaks that Pundarik was a member of the Vidvat-sabha of Madhavsingh. While discussing the works of Pundarik, it may be rather surprising that the author has not mentioned any fact as regards the date of composition of his works. except in Ragmala which was written in 1498 Shak i.e. 1576 A.D., that confirms the fact that Pundarik Vitthal's time-span falls. in the latter half of the 16th century.

Late Pdt. Vaidya Buddhi Prakashji Acharya, himself a Dhruvapad exponent in tradition of Pdt. Kisanaram Tripathi, a disciple of Late Pdt Mohan Lal, a radio-artist in between 1949-54, and a renowned Sanskrit scholar, has taken great efforts in preparing edited text of the works of Pundarik and has made it available with an exhaustive introduction to the scholarly world. By profession though he was a Vaidya, his devotion to the study of musicology, resulted in his writings of Sangitambuja Bhaskar, an original treatise on musicology which is yet to be published. His another edited work "Anandmala" by Anand Bharati is also being published by the Institute.

I trust that his efforts in editing these works of Pundarik Vitthal will certainly gain a word of praise in the scholarly world and also would prove important for the students of Indian Music.

C.M. Meena
Director
Rajasthan Oriental Research Institute
Jodhpur

[पुण्डरीक ग्रन्थावली]

स्व. वैद्य बुद्धिप्रकाश आचार्य

जन्म दि० 19-9-1919 निधन दि० 6-10-1993

INTRODUCTION

It is believed that the Vedas, like the Creator, are without a beginning and as such, much sanctity is attached to them. They are the fountain of all Lore, Science and Arts and they have saved the lores from the ravages of time and extinction all through the centuries gone by.

The faith which has no gospel to sustain itself is liable to lose its hold through a series of transmutations till it ultimately disintigrates and loses its intrinsic identity. But a faith which draws sanction or inspiration from a sacred book is able to hold on its own. The holy scripture-the Vedas have authentic statements to encounter the rebuffs and attacks of the heterodox thinkers.

MUSIC

Every sane human being aspires to come closer to the supreme spirit that pervades the universe. For a complete union with the divine spirit and the consequent attainment of the final beatitude Music serves as the heavenly bestowed Golden link.

It was through the Divine spell of Devotional Music that highly revered sages like Nārada and ascetics anchorities and like Thyāgarāja, Sūradāsa, Tulasıdāsa, Haridāsa Swāmi and Lovelorn Princess Mırā were able to attain Eternal and intimate Union with Brahma.

The origin of Music lies in 'Nāda' (Sound) and our sacred treatises have named it 'Nāda Brahma'. The two folds of Nāda are 'Anāhata' and 'Āhata'. We are here concerned with 'Āhata' only. Upaniṣadas, which have their origin in the Vedas, have denominated 'Brahma' as Supreme Spirit (Parama Tattva) and described its threefold manifestation[1].

---

1. (ii) B. U. 5/8/1

(1) In his own part in the shape of Para Brahma (स्वयं अंशीभूत परब्रह्म)

(2) In his exalted magnificence (विभूतिरूप), and

(3) A secondary incarnation part of a portion (अंश रूप)

The word 'Nāda Brahma' comprises of two words i.e. 'Nāda' and 'Brahma'. It therefore, appears expedient to explain both the terms separately.

NĀDA

Nāda is the principle of life and consciousness in all creatures appearing in the form of the world, which is bliss and which is unique.

Nāda is the path way to God-realization. It is a discipline dedicated to the peerless and blissful Nāda which fills the Universe and is realized as God in the formless form of sound eternal. Music emanates from Nāda and as such it comes to the faithful and the sympathatic one as the royal roadway to that which pulsates as Supreme consciousness in all the living beings and holds them alive. It is precisely the means of reaching and relaying his own elegance. Swa Swarūpa bhāva' through the medium peculiar to it. This marvel is done by music through the art form of 'Nāda'. The Supreme Lord of the entire world of visible and invisible things and beings, is the goal of the search and enquiry of the man of Music. In other words freedom (Mokṣa) from the thraldom of limiting body-mind-ego consciousness is what a devotee of music aims at.

In our country, music has been essentially spiritual in orientation and is learnt with purity of heart and mind, and deep devotion and perseverance. Hon'ble V. Bālsubhramaṇyam, a great musician himself, in his presidential address at the XXXII Madras Music Conference said[1] "Broadly speaking, the music in the west is mainly secular, orchestral, recitative and collective, as against ours which is spiritual, vocal, interpretative and individual". He continued, "Our music has its roots and tries to evoke spiritual emotions and is used mainly as a means for uplifting the human spirit towards Godhead".

1. (Lxv) P. Add P. 14-15

In respect of Nāda Prof. Jaideva Singh has expressed the view that in its essence, Nāda is a Stir of the impulse of the Divine-will which manifests itself[1].

Nāda is a word with multiple meanings varying in different contexts, though the essential core of the meaning remains unchanged.

The threefold, connotation of Nāda are (1) Supreme Sound 'Para-Nāda', (2) Sound in general and (3) Musical sound, where its number is limited to 22 only[2].

The two main aspects of Nāda are (i) Philosophy and Metaphysics (Ātma Tattva Vidyā Śāstra), and (ii) it's adoration (Sādhanā).

(i) Philosophy & Metaphysics.

After the great cosmic night of annihilation (Mahāpralaya) the desire of the Divine for a new vision again of the lost world, sprouts[3] itself as 'Sound Supreme' 'Para Nāda' which fills the entire vacuity 'Ākāśa'. The subjective divine-will shapes itself into objective form as Motion 'Spanda'. Motion implies sound. Treatises on motion in Indian Classics call it as the first 'Spanda'. Experience confirms that whereever there is motion there is sound. Jaideva Singh. quotes from 'Introducing Music' that the creation of the world, however it came about, must have been brought about by motion (sound)[4].

Our Musicologists regard sound as the first expression of God's will[5].

In Ṛgveda Nāda has been regarded as audible in four ways on four different seats or stages of its evolution :—

चत्वारि वाक् परिमिता पदानि
तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिणः ।

1. (Liv) P.M.T. P. 37
2. (xix) S.R. 1/3/8
3. (LIV) PMIT. P. 37
4. ibid P. 37-38
5. ibid P. 17

गुहा त्रीणि निहिता नेङ्गयन्ति
तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति ।।[1]

"The contemplating and Seeing Brāhmaṇas who know the Vedas uphold that 'Vāk' (Nāda) is measured in four steps. The three steps lie unmanifest to gross senses (enwombed) while the human being utters and knows the fourth one".

Veda Vyāsa has explained this doctrine as follows ;—

"स एव जीवो विवरप्रसूतिः
प्राणेन घोषेण गुहां प्रविष्टः ।
मनोमयं सूक्ष्ममुपेत्य रूपं
मात्रास्वरो वर्ण इति स्थविष्ठः ।"[5]

"With its 'Āhata Nāda discipline i.e, 'Parā Vāk Prāṇa', it enters firstly in the 'Mūlādhāra Cakra' the mystical circle above the organs of generation, and subsequently moves to the 'Maṇipūraka cakra' situated In the Navel area where it inverts and manifests as subtle spiritual shape 'paśyanti' Further the same manifests as madhyamā' in the 'Viśuddha Cakra'. Gradually it moves further. It then establishes in the mouth, and manifests as 'corpulent accent' 'Udātta', 'grave' 'Anudātta' etc. Vowels, 'short and long standard of prosodial instant, 'Mātra', and sounds 'alphabets' 'Kakārādi Varṇa' and causes to manifest 'corpulent and powerful, 'Vaikharı'

Dr. Gaurınāth Śāstrı observes "Hitherto at 'Madhyama level' music was purely intellectual, but now it rises to spiritual heights at the 'paśyanti' stage.[3]

Bhartrihari and some others have held that the state of 'paśyantı' is the eternal Śabda-Brahma itself and 'madhyamā' and Vaikharı' are the

---

1. (i) R.V. 1.22.164.45
2. (xiii) SBMP II, 11/12/17. P. 784
3. (LV) P.N. & M. P. 74-75

manifestations of 'paśyanti'; that 'Paśyanti' is the Summum bonum of human existence; and that it is itself transcendental consciousness in which the distinction between word and meaning disappears[1] but, Heta Rāja and Puṇya Rāja discard this view of Bhartrihari and say that 'paśyanti' is the first divine manifestation of 'Śabda Brahma'. It is not 'Śabda Brahma' itself as Bhartrihari holds.[2]

Being a yogi himself Bhartrihari held so in the tradition of contemplative saints.

Swāmi Pratyagātmānanda holds the view that by the slow upward movement of 'Vāyu', through impact in the navel, heart, throat, head and mouth etc the Nāda creates itself into paśyanti' 'madhyamā' and 'Vaikharī' forms of speech i. e. śabda. 'Nāda' is 'Parāvāk' and is the total thrill and overflow of the basic joy of being and becoming'[3]

Nāda or Śabda is scripturally divisible into 'Parā', Paśyanti', Madhyamā' and 'Vaikharī' seats of sound. Some learned scholars hold this view as 'Tāntrika' and not 'Vedic', but Prof. Jaideva Singh holds it as 'mistaken View'.[4]

Thus 'Vāk' is immense and immeasurable and without end and beginning, but whosoever seeks the 'Vāk' through contemplation sees it not only permeating the whole creation but also inhereing the seeker. In the human frame work of the seeker, the Vāk' manifests itself moving from 'Parā' to 'vaikharī' via paśyanti' and madhyamā'. Thus sound is eternal and can be experienced by adoration (sādhanā). So long as a man lives with worldy things of sensual attach ments, Joy or worry--it is not possible for him to appreciate, realize or share the life of sound inside and outside him If once he starts living with sound through Sangīta, he will begin to experience sound (Nāda) gradually, and the world of things and beings outside him will start disappearing. Every thing by and by will loose its distinctive identification

1. (Lvi) HSIM P. 400-401
2. ibid 401
3. (xvi) J.S. P. 66-69
4. (Liv) PMIT. P. 38

and appear shaping into 'Nāda'. Only 'Nāda' will remain - not even the seeker

Swāmi Prajñānanda expresses his view thus : 'According to th philosophy of music, the divine psyche or 'Ātman' is the foundation (Adhiṣṭhāna) of music The psyche sings eternally the immortal song of the absolute music, which is formless and colourless in essence, and yet it manifests itself as phenomenal music with the gross raw materials of tone, tune, grace and rhythm etc The Philosophy of music states that the absolute music is subjective whereas its objective form is visual and audible phenomenal music'.[1]

In his inborn preceptive dictum great musicologist Sārnagadeva has indicated that the desire for self-expression by an individual is the cause of speech. He has etymologized the appellative varieties of Āhata Nāda as under ;—

"आत्मा विवक्षमाणोऽयं मनः प्रेरयते, मनः ।
देहस्थं वह्निमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् ॥

ब्रह्मग्रन्थिस्थितः सोऽथ क्रमादूर्ध्वपथे चरन् ।
नाभिहृत्कण्ठमूर्धास्येष्वाविर्भावयति ध्वनिम् ॥

नादोऽतिसूक्ष्मः सूक्ष्मश्च पुष्टोऽपुष्टश्च कृत्रिमः ।
इति पञ्चविधा धत्ते पञ्चस्थानस्थितः क्रमात् ॥"[2]

"When 'Ātmā' desires to express, it inskigotes the 'mind'–the internal organ of perception and cognition (मन), the 'mind' strikes at and activates 'fire'-fire of digestion (वह्नि) (वैश्वानराग्नि), 'fire' stimulates 'Wind' one of the three essential humors of the body (मारुत). Wind situated in 'Brahmagranthi' in the 'Ādhāra-cakra' gradually moves upward and influences the navel, heart, throat, head and mouth respectively. The Nāda Manifested in navel is known as 'Subtle' (अतिसूक्ष्म), that in the heart 'exquisite (सूक्ष्म), in the throat 'nourished' (पुष्ट), in the

1. (Lvi) HSIM P. 417-418
2. (xix) SR 1/3/3-5

head not loud (अपुष्ट) and in the mouth 'Artificial' (कृत्रिम). The same doctrine has been enunciated by reverened Pāṇini in explaining the procedure of production of letters (वर्ण).

"आत्मा बुद्ध्या समेत्यार्थान्मनोयुङ्क्ते विवक्षया ।
मनः कायाग्निमाहन्ति स प्रेरयति मारुतम् ॥
मारुतस्तूरसि चरन्मन्द्रं जनयति स्वरम् ।
प्रातः सवनयोगन्तं छन्दो गायत्रमाश्रितम् ॥
कण्ठे माध्यन्दिनयुगम्मध्यमन्त्रैष्टुभानुगम् ।
तारन्तातीर्यसवनं शीर्षण्यञ्जागतानुगम् ॥
सोदीर्णो मूर्ध्न्यभिहतो वक्त्रमापाद्य मारुतः ।
वर्णाञ्जनयते"[1]

In Vedic literature, three 'Savanas'—i.e. Prātaḥ savanam used in morning sacrifice, 'Mādhyāndina-savanam'—for noon Sacrifice and the third 'Sāyam-Savanam'—useful in evening sacrifice, have been described

Sage Pāṇini has thus counted only three varieties of 'Nāda i e. 'Mandra' 'Madhyama' and 'Tāra', for the production of 'Varṇas'.

Likewise, Śārngadeva had proclaimed further that the five varieties of 'Nāda' as stated above were theoretical and not practical. Practically they were only three i.e. 'Mandra', 'Madhya' and Tāra' :-

व्यवहारे त्वसौ त्रेधा हृदि मन्द्रोऽभिधीयते ।
कण्ठे मध्यो मूर्ध्नि तारो द्विगुणश्चोत्तरोत्तरः ।[2]

"In practice 'Nāda' is only three fold. When produced from the heart it is 'Mandra', (Low rumble), from the throat - Madhya' (middle rumble) and from the head 'Tāra' (high rumble) and is successively double in pitch. In each scale, Nāda is distributed into twenty-two śruties".

1. (xiv) P.S. V. 6-9 (P. 4)
2. (xix) S.R. 1/3/7

"एवं कण्ठे तथा शीर्षे श्रुतिद्वर्विंशतिर्मता ।"[1]

(ii) Adoration (Sādhana) of Nāda.

Great sage Yājnavalkya considers music to be a means of emancipation (Mukti). All the disciplines of knowledge available to man are supposed to serve as doorways to divine deliverance[2].

Swāmi rajnānda has held that 'Music Adoration 'Sādhanā' in India is essentially yoked to the realization of the idea of freedom of the soul and it takes man to the eternal haven of bliss and tranquillity".[3]

Through Sādhanā' the seeker not only propitiates or worships Saraswatı, the Goddess of music but also finds solutions to the mystery of life and finally attains God re l zation'.[4]

Muṇḍakopaniṣad lays down that the seeker of 'Brahma Vidyā which includes Nādā and śabda Brahma', should approach the Guru in utter humility with a spirit of total surrender [5]

Upaniṣadas are the cream of Vedas and they and our other Sacred works like Purāṇas etc have piously guarded against the extinction of our arts and sciences.

BRAHMA

Great Sage Veda Vyās has explained the word 'Brahma' in his book 'Brahma-Sūtra'[6] but that explanation is inscrutable to persons of general prudence and therefore, it would be expedient to refer to the authentic and credible views of our magnanimous preceptors. All the pre-eminent spiritual guides i.e. Śankarācārya, Ramānujācārya, Madhvācārya, Nimbārkācārya and Vallabhācārya have unanimously accepted it, as would be borne out from the following :—

1. ibid 1/3/10
2. (Lvii) S & W Vol. I P. 302
3. (Lvi) HSIM P. 302
4. ibid P. 307
5. (iii) 2.12.13
6. (xii) BS. 1-4 ch.

" When the relationship of Human Spirit (Ātmā) has to be manifested with the Supreme-Spirit (Parma-tatva) the word. 'Brahma' is used for Supreme Spirit. Brahma is born of the Five Elements and it is sown crosswise and lengthwise i. e , extending in all directions (ओतप्रोत) by these elements. By virtue of Brahma conjunction' (Brahma Samanvaya) these five elements are also adorned with the epithet 'Brahma' ". Brahma is inherent in one or the other shape as an intimately united Particle in these five elements in the same way, as earth in every atom of a pot. The synonym of 'Brahma' is Saccidānanda[1]. This synonym is crucial in understanding the word 'Brahma'.

Musicologist Pt. Kallinātha (Fifteenth Century) has followed this exposition as follows :—

'परावाक्पर्यायस्य ब्रह्मशक्तेर्नादस्य ब्रह्मणोऽत्यन्तप्रत्यासन्नत्वात् तदुपासनायां कृतायां ब्रह्मप्राप्तिर्मणिप्रभाप्रवृत्तस्य मणिलाभवद्भवेदिति । तथा चोक्तम्

'अतो गीतप्रपञ्चस्य श्रुत्यादेस्तत्त्वदर्शनात् ।
अपि स्यात्सच्चिदानन्दरूपिण: परमात्मन: ।'
प्राप्ति: प्रभाप्रवृत्तस्य मणिलाभो यथा भवेत् ।
प्रत्यासन्नतयाऽत्यन्तम्........'[2]

It would be in the fitness of things to explain the synonym- 'Saccidānanda' which is a blended elegance of three terms (1) Sat, (2) Cid and (3) Ānanda,

'Sat' stands for eternal existence. Existence is two fold (i) In-born or immutable and (ii) Mutilated. The in-born existence is that of Brahma-the Supreme Spirit, but the mutilated existence is that of the body and the world. The immutable is never privative but the mutilated one is liable to the following six transformations ;—

(i) Birth
(ii) Visible appearance

---

1. (xcvii) BKV. P. 15-16
1. (xix) SR P. 63

(iii) Growth.
(iv) Revolution.
(v) Emaciation.
(vi) Universal destruction.

The Supreme Spirit ever remains unaffected and un-modified by the appearance and disappearance of any transformation. Swāmī Rāma Kṛṣṇa has correctly observed and said- "A holy man once saw clouds appearing suddenly in the clear sky and disappearing again blown by the wind. This sight threw him into raptures. He exclaimed Brahma is contentless consciousness like the clear sky. As clouds appear in the latter, the Universe of being appears in the former and then disappers too; Brahman remains ever itself."

Brahmaṇ is an unmanifested reality as it is inconceivable and unaccessible to the mind, senses and intellect on account of His being ever constant, undergoing no change what so ever. He is imperishable and hence eternally existent.

Cid = Pure intellect. Intellect is also two fold (i) Independent of the organs of sense, and (ii) Dependent on the organs of sense. These organs are two fold (i) Organs of perception and (ii) Organs of action.

Skin, tongue, eyes, ears and nose are the organs of perception, and anus, the organ of generation, hand foot and voice or sound are the organs of action.

The knowledge derived from meditation on the higher truths of religion and philosophy, which teaches one how to understand his own nature and how he may be reunited with the Supreme Spirit is independent of the organs of sense as the organs of perception and action are not the instruments there.

The other intellect depends on the organs of perception and action.

The former is the knowledge of Brahman whereas the latter is that of the worldly affairs.

Sun and stars, which are self-luminous, loose their luminosity at the juncture of annihilation (Mahā-Pralaya), but Brahman never loses its light.

Swāmi Rāmakṛṣṇa has truly observed "When pure camphor is lit, it leaves no residue. When meditation is absolved in Samādhi, the sundry distinctions such as—'I', 'me'. 'mine', 'you' and the objective world, Vanish. Brahman, the Śuddha-caitanya or pure consciousness alone remains."

It is thus proved that 'Pure intellect, is Brahman.

Ānanda= Delight or pleasure. This is two fold (i) Pertaining to Spiritual knowledge and (ii) Mundane existence.

The Spiritual-knowledge is in respect of Brahman.

The God-intoxicated revel only in Brahman who is the real stone of philosophers which is not easily accessible to all, but fortunately, he who happens to get it. becomes transformed. The soul immersed in Brahman Cognizes Pure Consciousness everywhere. One who gets fixed in the self becomes the man of steady wisdom, who is fit for immortality. His mind is not perturbed by adverse events, does not crave for happiness, and is free of anger, wish and fear.

He remains balanced in pleasure and sorrow, abuse and praise is neither joyful in achieving anything, nor laments in losing any thing relating to the body. Such a liberated person loses his taste for material sense-pleasure altogether and remains always in trance (samādhi) enjoying the unlimited happiness within, as he concentrates on the Supreme rendering transcendental service to the Supreme everywhere.

Pleasures born of contacts with the object outside are 'Sense Pleasures'. They disappear when such senses cease to function. They can cause pleasure at one time and pain at another. One who identifies himself with the body is bound to be grieved. Mundane worldly pleasures are all perishable and never perpetual.

Swāmi Rāma Kṛṣṇa has correctly observed—"God bestows his grace on that devotee only who has an inordinate love & devotion for him. Bound soul is man and the freed soul is 'Iśvara'."

Real perpetual Ānanda is Spiritual Knowledge only and not the worldly griefs & pleasures.

Thus, Brahman has-(1) eternal existence, (2) Pure intellect and (3) perpetual joy.

As explained above, 'Nāda' has also eternal existence, pure intellect and perpetual joy, and so Nāda is in fact "Nāda Brahma".

With his first portion—viz. 'sat'. 'Saccidānanda elegance, amplified (prapañca) the world composed of the five elements.

The word 'prapañca' is a mixture of two syllables viz. 'Pra' and 'Pañca'. 'Pra' stands for the resolute quantum of a thing required to be mixed in any article, i.e; it should strictly be kept unswerving (Quantum sufficit). The other syllable is 'Pañca', which means the five elements.

Manifestly, the exact quantum of each ingredient necessary for composing each 'Element' was mixed unswervingly by 'Brahma'.

'Brahma' manifested 'cid' from his conscious perception "cidānśa" which is the Supreme Spirit.

Ānanda denotes exclusively substantial Joy. which cannot be attained till a mortal becomes free from bondage. So long as the vile scream of 'me' and 'mine'-hum and buzz remains in a libertine, he cannot experience the true Joy. Only those, striving for final emancipation, experience the real Joy.[1]

A stanza composed by reverend Śaṅkarācārya in this respect is reproduced below :

"नादानुसन्धान नमोस्तु तुभ्यं
त्वां साधनन्तत्त्वपदस्य जाने ।
भगवत्प्रसादात् पवनेन साकं
विलीयते विष्णुपदे मनो मे ॥"

'I salute thee, O, Divine Discipline of sound (for) I have known thee as the (best) means of realizing the Supreme. By thy grace my mind, with the breaths has merged in the meditative contemplation of that ALL Pervading VIṢṆU".

As explained above Nāda is Omnipresent (sat), Omnipotent (cid) and can achieve the final beatitude (Ānanda) Thus Nāda is in its true Sense 'Nāda Brahma'.

---

1. (vi) T.U. Brhmānanda Valli

In the golden times of Vedic era, music was used for merging in the meditative contemplation o God. 'Stotras' were sung and they were known as 'sāma'. No sacrificial rite could be performed without singing 'sāma'. Music was regarded exclusively as the way to the attainment of final emancipation and eternal bliss. This was known as 'Mārga Sangīta' i. e., songs in vedic hymn or sacred prayers.

Later, in Brāhmaṇa era apart from 'devoutness' 'Bhakti', music became a medium for praising the national sovereigns also. In the work Śātapatha Brāhmaṇa, such six Śuddha Gāthās are mentioned. Brāhmaṇs and Kṣatriyās used to sing them[1].

In 'Taittirīya Brāhmaṇa', one Nārāśānsi Gāthā is also found.[2] by which other distinguished persons were eulogised in songs.

In Aitarīya Āraṇyaka the description of Vīṇā which was then in vogue is found[3] The Vīnā Continues to have the same character today.

Sangīta developed into another type of Mārga Sangīta subsequently.

Bharata has said :

न वेदव्यवहारोऽयं संश्राव्यः शूद्रजातिषु ।
तस्मात्सृजापरं वेदं पञ्चमं सार्ववर्णिकम् ।[4]

Since the 'Śūdrās (members of the lowest of the four Hindu castes) were debarred from listening to Vedic music and practising it, he introduced this fifth Veda (music) for all the Varṇas.

Bharata is believed to be the founder of the other system of Mārga Sangīta. It was sung mostly in Prākṛta Bhāṣā in praise of God, and was known as 'Jāti Gāna.'

This music was based on Grāma Mūrchanā System in seven Śuddha Jāties and eleven Mixed Jāties and was classed as 'Mārgī'.

---

1. (v) SPB 13/1/5/6
2. (vi) T.B. 1/3/2
3. (viii) AA. 37/3/A2-K, 5
4. (xvii) N.S. P. 11/15

Maharṣi Vālmıki has also talked of the seven Śuddha Jāties in his Rāmāyaṇa[1]. According to Bharata they had strict rules and any relaxation in them consequently led to Jāti Rāga [2]

In the period of Matanga, Rāgas based on Grāma Mūrchanā system became dominant though Jāties continued to be sung. Rāgas were mostly sung in regional dialects. This position was maintained by Nānya Deva (11th. Century) and Śārnga deva (early 13th Century) This music was classed as 'Deśi'. Songs sung in vedic; Prākṛta and Sanskṛta were then known as 'Gāndharva' and those sung in regional dialects were called 'Gāna'.

In Deśı Sangıta relaxation of rules could be tolerated.

Thereafter the dark period started and the Grāma-Mūrchanā system became obsolete. The true process in which our artistic tradition broke is not known. However, one Vidyāraṇya of the South is said to have tried to revive the lost tradition, but he also, like others could not understand the books of pre-dark period. He therefore invented 'Mela Theory' instead Puṇḍarıkaś works, being edited, are based on this system.

Puṇḍarıka Viṭhṭhala, the author of the four books under review-viz. (i) sadrāga-candrodaya, (ii) Nartana-Nirṇaya (iii) Rāga-māla and (iv) Rāga-Mañjarı, flourished in the middle of the sixteenth century in the south. He migrated from his motherland in Karṇāṭaka to Khāndeśa.

Although the southern and Northern parts of India constitute one cultural unit, yet the sovereign of the North was then Emperor Akbar, but the south was divided into many Sultanates and they were being governed by different rulers.

Mughal Bābar and Humāyun were deeply interested in the subjugation of these small Sultanates but they were not in a position to reach these remote places an dinterfere in their politics. Even Śeraśāha could not participate in the tangled skein of south politics.

1. (x) V.R. Bāla K. 4-1-8/10
2. (xviii) N.S. 28/37

Pundarika Viṭhṭhal's contemporary was Emperor Akbar in the North. Akbar also could not subjugate all of the Sultanates of the south, though they were then too weak and were perpetually at war with each other.

Khāndeśa where the author wrote his first book, was till then an independent kingdom of Farruquies which was also deeply involved in wars with the other kingdoms of the south.

It appears from the second and third book of the author that the role of music had, by then, turned into lasciviousness from the original unblemished devoutness. Amorous rājās and distinguished persons, blinded by lustful passion, were then being excited and impelled by singing rāgas, as would be evident from the following 'Dhyāna' of one 'Śuddha Lalita rāga', appearing in the two works of the author.

'गौराङ्गश्चम्पमल्लीकुसुमभरशिराः पङ्कजाक्षो विलासी,
कामी ताम्बूलहस्त प्रतिदिनमुषसि प्रार्थकः खण्डितानाम् ।।'[1]

'This rāga is white in colour, is garlanded with fragrant flowers of champā and Jasmine, is lotus-eyed, is voluptuous (amorous), is a lustful person, holds a betel in his hand and every evening twilight seduces women whose husbands or lovers have been guilty of infidelity and who are therefore angry with them (Khaṇḍitās)."

The intuitional contemplator musicians and musicologists have described two forms of rāgas-viz. 'Devātma' and 'Nādātma'. The soul of devātma is an image incarnating the deity of the rāga and that of nādātma are the musical notes.

The divine forms of rāgas are considered incarnations of 'Nāda Brahma' and each rāga has only one definite form as the deity of the rāga. Singers of that rāga are rewarded by that deity. What can be the reward

1. Nartana Nirṇaya 3/175

of the deity of Puṇḍarīka's rāga Śuddha Lalita' as incarnated in its above contemplation (Dhyāna) by him (the author) is self-evident.

These works are reviewd as follows :—

PERSONAL HISTORY :—

Puṇḍarīka Viṭhṭhala was a Karṇāṭaka Jātīy a Brāhmaṇa, as stated by himself in the Colophons of all of his four works as under :—

'Iti Śrī Karṇāṭa jātīya Paṇḍarīka viṭhṭhal-Viracite-Sadrāga-Candrodaye/Nartana-Nirṇaye/Viracit Rāgamālā/Krita Rāgamañjarī..............'

इति श्रीकर्णाटजातीयपण्डरीकविट्ठलविरचिते सद्रागचन्द्रोदये नर्तननिर्णये/० विरचितरागमाला/०कृत रागमञ्जरी ....)

'Pāṇḍuranga Viṭhṭhaladeva's synonym' is Paṇḍarīka' and so the name 'Paṇḍārīka, as appearing in most of the manuscripts. sounds more appropriate [1] However the author is known as 'Puṇḍarīka' also.

The name of his father was Viṭhṭhalārya, as mentioned in the concluding verse of Sadrāga-Candrodaya as under ;—

'Tatra-Srī-Viṭhṭhalāryo abhavadamita-yaśastad-guṇākhyā tu tasyai, Tat sūno Ragacandrodaya iti.......................'

(तत्र श्रीविट्ठलार्योऽभवदमितयशास्तद्गुणाख्या तु तस्यैं, तत् सूनो रागचन्द्रोदय इति............)

The word 'Viṭhṭhalārya' should not be confused with the name 'Viṭhṭhala', the writer of the Commentary on Sangīta Ratnākara in Telgu. Schollast Viṭhṭhala was the father of another southern musicologist named Lakṣmī Nārāyaṇa, the author of 'Sangīta Sūryodaya', written under the auspices of king Kṛṣṇadevarāya of Vijeyanagar between 1509 to 1530 A.D.[2]

---

1. (xxvi) B.K. P. 362
2. (xxvi) B.K. P. xxi (Int.)

The name of the mother of Puṇḍarīka Viṭṭhala, as found in his work Rāga Mañjarī, was "DEMAKA".

देमकजननीनिजसुत-विठ्ठलकृत-रागमञ्जरीकेयम्

In the penultimate stanza of Rāga-mālā, he has written that he was 'Dharma-sūnu' of Nāgāmbā.

(नागाम्बाधर्मसूनुर्द्विजवरतिलको विठ्ठलोस्तीह विद्वान् ।)

He was originally a resident of SĀTANŪRA village as per his home topography available in S. C. The village[1] was situated near Śivagaṅgā hill and the author belonged to a topranking brāhmaṇa family of Jāmadagnya clan.

कर्णाटे शैवगङ्गाभिधनगनिकटे सातनूर्वाह्वयो यो,
ग्रामस्तत्राग्रजन्मप्रवरनिकरराट् जामदग्न्योऽस्ति वंशः ।

He was a Vaiṣṇava, as is known from his salutations made in the four books:—

S. C.

वन्दे कालत्रितयसहितंमाधवं तञ्च नादम् ।

Mādhava is an epithet of Viṣṇu.

N. N.

श्रीलक्ष्मीपतिचित्तसम्भवसकृद्........

1. Village Sāṭanūra still exists near Śivagaṅgā. The place is not far from Bangalore.

(रासक्रीडामयं नत्वा वक्ष्ये नर्तननिर्णयम् ।)

Lakṣmīpati and Rāsakrīḍāmaya—both mean Viṣṇu. Rāsakrīḍā is a sportive dance. The circular dance of Lord Kṛṣṇa and the Cowherdesses of Vṛndāvana is famous.

RĀGAMĀLĀ

नट्टनारायणं वन्दे

दशरथसुतनामोच्चारः

Naṭṭa-Nārāyaṇa and Daśaratha-suta are the names of Viṣṇu.

RĀGA MAÑJARĪ

देवकीनन्दनम्-यशोदानन्दवर्धनम्

Both of these names relate to Viṣṇu.

He was a music-guru of his time. An outstanding musicologist 'Kavi Śrī Kaṇṭha' has respectfully stated Puṇḍarīka Viṭṭhala as his reverend guru.[1]

HIS WORKS

Puṇḍarīka is the author of the following books on music:—

(i) Rāgacandrodaya : (Also known as Sadrāga Candrodaya[2]), Surāga Candrodaya[3] and Ṣaḍrāga Candrodaya [4]

1. (xxx) R. K. IV. 96 and 47 etc.
2. His own work S.C. (1) Concluding Verse, (2) 1/10 and (3) 1/30-33.
3. Oriental Institute, Baroda, Mss 11098 and 4554.
4. Bhāndārkar Oriental Research Institute, Poona Ms. 646 (a)

(ii) Nartana Nirṇaya (Also Known as Nṛtya Nirṇaya)[1]
(iii) Rāga Mālā (Also known as Rāga kalā)[2]
and
(iv) Rāga Mañjarı.

Another two books being Mss 10676 and 10677, available in Saraswatı Mahal Library, Tanjore, named (v) Viṭṭhalıya and (vi) Saṅgıta Vṛtta Ratnākara (both incomplete), are also said to be the independent works of Puṇḍarıka Viṭṭhala

One more Ms. is available at B. O. R. I., Poona, being ms. 646 (vii) 'Saṅgıta Ratnākara.'[3]

Out of these seven books, works at item Nos. (i), (iii) and (iv) above, were got published by Prof. Bhātakhaṇḍe between 1912 to 1918.

A D [4]

(i) Sadrāga Candrodaya		Ed. by Ganeśa Vājraṭanka of Benāras and published by B. S. Sukathankar, Bombay, 1912, p.p. 28.
(iii) Rāga Mālā	;	Ed. by N.S. Rātañjankar and G. G. Barve, and published by B. S. Sukathankar, Bombay, 1914, pp. 26.
(iv) Rāga Mañjarı	:	Ed. by D.K. Jośi, and published by B. S. Sukathankar, Bombay 1918, pp. 22.

Book at item No. (ii) above, which is a treatise dealing with almost all of the branches of music, still remains unpublished.

The three printed books are not available in the market and there is a pressing demand for them, both in our country as well as abroad. The

1. Pothıkhānā Library of Mahārājā of Jaipur-Mss. 7034, 7035, 7036 and 7563.
2. Oriental Institute, Baroda, Ms. 4554.
The colophon of the Ms. reads :
3. 'इति श्रीविठ्ठलेन विरचितायां सङ्गीतरत्नाकर (?) समाप्तो (?)
4. (Lviii) BCV. P. 489-490

undersigned is in receipt of letters from some Scholars of California University, in this respect. Indirā Kalā Viśvavidyālaya had to get cyclostyled the book at no. (i), on the Score.

(V), (VI) and (VII).

Item No (v) is a tiny and incomplete book comprising of only six sheets, which contain copies of a few verses of the third chapter of Nartana Nirṇaya. (V. 3/23-84)

Item No. (vi) above, as made available by Saraswatī Mahal authorities, has 17 sheets, but they also exhibit copies of some verses of the third chapter of Nartana Nirṇaya (213-419) However, the beginning and the last verse, as also the colophon recorded in their Catalogue, were not found in this Ms. These two manuscripts are therefore, not independent works.

Item No. (vii) is named Sangīta Ratnākara. It is Ms. No. 646 of B.O.R.I., Poona, which has got three parts viz. 646 (a), 646 (b) and 646(c). The title of 646 (c) is Sangīta Ratnākara. It begins from folio No. 1.9 and ends at folio No. 38. .They are copies of Stanzas 3/59-232 of Nartana Nirṇaya. As far as these 15 folios are concerned, they constitute a fragment of Nartana Nirṇaya

The remaining folios from 33 to 38 contain matter contradicting Puṇḍarīkaś own contention as found in Nartana Nirṇaya. Puṇḍarīka had clearly said in N.N. that the 66 rāgas mentioned therein were the only primary rāgas and that others were all their uparāgas-[1]. Apperently what he meant to say was that the upa-rāgas were mixed संकर rāgas. At folios 33 to 38 some of the primary rāgas of N.N. have been stated as 'Sankara Rāgas[2]'. The following are the examples ;—(i) Kalyāṇa (ii) Śankarā-Bharaṇa (iii) Sāmanta and (iv) Pañcama.

Puṇḍarīka described both Devātma (pictorial description) and Nādātmarūpa (the svaras) of the rāgas, but in the Ms under review, this characteristic is missing The Ms quotes only the incarnations of rāgas.

---

1. रागाः देवमयाः ख्याता ... N.N. 3/152
'(अनन्तरागाः सन्त्यन्ये नानादेशजनाश्रिताः ।,
एतेषामुपरागाः स्युरुह्यन्तां ते च तद्विदैः ॥'
2. Mixed rāgāsN 3/223.

The verses of the former four books are well composed but those of this Ms are not intelligibly written.

The name 'Viṭṭhala' appears only in Verses 84 and 89 which are on folios 19 and 20 respectively. As explained above folios 19 to 33 are only copies of some stanzas of Nartana Nirṇaya, so the word "Viṭṭhala" appearing there has no concern with Folios 33 to 38. On folios 33 to 38 the name 'Viṭṭhala' does not appear at all, except abruptly in the colophon as under :—

इति श्रीविट्ठलेन विरचितायां सङ्गीतरत्नाकरः (?) समाप्तोऽयं शुभं भूयात् श्री श्री

This Colophon is not worded correctly. Hence this fragment containing only 5 folios cannot be accepted to be a work of Puṇḍarīka Viṭṭhala. Some other Viṭṭhala may have been its writer.

Folio No. I of Ms 646 (a) however contains copies of the first eight verses of Saṅgīta Ratnākara of Śārṅgadeva. These verses cannot be accepted as compositions of Pūṇḍarīka. Saṅgīta Ratnākara of Śārṅgadeva is based on Grāma—Mūrchanā system, whereas Puṇḍarīka had no knowledge of that system He composed his books on the newly founded 'Mela System'.

Folios 2 to 17 contain copies of some of the verses of 'Sadrāga Candrodaya,' (Item No. (i) above) but the title given is 'Ṣaḍrāga Candrodaya'—i.e. the character and peculiarities of the six primary rāgas. Actually the six primary rāgas are not found described in this book, as it is based on the system of the other school-viz ' Mela-Vāda." Six primary rāgas are found in the works following the school propounding 'Rāga family system.' It is concluded that this fragment is of Puṇḍarīka's sadrāga candrodaya....item No. (i) above

Folios 17 to 19 constitute Ms. 646 (b). This is a fragment of Puṇḍarīka's Rāga mālā—which itself is a fragment of the 3rd chapter of N.N.

One more book under name and style 'Śīghra prabodhinī-nāmamālā' is also said to be a work of Puṇḍarīka Viṭṭhala[1] but this book could not be traced.

---

1. (LXXXViii) C. BORI P. 384 and (LXXXix) NIC. P-338.

One printed small book, edited by Prof. Dr. Priyabālā Shāha and named by her as 'Nṛtta Sangraha' is actually a fragment of the fourth Chapter of Nartana Nirṇaya.[1] It is also not an independent work.

DATES AND PLACES OF COMPOSITIONS AND THEIR SCOPES

The date of composition of only one work 'Rāga Mālā' is found in the book. In the other three books, it is not found

Puṇḍarıka has stated in his Rāga-mālā:—

शाके वस्वङ्कवेदाब्जक-परिगणिते धातृसंवत्सरेऽस्मिन् ।
आषाढे कृष्णपक्षे शशिधरसुदिने पञ्चमी रेवती भे....।।

This date correspo ds to Monday, the 30th July, 1576 A.D.

In some incomplete Mss of Ragamālā this stanza is however, not found,[2] but in the other Mss of the same Institute this stanza exists.[3] In the manuscripts of other three collections also, this stanza containing the date of composition is found.[4] Shri P.K. Gode has relied upon only one Ms No. 1026 of 1884-87 of Bhāndārkar Oriental Research Institute and accepted the said date of compos ition[5] The date is, as such, 30th July, 1576 AD. beyond doubt.

Actually, Rāgamālā is a fragment of the third chapter of Nartana Nirṇaya with a few verses in the praise of the book and the auspicious introduction. This book comprises of 133 1/2 verses, whereas the total number of the verses of the 3rd chapter of Nartana Nirṇaya is 567. Out

1. (XXXii) (N. San.)

2. Ms 646 (b) Bhāndārkar Oriental Research Institute, Poona and Ms 11457 in Oriental Institute, Baroda.

3. Ms No 1026 in Bhāndārkar Oriental Reserach Institute, Poona, and Ms 14/1985 in Oriental Reserach Institute, Baroda.

4. a) Rajasthan Oriental Research Institute, Jodhpur Ms No. 3557A
b) Anūpa Sanskṛit Library, Bikaner. Ms. No. 1100
c) In the collection of Pt. Nityānand, Jodhpur.

5. (LxxxiX) NIC, P 337-338

of these 133 1/2 verses, 128 verses are true copies of the respective verses of Nartana Nirṇaya.

Puṇḍarīka has clearly stated in Rāgamālā that he compiled the book for one 'Kapila Muni' by extracting the compendium of his work Nartana Nirṇaya. It appears that 'Kapila' may have been some saint. However, Puṇḍarīka has refrained from giving the home topography and parentage of Kapila Muni. Nothing is known about him. The author has said :—

विट्ठलेन समुद्धृत्य सारं नर्तननिर्णयात् ।
श्रीमत् कपिलमुन्यर्थं क्रियते रागमालिका ।।

In the aforesaid two incomplete mss (BORI), Poona 646 (b) and O. I. Baroda, 11457, word "granthārth nirṇayāt" appears in place of 'Nartana Nirṇayāt', but in all other Mss, as stated above, the word 'Nartana Nirṇayāt' is distinctly visible. Since the material portion of Rāgamālā is merely a 'true copy' of the verses of Nartana Nirṇaya as manifested above, the word 'granthārth nirṇayāt' is a corrupt text. This may have crept in owing to the carelessness of the scribes.

Nartana Nirṇaya is a voluminous work—rather a treatise dealing with almost all of the branches of deśī music-viz. Gīta, Vādya and Nṛtya, but Puṇḍarīka, for reasons best known to him, avoided to put the date of its completion. It can safely be estimated that he may have taken at least 5 to 7 years. He might have commenced it's compilation somewhere in 1569 A. D.

In the first chapter of Nartana Nirṇaya Puṇḍarīka has reproduced some of the verses of his Sadrāga candrodaya in praise of lute, (वीणा).[1] adding the colophon 'Iti Rāga Candrodaye' इति रागचन्द्रोदये). Again in the fourth chapter of Nartana Nirṇaya he has stated that he had duly described knowing (lute) in his older work Sadrāga Candrodaya. People desirous of knowing about Vīṇā should refer that work.[2]

1. Nartana Nirṇaya 1/30 to 33. They are verses 2/3 to 2/5 of Sadrāga Candrodaya.

2. Nartana Nirṇaya 4/644-5

It is thus clearly perceived that the date of Sadrāga Candrodaya is prior to that of Nartana Nirṇaya. Sadrāga Candrodaya was written at Ānadavallı (which was perhaps a tālukā in Khāndeśa), under the patronage of Burhānkhān Fārruki son of Tājakhān and grandson of Ahamad Khān [1]. Puṇḍarīka has stated : –

'श्रीमद्दक्षिणदिङ्मुखस्य तिलके श्रीखानदेशे शुभे,

नित्यं भोगवतीव भोगवसति रम्या सुपर्वादिभिः ।

अस्ति स्वस्तिकरी नरेन्द्रनगरी त्वानन्दवल्लीति या,

तत्र श्रीबुरहानखाननृपतिर्वासं करोति ध्रुवम् ॥'

Some Scholars have held that Burahānakhāna was the king of Khānadeśa,[2] but this is not so. Dr. Gode has given a list of the Fārruki kings of Khānadeśa, as recorded in the Imperial Gazetteer of India (London). which does not include these three names viz. Ahmadakhāna, Tāja Khāna and Burahāna khan,[3] Stanley Lane Poole[4]. A.L. Śrīvāstava[5] and Vincent A. Smith[6] have also quoted names of the Fārruki kings of Khānadeśa, but these three names viz. Ahmadakhān, Tāja Khāna and Burhāna Khāna do not find place in their works also.

The names of Fārruki Kings of Khānadeśa were as under:—

---

1. Sadrāga Candrodaya 1/3 to 1/8.
2. (Lix) M. S. I. P. 42 and (LX) M. of Ind. P. 18
3. (LXXii) P. 393.
4. (LXXiv) M.D.P. 315.
5. (LXXv) AG. P. 417-20.
6. (Lxxvi) AGM. P. 71 and 287.

under:—

Sr. No.	Name	Ruling-period
(i)	Malika Rājā	1399 A. D.
(ii)	Nasırakhāna	1437 A. D.
(iii)	Ādila Khāna (Assassinated on 1.5. 1441)	1441 A. D.
(iv)	Mubāraka	1457 A. D.
(v)	Ādila Khāna II (Mırān Ghānı)	1503 A. D.
(vi)	Dāūda	1510 A. D.
(vii)	Ghazanı Khāna (Poisoned)	
(viii)	Hassana (Ādila Āzama Humāyun)	1522 A. D.
(ix)	Muhammada Śāha (Crowned King of Gujarāta).	1536 A.D.
(x)	Mubāraka II (Mırān Mubāraka Śāha)	1566 A. D.
(xi)	Muhammada	1576 A. D.
(xii)	Rājā Alı (Killed in a battle fought by him on the side of Akabara)	1597 A. D.
(xiii)	Bahādura (Submitted to Akabara)	1599 A. D

It is recorded in 'Epigraphica Indica' that king Edila got one mosque constructed at Burhānapura in which one Inscription engraved in Sanskṛta language, exists. It contains the lineage of Fārrukı Kings as under;—

यावच्चन्द्रकतारादिस्थितिः स्यादम्बराङ्गणे ।
तावत् फारुकिवंशोऽसौ चिरं नन्दतु भूतले ।।
वंशे तस्मिन् किल फारुकेन्द्रो,
बभूव राजा मलिकाभिधानः ।
तस्योऽभवत् सूनु उदारचेता
पुत्रस्तदीयो हसनक्षितीशः ।।
तस्मादभूदेदलशाहभूपः पुत्रोऽभवत्तस्य मुबारकेन्द्रः ।
तत्सूनुः क्षितिपालमौलिमुकुट-व्याघृष्टपादाम्बुजः
सत्कीर्तिर्विलसत् प्रतापवशगा मित्रंः क्षितीशेश्वरः ।।
यस्याहर्निशमानतिर्गुणगणाऽ-तीते परे ब्रह्मणि
श्रीमानेदलभूपतिर्विजयते भूपालचूडामणिः ।।

(b) The date of the Inscription recorded therein is as under:—

'स्वस्ति श्रीसंवत् १६४६ वर्षे शाके १५११ विरोधिसंवत्सरे पौषमासे शुक्लपक्षे १० घटीसहैकादश्यां तिथौ सोमे कृतिका घटी ३३ सहरोहिण्यां शुभ घटी ४२ योगे ? वाणिजकरणेऽस्मिन् दिने रात्रिगतघटी ११ समये कन्यालग्ने श्रीमान् मुबारकशाहसुत एदलशाहराजा मसीतिरियं निर्मिता स्वधर्मपालनाय ।'

(c) The lineage differs slightly from that appearing in the Gazetteer as under:—

Name as found in Gazetteer	As found in the Inscription
1. Malika Rājā	Malika
2. Nasıra Khāna	Hasana
3. Âdila Khān I	Edilaśāha
4. Mubāraka	Mubāraka
5. Âdila Khāna II (Mırān Ghâni)	Edila

(d) The date of the Inscriptions corresponds to 1590 A.D. which however does not reconcile with the period of Âdila Khāna II i e. from 1457-1503 A. D.

None of the historians has ever accepted Ahamada Khāna, Tāja Khān and Burahāna Khāna as Kings of Khānadeśa. They may have been subordinates of the Kings of Khānadeśa. Actual location of Ānandavallı is still to be traced, but it can safely be concluded that Ānandavallı may have been a limb of Khānadeśa, such as Bijāgarha Sulatānapura, fortresses of Asırgarah, Mālı, Antara (Jūnāmālı) and Kosia Kamaragaḍha etc. The date of Sadrāga Candrodaya is prior to the date of the commencement of Nartana Nirṇaya-i. e. before 1569 A.D. as explained above.

It would, therefore, be in the fitness of things to discuss the then political position of Khānadeśa in particular and north and south in general here.

As the fulfilment of the destiny of India lay in the collaboration of the North and the south, the two parts hardly remained in isolation ever. Dr Śrivāstava has viewed that the Āryan and Draviḍ an religions and cultures have acted and reacted on each other as to fuse them fully into one Hindu religion and culture for the whole country. Minor differences are negligible".

After becoming the King of north India Bābara intended to subjugate the sultanates of the south and include them in Moghal territory but he could not afford to do so may be, because of his being busy in the affairs of the north, or he had insufficient strength to make expeditions on the southern sultanates The south, therefore continued to remain under various rulers.

The various Sultanates of the South could not be included in the Moghal territory by Bābara and Humāyun Khānadeśa remained a separate and independent principality till then.[1]

Ambitions of Akabar of annexing all the kingdoms of the south in the Moghal territory, roused his interest in an expedition, as the south was then weak and divided

The powerful Bahamani kingdom ceased to exist consequently Upon the death of its last ruler kalimullāh, in 1527 A.D., and five independent kingdoms viz (i) Ahamada Nagara (ii; Bījāpura (iii) Goḷakuṇḍā, (iv) Berāra and Bīdara came into existance These small kingdoms ever remained on strife with each other and perpetually remained at war with the powerful southern Hindū kingdom of Vijayanagara.

To the north of these five newly formed kingdoms, Khānadeśa was situated. Khāndeśa had become an independent principality under Malika Rājā, as far back as 1382 A D. His successor Nasīra Khāna founded Burahānapur in 1400 A.D. and thence-forward, it remained the capital of Khānadeśa upto 1599 A.D or 1600 A.D., when Bahādura, the last sultān of this dynasty surrendered to Akabara and Fārrukī kings ceased to exist. This small kingdom had also it's own quarrels with Gujarāta, (established

1. (Lxxviii) A. the G; P. 12-113 and (Lxxv) AG. P. 416-417.

in 1396 A.D.) and remained involved in wars with the said newly formed five kingdoms.

With a view of taking advantage of the above situation, Akabara decided to take immediate steps to interfere under the pretext of putting an end to the unrest and strife prevailing there. He conceived a scheme for the conquest of the south in 1564 A.D. but it had to be postponed as several parts of north India had yet to be brought under his rule.[1]

Being on the top of the other southern kingdoms, Khānadeśa was the first to attract the attention of Akabara.

It was in March, 1561 A D that Pīramohammada, the Governor of Mālavā, invaded Khānadeśa, as the then Sultān Mirān Mubārak Śāha gave shelter to Bāza Bahādura, the defeated former ruler of Mālavā.[2] This invasion was, however, without order of Akabara. Pīra Mohammada vigourously pursued Bāza Bahādur, who was lurking on the southern boundry. He first proceeded to Bijāgarha, a strong fortress in Khānadeśa, won it and then captured Sultānpura and further proceeded to the capital Burahānapura, to give a lesson to Mirān Mubāraka Śāha for giving shelter to Bāza Bahādur. He acquired a great booty, slaughtered many inhabitants, plundered and burnt the places all around. Bāza Bahādura then made a counter-attack on Pīramohammad and the latter was defeated. Pīramohammada while retreating attempted to cross back the Narmadā river, but his horse collided with mules and he was drowned.[3]

Akabara himself made, a constructive contact with Mīrān Mubāraka Śāha at Māṇḍu (Mālavā) in the 1564 AD and demanded the hand of latter's daugter, which was agreed upon and the lady entered the haram of Akabara in Sept., 1564 A D[4] The position remained quiet till 1573

1. (Lxxviii) A. the G. P. 112-113
2. (Lxxv) AG P 418-419; (Lxxviii) A. the G.P 6072-6115 and (Lxxvi) AGM. P. 54-71 and 487
3. (Lxxv) AG. P 67
4. (Lxxv) A. G.. P. 418 and (Lxxv ii) A. the G. P. 75-114

A.D. and no further contact could be made with Khānadeśa or any other kingdom of the south till then, as Akabara remained very busy with the affairs of the north.

Consequently upon the conquest of Gujarāta and the Suppression of the rebellion there in 1573 A.D. the interest of Akabara awoke again for south India intensively and another contact with Khānadeśa was then planned by him.

Since the date of Sadrāga Candrodaya is much before 1573 A D., as vividly explained above, the discussion on the contacts after 1573 A.D. may be deferred protem.

According to the discussions made above, Nartana Nirṇaya may have been commenced before 7 to 10 years of the completion of Rāgamālā, i.e. about 1569 A. D., and hence the composition of the still older work Sadrāga Candrodaya may have been completed not earlier than 1565 A.D. Had it been written after 1561 A.D., when Pīramohammada invaded Khānadeśa. as stated above, a reference of the invasion would have been found in Sadrāga candrodaya, but that does not exist. If the work was commenced after the epoch (of 1564 A.D.) the important incidence of the marriage of Akabara with the daughter of the Sulṭāna of Khānadeśa would have found place in Sadrāga Candrodaya, but this is missing. In the light of these facts it could be concluded that Sadrāga Candrodaya may have been written before 1561 A D. Khānadeśa was then under the rule of Mīrān Mubāraka Śāha (1536-1566 A. D.), and the place Ānandvallī, where Puṇḍarīka wrote it was under Mīrān Mubāraka Śāha The delineation of those two important happening being absent in Sadrāga Candrodya it is concluded that it may have been wirtten before 1561 A.D. In case N. N. may have been commenced even only 7 years before the completion of Rāgamālā i.e. 1569 A.D., then too a hint of the relation of the Fārrukes with Moghals should have been found mentioned in that work. The absence of such important facts strengthens the contention that Sadrāga candrodaya must have been written before 1561 A D.

Prof. Bhātakhaṇḍe has viewed. "It is possible that when Khānadeśa was annexed about the Year 1599 Puṇḍarīka lost his appointment."[1]

1. (LIX) M.S. in I. P. 43

This construes to mean that Puṇḍarīka remained in the service of Burahāna Khāna at Khānadeśa till 1599 A.D., but as explained above, Puṇḍarīkā has himself stated that he wrote Rāga mālā in 1576, which was a compendium of his N.N. Had he continued to be in the service of Burahāna Khāna till 1599 such an indication would have been found in N.N, but it is also not so.

Hulugura Kṛṣṇācārya of Hubalī has given the date of Sadrāga candrodaya as 1510-1525.[1] The authority on which this date has been assigned has not been quoted by him.

Kavi Rāma Kṛṣṇa has assessed the date of Puṇḍarīka as 1560-70 [2]

My conclusion on the grounds explained above is that it was written before 1561 A.D.

Puṇḍarīka has written two stanzas in the praise of the father and grandfather of Burahāna Khāna-viz. Ahamada Khāna and Tāja Khāna respectively,[3] and four stanzas in the eulogy of Burahāna Khāna himself.[4] There are another two stanzas in the applause of Ānandavallī.[5]

In stanza 1/8, Puṇḍarīka has described the theatre Hall of his patron, situated at Ānandvalli and has stated that 'Burahāna Khāna used to remain associated with the Singers and lutists, expert in both—Mārga and Deśī—catagories of music and that he also used to listen to them. These artists knew the practice and theory of both the catagories." This proves that Mārga Saṅgīta did prevail then. Puṇḍarīka has not described Mārga saṅgīta singers and lutists in Sadrāga Candrodaya, though he promised and undertook making of rules of the extant music then in practice. I Mārga Saṅgīta was then extant, as claimed by Puṇḍarīka, he must have described the Mārga Jātīes and rāgas and the lutes of Mārga Saṅgīta but he adopted 'taciturnity' in this respect. Actually Mārga Saṅgīta became completely oblivious during the dark period in South

1. (LXXXvii) M.O.V.E. P. 367-75
2. (XXvi) BK. P. XXii.
3. S.C. 1/3-4.
4. ibid 1/5-8
5. ibid 1/7-8

India between 1300 and 1400 A.D. and it became irretrievable[1] It remained so till at least the period of Puṇḍarīka. The matter of this stanza is, as such a fabrication.

Puṇḍarīka followed the newly coined system of 'Melas', only because the traditional system of Grāma-Mūrchanā was not known to him rather it was beyond his reach He had categorically opposed the existence of Madhyama grāma as under :—

रागेषु सग्रामजनित्वमेव दृष्टं ततो ग्रामयुगं न हीष्टम् ।

In Sadrāga Candrodaya, so also in all of his other books, Puṇḍarīka has restricted himself to only one grāma and only one mūrchanā of that grāma starting from ṣaḍja svara. In Mārga Sangīta three grāms and 21 mūrchanās are prescribed. Every mūrchanā of each grāma did not start only with ṣadja but they commenced from Ni dha pa, mā, ga and ri also. The fact cannot be veiled that since the knowledge of gram-Mūrchanā System was lost, other devices were coined to group, the extant rāgas in whatever state—Correct or Incorrect, they were then available. In the south, 'Mela system' was coined insteadly by one Sage Vidyāraṇya, a Minister of Vijayanagar in the 14th Century.[2] Sadrāga Candrodya is based on that newly coined system of the south.

Prof. Bhātakhaṇḍe has observed :—

(i) 'In Sadrāga Candrodaya we do find the author dealing with rāgas common to both the systems, but in Rāgamālā and Rāgamañjarī he clearly expounds the music of Upper India."[3]

(ii) 'It is also semblanced that during the period of Puṇḍarīka the music of Northern India was reaching depravity (not conformable to law and practice) and so his patron, Burahāna Khāna ordered him for the extrication of that condition Puṇḍarīka had to perform this most arduous task of settling the contaminated music of North India.[4]

1. (XLV) S.D. Int P 1 and 2.
2 (Lii) S. śāstra P 141
3. (LIX) M S. in I. P-43
4. (LXii) UBSSI. P. 33-34

Prof. Bhātakhaṇḍe has however, refrained from substantiating this observation. He has neither quoted evcn a single example of the alleged depravity, nor the details as to how Puṇḍarīka settled it. The observation is, therefore of the nature of mere sweeping remarks. This is not correct as explained above.

In respect of observation No. (i) it may be stated that out of the 66 rāgas of SC, 55 are the same in all of the books of Puṇḍarika. 5 rāgas are such, which are not found in Rāgamālā, but they are found in Rāga-mañjarī with the same rules. One rāga is such which does not appear in Rāga Mañjarī but it is available with the same rules in Rāgamālā. 3 Rāgas are such which are found in Rāgamālā with slight differences. but are not found in Rāga Mañjarī. There are, as such, only two rāgas of S.C. which are neither found in Rāgamālā nor in Rāga Mañjarī. They are Kuranjī and Revāgupta. Rest of the 64 rāgas of S.C. are found in Rāgamāḷā and Rāgamañjarī. The observation is, as such, purely impressionistic The music of S.C. is actually the same as that of NN and Rāga Mañjarī

Since the book was composed on the explicit order of a Tālukadāra of Khānadeśa, which itself was only a small kingdom of the south, it had nothing to do with the music of the North. It may be a work on the music of that part of south in which 'Ānandavallī' existed. Khānadeśa was, as explaincd above, not a repository of North India at that Juncture.

Observation No. (ii) is a part of the speech delivered by Prof. Bhātakhaṇḍe at the Barodā Music Conference in 1916 A.D. Herbert A. Popely translated this portion of the speech of Prof. Bhātkhaṇḍe and reproduced it in his book in 1921 A.D.[1] The material portion as in this book, reads:—

1. (Lx) M. of and. P 18

"He lived at Burahānapur in Khānadeśa and may have been asked to go over to Delhi when Akabara took Khānadeśā in 1599....

It appears that the music of Upper India was getting into confusion and Puṇḍarīka seems to have been asked by Burahāna Khāna to bring things into order."

In this connection the following comments are submitted :—

The music of the north was then different from that of the south. Emperor Akabara, the ruler of north India was giving attention to the cultural pursuits such as music and other fine-arts. He was prompted by the desire of making his court a centre of culture.[1] In its pursuit, he had summoned the foremost musician Tānasena af Gwāliora, who was a scholar of Māna Singh Tomar School of Indian music and also was a disciple of Muhammada Gaus in respect of Irānī music Akabara offered him an honourable employment as one of the jewels of his court.[2] Though Tānasena joined the Court of Akabara in 1562 and the date of Sadrāga Candrodaya is before 1561 A D., but the fact that Scholars of Mānasingh Tomar School and Irānī School were in the north even before 1560 A.D., establishes that the music of north was different from that of the south.

Musical instruments as Kurgā, Naqqārā, Śahanāī Śṛnga Jhānja, Swaramaṇḍala, Tambūrā, Sitāra, Esarāja and Tāusa were prevailing in north India,[3] but these instruments have not been described by Puṇḍarīka in his Sadrāga candrodaya. In the same way, important rāgas in vogue in the north Indian music-such as-Sājgiri, Pūriyā, Pūrvī, Jilā, Sahāna, Dīpaka and Megha etc. are also not found in Sadrāga Candrodaya[4] 6/36

Had the book been written on the northern music, the said instruments and important rāgās would have been found described therein,but it is not so. So SRC cannot be accepted to be a book on the music of north India.

---

1. (Lxxv) A. G. P. 75
2. ibid P-75
3. (LXI) M. Ins. P, 19
4. (Lxii) V. Śas. P. 51, 90, 97, 98, 105, 115, 117, 118, and 123.

Since Sadrāga candrodaya is based on the newly coined Mela System' of the south, it would be in the fitness of things to discuss the term 'Mela' here.

It was in the oblivious period of 1300-1400 A.D. that the artistic tradition of music along with other branches of culture completely broke and became irreparable The ancient 'Grāma-Mūrchanā' System wherein rāgas automatically stood grouped, became inscrutable.[1]

Somewhere in 14th Century, one Sage–Vidyāraṇya endeavoured to recover and revive the lost tradition in the south, but he found the ancient books of Bharata, Dattila Mātaṅga, Nānya and Śārṅgadeva etc. fathomless. He was therefore reluctantly driven to the only course then left to him–that of coining a new system to preserve the (correct or incorrect) forms and features of the rāgas, as were then extant. He could collect only 50 rāgas.[2] In the absence of the knowledge of Grāma-Mūrchanā system, question of grouping the so collected rāgas cropped up. Vidyāraṇya in the rescue operations splitted up the different groups of rāgas having similar scales of svaras-i.e Svaras with the same heights. Only 1: different scales were found amongst those 50 rāgas. He, therefore, classified the 50 rāgas in 15 groups. He had difficulty in naming these groups Consequently he chose the most popular rāga of each group and adorned it with the epithet of 'Mela' For example, Gurjarı rāga was the most popular rāga in the group of 16 rāgas-viz. (i) Gurjarı (ii) Saurāstra, (iii) Mecboulı (iv) Chāyägaul, (v) Guṇḍakriyā, (vi) Sālagaḍ nārıkā, (vii) Śuddha Vasanta (viii) Nādarāmakriyā, (ix) Gaula, (x) Baulā. (xi) Karṇāta Baṅgāla, (xii) Lalita (xiii) Malbārı, (xiv) Pāḍı (xv) Sāverı and (xvi) Revāgupti, So Gurjarı was decorated with the epithet-'Mela.' Thus the name for the first group of these 16 rāgas became 'Gurjarı mela'. The 14 other melas were also coined like-wise[3]

In some of these melas, the fundamental principle laid down by Bharata and followed by his successors in respect of consonancy is found utterly disregarded. In the words of Bharata;—

1. (Liv) S D. Int. P-1.
2. (Lii) S Śās. P. 141-142 and (XXXI) ss P. 152-153
3. (xxxi) S.S. P 160 190

षड्जग्रामे च षड्जस्य संवादः पञ्चमस्य च[1]
ययोश्च नवक-त्रयोदश-श्रुत्यन्तरे तावन्योन्यं संवादिनम्[2]

These two relations of Consonancy—i.e. 9 and 13 Śruti-interval-known as 'Ṣaḍja-madhyama' and Ṣaḍja-Pañcama' Bhāva respectively were not maintained in the following 8 mealas :—

(i) Varātī Rāgmela—(Sa on 4th and Ma on 15th Śruti and Ga on 9th and Ni on 2nd-Śruti)[3]

(ii) Bhairavī Rāga Mela—(Ri on 9th and Dha on 20th Śruti)[4]

(iii) Āherī mela—(Ga on 10th and Ni on 2nd-Śruti)[5]

(iv) Vasanta Bhairavī—(Ga on 11th and Ni on 1st Śruti[6]

(v) Kāmodī—(Ga on 11th and Ni on 1st Śruti)[7]

(vi) Śuddha Rāmakriyā—(Sa on 4th & Ma on 15th Śruti)[8]

(vii) Kedāragaula—(Ga on 11th and Ni on 1st Śruti)[9]

(viii) Deśākṣi—(Ri on 10th and Dha on 22nd Śruti)[10]

Another Southerner Pt. Rāmāmātya, the immediate predecessor of Puṇḍarīka Continued to follow this deviated precept in the 16th Century also for his 62 Rāgās (in 20 Melas).[11]

1. (xviii) NS II P.3
2. Ibid P. 8
3 Ibid p. 191
4. Ibid p. 209
5. Ibid p. 229-30
6. Ibid p. 233
7. Ibid p. 238
8. Ibid p. 242
9. Ibid p. 244
10. Ibid p. 249
11. (xxxiv) SMK. P. 28-37

The Examples are :—

(i) Hiṇḍola mela (Rı on 9th and Dha on 20th Śruti)[1]

(ii) Deśakśi mela (Rı on 10th and Dha on 22nd Śruti)[2]

(iii) Kannaḍa gaula Mela (Rı on 10th & Dha on 22nd Śruti and Ga on 12th but Nı on 1st Śruti)[3]

(iv) Āherı mela (Rı on 9th but Dha on 20th Śruti and Ga on 10th and Nı on 3rd Śruti)[4]

(v) Śuddha Varālı Mela (Sa on 4th but Ma on 16th Śruti,[5]

(vi) Rıti Gaula (Rı on 7th but Dha on 22nd Śruti and Ga on 9th but Nı on 1st Śruti)[6]

(vii) Vasanta Bhairavı (Ga on 12th but Nı on 1st Śruti)[7]

(viii) Sāma Varālı (Ga on 9th būt Nı on 2nd Śruti)[8]

(ix) Revāgupti (Ga on 11th but Nı on 22nd Śruti)[9]

---

1. Ibid P. 31,
2. Ibid P. 32
3. Ibid P. 32
4. Ibid P. P. 33
5. Ibid P. 34
6. Ibid P. P. 34
7. Ibid P. 34
8. Ibid P. 36
9. Ibid P. 36

In his Sadrāga Candrodaya, Puṇḍarıka had followed these southerner authors in respect of infringing the crucial consonancy rule in the following melas ;—[1]

S. No.	Name of Mela	Particulars
(i)	Deśakṣı Mela	Rı n 10th but Dha on 22nd Śruti
(ii)	Karṇāta Gauḍa Mela	Rı on 10th but Dha on 22nd and Ga on 12th but Ni on 1st Śruti
(iii)	Hijeja Mela	Ga on 12th but Ni on 1st Śruti
(iv)	Hammira Naṭṭa	Rı on 9th but Dha on 20th Śruti
(v)	Ābhırikā Mela	Rı on 9th but Dha on 20th & Ga on 10th but Nı on 3rd Śruti
(vi)	Śuddha Varāṭı	Ga on 9th and Ni on 3rd Śruti
(vii)	Śuddha Rāmakriyā	Sa on 4th but Ma on 16th Śruti
(viii)	Sāraṅga	Sa on 4th but Ma on 16th, Rı on 9th but Dha on 1st & Ga on 13th but Ni on 3rd Śruti
(ix)	Kalyāṇa	Sa on 4th but Ma on 16th, Rı on 9th but Dha on 20th and Ga on 10th but Ni on 3rd Śruti
(x)	Hiṇḍola	Rı on 9th but Dha on 20th Śruti
(xi)	Nādarāmakrī	Ga on 10th and Ni on the 3rd Śruti

1. SRc melas

The total numbers of Melas aud Rāgas collected and coined by Vidyāraṇya, known to Rāmāmātya and coined and described by Puṇḍarıka in Sadrāga candrodaya are :—

Described by	No. of Melas		No. of Rāgas
Vidyāraṇya	15	for	50
Rāmāmātya	20	for	62
Puṇḍarıka	19	for	66

The number of melas continued to differ in the works of the different authors. The Mela-vādıes have still not been abie to fix unanimity in numbers and names of the melās.

The scope of Sadrāga candrodaya is limited to rāgas only, and Puṇḍarıka has followed Rāmāmātya in respect of the following main and important nutritious canal of the rāgas :—

(i) Not accepting the existence of Madhyma grāma[1]

(ii) Following the newly coined Mela System[2]

(iii) Forbearing inconsonant Svara pairs in the scales of Melas

(iv) Accepting broadly the total number of Śuddha and Vikṛta Svars as 14 only.[3] Puṇḍarıka has, however actually used 17 Svaras. The 3 extras are Catu-śruti Rı in Dha and Śrı Rāga Mela and Pañca-śruti ma in Devakri Mela. Pañca-Śruti and ṣaṭ-Sruti Rı and Dha appear in S.M.K. also[4]. These terms were prevailing in the south only.

(v) Adopting the similar arrangement of tuning the wire of Vınā.[5]

1, (xxxiv) SMK p. 41 and S.C. 1/41

2 Ibid SMK pp. 27-38 and S/c Mela and Rāgādhyāyas

3. (xxxiv) SMKP. 18 and SC 1/32

4. Ibid SMK. p. 25

5. (Lix) M.S. in I. p. 63

In the north; the authors who flourished before the period of Puṇḍarīka but after 1400 AD did not accept the newly coined Mela System of south in the 14th & 15th Centuries but they followed the traditional system of Grāma-Mūrchanā. Mahārāṇā Kumbhā of Rājasthān and Paṇḍita Maṇḍalī which met at Kaḍā, are examples. Authors of 17th Century ofcourse followed the mela system in the north, but Sadrāga candrodaya was composed much before the 17th Century. Hṛnnārāyaṇa and Śrīnivāsa are examples.[1]

Puṇḍarīka has however, stated that One Hanumāna was of the view that in Deśī Rāgas there were no rules in respect of Graha Nyāsa, Anśa, Purṇatva, Ṣāḍava Oḍavatā and Śruties.

Had Puṇḍarīka followed Hanūmāna he would not have laboured unnecessarily by way of describing rules in respect of Nyāsa, graha, Amśa, Pūrṇa-Ṣāḍ va-Oḍavatā and Śruties.[2] The southerners knew the constitution of Ācārya Hanūmāna. Puṇḍarīka's contemporary southerner Soma nātha has also stated.

ग्रामश्रुतिस्वरादेरनियम उक्ता हनूमताद्येन ।
देशीरागे येषां श्रुतिस्वरेत्यादिपद्येन ।।[3]

Somnātha has given a quotation of Hanūmāna in respect of the definition of Deśi rāgas as under in his own commentary :—

येषां श्रुतिस्वरग्रामजात्यादिनियमो नहि ।
नानादेशगतिच्छाया देशीरागास्तु ते स्मृताः ।।[4]

1. Ibid P. 14

2. S C Second Chapter

3. (xxxvii) RV. P. 26

4. Ibid P. 27

Thus, according to Hanūmāna, the rāgas in which there are no rules in respect of Śruti, Svara, grāma, Jāti, and which have moving shadows of different countries, are DEŚĪ rāgas. He has also stated that Hanūmāna was the follower of Mataṅga and Śārṅgadeva etc :—

मतङ्ग-निश्शङ्कादिसंमतस्य श्रीहनूमत: संमतिमाह[1]

It is thus established that Hanūmāna referred to above lived after the date of Śārṅgadeva (1230), but in the period of Puṇḍarīka this definition of Deśī Rāgas as laid down by Hanūmāna appears to have changed. Puṇḍarīka coined definite rules in respect of Śruti, Svara, nyāsa, graha, anśa, Pūrṇa-Ṣāḍava-Oḍavātā etc. for each of his rāga in Sadrāga Candrodaya.

In the light of these facts the quotation of Hanūmān's opinion can not be accepted as an armour for disregarding the fundamental principles- Such as consonancy law of Ṣaḍja-Pañcama and Ṣaḍja-Madhyama relations etc.

In the first chapter of this book the matter has practically been borrowed from Saṅgīta Ratnākara as under :—

Item	Verse No. of Sadrāga Candrodaya	Verse No. of Saṅgīta Ratnākara
Nāda	1/18-20	1/3/3-5
Sthāna	1/21	1/3/7
Śuddha Svaras	1/22-23	1/3/8-10
	1/24-25	1/3/23-24
	1/26	1/3/24-25
	1/27	1/3/39
	1/28	1/3/46-47
Vikṛta Svaras	1/29-32	Though based on 1/3/39-46, Puṇḍarīka has followed Rāmāmātya in this respect.

1. (xxxvii) R.V.P. 26

	1/33	X (Southern pattern of cf coining pañca-śruti and Ṣaṭ-śruti Svaras has been followed. Puṇḍarīka's such Vikṛta Svaras are (i) Catuśruti Rı (ii) Catu-śruti Dha and (iii) Pañca Śruti Ma-in addition to the 7 Vikṛta Svaras)
Reason for not honouring Śruti Jātis 1/36		X
Four kinds of svaras	1/37-38	1/3/47-48
	1/38-39	1/3/48-50
	1/40	1/4/1
Grāma Mūrchanā	1/40-41	X Puṇḍarīka has followed Rāmāmātya here. It is based on SR 1/4/9-14 with the difference that Puṇḍarīka has honoured only one grāma.
Tānas	1/45	SR/1/4/27
Tānakriyā	1/46-47	X This is according to Nāṭya Śāstra Ch. 28/34-35 and Dattılam Verses 36-37.
Kūṭa Tānas	1/48	1/4/30-32
Prastāra) Saṅkhyā) Khaṇḍa Merū) Naṣṭa-Uddiṣṭa)	1/48-53	1/4/60-71
Graha etc.	1/55	1/7/29-34
Ṣaḍja is always the graha Svara in all rāgas.	1/55	X Deviation from Grāma Mūrchanā System. This was a southern pattern.
Varṇālaṅkāras	1/56-58	1/6/1-3
Sthāyı Varṇā—laṅkārs	1/59-60	1/6/4-13
	(Śārṅgadeva has described 7 but Puṇḍarıka has described only 5 Sthāyı Varṇālaṅkaras. He has omitted 'Prastāra' and Prasād' alaṅkāras.)	
Mandra	1/60-61	1/6/6-7
Tāra	1/60	1/6/7-8

Ārohī	1/63-66	1/6/9-12
Avarohī Varṇālankāras	(Puṇḍarīka has repeated only 7 alaṅkāras of Ārohī as-Avarohī varṇas of Saṅgīta Ratnākara, wherein 12 have been described. Puṇḍarīka has avoided 5 as under:— (i) Abhyuccaya, (ii) Udgīta (iii) Udvāhita (iv) Trivarṇa and (v) Veṇī alaṅkara. The remaining 7 are with the same rules as in Ratnākara.	
„	1/67-70	1/6/14-26

In place of 'Niṣkarṣa' Puṇḍarīka has given the name 'Sannikarṣa,' and instead of 'Sandhi pracchādana' has stated 'Pracchādana' with the same rules.

Sañcārī Alaṅkāras	1/71-78	1/6/26-53.
	Śārṅgadeva has stated 25 ārohī and 25 Avarohī-alaṅkāras under Sañcārī alaṅkaras but Puṇḍarīka has described only 13 Ārohī and 13 Avarohī under the Sañcārī variety. 12 of them have been taken from Ratnākara but 1 has been borrowed from some other author. It is 'Recita' Puṇḍarīka has avoided 13 ohers, which are found in Ratnākara. They are (i) Mandrādi (ii) Maṅdra Madhya, (iii) Maṅdrānta (iv) Prastāra (v) Vyāvṛtta (vi) Bindu (vii) Ūrmi (viii) Sama (ix) Udghaṭṭita (x) Sannivṛttapravartaka (xi) Veṇu (xii) Lalita-svara and (xiii) Avalokita. Puṇḍarīka has changed the name of Ākṣepa and Preṅkha as Utkśepa and Prekśaka respectively.	

There is as such, no contribution of Puṇḍarīka as far as the first chapter of SRC is concerned. He can not therefore, be considered as an extricator of the alleged currupt science of the music of north India. Puṇdarīka has not mentioned anywhere in this book that he extricated the alleged corruptness.

In the 2nd chapter, at the very outset, the Deities presiding over the

parts of the lute are described as under;-Those stated by Rāmāmātya and Sārṅgadeva are also given in contrast, against each.

Particulars of the Part		Deity according to:— Puṇḍarika	Rāmāmātya and Śārṅgadeva
(i)	Daṇḍa	Rameśa	Śambhu
(ii)	Tantrī	Lakśmī	Umā
(iii)	Kakubha	Maheśa	Kamalāpati
(iv)	Patrikā	Umā	Indirā
(v)	Tumba	Vidhātā	Brahmā
(vi)	Nābhi	Saraswatī	Saraswatī
(vii)	Doraka	Nāgeśwara	Vāsukī
(viii)	Jīva	Śītakara	Sudhanśu
(ix)	Sārikā	Divasādhinātha	Ravi
(x)	Kīlayuga	Aśvinī twin	S.R. 6/55-56
(xi)	Meru	Devādhipa 2/1-3.	X

2 verses being nos 4 & 5 are in eulogy of the lute. They have been borrowed from Ratnākara (6/54 and 56).

Other matter contained in the second chapter is-(i) Two kinds of Vīnās viz. Śuddha and Madhya Mela. [ii] Two varieties of each kind of vīnā viz. Sarvarāgamela and Ekarāgamela and their characteristics, [iii] promulgating rules in respect of svaras which should not be omitted in any scale, and on that base coining ninety [90] Melabhedās on mathematical calculations. [iv] From these 90, threshing out only 19 Melas, and fitting his 66 rāgas in them, (v) quoting opinion of Hanūmāna in respect of deśī rāgas (vi) giving only names of the 3 kinds of rāgas viz. Śuddha, Sālaga and Saṅkīrna but not grouping his ragas in them (vii) Describing Tānas for use in rāgas.

In respect of item nos. (i) and (ii) above, he has followed Rāmāmātya. If item No. (iii) has not been borrowed by Puṇḍarīka, then too, he himself did not honour his own creation after a few years, and increased the number to 190 (more than double), in his other work Rāga-

mañjarī. Items Nos. (iv), (v) and (vi) are as per practice in the south. Item No. (vii) is a trifling matter.

In the light of these facts, no deliverance appears to have been done to set right the alleged corrupt music of the north. Puṇḍarīka, therefore, cannot be considered a rescuer.

In the 3rd Chapter he has first defined 15 gamakas. They have all been borrowed from Saṇgīta Ratnākara.[1] Thereafter, only seven sthāyas, out of a lot of Sthāyas mentioned in S.R. have been borrowed and described.[2] Next, Ālapti, Rāgālaptī and Rupakālaptī, (which have also been borrowed from S.R.) have been dealt with.[3]

In the last, Puṇḍarīka has described the way of playing the following 10 rāgas, on the Vīnā as described in his S.C. Though Puṇḍarīka's rāgas are based on the newly coined mela system, and the vīṇās as described in S.C., are also different from those found in S.R. (Grāma Mūrchanā system) the author has borrowed the procedure of playing his rāgas from S.R. and reproduced it in other poetical metre.

Rāga		S.C. Verse No.	S.R.V. No.
(i)	Madhyamâdi	3/34-37	6/328-333
(ii)	Mālava-gauḍa	3/38-40	The name in S.R. is Turuṣka Gauḍa—6/390-393.
(iii)	Bahulī	3/41	This resembles much with the description of Bahulī-Rāmakrī 6/382-384.
(iv)	Bhairava	3/42-43	6/345-347
(v)	Srī rāga	3/43-44	6/777-779
(vi)	Dhannāsī	3/45-46	6/353-355
(vii)	Malhāra	3/47-49	6/384-387

1. S.G. 3/1-10 and S.R. 3/87-97
2. S.C. 3/10-20 and S R. 3/97-189
3. S C. 3/21-33 and (xx) S R. 3/189-202

(viii)	Vasanta	3/49-50	6/351-352
(ix)	Varāṭī	3/51	6/347-348
(x)	Śuddha Rāmakrī	3/52	6/367-370 (Rāmakrī)

Examples of the verses of the 1st Rāga 'Madhyamādi' as in S.C. and S R. are reproduced below :—

As in S.C.

'मन्द्राश्रितो मध्यगतोपि मश्चेत् स्थायी निर्धायेत परांस्ततस्त्रीन् ।
आरुह्य पन्याह्वयषड्जकाख्यान् पञ्चावरुह्य क्रमतस्तु षड्जात् ॥

स्थायिस्वरां तानुपहन्यते 'धः' स्वस्थानमाद्यं त्विति मध्यमादेः ।
द्व्यर्धाख्यमर्धस्थितनामधेयमारुह्य तद्वद् द्विगुणाभिधानम् ॥

आद्यं निजस्थानकमभ्युपैति स्वस्थानकानां त्रितयं परं स्यात् ।
स्वरं समारोहति च क्रमेण स्यात्सर्वरागेषु विधानमेतत् ॥'

S C /3/35-37

As in S R.

''स्थायिनं मध्यमं मन्द्रं मध्यं वा स्थायिनः परान् ।
आरुह्य पनिसान् पञ्चावरोह्य क्रमतः स्वरान् ।

षड्जतः स्थायिपर्यन्ताद्यदाहन्यात्तु धैवतम् ।
मध्यमादेः समाख्यातं स्वस्थानं प्रथमं तथा ॥[1]

द्व्यर्धमर्धस्थितं तद्वदारुह्य द्विगुणं स्वरम् ।
आद्यं स्वस्थानमातिष्ठेत् स्वस्थानत्रितये परे ॥

असम्भवे पूर्वपूर्वस्वरस्य तु परं परम् ।
क्रमेण स्वरमारोहेत् सर्वरागेष्विति स्थितिः ॥

The Second Work-Nartana Nirṇaya deals with all the three topics of music-viz-(i) Gīta, (ii) Vādya and (iii) Nṛtya. It has four Chapters—viz (i) Tāladhartṛ, (ii) Mārdaṅgī, (iii) Gāyana and (iv) Nartana Adhyāyas.

1. (xx) S R. 6/ൗ29-33

The first chapter begins with a prayer. It's second verse is in praise of some country, but it's name is not found therein. In the third verse it is stated that in the north (of that country) there happened to be one brave mohamaden King named 'Timira Linga' (Taimūraliṇga). Apparently the second verse is in praise of India.

Puṇḍarīka has stated therein that the king Taimūra resembled the impetuous sun. The correct position is that Taimūra was not the king of north India. He had only invaded north India upto Delhī—the Capital in 1398 A D (17th Dec.), and returned to his place Samarakanda in March, 1399 A.D.[1] He intruded Delhi, acquired a great booty, massacred the inhabitants and plundered there. This was a terrible and fright ful incident

It has been indicated in the book that it was composed on Akabara's desire at Delhi. Discussion on this point will follow.

In the next stanza he has stated that king Babara was the 8th from Taimūra.

In this respect it may be recorded here that Kings of the Tugalaka dynasty were the rulers of Delhī when Taimūra invaded and left Delhi in 1399 A.D., Tugalaka dynasty continued to rule Delhi from 1320 A D. to 1413 A D.

Nasiruddina Mahamuda Tugalaka ruled Dalhi upto 1413 A.D.[2]
(1395-1413 A.D.)

Thereafter Saiyada Dynasty rulers took over and ruled from 1414 A.D. to 1451 A.D. as under :—

(ii)	Khijra Khāna	1414 to 1421 A.D.
(iii)	Mubāraka Śāha	1421 to 1434 A.D.
(iv)	Muhammada Śāha	1434 to 1445 A.D.[3]
(v)	Atāuddīna Ālama Śāha	1445 to 1450 A.D.

1. (Lxxvii) B.K.G. P. 173-174
2. (Lxxvii) P. 172 and 178
3. Ibid. P. 179-182

Further, Lodī Kings ruled Delhi as under from 1451 to 1526 A D.:—

(vi) Bahalola Lodi 1451 to 1489 A;D;

(vii) Sikandara Lodi 1489 to 1517 A.D.

(viii(Ibrāhīma Lodi 1517 to 1526 A.D[1]

The last ruler of Lodī dynasty—Ibrāhīma was defeated by Mughala Bābara in 1526 A.D.[2] and thereafterMughala period started in North India From his maternal side Bābara was the 14th from Caṅgeja Khāna Mangole (1211-36)[3] and on his paternal side, 5th from Taimūra Turki[4] His father Umara Śekha Mirza was the king of Faraganā. The period of Bābara was from 1483-1530 A.D

Verses 4 and 5 of Nartana Nirṇaya are in the praise of Bābara and his son Humāyun (1530-1556 A.D.). In verses 6-15 he has in hyperbole ? praised Akabara, the king of Delhi but astonishingly enough, no word eulogizing Delhi the celebrated capital of the emperor (Akabara), is found in the book. Previously in Rāga Candrodaya Puṇḍarīka had praised even small city of Ānanda Vallī on account of it's being the residence of his first patron Burhāna Khāna—a subordinate of the sultana of the small Kingdom of Khāndeśa. But for Delhi he has avoided to extit totally. In another stanza an indication is found that the book was written at Delhī.[5] Puṇḍarīka has contrived to plant Akabara as his second patron therein. These points will be examined in the following paras.

It has been flatteringly stated in Verse 12 that, amongst other rājas, the following rājas of the south were also serving Akabara at Delhī.

(i) Kāncī, (ii) Marahaṭa, (iii) Malaya,

(iv) Karṇāṭa and (v) Draviḍa.

He has applauded the victory of Akabara in hyperbolic tone. This is apparently false and feigue.

---

1 Ibid pp. 183-196
2. Ibid pp. 301
3. Ibid pp. 301
4 Ibid pp. 301
5. N.N. 1/15

As vividly explained above, Akabara or his military could not contact Deccan till 1573 A.D., and the date of Nartana Nirṇaya has been assessed much earlier than 1573 A.D. So the exaggerated assertion that the above rājas of south were also the servitants of Akabara cannot be relied upon Till his death Akabara could not conquer any thing more than Burhānapura and Ahmadanagara.[1]

In verse No. 13 the lovely and captivating Pavilion and the lustre of the 'Singhāsana' of Akabara has been described. The author has said that King Akabara remained accompanied by Lutists, Flute—Mṛdanga-Tāla-Huḍukkā-Kinnarī and Kūrmica player artists and other instrumentalists, poets and rhetoricians, musicians and actors; adept in both Mārga and Deśī Kinds of sangīta. Singers and panegyrists.

In verse No. 15 it has been stated that while sitting there, Akabara once remarked that 'there were many contradictions in the theory and practice of dance. which should be extricated by you'—the intellectuals. On these words Puṇḍarīka Viṭṭhala contrived to start this composition by agitating the existing old music theory, to make new rules conformable to the dance then in practice. In Sadrāga Candrodaya also, similar verses in respect of rāgas are found. Both the verses are reproduced below t—

"सन्त्यस्मिन् बहुधा विरोधगतयो लक्ष्ये च लक्ष्मोदिते,
तत्कुर्वन्तु सुलक्ष्मलक्ष्यसहितं रागप्रकाशं बुधाः,
इत्युक्ते बुरहानखाननृपतौ विद्वत्सभामण्डले............
श्रीमद्धनूमद् भरतार्जुनादि हार्दं समादाय सतां जनानाम्
तमोनिरासाय विलासगत्यै सद्रागचन्द्रोदयमातनोमि ॥"

Sc 1/9-10

<u>As in N. N.</u>

नृत्ये चास्मिन् विरोधाबहुतरगतयो लक्ष्यतो लक्ष्मतः किं
तत्कुर्वन्तु प्रवीणाः कविवरसुजनाः लक्ष्मलक्ष्यैकवाच्यम् ।
इत्युक्ते अकब्बरेन्द्र-क्षितिपतितिलके पुण्डरीविठ्ठलाख्यो
जीर्णात् सङ्गीतमार्गात् रचयति सरलं लक्ष्यलक्ष्मैकरूपम्

NN 1/15

---

1. (Lxxv) P. 418-20

The difference is only that Burahāna Khāna's words were in respect of Rāgas but Akabara's said instructions were in respect of Dance. Puṇḍarīka had dealt with only rāgas in Sadrāga-candrodaya, but in Nartana Nirṇaya he prescribed the precept of all the three branches of music viz, Gīta, Vādya and nṛtya, when Akabara is said to have desired extinction of the contradictions in the theory and practice of nṛtya only.[1]

In the penultimate verse it is stated that the book was written to please Akabara, a good hearted king.

अकबरनृपरुच्यर्थं भूलोके सरलसङ्गीतम् ।
कृतमिदम् बहुतरभेदं सुहृदां हृदये सुखं भूयात् ॥

Though in Verse No. 14 Puṇḍarīka had stated that expert players of kinnarī. kūrma and other musical instruments and artists of Mārga Saṇgīta were there in Akabara's Nṛtya Maṇḍapa, but he has omitted defining kinnarī and kūrma lutes, as also the Mārga Saṇgīta and their other instruments, how ever five Mārga Tālas as defined in Saṇgīta Ratnākara have been copied out in it [2]

In the verses copied from Sangīta Ratnākara Puṇḍarika has made interpolations also. In Verse No. 1/142, which is a copy of verse No. 5/27 of Saṅgīta Ratnākara, only the name of Śārṅgadeva, the author of Saṅgta Ratnākara has been erased and the name 'Bharata' substituted :—

आद्यवर्णैः पातकला निःशङ्कः पर्यभाषत:[3]
S.R. 5/27

आद्यवर्णैः पातकला भरतः पर्यभाषतः
N.N. 1/142

Another example of interpolation, where Puṇḍarīka has substituted his own name in place of Śārṇgadeva, is :—

1. N.N. 1/13-14
2. N.N. 1/139-145 and (xxi) S.R. 5/19-29 and 5/37
3. Niśśanka = Śārṅgadeva, the author of Saṅgīta Ratnākara

यस्मिन् विषमपाणि तं ब्रूते शङ्करवल्लभः[1]
S.R. 6/866

यस्मिन् विषमपाणि तं ब्रूते पण्डरिविठ्ठलः
N.N 2/60

These examples are illustrative only and not exhaustive. Practically, in all of the verses of S.R. copied by Puṇḍarīka in his N.N. wherever the name of Śārṅgadeva appeared, it had been erased (except at one place). They will be detailed at proper places in the following paras.

The author stated only five Mārga Tālās, without describing any Mārga Rāga or Jātī where they could be employed.[2]

Besides, the author copied out from N.S of Bharata only the names of the Mārjanās (plasters) for a Mṛdanga to be used for the music of (i) Madhyamagrāma, (ii) Ṣaḍjagrāma and (iii) Gāndhāragrāma.[3]

He did earlier not accept even the existance of Madhyama and Gāndhāra Grāma.[4]

Earlier, the author had stated that the plaster of his Mṛdanga consisted of a mixture of ash, boiled rice and Kiṭṭa (rust of Iron) only, but now he has copied out the three Marjanās prescribed by Bharata for each of the three grāmas and stated three other (mud) plasters.[5] The plasters described by Bharata were done by black clay only.

The Mṛdanga as explained by the author was a wooden instrument but that instrument of Bharata era had a clay-body.[6]

Both the plasters—(i) repared by mixing ash, bolied rice and Kiṭṭa, aud (ii) of black clay only, cannot be used simultaneously.

---

4. Śankara Vallabha = Śārṅgadeva (Synonym)
2. N.N. 1/106-112
3. N.N. 2/42-46 and N.S. (xvii) Ch. (xxxiii) (40)
4. N N. 2/49-51
5. N.N. 2/40 and 22-41 and N.S. (xvii) Ch (xxxiii) (113)
6 N.N. 2/22-41 and (xvii) N.S. Ch (xxxiii) (272-274)

In Nātya Śāstra, the plasters were prescribed for 'Puṣkara' instrument and they were applied on it's three faces, viz. (i) Vāmaka (ii) Dakṣiṇa and (iii) Ūrdhvaka.[1] The Mṛdanga of the author was plastered only on the Dakṣiṇa face. It had no 'Ūrdhvaka'.[2]

The situation of the covered instruments of Bharata era was as under :—

Sage Svāti, with the help of Viśvakarman devised the clay body Mṛdaṇga and subsequently the Puṣkaras—viz. Paṇava and Dardura.[3]

He stated that the Puṣkara should possess three different Mārjanās for (i) Ṣaḍja Grāma (ii) Madhyamagrāma and (iii) Gāndhāra grāma as under :—[4]

Sr. No.	Name of Mārjanā	Grāma in which used	Notes (Svarās) for each face to get proper delightful tone, Vāmaka	Dakṣiṇa	Ūrdhvaka
1.	Māyūrī	Madhyama grāma	Gāndhāra	Ṣaḍja	Madhyama svara
2.	Ardhamāyūrī	Ṣaḍja grāma	Ṣaḍja	Ṛṣabha	Dhaivata
3.	Kārmāravī	Gāndhāra grāma	Ṛṣabha	Ṣaḍja	Pancama

The Three Puṣkaras of the N.S. (4 B.C.) were Mṛdaṇga, Paṇava and Dardura but in the time of Śārṇgadeva they were Mṛdaṇga, Mardala and Muraja.[5]

1. (xviii) N.S. XXX iii (102-108)
2. N.N. 2/22-44
3. N.S. (xviii) Ch. xxxvii (2 and 10)
4. Ibid (xxxiii) (40)
5. (xvi) S.R. VI-1024-1025.

It sounds rather paradoxical that the oldest 'Mārga Saṅgīta' could have remained extant in tact till then but the comparatively new, 'Desī Saṅgīta' totally changed and its codifiction became exigent.

Had Nartana Nirṇaya been composed in compliance with the said order of Akabara, it would have contained the description of the popular Instruments, Rāgas and Talas then current in the court of Akabara at but it is not so. The following popular instruments rāgas and tālās then current at Delhi and other places of North India have not at all been described in Nartana Nirṇaya :—

INSTRUMENTS :

(i) Kurgā, (ii) Naqqārā (iii) Ḍhola (iv) Surnāi (v) Naferī (vi) Karṇā (vii) Śṛṅga (viii) Jhānzha (ix) Svara Maṇḍala (x) Ṅaī (xi) Ghīcakā, (xii) Tambūra (xiii) Quanuma (xlv) Sitāra (xv) Esrāja and (xvi) Tāūsa etc.[1]

RĀGAS

(i) Darbārī Kānaḍā (ii) Miyaṅ ki Sāraṅga (iii) Miyaṅ Mallāra (iv) Pūriyā (v) Jilā (vi) Sahānā (vii) Dīpaka (viii) Megha and (ix) Sājagiṛī etc.[2]

TÂLAS :

(i) Jhūmarā (ii) Śulfāga (iii) Âdā cāratâla (iv) Tītālā and (v) Pasto etc,[3]

Similarly the following other popular rāgas and Tālas of North India, prevalent during the periods of Mīrān Bāi of Rajasthāna (1498-1546) and Santa Tulsī of Avadha (1532-1623 A.D.)[4] are also not found in Nartana Nirṇaya ;

1. (Lxi) M. Ins. P. 19 an(d Lxii) V. Śās. P. 51, 90, 97, 98, 101, 105, 115, 117, 118 and 123
2. Ibid P. 105, 115 and 118
3. Ibid P. 104 and 115
4. A.L. Srivāstava ; Bhārtīya Sanskriti (Shivlāl Agarwāl) & Co Delhi, 1979, pp. 55 and 63.

RĀGAS :

(i) Mālakośa, (ii) Kālingaḍa, (iii) Jhinjhotī (iv) Kāfi (v) Kānaḍā (vi) Jaṅgalo (vii) Pīlu (viii) Jonapurī (ix) Jogiy (x) Tilaṅga (xi) Khamāca (xii) Deśa (xiii) Māṇḍa (xiv) Bahāra (xv) Sohinī (xvi) Aḍānā (xvii) Bhimapalāsī (xviii) Patadīpa (xix) Vāgīśvarī (xxi) Sindha (xxii) Mīrañ kī Malhāra (xxiii) Gauḍa Sāraṅga (xxiv) Durgā (xxv) Pūrvī (xxvi) Sindūrā (xxvii) Baḍahaṅsa (xxviii) Pastao (xxix) Gārā (xxx) Soraṭha etc.[1]

TĀLAS :

(i) Titālā (ii) Kaharavā (iii) Dīpācandī (iv) Dhīmā Titālā (v) Ekatālā (vi) Dādarā (vii) Jaita (viii) Dhamāla (ix) Dhamāra (x) Cotāla (xi) Jhūmarā (xii) Tilwāḍā, Addhā etc.[2]

The music of Nartana Nirṇaya therefore cannot be accepted to be the music of Rajāsthan or Avadha (Northern India)

The absence of the important instruments, Rāgas and Tālas, as then extant in Delhī leads to conclude that Nartana Nirṇaya may not have been written at Delhī.

(2) Had Puṇḍarīka been patronised by Akabara or had he been an important musicologist of the court of Akabara his name must have been found included in the list of principal Imperial musicians of the court of Akabara. Abula fazla has not mentioned Puṇḍarīka's name in his Ā-i-ne Akabari.[3]

Prof Bhātakhaṇḍe has given a small list of artists and musicologists of the court of Akabara, but the name of Puṇḍarīka does not find place in it also.[4]

---

1. (Lxxix and Lxxx)
P. 1-3, 8. 9, 17, 18, 29. 36, 47, 48, 72, 83, 158. 173, 183, 180. 211, 217, 228, 289, 317 and 328 etc. of Part I and 91-121 of Part II and (Lxxxi) BS II P. 25, 29, 40 to 43, 55, 75, 74, 77 and 94 etc.
2. Ibid P. 1-93, 8-9. 52, 98, 126, 211, 289, 131, 184, 194, 195, 200 and 311.
3. (Lxxxii) A. Akabara P. 680-682.
4. (Lxiv) BSS P. 216

In support of the contension that NN was written in the north, Prof. Bhāta Khaṇḍe has stated, "It (Rāgamālā) deals with the northern system of music .... proper......................The rāgas are divided into three classes, namely Puruṣa rāgas, Strī rāgas, and Futra Rāgas. This is supposed to be the genuine northern style of rāga classification.[1]

"It gives the Devātma appearace or picture of the rāga".[2]

In respect of the classification of the rāgaś in Rāga-family system the correct position is that this system was in vogue in our country even when India had one and the same language from Kāśmīra to Kanyā Kumārī in the Paurānic era.[3]

The renowned southerner Paṇḍita Vāsudeva Śāstrī has also confirmed the view and said that the Rāga family system was current in the South but it was lost during the dark period of 1300 to 1400 A.D.[4]

The Southerner Paṇḍita Soma Nātha a contemporary of Puṇḍarīka and author of Rāga Vibodha (1609 A.D.) has stated as under :—

तत्र प्रसिद्धरागेष्वनेकमतैः सङ्ख्यावैलक्षणमाह.... रागणविमते तु षट्त्रिंशत् प्रवर्तकरागाः । तत्र भैरवपञ्चम-नट्ट-मल्लारी-मालवगौड-देशाङ्ग्श्चेति......केषांश्चिन्मते तु षट्षष्टीरागाः । तत्र शुद्धभैरवादयः षट्पुरुषा., तेषां प्रत्येकं पञ्च पञ्च योषितः । पंच पञ्च पुत्राश्च ।.... श्रीरागादयः षट्रागाः षट्तद्भार्या मालतीमुख्याः षट् षट् तत् पुत्रिकाः सर्वे चत्वारिंशत् तथा षट् च ।[5]

The second opinion as stated by Soma-Nātha has been honoured by the author in his Nartana Nirṇaya; though he had not talked of Rāgas and Rāginīs and their genesis in his earlier work Sadrāga candrodaya written

1. (Lix) M of I. P. 51
2. Ibid P. 55
3. (xi) SMP. P. 82
   and (ix) G.S. P. 167, 277 and 288 and Bṛhaddhharma Purāṇa. P. 312-134
4. (Lii) S. Śās. P. 141
5. (xxxvii) RV P. 101–102

at Ānandavallı. The words used by Somanātha and Puṇḍarıka, in this respect, are identical as under:—

केषाञ्चिन्मते तु षट्षष्टी रागाः । तत्र शुद्ध भैरवादयः षट् पुरुषाः तेषां प्रत्येकं पञ्च पञ्च योषितः पञ्च पञ्च पुत्राश्च ।

केषाञ्चिन्मतमाश्रित्य कतिरागान् वदाम्यहम् ।
शुद्ध भैरव हिन्दोल ....
.... नट्टनारायणं च षट् ।।
एतेषां वनिताः पुत्राः पञ्च पञ्च क्रमाद् ब्रुवे ।।

Apparently this contention as reproduced by the author was then extant in the southı.

Apart from this, one Śṛṅgārasekhara of Warāṅgala (Tailaṅgānā) (1330 A.D) had also grouped his rāgas in rāga family system as far back as 14th century. He however honoured eight Puruṣa rāgas–viz (i) Bhūpāla (ii) Bhairava, (iii) Śrı (iv) Kālapañjara, (v) Vasanta (vi) Bangāla, (vii) Mālava and (viii) Nāṭaka. According to him five of them viz; (a) Bhūpāla, (b) Bhairava (c) Kālapañjara, (d) Vasanta and (e) Baṅgāla had 3 wives each., two rāgas viz; Śrı and Mālava had two wives each and one rāga Nāṭaka had four wives.[1]

Gajapati Nārāyaṇadeva has reproduced these 8 names of puruṣa rāgas, extracted from Dākṣiṇātya Nibandha, in his book Saṅgıta Nārāyaṇa.[2]

Some sages honouring the ancient Grāma-Mūrchanā system, had also honoured the rāga-family system for their six 'Rāgakās'. They were (i) Śuddha Bhairava, (ii) Kolhāṭa, (iii) Dhvani, (iv) Madhyama Ṣāḍava, (v) Vibhāṣa and (vi) Devala. Their wives were:—

1. (xxvi) B.K. P. 24 and (Liii) BKS.Si P 309

2. (xxxiii) S. Nāra, P 15

NAME OF RĀGAKĀ	NAMES OF ITS WIVES
(i) Śuddha Bhairava	(a) Śrīkānṭhika (b) Pulandī, (c) Maṅgalī (d) Bhinna Pañcāmī, (e) Śalvahinika and (f) Ābhīrī.
(ii) Kolhāīa	(a) Kāmbojī, (b) Bhinna-paurāli, (c) Paurālī, (d) Saindhavī, (e) Kachelī, (f) Makarī (Madhurī).
(iii) Dhvani	(a) Kālīndī, (b) Śaśika, (c) Cūtamañjarī, (d) Vṛddhakaiśikī (e) Saindhavī II.
(iv) Madhyama ṣāḍava	(a) Nādantarī, (b) Taranginī (c) Siṅghalī (d) Añcāhirī, (e) Sourāṣṭrī and (f) Kauśalī.
(v) Devala	(a) Gāndbārī, (b) Bhāvinī (c) Nīlotpalī; (d) Goranji (e) Cauharī (f) Utpalī.
(vi) Vibhāsa	(a) Drāviḍī, (b) Vṛhatī, (c) Harṣapurī (d) Bhammālika (e) Saindhavī (f) Suravallī.[1]

Rāgas are found classified geneologically in Dakṣiṇī Rāgamālā also.[2]

In respect of the pictorial description of rāgas it should be remembered that the system of iconography also was in vogue in the south as stated by Southerner Soma Nātha who is the author of Rāga Vibodha, the book which is considered to be one of the standard works on Karṇāṭaka music (1609 A.D)[3] (Puṇḍarīka was a resident of Karṇāṭaka as stated above) He has clearly stated that rāgas are percieved by two descriptions- viz. (i) Nādātma rūpa and (ii) Devātma rūpa (it's iconography). The relevant portion reads as under:—

1. (XLvi) S. Śiro ms. 16785
2. B.O.R.I., Poona MS No. 384.
3. (XXXVii) R.V. Int. PVii

सुस्वरवर्णविशेषं रूपं रागस्य बोधकं द्विधा।
नादात्मं च देवमयं ....[1]

Subrahmanyama has very clearly stated that the music of south was distinct from the form of music current in North India.[2]

It is thus very clear that the system of giving iconographical description of rāgas was also in vouge in the south, where Karṇāṭaka music was prevailing. Since Sadrāga Candrodaya was written at Khānadeśa, such description is not found in it. Apparently Nartana Nirṇaya was not written in Khānadeśa. It may have been written in the south or at any other place where the school of Karṇāṭaka music propounding both— Nādātma and Devātma rūpas, existed.

Puṇḍarīka's own disciple—a southerner, Pt. Śrīkaṇṭha has also followed Somanātha and Puṇḍarīka in this respect. He has firmly stated:—

ध्यानं विना रागसमूहमेतम् गायन्ति रागाः निपुणा जनाः ये।
सङ्गीतशास्त्रोक्तफलानि रागास्तेभ्यः प्रयच्छन्ति कदापि नैव ।।[3]

The author has chained both of the folds in one verse whereas Śrīkaṇṭha has presented them in two separate verses. Illustration of one rāga is given below : –

कामोदः कामरूपी धृतकुसुमकरः श्वेतवस्त्रं दधानः
कस्तूरीबिन्दुभालः कुसुमसुमुकुटः केतुमालादिकाढ्यः।
वक्ता सद्व्यङ्ग्यवाक्यं युवजनसहितो वेत्रहस्तप्रतापी
सम्पूर्णः सत्रिकोऽसौ गुणगतिगनिकश्चापराह्णे चकास्ति ।।

As described by Śrīkaṇṭha :—

1. Ibid P. 121
2. Ibid Int. P. vii
3. (xxx) R·K. P. 22-23

पूर्णा घत्रयसंयुक्ता मल्हारनिकटस्थिता ।
गेया प्रत्यूषकाले सा कामोदी कामदीपिनी ॥
पीताम्बरा काकलिनादिनीयं सुकेशपाशा विपिने रुदन्ती ।
विलोकयन्ती भयमुद्वहन्ती कामोदिका नाथमनुस्मरन्ती ॥

R.K. 2/157-58

It should not be forgotten that Rāgadhyānas were honoured in the south also. Even in the pre-dark period, Southerner Jagadekamalla of Kalyāṇanagara (1138-1150 A.D.) had quoted dhyānas of Jātis (Rāgamātās).[1]

Dhyānas of a number of Rāgas are found in 'Dakṣiṇī Rāgamālā).[2]

Contemplation (Dhyāna) is found elaborately discussed in our sacred Scriptures as well as archaic treatises as an ascetical accomplishment (yoga kriyā).

The ascetical accomplishment (Dhyāna) is capable of establishing the relation of the human soul with the Supreme Spirit.

By steady abstraction of mind the fortutous contemplation concludes into meditation (Samādhi) aud the performer gets into the state of trance and ultimately achieves absolution.

Dhyāna is essentially necessary for both—worldly affairs and God realization.

One of the distinct concept of the Indian Philosophy is the concept of Nāda Brahma as 'God'. i e. one can commune directly with God through contemplation.

We now discuss 'Nāda Brahma' in light of Music

The deity of music, holding the exalted rank of 'Nāda Brahma' is Goddess 'Sarasvatī'. The different rāgas and rāginīs are her splendours.

---

1. (xxvi) B.K. P. 690 and (xxv) S. cūḍa P. 73
2. B O.R.I., Pūna : Ms. No. 384
3. (xcii) P.P. Sūtra 2 reading 'योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः'—

(विभूतियां-magnificence). Their adoration is only possible by the captivity of their incarnations in our heart for complete attainment of the object.

'Dhyāna' of one rāgiṇī 'Ahimaṇi' is reproduced below :

पूर्णेन्दुत्विषया यथा दिनमणावस्तंगते तत्क्षणं
व्योम्नो मध्यमविष्टपावधिनिशि व्याप्तं तमः शाम्यति ।
नादब्रह्म वुभुत्सतां हृदि तथा ब्राह्मीविभूतिः स्वयं
सायं दीव्यति रागिणीत्यहिमणिः ध्याता च गीता बुधैः ।।[1]

"As the rise of moon quells the darkness pervaded by Sunset, Ahimaṇi Rāgiṇī, the magnificence of 'Goddess Sarasvatī', when Sung, deeply drowned in her Contemplation, in the evening awakes celestial and lustrous divinal flash in the heart of the performer striving after final emancipation."

Description of Dhyānas of rāgas, therefore, cannot be ascribed to the music of north only. On this score the book cannot be accepted as a code of northern (Indian) music only,

Prof. Bhātakhaṇḍe has further stated "Here too the author builds up his rāga system on the Southern Śuddha Scale'.[2] If according to him NN (R. Mālā) deals with the northern system, how can it be believed to be based on the southern Scale which was then never extant in the north ? The author had in the beginning[3] recorded that "Akabara ordered to frame rules on the music which was then current in his Court (Delhi) as the same was inconsistent with the rules found in the then available books. How could the Śuddha Scale of north (Delhi) be ignored and instead, that of the south planted ? It sounds rather paradoxical that Akabara allowed the author to plant the scale of south which was contradicting the music being practised in his court. Apparently the book is on Southern music.

Southerner Pt. Śrīkaṇṭha has reverently quoted Puṇḍarīka Viṭṭhala as his Guru :—

---

1. (xciv) S.H.S. 2/71
2. (Lix) M.S. in I. P. 51
3. N.N. 1/15

श्रीमद् विठ्ठलदेवस्य प्रसादाच्च गुरोर्मया ।
श्रीकण्ठेनोच्यते कामं तालकालादिनिर्णयः ।।[1]

Here 'Viṭṭhala means "Puṇḍarıka Viṭṭhala", as would appear from the following other verses of the same book :—

पुण्डरीकादयः प्राहुः शब्दचालिं परेऽपि च ।
ताण्डिकाव्यप्तिमित्याहुः श्रीकर्णाटकभूषणः ।[2]

Here Karṇātaka bhūṣaṇa' is a coined epithet of Puṇḍarıka Viṭṭhala, who was by caste a Karṇāṭaka Brāhmaṇa and was a resident of Karṇāṭaka.

A close study of Rasakaumudı has revealed that Śrıkaṇṭha borrowed much from Nartana Nirṇaya Some of the Verses are found similar in Nartana Nirṇaya and Rasa Kaumudı, but are not found in other accessible books. They are reproduced below :—

Verses in Rasakaumudı	Comparable verse of Nartana Nirṇaya
तदैनं मुनयः प्राहुर्व्यापकश्रुतिभूषणम् । ताण्डिकाव्याप्तिमित्याहुः श्रीकर्णाटकभूषणः ।। 4/77	
	तदैनं मुनयः प्राहुर्व्यापकश्रुतिभूषणम् । ताण्डिकाव्याप्तिमित्याहुः किञ्चिल्लक्षणहीनतः ।। 1/71-72
कलशश्चञ्चरीयुक्तः स्याच्च तां पाटचालिकाम् । पुण्डरीकादयः प्राहुः शब्दचालिं परेऽपि च ।। 4/80	
	कलशश्चञ्चरीयुक्तः स्याच्च तां पाटचालिकाम् । पण्डरीविठ्ठलः प्राह शब्दचालीं परेऽपि च ।। 1/75

1. (xxx) R.K. 4/96
2. Ibid 4/80
3. Ibid 4/77

अपञ्चमकवर्गाख्यष्टतवर्गो जभौ मलौ ।
रहाविति च वर्णानां विंशतिः पाटसंज्ञकाः ॥

4/21

ङवर्जितकवर्गश्च टतवर्णो रहौ मलौ ।
जभाविति च वर्णानां विंशतिः पाटकर्तृकाः ॥

1/12

अथ ताले गुरूद्दिष्टान् दशसञ्चान् ब्रुवेऽधुना ।
अन्योन्यं तालयोर्योगसञ्चारः सञ्च उच्यते ॥

4/171-172

तालद्वयमिथो रक्तिसञ्चारः सञ्च उच्यते ।
तं लक्ष्यज्ञाः विजानन्ति साधका एव नापरे ॥

1/44

कल्पश्चित्रादरौ दिगिदिशिश्चैवार्धकर्त्तरी ।
कर्तुर्युटुदद्राख्या झेङ्कृतिर्मिश्रकस्त्विति ॥

4/173

कल्पश्चितोऽद्रो दिगिदिगि श्चैवार्धकर्तरी ।
कर्तयुरुटुदद्राख्या झेङ्कृतिश्चावधानकः ॥

1/45

कल्पोद्भवाः पाटवर्णास्तेतेत्रैथै त्वितीरिताः ।
वर्णाः स्युस्तविक्कडा इति चित्रेगिडदगाः परे ॥

4/124

कल्पोद्भवाः पाटवर्णास्तेत्तौ त्तौ थैं त्वितीरिताः ।
चित्रे तु तविक्कडा इति वर्णाः गिडदगाः परे ॥

1/46

Evidently Rasakaumudı of Śrıkaṇṭha is of a later date than Nartana Nirṇaya since much of the matter has been borrowed from the latter book.

Though the date of Rasakaumudī has been assessed as 'About 1575 A.D' by Dr. A.N Jāni, but in it's one manuscript, available at the Bhāṇḍārakara Oriental Institute, Pūnā, the date of its transcript is recorded as 1569 A.D.[1] Śrīkaṇṭha was originally a South Indian but was subsequently patronised by King Ṣatruśālya (Jāmasattarasāla or Sattāji) of Nawānagara, near Dwārikā.[2]

According to Kāṭhiyāwāḍa Gazetteer quoted by Dr. Goḍe the period of Sattājī waṣ from 1569 to 1608 A.D. (39 years only)[3] whereas according to historian Bhīmajī Bhāī, it was from V.S. 1625 to V.S. 1673, (47 years)[4]

At any rate the date is not earlier than 1568 A.D. The date of Rasakaumudī may, as such, be between 1569 A D. (the date of the copy of manuscript in Poonā BORI) and 1575 A.D. (as assessed by learned Dr. Jānī). Both of these dates are prior to the date of Rāgamālā of Puṇḍarīka--viz; 1576 A.D.

It appears that Śrīkaṇṭha may have become a disciple of Puṇḍarīka when he was preparing his Nartana Nirṇaya, but it is highly incredible that Śrīkaṇṭha may have gone to Delhi to learn music from Puṇḍarīka during the pendency of the composition of N.N. said to have been done at Delhi.

The other aspects of Nartana Nirṇaya will be discussed under the head "Synopsis."

The third book Rāga-mālā, being practically a fragment of Nartana Nirṇaya's 3rd Chapter only, as explained above, requires no further elucidation.

One scholar has, however, surmised that Rāgamālā was composed under the auspices of Māna Singha, Rājā of Āmber.[5] This is not correct.

1. (xxx) R.K. Int. P. 6
2. Ibid 1/5.
3. (Lxxiii) (Lxx) P. 566, 567 and 569.
4. (Lxxxiv) Y V. and J.I.P. 228·
5. (Lxxxv) M & BS P. 46

The author has, himself catagorically stated in Rāgamālā that he composed that book for one Kapila muni.[2]

The fourth book is Rāga Mañjarı, which was written under the auspices of Mādhava Singha Kachawā.

Catalogus Catalogorum reads as under ;—

' Puṇḍarıka Viṭṭhala from Karṇāṭaka, son of Mādhava Singha Rāja lived under Akabara. (His works........Nartana Nirṇaya, Rāga Mañjarı, Śīghra Bodhinı Nāmamālā and Sadrāga Candrodaya).[3]

This is misleading to the extent that 'Puṇḍarıka was the son of Mādhava Singha'. Śīghra Bodhinī Nāmamālā is not accessible.

As stated by Dr. Goḍe, Sir R.G. Bhāndārekara has remarked that Mādhava Singha, the sārvabhauma appears to have been Savāı Mādhavarāo or Mādhavarāo II of Peśavā dynasty of Poona.[4] The word 'Sarvabhūmıśvarau' appearing in N.N. verse 1/2 is of course identical to the word 'Sārvabhauma', but that Mādhava Rao II was not the patron of Puṇḍarıka. Dr. Goḍe has correctly observed that he was the patron of Dalpati Rāı, who wrote 'Patra Praśasti' or 'Yavana Paripāṭı Anukrama'.[5] As stated by the author himself his patron Mādhava Singha was of Kacchava Dynasty and not Peśawā Dynasty.

Prof Bhātakhaṇḍe has recorded that 'Puṇḍarıka was ın the service of the two brother-princes Māna Singha and Mādhava Singha, who were feudatories of Emperor Akabara'.[5]

---

1. Puṇḍarıka — Rāga-mālā 1/2
2. (Lxxxiii) C.C Part I. P. 339
3. (Lxxxix) N.I.C P. 338, 339 and 340
4. Ibid P. 339-340 and mss. 409 and 517 of of BORI
5. (Lıx) M.S. in I. P. 43

The author has stated an under in his Rāga-Mañjarī :—

श्रीमत्कच्छपवंशदीपकमहाराजाधिराजेश्वर—
स्तेजः पुञ्ज-महाप्रतापनिकरो भानुः क्षितौ राजते ।
तस्यासीद्भगवन्तदासतनयो वीराधिवीरेश्वरः
क्षोणीमण्डलमण्डनो विजयते भूमण्डलाखण्डलः ।।

RM 1/1

तस्य द्वौ तनयौ ह्यनुक्तविनयौ शूरौ महाधार्मिकौ
जातौ पङ्क्तिरथात्मजौ त्वकबरक्षोणीपतेः स्वौ भुजौ ।
सिंहौ माधव-मान-पूर्वपदकौ सङ्ग्रामदक्षावुभौ—
तेजस्त्याग-सहस्रहस्तकलितौ श्रीसर्वभूमीश्वरौ ।।

Rāgamañjarī 1/2

अकबरनृपधर्मी शक्रतश्चातिधर्मी
धरणिगगनमध्ये जङ्गमौ मध्यमेरुः ।
सकलनृपतितारा चन्द्रसूराविमौ द्वौ—
जगति जयनशीलौ माधवामानसिंहौ ।।

RM 1/3

तत्र माधवसिंहो ऽ यं राजा परमवैष्णवः ।
सर्वदा विष्णुभक्त्यर्थं नाट्यारम्भं करोति हि ।।

RM 1/4

Further he has stated :—

नानापण्डितमण्डिता सुरसभा श्रीधर्ममूर्तिः सभा
श्रीमद्राजकुमारशोभितसभा प्रख्यातनीतिसभा ।
ब्रह्माविष्णुमहेश्वरैः परिचिता सम्पूर्णविद्यासभा
श्रीमन्माधवसिंहराजरुचिरा शृङ्गारहारासभा ।।

In these stanzas the following incomplete information is found in respect of the date of the book ;—

(i) That the grandfather of the Patron of the author was a Mahārājā of Kacchapa dynasty. Neither his name nor the name of

his kingdom—State or capital is mentioned. The word 'Kacchapa' is a synonym of Kachawā.

(ii) That the name of the son of the said Mahārājā was Bhagawantadāsa, who had two sons—Mādhavasingha and Mānasingha.

(iii) That the patron of Puṇḍarīka was Mādhavasingha.

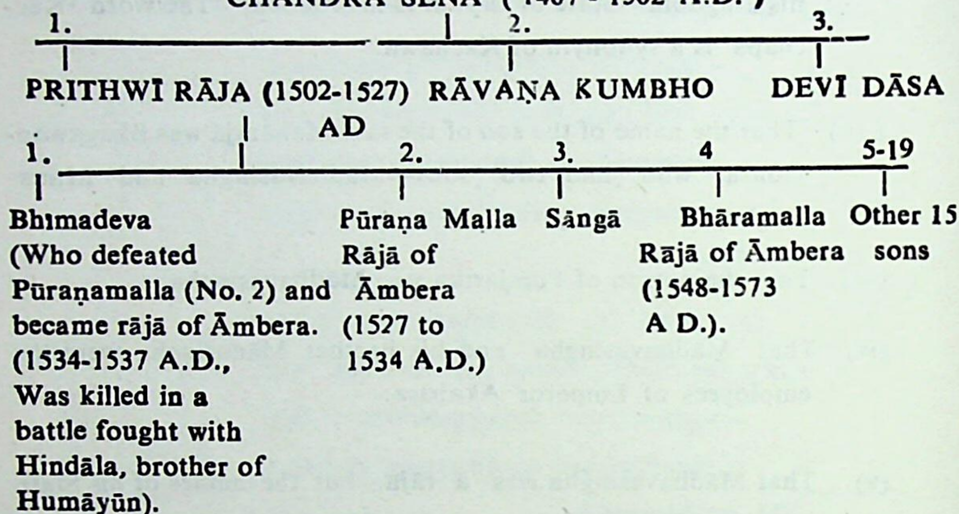
(iv) That Mādhavasingha and his brother Mānasingha were the employees of Emperor Akabara.

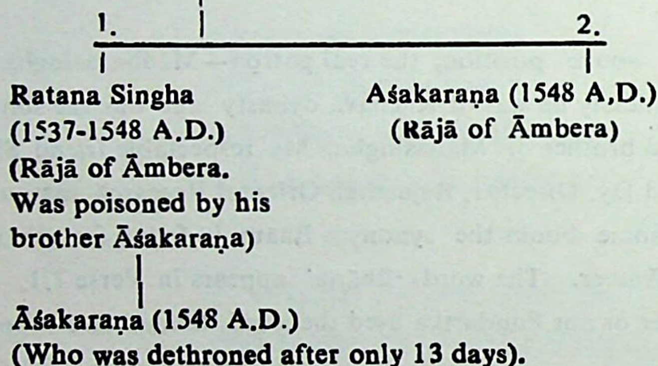
(v) That Mādhavasingha was a rājā, but the names of his State and capital are, however, not found in the book.

In view of the above position, the real patron—Mādhavasingha is to be traced. Doubtlessly he was of Kachavā dynasty and was the son of Bhagawantadāsa and brother of Mānasingha. My respectable friend Shri G.N. Bahurā, retired Dy. Director, Rajasthan Oriental Research Institute, has told me that in some books the synonym Bhānu is found for Bhāramalla kachawā of Āmber. The word 'Bhānu' appears in Verse 1/1. It is not known whether or not Puṇḍarīka used the word 'Bhānu' as a synonym of Bhāramalla.

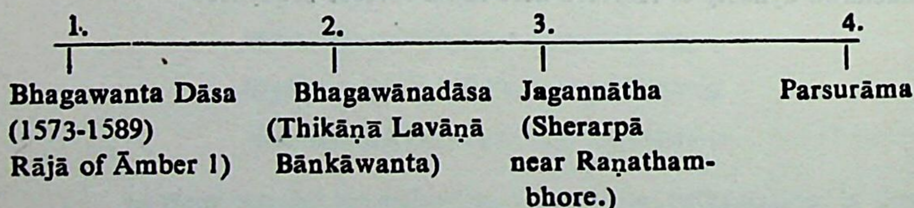
It would, therefore, be in the fitness of things to examine the lineage of kachawā dynasty of Āmbera here in its correct sequence.[1]

1. (Lxxxvi) K.R.V. P. 57-58

Bhāramallā[1] (Fourth son of Prithvī Rāja) (1548-1573 A.D.)

1. Śrī Kṛṣṇa Bhaṭṭa : Īśvaravilāsa Mahā-Kāvyam (Oriental Research Institute, Jaipura, 1958. p. 7) reads as under :—

5. Sādūla — 6. Salahadı — 7. Sundaradāsa — 8. Prithvıdıpa — 9- Rama-candra — 10. Vitthala Dāsa

(Bhagawanta Dāsa)
1. — 2. — 3. — 4.
1. Mānasingha Rājā of Āmbera[2] 1589-1614 A.D. — Mādhavasingha (Thikāṇā Bhāṇa-gaḍha etc. — Sūrasingh Thikāṇā Ḍāghe — Banmālıdās Thikāṇā Jāmaḍolı

According to Shyāma Singha also, Bhagawantadāsa, son of Bhāra-malla was the rājā of Āmbera[3] Matsya Deśa kā Itihāsa, also confirms this.[4]

'तस्याभूत्तनयस्त्रिविक्रम इवाविर्भूतसद्विक्रमः
पृथ्वीभारसमूहधारणविधौ शेषावतारः स्वयम् ।
अव्यम्बावतियश्च राज्यमकरोल्लब्धं निजं पैतृकं
विख्यातो भुवि भारमल्ल इति स क्षोणीभृतां शेखरः ॥'
(1/18)

2. Ibid 1/19 reads :—
'तस्य श्रीभगवन्तदास उदितः पुत्रः पवित्रक्रियः
शूरः क्षत्रियवंशविस्तरशिरोलङ्कारहीराङ्कुरः ।
इन्द्रप्रस्थपुराधिराजपुरुषप्रोत्थापनस्थापन–
स्वच्छन्दप्रसरत् प्रतापमहिमा योऽभूत्प्रभूतः स्वयम् ॥'
(1/19)

3. Shyāmasingha Rāṇāvata edtd. | Kachawāha Rı Vanśāvalı (University of Rajasthana. Jaipura 1931. pp. 57-58) Reading :—

'म्हाराज भारमल्लजी का म्हाराज भगवन्तदासजी राज बैठ्या संवत् 1630 मिती म्हा सुद 6 सो हिजूर नै राजा हुआ पछै सिरस्ता वास्ते (to attend the court) दिल्ली बुलाया सो हिजूर म्हाराजकँवर मानस्यंघजी सुधा उठे गया जठापाछै दिल्ली में ही रेवो हुओ पछि कांई मूदत बाद हिजूर नै बादशाह गुजरात की म्होम (invasion) प्र भेज्या सो बठे, पठाणा की त्रफ का सूबादार छा त्याने मारि व पकडि दिल्ली रो सूबो कायम कीयो ।'[1]

4. राठौड रानी वदनादे से भारमल का प्रथमपुत्र भगवन्तदास हुआ जो आमेर की गद्दी बैठा । भगवानदास चतुर्थ पुत्र था । वह भी बदनादे रानी का पुत्र था जिसे लवाण मिला ।'[2] (p-133 मत्स्य देश का इतिहास–(ms.) पोथीखाना, जयपुर)

Some other historians have, however, accepted 'Bhagawāna Dāsa as rājā of Āmbera and 'Bhagawanta Dāsa as his younger brother. They have added that Bhagawānadās being issuelesa, adopted Mānasingha son of Bhagawantadāsa [1]

---

1. (A) James Tod and William Crooke | Annals and antiquities of Rājasthāna Vol. III (Motīlāla Banārasidāsa Delhi. 1971, P. 1338).

(B) A.L. Śrīvāstava : Akabara the great Vol. I (Shivalāla Agarwāla & Co , Delhi—Āgrā-Jaipura 1962, P. 65).

(C) Vincent A. Smith : Akabara the great Moghula (Translated by Rajendra Praśāda Nāgara, Information Deptt. U.P. Lucknow, 1967, P. 53.

(D) Inscription in praise of Rājā Mānasingha Kachawā of Āmber available in Jaipur Museum dated V.S. 1669 A D. (1612 A.D.) reads :—

'स्वस्ति श्रीमन्नृपतिविक्रमादित्यराज्यात् संवत् १६६९ शालिवाहन शकातीत १५३४, फाल्गुनशुक्ले ५, रविवासरे श्रीमज्जहांगीरसाहिसलेमराज्ये वर्तमाने श्रीरघुवंश-तिलक-कछवाहकुलमण्डन - श्रीश्रीराजापृथ्वीराज-तत्पुत्रश्रीराजाभारहमल्ल - तत्पुत्रश्रीराजा **भगवानदास**-तत्पुत्र-सकलनरेन्द्रचूडामणि-प्रतापपराभूत-समस्तशत्रुगण - समस्तपृथ्वीविजय-प्राप्त-महायशोराशि-विराजमान - श्रीमहाराजाधिराज - श्रीमानसिंहनरेन्द्रकारितं रामगढ-प्रकाराख्यं दुर्गं कूपारामोपशोभितं तत्र परमपवित्र-श्रीपद्माकरपुरोहितपुत्र-श्रीपुरोहित-पीताम्बरस्याधिकारसिद्धं । तत्र कार्जं निजुक्ता शिल्पिन । एतद्देशीयनिजामश्च । अन्ये च तन्मतानुसारिणः ॥'

Rājā Mānasingha S/o Bhagawantadāsa got one temple of Govinda-devajī constructed at Bṛndāvana as stated in Īśwara Vilāsa as under :—

'वृन्दावने यामुनपुण्यतीरे गोविन्ददेवालयकैतवेन
अग्रे कलौ जन्मवतां जनानां वैकुण्ठनिःश्रेणिमयं चकार ।' (1/24)

The dilapidated Inscription in that temple reads the name as 'Bhagawaddāsa' :—

'तस्मिन्स्तस्य सदान्वितक्षितिपतिः श्रीमानसिंहाभिधः ।
पृथ्वीराजविराजमान ....
भारहमल्लजातभगवद्दासात्मजो मन्दिरम् ॥'

The verses of the author in which the name of Mādhavasingha appears prior to Māna Singha had created a confusion that Mādhavasingha was elder than Mānasingha[1], but this has been refuted in Rājasthāna Patrikā, Jaipur, of 1-8-1984 as under :—[2]

'पुण्डरीकविठ्ठल के इस कथन का संकट विद्वानों में यह मान्यता भी रही कि माधोसिंह मानसिंह का बड़ा भाई था और दोनों भगवन्तदास के छोटे भाई भगवानदास के पुत्र थे। किन्तु यह अटकल अटकल ही रही। जयपुर की किसी भी वंशावली में माधोसिंह को मानसिंह से बड़ा नहीं बताया गया है।'

The dates of the births of Mānasingha and Mādhava singha, as recorded in 'Matsya deśa kā Itihāsa' are 'संवत् 1607 पौष वदी 13 and Āṣāḍha Sudi 5 संवत् 1610 respectively[3]

To decide whether Bhagawantadāsa was the rājā of Āmber or Bhagawānadāsa, and whether Mādhosingha was the elder son or Mānasingha, is beyond the scope of this Introduction'. However it is established that Māna Singha S/o Bhagawantadasa became rājā of Āmbera after the demise of Bhagawanta Dāsa and Mādhavasingha remained only a Jāgıradāra of Thikānās Bhāṇagḍha etc. Mānasingha was an Imperial General, whereas Mādhavasingha was only a Senior Captain of the Imperial forces. The rājā of Āmbera was Māna Singha[4]

However Mādhavasingha had distinguished himself in some battles and had become a prominent figure, as under :—

1. (Lxviii) R. ka I P. 65
2. (xc) R.P. 1-8-84 last column P, 4
3. (xci) M.D.I. P. 160
4. (Lxvi) I VM P. 7

'तस्याभूद् भूरिभूमीपतिविनतशिरोमञ्जुमाणिक्यमाला,
स्थाने संस्थापिताऽऽज्ञामयमधुरवचा मेदिनीमण्डलस्य।
साक्षादाखण्डलो यः प्रतिधरणिभृतां मानसं छेदनार्थं
हस्तन्यस्तासिवज्र: समरभुवि जयी मानसिंहो महीन्द्रः ।।'

1. 'While returning from Gujarāta in the year 1570-71 A.D., Kr. Mānasingha had a fight with Rāṇā Pratāpa and in that battle Mādhavasingha showed his worth.[1]

2. War at saranāla — 1573 AD.[2]
3. Haldighāṭi battle and other fights with Rāṇā — 1576-1578[3]
4. Fight with Uzbecks at Punjāba — 1578[4]
5. Peśāvara expedition — 1581[5]
6. Kāśmıra expedition — 1585[6]
7. Wars against yusuffāis and Ruśanāis — 1586[7]

These illustrations are enough to confirm that the patron of the author was Mādhavasingha Kachawāhā of Rājasthāna He was the brother of Kr. Mānasingha and son of Rājā Bhagawanta Dāsa of Āmbera (now Jaipur). The author was neither the son of Mādhavasingha rājā nor his patron Mādhavasingha belonged to Peśavā family.

---

1. (Lxxxvi) K. Rı-V. P. 57 to 60 reads :—

"...... माधोस्यंघजी नाका पै पहुंचि राणाजी सूं झगड़ो कीयो तीमैं राणाजी को लोग बहुत खेत पड्यो अर माधोस्यंघजी रा ताव नै झीली जदि माज्या जदि राणाजी की साथि माधोस्यंघजी घोड़ो मिलाय कही राजपूत छो तो सामा हो .. भाजता राजपूत ने मारबो तो उचित नहीं अंत म्हारी हाथ की स्यनाणी लेता जावो-या कहि सेल की बूडी (भाले का वह भाग जो फल के नीचे होता है) की दे दांत झाडनाख्या अर होट टूटी गया.........।"

इसी संबंध में स्थानीय तत्कालीन लाखा चारण का एक दोहा इस प्रकार है—

'घर घर तो घोडा करू' मह्रू करू' मैंदान ।
राणा के मुख मांडणा माधो तणा निसाण ॥'

2. (Lxix) H.J. P 89
3. ibid P. 56 and (Lxxv) AG. P. 207-9
4. (Lxix) P. 62
5. ibid P. 62
6. ibid P. 67-68
7. ibid P. 89-90

Now comes up the question of deciding the date and place of the composition of Rāgamañjarī.

The date of Rāgamañjarī has been stated as 1525 to 1540 A.D. by Kṛṣṇācārya.[1]

Dr. P.K. Goḍe has assessed the date as 1556 to 1605 A.D.[2]

Prof. Bhātakhaṇḍe had presumed that the date may be after 1599 A.D. when Puṇḍarīka lost his appointment and took service at the capital of Mādhavasingha [3]

HerbertaA. Popley has followed Bhātakhaṇḍe.[4]

The date has got to be decided on the basis of the words of the author or any reliable historian.

Though Puṇḍarīka has not given anywhere the date of Rāga-Mañjarī, but he has given some crucial information in this respect as under—

(i) That when Rāga Mañjarī was written, his patron Mādhavasingha was a rājā.

तत्र माधवसिंहोऽयं राजा परमवैष्णवः ।[5]

and

सोऽयं माधवसिंहराजतिलको जीयाच्चिरं भूतले ।

(ii) That when this book was written, the sons of Mādhavasingha were found partaking in the political discussions in the court of Mādhavasingha—

1. (Lxxxvii) MUVE P. 367-75 (The periad of Akabara has 1556 to 1605 A. D)

2. (Lxx) C.W.P. P. 121.

3. (Lix) M.S. in I.P. 43

4. (Lx) M of Ind. P. 18

5. (i) Puṇḍarīka Viṭṭhala : Rāga Mañjarī (1/4)

नानापण्डितमण्डिता सुरसभा श्रीधर्ममूर्तिः सभा
श्रीमद्राजकुमारशोभितसभा प्रख्यातनीती सभा।
ब्रह्माविष्णुमहेश्वरैः परिचिता सम्पूर्णविद्यासभा
श्रीमन् माधवसिंहराजरुचिरा शृङ्गारहारा सभा ॥

Mānasingha was only 12 Years old in 1562 A D. when he was first appointed by Akabara and Madhavasingha who was born in 1553 A.D. was only 9 years of age then.[1] The assertion of Hulugur Kṛṣṇācārya that Rāgamañjarī was written between 1525-1540 A.D. has as such, no base. Mādhavasingha under whose auspices Rāgamañjarī was written was not born till 1540 A.D.

It was then and still is, customary with the rājapūta community, not to use the title "Rājā" for any person whose father was/is alive. The father of Mādhavasingha, as stated above, lived till 1589 A.D.Even,Mānasingha, was till then not called 'Rājā Mānasingha.' It was on the 13th Nov., 1589, that Māna Singha received the title 'Rājā'and Mādhavasingha became 'Vazīra.'[2] It is thus proved that as Mādhavasingha was not a 'Rājā' till 1589 A D. the book Rāga Mañjarī may have been written after 1589 A.D. Even the grand-father of Mādhavasingha was alive till 1573 A.D. as stated above. Decidedly Mādhavāsingha was not a Rājā till 1589 A.D. The date of Rāgamālā is 1576 A.D. The date of Rāga Mañjarī cannot therefore be accepted as 'before 1589' in the light of these facts.

The other indication found in respect af the date of the Mss is that sons of Mādhavasingh were capable of taking part in the political discussions at the court of Mādhavasingh when Rāgamanjarī was written.

Mādhavasingha was only 23 years of age in 1576 A.D.[3] A man of 23 years cannot have a son capable of takings part in a Rājya sabhā This also vindicates the view that the book was not written at least till 1576 A.D. when Rāga Mālā was Compiled,

---

1. (Xci) P 133-134 and 166
2. (Lxix) H Jaipur, P. 70 and (Xci) M.D.I. P. 156 reading :
'भगवन्तदास की मृत्यु के बाद वजीरों में तो छोटे कुंवर माधवसिंह
को दाखिल किया और राजाई का खिताब मानसिंह को'
3. (Lxviii) R. Kā. I.P. 70 and (Lxix) H. Jaipur. P. 40

In respect of the place of composition of Rāga Mañjarī, verse 1/1 of the same may be referred. The author neither knew the name of Rājā Bhāramalla who was then the rājā of Āmbera nor did he know the name of his place and his capital. Had he known these names, he would have certainly written them clearly and would have composed some verses in eulogy of the capital, as done by him in the case of Ānandavallī. Bhāramalla Rājā lived upto 1573 A.D. Had the book been written at Āmbera during the life-time of Rājā Bhāramalla, the author would have clearly quoted the name of Bhāramalla and his Capital Āmbera in Rāga Mañjarī, but this is not so. He has of-course quoted the three relatives of Mādhavasingha as one 'Mahārājā' (the grandfather), Bhagawantadāsa (his father) and Mānasingha (his brother) who were all the sovereigns of Āmbera State, form time to time. The book was appa.ently, not written at Āmbera. Mādhavasingha was the Jāgiradāra of Bhāṇagaḍha in the Āmbera state. Had the book b3en written there, the name Bhānagaḍha' would have appeared in the book, but it is also not so. It is thus proved that neither the book was composed at Āmbera nor at the capital of Mādhavasingha.

It may be recorded here that the first contact of Rājā Bhāramalla Kachawā of Āmbera with Moghul Emperor Akabara took place in the Yr. 1562. The date of Rāgamañjarī, therefore, cannot be accepted as 1525 to 1540 as fixed by Hulugur Kṛṣṇāchārya.

Dr. Goḍe has fixed the date between 1556-1605. In this connection also it may be remembered that the date can in no case be fixed earlier than 1589, A.D., as explained above

Kavi Rāmakṛṣṇa has opined that Rāga Mañjarī was written between 1560-1570 A.D. but in the same book he has recorded the date of Nartana Nirṇaya as 1580 A.D [1]

Since the author has clearly stated that Rāga Mālā was a compendium of his work Nartana Nirṇaya, and that it was composed in 1576 A.D,, the date of Nartana Nirṇaya can not be accepted as 1580 A.D.

The date of Rāga Mañjarī also cannot be accepted as between 1560-1570 A.D. in view of the facts stated in the preceding paragraphs.

1. (Xxvi) B K., P. 309 and Int. P. xxii

In 1576 A.D , Mādhavasingha was only 23 years of age. His grandfather and father were alive and so there was no occasion for the author to become an artist or musicologist of Mādhavasingha, who was till then neither a rājā, nor had he a son elderly enough to attend court meetings. Besides, it is also highly incredible that Mādhavasingha could hold any independent court while his father lived.

Kachawās, other than Mānasingha, had to remain in Deccan for a pretty long time They fought many battles. Mādhavasingha was killed there in 1630 A.D.[1]

The date of Rāga Mañjarī may be fixed as between 1600-1605 A D. when all the three Akabara, Manasingha & Madhosingh were alive. The book may have been written at the camp of Mādhavasingha in the south where he remained fighting from 1599 A D. to 1605 A.D , when Akabara died.

The above historical evidences extracted from books of repute, substantiate the following words of Puṇḍarīka—

(1) 'जातौ पङ्क्तिरथात्मजौ त्वकबरक्षोणीपतेः स्वौ भुजौ ।
सिंहौ माधवमानपूर्वपदकौ सङ्ग्रामदक्षावुभौ ॥

'Mādhavasingha and Mānasingha were like Rāma and Lakṣmaṇa (Sons of Daśaratha) and were like the two hands of Akabara. Both were skilled-warriors.'

(2) 'अकबरनृपधर्मी शक्रतश्चातिधर्मी
धरणिगगनमध्ये जङ्गमौ मध्यमेरुः ।
सकलनृपतिताराचन्द्रसूराविमौ द्वौ
जगति जयनशीलौ माधवामानसिंहौ ॥'

' Mādhavasingha and Mānasingha were virtuous to Akabara and were like Indra in performing their duties. Akabara was like an immovable fabulous mountain known 'Madhya Meru.' Madhya Meru is the name of a fabulous mountain round which all the

1. (Lxix) H. Jaipur P 91

planets are said to revolve. It is also said that these planets are golden or made of gems.) Akabara, like that immovable Meru existed between the earth and sky and that these two brothers, among other rājās were the only active members. Other Rājās were all like stars but these two brothers were sun and Moon. amongst them. Both were capable of conquering the world."

Many verses of Rāgamañjarı describing śrutıs and svaras are mere copies of the relative verses found in his voluminous work Nartana Nirṇaya. This also proves that Rāgamañjarı was written later than Nartana Nirṇaya

The reference of Nartana Nirṇaya is found in Rāgamālā and that of Sadrāga Candrodaya in Nartana Nirṇaya, but the reference of Rāga mañjarı is not found in any of these books. Had Rāga Mañjarı been written before any of these books, its reference would have been found in the book written after that. Rāga Mañjari contains the names of śrutis which are not found either in Sadrāga Candrodaya or Nartana Nirṇaya (and Rāga mālā).[1] In the case of Vīṇā, Puṇḍarıka had stated in his work Nartana Nirṇaya that people desirous of knowing about vīṇā may refer his earlier book Sadrāga Candrodaya. For the names of śrutis appearing in Rāga Mañjarı only, such remark is not found in any of his other books.

The rāgas of Rāga Mañjarı have been classified by the author under Mela system. According to Prof. Bhātakhaṇḍe (though not correct as explained above) rāgas were then being allegedly classified in Northern India under Rāga family system This may construe to mean that the book does not expound northern music.

It is also note-worthy that the author's usual phraseograph "theory contradicts practice" is not found in this book only. It may have been on account of his advanced age and should it be so, this was his last work.

The scope of Rāgamāñjarı is limited to Svaras and Rāgas only. It does not deal with Tālas, Vādyas and dance.

The other points will be discussed under subhead 'synopsis'.

1. Rāga Manjarı 1/7-9.

OPINIONS OF SOME AUTHORS IN RESPECT OF PUṆḌARĪKĀ

BHĀVABHAṬṬA--1674--1709 A. D.

Bhāva Bhaṭṭa has reproduced all of the ve ses on rāgas as found in the third chapter of Nartana Nirṇaya, Rāgamañjarı and Sadrāga Candrodaya in his Anūpa Saṅgıta Ratnākara-Rāgādhyāyā and has praised the way of the descriptions of rāgas as in R. Mālā.[1]

He has also reproduced the verses in respect of Dhruyapada dance as in the 4th chapter of Nartana Nirṇaya as "Dhruvapada Lakṣaṇam," in his Anūpa Saṅgıta Ratnākara.[2]

KING TULAJĀ 1729-1735. A.D.

In Sāraṅga Rāga and Sāranga mela, Tulaā has stated that Puṇḍarıka was rich in both Śāstra and Anubhava[3]—

'तथा चोक्तं विठ्ठलेन शास्त्रानुभवशालिना ।'[4]

In respect of honouring only one Grāma also, he has quoted Puṇḍarıka :—

तदुक्तं विठ्ठलीयेऽपि ग्रामैकत्वसमर्थनम् ।[5]

V.N. BHĀTAKHANḌE

(i) 'His works are most clearly written. His poetry is charming'[6]

1. M.S No. 6741 Rajasthāna Oriental Research Institute, Jodhpura.
2. ibid.
3. (XI) S. Sāra. P. 148, 149 and 152
4. Ibid P 111;
5. Ibid P. 66
6. (Lix) M.S I. P. 43

(ii) 'The works of Puṇḍarīka Viṭṭhala are precious.[1]

(iii) 'It appears that the music of upper India was getting into confusion, and Puṇḍarīka seems to have been asked to bring things into order.'

(iv) 'Puṇḍarīka had to perform the extra-ordinary arduous task of framing statutory firm rules and to regulate the (alleged) irregulated śāstra.[2] This being not correct, has already been refuted above.

HULUGUR KṚṢṆĀCHĀRYA

(i) Puṇḍarīka was the father of the system of melās and Janyarāgas.'[3]

(ii) 'Some who have evidently not studied the works of Puṇḍarīka, assume 'Rāmāmātya' as the first to describe rāgas by the system of Melas or generatic scale.'[4]

(Since the date of the work of Rāmāmātya' is 1550 A.D. viz. earlier than the date of the works of Puṇḍarīka, this is not correct)[5]

(iii) 'We should not forget that Rāmāmātya tried to introduce a new system of classification called the mela paddhati in place of the ancient Grāma-Mūrchanā paddhati'.[6]

(This is a contradiction of his own previous version as in (i) and (ii) above).

---

1. (Lxiii) U.B.S.D.S.I. P. 31
2. Ibid P. 34-35 and (Lx) M. of In. P. 18
3. (Lxxxvii) MUVE P. 367-375
4. Ibid P. 372
5. (xxxiv) SMK P. 51-53
6. (Lxxi) JMA P. 9

KAVI RĀMAKṚṢṆA

(i) Puṇḍarīka was a great Saṅgīta author, who lived about 1560-70.[1]

In the same book he has stated the date of Nartana Nirṇaya as 1580 A.D.[2]

(ii) 'He belonged to Śivagaṅgā ? Village in Karṇāṭaka and wrote several works [3]

All of these authors are Southerners. None of the musicologist of the north has talked of the author. Apparently the author's works are on the music of the different places and schools of the south, where versatile Puṇḍarīka had to move for his livelihood from time to time.

Prof Dr. Priyabālā Śāha of Ahmedābāda in the Introduction of a fragment of the 4th Chapter of Nartana Nirṇaya. comprising of 236 Verses only and named by her as Nṛtta Saṅgraha', has opined 'As far as language is concerned the author does not. himself seem to have written pure sanskṛta'.[4]

The list of mss used in editing this Volume is appended below :—

In editing Sadrāga Candrodaya the following mss. have been used:—

Sl. No.	Place of deposit	Accession No.	Date of composition	Date of Copy	Size	Sheets	Lines to page	Remarks
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.	Collection of Pt Nityā Nanda, Jodhpura	S. 1	—	—	25.5 X 11	26	9	Complete, Legibly written. Herein—after called 'A'. The book has been edited on the basis of this ms.

1. (xxvi) B.K. Int. P. (xxii)
2. Ibid P. 309
3. Ibid Int. P. (xxii)
4. (xxxii) N. San. P. vi

2.	Anūpa Sanskṛta Library, Bikānera	3424	—	(Before 1674 AD)	27× 11.5 cm.	28	9	Complete, but brittle and damaged. Legibly written for Kr. Anūpa Singha of Bikānera (1669-1698) Herein-after known, as 'B'.
3.	-do-	3425	—	—	25.5× 12 cm	28	9 to 10	Complete. Legibly written - Herein-after known as C'
4	-do-	3426	—	—	25.5× 11 cm	27	9 to 10	Complete. Legibly written. Hereinafter known as 'D'
5.	-do-	3427	—	—	26× 11.5 cm	33	9	7 Leaves being Nos. 4-10, not available. Incomplete Hereinafter called as 'E'
6	The Asiatic Society, Calcutta	4183	—	—	10.5 × 5 inches	14	10	Incomplete. Appearance old and discoloured. Hereinafter kown as 'F'
7.	Oriental Institute, Barodā	11098	—	Samvata 1901 Śaka 1767 Kārtika śukla 6	24.5× 11.5 cm	64	14	The name is Surāga candrodaya, Complete-Copied by one Hari Patu-Vardhana at Gurjara Mahānanagaṛa. Hereinafter known as 'G'
8.	Oriental Institute Baroda.	12873	—	—	29×11.5 cm	24	9	Name 'Rāga Candrodaya'. Incomplete; Injured. Here in-after known as H'.

9.	-do-	4554	—	Samvat 1901 Śaka 1767	25.4× 11.4 cm	59	7	Incomplete 'Surāga candrodaya' ends at f. 22 B and other book begins. It's name is recorded as Rāgā kalā in the Colophon only Herein-after known as 'I'
10.	Bhāndārakara Oriental Research Institute Pune	646 (a)	—		22.75 ×14.5 cm	13	23	Incomplete. Hereinafter known as 'J'
11.	National Library, Calcutta, Reprogressive Division.		Under UNESCO Mobiie Microfilm Unit, India. Book No, 75, Film No. 7					A fragment only, Hereinafter known as '*K*'.

LIST OF MSS USED IN EDITING NARTANA NIRAṆAYA

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8	9.
1.	Kitaba coll-ege. Fort William (old Collection of the Asiatic Society Calcutta.	III D. 6	—	—	28 1/2 < 11 1/2 cm	86	9	Complete and legi-bly written Here-in-after known as 'L'. The book has been edited on the base of this Ms.
2.	Saraswati Mahala. Tanjore	10675	—	—	4 1/2× 6 1/4"	96	12	Incomplete. (It is only 3rd Chapter) Here-in-after called 'M'.
3.	—do—	10676	—	—	9 3/4"× 4 7/8	17	8	The name found on the book is 'Vṛtta Ratnākara by Puṇḍarīka'. Actua-lly it is a fragment of Nartana Nirṇaya Incomplete. Here-in-after known as 'N'
4.	—do—	10766	—	—	6 1/2"× 4 3/4"	6	9	Incomplete. Name on the book is "Viṭṭhalīya. Actua-lly a fragment of the 3rd Chapter of Nartana Nirṇaya. Here-in-after known as 'O'.
5.	Oriental Institute, Barodā	11620	—	—	27 1/2× 11 1/2 cm=36		12	Incomplete. Many folios missing. Dāma-ged Injured Here-in-after known as 'P'.

6.	Pothı Khānā Library of H.H. the Mahārājā of Jaipur.	7034	—	—	37×11 cm.	139	12	Complete A Card reading:—"composed in the reign of Mahārājā Rāma Singha I in the year 1690 A.D." was found attached to the book. These are misleading remarks. Here-in-after known as 'Q'.
7.	—do—	7035	—	—	26×11 1/2 cm.	37	8	Incomplete Here-in-after known as 'R'.
8.	—do—	7036	—	V.S. 1730 Mārgaśirṣa, Suda Dwādaśı	37×11	8	—	This is only the Index of Ms 7034. Copied by Bhuvaneśvara at 'RĀNGĀ-MĀTĪ'. Here-in-after known as 'S'.
9.	Pothı Khānā Library of H.H. Jaipur.	7563	—	—	26×11 1/2 cm.	30	8	Incomplete Here-in-after known as 'T'.
10.	Bhāndārakara Oriental Research Institute, Pune,	646 (A)	—	—	22 1/4× 14 1/2 cm	15	23	The name found on the book 'Sangıta Ratnākara', but actually a fragment of Ṅartana Nirṇaya. Here-in-after called 'U'.

11.	Anūpa Sanskṛta Library, Bikanera.	3407	—		26 1/2× 11 1/4	54	9	I & II Chapters only and fragments of III & IV Chapters Here-in-after known as V. Written by Maṇi Rāma in the South for Kr. Anūpa Singh, when his father Karṇa Singha was the Rājā of Bikaner who was an Imperial Commandent, posted at Vijaya Nagara. The collection of Sanskṛta MSS available there was brought from south to Bikāner by Mahārājā Anūpa Singha, who also was commanding his armies in the south and was a great Scholar of music.
12.	Auūpa Sanskṛta Library, Bikanera.	3408	—		20×11 1/2 cm	13	9	Only I Chapter, Here-in-after known as 'W'
13.	—do—	3409	—		28×11 cm	22	8	I & II Chapters complete, III Chapter incomplete. Here-in-after known as 'X'.
14.	– do—	3410	—	—	27.9×11 cm	13	9	II and III Chapters complete and 4 folios of Chapter IV. Here-in-after known as 'Y'.
15.	—do—	3411	—	—	28×11 cm	11	10	IV Chapter. This is a ms in continuation of Ms 3410, but incomplete. Here-in-after called 'Z'.
16.	—do—	3412	—	Śak Saṁvata 1660	27.10×	13	8	1 Complete. Here-in-after called 'ZI'.

The following MSS have been used in editing Rāga Mālā :—

(RĀGAMĀLĀ)

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.	Rājasthāna Oriental Research Institute Jodhpura.	49	Śaka Samvat 1498 (1576 A.D.)	1614 A.D.	—			Complete, Legibly written, Hereinafter called as 'Z2' The book has been edited on the basis of this ms.
2.	In the Collection of Pt. Nityā Nanda, Jodhpura		—do— (1576 A.D.)	20th Century.	17 1/2× cm	40		Complete. Legibly written. Hereinafter known as 'Z3'
3.	Aunpa Sanskṛta Library, Bīkanera.	3492	—do— (1576 AD)	—	25 1/2× 11 1/2 cm	11	9 to 10	Complete. Legibly Written. Hereinafter known as 'Z4'.
4.	Bhāndāra-kara Oriental Research Institute Pune.	1026	—do— (1576 AD)	1614 AD	23×10 1/2 cm.	25	9 to 10	Complete, Legibly written Hereinafter known as 'Z5'.
5.	—do—	646B	—	—	22 1/2×13 cm	3	26	Fragment only. Hereinafter known as 'Z6'.
6.	Oriental Research Institute, Barodā.	1985	Śaka 1498	—	20 1/2× 10 cm	12	10	Complete. Legibly written. Hereinafter known as 'Z7'.
7.	—do—	4554	—	—	20×10 cm	12	10	Incomplete. Name of the book is available only in the colophon as 'Rāgakalā' Hereinafter known as 'Z8'.

List of Mss on which the book Rāga Mañjari has been edited :—

RĀGĀ MAÑJARĪ

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.
1.	Rajasthana Oriental Research Institute Jaipur Branch.	537E	—	—	17.2× 21.6 cm	39	10	Complete and legibly written but it is a true copy of the ms. of Anūpa Sanskṛta Library, Bikānera Hereinaftar known as 'Z9'.
2.	Anūpa Sanskṛit Library, Bikanera.	3498	—	—	25×11 cm.	9	12	Complete. but damaged. Here-in-after known as 'Z10'.

It is noteworthy that no copy of Rāga Mañjarı was found in the library of H.H. the Mahārājā of Jaipur, (Pothikhānā).

This volume has been edited with the help of 36 Mss. A to Z10 with a view to provide correct text Important variations have, however. been incorporated in the foot notes.

Under sub-head 'Synopsis' each item as in Sadrāga candrodaya, the first work will be discussed in contract with their descriptions in the other three works. Items not found in Sadrāga Chandrodaya, but available in the other works will be discussed subsequently.

SYNOPSIS

The reason behind the composition of Nartana Nirṇaya and Sadrāga Candrodaya as stated by the author, was to relax the music-loving populace of the misery of Lakṣya Lakṣaṇa Viruddhatā'—i.e. the practice and theory of music contradicting each other. According to him such precariousness prevailed then at Khānadeśa and Delhi. This antipathy of the practice and theory is not found enunciated in his other two books—Rāga Mālā and Rāga Mañjarı

In SRC and NN, the author has not stated as to what & where was the lakṣya lakṣaṇa Viruddhatā in the various items and how he settled them.

It is to be examined whether or not such state of affairs was also prevailing at the places where 'Rāga Mālā & Rāga Mañjarī were written.

NĀDA

The description and the process of manifestation of Nāda has been transcribed by the author from Sangīta Ratnākara in all of his books. In his Sadrāga Candrodaya and Nartana Nirṇaya he has however, changed the nomenclature of the term 'Apuṣṭa' (not so loud as Puṣṭa) as 'Atipuṣṭa' (louder than Puṣṭa); but in Rāga Mañjarī he has termed the same as 'Apuṣṭa'.

The process of manifestation of Nāda. is as under ;—

'Human body is the medium of voice production and it's desire of self expression is the energy which initiates the proeess into action. The desire impels the mind, the latter activates 'Vahni' existing in the body, and it then stimulates the 'prāṇavāyu' Prāṇa-vāyu remains around the root of the navel rising upwards, and gradually manifests 'Nāda' in the Navel, heart, throat, cerebrum and the cavity of mouth, as and when it passes through them.'

Similar exposition stands displayed in the ancient texts of vedic rhetorics also.[1]

It should be remembered that Nāda here is a musical term, which is different from general Dhvani (sound). Nāda is a dhvani but Dhvani is not necessarily a musical Nāda. Such Nādas are neither more nor less than twenty-two in one scale. Nādas have this fixed number but Dhvanis can be numerous. Nādas are always melodious and possess euphony but dhvanis can be harsh also.

Nāda is two fold (i) Anāhata (un-beaten) and (ii) Āhata (beaten). The author has not dealt-with the Anāhata nāda but has restricted himself to a small description of Āhatanāda only.

In actual practice, 'Nāda, which emanates in the heart is called 'Mandra' in the throat 'Madhya' and in the head Tāra.

---

1. (Xiv) P.S. P. 4

ŚRUTI

The manifestation of 'Śrutis, as explained by the author has also been picked-up from Ratnākara as under :—

"The twenty-two varieties of the different grades of Nādas, successively higher and higher in pitch, discerning in heart, throat and head are literally known as Śrutis on account of their audibility In music the number of such varieties is limited to twenty-two only."

In Sadrāga Candrodaya and Nartana Nirṇaya, the author has omitted to quote the name of the twenty-two śrutis, but in Rāgamañjarı, he has followed Ratnākara.

SVARA

The definition of 'Svara', the number of Śuddha Svaras arising out of the śrutis in the groups of four—three and two, their names and the names of the birds and animals who produce them, have all been taken from Ratnākara as under :—

"The very first sound on string is called 'Śruti which is always destitute of resonance, but the following sound, which essentially is resonant, soft and capable of being heard at a distance and which propitiates the listner's mind by itself, is called 'Svara'. They are seven in number—namely-Ṣaḍja, Ṛṣabha, Gāndhāra, Madhyama, Pañcama, Dhaivata and Niṣāda, and their abridged names are Sa, ri, ga, ma. pa dha and ni.

Ṣaḍja. Madhyama and Pañcama arise out of four śruties Ṛṣabha and Dhaivata out of three and Gāndhāra and Niṣāda arise from two śruties.

All of the śrutis of each svara practically bear the responsibility of the manifestation of the svara, but a śuddha svara manifests itself on it's ultimate śruti only.

Though the author has not mentioned the pitches of his Svaras, Prof. Bhatakhande has clarified as follows. It would be in the fitness of things to examine it here.

In respect of 'śrutis and śuddha svaras of Locana, he, at the first instance has stated :—

"In common with all his predeceessors he recognises twenty-two śrutis to a scale with their well-known names Tīvrā, Kumudvatī etc. The distribution of śrutis among the seven śuddha svaras as चतुश्चतुश्चतुश्चैव' etc is also accepted by him. Each svara manifests on it's last 'śruti."[1]

The śrutis and svaras of Puṇḍarīka as in Sadrāga Candrodaya have been stated by the said Prof. as under :—

"The Paṇḍita in these verses accepted the ancient view that there are twenty-two sounds rising one above the other available in music and known as 'śrutis ... .The distribution of the twenty-two śrutis among the seven svaras is the same as that in the case of ancient writers...........................Their places among the śrutis are not disputed, because he accepts the usual rule "चतुश्चतुश्चतुश्चैव"

The śuddha svara stands as before on the last śruti. We know, that all these facts were admitted by Locana, ...'[2]

Regarding the śrutis and svaras of Rāgamālā (N,N.) and Rāga Mañjarī of the author he has stated :—

"The author accepts the old twenty-two śrutis and their distribution among the svaras."[3]

The author himself has stated as above in Sadrāga Candrodaya vide V. 1/24, in Nartana Nirṇaya vide verse 3/32 and in Rāga Mañjarī vide verse 1/7-9 and 12-13,

The Prof., in the next breath has come out with a conjecture and viewed as under :—

"But it must be remembered that the system adopted by Puṇḍarīka has never to be confounded with that of other Paṇḍits (Locana etc.). The Śuddha scale of Puṇḍarīka being southerner, his system will have to be studied independently."[4]

---

1. (Lix) P. 14
2. Ibid P. 44
3. Ibid P. 51 and P. 56
4. Ibid P. 44

He has further stated :—

"There were two leading śuddha scales in the country. The northern scale corresponded with our modern Kāfī Scale and Southern Śuddha Scale was the modern Kanakāṅgī of the Karṇāṭaka system."[1]

He still further added :—

'It is true that in all the four books he wrote on music, the śuddha scale on which he based his system was the southern 'Mukhārī' or 'Kanakāṅgī scale."[2]

He also appended a chart showing the places of śuddha svaras of Puṇḍarīka in contrast with those of Locana and stated that we may conveniently compare it with our modern 'Hindustānī Śuddha scale' and also with the Scale of Locana.[3]

The material portion is reproduced in the Chart appended below :—

Śuddha Svara of Puṇḍarīka	Śruti No. of that śvara	Name of Śruti on which it manifests	Name of Locan's Svara manifesting on the same Śruti: Śuddha Svara	Name of Locan's Svara manifesting on the same Śruti: Vikṛta Svara[4]
x	1	Tīvrā	—	Tivra Nī
x	2	Kumudvatī	—	Tīvratara Nī (kākalī)
x	3	Mandra	—	Tivratama Nī
Ṣaḍja	4	Chandovatī	Ṣaḍja	x
x	5	Dayāvatī	—	x

1. Ibid P. 57
2. Ibid P. 43
3. Ibid P. 46
4. Ibid P. 14

Ṛṣabha	(Locan's[1] Komala Rı)	6	Rañjanı	—	Komala Rı
Gāndhāra	(Locan's S. Ri)[2]	7	Raktikā	Ṛṣabha	x
	x	8	Raudrı	—	—
	x	9	Krodhı	Gāndhāra	—
	x	10	Vajrikā	—	Tıvra Ga
	x	11	Prasāriṇi	—	Tıvratara Ga
	x	12	Prıti	—	Tıvra-tama Ga
Madhyama		13	Mārjanı	Madhyama	Atitıvratama Ga
	x	14	Kṣhiti	—	—
	x	15	Raktā	—	Tıvratara Ma
	x	16	Sandıpinı	—	—
Pañcama		17	Ālāpinı	Pañcama	—
	x	18	Madantı	—	—
Dhaivata (Locan's Komala Dha)		19	Rohiṇı	—	Komala Dha
Niṣāda (Locan's Dhaivata)		20	Ramyā	Dhaivata	—
	x	21	Ugrā	—	—
	x	22	Kṣhobhıṇı	Niṣāda	—

The author has neither mentioned the catuḥ sāraṇā of Bharata, nor has stated any procedure by which the pitches of his svaras could be known. Hence, the observations of the learned Professor will have to be examined.

To ascertain the real locations of Śuddha Svaras of the author in contrast with those of Locana. the works of the former's contemporaries on Karṇāṭaka music will have to be examined.

Before doing so, it will be expedient to know about the bifurcation of the music of our country as 'Hindustānı' and 'Karṇāṭakı music.

3. Puṇḍarıka has very clearly stated that bis Śuddha Rı was on the 7th Śruti & not on the 6th as surmised by Prof. Bhātakhaṇḍe.
4. Similarly he had stated that his śnddhā Ga was on the 9th Śruti & not on the 7th (NN. 3/32)

Music is called 'Sangıta' in Sanskṛta and 'Iśai in Tāmil. The term "Bhāratıya Sangıta" included the music of both - the Southern and the Northern parts of India till the erstwhile 'Śārangadeva period' (1210-47). We find music of both the said parts explained in Sangıta Ratnākara'. For example, we find Bengāla, Karṇāṭaka, Draviḍa. Mahārāṣṭra and Saurāṣṭra rāgas etc. described therein.[1] A number of Prabandhas of the various parts of our country also stand described there. They are 40 Lāta Elās, 40 Gauḍa Deśıya, 40 Āndhra deśıya, & 40 Dravid deśıya Elās, Varṇa, Kanda, Tripadi, Catuṣpadi & Ṣaṭpadi Prabandhas etc.[1]

Thereafter the oblivious period started and the tradition of our music broke. Extrication works commenced after the clearance of this eclipse. In the south the extrication operation was taken-up by celebrated Vidyāraṇya (in the 14th century). Despite vigorous attempts and all possible efforts, he found the archaic compositions unfathomable and was, therefore, driven to the only course then left to him—that of inventing a new system in place of the traditional Grāma-Mūrchanā' system. He became the founder of Karṇāṭaka music and introduced 'Mela system' in his work 'Sangıta Sāra' which is not accessible now. However the material portion of the same is found reproduced by Raghunātha King in his work 'Sangıta Sudhā'. (1614 A.D.)

The two titles 'Karṇāṭaka Sangıta Pitāmaha' (the grandsire of Karṇāṭaka Music) and 'Ādi Guru' of the same music are associated with Purandara Dāsa (1484-1564).[2] Before that, independent Karṇāṭaka music was not in existence.

The next author on Karṇāṭaka music is Rāmāmātya (1550 AD) who possessed the titles 'Abhinava Bharatācārya', and Rāja Bhayakara (royal compositor).[3] He is the author of 'Svara Mela Kalānidhi'. The third author is Somanātha (1608 AD), author of 'Rāga Vibodha'.

Puṇḍarıka Viṭṭhala lived some-where in the vicinity of 1560-1605 AD. Apparently Rāmāmātya was senior to him and Somanātha a junior. They can be considered as Puṇḍarıka's contemporarics. Date of Venkaṭa

1. Ibid 4/114-115, 128, 181, 204-209 and 268-74
2. (xcvi) D.S.I. (M. and M.) P. 7 of Part I and 203 of Part II
3. Ibid and III Part P. 79

Makhin (1635 AD) author of 'Caturdaṇḍī Prakāśikā' on Karṇāṭaka music is much after the age of Puṇḍarīka. Authors like Akalanka, Govindācārya etc. are of much posterior dates. Some of them believed that the number of śrutis in one scale was 24 and not 22, others fixed Ṣaḍja on the 22nd Śruti and some said that every Śuddha Svara manifested on it's first Śruti. It would be redundant to discuss the later works here

The situation of the native place of the author, 'Karṇāṭaka' is spoken of by Kallīnātha (1446-65 AD) in his commentary 'Kalānidhi' on SR. as under :—

'आस्ते कर्णाटदेश: सुविमलयशसा पूरिताश: पृथिव्यां
कावेरीकृष्णवेणीतरलतरङ्गार्द्र दक्षोन्तरांश:'[1] ।

According to it Karṇāṭaka was then (15th Century) lying between Kāverī and Kṛṣṇā rivers (on the south and the north), Hindustāna is not only 'Karṇāṭaka' but 'Karṇāṭaka' is included in Hindustāna.

As stated above, Purandara Dasa (1484-1564) is known as the grandsire of Karṇāṭaka music, and so the Karṇāṭaka music apparently came into existance in the 15th century

In northern India, authors like 'Paṇḍita Maṇḍalī' composed 'Sangīta Śiromaṇi' in 1426 AD and Mahārāṇa Kumbhā of Rajasthān (1433-68) composed "Sangīta Rāja" based on the traditional system of Grama Mūrchana' At that juncture the bifurcation of Indian music took place.

The northern authors of later centuries—e g. Hṛdaya Nārāyaṇa author of Hṛdaya Prakāśa & Hṛdaya Kautuka etc. flourished much after the age of Puṇḍarīka but they preferred to clasp the Mela System. The correct date of Locana is still disputed.

The term 'Hindustānī Sangīta' is found defined, for the first time in the two works of Bhātakhaṇḍe,[2] in which he has said that in Hindustānī

1. Kallīnātha : Kalānidhi Commentary on SR V. 5 (P. 2, SRI)
2. (xxxviii) P. 11 and (xxxix) P. 3

Sangita every Śuddha Svara manifests on it's first Śruti [1] It thus differs from the system of traditional Indian Music. He has also held that the 'Śrutis of Bharata were at equal distances,[2] and that his (Hindustānī) svaras Ṣadja. Madhyama and Pañcama were the same as they were in the time of Bharata [3] This has duly been refuted above.

If each Svara is allowed to manifest on it's first śruti it's vibration will differ from the same Svara when it manifests on its ultimate Śruti.

The position is explained in the Chart appended below :—

Śruti No.	Name of Hindustāni Svara when it manifests on its first Śruti[4]	It's Vibrations.	Name of Hindustāni Svara when it stands on it's ultimate śruti	It's vibrations
1.	Ṣadja	240 (Adopted)	Komala Ni	216
2.	x	x	Tivra Ni	226 2/43
3.	Komala Ri	254 2/17	x	x
4.	x	x	Ṣadja	240 (Adopted)
5.	Tivra Ri	270	x	x
6.	x	x	Komala Ri	254 2/17
7.	Komala Ga	288	x	x
8.	Tivra Ga	301 17/43	Tivra Ri	270
9.	x	x	x	x
10.	Śuddha Ma	320	Komala Ga	288
11.	x	x	Tivra Ga	301 17/43
12.	Tivra Ma	338 14/17	x	x
13.	x	x	Śuddha Ma	320
14.	Pañcama	360	x	x
15.	x	x	Tivra Ma	338 14/17
16.	Komala Dha	381 3/17	x	x
17.	x	x	Pañcama	360

1. Ibid same pages
2. (xxxviii) SLS P. 136
3. Ibid P. 135
4. (xcix) KP IV. P. 26

18.	Tıvra Dha	405	x	x
19.	x	x	Komala Dha	381 3/17
20.	Komala Nı	432	x	x
21.	Tıvra Nı	452 4/43	Tıvra Dha	405
22.	x	x	x	x
1.	Tāra Ṣaḍja	480	(i) Komala Nı	432
			(ii) Tıvra Nı	452 4/43
			(iii) x	x
			(iv) Tāra Ṣaḍja	480

The heights of the svaras manifesting on their 3rd Śruti (from their preceding svaras) as explained in the chart appended below will not remain the 'Same'. Comparision is therefore not possible.

Svaras from Śruti No. to Śruti No.	Vibrations[1]	Their heights.
1 and 3	240 : 254 2/17	1 1/17
3 and 5	254 2/17 : 270	1 1/16
5 and 7	270 : 288	1 1/15
8 and 10	301 17/43 : 320	1 5/81
10 and 12	320 : 338 14/17	1 1/17
12 and 14	338 14/17 : 360	1 1/16
14 and 16	360 : 381 3/17	1 1/16
16 and 18	381 3/17 ; 405	1 1/16
18 and 20	405 : 432	1 1/15
21 and 1	452 4/43 ; 480	1 5/81

There will be no Hindustani svara on the 2nd, 4th, 6th, 9th, 11th, 13th, 15th, 17th, 19th and 22nd śruti when Ṣaḍja will manifest on the 1st Sruti, where as, if Ṣaḍja will manifest on the 4th Śruti, there will be his svaras on all of these śrutis excepting the 9th and 22nd.

1. Ibid P. 26

Only two pairs manifesting on the 8th and 10th Śruti, as well as on the 21st & 1st Śruti will, however, remain existing in both of the positions. but their mutual heights in each pair will differ. When the śuddha svaras will manifest on their first Śrutis, the height will be 1 5/81 between each pair, but when they will manifest on their ultimate śrutis, it will be 1 1/15 only.

Moreover the position, in case, the Śrutis are considered to be at equal distances, will workout to the places mentioned in another Chart appended below, in which Ma and Pa will not be at the places stated by the ancient authors :—

Places of Śuddha Svaras on the string wire supposing Madhya Ṣ ḍja at 36" according to Prof. Bhātakhaṇḍe[1]		Places of 22 Śrutis and Seven Svaras as per mathematical calculat ons, accepting the śrutis at equal distances mutually.	
Name of Śuddha Svara	Length of wire at which situated	Name of Svara and No. of it's Śruti	Length of wire at which situated.
Madhya	36"	(iv) Madhya Ṣaḍja	36"
Ṣaḍja		(v) 36-9/11	35 2/11"
—			
—		(vi) 35 2/11 - 9/11	34 4/11"
Ṛṣabha	32"	(vii) Ṛṣabha 34 4/11 - 9/11	33 6/11"
—		(viii) 33 6/11 - 9/11	32 8/11"
Gāndhāra	30"	(ix) Gāndhāra 32 8/11-9/11	31 10/11"
—		(x) 31 10/11 - 9/11	31 1/11"
—		(xi) 31 1/11 - 9/11	30 3/11"
—		(xii) 30 3/11 - 9/11	29 5/11"
Madhyama	27"	(xiii) Madhyama 29 5/11"-9/19	28 7/11"
—		(xiv) 28 7/11 - 9/11	27 9/11"

1. (c) KP IV. Int. 15

—		(xv) 27 9/11 ·	27″
—		(xvi) 27 - 9/11	26 2/11″
Pañcama	24″	(xvii) Pañcama 26 2/11 9/11	25 4/11″
—		(xviii) 25 4/11 - 9/11	24 6/11″
—		(xix) 24 6/11 - 9/11	23 8/11″
Dhaivata	21 1/3″	(xx) Dhaivata 23 8/11-9/11	22 10/11″
—		(xxi) 22 10/11-9/11	22 1/11″
Niṣāda	20″	(xxii) Niṣāda 22 1/11-9/11	21 3/11″
—		(i) 21 3/11 - 9/11	20 5/11″
—		(ii) 20 5/11 - 9/ 11	19 7/11″
—		(iii) 19 7/11 - 9/11	18 9/11″
Tāra Ṣaḍja	18"	(iv) Tāra Ṣaḍja 18 9/11 - 9/11	18′

The distance between Ṣaḍja and Pañcama is 12″ whereas according to the same Ṣaḍja Pañcama Bhāva it is 10 2/3″ in respect of Ṛ and Dha in column No. 2 and 10 7/11 in column No. 4 for the both.

Despite considering that the Śrutis of Bharata etc. stood at equal distances on the string[1] it has been declared in his book on Hindustānī Sangīta that his Śuddha Madhyama stood at 27″ and Pañcama at 24″,[2] 273. This is refuted in the above Chart wherein their locations are distinctly visible at 28 7/11 and 25 4/11 respectively.

The conclusion is that the aforesaid observations do not help in determining the locations of the author's svaras in a scale, as they contradict the author's catagorical statements vide Sc Verse No. 1/23, NN 4/644-645 and 3/36.

Kanakāṅgī Mela did not exist then, whereas the Ṛṣabha and Dhaivata of the Mūkhārī Mela did not manifest on the 6th and the 19th śruti respectively. (SRC 1/67 and R. Mañjarī 2/102) Detailed explanation will follow.

1. Ibid P. [redacted]5
2. (xviii) SLS P. [redacted]7

No comparison of the vibrations of the remaining Svaras is possible.

Now, the pitches of the Śuddha Svaras of Puṇḍarīka and Locana, as surmised by him will be examined.

Here the Professor has placed his Ṣaḍja on the 4th Śruti, contradicting his own statement that in Hindustānī Sangīta Paddhati, Ṣaḍja manifests on 'Tīvrā', the first Śruti of Ṣaḍja.[1]

As stated above, the term 'Hindustānī Sangīta Paddhati' appears in his own books only.[2]

In the above inference it had been agreed that the places of Ṣaḍja, Śuddha Madhyama and Pañcama Svaras of Puṇḍarīka and Locana were the same, but the numbers and names of the Śrutis on which their Ṛṣabha, Gāndhāra, Dhaivata and Niṣāda stood manifested, differed.

This is shown in the chart appended below :—

'हिन्दुस्तानीयसंगीते श्रुतिक्रमविपर्यत: ।
एते शुद्धस्वरा: सप्त स्वस्वाद्यश्रुतिसंस्थिता: ।।'

Name of Śuddha Svara	It's manifestation on the Śruti: As stated by Puṇḍarīka himself and admitted by Prof. Bhātakhaṇḍe earlier	As subsequently surmised by Bhātakhaṇḍe: For Puṇḍarīka	For Locana
1. Ṛṣabha	7th Śruti 'Raktikā'	6th 'Rañjanī'	7th (Raktikā)
2. Gāndhāra	9th Śruti 'Krodhī'	7th 'Raktikā'	9th 'Krodhī'
3. Dhaivata	20th Śruti 'Ramyā'	19th (Rohiṇī)	20th 'Ramyā)
4. Niṣāda	22nd Śruti 'Kṣobhiṇī'	20th 'Ramyā'	22nd 'Kṣhobhiṇī'

1. (xxxviii) SLS. P. 11
2. (xxxix) ARM P. 3

No valid and convincing reason for disregarding utterly the statement of the author has been recorded, except that—

"But it must be remembered that the System adopted by Puṇḍarīka has never to be confounded with that of other Paṇḍits (Locana etc). The Śuddha scale of Puṇḍarīka, being southerner, his system will have to be studied independently."

In this respect, it has already been made clear that Rāmāmātya was the predecessor and Somanātha was the successor of the author. This has been accepted to be true by the Professor also.[1] Further he has also admitted that Puṇḍarīka followed Rāmāmātya in respect of the places of the Śrutis and Śuddha svaras.[2]

No reference of any other book on Karṇāṭaka music, propounding the Śrutis and Śuddha svaras, as surmised by him has been quoted. He has but abruptly guessed as in the chart and has contempted the catagorical clarification of the author as reproduced below :—

पञ्चम्यष्टादशी षष्ठी तथा चैकोनविंशतिः ।
चतस्रः श्रुतयश्चैता रागादिष्वप्रयोजकाः ॥
शेषा अष्टादशैव स्युःश्रुतयः स्वरबोधकाः ॥'[3]

"Four Śrutis being 5th, 18th, 6th and 19th are not used in rāgas etc. (as) only the other 18 Śrutis are denotative of svaras"

Besides, Rāmāmātya and Somanātha have also not accepted that their Śuddha Ri manifested on the 6th Śruti Ga on the 7th, Dha on the 19th & Ni on the 20th Śruti Even the southerner Pt. Venkaṭa-Makhin of a posterior date (1637 A D) than that of Puṇḍarīka has also not accepted this view.[4]

---

1. (ci) S,P.T.A P. 53, 89 and 100
2. Ibid P. 90 & 100
3. NN 3/36-37
4. (ci) S.P.T.A P, 108

The author as-well-as his predecessors, contemporaries & successors (upto 1637 AD) on the Karṇāṭaka music, have never accepted the interval of one Śruti between any two Śuddha Svaras but have respected four three & two Śruti-intervals only.

Here the interval between Śuddha Rī-Ga and Dha-Nī is only one Śruti, but between Ni-Sa, and Ga-Ma it is six Śrutis, which is opposed to all cannons of musical law of that period.

The author and his contemporaries have never claimed that their Svaras stood at lower or higher places than those of Locana or other northern authors.

In view of these facts it is clear that the Śuddha svaras of Puṇḍarīka & Locana were not different. They manifested on the same Śrutis.

The names of the birds and animals which are the producers of the Seven svaras are Peacock, Cātaka (who is supposed to take rain-water only), goat krounca (hereon) kokila (cuckoo), frog and elephant

The author has opposed the S'ruti jātis as found described perhaps in Ratnākara and has held that the ancient authors honouring Śruti Jātis have not made their base explicit. In this connection it may be pointed out that the classification in the five Śruti Jātis-viz : Dīptā. Āyatā, Karuṇā, Mṛdu, and Madhyā has been in vogue from the Paurānic era.[1] This, as such, has to be understood on the basis of the works of the pre-dark period i e. before 1300 to 1400 A D.

VIKṚTA SVARAS

In respect of the description of Vikṛta svaras the author has slightly deviated from Ratnākara. Even in his own three books their numbers and names differ.

This may be so owing to the fact that the four books were written at different places and they may be according to the different usages there.

---

1. (ix) SMP. P. 77 and (xv) N Sik. P. 40-41

In Ratnākara twelve vikṛta svaras have been honoured, but their maximum independent number as coined by Puṇḍarīka is eleven only.

The Vikṛta svaras in each book of Puṇḍarīka are exhibited below which may be read in contrast with those of Ratnākara.

No of Sruti on which situated.	Name of Vikṛta svara as in Ratnākara	Sadrāgacandrodaya	Nartana Nirṇaya.	Rāga Mañjarī
1	2	3	4	5
7th	Sādhāraṇa catuḥ śruti Ṛṣabha	—	—	—
8th	—	Catuḥ-Śruti Ṛṣabha.	One gati-Ṛṣabha.	One gati Rī and Kaiśika Ṛṣabha.
9th	—	—	Two gati Ṛṣabha.	Two gati Ṛṣabha and Ūrdhvakhala Rī.
10th	Sādhāraṇa Gāndhāra	Sādhāraṇa Ga	One gati Gāndhāra and three gati Ṛṣabha.	One gati Gāndhāra, three gati Ṛṣabha and Kaiśika Gāndhāra.
11th	Antara Gāndhāra	Antara Ga	Two gati Gāndhāra & Antara Ga	Two gati Ga, Antara Ga and Ūrdhvakhala Ga.
12th	Cyuta Madhyama	Laghu Madhyama	Three gati Gāndhāra	Three gati Gāndhāra, Atyucchṛnkhala, Ga Manu Ma, Pakṣāntika Ma and Nṛpa ma.
13th	Acyuta ma	—	Four gati Gāndhāra	Ati-Ūrdhvakhala Gāndhāra.
14th	—	Pañca Śruti Madhyama	One gati Madhyama	One gati Madhyama and Kaiśika Ma.

15th	—	—	Two gati Madhyama (Not used by Puṇḍarīka in any rāga.)	Two gati Madhyama and Ūrdhvakhala Madhyama. (Not used in any rāga.)
16th	Madhyama Grāmīya Pañcama and (Kaiśikī Pa)	Laghu Pañcama.	Three gati Madhyama	Three gati Madhyama, Atyucchrnkhala Madhyama, Manu Pañcama, Pakṣantaka Pa and Nṛpa pa.
17th	Vikṛta Pa	—	—	—
20th	Vikṛta Dhaivata.	—	—	—
21th	—	Catuḥ Śruti Dhaivata	One gati Dhaivata	One gati Dha and Kaiśika Dha
22nd	—	—	Two gati Dhaivata.	Two gati Dhaivata and Ūrdhvakhala Dhaivata.
1st.	Kaiśika Niṣāda	Kaiśika Niṣāda	One gati Niṣāda	One gati Niṣāda and Kaiśiki Ni.
2nd	Kākilī Niṣāda	Kākilī Niṣāda	Two gati Nī and Kākalī Niṣāda	Two gati Niṣāda Kākalī Niṣāda. and Ūrdhvakhala Niṣāda.
3rd	Cyuta Ṣaḍja (sādhāraṇa)	Laghu Ṣaḍja	Three gati Niṣāda	Three gati Ni, Atyucchrnkhala Niṣāda, Manu-Ṣaḍja, Pakṣantika Ṣaḍja and Nṛpa Sa.
4th	Acyuta, Ṣaḍja	—	—	—

A perusal of the above chart reveals that in Sadrāgacandrodaya Puṇḍarīka not only honoured seven usual vikṛta svaras but also accepted another three Vikṛtas as restrainedly usable They were catuḥ-Śruti Ṛṣabha and Dhaivata and Pañcaśruti Madhyama. The usual Vikṛta svaras were the same as those mentioned in Ratnākara. The author's predecessor southerner Pt. Rāmāmatya honoured only the usual Vikṛtas (7) as in SR but Puṇḍarīka's contemporary southerner Somanātha distinctly stated that no doubt, the Vikṛtas were only seven but in his time some more Vikṛta Svaras were found in use. They were catuḥśruti Ri, catuḥśruti Dha and Tivratama Ma. (on the 15th Śruti). Puṇḍarīka had honoured the Vikṛta Ma on the 14th whereas that of Somanātha was on the 15th Śruti

The additional three Vikṛtas of Sadrāgacandrodaya would be according to some certain School of the South,

In Nartana Nirṇaya and Rāga Mañjarī the author added one more Vikṛta on the 15th Śruti, being two gati Madhyama or Ūrdhvakhala Madhyama. He did not use it in any rāga.

The remaining three Vikṛtas on the 9th, 13th and 22nd Śrutis are actually Śuddha Gāndhāra, Madhyama & Śuddha Niṣada respectively.

Śrīkaṇṭha, the disciple of the author however did not honour these additional Vikṛtas.

Next the author has categorically stated that the four S'rutis, being 5th 6th, 18th & 19th do not project any Svara.[1]

FOUR KINDS OF SVARAS

As described by the ancient authors - viz. Bharata etc., the author has also discussed the four-fold Svaras viz. (i) Vādī (Sonant), (ii) anuvadi (assonant), (iii) Vivādī (dissonant) and Anuvādī (assonant) in all of his books but has omitted to describe the Catuḥ-Sāraṇā for exhibiting the places of the Seven Svaras and twenty-two Śrutis.

The description of these four-fold Svaras has liberally been copied to some extent from SR. as under :—

1. NN 3/36-37.

The performance of a Vādi (Sonant) is frequent and Svaras at an interval of eight or twelve Śrutis from it are Samvādı (Consonant) : Ga and Ni Svaras are Vivādi (dissonant) to all Svaras or some times to Ri & Dha only. All of the remaining Svaras in a Scale are Anuvādı (Assonants).

Catuḥ Sāraṇā Kriyā of Bharata has been explained in my work 'Sangıtāmbuja-Bhāskara' according to the Knowledge gained in Scholastic Succession which will be useful in determining the actual places of the Śuddha Svaras.

GRĀMA

Like Śārngadeva, the author has also, in all of his books defined the term Grāma as denoting a group of svaras which form the basis of Mūrchanās.

Śārngadeva described two Grāmas viz. Ṣaḍja-grāma and Madhyama grāma, but the author interpreted that Madhyama-grāma was not a separate Grāma and that it stood included in the Ṣaḍja-grāma.

As already emphasised. the traditional Grāmamūrchana system had by then gone impervious. and so there was no occasion for the author to understand it Other authors of that age and place had also ignored Madhyama-grāma in the same way. The concept of Ṣaḍja-grāma was also not clear to them Authors of that era restricted their rāgas to the use of the scale of svaras of the Uttarmandrā-mūrcchanā only. Their having remained clamped with the svara scale commencing with Ṣaḍja Svara only, debarred them from the use of the remaining Six Mūrcchanās of the Ṣaḍjagrāma also

The author condemned Madhyama-grāma in three of his books and classed it as despicable but in his Rāgamañjarı he described two Grāmas viz; Madhyama and Gāndhāra Grama also. He first described them according to Ratnākara and subsequently stated Gāndhāra grāma of 'Yāṣṭika' School as under :—

GĀNDHĀRA GRĀMA OF YĀṢṬIKA SCHOOL

1. Ri and dha are manifested in places of Ga and Ni respectively.
2. Ni and Ma take places of Sa and Pa respectively.
3. Ga takes place of Ma.

In SR the Gāndhāra grāma has been described according to Nārada as under :—

1. Gāndhāra takes one śruti each from Ṛṣabha and Ma.

2. Dhaivata takes one śruti from Pañcama.

3. Niṣāda takes one śruti each from dha and sa.

Nānyadeva (1097-1130 A.D. has described the Gāndhāragrāma as under :—[1]

1. Gāndhāra has four śrutis.

2. Pa and Dha have three Śrutis each.

Apparently the period of the author was that of uncertainty and as such he had to follow his predecessor viz. Rāmāmātya.

Next, the author has quoted the opinion of Āchārya Hanumāna like his contemporary southerner Somanātha that there were no rules in respect of 'Nyāsa', 'Graha', 'Anśa', 'Sampūrṇa', Ṣāḍava' 'Oḍava' and Śruti in deśī rāgas, but he did not practically follow that doctrine and promulgated definite rules in respect of these items.

MŪRCCHANĀS

In S C. the author followed Ratnākara in defining Mūrcchanā only to the extent that the ascending and descending of the seven svaras in their usual sequence is called Mūrcchanā. Here emphasis was laid on the movement.

In Nartana Nirṇaya and Rāga Mañjarī[1] he followed Matanga[2] and laid stress on the tones in place of movement. The verse of Matanga reads as under :—

मूर्च्छ्यते येन रागो हि मूर्च्छनेत्यभिसंज्ञिता ।

---

1. (xxiv) BB. P. 79
2. (xxxiii) Bṛ P. 32

SEVEN MŪRCCHANĀS

The author has stated in N.N. that when the six śuddha svaras - other than Sa, viz ; ni-dha-pa-ma-ga and ri, are placed each time, respectively on the 4th Śruti where Ṣaḍja e isted in the 1st Mūrcchanā; and the remaining svaras are demonstrated in their correct sequence in the respective scale as enjoined by the rules on the subject, the other mūrcchanās will manifest as under :—[1]

No. of Mūrccha-nı.	Śruti No. and the Svaras in each Mūrcchanā																					
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
2		Dha			Ni				Sa		Ri		ga				ma				pa	
3	Pa			Dha		Ni				Sa			ri		ga				ma			
4				Pa			Dha		Ni				Sa			Ri		Ga				ma
5				Ma				Pa			Dha		Ni				Sa			ri		Ga
6		Ri		Ga				Ma				Pa			Dha		Ni				Sa	
7	Sa			Ri		Ga				Ma				Pa			Dha		Ni			
1				Sa			Ri		Ga				Ma				Pa			Dha		Ni

In Mūrcchanā No. 2 'Kaiśikı' and 'Kākalı ni' will manifest on the 5th and 6th Śruti respectively and 'one gati ma' and two gati ma' on the 18th and 19th śruti respectively The author, like others of that period had adhered to the scale of the first mūrcchanā of Ṣaḍjagrāma only which starts with sa. He did not at all use the other six scales of Ṣaḍj grāma.

The southerner Pt. K. Vāsudeva Śāstrı has stated that in the dark period of 1300 to 1400 A.D., the traditional Grāma mūrcchanā system completely vanished in the South. The revival was taken up by someSage after its complete oblivion but, despite Vigorous efforts nothing tangible came out, as he could not fully understand the texts of the predark period [2]

1. NN 3/53.
2. (XLV) S.D. Intr. P. 1

Up to the period of the author the position remained the same and the concept of Mūrcchanā was as such not clear to the author also.

TĀNAS

There are two varieties of Tānās, namely Śuddha and Vikṛta. Both of them have been discussed by the author in accordance with their descriptions found in Ratnākara, wherein Tānas of all of the seven mūrcchanas of Ṣaḍja-grāma have been demonstrated. Puṇḍarīka had, as explained above, accepted only one mūrcchanā out of these seven for his rāgas-viz, sa - ri - ga - ma pa - dha - ni - ni - dha - pa - ma - ga - ri - sa.

A Tāna always arises out of a Mūrcchanā. When one or two Svaras respectively are dropped from a Mūrcchanā it results into formation of respectively a hexatonic or pentatonic śuddha Tāna. Since the author had demonstrated only one śuddha mūrcchanā of the Ṣaḍja grama, his śuddha tānas also naturally remained restricted to that Murcchanā only. Tānas emanating from the other mūrcchanās have unnecessarily been touched.

He has stated in all of his books that the Tānas should be thought of in Rāgas.

सर्वेषु रागेषु विचारणीयाः ।[1]

He has further explained the two ways of working them in the string, which is borrowed from Nāṭya Śāstra.[2] They are entrance (Praveśa) and arrest (Nigraha). The entrance is done by emphasizing the preceding (ādhāra) svara and by softening (Mārdava) the succeeding (Uttara) Svara. In the arrest the madhyama svara is not touched.

KŪṬA TĀNAS

The complete and incomplete Mūrcchanās, when produced in inverted order, are known as 'Kūṭa-tānas'. Their description has also been borrowed from Ratnākara.

---

1. SC. 1/46
2. (xviii) N.S. P. 6

PRASTĀRA

'Prastāra' of Kūṭa-tānas has been discussed next.

'Prastāra' is an arithmetical operation by which a peculiar concatenation or a chain of 'Kūṭa tānas' is formed. The author has borrowed this description from S R.

While forming 'prastāra', the svaras of the series are to be placed in the original order viz. sa - ri - ga - ma - pa - dha - ni This will be the first Svarāvalı Now to derive the other possible 'Kūṭatānas the preceding svara in each of such svarāvalı will be placed before the succeeding Svara- viz.' 'sa' is to be placed (written) below 'Ri', the succeeding svara. 'Ri' will be placed behind it, making the order 'Ri - ga - ma - pa - dha - ni - sa. The other series will also be formed accordingly.

A 'Prastāra' of one Quadratitonic Series comprising of the first four svaras viz. Sa - ri - ga - ma' is demonstrated below, which forms twenty-four 'Prastāras'

First Svarāvali keeping 'ma' as last svara.	Second Svarāvali keeping ga' in the end.	Third. keeping 'Ri' in the end.	Fourth, keeping sa' in the end.
1. Sa-ri-ga-ma	7. Sa-ri-ma-ga	13. Sa-ga-ma-ri	19. Ri-ga-ma-sa
2. Ri-sa-ga-ma	8. Ri-sa-ma-ga	14 Ga-sa-ma ri	20 Ga-ri-ma-sa
3. Sa-ga-ri-ma	9. Sa-ma-ri-ga	15. Sa-ma-ga-ri	21 Ri-ma-ga-sa
4. Ga-sa-ri-ma	10. Ma-sa-ri-ga	16. Ma-sa-ga-ri	22. Ma-ri-ga-sa
5. Ri-ga-sa-ma	11. Ri-ma-sa-ga	17. Ga-ma-sa-ri	23. Ga-ma-ri-sa
6. Ga-ri-sa-ma	12. Ma-ri-sa-ga	18. Ma-ga-sa-ri	24. Ma-ga-ri-sa

By this procedure, the 'Prastāra' of Monotonic, Bitonic, Tritonic, Pentatonic, Hexatonic and Heptatonic Svarāvalis can also be worked out.

Thus prastāra is the key to derive the number of possible Kuṭa Tānas.

Method of determining the precise number of the 'Kūṭatānas', as mentioned next in all the books, is also borrowed from S.R

The mathematical device indicated to determine the number of Kūṭatānas in different Prastāra in each Mūrcchanā is called Khaṇḍa-Meru but that has not been discussed by the author. He has only endeavoured to describe the method of calculating the 'Prastāras' of the monotonic, bitonic, tritonic, tetratonic, pentatonic hexatonic and heptatonic Svara series.

Here the number of the svaras of each svarāvalī is to be multiplied by the product of the previous - i.e the product of a monotone is to be multiplied by 2 which is the number of the svaras in Bitonic Series, that of bitonic by the number of svaras of tritonic and so on. By this procedure the number of 'prastāra' in each svara series of each Mūrcchanā can be worked out. In monotone there being no preceding product, it is to be multiplied by 1. A statement showing the calculations for the seven svara-series of each Mūrcchāna is appended below :—

Sr. No.	Svara Series.	Prescribed multiplication.		Product i.e. the number of 'Prastāras.
		No of Svaras in the series.	Product of Previous Prastāra.	
1	Monotone	1	1	1
2.	Bitonic	2	1	2
3.	Tritonic	3	2	6
4.	Tetratonic	4	6	24
5.	Pentatonic	5	24	120
6.	Hexatonic	6	120	720
7.	Heptatonic	7	720	5040

It should be remembered that the author honoured only one Mūrcchanā of Ṣaḍja-grāma and so this amplification tentamounts to unnecessary labour only.

Naṣṭa' and 'Uddiṣṭa', totally borrowed from S R. are then explained.

In 'Naṣṭa, the number of svara - series is given, but the tonal form indicating the order of it's svaras has to be found out.

In Uddiṣṭa' the tonal form of the svara-series is given but it's serial number is to be found out.

The five terms of svaras significant in rāgas have next been discussed and defined according to S.R They are (1) Graha (2) Aṁśa (3) Apanyāsa (4) Vidāri and (5) Nyāsa.

'Graha' is the initial svara from which the compositions of a rāga commence.

'Anśa' is the fundamental svara. It's Synonym is 'Vādı'. It is used repeatedly and more than other svaras in a rāga.

'Apanyāsa' is the svara on which divisions of compositions are effected.

'Vidārı' divides a composition into parts.

'Nyāsa' is that svara on which the composition of a rāga is concluded.

Varṇālankārās have next been described.

VARṆA

The literary meaning of varṇa is the order or arrangement of a subject in a song, but here varṇa means the production of svaras in a particular way, order or pitch or with a particular grouping It is the actual process of singing. This has been extracted from S R.

Musical Alankāras depend on Varṇas and the latter are of four kinds viz. (1) Sthāyı (firm or steady) (ii) Ārohı (Ascending), (iii) Avarohı (descending) and (iv) Sancārı (mixed or circulatory).

Sthāyı literally means staying or steady. Where the same svara (or group of svaras) is harped tautologously with stops e g. sa - sa - sa it is known as 'Sthāyı varṇa.'

Ārohaṇa, is the act of rising of svaras in a scale. Where the svaras are employed in ascending order, it is known 'Ārohī Varṇa'.

Avarohī is the reverse order of Ārohī. The varṇa in which the svaras in a scale are manifested in the descending order is called Avarohī Varṇa.

Sancārī varṇa is a mixture of the above three varṇas.

ALANKĀRAS

Sage Bharata has remarked that a song without skilfully employed Alankāras will be like a night without the moon, a river bereaved of water, a creeper shorn of flower and a woman without any ornament.[1]

Alaṇkaraṇa literarily means decorating or ornamenting. In musical term, Alankāra is denotative of the group of the prescribed distinctive Svārāvalī or one svara, which embellishes rāga and renders it melodic and charming.

STHĀYĪ VARṆĀLANKĀRAS

In his S.C. the author has described only five Alankāras, out of the seven, found in S.R. In N.N he has differed, perhaps, because of the school being different at the place where NN was written. Rāga Mañjarī does not describe any Alankāra. Their names and the descriptions in SC and NN are as under :—

NAMES AND DESCRIPTIONS OF STHĀYĪ VARṆĀLANKĀRAS

S. No.	As in Sadrāga Candrodaya Name	Description	As in Nartana Nirṇaya Name	Description
1.	Prasannādi	Sa Sa Sa	Mandrādi	Sa Pa Sa
2.	Prasannānta	Sa Sa Sa	Mandrānta	Sa Pa Sa
3.	Prasanna madhyānta	Sa Sa Sa	Mandramadhyānta	Sa Sa Sa

1. (xviii) NS II; xxix/75

4.	Prasanna-madhya	Sa Sa Sa	Mandramadhya	Sa Sa Sa
5.	Kramarecita	Sa ri sa	Kramarecita	Sa ri sa
		Sa ga ma sa		Sa ga ma sa
		Sa pa dha ni sa		Sa pa dha ni sa

The texts of the first two Alankāras as in S.C. and NN are reproduced below which may be read in contrast with each other :—

1. मन्द्राद्यया दीप्तपुरः स्थिते तु	मन्द्रमन्यात्परे तारे
प्रसन्नपूर्वं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः	मन्द्रादिः कथितो यथा।
2. तद्वैपरीत्येतगतः प्रसन्नः	तद्वैलोम्येन मन्द्रान्तः।

Mandra and Mṛdu are the synonyms of Prasanna (मन्द्रःप्रसन्नो मृदुनामधेयस्तारस्तु दीप्तो ।) and Tāra is the Synonym of Dipta. (SC/1/62 A). The term 'Madhya' has not been defined in SC for Alankarās, but in NN it is defined as :—

"मन्द्रप्रकरणेऽत्र स्यान्मूर्च्छनाप्रथमः स्वरः।
स एव द्विगुणस्तारः पञ्चमो मध्य उच्यते ॥" NN. 3/78

This verse is a copy of the relative verse in Ratnākara only upto it's underlined portion The remaining 1/4 portion reading 'पंचमो मध्य उच्यते' has been changed and the definition of 'Madhya' as 'Pa' Svara has been inserted. Such definition is not found in other works of repute[1] but the insertion of 'Pa' has been contrived by the author in these two alankāras. Though, while describing the Sthāyı varṇa, he himself has admitted clearly that only one and the same svara is used in it :—

स्थित्वा स्थित्वा प्रयोगः स्यादेकस्यैव स्वरस्य यः NN 3/69

According to his above definition also, these two alankāras should not have been manifested with the inclusion of 'Pa' with a stop.

1. (xviii), (xxiii), (xix), (XLvi), (xvii), (XLiii) (xxxi) and (xxxvii)

Bharata has defined that in prasannādī, a note rises by degrees[1] and further said that both of these alankāras-viz: Prasannādi and Prasannānta belong to all of the four (aforesaid) vārṇas and that the alankāras of sthāyī varṇa are not used in Songs.[2] It should be remembered that the author has described these two alankāras only under sthāyī varṇa in NN and not under any other varṇa.

ĀROHĪ AVAROHĪ

In Ratnākara 12 Ārohi and 12 Avarohi Alankāras have been defined but the author has picked-up only seven from each of them and has copied the Verses of Ratnākara in his NN; but in his S.C. he has reproduced the words of Ratnākara in a different metre. In Rāga Mañjarī he has not at all described any Alankāra.

SAÑCĀRĪ

Out of the 25 Sancārī alankāras, found described in Ratnākara, the author has picked-up and copied only twelve of them and has omitted thirteen which are (i) Mandrādi, (ii) Mandra Madhya, (iii) Mandrānta (iv) Prastāra (v) Vyāvṛtta (vi) Bindu (vii) Ūrmī (viii) Sama (ix) Udghaṭṭita, (x) Sannivṛtta Pravṛtta (xi) Veṇu (xii) Lalitasvara and (xiii) Avalokita.

One Recita alankāra, not appearing in Ratnākara, has been described, in both Sadrāga-candrodaya and N.N. alike. This may have been adopted from any other school of the south, then extant.

Though the verses in respect of 'Rañjita' alankāra have been copied from Ratnākara in NN, and reproduced with the same words arranged in another metre in S.C., it's illustration has been inversed in both of the books. The illustrations as in Ratnākara and as in the author's two books are evinced below in contrast with each other :—

1. (xviii) 29/43 (P. 25)
2. Ibid 29/43-44

AS IN RATNĀKARA	AS' IN NN AND S.C,
Sa ga ri sa ga ri sā,	Sa ri ga sa ri ga sā
Ri ma ga ri ma ga rī	ri ga ma ri ga ma rī
Ga pa ma ga pa ma gā,	ga ma pa ga ma pa gā
Ma dha pa ma dha pa mā	ma pa dha ma pa dha mā
Pa ni dha pa ni dha pā	pa dha ni pa dha ni pā
	dha ni sa dha ni sa dhā

In Ratnākara the 'Mandrādi Alankāra of Sañcārī varṇa, on which this 'Rañjita alankāra' (of the author) is based, is found defined. Since the author refrained from describing Mandrādi alaṅkāra in both of his aforesaid books, but still copied the verses of 'Rañjita alaṅkāra' from Ratnākara, this confusion arose.

The vers as in both of the books of the author as also S R. are reproduced below :—

As in S. C.

द्विरुक्तमन्द्रान्तकला तथैव मन्द्रादिनोन्या यदि रञ्जितः स्यात् । 1/73

As in N. N.

द्विरुक्ता यदि मन्द्रान्ता मन्द्रादेः स्युः कलास्तदा
रञ्जिताख्यो भवेदेष प्रसिद्धो गानवेदिनाम्

The underlined words only have been inserted in the Verse by the author. The text of SR runs as under :—

द्विरुक्ता यदि मन्द्रान्ता मन्द्रादेः स्युः कलास्तदा । रञ्जितः । SR 1/6/46

Śārngadeva, author of Ratnākara has stated that if 'Mandrādi Sañcārī alaṅkāra is sung twice followed by 'Mandra' in the end, it forms 'Rañjita' alaṅkāra. Mandradi Sañcāri alaṅkāra has been defined as under in Ratnākara :—

त्रिस्वराऽद्या कलैकैकमन्द्रत्यागेन चापराः ।
त्रिस्वराश्चेत्कला मन्द्राद्या मन्द्रादिस्तदा भवेत् ॥
सगरि, रिमग, गपम, मधप, पनीध । 1/6/30

The meaning is that, if the phrases are coined such that 'Mandrādi alankāra' is sung twice (i.e. Sa ga ri sa ga ri) and is followed by the initial

svara of each series in the end, (i.e. sa ga ri sa ga ri sa) in each phrase then it becomes Rañjita alaṅkāra. Since the author has disregarded the base viz; Mandrādi Alaṅkāra of Sancāri Varṇa but copied out the verse of Ratnākara in respect of Rañjita alaṅkāra without considering it's consequences, this incoherent illustration has occured.

Other authors like Paṇḍita Maṇḍalī, Kumbhā, Mokṣadeva, Somanātha and king Raghunātha etc. have also followed Ratnākara in this respect.

Some of the names of these alaṅkāras are found changed as under, which is immaterial :—

IN SR	IN SC	IN NN
1. Prenkha	Prekṣaka	Prāṅmukha
2. Ākṣepa	Utkṣhepa	Ākṣepa

CHAPTER — II

The second chapter of S R.C. begins with the eulogy of Vīnā. He gives the names of the deities of its different parts. They are appended below in contrast with those given by śārngadeva Rāmāmātya and Somarātha :—

Name of the Part.	Deity quoted by			
	Sārnga-deva. 1.	Rāmāmātya 2.	Somanātha 3.	Puṇḍarīka 4
1. Daṇḍa (Crossbar)	Śambhu	Śambhu	Śambhu	Viṣṇu
2. Tantri (wire)	Umā	Gaurī	Gaurī	Lakṣmī
3. Kukubha (Piece of wood at the end).	Viṣṇu	Viṣṇu	Viṣṇu	Śambhu.

4. Patri (Metallic piece to run over the wires.)	Lakṣmī	Lakṣmī	Lakṣmī	Umā
5. Tumba (Gourd)	Brahmā	Brahmā	Brahmā	Brahmā
6. Nābhi (the part connecting the Cross-bar and the gourd)	Sarasvatī	Sarasvatī	Sarasvatī	Sarasvatī
7. Doraka (Strings)	Vāsukī	Vāsukī	Vāsukī	Vāsukī
8. Jīva (threads which refine the sound)	Candramā	Candramā	Candramā	Candramā
9. Sārī (Fret)	Sūrya	—	Sūrya	Sūrya
10. Two kīlās (Pegs)	—	—	—	Aśvinīkumāras
11. Meru (Bridge)	—	—	—	Indra

The name of the author's Vīṇā as in S R,C. was 'Rudra Vīṇā.[1] The same name had been given by Southerners Rāmāmātya[2] and Somanātha.[3] According to Nārāyaṇa (1718 A.D.) Rudra Vīṇā was a Vīṇā of Southerners.[4]

Ten varieties of Vīṇā described by Śārṅga deva, however, did not include Rudra Vīṇā,

1. SRC 2/4
2. (xxxv) SMK. ms. 3/8-9
3. (xxxvii) RV. P. 78
4. (xxxiii) (S. Nār) P. 83-86

It is believed that before the time of Matanga Vīṇās had no frets and that Matanga invented the fret system. Kinnarī Vīṇā of Matanga had 14 to 18 frets, according to Kumbhā, who named it 'Matanga Kinnarī'[1] According to Hammīra (1300 A.D.) it had only 14 frets [2] Two varieties of Kinnarī viz. Laghu and Bṛhad with frets made of Iron or Bell-metal had been described by Śārngadeva.[3] However Matanga used to play on 'Citrā,. According to Śarngadeva, it had seven strings [4]

According to Nārāyaṇa Kinnarī was a mixture of Kapilāsikā and Rudra Vīṇā, and that Rudra Vīṇa was an instrument of southerners.[5]

Puṇḍarīka described two varieties of Rudra Vīṇā - i e (i) Śuddhamela vīṇā and (ii) Madhyamela vīṇā.[6]

Rāmāmātya apart from these two, described a third variety 'Acyuta Rājendra Mela Vīṇā[7] also, but Somanātha repeated the first two varieties only.[3]

Both of the Viṇas had two further divisions viz. (i) Khila Rāgamela and (ii) Ekarāgamela Vīṇā[9] The author exactly followed Rāmāmātya in this respect.[9]

The Vīṇā having three Saptakas for all the rāgas was known as sarvarāga mela and that arranged for a particular rāga and a particular scale was called Ekarāga mela [10] The same arrangement was prescribed by Rāmāmātya and Somanātha also.

---

1. (xxvi) BK. P. 454
2. (XLiv) (Ś H) ms. 3444 ASL
3. (xxi) SR. 6/257-278
4. Ibid 6/110
5. (xxxiii) S. Nār. P. 83-86
6. SRC 2/6
7 (xxxv) SMK ms. 3540 ASL
8 (xxxvii) RV P. 60
9. SRC 2/7-10
10. (xxxv) SMK. ms 3540 ASL
11. SRC 2/7-10

Next, he explained the way in which the wires were tuned and the frets placed, on a Śuddha-mela vīṇā. It was as under :—

Four strings going to the upper side and three side strings on the right side, were arranged The side wires, were then called śrutis.

The frets of the svaras used to be arranged as under :—

Sr No. of wire	4.	3.	2.	1.
It's tune	Mandra Ma	Mandra Sa	Anumandra a	Anumandra Sa
Fret No	....	..........Svaras	....	....
1.	Laghu Pa Mandra	Śuddha Ṛṣabha Mandra	Śuddha Dhaivata Anumandra	Śuddha Ṛṣabha-Anumandra
2.	Mandra Pa Śuddha	Mandra Śuddha Ga	Anumandra Śuddha Niṣāda	Anumandra Śuddha Ga
3.	Mandra Śuddha Dha	Mandra Sādhāraṇa Ga	Anumandra Kaiśika Ni	Anumandra Sādhāraṇa Ga
4.	Mandra Śuddha Ni	Mandra Laghu Ma	Anumandra Laghu Sā	Anumandra Laghu Ma
5.	Mandra Kaiśika Ni	Mandra Śuddha Ma	Mandra Śuddha Sā	Anumandra Śuddha Ma
6.	Mandra Laghu Sā	Mandra Laghu Pa	Mandra Śuddha Ri	Anumandra Laghu Pa

Anumandra Śuddha Sa and Anumandra Śuddha Ri manifesting on the last two frets of the second string were not played upon in actual

practice as they were again produced on the third string. Similarly the Śuddha Ma and Laghu Pa, produced on the last two frets of the 3rd string were also not used as they were produced on the fourth string again.

These Anumandra and Mandra svaras manifesting on the four strings were termed 'Svayambhu' (Self born) (natural) and not artificial or produced by any luteplayer of his own accord. This was the view of Rāmāmātya, which the author has followed.[1] Actually this term used to be employed by Various southerners and Somanātha repeated this term[2] This new method was according to Rāmāmātya, based on the theory of consonancy of Svaras situated at a mutual distance of 8 and 12 śrutis.[3] Somanātha followed Rāmāmātya[4]

The three side strings were tuned as Madhya Sa, Mandra Pa and Mandra Sa respectively.[5]

In the next verse he has stated that it was a gross misapprehension of the musicologists having no venerable traditional knowledge that any svara, if manifested lower or higher by one śruti in Mandra, Anumandra or Tāra scale, will not be harmful or cause any detrimental effect.[6] Somanātha did not agree here with the author.[7]

The author himself contradicted his view in NN and accepted that a Svara, one Śruti higher or lower in Tāra and Mandra did not vitiate the general effect of a rāga.[8]

Thereafter, as a reason for not providing separate frets for Antara Ga and Kākalī Ni, he added that doing so would result into their jumbling

1. (xxxv) SMK ms. 3/40
2. (xxxvii) RV. 2/30-33
3. (xxxv) SMK ms, 3/40-45
4. (xxxvii) R.V. 2/28-30
5. SRC 2/10-25
6. S.R.C. 2/26-28
7. (xxxvii) RV. 2/34
8. NN 3/37

with Sādhāraṇa Ga or Laghu Ma and Kaiśika Nī or Laghu Sa. Therefore it was considered impracticable. In practice the frets of Laghu Sa and Laghu Ma represented Kākalī Ni and Antara Ga also

He quoted the authority of Śārngdeva in respect of the seldom use of Antara and Kākalī.

He stated that in the rāgas where Catuḥśruti Ṛṣabha and Dhaivata and Panchaśruti Madhyama were the prescribed svaras, their frets were adjusted accordingly [1]

After discussing the 3 sub-kinds of the Viśuddha mela Vīṇā, the author described the other variety of Vīṇā-called Madhyamela. It's first wire used to be tuned with the wire of Anumandra Pa, the second with Mandra Sa, the third with Mandra Pa and fourth with Madhya Sa. It's side strings used to be arranged to produce śrutis having consonance with the svaras of the upper wires [2] Rest of the arrangement was the same as that for Viśuddha mela Vīṇā.

He further stated that the arrangement on Vipañcī Vīṇā had, however to be inverted [3]

Vīnā has not been described by the author in any of his other three books - viz: Nartana Nirṇaya Rāga Mālā and Rāga Mañjarī

Next, ninety Rāga Melas, possible on account of contriving different numbers of Vikṛta svaras in each of the series of Seven Svaras and also by one śuddha svarāvali have been described as under in S.R O.

(1)	With only 1 Vikṛta Svara :	—11 Melas
(2)	With 2 Vikṛta Svaras	—35 Melas
(3)	With 3 Vikṛta Svaras	—32 Melas
(4)	With 4 Vikṛta Svaras	—10 Melas
(5)	With 5 Vikṛta Svaras	— 1 Mela
(6)	With all Śuddha Svaras	— 1 Mela
	TOTAL	90 Melas

1. SRC 2/29-35
2. SRC 2/36-42
3. Ibid 2/44

These 90 Melas are very clearly given in the text

Such contrivance is not found in Nartana Nirṇaya and Rāga-māla, but in his Rāga-Mañjarī one hundred and ninety melas have been imagined[1] as under :—

(i)	When any one, out of Ri - ga - ma - dha and ni svara, with one gati, is given in a scale.	5 Melas
(ii)	With any two, having one gati	10
(iii)	With any three, having one gati	8
(iv)	With any four having one gati	5
(v)	With five, having one gati (one, two, three, four or five, two gati svaras do not form any mela) (2/57).	1
(vi)	With any one svara having 3 gati	3
(vii)	With two svaras of 3 gati	5
(viii)	With three svaras of 3 gati	5
(ix)	With four svaras of 3 gati	3
(x)	With five svaras of 3 gati	1
(xi)	With one svara having one gati and another having two gati,	2
(xii)	With two svaras of one gati each and one having 2 gati.	6
(xiii)	With three svaras of one gati and the fourth having two gati.	6
(ixv)	With four svaras of one gati and one with two gati	2
(xv)	With two svaras of one gati and two having two gati	1
(xvi)	With three svaras of one gati each and two having two gati.	1
(xvii)	With one svara of one gati and the second of three gati.	11
(xviii)	With one svara of one gati and two having three gati.	12

1. Rāga Mañjarī 2/62-94

(xix)	With one svara of one gati and three having three gati.	10
(xx)	With one svara of one gati and four having three gati.	3
(xxi)	With two svaras of one gati and one with three gati.	10
(xxii)	With three svaras of one gati and one of three gati.	6
(xxiii)	With four svaras of one gati and one having three gati.	3
(xxiv)	With one svara of 2 gati and one svara of 3 gati.	2
(xxv)	With two svaras of 2 gati and two svaras of 3 gati.	1
(xxvi)	With one svara of 2 gati and two svaras of 3 gati.	4
(xxvii)	With one svara of 2 gati, and three svaras of 3 gati.	5
(xxviii)	With one svara of 2 gati and four svaras of 3 gati.	2
(xxix)	With one svara of one gati, one of two gati and one with three gati.	6
(xxx)	With two having one gati each, one of 2 gati and one of 3 gati	6
(xxxi)	With three svaras of one gati, one with 2 gati and one having 3 gati.	6
(xxxii)	With two svaras of 2 gati, one of 3 gati, and one having one gati.	2
(xxxiii)	With three svara of 2 gati, one having three gati and one having one gati.	2
(xxxiv)	With one svara of one gati, one having 2 gati and two having 3 gati.	10
(xxxv)	With 3 svaras of 3 gati, one with 2 gati and one with one gati.	4
	TOTAL	169
(xxxvi)	With Ucchrinkhala Ri etc.	20
(xxxvii)	With all Śuddha Svaras.	1
	GRAND TOTAL	190

Out of these 190 Melas. the author used only 19 Melas and the remaining 171 Melas remained obscure.

The total number of Śuddha and Vikṛta svaras in SRC was 17 but in NN and Rāga Mañjarī it was 18. Two gati Madhyama honoured in NN and R. Mañjarī was not a Svara in SRC. The author, however, refrained from using Two-gati Madhyama Svara in his ragas in NN & Mañjarī.

The abnormal increase in the number of Melas from 90 (SRC) to 190 in Rāga Mañjarī, speaks of the uncertainty prevailing then.

It would therefore be expedient to throw light on the conditions then prevailing, in this respect.

At that juncture, the followers of the Mela System were in search of an idea of evolving a Comprehensive Scheme for determining the final and possible numbers of Melas; since they could not unanimously do so till then.

Ahobala, own author, Somanātha, Venkaṭa-Makhī etc. made endeavours as under :—

(i) Ahobala (16th Cent.)

He calculated 21340 Melas but did not classify his rāgas on that system.[1]

(ii) Puṇḍarīka (16th Cent.)

He was indistinct. He invented 90 Melas in SRC but coined 190 Melas in his Rāga Mañjarī.[2]

(iii) Soma Nātha

He opined that Melas depended on the varieties of Śruties taken up for combinations and that the total possible number of Melas was 960, but he restricted himself to 23 Melas.[3]

1 (cii) SP. VS. 296 and 328

2. SRC and R. Mañjarī (Melas)

3. (xxxvii) RV. 3/1

(iv) Venkaṭa-Makhin

He introduced 72 Mela Kartās but named and described only 19 out of them classing 'Kalpita Mela Kartās'. He classified his rāgas under them. The remaining 53 were termed Kalpyamāna' (remote). He did not attempt to name them [1]

King Tulajā (1735 AD) regarded the Scheme of 72 Melas of Venkaṭa Makhi, but dealt with only 19 Melas, and did not mention the names of the remaining Melas. He added that till his time all of the barren Melas were not known and they remained obscure.[2]

Apparently the names of these remote Melas came into existence after 1735 A.D with which we are least concerned.

In SRC it was optional to include all of the svaras Viz. Sā, ri ga, ma, pa dha and Ni of any grade in a Mela but every Mela had to consist of Seven Svara-names compulsorily. For this, other varieties of the same Svaras which were duly included in that Mela used to be added. In N.N. and R. Mañjari this was not the position. All of the Seven Svaras Viz. Sā, ri, ga, ma, pa, dha and Ni of one or the other grade had to be included inevitably.

It would therefore be expedient to perceive distinctly the svaras omitted or used with two of their varieties in each Mela of SRC.

Out of the 19 Melas of SRC 16 are affected by this system as exhibited in the chart appended below :—

S. No.	Name of Mela	Totally omitted Svaras with their Śruti No.		Two Varieties of a Svara found in the Mela.	
				Svara Name	Śruti No.
1	2	3A	3B.	4A.	4B.
1.	Mālava Gauḍa	(i) Śuddha Ga (ii) Tri-Śruti Ga (Sādhāraṇa)	9 10	(i) Laghu Sā (ii) Laghu Ma	3 12

1. (ciii) CP. (Melas)
2. (XL) (S. Sāram) P. 70-71

		(iii) Antara Ga 11 (iv) Śuddha Nı 22 (v) Tri Śruti Nı or (vi) Kaiśikı Nı 1 (vii) Kākalı Ni 2 (omits all kinds of two svaras-Viz. Ga and Ni)	
2.	Śuddha Naṭṭa	(i) Śuddha Rı 7 (ii) Catuḥ Ṣruti Rı 8 (iii) Śuddha Dha 20 (ıv) Catuḥ Śruti Dha 21 (All kinds of 2 svaras Viz Rı and Dha excluded)	(i) Laghu Sā 3 (ii) Laghu Ma 12
3.	Deśākṣı	Śuddha Rı— 7 Catuḥ Śruti Rı 8 Śuddhā Dha 20 Catuḥ Śruti Dha 21 (All varieties of the two Svaras Rı and Dha abandoned.)	(i) Laghu Sā 3 (ii) Laghu Ma 12
4.	Karṇāṭa Gauḍa	Śuddha Rı 7 Catuḥ-Śruti Rı 8 Śuddha Dha 20 Catuḥ-Śruṭi Dha 21 (All varieties of 2 Svaras Rı and Dha omitted.)	(i) Tri-Śruti Ni 1 or Kaiśikı (ii) Laghu Ma 12
5.	Kedāra	—do—	(i) Laghu Sa 3 (ii) Laghu Ma 12
6.	Hijeja	(i) Śuddha ga 9 (ii) Tri Śruti or Kaiśika ga 10 (iii) Antara Ga 11 (All varieties of only one svara viz —Ga-omitted.)	(i) Laghu Ma 12

7.	Hammira Naṭṭa	(i) Śuddha Ri	7	(i) Laghu Sa	3
		(ii) Catuḥ Śruti Ri	8	(ii) Laghu Ma	12
		(iii) Śuddha Ni	22		
		(iv) Tri-Śruti or Kaiśiki Ni	1		
		(v) Kakali Ni	2		
		(Without all varieties of two svaras—Ri and Ni.)			
8.	Kāmoda	(i) Śuddha Ma	13	(i) Laghu Pa	16
		(ii) Laghu Ma	12		
		(iii) Pañca-Śruti Ma	14		
		(All varieties of one svara Ma—abandoned)			
9.	Ābhiri	(i) Śuddha Ri	7	(i) Laghu Sa	3
		(ii) Catuḥ Śruti Ri	8	(ii) Sādhāraṇa Ga	10
		(iii) Śuddha Ni	22		
		(iv) Kaiśiki Ni	1		
		(v) Kākali Ni	2		
		(omits all kinds of Ri and Ni)			
10.	Śuddha Varāti	(i) Śuddha Ma	13	(i) Laghu Sa	3
		(ii) Laghu Ma	12	(ii) Laghu Pa	16
		(iii) Pañea Śruti Ma	14		
		(iv) Śuddha Ni	22		
		(v) Tri Śruti or Kaiśika Ni	1		
		(iv) Kakali Ni	2		
		(All Varieties of two svaras viz.—Ma and Ni omitted)			
11.	Śuddha Rāmakri	(i) Śuddha Ga	9	(i) Laghu Pa	16
		(ii) Tri Śruti or Sādhāraṇa Ga	10	(ii) Laghu Sa	3
		(iii) Antara Ga	11		
		(iv) Śuddha Ni	22		
		(v) Tri-Śruti or Kaiśiki Ni	1		

		(vi) Kākalī Ni	2		
		(All varieties of two svaras viz.—Ga and Nī excluded).			
12.	Devakri	(i) Śuddha Rī	7	(i) Laghu Ma	12
		(ii) catuḥ Śruti Rī	8	(ii) Laghu Sa	3
		(iii) Śuddha Dha	20		
		(iv) catuḥ Śruti Dha	21		
		(All varieties of two svaras viz.—Rī and Dha abandoned.)			
13.	Sāraṅga	(i) Śuddha Rī	7	(i) Laghu Pa	16
		(ii) Catuḥ Śruti Rī	8	(ii) Laghu Sa	3
		(iii) Śuddha Dha	20		
		(iv) Catuḥ Śruti Dha	21		
		(All varieties of the two svaras viz.—Rī and Dha relinquished)			
14.	Kalyāṇa	(i) Śuddha Rī	7	(i) Sādhāraṇa Ga	10
		(ii) Catuḥ Śruti Rī	8	(ii) Laghu Pa	16
		(iii) Laghu Ma	12	(iii) Laghu Sa	3
		(iv) Śuddha Ma	13		
		(v) Panca Śruti Ma	14		
		(vi) Śuddha Nī	22		
		(vii) Tri-Śruti or Kaiśikī Nī	1		
		(viii) Kakalī Nī	2		
		(All varieties of three Svaras Viz.—Rī, Ma & Nī relinquished.)			
15.	Hiṇḍola	(i) Śuddha Rī	7	(i) Tri-Śruti Ga or Sādhāraṇa Ga	10
		(ii) Catuḥ Śruti Rī	8		
		(omits all varieties of only one svara—Rī)			
16.	Nāda—Rāmakrī	(i) Śuddha Nī	22	(i) Laghu Sa	3
		(ii) Tri-Śruti Nī	1		
		(iii) Kākalī Nī	2		
		(Only one svara—Nī of all varieties excluded).			

The remaining three Melas—(i) Mukhārı, (ii) Śrı and (iii) Toḍı have all the seven svara names.

Thereafter the Melas have been described.

A Chart showing the different Scales of the Melas as in all of his books is appended below :—

Srl. No· of the Mela	Book	Name of Mela	Scale of the mela with the nos. of Śrutis on which its svaras manifest.					
1	2	3	4					
1.	SRC.	Mukhārı	4 -	7 -	9 -	13 -	17 -	20- 22
	N.N,	X			X			
	R. Man.	Mukhārı	4 -	7 -	9 -	13 -	17 -	20- 22
2.	SRC.	Mālavagauḍa	4 -	7 -	12 - Laghu Ma	13 -	17 -	20- 3 Laghu Sā
	NN	No Mālava-gauḍa but— (i) Māravı (ii) Rāmakrı (iii) Gauḍı (iv) Gurjarı and (v) Guṇḍakrı These five names of five different Meias are found for the same scale.	4 -	7 -	12 - three gati ga	13 -	17 -	20- 3 three gati Nı
	R. Mañjarı	Gauḍı	4 -	7 -	12 - three gati ga	13 -	17 -	20- 3 three gati Nı

3. SRC. Śrīrāga	**4 -**	**8 -** **Catuḥ** **Śruti** **Rī**	**10 -** **Sādhā** **raṇa** **Ga**	**13 -**	**17 -**	**21 -** **Catuḥ** **Śruti** **Dha**	**1** **Kaiśikī** **Ni**
NN. (i) Śrīrāga **(ii) Dhannāsī** **(iii) Bhairavī** **These three Mela names appear for the same Scale.**	**4 -**	**8 -** **one** **gati** **Rī**	**10 -** **one** **gati** **Ga**	**13 -**	**17 -**	**21 -** **one** **gati** **Dha**	**1** **one** **gati** **Nī**
R. Manj. (a) Mālavakaisika	**4 -**	**8 -** **one** **gati** **Rī**	**10 -** **one** **gati** **Ga**	**13 -**	**17 -**	**21 -** **one** **gati** **Dha**	**1** **one** **gati** **Nī**
(b) Śrirāga Mela	**4 -**	**8 -** **one** **gati** **Rī**	**12 -** **three** **gati** **Ga**	**13 -**	**17 -**	**21 -** **one** **gati** **Dha**	**1** **one** **gati** **Nī**

(In Rāga Mañjarī, the name of the Sri Rāga mala of SRC & NN. is "Mālavakaiśika" and the Scale of Śrīrāga Mela is different.)

4. NN. only Jiyāvanta	**4 -**	**8 -** **one gati** **Rī**	**9 -**	**13 -**	**17 -**	**21 -** **one gati** **Dha**	**22**
5. SRC. Śuddha Naṭṭa	**4 -**	**10 -** **three** **Śruti Ga**	**12 -** **Laghu** **Ma**	**13 -**	**17 -**	**1 -** **Trī** **Śruti Nī**	**3** **Laghu** **Sā**
NN. Śuddha Nāṭa	**4 -**	**10 -** **three** **gati** **Rī**	**12 -** **three** **gati** **ga**	**13 -**	**17 -**	**1 -** **three** **gati** **Dha**	**3** **three** **gati** **Nī**
R. Mañjarī Śuddha Nāṭa	**4 -**	**10 -** **three** **gati** **Rī**	**12 -** **three** **gati** **ga**	**13 -**	**17 -**	**1 -** **three** **gati** **Dha**	**3** **three** **gati** **Nī**

5. SRC Deśākṣı		4 -	10 - three Śruti	12 - Laghu Ma	13 -	17 -	22 -	- 3 Laghu Sā
NN. Deśākṣı		4 -	10 - three gati Rı	12 - three gati Ga	13 -	17 -	22 - two gati Dha	- 3 three gati Nı
R. Mañj. Deśākṣı		——— do ———						
6. SRC Karṇāṭa-Gauḍa		4 -	10 - three Śruti ga	12 - Laghu Ma	13 -	17 -	22 - Śuddha Nı	- 1 Tri- Śruti Nı
NN. Kārṇāṭa	(i)	4 -	10 - three gati Rı	12 - three gati Ga	13 -	17 -	22 - two gati dha	- 1 one gati Nı
(According to other Text)	(ii)	4 -	9 - two gati Rı	12 - three gati Ga	13 -	17 - two gati Dha	22 -	- 1 one gati Nı
R. Mañj. Karṇāṭa		4 -	10 - three gati Ri	12 - three gati Ga	13 -	17 -	22 - two gati Dha	- 1 one gati Nı
7. SRC. Kedāra		4 -	9 - Śuddha Ga	12 - Laghu Ma	13 -	17 -	22 - Śuddha Nı	- 3 Laghu Sā
NN. (i) Kedāra (ii) Gauḍa		4 -	9 - Two gati Rı	12 - Three gati Ga	13 -	17 -	22 - Two gati Dha	- 3 Three gati Nı

(iii) Madhumādhavī
(iv) Sāverī
(v) Malhāra (Six different Mela names
(vi) Suhavī for the same Scale).

R. Mañj Kedāra	4 -	9 - two gati Ri	12 - three gati Ga	13 -	17 -	22 - two gati Dha	3 three gati Ni
8. SṚC. Hijjeja	4 -	7 -	12 - Laghu Ma	13 -	17 -	20 -	- 1 Kaiśiki Ni
N.N. X				X			
Bhairava	4 -	7 -	12 - three gati ga	13 -	17 -	20 -	- 1 one gati Ni
R. Mañj. Hijjeja	4 -	7 -	12 - three gati ga	13 -	17 -	20 -	- 1 one gati Ni
9. ŚRC. Hammira Naṭṭa	4 -	9 - Śuddha Ga	12 - Laghu ma	13 -	17 -	- 20	- 3 Laghu Sa
NN. Hamiranâṭa	4 -	9 - two gati Ri	12 - three gati ga	13 -	17 -	- 20	- 3 three gati Ni
Ṛ. Mañj. Hammira	4 -	9 - two gati Ri	12 - three gati ga	13 -	17 -	- 20	- 3 three gati Ni
10. SRC Kāmoda	4 -	7 -	10 - three Śruti ga	16 - Laghu Pa	17 -	20 -	- 1 Tri-Śruti Ni

10. N.N.	Kāmoda (i) Text.	4 -	7 -	10 - one gati ga	13 -	17 -	20 -	- 1 one gati Ni
	(ii) Text.	4 -	7 -	9 -	16 - three gati Ma	17 -	20 -	- 3 three gati Ni
	(iii) Text.	4 -	7 -	12 - three gati ga	13 -	17 -	20 -	- 3 three gati Ni
R. Mañj.	Kāmodā	4 -	7 -	10 - one gati Ga	16 - three gati Ma	17 -	20 -	- 1 one gati Ni
11. SRC	Ṭoḍi	4 -	7 -	10 - Sādhā- raṇa ga	13 -	17 -	20 -	- 1 Kaiśikī Ni
N.N.	(i) Ṭoḍi	4 -	7 -	10 - one gati ga	13 -	17 -	20 -	- 1 one gati Ni
	(ii) Śuddha X Bhairava	4 -		10 - one gati ga	13 -	17 -	20 -	- 1 one gati Ni
R. Mañj.	Ṭoḍi	4 -	7 -	10 - one gati ga	13 -	17 -	20 -	- 1 one gati Ni

12. SRC. Ābhırikā	4 -	9 - Śudd-ha ga	10 - Sādhā-raṇa ga	13 -	17 -	20 -	- 3 Laghu Sā
NN. Ābhırı	4 -	9 - two gati Rı	10 - one gati ga	13 -	17 -	20 -	- 3 three gati Nı
R. Mañj. Āherı	——— do ———						
13. SRC. Śuddha-Varāṭı	4 -	7 -	9 -	16 - Laghu Pa	17 -	20 -	- 3 Laghu Sā
NN Vaṛālı (i)	4 -	7 -	9 -	16 - three gati Ma	17 -	20 -	- 3 three gati Nı
Another Text (ii)	4 -	7 -	12 - three gati ga	13 -	17 -	20 -	- 3 three gati Nı
R. Mañj. Varāṭı	4 -	7 -	9 -	16 - three gati Ma	17 -	20 -	- 3 three gati Nı
14. ŚRC Śuddha Rāmakrı	4 -	7 -	12 - Laghu Ma	16 - Laghu Pa	17 -	20 -	- 3 Laghu Sā
NN. Deśikāra	4 -	7 -	12 - three gati ga	16 - three gati Ma	17 -	20 -	- 3 three gati Nı

R. Manj. Deśikāra	4 -	7 -	12 - three gati ga	16 - three gati Ma	17 -	20 -	- 3 three gati Nı
15 SRC Devakrı	4 -	9 - Śuddha ga	12 - Laghu Ma	14 - Pañca Śruti Ma	17 -	22 - Śuddha Nı	- 3 Laghu Sa
NN. Devakrı	4 -	9 - two gati Rı	12 - three gati ga	14 - one gati Ma	0 -	22 - two gati Dha	3 three gati Nı
R. Manj.		X			X		
16. SRC Sāraṅga	4 -	9 - Śuddha ga	13 -	16 - Laghu Pa	17 -	1 - Kaiśikı Nı	- 3 Laghu Sā
NN Sāraṅga	4 -	9 - two gati Rı	13 - Four gatį ga	16 - three gati Ma	17 -	1 - three gatį Dha	- 3 three gati Nı
R Mañj. Sāranga	4 -	9 - two gati Rı	13 - Four gati ga	16 - three gati Ma	17 - three gati Dha	1 - three gati Nı	- 3
17. SRC. Kalyāṇa	4 -	9 - Śuddha ga	10 - Sādhāraṇa ga	16 - Laghu pa	17 -	20 -	- 3 Laghu Sā
NN Yamana-Kalyāṇa	4 -	9 - two gati Rı	11 - two gati ga	16 - three gati Ma	17 -	20 -	- 2 Two gati Nı
R.-Mañj. Kalyāṇa	4 -	9 - two gati Rı	12 - three gati ga	16 - three gati Ma	17 -	20 -	- 3 three gati Nı

18. SRC. Hiṇḍola	4 -	9 - Śuddha ga	10 - three Śruti ga	13 -	17 -	20 -	- 1 Tri Śruti Nī
NN. Hiṇḍola	4 -	0 -	10 - one gati ga	13 -	0 -	20 -	- 1 one gati Nī
R. Mañj. Hiṇḍola	4 -	9 - two gati Rī	10 - one gati Ga	13 -	17 -	20 -	- 1 one gati Nī
19. SRC. Nādarāmakrī	4 -	7 -	10 - Sādhāraṇa Ga	13 -	17 -	20 -	- 3 Laghu Sā
NN. Nādarāmakrī	4 -	7 -	10 - one gati ga	13 -	17 -	20 -	- 3 three gati Nī
R. Mañj. Nadārāmakrī	4 -	7 -	10 - one gati Ga	13 -	17 -	20 -	- 3 three gati Nī
20. SRC. Somarāga	X			X			X
NN. ,,	X			X			X
R. Mañjarī Somarāga	4 -	7 -	9 -	13 -	17 -	20 -	- 1 one gati Ni
21. SRC. Paraja	X			X			X
NN. Paraja	4 -	7 -	11 - two gati ga	13 -	17 -	20 -	- 1 one gati Nī

R Mañj. Paraja		X	X			X	
22. SRC. Bangāla		X	X			X	
NN. Bangāla	4 -	7 -	11 - two gati ga	13 -	17 -	20 -	- 3 three gati Ni
R. Mañj. Bangāla		X	X			X	
23. SRC. (i) Shyāma		X	X			X	
(ii) Ṭakka		X	X			X	
NN. (i) Shyāma							
(ii) Ṭakka (Two mela names for the same scale.)	4 -	7 -	11 - Aut-ara Ga	13 -	17 -	20 -	- 2 Kakali Ni
R. Mañj.		X	X			X	
24. SRC. Deśi	A rāga under Deśikāra Mela.						
(i)	4 -	7 -	10 - one gati ga	13 -	17 -	20 -	- 1 one gati Ni
NN. Deśi (ii)	4 -	7 -	12 - three gati Ga	16 - three gati Ma	17 -	20 -	- 3 three gati Ni
R. Mañj. - Deśi			X		X (as in SRC)		
25. SRC. Pāḍi			X		X		X
NN. Pāḍi	4 -	8 - one gati Ri	12 - three gati Ga	13 -	17 -	20 -	- 3 three gati Ni
R. Mañj.	X	X				X	
26. SRC Devagāndhāra	X	X				X	
NN Devagāndhara	4 -	8 - one gati Ri	12 - three gati ga	13 -	17 -	21 - one gati Dha	- 3 three gati Ni
R. Mañj. ,,	X	X				X	
27. SRC (i) Kāmbojī			X				
(ii) Naṭṭanārāyaṇa	(A rāga under Kedāra Mela)						

SRC (Naṭṭa Nārāyaṇa)	4 -	9 - Śuddha Ga	11 - Antara ga	13 -	17 -	22 - Śuddha Nī	- 3 Laghu sā
NN. (i) Kāmbojī	4 -	9 - two gati Rī	11 - two gati Ga	13 -	17 -	22 - two gati Dha	- 2 two gati Nī

(ii) Naṭṭanārāyaṇa ——— do ———

(Two Mela names for one scale.)

R. Mañj Naṭṭanārāyaṇa A rāga under Kedāra mela.

R. Mañj Naṭṭanārāyaṇa	4 -	9 -	11 -	13 -	17 -	22 -	3 (2)
28. NN. only Āsāvarī	4 -	7 -	12 - three gati ga	13 -	17 -	20 -	- 1 one gati Nī

It will be evident from the following examples that the author could not maintain the names of his Seventeen Svaras as contained in SRC while describing the rules of Rāgas in that book.

Mālavagauḍa Mela of SRC comprises of the following svaras only :—

Sl. No.	Name of Svara	Manifesting on Śruti No.
1.	Śuddha Ṣaḍja	4
2.	Śuddha Ṛṣabha	7
3.	Śuddha Madhyama	13
4.	Śuddha Pañcama	17
5.	Śuddha Dhaivata	20
6.	Laghu Ṣaḍja	3
7.	Laghu Madhyama	12

All of the three kinds of Gāndhāra viz (I) Śuddha (on 9th Śruti), (ii) Sādhāraṇa (on the 10th) and Antara (on the 11th Śruti) as well as all of the three kinds of Niṣāda i.e. (i) Śuddha (on the 22nd Śruti), (ii) Kaiśikī (on the 1st) and Kākalī (on the second) do not at all find place in the scale of this Mela. No other kind of Gāndhāra or Niṣāda exists in SRC, but the author has declared Gāndhāra (on Śruti No. 9th) and Niṣāda (Śruti No. 22) as ' Graha, Anśa and Nyāsa Svara in some rāgas. The Abandoned Svara of the relative Mela can never be a Graha svara (from which singing of that rāga commences), Anśa (the main Svara of that rāga) are or Nyāsa Svara (on which that rāga concludes). Some such examples appended below :—

Srl. No.	Name of Rāga	Its Graha Anśa or Nyāsa Svara	Remarks
1.	Mālavagauḍa	Nī (22nd Śrutī)	
2.	Gurjarī	—— do ——	
3.	Draviḍa Gauḍa (synonyms - Gauḍa and Sālanga)	—— do ——	In NN, the relative mela contains 3 gati Nī (3rd Śruti) and that is the Graha Anśa & Nyāsa There is no three gati Nī in SRC. If actually 3 gati Ni was intended by the author to be as Graha etc. in SRC also he should have said "Laghu Sa", which stands on the 3rd Śruti there.
4.	Karṇāṭa	Ga (on the 9th Śruti)	In NN and Mañjarī the relative mela contains 3 gati Ga (12th Śruti) and that is there the Graha etc. in this rāga. In SRC

			there is no 3 gati Ga at-all, and all kinds of Ga of that book are the omitted Svaras of the relative Mela. If the author desired to state the Svara manifesting on the 12th Śruti as 'Graha' etc, he ought to have said 'Laghu Ma' and not 'Ga'.
5.	Śuddha Gauḍa	Ni (22nd Śruti)	There is one three gati Nī (3rd Śruti) in NN, in the relative Mela and that is the Anśa etc. in this rāga there. There is no kind of Nī at all in its relative Mela in SRC. If the author meant the 3rd Śruti's svara as Anśa etc. he should have called it "Laghu Sā".

In some rāgas the duly omitted Svara of the relative mela has been repeated as omitted Svara of the rāga. In the same rāga appearing in his other books he has stated a different Svara as "omitted". Refer chart of Rāgas appended below :—

A comparative statement showing the rules of each rāga as in Sadrāga Candrodaya (SRC) Nartana Nirṇaya (NN) and R. Mālā and Rāga Mañjarı (Mañjarı).

Name of Book. 1.	Srl. No. of Rāga 2.	Name of Rāga 3.	Mela of the Rāga 4.	Scale of the Rāga. 5.	Rāga Jāti 6.	Graha-anśa and Nyasa 7.	Time of Singing 8.
SRC	1	Ābhırı	Ābhırı	4-9-10-13-17-20-3	Hepta-tonic	Sa	Evening
N N.	1	Ābhırı	Ābhırı	4-9 10-13-17-20-3	X	Sa	Evening
Mañjarı	1	Āherı	Āherı	4-9-10-13-17-20-3	Hepta-tonic	Sa	Evening
SRC	2	Āsāvarı	Mālava Gauḍa	4-7-12-13-17-20-3	Hepta-tonic	Ma	Any time
N.N.	2	Āsāvarı	Āsāvarı	4-7-12-13-17-20-1	Hepta-tonic	Ma	Any time
Mañjarı	2	Āsāvarı	Gauḍı	4-7-12-13-17-20-3	Hepta-tonic	Ma	Any time
SRC	3	Bahulı	Mālava Gauḍa	4-7-12-13-17-20-3 The mela scale is already devoid of Ga and Nı	Omits Ga and Nı	Ma	After noon
N.N.	3	Bahulı	Rāmakrı	4-7-0-13-17-20-0	Penta-tonic Omits Ga and Nı	Ma	After noon
Mañjarı	3	Bahulı	Gauḍı	4-7-0-13-17-20-0	Penta-tonic Omits Ga and Nı.	Ma	After noon

SRC	4	Baṅgāla	Mālava Gauḍa	4-7 12-13-17-20-2	Hepta-Ton c	Sa	Anyt:me
N.N	4	Baṅgāla	Baṇgāla	4-7-11-13-17-20-3	Hepta-Tonic	Sa	—
Mañjarı	4	Baṅgāla	——— Not Found ———				
SRC	5	Belāvalı	Kedāra	4-9-12-13-0-22-3 The mela is devoid of Rı & Dha	Omits Rı & Pa which is an omited svara in the Mela	Dha	Morning
N N.	5	Belāvalı	Madhu-madhavı	(i) 4-9-12-13-0-22-3 (ii) 4-0-12-13-17-0-3	Pentatonic Omits (i) Rı and Pa (ii) Rı and Dha	Dha	Morning the sec. text is corrupt as Graha Svara cannot be omitted.
Mañjarı	5	Belāvalı	Kedāra	4-0-12-13-0-22-3	Pentato-nic omits Rı & Pa	Dha	Morning
SRC	6	Bhairava	Hijeja	4-7-12-13-17-20-1	Hepta-Tonic	Dha	Morning
N.N.	6	Bhairava	Bhairava	4-7-12-13-17-20-1	Hepta-tonic	Dha	Morning
Mañjarı	6	Apara Bhairava	Hijeja	4-0-12-13-17-20-1	Hexato-nic Omits Rı	Sa	Morning
SRC	7	Bhairvı	Śrīrāga	4-8-10-13-17-21-1	Hepta-Tonic	Sa	Anytime
N.Ṇ.	7	Bhairavı	Dhanansı	4-8-10-13-17-21-1	Hepta-Tonic	Sa	Morning

Mañjarı	7	Bhairavı	Gauḍı	4-7-12-13-17 20-3	Hepta-tonic	Sa	X	Ri nnd Pa Mudrita
SRC	8	Bhūpāli-kā	Kedāra	4-0-12-13-17-0-3 The mela is devoid devoid of Ri and Dha & the rāga omits Ga & Ni	Omits Ga & Ni	Ma	Morning	
N.N	8	Bhūpalı	Malhāra	4-9-0-13-17-22-0	Pentato-nic Omits Ga & Ni	Ma	X	
Mañjarı	8	Bhūpālı	Kedāra	4-9-0 13-17-22-0	Pentato-nic Omits Ga & Ni	Ma	Morning	
SRC	9	Bihāgaḍā	—— Not Found ——					
N.N	9	Bihāgaḍā	Kedāra	4-0-12-13-17-0-3	X	Sa	Even-ing.	Kedāra mela Omits Ri & Dha
Mañjarı	9	Bihāgaḍā	—— Not Found ——					
SRC	10	Chāyā Naṭa	Karṇāṭa Gauḍa	4-10-11-13-17-22-2	X	Sa		Evening
N.N.	10	Chāyā Nāṭa	Karṇāṭa	(i) 4-10-12-13-17-22-1 (ii) 4-9-12-13-17-22-1	X	Sa		Evening
Mañjarı	10	Chāyā-nāṭa	Karṇāṭa	4-10-11-13-17-22-2	X	Sa		Evening

SRC	11	Deśakṣı	Deśakṣı	(i) 4-10-12-0-17-0-3 (ii) 4-10-12-13-17-22-3	Pentatonic omits Ni and Ma, Alternatively Heptatonic		Morning
N.N.	11	Deśākṣı	Deśakṣı	4-10-12-13-17-22-1	Hepta tonic	Ga	—do—
Mañjarı	11	Deśākṣı	Deśākṣı	4-0-12-13-17-22-3	Hexatonic Omits Ri	Ga	Morning
SRC	12	Deśı	Śuddha Rāmakrı	4-7-12-16-0-20-3	Hexatonic Omits Pa	Ri	Any time
N N.	12	Deśı	Deśı	(i) 4-7-10-13-0-20-1 (ii) 4-7-12-16-0-20-3	Hexatonic Omits Pa	Ri	Any time
Mañjarı	12	Deśı	Deśikāra	4-7-12-16-0-20-3	Hexatonic Omits Pa	Ri	Any time
SRC	13	Deśikāra or Śuddha Rāmakrı	Śuddha Rāmakrı	4-7-12-16-17-20-3	Heptatonic	Sa	Afternoon
N.N.	13	Deśikāra	Deśikāra	4-7-12-16-17-20-3	Heptatonic	Sa	Noon
Mañjarı	13	Deśikāra	Deśikāra	4-7-12-16-17-20-3	Heptatonic	Sa	Noon
SRC	14	Devagāndhāra	Mālava-gauḍa	4-7-12-13-17-20-3	Heptatonic	Sa	Always
N.N.	14	Devagāndhāra	Devagāndhāra	4-8-12-13-17-21-3	Heptatonic	Sa	X
Mañjarı	14	Devagāndhāra	Mālava Kaiśika	4-8-10-13-17-21-1	Heptatonic	Sa	Any time

SRC	15	Devakrı or Śuddha Vasanta	Devakrı	4-9-12-14-0-22-3	Hexatonic Omits Pa	Sa	Evening
N.N.	15	Devakrı	Devakrı	4-9-12-14-0-22-3	Hexatonic Omits Pa	Sa	Evening
Mañjarı	15	Devakrı	——— Not Found ———				
SRC	16	Dhannāsı	Srıāga	4-0-10-13-17-0–1	Pentatonic Omits Ri & Dha	Sa	Morning
N.N.	16	Dhannāsı	Dhannāsı	4-0-10-13-17-0-1	Pentatonic Omits Ri and Dha	Sa	Morning
Mañjarı	16	Dhannāsı	Mālava Kaiśika	4-0-10-13-17-0-1	Pentatonic Omits Ri & Dha	Sa	Morning
SRC	17	Dıpaka	——— Not Found ———				
N.N.	17	Dıpaka	——— Not Found ———				
Mañjarı	17	Dıpaka	Deśikāra	4-7-12-16-17-20-3	Heptatonic	Sa	Any time
SRC	18	Draviḍa Gauḍa	See	Guṇakari,	(a) Synonym		
N.N.	18	Draviḍa Gauḍa	——— Not Found ———				
Mañjarı	18	Draviḍa Gauḍa	——— Not Found ———				

SRC	19	Gauṇḍa	Kedāra	4-9-12-13-17-22-3	Hepta-tonic	Dha which is an omitted svara in the mela	Morning
N N.	19	Gauṇḍa or Gauḍa	Malhāra	4-2-12-13-17-12-3	Hepta-tonic	Dha	Morning (Malhāra was pentatonic. It omitted Sa & Pa.)
Mañjarī	19	Gauṇḍa or Gauḍa	Kedāra	4-9-12-13-17-22-3	Hepta-tonic	Dha	Morning
SRC	20	Gauḍī	Mālava Gauḍa	4-7-12-13-17-0-3 The mela is already devoid of Ga	omits Dha & Ga	Sa	Evening
N.N.	20	Gauḍī	Rāmakrī	4-7-0-13-17-0-3	Penta-tonic Omits Dha & Ga	Sa	Evening
Mañj.	20	Gauḍī	Gauḍī	4-7-0-13-17-0-3	— do —		
SRC	21	Gauṇḍā-krī	Mālava Gauḍa	4-7-12-13-17-0-3	Hexa-tonic Omits Dha	Sa	Morning
N.N.	21	Gouṇḍā-krī	Gurjarī	4-0-12-13-17-0-3	Penta-tonic Omits Ri and Dha	Sa	Morning
Mañjarī	21	Guṇḍakrī	—— Not Found ——				

SRC	22 Guṇakarı Synonyms Dravida-gauḍa & Sālaṅga	Mālava Gauḍa	4-7-12-13-17-20-3.	Hepta-tonic	Ni	Eve-ning	Sph-urit Sa & Pa
N.N.	22 Guṇakarı	Gurjarı	4-7-12-13-17-20-3.	Hapta-tonic	Ni	Evening	
Mañjarı	22 Guṇakarı or Sālaṅga	Gauḍi	4 7-12-13-17-20 3.	Hepta-tonic	X	Evening Pa Sphurita	
SRC	23 Gurjarı	Mālava Gauḍa	0-7-12-13-17-20-3.	Hexato-nic Omits Sa	Ni (The mela is devoid of Ni)	Morning	
N.N.	23 Gurjarı	Rāmakrı	4-7-12-13-17-20-3.	X	Ri	Morning	
Mañjarı	23 Gurjarı	Gauḍı	4-7-12-13-17-20-3.	X	X	X	Verse Missing
SRC	24 Hammıra Naṭṭa	Hammıra Naṭṭa	4-9-12-13-17-20-3.	Hepta-tonic	Sa	Evening	
N.N.	24 Hammıra Naṭṭa	Hammıra Naṭṭa	4-9-12-13-17-20-3.	Hepta-tonic	Sa	Evening	
Mañjarı	24 Hammıra	Hammıra	4-9-12-13-17-20-3.	Hepta-tonic	Sa	After Noon	
SRC	25 Hijeja	Hijeja	4-7-11-13-17-20-2.	Hepta-tonic	Ni	Any time	
N.N.	25 Hijeja	Hijeja	—— Not Found ——				
Mañjarı	25 Hijeja	Hijeja	4-7-11-13-17-20-2.	Hepta-tonic	Ni	Any time	
SRC	26 Hiṇḍola	Hiṇḍola	4-0-10-13-0-20-1. (The mela is devoid of Rı	Penta-tonic omits Ri & Pa	Sa	Morning	
N.N.	26 Hiṇḍola	Hiṇḍola	4-0-10-13-0-20-1	Penta-tonic omits Ri & Pa	Sa	Morning	

Mañjarī	26 Hiṇḍola	Hiṇḍola	4-0-.0-13-0-20-1.	Penta-tonic Omits Ri & Pa	Sa	Morning
SRC	27 Jayata Śrī		—— Not Found ——			
N.N.	27 Jayata Śrī	Deśī	(i) 4-7-12-16-17-20-3. (ii) 4-7-10-13-17-20-1.	X	Sa	Afternoon
Mañjarī	27 Jayata Śrī		—— Not Found ——			
SRC	28 Jiyāvanta		—— Not Found ——			
N.N.	28 Jiyāvanta	Śrīrāga but with Ri and Dha of one gati each only	4-8-9-13-17-21-22.	X	Sa	Evening
Mañjarī	28 Jiyāvanta		—— Not Found ——			
SRC	29 Kalyāṇa	Kalyāṇa	4-9-10-16-17-20-3.	Hepta-tonic	Sa	Evening
N.N.	29 Kalyāṇa	Kalyāṇa	4-9-11-16-17-20-2.	Hepta-tonic	Sa	Evening
Mañjarī	29 Kalyāṇa	Kalyāṇa	4-9-12-16-17-20-3.	Hepta-tonic	Sa	Evening
SRC	30 Kāmbojī	Kedāra	4-9-11-0-17-22-2.	Penta-tonic omits Ma & Ni but with Kākalī	Sa	Evening
N.N.	30 Kāmbojī	Kāmbojī	4-9-11-0-17-22-0	Penta-tonic Omits Ma and Ni	Sa	Morning

Mañjarı	30 Kāmbojı	Kedāra	4-9-11-0-17-22-2.	Pentatonic omits Ma and Ni	Sa	X The rule says 'omits {Ma & Ni but is with Kākali
SRC	31 Kāmoda	Kāmoda	4-7-10-16-17-20-1.	X	Sa	Evening
N.N.	31 Kāmoda	Kāmoda	(i) 4-7-10-13-17-20-1 (ii) 4-7-12-13-17-20-3 (iii) 4-7-9-16-17 20-3.	Heptatonic	Sa	Afternoon
Mañjarı	31 Kāmoda	Kāmoda	4-7-10-16-17-20-1.	Heptatonic	Sa	Evening
SRC	32 Karṇāṭa Baṅgāla	Mālava Gauḍa	4-"-12-13-17-20-3.	Hexatonic Omits Ri	Ga	Morning
N.Ñ.	32 Karṇāṭa Baṅgāla	Gauḍı	4-0-12-13-17-20-3.	Hexatonic Omits Ri	Ga three gati	Morning
Mañjarı	32 Karṇāṭa Baṅgāla	Gauḍı	4-0-12-13-17-20-3.	Hexatonic Omits Ri	Ga three gati	Morning
SRC	33 Karṇāṭa Gauḍa	Karṇāṭa Gauḍa	4-10-12-13-17-22-1. (Mela devoid of Ri & Dha)	(i) Omits Ri & Dha (ii) Heptatonic		Evening
N.N.	33 Karṇāṭa	Karṇāta	(i) 4-10-12-13-17-22-1 (ii) 4-9-12-13-17-22-1.	Pentatonic Omits Ri & Dha		Evening

Mañjarı	33 Karṇāṭa	Karṇāṭa	4-0-12-13-17-0-1 (or 3)	Penta-tonic Omits Ri & Dha	Ni	Evening	
SRC	34 Kedāra	Kedāra	4-9-12-13-0-22-3- (The mela is devoid of Ri and Dha)	Omits Ri and Pa	Ni	Evening	
N.N.	34 Kedāra	Suhavı	4-0-12-13-0-2-3.	Penta-toṇic Omits Ri & Pa	Ni	Mid-night	
Mañjarı	34 Kedāra	Kedāra	4-0-12-13-0-22-3.	Fenta-tonic Ri & Pa Omited	Ni	Mid-night	
SRC	35 Kuruñjı	Mālava Gauḍa	4-7-12-13-17-20-3.	X	Sa	At all times	Dha Poor
N.N.	35 Kuruñjı	—— Not Found ——					
Mañjarı	35 Kuruñjı	—— Not Found ——					
SRC	36 Lalita	Śuddha Rāmakrı	4-7-12-16-17-20-3.	Hepta-tonic	Dha	Morning	
N N.	36 Lalita	(i) Deśı (ii) Deśikāra	(i) 4-7-10-13-0-20-1. (ii) 4-7-12-16-17-20-3.	(i) Hexa-tonic omits Pa (ii) Haptatonic	Dha	Morning	
Mañjarı	36 Lalita	Deśikāra	4-7-12-16-17-20-3.	Hepta-tonic	Dha	Morning	

SRC	37	Madhya mādi	Kedāra	4-9-12-13-17-22-3. The mela is devoid of Ri and Dha	Omits Ri & Dha	Ma	Morning
N N	37	Madhu Mādhavi	Madhumādhavi	(i) 4-0-12-13-17-0-3, (ii) 4-9-12-13-17-22-3.	(i) Pentatonic omits Ri & Dha (ii) Heptatonic	Ma	Morning
Mañjari	37	Madhu Mādhavi	Kedāra	4-0-12-13-17-0-3.	Pentatonic omits Ri and Dha	Ma	Morning
SRC	38	Mālava Gauḍa	Mālava Gauḍa	4-0-12-13-0-20-3.	Pentatonic omits Ri and Pa	Ni	Evening
N.N.	38	Mālava	Gauḍi	4-0-12-13-0-20-3.	Pentatonic omits Ri and Pa	Ni	Evening (Gauḍi Omits Ga & Dha)
Mañjari	38	Mālava Gauḍa	Gauḍi	4-0-12-13-0-20-3.	Pentatonic omits Ri and Pa	Ni	Evening
SRC	39	Mālava Kaiśika	—— Not Found —— —— Not Found ——				
N.N	39		—— do ——				
Mañjari	39	Mālava Kaiśika	Mālava Kaiśika	4-8-0-13-17-0-1	Pentatonic omits Ga and Dha	Sa	Evening

SRC	40	Mālava Śrī	Śrīrāga	4-8-10-13-17-21-1.	Hepta-tonic	Sa	Any time	Ri and Dha are poor.
N.N.	40	Mālava Śrī	Śrīrāga	4-8-10-13-17-21-1	X	Sa	Any time	
Mañjarī	40	Mālava Śrī	Mālava Kaiśika	4-8-10-13-17-21-1.	Hepta-tonic	Sa	Any time	Poor Ri and Dha
SRC	41	Malhāra	Kedāra	0-9-12-13-0-22-3.	Penta-tonic omits Sa and Pa.	Dha (Which is not found in the scale of mela)	Morning	
N.N.	41	Malhāra	Sāverī	0-9-12-13-0-22-3.	Penta-tonic Omits Sa and Pa.	Dha	Morning	
Mañjarī	41	Malhāra	Kedāra	0-9-12-13-0-22-3.	Penta-tonic Omits Sa and Pa.	Dha	Morning	
SRC	42	Māravikā	Mālava Gauḍa	4-0-12-13-17-0-3.	Penta-tonic Omits Ri and Dha.	Sa	Any time	
N.N.	42	Māravī	Māravī	4-0-12-13-17-0-3.	Penta-tonic Omits Ri and Dha	Sa	Any time	

Mañjarı	42	Mārū	Gauḍı	4-0-12-13-17-0-3.	Penta-tonic Omits Ri and Dha	Sa	Any time
SRC	43	Mukhārı	Mukhārı	4-7-9-13-17-20-22.	Hepta-tonic	Sa	Any time
N N.	43	Mukhārı	—— Not Found ——				
Mañjari	43	Mukhārı	Mukhārı	4-7-9-13-17-20-22.	Hepta-tonic	Sa	Evening
SRC	44	Nāda Rāmakrī	Nādarā-makrı	4_7-10-13-17-20-3.	Hepta-tonic	Sa	Evening
N.N.	44	Nāda Rāmakrı	Nādarā-makrī	4-7-10-13-17-20-3.	Hepta-tonic	Sa	Evening
Mañjarı	44	Nāda Rāmakrı	Nādā Rāmakrı	4_7-10-13-17-20-3.	Hepta-tonic	Sa	Evening
SRC	45	Nārāyaṇa Gauḍa	Kedāra	4_9-12-13_17-22-3. (The mela is devoid of Ri and Dha)	omits Ri	Aṁsa & Graha Sa Nyāsa Ga	Morning
N.N.	45	Nārāyaṇa Gauḍa	—— Not Found ——				
Mañjarı	45	Nārāyaṇı	Kedāra	4-9-12-13-17-22-3.	Hepta-tonic	Ga	Morning
SRC	46	Naṭṭa-nārāyaṇa	Kedāra	4-9-11-13-17-22-2.	Hepta-tonic	Sa	Any time
N.N.	46	Naṭṭa-nārāyaṇa	Kedara	4-9-11-13-17-22-2.	Hepta-tonic	Sa	Any time in rainy season

Mañjarī	46 Naṭṭa-nārāyaṇa	Kedāra	4–9–11–13–17–22–2	Hepta-tonic	Sa	Any time in Rainy season.
SRC	47 Pādikā	Mālava Gauḍa	4-7-12-13-17-20-3. (The mela is devoid of Ga)	omits Ga	Sa	Evening
N.N.	47 Pādī	Gauḍī +Pādī	4-8-0-13-17-20-3.	Hexa-tonic Omits Ga	X	Evening (Gauḍī omitted Ga & Dha.)
Mañjarī	47 Pādī	Gauḍī	4-7-0-13-17-0-3.	Penta-tonic Omits Ga and Dha	Sa	Evening
SRC	48 Pañchama	Mālava Gauḍa	4-0-12-13-17-20–3.	Hexa-tonic Ri omited	Pa	Morning
N.N.	48 Pañcama	Mārvī	4-0-12-13-17-20-3.	Hexa-tonic Omits Ri	Pa	Morning (Māravī Mela Omitted Ri & Dha)
Mañjarī	48 Pañcama	Gauḍī	4-0-12-13-17-20-3.	Hexa-tonic omits Ri	Pa	Morning
SRC	49 Paraja	—— Not Found ——				
N.N.	49 Paraja	Paraja	4-7-11-13-17-20-1.	Hepta-tonic	Sa	Any time
Mañjarī	49 Paraja	—— Not Found ——				

SRC	50	Prathama Mañjarı	Mālava Gauḍa	4-7-12-13-17-20-3	X	Pa	Any time
N.N.	:0	Prathama Mañjarı	Gauḍa	(i) 4-0-12-13-17-0-3 (ii) 4-9-12-13-17-0-0	Penta-tonic Omits (i) Ri and Dha (ii) Ni & Dha	Pa	Any time
Mañjarı	50	Paṭa Mañjarı	Gauḍı	4-7-12-13-17-20-3	Hepta-tonic	Pa	Any time
SRC	51	Pūrvı	Mālava Gauḍa	4-7-12-13-17-20-3	Hepta-tonic	Sa	Evening
N.N.	51	Pūrvı	—— Not found ——				
Mañjarı	51	Pūrvı	Gauḍı	4-7-12-13-17-20-3	Hepta-tonic	Sa	Evening
SRC	52	Rāmakrı	Mālava Gauḍa	4-7-12-0-17-20-3 The mela is devoid of Ni	Omits Ma & Ni	Sa	Any time
N.N.	53	Rāmakrı	Rāmakrı	4-7-12-13-17-20-3	X	Sa	Any time
Mañjarı	52	Rāmakrı	Gauḍı	4-7-12-13-17-20-3	Hepta-tonic	Sa	Any time
SRC	53	Revāgu-ptı.	Mālava Gauḍa	0-7-11-13-0-20-3	Penta-tonic Omits Sa & Pa	Ri	Evening
N.N.	53	Revāguptı	—— Not found ——				
Mañjarı	53	Revāguptı	—— Not found ——				
SRC	54	Saindha-vı	Śrırāga	4-0-10-13-0-21-1	Penta-tonic omits Ri & Pa	Sa	Any time with Gama-kas

N.N.	54 Saindhavī	Bhairavī	4-8-10-13-17-21-1	Heptatonic	Sa	Any time	
Mañjarī	54 Saindhavī	Mālava Kaiśika	4-8-10-13-17-2-1	X		Any time	With Gamakās
SRC	55 Sālanga Naṭṭa	Kedāra	4-9-12-13-17-22–3	Heptatonic	Sa	Evening	
N N.	55 Sālanga Naṭṭa	Kedāra	4-9-12-13-17-22–3	Heptatonic	Sa	Evening	Kedāra omitted Ri & Pa
Mañjarī	55 Sālanga Naṭṭa	Kedāra	4-9-12-13-17-22–3	Hepta– tonic	Sa	Evening	
SRC	56 Sāmanta	Karṇāṭa Gauḍa	4-10-11-13-17-22–2	Hepta– tonic	Sa	Evening	
N N.	56 Sāmanta	Karṇāṭa	4-10-12-13-17-22–1	Hepta– tonic	Sa	Morning	
Mañjarī	56 Sāmanta	Karṇāṭa	4–10–11–13–17-22-2	X	Sa	Evening	
SRC	57 Sāmavarāṭī	Śuddha Varāṭī	4-7–9–16-17-20–2	Hepta– tonic	Sa	Any time	
N.N.	57 Sāmavarāṭī	—— Not found ——					
Mañjarī	57 Śyāmavarāṭī	Varāṭī	4–7-9–16–17–20-2	Heptatonic	Sa	—	
SRC	58 Śaṅkarā Bharaṇa	Kedāra	4–9–12-13–17-22-3	Heptatonic	Sa	Morning	
N.N	58 Śaṅkarā Bharaṇa	Madhu Mādhavī	(i) 4-9-12-13-17-22.3 (ii) 4-0-12-13-17-0-3	X	Sa	Morning	Madhu mādhavī omitted Ri & Dha

Mañjarī	58 Śaṅkarā Bharaṇa	Kedāra	4-9-12-13-17-22-3	Hepta-tonic	Sa	Morning	Kedāra omitted Ri & Pa
SRC	59 Sāraṅga	Sāraṅga	4-9-13-16-17-1-3	Hepta-tonic	Sa	Afternoon	
N.N.	59 Sāraṅga	Sārañga	4-9-13-16-17-1-3	Hepta-tonic	Sa	Afternoon	
Mañjarī	59 Sāraṅga	Sāraṅga	4-9-13-16-17-1-3	Hepta-tonic	Sa	Afternoon	
SRC	60 Saurāṣṭrī	Kedāra	4-9-12-13-17-22-3	Hepta-tonic	Sa	Evening	
N.N.	60 Saurāṣṭrī	Sāverī	4-9-12-13-17-22-3	Hepta-tonic	Sa	Evening	Sāveri omitted Sa & Pa
Mañjarī	60 Saurāṣṭrī	Karṇaṭa	(i) 4-10-12-13-17-22-1 (ii) 4-9-12-13-17-1-3	Hepta-tonic	Sa	Evening	
SRC	61 Sāverī	Kedāra	0-9-12-13-0-22-3	Penta-tonic omits Sa & Pa	Dha (which is not found in the mela)	Morning	
N N.	61 Sāverī	Kedāra	0-9-12-13-0-22-3	Penta-tonic omits Sa & Pa	Dha	Evening	
Mañjarī	61 Sāverī	Kedāra	0-9-12-13-0-22-3	Penta-tonic omits Sa & Pa	Dha	Morning	

SRC	62	Soma	—— Not found ——					
N.N.	62	Soma	—— Not found ——					
Mañjarı	62	Soma	Soma Rāga	4-7-9-13-17-20-1	X	Sa	Any time	
SRC	63	Śrırāga	Śrırāga	4-8-0-13-17-0-1	Penta-tonic omits Ga & Dha	Sa	Evening	
N.N.	63	Śrırāga	Śrırāga	4-8-10-13-17-21-1	Hepta-tonic	Sa	Eve-ning	omits Dha in Āroha and ga in Avaroha
Mañjarı	63	Śrırāga	Śrırāga	4-8-0-13-17-0-1	Penta-tonic omits Ga & Dha	Sa	Evening	
SRC	64	Śuddha Baṅgāla	Karṇāṭa Gauḍa	4-10-12-13-17-22-1	Hepta-tonic	Ma	Evening	
N.N.	64	Śuddha Baṅgāla	Karṇāṭa	(i) 4-10-12-13-17-22-1 (ii) 4-9-12-13-17-22–1	Hepta-tonic	Ma	Morning	
Mañjarı	64	Śuddha Baṅgāla	Karṇāṭa	4-10-12-13-17-22-1	Hepta-tonic	Ma	Morning	
SRC	65	Śuddha Bhairava	—— Not found ——					
N.N.	65	Śuddha Bhairava	Śuddha Bhairava	4-0-10-13-17-20-1	Hexa-tonic omits Ri	Sa	Mor-ning	In Heman-ta

Mañjarı	65	Śuddha Bhairava	Ṭoḍı	4-0-10-13-17-20-1	Hexa-tonic omits Ri	Sa	Morning
SRC	66	Śuddha Gauḍa	Mālava Gauḍa	4-7-12-13-0-20-3	Hexa-tonic omits Pa	Ni (Mela is devoid of Ni)	X
N.N.	66	Śuddha Gauḍa	Gauṇḍa krı	4-7-12-13-0-20-3	Hexa-tonic omits Pa	Ni	Evening
Mañjarı	66	Śuddha Gauḍa	—— Not found ——				
SRC	67	Śuddha Lalita	Mālava Gauḍa	4-7-12-13-0-20-3	Hexa-tonic omits Pa	Sa	Morning
N.N.	67	Śuddha Lalita	Māravı	4-7-12-13-0-20-3	Hexa-tonic omits Pa	Sa	Morning
Mañjarı	67	Śuddha Lalita	Gauḍı	4-7-12-13-0-20-3	Hexa-tonic omits Pa	Sa	Morning
SRC	68	Śuddha Naṭṭā	Śuddha-Naṭṭā	4-10-12-13-17-1-3	Hepta-tonic	Sa	Evening
N N.	68	Śuddha Nāṭa	Śuddha Nāṭa	4-10-12-13-17-1-3	Hepta-tonic	Sa	Evening
Mañjarı	68	Śuddha Nāṭa	Śuddha Nāṭa	4-10-12-13-17-1-3	X	Sa	Evening

SRC	69 Śuddha	Rāmakrı—See Deśikāra (No. 13)					
SRC	70 Śuddha Varāṭı	Śuddha Varāṭı	4-7-9-16-17-20-3	Heptatonic	Sa	Anytime	
N.N.	70 Varālı	Varālı	(i) 4-7-9-16-17-20-3 (ii) 4-7-12-13-17-20-3	Heptatonic	Sa	Evening	
Mañjarı	70 Śuddha Varāṭı	Varāṭı	4-7-9-16-17-20-3	Heptatonic	Sa	Anytime	
SRC	71 Suhavı	—— Not found ——					
N.N.	71 Suhavi	Sāverı	4-9-12-13-17-22-3	Heptatonic	Sa	Morning	Sāverı omitted Sa and Pa
Mañjarı	71 Suhavi	Kedāra	4-9-12-13-17-22-3	Heptatonic	Sa	Morning	
SRC	72 Śyāma	—— Not found ——					
N.N.	72 Śyāma	Śyāma	4-7-11-13-17-20-2	Heptatonic	Sa	X	
Mañjarı	72 Śyāma	—— Not found ——					
ŚRC	73 Ṭakka	Mālava Gauḍa	4-7-11-13-17-20-2	Heptatonic	Sa	Evening	
N.N.	73 Ṭakka	Ṭakka	4-7-11-13-17-20-2	Heptatonic	Sa	Anytime	
Mañjari	73 Ṭakka	Gauḍı	4-7-11-13,17-20-2	X	Sa	Evening	
SRC	74 Ṭodı	Ṭodı	4-7-10-13-17-20-1	Heptatonic	Ma	Morning	Pa and Dha Āndolita

N.N.	74 Ṭodı	Ṭodı	(i) 4-7-10-13-17-20-1 (ii) 4-7-9-13-17-20-1	Hepta-tonic	Ma	Morning	
Mañjarı	74 Ṭodı	Ṭodı	4-7-10-13-17-20-1	Hepta-tonic	Ma	Morning	Pa and Dha Shake
SRC	75 Trāvaṇı	Śuddha Rāmakri	4-7-12-16-17-20-3	Hepta-tonic	Sa	Evening	
N N.	75 Trivaṇa or Tiravaṇa	Deśı	(i) 4-7-10-13-17-20-1 (ii) 4-7-12-16-17-20-3	Hepta-tonic	Sa	Evening	
Mañjarı	75 Trāvaṇı or Tirvaṇı	Deśikara	4-7-12-16-17-20 3	Hepta-tonic	Sa	Evening	
SRC	76 Turuṣka Ṭodı	Karṇāṭa Gauḍa	4-10-12-13-17-22-1	Heptā-tonic	Ma	Morning	Pa Shakes when beaten with Ma
N.N.	76 Turuṣka Ṭodı	Chāyā Naṭa	(i) 4-10-11-13-17 1-1 ? (ii) 4-9-12-13-17-22-1 (iii) 4-9-10-13-17-1-3	Hepta-tonic	Ma	Morning	
Mañjarı	76 Turuṣka Ṭodı	Karṇāṭa	4-10-12-13-17-22-1	Hepta-tonic	Ma	Morning	Pa Shakes when beaten with Ma

Varālī—For Varālī see Śuddha Varātī.

SRC	77	Vasanta	Hiṇḍola	4-9-10-13-17-20-1	Hepta-tonic	Sa	Mor-ning;	Hiṇḍola was Penta-tonic omits Ri and Pa
N N.	77	Vasanta	Hiṇḍola	4-7-10-13-17-20-1 (Ri and Pa assumed as Śuddha)	Hepta-tonic	Dha	Mor-ning	Hiṇḍola Mela omitted Ri and Pa
Mañjarī	77	Vasanta	Hiṇḍola	4-9-10-13-17-20-1	Hepta-tonic	Sa	Mor-ning	Hiṇḍola omitted Ri and Pa
SRC	78	Vibhāsa	Śuddha Rāmakrī	4-7-12-16-17-20-3	Hepta-tonic	Sa	Morning	
N.N.	78	Vibhāsa	Deśikāra	(i) 4-7-10-13-17-20-1 (ii) 4-7-12-16-0-20-3	(i) Hepta-tonic (ii) Hexa-tonic omits Pa	Sa	Morning	
Mañjarī	78	Vibhāsa	Deśikara	4-7–12–16–17–20-3	(i) Hepta-tonic (ii) Hexta-tonic omits Pa	Sa	Morning	

Comparable Persian names of some of the rāgas are found in N.N. and Mañjarī In N.N they are found narrated insinuatingly and so they appear as riddles but in Mañjarī they are more intelligibly written as under ;—

Srl No. 1.	Name of Rāga 2.	Persian name as in 3. NN	Mañjarī
(i)	Dhannāsī	पूर्त्रजेराकनामा	इरायिका
(ii)	Deśikāra	बाखरेजस्य मित्रम्	बाखरेज:
(iii)	Deśī	आहंगस्य प्रपौत्री	आहंग:
(iv)	Mālava	मूसलीकस्य मित्रम्	मूसलिक:
(v)	Āsāvarī	X	हिजेज:
(vi)	Bangāla	X	जंगूल:
(vii)	Karṇāṭa	श्री हुसैनीसुहृद्	जिजावत्यां हौसेनी Hussainī stands for 'JIJĀVATĪ'
(viii)	Belāvalī	सरपरदसुता	सर्पर्द
(ix)	Malhāra	बारापीजन्य मित्रो	बारा मल्हाररागके
(x)	Sāranga	X	सारंगे महुरोनाम
(xi)	Kalyāṇa	यम्मन कल्याणं	कल्याणो यम्मन:
(xii)	Devagāndhāra	X	रहायी

In respect of Āsāvarī it may be stated that in Mañjarī its comparable Persian-rāga-name is HIJEJA but HIJEJA as described in SRC and Mañjarī, has 2-2 gati Ga and Ni-svaras whereas Āsāvarī has 3-3 gati Ga and Ni

Names of some rāgas, not described in any of these books, also exist with their comparable Persian names as under :—

(i)	कानरा	X	निशावर
(ii)	देवगिरी		उषाक

The comparable persian name for Kedāra is mentioned as 'Suhva' but in the description of Kedāra this muslim name is not found in any book. In Mañjarī itself one Suhavī rāga exists as an independent rāga under Kedāra mela. In NN the mela of Suhavī is 'Sāverī'.

Two Rāgas—KĀNARA and DEVAGIRI do not find place in any of the books of the author. It was then a practice in the South to state comparative Persian names of Indian Rāgas. Somanātha, the contemporary of the author has given such names.

Puṇḍarīka had categorically stated that many other rāgas also existed then but they were all the UPARĀGAS of his 66 rāgās :—

अनन्तरागाः सन्त्यन्ये नानादेशजनास्थिताः ।

एतेषामुपरागाः स्युरुह्यन्तां तेच तद्विदैः ।।

The word 'upa' generally involves the idea of subordination or inferiority The author has defined only 66 rāgas and not any UPARĀGA.

It requires specific mention that the author has honoured some Non-Indian rāgas also as rāgas (not uparāgās). Hijeja and Turuṣkaṭoḍī etc. are examples. Southerners--Rāmāmātya and Somanātha had also honoured these rāgās. Muslim rāgas were then found integrated in Indian music by the southerner authors also.

In NN. some rāgas are found adorned with peculiar adjectives as under :—

Srl. No. 1.	Name of Rāga 2,	Particulars 3.
1.	Gauḍı	चैत्री मुल्तानी–पूर्वी–वरयवनपुरी–कर्पटीभिश्च सार्द्धम्
2.	Māravı	मेवाडस्याग्रजाता
3.	Bhairava	उज्ज्वालस्यानुयायी
4.	Karṇāta	पूर्ववागीश्वरीष्टः
5.	Belāvalı	सत्कुरायी सहाया
6.	Kāmbojı	कर्णाट्यङ्घ्री
7.	Bhairavı	द्रविडजनरता
8.	Bahulı	अरहटवसिता
9.	Deśākśı	वारायण्यंगगलग्ना

There is one rāga of the name 'PRATHAMMAÑJARI, but there is no second Mañjarı in any of his book.

In Mañjarı Lalita Rāga has been sıngled out for description according to the school of YĀṢṬIKA but no other rāga af YĀSTIKA School is found defined. The rules of Lalita rāgas in Mañjarı are ıhe same as those in SRC & NN. wherein ii has not been attributed to Yāṣṭika School.

The name of the great grandfather of one Deśı rāga and the father's name ef Belāvalı rāga have been contrived, but such relatives of other rāgas have not been devised by the author.

The relative rasa of ĀHERĪ rāga as 'Ādirasa', has been mentioned in Mañjarı and Karuṇārasa of Āsāvarı has been stated in NN. Rasās of

the other rāgas have not been mentioned. The graha, anśa and Nyāsa svara of Āsāvarı is Ma Madhyama svara is employed for the expression of Hāsyarasa and not karuṇa. Gāndhāra and Niṣāda are the svara to express Karuṇa Rasā according to Śārngadeva. The Ansa, Nyāsa and Graha of ĀBHĪRI is Sa Sa expresses VĪRA, ADBHUTA or RAUDRA rasa and not Śṛṅgāra Ādi rasa is Śṛṅgāra, (शृंगारहास्यकरुणरौद्रवीरभयानकशान्ता:) Puṇḍarīka may have followed a different schcol here. However he has not quoted rāsas of the svaras in any of his book.

Reasons for such incongruous descriptions are not known

Rāga Mañjarı ends herc, but the third chapler of SRC begins with the definition of 'Gamaka'. "A pleasant shaking or trembling of Svara is called—'Gamaka". This has been borrowed from Ratnākara. Description of the 15 Gamakās as found in SR has also been reproduced in SRC and N.N alike (SRC 3/6-10 and NN 3/105-1 (3) The verses of NN are practically copies of the respective verses of Ratnākara (3/87-04).

The names of the Gamakās are (i) Tirapa (ii) Sphurita, (iii) Kampita (iv) Lına (v) Āndolita (vi) Valı. (vii) Tribhinna (viii) Kurula, (ix) Āhata (x) Ullāsita, (xi) Plāvita, (ii) Humphita (xiii) Mudrita (xiv) Namita and (xv) Miśra

Some authors have mentioned different numbers of Gamakas as under :—

(1) Nānyadeva and Haripāla 7
(2) Nārada (Makaranda) 19
(3) Somanātha (nūmerous)
(4) Ahobala - 17
(5) Venkaṭa Makhin 15.

Next, only Seven sthāyas - (Limbs of ragas have been explained. (SRC 3/10-20 and NN 3/114-128). They are out of the 96 Sthāyās found in S R, (3/39-67). The author has not classified them but SR has classified them as (i) Sankırṇa and (ii) Asankırṇa. Their names are (i) Bhajana (ii) Sthāpana (iii) Gati (iv) Śabda (v) Dhāla (vi) Vāhinı and (vii) Chāyā According to SR the first three are Sankırṇa Sthāyas and the remaining four Asankırṇa lakṣaṇas. The definition and description is

borrowed from SR. In between the Śabda-sthāya & Dhāla Sthāya. Four Śabda-bhedās—(i) Khāhulā (ii) Nārahāṭaka (iii) Bombaka and (i) Miśra have been added in NN (3/118-122); which have also been extracted from Ratnākara (?/39-67).

ĀLAPTI

The definition (SRC 3/21 and NN 3/128-129) is practically a copy of the relative Verse of SR (3/.02). Ālapti is further divided into two kinds (i) Rāgālapti and (ii) Rūpakālapti Literally conversation of svaras is called 'Ālapti'. The conversation of svaras of a specific rāga is 'Rāgālapti' i e. Singing of various charming and attractive svara series, composed of Varṇālankāras, Sthāyis and Gamakas as prescribed for that particular rāga and with discernment of Nyāsa, graha, Anśa, Apanyasa, Mandra Tāra, Oḍava Ṣāḍava or Pūñata, is called Ālapti. Examples are however not found in the books of the author.

RĀGĀLAPTI

It has four Sthānās The svara on which a rāga manifests or becomes perspicuous is called Sthāyi'. The fourth svara from it is called 'Dvyardha'. Moving on to the 3rd Svara in descending order from 'DVYARDHA' is known as Mukhacāli' This forms the 1st Svarasthana of Ālapti.

Movement from the 'Dvyardha'. in ascending order, upto it's fourth svara and dropping back in descending order on the Dvyardha is second svarasthana

The eighth svara from the sthāyi svara is double in height. The svaras in—between the 4th and 8th are called 'Ardhasthita svaras'. Moving both ways respectively on these Svaras and also dropping on them is the third svasthāna,

Movement from the 8th svara in descending order and halting on the sthāyi svara is the fourth svasthāna. (SRC 3/24-28) This is exactly what is found in SR (3/191/195).

VIDĀRIKĀ

Cutting as under (separating or dividing) of the various parts of a song is called 'Vidāri' (SRC 3/28 and SR 2/25).

RŪPAKĀLAPTI

Ālapti regulated by the prescribed rāga and tāla of a Prabandha is

'Rūpakālaptı'. It is two fold—(i) 'Pratigrahaṇikā' and (ii) 'Bhanjanı' (SRC 3/ 9 and SR 3/197-198).

After singing the above Svasthānas when Ūdgrāha part of a Prabandha is sung it is called Pratıgrahaṇikā' (SRC 3/30 and SR 3/199).

BHANJANĪ

It is two fold further—(i) Sthāya Bhanjanı and (ii) Rūpaka Bhanjanı.

When sundry Pieces of the sthāyas (limbs of a rāga), depending on the provisions of a Prabandha are sung according to padas, it becomes 'Sthāya Bhanjanı' (SRC 3/31-32 & SR 3/200).

When the padas of a Prabandha are sung with all other different kinds of fragments of sthāyas, it becomes Rūpaka Bhanjanī, or Nibaddha Bhanjanı. (SRC 3/22 and SR 3/201)

The image of a rāga should thus be established by Ālapti. (SRC 3/33 and SR 3/201-2).

The description of Rāgālāpa (SRC 3/23-24 and NN 3/129-30 is copied from Ratnākara. (SR 2/23-24).

The procedures of playing 23 rāgas on his kinnarı viṇā (quite different from the Rudra Viṇā of the author) have been explained in SR (6/328-398) Out of these 23 the author has liberally transcribed procedures of 6 rāgns (i) Madhyamādi, (ii) Bhairava, (iii) Dhannāsı (iv) Vasanta (v) Varāṭı and (vi) Malbāra, in his SRC (in a different poetic metre). SR has classified the first five as 'Rāgāngās' and the last as 'Upānga rāga. Such classification does not appear in SRC. An example of the procedure of one rāga as explained in SRC and as in SR is given below which establishes that this item is also not a radical composition of the author.

As in SRC

'मन्द्राश्रितो मध्यगतोऽपि मश्चेत् स्थायी विधीयेत परांस्ततस्त्रीन् ।
श्रारुह्य पन्याह्वयषड्जकाख्यान् पञ्चावरुह्य क्रमतस्तु षड्जात् ॥
स्थायिस्वरां तानुग्रहन्यतेऽध: स्वस्थानमाद्यं त्विति मध्यमादे: ।
द्व्यर्द्धाख्यमथं स्थितनामधेयमारुह्य तद्वद्द्विगुणाभिधानम् ॥
श्राद्यं निजस्थानकमभ्युपैति स्वस्थानकानां त्रितयं परं स्यात् ।
स्वरं समारोहति च क्रमेण स्यात् सर्वरागेषु विधानमेतत् ॥

As in SR

'स्थायिनं मध्यमं मन्द्रं मध्यं वा स्थायिनः परान् ।
आरुह्य पनिसान् पंचावरोह्य क्रमतः स्वरान् ॥
षड्जतः स्थायिपर्यन्ताद्यदा हन्यात्तु धैवतम् ।
मध्यमादेः समाख्यातं स्वस्थानं प्रथमं तथा ॥
द्व्यर्द्धमर्द्धस्थितं तद्वदारुह्य द्विगुणं स्वरम् ।
आद्यं स्वस्थानमातिष्टेत् स्वस्थानत्रितये परे ॥
असम्भवे पूर्वपूर्वस्वरस्य तु परं परम् ।
क्रमेण स्वरमारोहेत् सर्वरागेष्विति स्थितिः ॥'

Procedures of another three rāgas with slightly different names than those in SR have also been repeated. They are :—

Name in SRC	Name of raga in SR
(i) Mālavagauḍa	Turuṣka Gauḍa (Upānga) (Local name Mālavı or Mālava gauḍa).
(ii) Bahulı Rāmakritı (Kriyānga)	Bahulı Rāmakrı (Upānga)
(iii) Śuddha Rāmakrı	

The procedures of the playing of 32 rāgas on flute is also explained in S.R. (6/669/780). The procedure for Rāga Mālava-gauḍa of SRC on Rudra Viṇā and Turuṣka Gauḍa of SR on flute is the same as under :—

As in SRC

'मन्द्रास्थितान्निग्रहतः प्रयुज्य परं ततः प्राप्य तृतीयतुर्यौ ।
उपेत्य च स्थायितृतीयकं च स्थायिस्वरात्तुर्यमथ प्रपद्य ॥
ततः स्वरानप्यवरुह्य पंच स्थायिस्वराऽधस्तनतुर्यनेत्य ।
कृत्वा ततः स्थायिपुरः स्थितं च गत्वा स्वरं स्थायिनमग्रगं तु ॥
स्थायिस्वरात्तूर्य-मथ प्रपद्य ग्रहस्वरादग्रगतं विहाय ।
न्यासो विधीयेत यदाग्रहाख्य तदा भवेन्मालवगौडनामा ॥'

an in SR (on kinnarī)

'ग्रहान्नन्द्रनिषादाच्चेत् समुच्चार्य स्वरं परम् ।
ततस्तृतीयतुर्यौ च गत्वा स्थायितृतीयकम् ।।
स्थायितुर्यं च कृत्वास्मात् स्वरान् पंचावरुह्य च ।
स्थायिनोऽधस्तुरीयं च स्थायिनोऽधस्तनं ततः ।।
स्थायिनं तत्परं चोक्त्वा स्थायितुर्यं ग्रहात् परम् ।
कृत्वा न्यासे ग्रहे गौडतुरुष्को जायते तदा ।।
स एव मालवीत्युक्तः स्थायी लक्ष्येऽस्य पंचमः ।।'

(SR 6/390-393)

It's Procedure on Flute in SR

'निषादे स्थायिनी प्रोच्य पूर्वं ग्रहमथोत्तरम् ।
तुर्यं द्वितीयतस्तु त्रीनवरुह्य ग्रहे यदा ।।
न्यासस्तुरुष्कगौडस्य तदा स्वस्थानमादिमम् ।
लोके मालवगौडो ऽसौ तृतीयोऽस्य ग्रहो गतः ।।'

(SR 6/768-769).

The small procedure of Śuddha Rāmakrī as in SRC (3/52), is based on SR 6/367-370).

Pocedure of playing Śrī rāga on a flute is found in SR (6/777-779) and the same has been transcribed as a procedure on Rudra Vīṇā by the author, (SRC 3/43-44) as follows :—

SRC reads ;—

षड्जं विधाय द्विगुणं ग्रहाख्यमधस्तनं स्थायिनमभ्युपेत्य ।
द्वितीयकं तुर्यमध प्रयुज्य द्वितीयकंस्थायिनमास्पृशेच्च ।।
नीते विलम्बित्वमपि द्वितीये श्रीरागकः स्थायि विमोचनात् स्यात् ।

SR

'ग्रहं द्विगुणसं कृत्वाधस्तनं स्थायिनं तथा ।
कृत्वा द्वितीयतुर्यौ च द्वितीयस्थायिनो स्पृशेत् ।।
विलम्बिते द्वितीयेऽथ स्थायिनि न्यस्यते यदा ।
श्रीरागस्य बुधैः प्रोक्तं तदा स्वस्थानमादिमम् ।।
स्वरो वंशे द्वितीयेऽस्य ग्रहत्वेनोपलक्षितः ।।

Such procedures have however not been mentioned by the author in his subsequent voluminous work NN.

SRC also ends here The remaining portion of the 3rd chapter of NN. will now be discussed first.

GĀNAM

Sagaciously composed songs by a shrewd musician, adept in Dhātu-thereby meaning 'limbs of Prabandhas' and Mātu (notations) of Deśī rāgas is called 'Gīta' or 'GĀNA' (N N 3/224). This definition has been borrowed from SR (4/1-3).

It has two varieties—(i) ANIBADDHA and (ii) NIBADDHA. Out of these Anibaddha, which is not fixed by Ālapti, has duly been defined above.

NIBADDHA (3/225-6 has been borrowed from SR 4/4-6)

Nibaddha is fixed by (i) Aṅgas and (ii) Dhātus and its synonyms are (a) Prabandha (b) Rūpaka and (c) Vastu.

DHĀTU

The Limbs of a Prabandha are called 'Dhātu' which is fourfold—(i) Udgrāha (ii) Melāpaka (iii) Dhruva and (iv) Ābhoga. Between the 3rd and 4th, one more Dhātu called 'Antarā' is also honoured by some authors, but they limit its application to sālaga sūḍa Rūpaks only. (NN 3/227-30).

(i) The part from which a gīta begins, is Udgrāha.

(ii) Where Udgrāha and Dhruva parts meet, is known as 'Melāpaka'.

(iii) The part which remains a constant factor in a Prabandha is called 'Dhruva'.

(iv) The part where a prabandha terminates is called Ābhoga.

This etymology has also been borrowed from SR (4/7-10).

Prabandhas are further divided into three kinds, which are based on the number of the Dhātūs, they might possess. Consisting of two, three and four respectively, would be called Dvidhātu, Tridhātu and caturdhātu prabandhas.

Aṅgas (NN 3/233-7) based on SR 4/12-20)

The six limbs of a prabandha are (i) Svara (ii) Tāla (iii) Pada (iv) Tena (v) Pāṭa and (vi) Biruda.

Svaras are Sa-ri-ga-ma etc Tālas are those explained in the first chapter of NN. Pada denotes words conveying meanings. Tenas are proptic and auspicious words. Pāṭa is a particular sound of an instrument, and Biruda comprises of words panegyrizing God or a king etc. These six limbs have been simi'ed with the limbs of human body as under :—

(i) Tena and Pada—as two eyes of a man

(ii) Pāṭa and Biruda—as two hands
and
(iii) Tāla and Svara—as two feet.

The five classes of a Prabandha are based on the number of its aṅgas as under :—

(i) Medinı — Having Six aṅgas.

(li) Nandinı — Having five aṅgas.

(iii) Dıpinı — Having four aṅgas.

(iv) Bhāvinı — Having three aṅgas.

(v) Tārāvalı — Having two aṅgas.

Prabandhas have further two varieties—(i) Aniryukta and (ii) Niryukta. Those having no settled rules in respect of Chanda (Metre) and Tāla are called 'Aniryukta, whereas those regulated by the rules of chanda and tāla are called 'Niryukta', (NN 3/238 based on SR 4/22-23).

Next, the author has explained eight Varṇaṅgas with their constituent parts (aṅgas), their progenitors and their Consequences as under :—

Sr. No.	Gaṇa	Script of its constituents	Progenitor	Consequence
1.	2.	3.	4.	5.
1.	Ma	SSS	Earth (Bhūmi) Water	Affluence (Śrī)
2.	Ya	ISS		Augmentation (Vriddhi)
3.	Ra	SIS	Fire (Agni)	Reduces to ashes (Bhasma)
4.	Sa	IIS	Wind (Vāyu)	Exile (Cali)
5.	Ṭa	SSI	Ether (Ākāśa)	Indigent (Dhana tuccha)
6.	Ja	ISI	Sun (Śurya)	Malady (Rukprada)
7.	Bha	SII	Moon (Saumya)	Glory (Kīrtī)
8.	Na	III	Indra (Aindra)	Propitious (Śaṅkara)

The author has further stated thas some scholars believe that in Udgrāha, Dhruva and Ābhoga, the use of Sa and Ta gaṇas is benevolent, but not that of ra and ja. He has prolixly expatiated the views of the other school in respect of the consequences of two or four ganas, if used together in a prabandha as under :—

S. No.	Couple of Gaṇas	Reward when used Once	Twice	Reward when two couples of gaṇas are used Couples	
1	2.	3 (a)	3 (b)	4 (a) Couples	4 (b) reward
1.	Ma & Na	friend	prosperous	1+2 Couples	triumph
2.	Bha & Ya	dependant	strength	2+1 Couples	Complete-attainment
3.	Ja & Ta	indifferent	ailment	1+3	Trouble
4.	Ra & Sa	foe	slay	3+1	grief
5.		X	X No.	1+4	Pain
6.		X	X No.	4+1	no reward
7.		X	X No.	2+3	Loss
8.		X	X No.	3+2	Calamity
9.		X	X No	3+4	Animosity
10.		X	X No.	4+3	Diminution
11.		X	X No.	2+4	Tremor
12.		X	X No.	4+2	Decay of house

Mātrāgaṇas (NN 3/249 based on SR 4/63)

The author has stated that some authors have explained five mātrā-gaṇas as under :—

(i) Chagaṇa — SSS **(iii) Cagaṇa — SS**
(ii) Pagaṇa — SSI **(iv) Tagaṇa — SI**
and
(v) dagaṇa — S.

(NN/250-252) (based on and copied from SR/ 4/64-68)

The author has added that there were then three more mātrāgaṇas in the school of Arjuna. For no other item, the author has ever quoted 'Arjuna School'.

Arjuna mata is not found in SR but these three so called mātrā gaṇas of Arjuna School have actually been borrowed from SR as under & the name of Arjuna planted unnecessarily—

(i) Four Ratigaṇas — (i) SS, (ii) IS, (iii) SI and (iv) II.

(ii) Eight Kāma-gaṇas — (i) SSS, (ii) ISS, (iii) SIS (iv) IIS, (v) SSI, (vi) ISI, (vii) SSI and (viii) III

(iii) Sixteen Bāṇa-gaṇas — (i) SSSS, (ii) ISSS, (iii) SISS, (iv) IISS, (v) SSIS (vi) ISIS (vii) SIIS, (viii) IIIS (ix) SSSI (x) ISSI, (xi) SISI, (xii) IISI (xiii) SSII (xiv) ISII, (xv) SIII and (xvi) IIII.

Thereafter the author, having borrowed from SR has discussed Varga varṇas, their deities and rewards, as under :—(NN 3/252-254). They are based on SR-4/60-62.

S No.	Name of Varga	Varṇas	Deity	Reward as in NN A	Reward As in SR B
1.	A	a, i. u Rr lr., e, o, au, and Aḥ.	Moon	Life	Life
2.	Ka	ka, kha, ga gha ṅa	Mars	Sharpness	fame
3.	Ca	Ca, cha, ja, Jha, ña	Mercury	Corrupt fame	Corrupt fame
4.	Ṭa	ṭa ṭha ḍa ḍha, ṇa	Jupiter	good luck	wealth
5.	Tu	ta, tha, da, dha, na	Venus	Charming	good fortune
6.	Pa	pa, pha, ba, bha ma	Saturn	Sickness	Feeble glory
7.	Ya	ya, ra, la, va	Sun	Death	Death
8.	Sa	Śa, ṣa, sa, ha	Rāhu	Emptiness	Emptiness

Though the verse in respect of deities of the vargas has been copied from SR but those in respect of rewards have been tampered with.
(3/255-267)

The author has added that the five nasal varṇas and the letters Ha. Ja. Gha Dha Ra, Sa and Bha should never be used in the verses and songs In this respect opinions of some other authors have also been quoted. Examples of such songs have not been given by him.

PRABANDHAS

Three kinds of Prabandhas have next been taken up They are (i) Sūḍa [ii) Āli and (iii) Viprakirṇa.

Verses of the eight names of sūḍas, 24 of Ālis and 36 of Viprakirṇas have been copied from SR (NN. 3/268-76 SR 4/23-33) Verses in respect of seven names of sālaga Prabandhas have also been cop;ed from SR (NN 3/277-8 and SR 4/314)

Names of 8 Sūḍa Prabandhas:-(i) Elā (ii) Karṇa (iii) Ḍheṅkī (iv) Vartanī (v) Jhombada (vi) Lambha (vii) Rāsa and (viii) Ekatālī.

Names of 32 Āli Prabandhas—

(i) Varṇa (ii) Varṇasvarā (iii) Gadya (iv) Kaiwāḍa (v) Aṅka-cāriṇī (vi) Kanda (vii) Turagalīla (viii) Gajalīla (ix) Dvipadī (x) Cakravāla (xi) Krauñcapāda (xii) Svarārtha (xiii) Dhvani Kuttanī (xiv) Āryā (xv) Gāthā (xvi) Dvipatha (xvii) Kalahansa (xviii) Toṭaka (xix)Ghaṭa (xx) Vṛtta (xxi) Mātrika (xxii) Rāga Kadamba (xxiii) Pañcatāleśvara (xxiv) Tālārṇava and (xxv) to (xxvii) eight sūdas mixed with Āli.

Names of 36 Viprakarnas

(i) Śrīraṅga (ii) Śrīvilāsa (iii) Pañcābhangi (iv) Pañcānana (v) Umātilaka (vi) Tripadi (vii) Catuṣpadī (viii) Ṣatpadī (ix) Vastu (x) Vijaya (xi) Tripatha (xii) Caturmukha (xiii) Singhalīla (xiv) Hansalīla (xv) Daṇḍaka (xvi) Jhampaṭa (xvii) Kaṅduka (xviii) Tribhaṅgī (xix) Haravilāsa (xx)Sudarśana (xxi) Svarāṅka (xxii) Śrīvardhana (xxiii) Hansa vardhana (xxiv) Vadan (xxv) Caccarī (xxvi) Caryā (xxvii) Paddhaḍī (xxviii) Rāhaḍī (xxix) Vīraśrī (xxx) Maṅgalacāra (xxxi) Dhavala (xxxii) Maṅgala (xxxiii) Ovī (xxxiv) Lolī (xxxv) Ḍhollarī and (xxvi) Dantī.

(i) ELĀ PRABANDHA

The general process of singing Elā, borrowed from SR. is in the followiag order :—

(NN 3/ 78-289 and SR 4/33-41)

(1) Fristly, two khaṇḍas should be sung with a single Dhātu, then Gamakas—and three Padas known as Pallava—the first two in vilambita (slow), and the third with Druta (Speedy) laya.

The author has described the Prabandhas as under :—

(1) Elā—General description

Its first pāda comprises of two khaṇḍas (parts), which are suṅg in the same Varṇa of the Dhātu, but in a different Mātu (poetic composition), followed by Gamaka Prayoga' in three padas, known as 'Pallava'.

The first two pādas are sung in 'Vilambita Laya', but the third pāda is sung in Druta Laya'. They are composed of the same Dhātu

When these Pādas are sung with similar Dhātu the third Pāda has to be a 'Pallava Pada' with a characteristic difference.

The other Prayoga'[1] is done with Padas having addressing words.

The 'Udgrāha' consisting of the three Pādas will be with of 12 Padas.

If 'Melāpaka Prayoga' is to be done, it has to be in eleven Padas which will contain the name of the Prabhu (Master). Three Padas are to be sung in 'Madhya Villambita Laya'.

Dhruva comprises of one Dhātu, and two Padās. The third wili be be sung with a different Dhātu, followed by Ābhoga containing the name of the Vāggeyakara'.

---

1. 'आलापो गमकालप्तिरक्षरैर्वर्जिता मता ।
सैव प्रयोगशण्देन शाङ्र्गदेवेन शब्दिता ।।' SR/4

The Prabandha is again sung and is concluded with 'Dhruva'.

Any of the four Tālas viz. Maṇṭha Dvitīya, Kaṅkāla or Pratitāla can be employed It's graha is Viṣama

The subjects of the Prabandha are Valour and firmness etc. of the master (Prabhu).

For complete description refer SR 4/33-41.

Varieties of the Padas in Elā (3/29 B to 299A).

The 16 names have been copied by the author from SR 4/43-44.

Prāṇas among the Padas of Elā (3/299B to 308).

The ten Prāṇa-names have been copied from SR 4/47A to 48A as under :—

1. Samāna : It is with Gamakas having no Varṇa.
2. Madhura : It is with simple tānas.
3. Sāndra : It is composed with more of Dhātus and less of Mātu and has Tāragati.
4. Kānta : It is composed with passion-exciting sound of words.
5. Dīpta : It is with the sounds of Tāra-Sthāna' in sharp tone.
6. Samāhita : It is with Gamakas in Sthāyī Varṇa.
7. Agrāmya : The repetition of the various tones associated with particular letters, sung in Cakravāla pattern, is called Agrāmya.
8. Sukumāra : It is with the softness of Varṇa, Tāna and Svaras.
9. Prasanna : It is characterized by the propitiousness of 'Pada' 'Sthāna' and 'Svaras'.
10. Ojasvī ; It is with profuse 'Samāsa-Tānas'

With all these qualities of the three deities Viṣṇu, Kāmadeva and Ramā they fulfil the three requirements—'Dharma', 'Kāma' and 'Artha' for the performer and the listner. Refer SR 4/33-52.

VARIETIES OF ELĀ

The four varieties are specified by (i) Gaṇas, (ii) Mātras, (iii) Varṇas and (ia) the intermingled regions. Refer SR 4/53-56.

Other characteristics of Elā

This Prabandha is Niryukta and has three Dhātus when devoid of Melā- paka and alternatively four; two Angas viz Pada and Tāla and belongs to Tārāvali Jāti.

(1) Karaṇa The general rules of this Prabandha have been described as under ;—

The Udgrāha is composed with Svaras and Dhruva with all of the Aṅgas. The Ābhoga is composed with Padas containing the names of hero, Prabandha and the singer. Udgrāha can be with a discretionary Svara, but it ends with the Anśa Svara. It is sung with Ādi Tāla in 'Druta Laya'.

Thereafter the author has said that when the Dhruva of this Prabandha is composed of any Aṅga, it is adorned with the name of that Anga. This description is indistinct. Therefore. the correct position as laid down in SR is stated below.

The Aṅgas of a Prabandha are six in number viz (i) Svara (ii) Biruda (iii) Pada (iv) Tenaka (v) Pāṭa and (iv) Tāla. (NN 3/242). Śārngadeva has defined the eight varieties of this Prabandhas as under in SR :

Sl. No.	Name of the variety	Particulars
(i)	Svara Karaṇa	As mentioned above under general rules but it is produced with close, knit Svaras,
(ii)	Pāṭa karaṇa	This is produced by Svaras accompanied by Hasta Pāṭas. It is two fold (i) in regular sequence and (ii) by reverse order. According to Kallinātha, the Udgrāha is sung by Svaras and Dhruva by Hasta Pāṭas.
(iii)	Bandha Karaṇa	This is composed with Svaras accompanied by 'Muraja-Pāṭas. Kallināṭha has interpreted

that Udgrāha is by Svaras & Dhruva by Muraja Pāṭas.[1]

(iv) Pada Karaṇa — This is composed with Svaras and Padas (Udgrāha & Dhruva by Svaras and Padas respectively, according to Kallinātha)

(v) Biruda Karaṇa — It is composed with Svaras and Birudas.

(vi) Tena Karaṇa — It is composed with Svaras and Tenakas. These six varieties have not at all been mentioned by the author. Tāla is also an 'Aṅga' but no Tāla karaṇa has been described

The author's description as in his verse 3/314, as such, appears like a rambling tale.

(vii) Citra Karaṇa — The author has extracted the description of this from SR but has, expunged the name of the author of SR and contrived to plant the name of 'Kohala' instead

The author has described the features of this variety as under :—

The Udgrāha is composed with Svaras and Hastapāṭas and Dhruva with Pādas and Padas. This text of the author does not appear to be correct. He has copied the words from Kāllinātha's commentary and has rendered them poetic The text of SR reads that it is composed with svaras accompanied by Hastapāṭas of Muraja & Padas and has been named 'Citra Karaṇa' by the author of SR and not Kohala.

(viii) Miśra karaṇa — This is also a corrupt text of Kallinātha's commentary, wherein it is stated that both the Udgrāha and the Dhruva are composed of Svaras-Pāṭas and Tenakas. The author has stated that only Dhruva is composed with Śvaras, Pāṭas, and Tenakas. This is Niruyukta, has three Dhātus and belongs to Medinı and other Jātis but devoid of Tārāvalı

1. The text of Singha Bhūpāla reads 'Mṛdanga' in place of 'Muraja'.

The author has not described the three sub-varieties of the above karaṇas. (SR 4/132-144).

(3) Ḍhenkī The first half of the Udgrāha is sung twice, followed by its second half and then Melāpaka is sung with or without 'Prayoga'. The Udgrāha and Melāpaka are sung either without any Tāla or with either Ḍhenkikā or Kankāla tāla in 'Vilambita laya'. Dhruva and Ābhoga are sung with other tāla and laya. Dhruva consists of three 'Khaṇḍās of which the first two are sung with equal dhātu (samageya, according to Singha Bhūpāla). The third one is sung twice with higher (higher than the first two parts as viewed by Singha Bhūpāla), followed by Ābhoga once. The whole is repeated and is concluded with Dhruva. (According to Kallinātha with the first part of Dhruva).

SR has described its four varieties but the author has not described them. Refer SR 4/148-152.

Melāpaka being optional, it has three or alternatively four Dhātūs. When it is sung without the rules of Tālas, it is Aniryukta and when otherwise Niryukta with the rules of Ḍhenkī and Kankāla tālas. When it is constituted with Āḍa tāla and Angas, it belongs to Tārāvalī Jāti.

(4) Vartanī It's characteristic features are the same as those of Svara Karaṇa already explained, but its Tāla is other than 'Rāsa'.

Udgrāha is sung twice with 'Vilambita laya' followed by Dhruva and Ābhoga, ending with Dhruva. When this is set in Kankāla, Pratitāla, Kuḍukka or Pratimaṇṭha tāla it is called 'Vivartanī'.

(5) Jhombaḍa The first half of Udgrāha is sung twice and then once the second half, followed optionally by Melāpaka composed of 'Prayoga' (Gamakālapti devoid of Akṣaras) and then Dhruva is sung twice & Ābhoga once. It cancludes with the singing of Dhruva.

The Tālas prescribed for this Prabandha are, Niḥsāru, Kuḍukka, Tripuṭa, Pratimaṇṭha, Dvitīya, Yatilagna,

Gārugī, Rāsa, Pratitāla and Ekatālī. The author has changed the name of Aḍḍa as Pratitāla. Refer SR 4/157.

The author has not described the various varieties of Jhombaḍa Refer SR 4/158 to 170.

(6) Lambha Its Udgrāha is sung either with one or two 'Khaṇḍas', twice or once, and Dhruva is sung twice followed optionally by Ābhoga and ends with Dhruva. (Singha Bhūpāla has interpreted that Dhruva and Ābhoga are sung once or twice).

It has three Dhātus, two Aṅgas viz Pada and Tāla but is alternatively free from the rules of Tālas etc. So it is 'Aniryukta' and belongs to Tārāvalī Jāti.

The author has not stated the varieties of this Prabandha also. Refer SR 4/169-175.

(7) Rāsaka The characteristic features of Rāsaka are the same as those of Jhombaḍa except that it is devoid of Gamaka formations and is sung with Rāsaka Tāla. It has three Dhātus, has two Aṅgas and belongs to Tārāvalī Jāti

(1) Ekatālī Its Udgrāha and Dhruva are sung twice, followed by Ābhoga and it concludes with Dhruva. It is composed in Ekatālī.

According to Singha Bhūpāla it ends with Udgrāha.

In some other school the Udgrāha is sung only in 'Ālāpa'.

ĀLI PRABANDHAS

Sl. No.	Name of Prabandha	Provisions of its rules
1.	Varṇa	Has three Dhātus—viz. (i) Udgrāha: (ii) Dhruva & (ii) Ābhoga and three Aṅgas viz (i) Pada (ii) Biruda and (iii) Tāla. It is 'Niryukta'.

The Udgrāha and Dhruva are composed in Karṇāṭa language with Lirudas in Varṇa Tāla. It's Ābhoga is composed of other Padas. The author has not mentioned it's varieties, SR 4/182-83 may be referred.

2. Varṇa-Svara — It has three Dhātus—(i) Udgrāha (ii) Dhruva and (iii) Ābhoga and five Aṅgas—Svara, Pāṭa, Pada, Tena and Tāla. It is 'Niryukta' and belongs to 'Ānandinı' Jāti, Udgrāha is composed with Svara Padas omitting Biruda, and is sung in 'Varṇa Tāla' and concludes with Tenakas (Varieties not mentioned by the author. Refer SR 4/182 83)

3. Gadya — This has three Dhātus-viz (i) Udgrāha (ii) Dhruva & Ābhoga and three Aṅgas viz. (i) Pada (ii) Svara and (iii) Tāla It is 'Aniryukta' and belongs to 'Bhāvanı Jāti' It's six varieties are :—

Sl. No.	Variety	It's Rasa	Rıti	Vṛtti	Speed
(i)	Utkalikā	Vıra	Gauḍı	Ārabhaṭı	Druta', achieved by many Laghus.
(ii)	Cūrṇam	Śānta	Vaid-arbhı	Sātvatı	Vilambita, achieved by a few Laghus.
(iii)	Lalitā	Śṛngāra	Pāñcālı	Kaiśikı	'Madhya' by equitable Laya.
(iv)	Vṛtta Gandhi	Śānta	Pāñcālı	Bhāratı	'Druta Madhya', a mixture of Laghus & Gurus.
(v)	Khaṇḍa	Hāsya	Vaidarbhı	Sātvatı	'Druta Vilamba', a mixture of Laghus & Gurus.
(vi)	Citra	Śṛngāra	—do—	Kaiśıkı	'Madhya-Vilamba', —do—
(vi)	Miśra				

(a) Veṇı — Mixture of all the six

(b) Miśra — Mixture of Cūrṇam & Vṛttagandhı

The origin of this Prabandha is traced from Sāmaveda. Common characteristic features.

The Udgrāha is started with 'Praṇava', devoid of Tāla. It is beautified by singing all Gamakas'. Varṇas and Tālas. Then it is sung with a couple of Padas.

Each is sung twice, as also the part full of Gamakas, in Vilambita laya. It is followed by singing with Tāla the names of the singer and hero in Vilambita laya. The same is then repeated in druta laya ending with the tāla associated with the Vilambita laya.

SR 4/184 to 198 may be referred for complete description The author has specifically omitted the mention of the presiding deities of each variety.

4. Kaivaḍa It has three Dhātus—(i) Udgrāha (ii) Dhruva and (iii) Ābhoga and three Aṅgas viz. (i) Pāṭa (ii) Pada and (iii) Tāla. It is 'Aniryukta' and belongs to Bhāvanī Jāti. Udgrāha and Dhruva are sung with either meaning-less or meaning-ful pāṭas and Ābhoga is sung with other Padas and is concluded with Udgrāha

For the knowledge of it's four varieties refer SR 4/199-200.

5. Aṅkacāriṇī This has three Dhātus viz. (i) Udgrāha, (ii) Dhruva & (iii) Ābhoga and belongs to Bhāvanī Jāti. It is Aniryukta. Udgrāha and Dhruva are composed of Birudas in Vīra and Raudra rasa respectively with a tāla of choice. Ābhoga is sung with trivarṇa padas containing the names of Prabandha, hero and the singer.

The author has avoided to state the six varieties of this Prabandha Refer SR 4/200-204.

6. Kanda It has three Dhātus viz. (i) Udgrāha (ii) Dhruva and (ii) Ābhoga and is composed with three Angas viz. (i) Pada (ii) Pāṭa and (iii) Biruda. It is 'Niryukta' and belongs ot Bhāvanī Jāti It is composed in Āryā Metre in regional language in Vīra rasa. Udgrāha is sung with Pāṭas and

Birudas but Dhruva is sung with other Pāṭas and Birudas. The first half of the Āryā is udgrāha in Padas whereas the second half is sung as 'Dhruva' with Pāṭas and Birudas and ends with Pāṭas. It is devoid of Tāla.

The author has avoided to describe the 29 varieties of the Prabandha. SR 4/205-209 may be referred.

7. Hayalīlā — This has three Dhātus—(i) Udgrāha (ii) Dhruva and (iii) Ābhoga and has four Angas vix (i) Svara, (ii) Pada, (iii) Biruda (iv) Tāla. Alternatively it has only two viz (i) Pada and (ii) Tāla. It is 'Niryukta' and belongs to Tārāvalī Jāti or according to the number of Aṅgas, to Dīpanī. It is sung in Hayalīlā Tala It's two varieties are (i) Gadyaja and (ii) Padyaja. Padyaja is four fold—

(i) Where the first half of Āryā is with Tāla

(ii) When it's second half is with Tāla

(iii) When both are associated with Tāla

(iv) The first half is sung with Tāla svaras, Padas and Birudas Refer SR 4/209-212.

8. Gajalīlā — -do-, but it is sung with Gajalīlā Tāla. (Practically a true copy of SR 4/212-213.)

9. Dvipadi — This is sung with Karuṇa Tāla It consists of one chagaṇa (sss-Mātra Gaṇa of 6 Mātrās). five Bhagaṇas (SII X 5 Nos—i.e. each gaṇa comprising of 4 mātrās) and one Guru (S of two mātrās) in the end, in each of the four Pādas (NN 3/370).

The first half is Udgrāha, the second Dhruva and the third Ābhoga, with other padas containing the names of the singer and the hero.

The author has then stated that in some other school the same is composed with one Jagaṇa as the sixth and another Jagana as the second Gaṇa. However the corrupt text of the accessible mss reads ;—

'यद्वा षष्ठद्वितीयौ जौ संछोवा ? गुरुमात्रतः ।'

(372A)

A close study reveals that the author extracted this description from SR 4/214B and 215A read with the commentary of Singha Bhūpāla or Kallinātha on it As such it can be inferred that the text may be भयो: स्तो गुरुमात्रतः ॥

This description has been stated in SR to be of the Śuddha Variety of Dvipadī', and not of Dvipadī as honoured in any other school.

The word 'यद्वा' as used by the author in verse 372A, construes to mean 'as honoured in any other school.

Instead of disclosing the name of the variety straight--away the author has come out with the misleading word 'यद्वा'

It is, therefore considered expedient to examine this Prabandha as described by some leading authors, older than Śārngadeva'.

King someśvara (1131AD) has stated that the first gaṇa consists of Ṣaṭkalā (6 mātrās) and then the five gaṇas of four mātrās each (but) the second and sixth should be Jagaṇas with one Guru at the end. He has given the following illustration :

'भवजलविप्रदुष्टमकरौघनिरंतरदन्तुरान्तरं
विषयविशेषभोगविरहानलहेति नितान्तभीषणम् ।
निरवधिबोधसेतुपरिकल्पनकोविदखिन्नमानसो,
मुहुरहमुत्तितीर्षुरनिशं भगवत्पदयोः स्मरामि ते ।'

(Man. 4/16/273-276)

By quoting the example of the four Pādas of the Prabandha the King has distinctly manifested that first assemblage of the syllables of six mātrās should be with four laghus and one guru (IIII S). Then out of the next five gaṇas of four mātrās each, the first and the fifth will be of Jagaṇas (ISI) and that the remaining three being its second, third and fourth should comprise of Sagaṇas (IIS)

Later, Paṇḍita Maṇḍalī consisting of famous musicologists of the various regions of the south, as well as the north, which met at Kaḍā and composed 'Sangīta Śiromaṇi' under the auspice of 'Sultāśāhī' (1428 AD), described Śuddha Dvipadī' as composed of one chagaṇa, five cagaṇas (each containing four mātras, and a guru in the end, with the condition that the sixth and the second gaṇa should be Ya (Ja) gaṇa (S S- ms. P. 319).

Mahārāṇā Kumbhā of Rājasthāna (1456 AD) also stated the same (S Raja 2/4/3/128).

The text of SR is as under :—

'पादे छ पञ्च भा गोन्ते जौ स्तः षष्ठद्वितीयकौ ।'

Singha Bhūpāla has interpreted as under :—

'पूर्वं छगणः, ततो जगणः, ततः पञ्च भगणाः, पुनरपि जगणः अन्ते गुरुः एवं पादः कर्तव्यः ।'

Kallinatha has said :—

'(पादे) चतुर्षु पादेष्वेकैकस्मिन् (छः) छगण षण्मात्रिको मात्रागणः, (पञ्च भाः) भगणाः आदिगुरवो वर्णगणाः पञ्च प्रयोक्तव्याः । (गोऽन्ते) अन्तेऽवसाने (गो) गुरुः । एवं सामान्येन गणानुक्त्वा विशेषमाह (जौ स्तः षष्ठद्वितीयकाविति) षष्ठ-द्वितीयकौ गणौ जौ स्तः – मध्यगुरू जगणौ भवतः ॥'

My view is that the second and the sixth should be counted from the first Chagaṇa. They are the first and the fifth Bhagaṇas, which are required to be substituted by Jagaṇas. None except Singha Bhūpāla has clearly said that Jagaṇas should be inserted (1) after chagaṇa and (2) after the five Bhagaṇās, in addition. This makes a Pāda with 36 mātrās in place of 28 mātrās.

Next, the author has extracted the alternative view in respect of (Śuddha) Dvipadī from SR that others introduce Svaras at the end of the first half. (N.N. 3/372B).

In Verse 3/373A the author has said that if every pāda is increased by one Guru in the end it will become the Dvipadī of the third school. Actually this is 'Sampūrṇa variety of Dvipadī' (SR 4/216B).

Two other varieties—viz 'Khaṇḍa' and 'Mātrā' have apparently escaped the author's attention.

In the first half of Verse 373B, characteristic features of the same as honoured by the fourth school have been stated that it is composed by a chagaṇa and two Tagaṇas in a Pāda. This is the 'Mānavı' variety of the same school in SR (4/217B).

In the second half of the same verse the author has stated Dvipadı of the fifth school that it is composed of two Pagaṇas one Tagaṇa and one Laghu This appears to be a corrupt text. In SR 4/218A 'Candrıka' variety is stated to have two Pagaṇas, one Tagaṇa, one Laghu and one Guru

In the first half of 374A the author has said that it is composed with one Chagaṇa followed by a gaṇa of either three or four mātrās in the sixth school. This is the 'Dhṛti variety' (SR 4/218B).

In the second half of 374A and in 374B the author has stated another Dvipadı, ascribing it to the seventh school, as composed with one chagaṇa followed by four Yagaṇas This also is a defective text SR 4/219A reads that 'Tārā Variety' is composed with one Chagaṇa, four Yagaṇas and one guru in each Pāda.

By concealing the names of the varities of Dvipadi the author has rendered the description as a rigmarole.

10. Cakr vāla : It has three Dhātus. Udgrāha and Dhruva are compulsory but the third Dhātu 'Ābhoga' is optional. It has two Aṅgas—Pada and Tāla and belongs to Tārāvalı Jāti. It is Niryykta It's two varieties are (i) Gadyaja and (ii) Padyaja. It is composed with the last word of the preceeding pada as also the 'first of the succeeding word in a series. Refer SR 4/219-220.

11. Krauñcapada : The Udgrāha Dhātu is composed with 2 Aṅgas-Svaras and Padas the Dhruva with only Svaras and Ābhoga with other Padas It concludes with Udgrāha and belongs to Bhāvanī Jāti It is Niryukta and is sung in Prati Tāla with Svaras and Padas. It ends with Svaras and is composed either in Krauñcapada metre or is non-metrical

12. Svarārtha - The Udgrāha and Dhruva Dhātus are composed with Svaras and the Ābhoga with other Padas. It is sung in any Tāla of choice and ends with Udgrāha It is Aniryukta and belongs to Tārāvalī Jāti. It's two varieties are (i) Śuddha and (ii) Miśra The former is composed with words and Śuddha Svaras whereas the latter, with a mixture of Śuddha and Vikṛta Svaras. The desired meanings is expressed through the names of the Svaras.

This is an incomplete and disordered transcript of SR 4/222-223.

13. Dhvanikuṭṭanī : The Udgrāha and Dhruva dhātus are composed in different tālas avoiding Maṇṭha and Kankāla. in different tempos. Ābhoga is composed of other Tālas and Padas. It is Niryukta and belongs to Tārāvalī Jāti It's yatis are of equal measure. Refer 4/224-225.

14. Āryā : It's Udgrāha is composed in Āryā metre ending with Svaras in 2 parts and is sung first. Then Dhruva and Ābhoga are sung, ending with Udgrāha It depends on Tāla and Pada. It is Aniryukta and belongs to Bhāvanī Jāti.

The author has not mentioned the varieties of Āryā. Refer SR 4/225-231·

15. Gāthā :. Āryā when sung in Prākṛta dialect with six, five or three quarters, is known as Gāthā. It is Niryukta and belongs to Bhāvanī Jāti and has three Dhātus. Refer SR 4/231-232,

16. Dvipatha ; This is composed of 'Dodhaka' metre. It has 3 Dhātus, is Niryukta and belongs to Bhāvanī Jāti or Tārāvalī as it is sung with Tāla and alternatively without any Tāla. It ends with Udgrāha.

It is four-fold. The first is sung with Svaras and next with Prayogas i.e. Gamakas. The third & fourth varieties are sung with both-svaras and Prayogas.

It has many other varieties.

The author has refrained from describing its varieties. Refer SR 4/232-241 for details.

17. Kalahansa : This is composed in Hansa (Kalahansa) metre with Jhampā or such other Tāla The two varieties are Gadyaja and Padyaja The Gadyaja's udgrāha is composed with Svaras but in Padyaja it is composed with Padas Dhruva is composed with the remaining two Aṅgas Ābhoga is with other Padas. It is Niryukta.

SR 4/242B-243 may be referred

18. Toṭaka : This is composed with Toṭaka metre and is Niryukta. Every pāda is composed of Padas and Svaras The three Dhātus are Udgrāha, Dhruva and Ābhoga and the three Aṅgas are svara Pada & Tāla

19. Ghaṭa : Half of this Prabandha is composed with Tenas and half in Dvipadī, It ends with Tenakas It has three Dhātus and two Aṅgas and is Niryukta. It belongs to Dīpanī or Tārāvalī Jāti depending on the number of Aṅgas.

20. Vṛttam ; It's three Dhātus are Udgrāha, Dhruva and Ābhoga and the three Aṅgas are Pada Tāla of choice and Svaras Alternatively it is devoid of Svaras It belongs to Tārāvalī Jāti alternatively to Dīpanī depending on the number of Aṅgas Svaras are introduced either at the end of Padas or the metre. It is composed in Vṛtta metre 12 varieties may be discerned from Gīti Vṛtta It is Niryukta. Refer SR 4/246-248.

21. Mātrikā : It has three Dhātus—(i) Udgrāha (ii) Dhruva and (iii) Ābhoga and two Angas - Pada and Tāla. It belongs to Tārāvalī Jāti and is Niryukta It is sung with Padas in the order of A' to Ha' Akṣaras. It is three-fold (i) Divya (ii) Mānuṣī and (iii) Divyamānuṣī The first is composed in Sanskṛta

and is sung with Mārga Tālas. Mānuṣī is composed in Prākṛta dialect and sung with Deśī Tālas. That with a mixture of the both, is Divyamānuṣī. It is further two fold Gadyaja and Padyaja. The Udgrāha is with 16 syllables beginning from 'A' and the Dhruva is composed of 34 syllables starting from 'Ka'. Ābhoga is composed with other Padas. It can be both Anibaddha and Nibaddha.

Refer SR 4/248-252 for further detals.

22. Rāgakadamba : Rāga Kadamba is composed in a number of Rāgas, Tālas, Vṛttis, Aṅgas and Dhātus in prose and poetry, in rasas of choice. It is two fold (i) Nandyāvarta and (ii) Svastika. Nandyāvarta is composed with four Vṛttas four Tālas and Aṅgas of choice and four rāgas. The other school honours only one Tāla in Gadya. Svastika is with double the number of tālas and rāgas. The other varieties are Abjapatra, Bhramara and Āmreḍita. Each of the succeeding variety is double the preceeding one. The first two parts constitute the Udgrāha and Dhruva. In the last part of the last Khaṇḍa Ābhoga composed with other Padas is provided. It thus has three Dhātus, but the author has stated it to be with two Dhātus only. Here he has incompletely copied the provisions of Kallinātha commentary reading 'द्विधातव:' but this is to be read with the specific words 'अनाभोगता वे' which means 'when devoid of Ābhoga'. The author has clearly stated 'पदैराभोगकल्पित:' i.e. it possesses Ābhoga Dhātu also.

It is Aniryukta, belonging to Medinī Jāti. Though Kallinātha has held that Abjapatra is the synonym of Svastika (not a separate variety ?), but actually he has considered 'Abjapatra' as a variety of Svastika stating it as four-fold viz, (i) Abjapatra (ii) Abjagarbha (iii) Bhramara and (iv) Āmreḍita. Singha Bhūpāla has interpreted that Svastika has only two varieties viz (i) Abjapatra and (ii) Bhramarāmreḍita.

According to Kallinātha each Vṛtta is sung with different rāga and Tāla or even the rāga is to be changed at each Pada or Vṛtta or Half-vṛtta.

(Refer SR 4/253-256).

23. Pañcatāleśvara : This has four Dhātus (i) Udgrāha (ii) Dhruva (iii) Ābhoga and (iv) Antarā and five Aṅgas viz. (i) Svara (ii) Pāṭa (iii) Pada (iv) Tenaka and (v) Tāla. It is Niryukta.

Firstly meaningful Ālāpa is sung without tāla which is followed by a composition of five padas which are separately sung twice in caccatpuṭa Tāla. There svaras and Pāṭas are sung Antarā is then sung with the Pāṭas of Paṭaha in two cycles of caccatpuṭa Then a composition of five Pādas is sung as described above with caccatpuṭa tāla with Svaras and Pāṭas and is followed by Antarā in double measure with the āṭas of Huḍukkā Next, five padas are sung in Ṣaṭpitaputra Tāla in two cycles, folowed by Antarā with the ·ātas of sankha. After that, six Padas are sung as before, in two cycles, with Samyakaveṣṭāka tāla with the Pāṭas of Kānsya Tāla. Then six padas are sung with Udghaṭṭa tāla as before with the Pāṭas of Muraja in two cycles. Ābhoga, containing the names of Prabandha. hero and the singer is then sung with Udghaṭṭa tāla in Druta tempo. The song concludes with Ālāpa. It is two fold (i) Vīrāvatāra and (ii) Śṛṅgāratilaka and pleases all the God.

For complete description refer SR 4/256 to 264.

24. Tālārṇava : It is composed of Aṅgas of choice, in many Mārga Tālas of choice, and is sung in many cycles. It is two fold-Gadyaja and Padyaja. It's first half is udgrāha, second half Dhruva, and Ābhoga is sung thereafter. The other features are as those of Rāgakadamba. It is Aniryukta.

36. Viprakīrṇa Prabandhas :—

1. Śrī Raṅga— It is sung with four rāgas and four tālas with Padas towards the end. It belongs to Medinī Jāti. The remaining features are as those of Rāgakadamba. It ends with Udgrāha.

2. Śrīvilāsa — It belongs to Medinī Jāti and is sung with five padas, five Tālas and five Rāgas and at the end, svaras are employed. Other features are like those mentioned in Śrīraṅga.

3. Pañcābhaṅgī— It is sung with two Rāgas, two Tālas and two Padas and concludes with Tenakas The other features are, as mentioned in Śrīraṅga.

4. Pañcānana— It is sung like Pañcabhaṅgī but it ends with Pāṭas. According to SR both are composed in two Rāgas and Tālas.

5. Umātilaka— This Prabandha is also sung like Śrīraṅga, but with three Tālas three Padas and three Rāgas with Birudas. According to SR it is composed in 3 Tālas and 3 Rāgas.

6. Tripadi— It consists of four Padas and is composed in Karṇāṭa language The first two Padas are composed with two mātrā gaṇas, the third with four and the fourth with three Matrāgaṇas The sixth and the 10th are Ratigaṇas viz SS, IS; SI; II and the remainings are Manmathagaṇas viz. SSS; ISS: SIS; IIS, SSI; ISI; SII; III.

It is devoid of Tāla. Udgrāha and Dhruva are composed with the first two Padas, but Svaras are employed with Tāla. Ābhoga is composed with Padas It is Niryukta and belongs to Tārāvalī Jāti on account of the employment of Pada and Tāla.

7. Catuṣpadī — This is composed with four Padas in Karṇāṭa language. There are sixteen syllabic mātrās in the second and the fourth pada and in the first and the third pada there are fifteen mātrās, each with its two halves by

Yamakas of different implications (tātparya). Udgrāha ends with Svaras and the Dhruva with Tenakas, Ābhoga is composed of Padas and it ends with Tenakas According to SR, after singing Dhruva Tenakas are again sung and it concludes

It has three Dhātus, is Niryukta and belongs to Dipanī Jāti. According to Kallinātha it belongs to Bhāvanī Jāti, as it comprises of three Aṅgas

8. Ṣaṭpadī— It is compo ed in Karṇāṭa language and its all the six Pādas are devoid of tāla. The sixth and the third pādas are constituted of three gaṇas and the other four with two Gaṇas each, according to SR.

According to the author, there are two Kāma gaṇas in every Pāda and at the end of the sixth and the third Pāda Bāṇagaṇa is specially provided

Kallinātha has viewed that out of the three gaṇas, each of the third and the sixth Pādas, the first and the econd gaṇa would be a Kāmagaṇa(SSS;ISS: SIS; IIS; SSI, ISI: SII, III) and only the third gaṇa should be Bāṇagaṇa (SSSS; ISSS; SISS; IISS: SSIS; ISIS: SIIS; IIIS; SSSI; ISSI: SISI: IISI; SSII; ISII; SIII; IIII).

The author has added that Udgrāha is composed of the first three Pādas and Dhruva with the other three. Ābhoga is composed of other Padas and it ends with Jivanāda (sthāyi svara). It has three Dhātus, belongs to Tārāvalī Jāti and is Niryukta.

9, Vastu— It has five Pādas. The first, third and the fifth padas are of fifteen mātrās each, whereas the second and the fourth Pādas are of twleve mā rās each. The author has not mentioned as to how does the first half ends but has stated that the second half ends with Svaras and Pāṭas and the fifth concludes with Svaras and Tenakas.

According to Kallinātha the first two Padas constitute the first half and the last three constitute the second half.

According to SR the first half ends with Svaras and Pāṭas and the second half with Svaras and Tenakas.

The author has further added that Udgrāha is composed in the aforesaid way and Dhruva is composed with Dodhaka metre (SII SII SII S S). Then Ābhoga is composed with other Padas and it ends with Tenakas in Vastu Tāla. It has three Dhātus, is Niryukta and belongs to Ānandinī Jāti.

10. Vijaya— It is sung with Vijaya Tāla. The Udgrāha is composed with Tenakas and Svaras and the Dhruva with Pāṭas and Padas. Ābhoga is then composed in other Padas. It has five Aṅgas, three Dhātus and is Niryukta.

Refer SR 4/277.

11. Tripatha— Its Udgrāha is composed with Pāṭas and Birudas & Dhruva is composed with Svaras Ābhoga is in other Padas. It has five Aṅgas and three Dhātus and is Aniryukta (according to Kallinātha it is Aniryukta as it is not governed by the provisions of Tāla).

12. Caturmukha— It has four Pādas. They are sung with Svaras, Pāṭas, Padas and Tenakas, set in Sthāyī and other Varṇas. Udgrāha is composed of the first two and Dhruva with the remaining two parts. Ābhoga is composed with other Padas. The remaining description is the same as that of Tripatha.

Refer SR 4/278-279 and Kallinātha's commentary thereon.

13. Singhalīla— The Udgrāha of Singhalīla is sung with Svaras & Pāṭas and the Dhruva with Birudas and Tenakas.

Ābhoga is sung with Padas. It is set in Singhalīla tāla. It has three Dhātus, is Niryukta and belongs to Medinī Jāti.

14. Hansalīla— This is sung in Hansalīla Tāla. The Udgrāha is composed with Padas and Dhruva with Pāṭas. Ābhoga is composed with other Padas. It has three Dhātus, is Niryukta and belongs to Bhāvanī Jāti.

15. Daṇḍaka— It is composed in Daṇḍaka metre. Udgrāha is composed with Padas and the Dhruva with Svaras. Its Ābhoga is in other Padas. It has three Dhātus, is Niryukta and belongs to Bhāvanī Jāti.

Refer SR 4/281.

16. Jhampaṭa— This is a variety of Tripadi Gāthā. The first two Padas are Udgrāha the third Dhruva and after that, is Ābhoga composed with Padas. It is set in Krīḍātāla, has three Dhātus, is Niryukta and belongs to Tārāvalī Jāti.

17. Kanduka— Its Udgrāha is with Padas and Dhruva with Pāṭas Ābhoga is composed with Biruda Padas. It has three Dhātus, is Niryukta and belongs to Dīpanī Jāti.

18. Tribhaṅgī— The three Dhātus are sung with Svaras, Pāṭas and Padas respectively It is five-fold viz. (i) in Tribhangī Metre (2) with Tribhaṅgī tāla (3) with three Tālas and Rāgas (4) with three different metres (5) with the prayers of the three Gods Viz. Brahmā, Viṣṇu and Maheśa ending with two cycles of Tālas. It has four Aṅgas, three Dhātus is Aniryukta but alternatively Niryukta.

19. Haravilāsa— The first part is sung with Padas in Birudas, then the second with Pāṭas and the third with Tenakas. It is Aniryukta, has three dhātus and belongs to Ānandinī Jātī.

20. Sudarśana— Its Udgrāha is composed in Padas and Dhruva is composed with Birudas and Tenakas. Ābhoga is composed of other Padas. It has three Dhātus, is Niryukta and belongs to Dīpanī Jāti.

21. Svarāṅka— The three Dhātus Udgrāha etc. are composed with Padas, Svaras and Birudas, set in one two or three Tālas. It concludes with Svaras It is sung with Mālavaśrī Rāga. The author has stated so following SR, but the Mālavaśrī rāga of the author was quite different from that of the SR as already clarified above. It is Niryukta, has four Dhātus and belongs to Dīpanī Jāti.

22. Śrīvardhana— It's udgrāha is composed with Birudas and Pāṭas and Dhruva with padas and svaras and ends with two cycles of Tāla. Ābhoga is with other Padas It has three Dhātus is Ani yukta and belongs to Ānandinī Jāti.

23. Harṣa-vardhana— This is sung with Pad s, Birudas Svaras and Pāṭas. It concludes with Udgrāha. The remaining particulars are the same as those of Śrīvardhana. According to Kallinātha the Udgrāha is composed with Birudas and Pāṭas and the Dhruva with Padas and Svaras. According to Singha Bhūpāla it is composed only with Padas and Birudas. S. Rāja adds Tāla also and describes five aṅgas.

24. Vadanam— The Udgrāha is composed with 'Chapadas' (numbers of the gaṇas are not mentioned). This appears to be a corrupt Text. The text of SR is that this Prabandha is composed with one Chagaṇa, two Pagaṇas, and one Dagaṇa, i e. SSS; SSI; SSI; S. Kallinātha interprets 2 Chagaṇas and 2 Pagana only.

The Dhruva is composed with svaras and pāṭas and Ābhoga with other Padas.

It is followed by Antarā with Svaras and Pāṭas.

The other variety is Upavadanam. It is constituted with one chagaṇa one Cagana, one Dagaṇa and one Tagaṇa i.e. SSS, SS; S; SI. The third variety is vastuvadanam, which is composed with two chagaṇas, one dagaṇa, one cagaṇa and one tagaṇa.

Kallinātha has interpreted that here Antarā is Dhruva as it is in between Udgrāha and Ābhoga and not that Antarā which appears between Dhruva and Ābhoga. Singha Bhūpāla however honours it as the middle portion.

This is Aniryukta has three Dhātus and four Aṅgas.

Verse No 465 is a true copy of SR verse No. 4/289.

The author has not mentioned the three Aṅgas (i) Biruda (ii) Tenaka and (iii) Tāla but has mentioned (i) Svara (ii) Pāta and (iii) Padas only for this Prabandha Still he has stated that it consists of four Aṅgas. According to Kallinātha this is devoid of only Birudas and Tenas. He has added that this is free of the rules of Chanda and Tāla. The author may have stated four Aṅgas following Kallinātha incompletely.

25. Caccarī— It is sung in Hindola Rāga with Caccarī Tāla and Caccarī metre, It has many Pādas, but only two are with Prāsa. It is sung with Prakṛta Padas (language) in the Spring festival. The description is an incomplete form of SR 4/290A &B and 291B and 292A.

The first half is Udgrāha and the second is Dhruva. Ābhoga is composed with other Padas.

This has three Dhātus is Niryukta and belongs to Tārāvalī Jāti. It's presiding deity is Kāmadeva.

26. Caryā— The Padas of caryā are composed with four Gaṇas of Āryā but are devoid of Jagaṇa It is rich in spiritual import and is embellished with Prāsa at the end of Padas It is sung with Dvitīya Tāla or other Tālas of the same mātrā. It has three Dhātus, two Aṅgas and is Niryukta.

SR reads that Caryā is composed in metres like Paddhaḍı. It adds that it is two fold (i) Pūrṇa and (ii) Apūrṇa. Every fold has further two varieties viz. (i) Sama Dhruva and (ii) Viṣama Dhruva

Refer SR 4/292-294.

27. Paddhaḍı— Devoid of Jagaṇa, it is composed with the metre of 16 Mātrās. The author has concealed the name of the metre. SR clearly names it as "Paddhaḍı".

It is with Prāsa at the end of two Padas and is composed in many ways. Udgrāha is composed with Birudas and this first part ends with Svarās Dhruva is also composed with Birudas, but ends with Pāṭas. Ābhoga is with other Padas

It has three Dhātus, is Niryukta and belongs to Ānandinı Jāti.

28. Rāhaḍi— In this Prabandha battle description in composed in vıra rasa and it has many Pādas. It has three Dhātus viz. Udgrāha, Dhruva and Ābhoga, two Aṅgas; and is Aniryukta

29. Vırāśrı— It's Udgrāha is with Padas, Dhruva with Birudas and the Ābhoga is composed with other Padas. This has three Dhātus, is Aniryukta and belongs to Bhāvanı Jāti.

30. Mangalācāra— It is composed in either Gadyas or Padyas or in both. It is sung with Nissārū Tāla in Śrı Rāga and is devoid of Svaras at the end of its half portion. The Udgrāha and Dhruva consist of two Tālās respectively and Ābhoga is with Padas. It is Niryukta and belongs to Bhāvanı Jāti.

Refer Kallinātha commentary (P. 330 of SR Part II).

31. Dhavala— It is three fold (i) Kīrti (ii) Vijaya and (iii) Vikrama. The first comprises of four, second of six and the third of eight Pādas.

The first and the third Pādas are composed with two Chagaṇas and the second and the fourth with either one Tagaṇa or one Dagaṇa in addition, in Kīrtidhavala

In Vijaya the first, second fourth and the sixth Padas have two Dagaṇas each and the third and the fifth Padas consist of one Chagaṇa or Pagaṇa in addition.

Kallinātha has viewed that the fourth Pada has three cagaṇas and one Dagaṇa and the second Pada has three Dagaṇas in Vikrama. The fifth has the same as fourth i e three Cagaṇas and one Dagaṇa and the seventh has the same as the second Pada has, i.e three Dagaṇas only.

It is supposed that Kallinātha and Singha Bhūpāla commented on the texts of the MSS which were before them.

The author has further stated that the sixth and the eighth are composed with four Dagaṇas.

The prabandha is sung either with phrases of blessing in padas or otherwise at the discretion based on popular tradition.

32. Mangala— Where five cagaṇas are sung with, slow tempo in each Pāda, with auspicious words, like 'Śankha Cakra etc., in Śrī Rāga or Mālavaśrī Rāga. It has first three Dhātus, two Aṅgas and is Niryukta. SR adds that it is sung with Mangala metre. Kallinātha has stated that it has five cagaṇas in each Pāda.

33. Ovi— It is sung in local dialect in 3 parts with Prāsa (i.e. use of two or more words in close connection

with the same letter as a device in a verse) and employing the word Ovi at the end.

It's varieties are discerned by the repetition of one or more of its three Pādas separately and by providing Prāsa in its words differently, in the beginning, middle and end of one or more of its Pādas. It is sung in many metres and is popular among the people.

34. Loli— It is composed in Prākṛta Padas is sung in three parts and is beautified with Prāsas employing the word Loli in the end.

35. Ḍholları— It is composed in Lāṭa language in Dohada metre and is adorned with the word Dhollari in the end.

36. Danti— The Chief Prāsa is Anuprāsa in this Prabandha, having three parts provided with the word Danti in the end.

These (Ovi etc.) four Prabandhas belong to Tārāvali Jāti and are Aniryukta having only two Dhātus viz. Udgrāha and Dhruva. They are devoid of Melāpaka and Ābhoga.

SEVEN SĀLAGA SŪḌA PRABANDHAS

(1) Dhruva— Its Udgrāha is composed with two parts having identical tonal structure. It is followed by the third part Dhruva, composed with svaras of higher pitches. All of these three parts are sung twice Then Ābhoga is sung in two sub parts, the first consisting of two portions of identical structure and, the second comprising of Svaras of higher pitches. The name of the Hero is contained in the Ābhoga. The Prabandha concludes with the first part of Udgrāha.

It is sixteen fold. These varieties are obtained by successively adding one syllable to the initial

eleven syllables upto 26 to each khaṇḍa. The Padas are of similar meaning The varieties are—(i) Jayanta (ii) Śekhara (iii) Utsāha, (iv) Madhura (v) Nirmala (vi) Kuntala (vii) Kāmala, (xiii) Cāra, (ix) Nandana (x) Candraśekhara (xi) Kāmoda, (xii) Vijaya, (xiii) Kandarpa (xiv) Jayamaṅgala, (xv) Tilaka and (xvi) Lalita

Jayanta is sung in Śṛngāra rasa with Rāsa Tāla, Śekhara is sung in Vīra rasa with Nissāru Tāla. Utsāha is sung with ratimaṇṭha Tāla in Hāsya rasa. Madhura is sung in Karuṇā rasa with Hayalīla Tāla. Nirmala is sung in Śṛngāra rasa and Krīḍā Tāla. Kuntala is sung with Laghuśekhara Tāla in Adbhuta rasa. Kāmala is sung in Jhampā Tāla in Vipralambha. Cāra is sung with Vīra rasa in Nissāru Tāla. Nandana is sung in Vīra and Śṛngāra rasas with Ekatāli Tāla. Candraśekhara is sung in Hāsya rasa with, Pratimaṇṭha Tāla. Kāmoda is sung in Śṛngāra rasa in Pratimaṇṭha Tāla. Vijaya is sung is Hāsya-rasa with Dvitīya Tāla. Kandarpa is sung in Adi Tāla and Hāsya Rasa. Jaya-maṅgala is sung with Krīḍā Tāla in Śṛngāra and Vīra rasas. Tilaka is sung with Ekatāli in Śṛngāra and Vīra rasas. Lalita is sung with Pratimaṇṭha Tāla in Śṛngāra rasa.

This is Niryukta, has three Dhātus, two Aṅgas and belongs to Tārāvalī Jāti.

For complete description refer SR 4/315-331.

(2) Maṇṭha— It's Udgrāha is constituted either with two Yatis or one Virāma. (Yatı & Virāma here mean metrical pauses as viewed by Kallinātha). Dhruva is sung twice followed optionally by Antarā and is again sung with Dhruva. Ābhoga is sung once and it coucludes with Dhruva. This is sung with Maṇṭha Tāla.

It is six fold with the varieties of Tālas They are (i) Jayapriya (ii) Maṅgala (iii) Sundara (iv) Vallabha (v) Kalāpa ond (vi) Kamala.

They are sung in

Sl. No.	Name of the variety	Tāla	Gaṇa	Rasa
(i)	Jayapriya	Maṇṭha	Ja	Vīra
(ii)	Maṅgala	—do—	Bha	Śṛṅgāra
(iii)	Sundara	—do—	Sa	—do—
(iv)	Vallabha	—do—	Ra	Karuṇā
(v)	Kalāpa	—do—	Na ending with Virāma	Hāsya
(vi)	Kamala	—do—	As in Jhampā Tāla (0∂l).	Adbhuta

In another school Maṇṭha Prabandha is fitted in Raṅgodyota and Caccatapuṭa Tālas.

3 Pratimaṇṭha— The characters of Pratimaṇṭha's varieties are similar to those described in Maṇṭha. The Dhātus Udgrāha etc. are with the following varieties of Tāla but it is sung in Pratimaṇṭha Tāla.

It's four varieties are sung as under :—

Sl. No.	Variety	Mātrās	Rasa
(i)	Amara	One Guru (S)	Śṛṅgāra
(ii)	Tāra	As in Jhampā Tāla (0∂l) (SR reads (0∂ll)	Vīra & Raudra
(iii)	Vicāra	Nagaṇa with Virāma (IIf)	Karuṇā

(iv)	Kunda	Three laghus having one Virāma in the middle (I f I)	Adbhuta
		Matter as in Verse 4/343A of SR has been omitted by the author.	

4, Nissāru — It is composed in Nissāru Tāla. It is six fold. The varieties are as under :—

Sr.	Name	Mātrās	Occasions on which sung.
(i)	Vaikunda	As in Kuḍukka Tāla (0011).	Maṅgala
(ii)	Ānanda	As in krīḍā Tāla (66)	Ānanda
(iii)	Kāntāra	As in Rati Tāla (IS).	Vipralambha Śṛṅgāra
(iv)	´Samara	As in Hansalīla (f f)	Vīra
(v)	Vāñchita	11100	Sarva Siddhi
(vi)	Viśāla	1001	Sambhoga

5. Aḍḍatāla Prabandha — It is composed in Aḍḍatāla It is six fold as under :—

Sr.	No. of variety	Mātrās	Rasa
(i)	Niśśaṅka	One laghu, 1 guru and 2 Drutas (1 SOO)	Adbhuta
(ii)	Śanka	Prattāla (100)	Vīra and Śṛṅgāra
(iii)	Śīla	Jhampatāla (061)	Śānta
(iv)	Cāra	001S	Vīra and Adbhuta
(v)	Makaranda	00S SR reads 00ss	Śṛṅgāra
(vi)	Vijaya	001 (as in Dvitiya Tāla)	Vīra

(vii) Ekatāli— It is composed in Ekatāli Tāla and is three fold. The varieties are as under :—

Sr. No	Variety	Particulars
(i)	Ramā	Udgrāha is with the singing of Gamakas without using words (Prayoga) Dhruva is sung with Ālāpa and Ābhoga with other Padas According to Singha Bhūpāla Udgrāha is sung once with two pauses.
(ii)	Candrikā—	Udgrāha has two parts and Dhruva is sung with Gamakālāpa. The Ābhoga is with other Padas with Yati and Anuprāsa.
(iii)	Vipulā—	The Udgrāha is with Ālāpa Padas, and Dhruva is with other Ālāpa. Ābhoga is sung with other Padas. This is an incomplete description. SR 4/356-361 may be referred.

Maṇṭha etc. have three Dhātus, 2 Aṅgas are Niryukta and belong to Tārāvali Jāti- Alternatively they are with the 4th Dhātu Antarā. The 7 names in other school are Dhruva, Maṭhya, Rūpaka, Jhampā, Trivaḍa, Aḍḍa and Ekatāli.

RĀSAKA PRABANDHA (530-3)

The author has stated :—

'चतुर्विधो भवेदेष न लक्ष्ये दृश्यते तथा ।'

'All the four varieties of this Prabandha viz. (i) Vinoda (ii) Varada (iii) Nanda and (iv) Kambuja had become obsolete in that period', but; in his very next breath the author, vide verses 531-533, reproduced in inverted order the verses of SR (4/352-55) and described these unknowu varieties.

Innately, here also (531A) he stealthily expunged the name of the author of SR.

No reason has been recorded for describing the Prabandhas which were then not in use. He had promised earlier to disregard the 'Theory' which contradicated 'practice'. He had said :—

'लक्ष्यप्रधानं खलु शास्त्रमेतन्निशङ्कदेवोऽपि तदेव वष्टि ।
यल्लक्ष्मलक्ष्यप्रतिबन्धकं स्यात् तदन्यथानेयमिति ब्रुवाण ॥'

SCI/12

"His view that 'Practice' was preponderant in the scriptural precept of 'Music' and that the Theory opposing it should utterly be disregarded, corroborated with the verdict of Śārngadeva".

The author's describing obsolete Prabandhas sounds that the proclamation as made in the end of each chapter of this book that he codified the music which was then in practice but was contradicting the Theory laid down in the then available books was perfidious.

Thereafter, the author has stated vide verses No. 3/540 that he would then describe some renowned Prabandhas as derived from their established rules or usage law prevalent then in that region.[1] They are :—

(i) Candra Prakāśa
(ii) Sūrya Prakāśa
(iii) Nava-Ratna
(iv) Vīra-Śṛṅgāra
(v) Rudra-Prakāśa
(vi) Raṇa-Raṅga
(vii) Daśāvatāra
(viii) Śarabhalīla
(ix) Caturaṅga
(x) Ṛtu Prakāśa
(xi) Śṛṅgāra-Hāra

Actually most of these Prabandhas are found described in the same way in the books of 11th to 15th centuries. The author flourished in the 16th century. Evidently, these Prabandhas were not new or unknown to

---

1 'प्रसिद्धाः केचिदन्येऽपि कथ्यन्ते लोकवृत्तितः ।'

NN 3/540B

the earlier authors and that their practice, if it was actually there, was then not contradicting the theory, as explained below :—

The first two are found similarly described in Sangıta Rāja of Mahārāṇā Kumbhā (1444 AD) vide verses 2/4/4/54-60 and 2/4/3/119-22, with the names 'Candrakalā' and 'Satva-Sūrya-Prakāśa' respectively.

'Vira-Śṛṅgāra' is found described at length in Sangıta Rāja-2/4/4/18-26. The author appears to have extracted briefly that delineation.

This Prabandha is found similarly in the following books also :—

(1) Sangıta Śiromaṇi by Paṇḍita Maṇḍalı (1429 AD) P. 316, and (2) Sangıta Ratnāvalı by Somarājadeva (1177 AD) (BKP 946).

'Raṇa-Raṅga' is found in the same way in :—

(1) Haripālıya by Haripāla (1175 AD) (BKP 552),
(2) Mānasollāsa by Someśvara (1140 AD) (16/4/361)
(3) Sangıta Śiromaṇi by Paṇḍita Maṇḍalı (ms f. 356), &
(4) Sangıta Rāja by Kumbhā (2/4/4/27).

'Daśāvatāra' appears to have been extracted from Sangıta Rāja (2/4/2/381-7).

'Śarabha-Līla' is found described similarly in the following books :—

(1) Mānasollāsa by Someśvara (16/4/338).
(2) Haripālıya by Haripāla (BK. P. 656).
(3) Sangıta Śiromaṇi by Paṇḍita Maṇḍali (f. 335). &
(4) Sangıta Rāja by Kumbhā (2/4/3/138-141).

'Caturaṅga' is similarly found in :—

(1) Mānsollāsa by Someśvara (16/4/353).
(2) Saṅgıta Śiromaṇi (P. 347-8).

and

(3) Saṅgıta Rāja (2/4/4/66-71).

ŚṚṄGĀRAHĀRA

In Ratnāvalī one 'Śṛṅgāra Tilaka' is found similarly described (4/133).

Kumbhā had remarked that numerous other Prabandhas were also found described in the books accessible to him, but he avoided their delineation, presumably considering them as unimportant.[1] The remaining three Prabandhas may have been taken from such books.

The author has, for reasons best known to him, refrained from stating the names of the books in which the Theory was found contradicting the practice.

No veil of secrecy can be drawn over the glaring truth that the author copiously copied or extracted mostly the verses of SR liberally in the 3rd chapter, excepting the descriptions of the 66 rāgas and their Vikṛta Svaras. He had himself admitted that he described these rāgas following a particular school.[2] This was also, as such, none of his contribution.

Rāmmāmtya (1550 AD), the predecessor-cum-contemporary of the author remained honest in this respect. He clearly and frankly stated that Saṅgīta Ratnākara may be referred to for Prabandhas, as they are intelligibly explained therein[3] Had the theory laid-down in SR (1235AD), in respect of Prabandhas been contradicting the practice as in 1550 AD,. Rāmāmātya would not have said so. The Prabandhas were, as such, not actually contradicting the theory found in SR. The verdict of Rāmāmātya, an eminent musicologist of that era, is the best evidence.

To substantiate, a chart showing the verses of SR and other books, copied or extracted by the author in this chapter is appended below :—

---

1. अन्येऽपि सन्ति भूयांसः प्रबन्धाः शास्त्रगोचराः ।
न तान् ब्रवीम्यहं ग्रन्थविस्तरत्रस्तमानसः ॥
(S. Rāja 2/4/4/102)

2. 'केषांश्चिन्मतमाश्रित्य कति रागान् वदाम्यहम् ।'
N.N. 3/150s

3. Penultimate verse of SMK.

Chart showing verses of SR and other works copied or extracted by the author in the third chapter of N.N.

Sl. No,	Verse No, of N.N.	Copy of SR Verse No.	Inverted copy of SR Verse No.	Remarks
1.	3/2	3/22B and 3/23A	x	
2.	3/3	3/23B	x	
3,	3/78	x	3/17A read with 3/13B	
4.	3/8A	x	Inverted copy of 3/14B read with 3/18A	
5.	3/8B	x	—do— 3/15B read with 3/16A	
6.	3/9A	x	3/15B	
7.	3/10A	x	3/52A and 83A	
8.	3/10B	Practically a copy of 3/82		
9.	3/11B	x	Prose of Kallinātha's commentary on SR 3/13.	
10.	3/16B	x	1/3/25A & 26B	
11.	3/17A	x	1/3/25-26B	
12.	3/18A	Practically a TC -3/31A	x	
13.	3/18B	x	1/3/23B	
14.	3/19A	Practically a TC. 1/3/3B	x	
15.	3/ 9B	3/35B	x	
16.	3/20A	Practically a TC. 3/32A		
17.	3/20B	x	1/3/31A	
18.	3/21A	x	1/3/2B read with 1/3/31A	
19.	3/21B	x	3/26B	

20.	3/22B (ii)	3/38B	x
21.	3/23A & B	x	1/3/3A & B
22.	3/24A	Practically a TC. 1/3/4B	x x
23.	3/24B	x	Singha Bhūpāla's Commentary. P. 61 of SR. I
24.	3/25A&B	Practically a T.C. of 1/3/5A	x
25,	3/26-27	x	1/3/7A & B
26.	3/28-29	x	1/3/8B
27.	3/30B	x	1/3/23A
28,	3/31A	Practically a TC. of 1/3/23B	x
29,	3/31B	1/3/24A	x
30.	3/32A-33A	x	1/3/35-38
31.	3/38	1/3/47B	x
32.	3/39	1/3/48	x
33.	3/40A&B	x	1/3/49A & B
34.	3/41A	x	1/3/50B
35	3/42B	Practically a TC. of 1/7/3A	x
36.	3/43A	—do— 1/7/34A & 1/7/381B	x
37.	3/43B	1/7/41A	x
38.	3/46B & 47A	1/3/46B & 47A	x
39,	3/48B	x	1/4/1A
40.	3/52A	1/4/9A	x
41.	3/53A to 54A	x	1/4/12B to 13A
42.	3/55 A&B	Practically a TC. of 4/10	x
43.	3/58A	x	Both extracted from N.S.—Prose appearing between 28/34 and 35 and Dattila's verse 36.
44.	3/58B	x	

45.	3/59A & B	x	1/4/32 and 1/4/62A
46.	3/60A & 60B	x	1/4/62A and Kalinātha's commentary
47.	3/61A	Practically a TC of SR 1/4/63A	x
48.	3/63B	x	1/4/60B (Practically a TC)
49.	3/64A & B	x	1/4/61 A&B and 1/4/71B
50.	3/68B	1/6/1A	x
51.	3/69A	1/6/1B	x
52.	3/69B	1/6/2A	x
53.	3/70A to 71A	x	1/6/2B
54.	3/71B	Practically a TC of SR 1/6/3A	
55.	3/72A	1/6/3B	x
56.	3/72B	Practically a TC of SR 1/6/4A	x
57.	3/73A	—do— 1/6/4B	x
58.	3/73B	x	1/6/5A
59.	3/74A	x	1/6/5B
60.	3/75	x	1/6/14
61.	3/76-77	x	1/6/26-29 (The author has extracted only 13 names out of 25).
62.	3/78A	1/6/6B	x
63.	3/78B	50 percent TC of 1/6/7A	x
64.	3/79A	x	1/6/8A & B
65.	3/79B	x	1/6/9A
66.	3/80A	x	1/6/9B slightly changed
67.	3/80B	1/6/10A	x
68.	3/81A	1/6/10B	But to expunge the name of the author of SR an interpolation has been made.
69.	3/81B	x	1/6/11A
70.	3/82A	1/6/11B	x
71.	3/82B	1/6/12A	x
72.	3/83A	1/6/12B	x
73.	3/83B	1/6/16A	x
74.	3/84A	1/6/16B	x

75.	3/84B	1/6/17A	x
76.	3/85A	1/6/21A	x
77.	3/85B	Practically a TC of SR 1/6/21B	x
78.	3/86A	1/6/23A	x
79.	3/87B	1/6/23B, but name changed	
80.	3/87A	1/6 22A	x
81.	3/87B	1/6/22B	x
82.	3/88A & B	x	1/6/18B and 19A
83.	3/89A & 89/B	1(6/20A and 1/6/20B	x But with an interpolation to remove the name of the author of SR 1/6/26A.
84.	3/90A	x	1/6/26A
85.	3/90B & 3/91A	1/6/32B 1/6/33A	x but with an interpolation to expunge the name of the author of SR.
86.	3/91B & 3/92A	1/6/41B 1/6/42A	x but with an interpolation expunging the name of the author of SR.
87.	3/92B & 93A	1/6/37A & B	x
88.	3/93B	1/6/36A	x
89.	3/94A	1/6/36B	x
90.	3/94B	1/6/38B	x
91.	3/95A	1/6/39A	x
92.	3/95B	1/6/42B	x
93.	3/96A	1/6/43A	x
94.	3/98 A & B	1/6/35A & B	x
95.	3/99	1/6/44A&B &45A	x
96.	3/100A	1/6/46B & 47	x
97.	3/101A	1/6/50B	x
98.	3/101B	1/6/51A	x
99	3/102A	1/6/43B & 44A	x
100	3/102B	1/6/53A	x
101.	3/103A	1/6/53B	but with an interpolation expunging the name of the author of SR.

102.	3/103B	x	1/6/638
103.	3/104A	1/6/64A	x
104.	3/104B	1/6/64B	x
105.	3/105A	1/6/65A	x
106.	3/105B	x	3/87A
107.	3/106A	3/87B	x
108.	3/106B	3/88A	x
109.	3/107A & B	3/88B & 89A	x
110.	3/108A	3/89B	x
111.	3/108B	3/90A	x
112.	3/109A	x	3/90B & 91A
113.	3/109B	3/91B	x
114.	3/110A	x	3/92A
115,	3/110B	Practically a TC. of SR 3/92B	x
116.	3/111A	— do — 3/93A	x
117.	3/111B	— do — 3/93	x
118.	3/112A	— do —	3/94A & B
119.	3/112B	Practically a TC of 3/95A	x
120.	3/113A	x	3/95B & 96A
121.	3/113B	x	3/96B
122,	3/114A	3/97B	x
123.	3/115A & 115B	x	3/97B to 112. The author has selected & taken only 10 names out of the 96 Sthāyās found in SR.
124.	3/116A	Practically a TC of SR 3/128B	x
125.	3/116B	x	3/129A
126.	3/117A	Practically a TC of 3/129B	x
127.	3/117B	x	3/112B
128.	3/118A & B	3/39A & B	x
129.	3/119A	x	3/40A
130.	3/119B	x	3/40B & 41A
131.	3/120A	x	3/41B
132.	3/120B	3/42B	x

133.	3/121A & B	x	3/47A & 48B
134.	3/122A	3/48A & B	except an interpolation to expunge the name of the author of SR.
135.	3/122B	x	3/113A
136.	3/123A	x	3/114-115
137.	3/123B	3/120B	x
138.	3/124A	3/121A	x
139.	3/124B	3/121B	x
140.	3/125A & B	3/122A & B	x
141.	3/126A & B	3/123A & B	x
142.	3/127A & B	3/124A & B	x
143.	3/128A	3/125A	x
144.	3/128B	3/202A	x
145.	3/129A	Practically a TC of 3/202B	x x
146.	3/129B	2/23B	
147.	3/130A	2/24A	x
148.	3/130B	2/24B	x
149.	3/131A & B	x	3/189B with commentaries of Kallinātha and Singha-Bhūpāla.
150.	3/132A	x	3/189B & 190A
151.	3/132B	x	3/191A
152.	3/133A	x	3/190-193
153.	3/133B	x	— do —
154.	3/134B	Practically a TC of 3/194A	x
155.	3/134A	3/193B	x
156.	3/136A	3/193A	x
157.	3/136B	3/194A	x
158.	3/137A	3/195A	x
159	3/137B	3/195B	x
160.	3/138A	x	2/25A
161.	3/ 38B	3/197A	x
162	3/139A	x	3/197B
163.	3/139B	Practically a TC of 3/198A	x
164.	3/140A & 3/140B	3/198B & 3/199A	x

165.	3/141A	Practically a TC of 3/199B	x	
166.	3/141B	3/200A	x	
167.	3/142A	3/200B	x	
168.	3/142B	3/201A	x	
169.	3/143A	3/201B	x	
170.	3/144A	3/196A	x	
171,	3/144B	3/196B	x	
172	3/145A & B	x	x	True copy of Br. Deśi V-281.
173,	3/235A	x	4/3A	
174.	3/235B	x	4/3B	
175,	3/236A	Practically a true copy of 4/4B.	x	
176.	3/236B	x	4/5A to 6B	
177.	3/237A	x	— do —	
178.	3/237B	x	— do —	
179.	3/238A	x	4/7A	
180,	3/238B	x	x	True copy of the verse of S.S.S. referred to in Singha-Bhūpāla's Commentary, SR. II, Page. 210
181.	3/239A	x	4/7B–12A	
182.	3/239B-240B	x	—do—	3/240B is practically a TC of 4/9
183.	3/241A	4/10A	x	
184.	3/241B	x	4/12A	
185.	3/242A	x	4/11B	
186.	3/242B	x	4/12B	
187.	3/243A	x	4/13A	
188.	3/243B	x	4/14A	
189.	3/244A	x	4/15A	
190.	3/244B	x	4/17A	
191.	3/245A	x	4/18B	
192.	3/245B	x	4/16-18	
193.	3/246A	x	4/15	
194	3/246B to 247B	x	4/19B-21A	& Singha-Bhūpāla's commentary, SR. P. 214.

195.	3/248A	4/21B	x
196.	3/248B	x	4/22A
197.	3/249A-258B	x	4/57-62
198,	3/259A & B	x	4/63 A&B
199.	3/263	4/60A to 61A	x
200.	3/264A & B	Practically a TC 4/61B to 62B	x
201.	3/278A & B	4/23B & 24A	x
202.	3/279A	4/24B	x
203.	3/279B	4/25A	x
204,	3/280A	4/25B	x
205.	3/280B	4/26A	x
206.	3/281A	4/26B	x
207.	3/281B	4/27A	x
208.	3/282A	x	4/28A read with 4/24A
209.	3/282B	4/29B	x
210.	3/283B	4/30A	x
211.	3/284A	4/30B	x
212.	3/284B	4/31A	x
213.	3/285A	4/31B	x
214,	3/285B	4/32A	x
215.	3/286A	4/32B	x
216.	3/286B	4/33A	x
217.	3/287B	4/ (?)	x
218.	3/288A	Practically a TC. of 4/314B	x
219.	3/288 & 89A	x	4/33B-35B
220.	3/290B	4/47A	x
221,	3/291A & B	x	4/433-35B
222.	3/292A to 297A	x	3/34-41
223,	3/297B & 299A	4/43 & 44B	x
224.	3/299B	4/47A	x
225,	3/300A	4/47B	x
226.	3/300B	4/48A	x
227.	3/301A to 302B	x	4/48-49
228.	3/303A-305B	x	4/49-52
229.	3/306A & B	Practically a TC of 4/51A & TC of 4/51B	x

230.	3/307A	x	4/52A and commentary by Kallinātha omitts
231.	3/308A & B	4/52B & 4/39B	x
232.	3/309A & B	x	4/53A read with 4/132A
233.	3/310A-311A	x	4/132A & commentary of Kallinātha on it.
234.	3/311-B	x	4/134A
235.	3/312A & B	x	4/134B
236.	3/313A	Practically a TC of 4/135A	x
237.	3/313B	x	Kallinātha's commentary, SR II P. 253.
238.	3/314-15	x	4/139-40A Name of the author of SR expunged.
239.	3/316A	Practically a TC of 4/140B	x
240.	3/317	x	4/132-44 & Kallinātha's commentary on them.
241.	3/318-9	x	4/145 A to 146A
242.	3/320A	x	Singha Bhūpāla's commentary on 4/145B-148A
243,	3-320B	Practically a TC of 4/147A	x
244.	3/321A	4/147B (practically)	x
245.	3/321B	4/148A	x
246.	3/322A to 324B	x	Kallinātha's commentary SR II P. 250
247.	3/325A to 326B	x	4/152-153
248.	3/327A	4/154A	x
249.	3/327B	4/154B	x
250.	3/328 to 29A	x	Kallinātha's commentary, SR II P. 259
251.	3/329B-332B	x	4/155-157
252.	3/333A-334A	x	Kallinātha's commentary, SR II P. 623
253	3/334B-335B	x	4/169A-170A
254	3/336A & B	x	Kallinātha's commentary. SR. II P. 267
255.	3/337A	4/175B	x

256.	3/337B-338A	x	4/176A & Kallinātha's commentary, SR. II P. 267
257.	3/338B	Practically a TC of 4/180A	x
258.	3/339A	—do— 4/180B	x
259.	3/339B	4/181A	x
260.	3/340A-41A	x	Kallinātha's commentary at P. 269 SR. II
261.	3/341B to 342B	x	4/181B-182A
262.	3/343A & B	x	Kallinātha's commentary at P. 269 SR. II
263.	3/344A	4/182B	x
264.	3/344B	x	4/183A
265.	3/345A	x	4/183B
266.	3/345B-46B	x	Kallinātha's commentary at P. 270 of SR. II
267.	3/347A	x	4/184A
268.	3/347B	4/184B	x
269.	3/348A-348B	4/185A	4/185B & 186
270.	3/349A & B	x	4/186B & 187A
271.	3/350A & B	x	4/188B & 189A
272.	3/351A & B	x	4/190A & B
273.	3/352A	4/191B	x
274.	3/352B	4/192A	x
275.	3/353A & B	x	4/192B to 94B
276.	3/354A & B	Practically a TC of 4/193A & B	x
277.	3/355A & B	x	4/195B & 196A
278.	3/356A-358B	x	4/196B-198B
279.	3/359A	x	Kallinātha's commentary at P. 274 SR. II
280.	3/359B & 360A	x	4/199A & B
281.	3/360B	x	Kallinātha's commentary at P. 276 SR. II
282.	3/361A to 62A	x	4/200B and 201A
283.	3/362B	x	Kallinātha's commentary at P. 277 of SR. II
284.	3/363A-364A	x	4/204B A 205A

285.	3/364B	x	Kallinātha's commentary at P. 280, SR. II
286.	3/365A-367B	x	4/209B-212B
287.	3/368A & B	x	Kallinātha's commentary, at P. 282, SR. II
288.	3/369A & B	Practically a	x
289.	3/370A & B	TC of 4/212B & 213A	
290.	3/371A & B	x	Kallinātha's commentary. at P. 285, SR. II
291.	3/372A-374B	x	4/213-19
292.	3/375A	x	Kallinātha's commentary. at P. 285, SR. II
293.	3/375B to 376B	Practically a TC of 4/219B-220B	x
294.	3/377A & B	x	Kallinātha's commentary, at P. 286, SR. II
295.	3/378A & B	x	4/221A & B
296.	3/379 A & B	x	Kallinātha's commentary. at P. 287, SR. II
297.	3/380A to 382B	x	4/222A to 223B
298.	3/383A	x	Kallināthā's commentary. at P. 289, SR II
299.	3/383B-84B	x	4/224A-225A
300.	3/385A	x	Kallinātha's commentary at P. 289 SR. II
301.	3/385B-386B	x	4/225-226
302.	3/387A	x	Kallinātha's commentary at P. 292, SR. II
303.	3/387B	x	4/231B and 232A
304.	3/388A	x	Kallinātha's commentary at P. 292, SR. II
305.	3/389A	4/233A	x
306.	3/389B	4/233B	x
307.	3/390A to 391A	x	Kallinātha's commentary P. 296, SR. II
308.	3/391B-93A	x	4/242A to 243B
309.	3/393B	x	Kallinātha's commentary P. 298, SR. II
310.	3/394A & B	x	4/244A & B
311.	3/395A-397A	x	SR. 4/246A and Kallinātha's commentary, P. 301 SR. II
312.	3/397B-399A	x	4/246 to 248

313.	3/399B to 400A	x	Kallinātha's commentary P. 301, SR. II
314.	3/400B & 401A	4/248B & 4/249A	x
315.	3/401B	4/249B	x
316.	3/402A	4/250A	x
317.	3/402B	4/250B	x
318.	3/403A	4/251A	x
319.	3/403B	x	4/251B
320.	3/404A-5B	x	Kallinātha's commentary P. 303, SR, II
321.	3/406A-408B	x	4/253B-255A
322.	3/409A	4/255B	x
323.	3/409B	Practically a TC of 4/256A	x
324.	3/410A-411A	x	Kallinātha's commentary P. 304-305, SR. II
325.	3/411B-412B	x	4/256B and 257
326.	3/413A	4/257B	x
327.	3/413B	Practically a TC 4/258A	x
328.	3/414A-419A	x	4/256-262
329.	3/419B & 420A	4/264A & B	x
330.	3/420B-422B	x	4/265A and Kallinātha's commentary, P. 309 SR II
331.	3/423A	Practically a TC 1/265B	x
332.	3/423B to 424A	x	Kallinātha's commentary P. 311, SR. II
333.	3/425B & 426A	x	4/266B & 267A
334.	3/424B and 425A	x	4/266A and Kallinātha's commentary P. 311, SR. II
335.	3/426B	x	4/266B
336.	3/427A & B	x	4/267
337.	3/428A to 431A	x	4/268-270 and Kallinātha's commentary, P. 312-3 SR. II
338	3/431B to 434A	x	4/271-272 and Kallinātha's commentary, P. 315 SR II
339.	3/434B to 437A	x	4/272B to 274B and Kallinātha's commentary, P. 316 SR. II
340.	3/437B-440A	x	4/275-276 and Kallinātha's commentary P. 317, SR. II

341.	3/440B-441B	x	4/277 and Kallinātha's, commentary P. 318 SR. II
342.	3/442A & B	x	4/278A & Kallinātha's commentary P. 319 SR. II
343.	3/443A-444A	x	4/278B and Kallinātha's commentary, P. 319 SR. II
344.	3/444B-45B	x	4/279B and 280A and Kallinātha's commentary P. 319 SR. II
345.	3/446A-47A	x	4/280B and Kallinātha's commentary, P. 320 SR. II
346.	3/447B to 449A	x	4/281 and —do— P. 321 Ibid.
347.	3/449B to 450B	x	4/282A and —do— P.321-322 Ibid.
348.	3/451A & 452A	x	4/282B and —do— P. 322 Ibid.
349.	3/452B	4/283A	x
350.	3/453A-454A	x	4/283B to 284B
351.	3/454B to 455B	x	Kallinātha's commentary, P. 323 Ibid.
352.	3/456A to 457B	x	4/285A and Kallinātha's commentary. P. 323 Ibid
353.	3/458A to 459A	x	4/285B and P. 324 SR II
354.	3/459B and 460A	4/286A & B	x
355.	3/460B & 461A	x	Kallinātha's commentary, P. 324 SR II.
356.	3/461B-462A	x	4/287A & B
357.	3/462B	x	Kallinātha's commentary, P. 325 SR. II.
358.	3/463A	4/288A	x
359.	3/463B	x	Kallinātha's commentary, P. 325 SR. II,
360.	3/464A & B	x	4/288B & —do— P. 325 Ibid.
361.	3/465A & B	4/289A & B	x
362.	3/466A	x	Kallinātha's commentary, P. 325-326 Ibid.
363.	3/466B & 467A	x	4/290A & B
364.	3/467B	4/291A	x
365.	3/468A to 469A	x	Kallinātha's comm. P. 326-7; SR. II.
366.	3/470A	4/293A read with 4/292B	x
367.	3/470B	x	4/293A

368;	3/471A & B	x	Kallinātha's commentary. P. 327-8 SR. II.
369,	3/472A to 474B	x	4/295 and —do— P. 328-329
370.	3/475A	4/296A	x
371.	3/475B	x	4/296B
372.	3/476A and B	x	Kallinātha's Commentary, P. 329, SR II.
373.	3/477A & 78A	x	4/297A —do— P. 329 Ibid.
374.	3/478B	4/297B	x
375.	3/479A to 480A	x	Kallinātha's commentary, P. 330, SR. II.
376.	3/480B	4/298B	x
377.	3/481A	4/299A	x
378.	3/481B	Practically a TC of 4/299B	x
379.	3/482A	4/300A	x
380.	3/482B	4/300B	x
381.	3/483A & B	4/301A & B	x
382.	3/484A & B	4/302A & B	x
383.	3/485A	4/303A	x
384.	3/485B and 486A	x	Kallinātha's commentary, P. 331-2 SR. II
385,	3/486B to 488B	x	4/303B-304A and —do— P. 332, Ibid.
386.	3/489A	4/304B	x
387.	3/489B	4/305A	x
388,	3/490A to 491A	4/305B-306B	x
389.	3/491B to 492A	4/307A and B	x
390.	3/492B & 493A	4/308A & B	x
391.	3/493B-494A	4/309A & B	x
392,	3/494B-495B	x	Kallinātha's commentary, SR. II & 4/304-310. P.333-334
393.	3/496A & B	4/310A & B	read with Kallinātha's commentary on it,
394.	3/497A to 498A	x	4/315A & B
395.	3/498B	Practically a TC of 4/316A	x
396.	3/499A & B	x	4/316B & 317A & B
397.	3/500A & B	x	4/318B & A
398.	3/501A & B	4/319A & B	x
399.	3/502A	4/320A	x

400.	3/502B	x	4/320B (practically a TC)
401.	3/503A to 504B	x	4/321A to 323B
402.	3/505A to 510A	x	4/324A to 330B
403.	3/510B	x	4/315-30 and Kallinātha's commentary on them.
404.	3/511A & B	x	4/332B and 4/333A
405.	3/512A	4/333B	x
406.	3/51·B	Practically a TC of 4/334A.	x
407.	3/513A	x	4/335B
408.	3/513B	4/334B	x
409.	3/514A	4/335A Practically a TC	x
410.	3/514B	x	4/336A-337A
411	3/515A and B	x	4/336B-337B
412.	3/516A	x	4/338A to 338B
413.	3/517B and 518A	4	4/338B to 339A
414.	3/518B	4/339B	x
415.	3/519A	4/340A	x
416.	3/519B	Practically a TC of 4/340B	x
417.	3/520A to 521A	x	4/341A to 342B
418.	3/521B	x	4/343A
419.	3/522A & 3/522B	4/344A Practically a TC of 4/344B	x
420.	3/523A	4/345A	x
421.	3/523B to 525B	x	4/345B-347B
422.	3/526A & B	Practically a TC of 4/348A to 349A	x
423.	3/527B to 529B	x	3/349A to 352A
424.	3/530A to 533B	x	4/352B to 355B
425.	3/534A	x	4/356B
426.	3/534B	4/357A	x
427.	3/535 to 537B	x	4/357-360A and Kalli. Comm. P. 340-342 SR. II
428.	3/538A & B	x	Kalli. Comm. Ibid P. 341-342
429.	3/543A to 545A	x	Extracted from Sangīta Rāja of 15th century (2/4/4/54-60)
430.	3/545B-546B	x	—do— (2/4/3/119-122)

431.	3/549A to 552B	x	Sangīta Ratnāvalī of Somarājadeva (BK. P. 946), S. Siromaṇi (ms. P 315 and S. Rāja (2/4/4/18-26).
432.	3/554-555A	x	S. Rāja (2/4/4/27). S. Siromaṇi (Ms. P. 336), and Haripāliya (BK. P. 552.
433.	3/555B-556B	x	S Rāja (2/4/2/321-327) Haripāliya BK. P. 552.
434.	3/557A-558A	x	Mānsollāsa (16/4/333), Haripāliya, (BK. P. 656). S. Śitomaṇi (Ms. P. 335) & S. Rāja (2/4/3/138-141).
435.	3/558B-59A	x	Mānsollāsa 16/4/353, S. Rāja 2/4/4/66-71 and S. Śiromaṇi (Ms. P. 347-8).
436.	3/563B to 564A	4/374	x
437.	3/564B-565A	x	4/375A & B
438.	3/565B & 566A	4/376A and 376B	x
439.	3/566B & 3/567A	Pracitcally a TC of 4/377A & 377B.	x
440.	6/567B	TC of 4/378A	x
441.	3/568A	Practically a TC of 4/378B,	x
442.	3/568B	Practically a copy of SR. 4/379A	x
443.	3/569A to 570A	4/379B to 380 B	x
444.	3/571B to 574A	Practically a TC 3/2A to 11	x
445.	3/574B	3/9A	x
446.	3/575A to 578A	3/9 to 3/12	x

For the sake of convenience it may be recorded that the translation of the Sanskṛta and allied alphabets has been done in accordance with the accepted resolution appearing at Page 256 of the Volumes 54-55/1979-80 (Combined) (New Series) of the Journal of the Asiatic Society of Bombay excepting the names of a few persons of historical importance. They have, however, been reproduced here in the same style in which they appear in the concerned books.

Whereever the text of the mss has not been found in order, the proposed correct text has been exhibited there in small brackets-the pair of marks ( ) : but where any part of the text has not readable or decipherable. or found missing, in the mss, the same has been borrowed from the other works and enclosed in big brackets. [ ]:

NARTANA NIRNAYA

CHAPTER I

PART I

All the 35 stanzas of this part are available only in the three mss of the Pothikhānā Library of H H. the Mahārājā of Jaipur, (Q.R and T.). out of which 16 stanzas have duly been discussed.

In respect of verses from 1/1/17 to 1/1/29, the position is as under:—

Verses 1/1/17, 19, 20A, 24, 26, 27 and 29A are true copies of SR 1/2/1, 1/2/2, 1/3/3A, 1/1/26B-27A, 1/18, 1/1/29 and 1/1/30A respectively.

Verse 1/1/20B and 21A is an inverted copy of SR 1/2/166B-165A.

Verse 1/1/21B is based on SR 1/2/167B and Verse No. 1/2/165B and B is based on SR 1/2/167A and 165B respectively.

Verses 1/1/24 and 26 are true copies of SR 1/1/26B-27A and SR 1/1/28 respectively.

Verse 1/1/27A and B is a true copy of SR 1/1/29A and B.

Verse 1/1/29A is a true copy of SR 1/130A.

Verse 1/1/29B and C has been copied by the author from Yājña-valkya Smṛti.

The prose appearing between verses 1/1/29 and 1/1/30 is a copy of commentary of Kallinātha on SR 1/2/30.[1]

---

1. (XIX) SR. I P. 17

Verses from 1/1/30 to 33 have been reproduced from the author's earlier work (Rāga Candrodaya (SRC 2/2-5).

PART II

The author has stated very clearly in the opening verse of this part that he commenced the composition of Nartana Nirṇaya with that benedictory verse :—

ईशं यतिलयोपेतं वर्णभेदैरुपाश्रितम् ।
रासक्रीडामयं नत्वा वक्ष्ये नर्तन निर्णयम् ।।

It transpires that this was the first verse of the book when he started it's composition.

The first verse of the first part of this chapter is also a benedictory verse as under ;—

श्रीलक्ष्मीपतिचित्तसम्भवसकृद् भ्रू क्षेपसंज्ञाज्ञया,
विश्वाकारवती महागुणवती मायानटी नृत्यति ।
तं किं नर्त्तयतीववामननृसिंहादिस्वरूपैरलं
तौ वन्देऽखिललोकनाटकमयौ मायां च मायापतिम् ।।

The benedictory verse of the first part, followed by other 34 verses may have been added subsequently. They are not found in any other manuscript.

Thereafter, the number and names of the Artificers needed for staging a play have been mentioned (1/2/2).

(1) Tāladhartṛ— One who applies Tāla, the measurement of time in a musical performance.

(2) Mṛdangi — Player of Mṛdanga—(a kind of Drum)

(3) Gāyaka — A Songster

(4) Nartaka — A Dancer
and
(5) Naṭa — A Hero or an Actor.

The characteristic—qualities and defects of a Tāladhara are then descaibed. 1/3-11.

Thereafter, Pāṭas i.e. the particular sounds of the Avanaddha (percussion) instruments–locally known as 'BOLA', are mentioned.

The author has mentioned 20 syllables whereas Bharata had mentioned only 16, Śārṅgadeva 19, Kumbhā, Dāmodara and Śrīkaṇṭha each 20[1]

Next, three kinds of Pāṭas, as found in SR, have been reproduced:–[2]

They are (i) Śuddha (ii) Kūta and (iii) Khaṇḍa.

Then, the predominant Pāṭas of the following twenty Avanaddha instruments have been mentioned :—

(i) Paṭaha, (ii) Mṛdaṅga, (iii) Ghaḍasa, (iv) Ghaṭa, (v) Ḍhavasa (vi) Ḍhakkā (vii) Huḍukkā, (viii) Dundubhī (ix) Bherī, (x) Ḍamaru (xi) Runjā, (xii) Ḍakkā (xiii) Ḍakkulī, (xiv) Kandura[3], (xv) Tumbakī (xvi) Nissāṇa, (xvii) Sellukā, (xviii) Trivallī, (xix) Ghana Tāla and (xx) Karaṭa (1/16-21).

In SR some more names are found. They are (i) Kuḍuva. (ii) Kuḍukka, [(iii) Maṇḍiḍakkā, (iv) Jhallarī, (v) Bāṇa, (vi) Kānsya Tāla, (vii) Ghaṇṭā, (viii) Khṣudra-Ghaṇṭikā, (ix) Kamra, (x) Śuktika and (xi) Paṭṭa Vādya.[4]

---

1. 'कखगघ-टठडढ-तथदध-मरलह' (xvii) NS 33/40 and (cvi) AB 34/39
'कखगघ-टठडढण-तथदधन-रह' (xxi) SR 6/822 and additional 'मझभ' ibid 6/1034
'अपंचमकवर्गाख्यष्टतवर्गौ लघौ मलौ (xxvii)
रहाविति च वर्णानां विंशतिः पाटसंज्ञका ॥ S Rāj ms 1805 R.O R.I., Udaipur (xxx) RK reads and 'जझौ' in place of 'लघौ' and (XLV) SD reads 'जघा' in its place.
2. The first half of the verse is based on the Ist half of SR 6/1036 whereas the second half is a true copy of the same remaining portion of the verse of SR,
3. This name is not found anywhere else.
4. SR 6/1033-1057 and 6/1171-1207.

The number of percussion instruments differ in other works also.[1]

Sudhākalaśa has taken Bherī as a Suṣira Vādya (Wind Instrument).[2]

Next, 13 Vādyālankāras have been defined (1/21-32). Some of them are described by other authors under other heads. They are :—

Sr. No.	Name as in NN	Description by others
1.	Sama	Bharata Bhāṣya BKP. 702, Vema BKP-702 and S. Rāja ms 1805 P. 60
2.	Viṣama	Acyuta—BKP 188, Kumbha-ms 1805 RORI Udaipur Branch P. ii P. 36, 43.
3.	Cakravāla	Bharata BKP. 195 (N.S.)
4.	Vardhamāna	Abhinava Bhāratī 31/90-92
5.	Candra Kalā	Vema-B.K P. 201, Mokṣadeva ms No. 3530 S.S.K. ms SR 6/942-44, S. Rāja ms 1805 P. 49 and Bharata, B.K.P. 195, Soma Rājadeva BKP 201
6.	Śṛṅkhalā	S. Saraṇī, BK. P. 673
7.	Citra	Bharata, BK. P. 208

Thereafter four limbs of a Prabandha have been defined (1/33-35). Verses 33 and 34 are deformed shapes of the relative verses of SR.[3] Verse 35 is a true copy of such verse in SR.[4] The first half of Verse 36 is a

1. Kandura' and Tumbakī are not found in (XXX) (RK) 4/8-9 and 4/23-25), (XCV) M. 16/4/700-786, (XVIII) N.S. 33/16, 25, 27 and 32 and Sangīta-Ratnavalī (XXVI) BK. P. 796.
2. (CIV) S. Sāroddhāra 4/43.
3. (XX) (SR) 4/7-9.
4. (XXI) (SR) 6/982.

poetic form of the prose appearing in Kalānidhi Commentary of Kallinātha.[1] Verse 37 is based on SR.[2] The first half of V. 38 is a copy of SR [3] The first half verse of V. 40 is based on SR.[4] and the second half is a true copy taken from SR.[5] The Ist half of V. 41 is a poetic form of Kalānidhi commentary.[6]

It's second half as well as V. 41 to 43 have also practically been copied from SR [7] The second half of V. 47 is a copy of SR.[8] The author has however disturbed the sequence as found in SR.

Ten Sañcās have been described according to some other school.

Next, the author has mentioned only the names of seven Sthānakas and has refrained from defining them. He has also avoided to classify them under the two heads of music-viz. Mārgi and Deśi. Ancient authors have described the Sthānkas for males and females separately but the author has been silent on this aspect. They are ;—

Sr. No.	Names as in N N.	classification as done by ancient authors
(i)	Sambatam	Deśi Sthānka.[9]
(ii) to	Samapādam)	All of them are Mārga Sangita—
	Vaiśakham)	Sthānakas which practically became
(vii)	Vaiṣṇavam)	obsolete long before the age of the
	Caturasram)	author. All of them are the Sthā-
	Āliḍham and)	nakas for males only.[10]
	Pratyāliḍham.)	

1. (XX) (SR) 4/8-9.
2. (XXI) (SR) 6/979.
3. (Ibid) 6/980.
4. (XX) (SR) 4/9.
5. (XXI) (SR) 6/988.
6. (XX) (SR) 4/9.
7. (XXI) (SR) 6/1137-39.
8. Ibid. 6/1056.
9. Ibid 6/1023, (XLIX) (Nr.) V. 870, (L) (S.C.) V. 1056 and (XXIX) (NRK) 2/1/57.
10. (XXII) (SR) 7/1019-1040. (XXVIII) NRK 2/1/3-10, (XLIX) (Nr) V. 866, (L) (S C.) V- 1051-2 and 1076, and (Sangita Ratnāvali) (XXVI) BK; P. 614

The author has placed on the top of the list—'Samhatam', which is a Deśī Sthānka. This can be presumed to be in vougu then, but the remaining 6 are all Mārgī Sthānakas. Mārga Sangīta was certainly not extant in that era. It sounds rather paradoxical that they were of any use in the Deśī Sangita which was then prevalent.

Thereafter, 'Tālastuti' has been taken up. (1/52-57). The first half of V. 55 and verse 56 are copies of the relative verses of SR.[1] Rest of the description is also borrowed from SR.[2]

Next, eight Vādya Prabandhas have been discussed. Description of three of them viz. (i) Gajara, (ii) Otā and (iii) Yati with it's auxiliary Prabandhas have been borrowed from SR.[3] The remaining five have been borrowed from other schools as under :—

(i) Vyāpakaśruti-Bhūṣaṇam	The author has himself stated it's synonym as 'Taṇḍikāvyāpti. Mahārāṇā Kūmbhā has described 'Taṇḍikā' as under ;—

'विचित्रवाद्यसम्पन्नं दीर्घङ्कलशखण्डकम् ।
तमेव तण्डिकां सर्वे तलश्रृङ्गारकं जगुः ॥
श्रोतोवहाख्यतिश्चात्र तालस्तु स्वेप्सितो मतः' ।

(BK. P. 843 This description is practically the same, as that made by the author (1/65-71).

(ii) Pāṭacāli	The author has quoted 'Śabdacāli as it's synonym (1/75). According to Kavi Rāma Kṛṣṇa 'Devendra' of 14th century had earlier defined this Prabandha BK. (3-2).

1. (XXI) (SR) 6/1178-80.
2. Ibid 1171-80.
3. (i) Gajara NN 1/2/58-63 and ibid 6/963-966.
(ii) Otā NN 1/2/63-66 and ibid 956-962.
(iii) Yati NN 1/2/85-89 and ibid 952-955,
(XCV) (M) 16/4/810-11, (Somarājadeva and Vema)
(XXVI) (BK). P. 512.

(iii) Rudra-Bhūṣaṇa — This has also been described by Kumbhā as under :—

'विचित्रवाद्यसम्पन्नं दीर्घं कलशखण्डकम् ।

अन्तस्तदाहुर्मुनयो ....रुद्रभूषणम्' ॥

(BK. P. 813 and 836).
This agrees with NN 1/76-79.

(iv) Pañcadhātuka — Even the disciple of the author—Śrīkaṇṭha has not honoured this Prabandha.

(v) Sūḍa-Krama — Out of the seven names, four are the same as found in SR. but instead of Rūpaka, Jhampaka and Trivida, (as in NN) Pratimaṇṭha, Nissāru and Rāsa are the names found in SR (NN 1/83 and SR 4/314).

The author has further stated that when 'Yati' is used as an essential component of a Dance or Vādya Prabandha, it is named Uṭṭavaṇa' (1/88), but Śāraṅgadeva has clarified that it is named so, only when played at the commencement of a Vādya Prabandha.[1]

Describing the other varieties of 'Yati' according to some other school, he has added that when it's use with 'Thonkārs is trifling. it is known as 'Pillūmūrū'. when mediocre it is 'Kaimūrū' and when plentiful, it is termed as 'Kalāsa'.[2]

When the same is composed with Ta tha da ḍha etc. it is called 'Tivāti'.[3]

---

1. (XXI) (SR) 6/954-5.
2. (XXVI) (Kumbha) (BK) P. 844.
(SMak.) (Veda) and ASL ms. No. 3468
3, Ibid. P, 2ç1-252

पिल्लुमूरू : 'गीततालानुगो यत्र नानावाद्यविनिर्मितः ।
अल्पो यः शब्दखण्डो हि धां तां धिदिगणान्तकः ॥'
(XXVI) BKP. 111' 350

कैमूरू : मानाद् द्विगुणतो प्रोक्ता ? कैमूरू लयसंयुता ? ।
(मानादिति पिल्लमूरू प्रयोगोक्तमानादित्यर्थः')

कलासः : 'विविधैः पाटशब्दैश्चालङ्कृतं यतिमिश्रितम् ।
मध्ये पिल्लमूरूयुक्तं ग्रहश्चापि मनोहरम् ॥
कलासरूपकं प्रोक्तं संगीतज्ञैः पुरातनैः ॥'
ibid P. 122

तिवटं : 'नर्वाजततवर्गेण गकारेण क्वचित् क्वचित् ।
निर्मितं बिन्दुना वर्ज्यमिति तादिग्रहोत्तमम् ॥
तालावृत्तानुगम्भीरैः तिवटं परिकीर्तितम् ॥'
ibid P. 251-2,

The author has followed some other school in respect of Prahelikā (92-103). Someśvara of the 11th century and Haripāla of 12th century had defined 'Kaiwāḍa Prahelika much before the age of the author.[1] This is as such not a contribution of the author.

TĀLAS

The definition of Tāla (1/104-5) is a copy of the definition found in SR in inverted order.[2] Similarly the definition of Mārga (1/105) also has been copied in a disordered form from SR.[3] The definition of Deśī (1/106-7) has been copied by the author from SR.[4]

---

1. Kaiwāḍa— 'पाटैर्बहुविधैर्मध्यैस्तालेन च समन्वितः ।
वर्ण्यनामसमोपेतः कैवाडः परिकीर्तितः ॥'
(XCV) M. 16/4/86

'सतालैः हस्तपाटैश्च गेयः कैवाडको बुधैः ।'
(सं.सु.) (BK) P. 149

2. (XXI) (SR) 5/3
3. (XIX (SR) 1/1/22-23
4. ibid 1/1/23-24

Thereafter, five Mārga Tālas have been defined (1/107-114).

Verses 107 to 110 have been extracted from SR.[1]

The first half of V.1110 is a true copy of SR;[2] but the author has made an interpolation. He has removed only the name of Śārṅgadeva—the author of SR and planted 'Bharata' instead.

Verse 111 is a copy of SR.[3] The first half of V. has also been copied from SR.[4] Similarly it's second half is a transcript of SR.[5] The first half of V. 113 is in utter disorder of the relative verse of SR[6] The second half of 113 and first half of 114 are transcripts.[7]

The author has described only 'Yathā Kala' variety of these five Mārga tālas and has omitted to discuss their 'Dvikala' and 'Catuṣkala' varieties.

Whether these Mārga Tālas were extant till then, has not been categorically stated by the author.

As already stated, Mārga Sangīta had become obsolete long before the age of the author and as a result of the same, his various preceding authors had to coin Deśī Tālas instead, (for their Deśī Rāgas.)

The author had not described any Mārga rāga in any of his book and as such, his defining Mārga Tālas only, was futile.

DEŚĪ TĀLAS

At the very outset, the author has remarked that disregard of the rules for Kalā, Saśabda, Aśabda, Mātrā, Graha and Nyāsa does not vitiate the Deśī Tālas (pp. 10-120).

---

1. (XXI) (SR) 5/18, 26
2. (XXI) SR, 5/27.
3 Ibid 5/27-28.
4. Ibid 5/29.
5. Ibid 5/36.
6. Ibid 5/29.
7. Ibid 5/37.

The author has mentioned five Jātis of the Deśī Tālas–(i) Caturasra, (ii) Tryasra, (iii) Miśra (iv) Sankīrṇa and Khaṇḍa (1/2/118-20), according to some other school :

Sl. No.	Jāti	Mātrās according to— the author	Acyutarāya	Śrīkaṇṭha
1.	Caturasra	8	4	4
2.	Tryasra	6	3	3
3.	Miśra	14	7	7
4.	Sankīrṇa (Three varieties viz (1) (2) & (3) above)	Svayoni + 1 mātra in each	9 for each	9 for each
5.	Khaṇḍa	Otherwise (other than the above 4).	5	5

Śrīkaṇṭha, the disciple of the author has not honoured the views of the author in this respect and has followed Acyutarāya (1529-43 A.D.) in toto.[1]

The Version found in SR is quite different. It has been stated there in that according to the ancient authors all of the Deśī Tālas belonged to Khaṇḍa Jāti only.[2]

Next, synonyms and symbols of the Tālaṅgās have been mentioned (1/2/121-5). These verses are the copies of the relative verses found in SR.[3]

The author has described 85 (86) Deśī Tālas, (1/2/126-196) but his disciple Śrīkaṇṭha honoured only 32. Only 16 out of the 32 mentioned by Śrīkaṇṭha are found in Nartana Nirṇaya;

1. (XXVI) (BK) P. 250 (Tālakalābdhi of Acyutarāya) and (XXX) RK. 4/126-127.
2. (XXI) (SR) 5/255-6 :—

'गुर्वाद्याश्चतुश्रादेः खण्डयित्वा निवेशिताः ।
यद्वा लब्धादि खण्डानामाधिक्यमिह दृश्यते ॥
तेनैषां खण्डतालत्वमभाषन्त पुरातनाः ॥'

3. (XXI) (SR) 5/238 and 256 to 260.

A chart showing the Tālāṅgas of each Tāla as in NN, SR and RK is appended below :

Sl. No.	Tāla Name	Tālāṅgas as in Nartana Nirṇaya	Saṅgīta Ratnākara	Rasa Kaumudī
1.	Ādi (Rāsa)	1	1	1
2.	Brahma	loloolooo1	x	looloolooo1
		In S.D. the tālāṅgas are the same as in NN, in S. Makaranda of Veda also they are the same, but in Tāla Prastāra they are 111 11SoolooŚ,		
3,	Arjuna	ololooolol	x	x
		In S.D- and Makaranda they are ololooolol and ololooo16 respectively,		
4,	Yati Śekhara	ollooloII	x	2
		In Sangīta Darpaṇa of Dāmodara the Tālāṅgas are the same.		
5.	Dvitīya	ool	ool	ool
6)	Aḍḍa (Kuḍukka)	ooll	ooll for Kuḍukka but for Aḍḍa they are oll. Adda's synonym is Triputa and not Kuḍukka.	ooll
7.	Sannitāla	ooolooll	x	x
		In Sangīta Darpaṇa, the Tālāṅgas are the same.		
8.	Sambhrama	11oooolooololl	x	x
9.	Sama	1166	SS11	x
10.	Śarabharāja	11oooo1101101	x	x

11.	Citra	oo1lo1looo 1011	x	U S. Darpaṇa reads U only and Tāla Prastāra as SSSISS 11S.
12.	Krīḍā Tāla	66	66 Synonym Caṇḍanissāru	x
13.	Kambuka	oo11oo10 11ol	x	x
14.	Caccarī	66l 661 66 66l 66l 66l 66l 66l or o6 o6 o6 o6 o6 o6 o6 o6 l	66 66l o6 o6 o6 o6 o6 o6 o6 o6	x
15.	Mallikāmoda	11oooo	11oooo	x
16.	Jagadvijaya	ooo11o 111	x	x
17.	Vibbrama	o1o1oo1ooo01 ool	x	x
18.	Vicitra	ooo11o1oooo 1oo11	x	x
19.	Paḍavatu	olool	x	x
20.	Rāja Vallabha	o1o1oo1o1o111	x	x
21.	Nāgarāja	o1o1oo1o1 ooooo1	x	x
22.	Eka Tāla	o	o	o
23.	Tritiya Tāla (Antara Krīḍa)	oo6	oo6	oo6
24.	Pratimaṇṭha	116	11S or S11 synonym Kollāta	1SS or S1

25.	Rūpaka Synonym-Yatilagna	ol	Yatilagna ol	ol
26.	Kuṇḍanācī	ollollloll ol	x	z In S.D, the tālāṇga are olf olf lol fof
27.	Mahāsanni Tāla	ooollolol olll	x	x In S.D. Tālāṅgas are the same.
28.	Jhampā	o6l	o6l	66l
29.	Hemātapatra	olooollo lllol	x	x
30.	Purandara	oooll olooo1 oll	x	x
31.	Bhramara	ollollololll	x	x
32.	Maṇḍana	lloooolooool ool	x	x
33.	Pankaja	olooollloll ol	x	x
34.	Triguṇa	oollloolooool	x	x
35.	Sundara	ooooll lolol oolool	x	x Tālāṅgas in S. Rāja (Kumbhā) are SSS SSS
36.	Viśva Sambhava	oollloooolol oolool	x	x
37.	Candra	ololloololol	x	x In S.D. the Tālāṅgas are lloooool o6
38.	Gārugī	ooo6	ooo6	x
39.	Gajalīlā	lllfl	lllf	x Soma Rājadeva has named it 'Gajendra Yati'.

40.	Caṇḍa	ooo ll	ooo ll	x
41.	Rati	IS	IS	IS
42.	Yati Madhya	llooloooloIoll lol ololl	x	x
43.	Kanka	oollloooooo lollol	x	x
44.	Yugarājaka	ololloolool	x	x
45.	Dhanañjaya	loolllolol ollol	x	x
46.	Mayūra	oooollloooo lololl	x	x
47.	Mṛgarāja	lolllolloooól	x	x
48.	Vikanka	lolllooooIo loool	x	x
[49.	Makarabhrama	llooloooooo loloool	x	x
50,	Atirūpaka	ooooloIololoI	x	x
:1.	Candrakalā	SSS ŚŚŚ l	SSSŚŚŚ l	x
52.	Rangodyota	SSS lŚ	SSSlŚ	x
53.	Varṇatāla	llooll	llooll	x
	(i) Tryasra			
	(ii) Misra	ooo6 ooo6 ooo6	x	x
		ŚS ooSlS	ooo5 ŚS ooSlS	x
	(iii) Caturasra	SlooS	SlooS	x
54.	Vıravikrama	loooS	looS	
55.	Singha	lolll	lolll	x
56.	Rāja Cūḍāmaṇi	oollllooS	oolllooIS	x
57.	Śrıranga	llSlŚ	llSlŚ	x
58.	Karuṇā	S	S	x
59.	Turagalıla (Hayalıla)	o6oo	o6oo	x

60.	Pañcama	oo	oo	x
61.	Jagadrañjaka	ooooolol ooooool	x	x
62.	Manṭha	ISI	Three kinds— (a) IIS ४ x (b) SII 2 x (c) IIIISII	(a) III SI (b) SSSISSSISII (c) SSSISII
		It's name in S.D. and Saṅgītasāra — Kalikā of Mokṣadeva is Jaya Priya Manṭha		
63.	Lakṣmī	oolUUol oouuouoo uol	x	ooluuoloo uuouoo uol
64.	Kalyāṇaka	ooouououool	x	x
		In S.D. the Tālāṅgas are oo6 u6 uooo6		
65.	Kumbhā	ooooou6oo u6IIOI	x	x
66.	Tripuṭa	oll	Aḍḍa oll (Srl. No. 6)	x
67.	Rāyabhayankara	oooooouuo uuuuuuouu ouuoou6uuu 6uuuull	x	x
68.	Gaja Tāla	IIII	IIII	x
69.	Cūḍamaṇi	ooouuouu ooouuouuuu uuouooouoo uul	x	x
70.	Ripubhayankara	SIŚOSŚŚIŚ IISŚŚŚSŚI	x	x
71.	Laghu Śekhara	f	f	x

72.	Raccā	I 6 Darpaṇa also reads I 6 for Raccā	x	x
73,	Singhanandana	SSIŚ ISoo SSIŚ IŚS I I I	SSI SIŚoo SSI ŚIŚSII-l४	
74.	Singhalīla	looo	looo	
75,	Hansalīla	f f Synonym Nissāru	I f	
76.	Ḍhenkikā	SIS synonym- Yojana	SIS Synonym- Jojana	SIS
77,	Śarbhalīla	lluooll	llooooll	x
78,	Kankāla			
	(a) Pūrṇa	ooooSI	oooo SI	x
	(b) Khaṇḍa	ooSS	ooSS	x
	(c(Sama	SSI	SSI	x
	(d) Viṣama	ISS	ISS	x
79.	Pratitāla	loo	loo	x
80.	Pratyaṅga	SSS II	SSS II	x
81.	Vijaya	ŚSŚ I	ŚSŚ I	x
82.	Jaya	ISIlooŚ	ISIlooŚ	ISIlooŚ
83.	Prithvīkuṇḍala	IIIISS SII IIISSS SII ISS ISS ISS SII SSIŚ ISIS OOŚ	x	x
84.	Tribhangī	IISS	IISS	x
85.	Singhavikrama	SSSIŚSIŚ	SSSIŚISŚ	x
86.	Raṅga	ooooS	ooooS	ooooS

Next Prastāra, Samkhyā, Naṣṭa, Uddiṣṭa, Pātāla, Sarvapātāla, Druta Meru aud Laghu Meru have been discussed.

Verse 197 has been transcribed from SR.[1] Verses 198-200, in respect of Prastāra have all been copied by the author from SR.[2] Verses 205-208 in respect of 'Sankhyā' are also true copies of the relative verses of SR.[3] In the last verse the author perhaps forgot to expunge the name of Śārngadeva (Niśśanka). All verses in respect of Naṣṭa (1/2/209-15) have also been copied from SR.[4]

Similarly, all the verses in respect of 'Uddiṣṭa' (215-219) have been copied from SR.[5] Descriptions of 'Druta' and Laghu-Merus (233-46) have also been transcribed from SR.[6]

Next, six accomplishments viz. (i) 'Kriyā', (ii) 'Mārga' (iii) 'Graha', (iv) 'Parivṛtta', (v) 'Laya', and (vi) 'Yati' have taken up (247). Acyutarāya (1529-43) had mentioned ten Tāla Prāṇas'. The six mentioned by the author are amongst them.[7]

The first, viz. 'Kriyā' had been defined by Southerner Acyutarāya in the same manner,[8] but Śarngadeva (13th century) had clarified that the two 'Kriyās' 'Niśśabda' and Saśabda' were used in Mārga tālas and not in Deśı Tālas.[9] The description of 'Kriyā' is the same as in Tāla- Kalābbdhi,[10] but Śārngadeva does not agree to it.[11] The author has borrowed the matter of this item from SR,[11] (and not 'Tāla Kalābdhi).

1. (XXI) (SR) 5/313
2. Ibid 316-18
3. Ibid 319-324
4. Ibid 324-30
5. (XXI) (SR) 5/331-4
6. Ibid 338-51
7. (XXVI) (BK) P. 248
8. Ibid P. 155
9. (XXI) (SR) 5/4
10. (XXVI) BK) P. 155
11. (XXI) (SR) 5/4

Verses 252 and 253 are true copies of the relative verses of SR.[1]

All verses in regard to 'Mārgas' and 'Mātrā' (253-60) are true copies of the verses of SR.[2]

Sage Bharata had quoted the standard of one 'Mātrā' as five nimiṣas for 'Mārga Tālās.[3] Schollast Kallinātha had clarified that in Mārga Sangīta the measurement of one Mātrā was decidedly the time taken in uttering 5 laghu letters but for Deśī Tālas it could be four or six.[4]

Grahas (261-263).

The author has viewed that there are only two independent Grahas- viz. 'Sama' and 'Visma' and that (a) Atīta and (b) Anāghāta are the sub-divisions of 'Viṣma'. Śarngadeva and Nārada have prescribed three independent Grahas viz. (i) Sama, (ii) Atīta and (iii) Anāghata for Mārga Tālas.[5]

The author's disciple Śrīkaṇṭha has honoured four independents viz.[6] 'Sama' (ii) 'Atīta' (iii) 'Anāghāta' and (iv) 'Viṣama'. Acyuta Rāya has said that according to Bhaṭṭa Lolaṭṭa there are many varieties of 'Viṣama Graha' and that in 'Sangītārṇava' five varieties have been mentioned. He has added that 'Śankuka etc. have considered Viṣama' as the fourth variety.[7]

The half verse for 'Parivartana' (264) is based on SR.[8]

Verses in respect of Laya (264-65) are true copies of the relative verses of SR.[9]

Yati (266-73).

The second half of verse (266) has been copied from SR.[10]

---

1. Ibid 5/9-10
2. (XXI) (SR) 5/10 to 17
3. (XVIII) (NS) 31/3
4. (XLI) (K.C.) on SR 5/237-8
5. (XXI) SR. 5/50-52 and (C.V.) (S. Mak.) 3/76
6. (XXX) RK 4/123-5
7. (XXVI) (BK) P. 187-8
8. (XXI) (SR) 5/43
9. Ibid 5/44-45
10. Ibid 5/46

Only three 'Yatis' viz. (I) Samā, (ii) Śrotogatā and (iii) Gopucchā are mentioned in SR. for 'Mārga' Tālas,[1] but the author has described six-viz. (i) Samā (ii) Kharjurikā, (iii) Srotogatā (iv) Gopucchikā (v) Pipılikā and (vi) Mṛdangā, for his Deśı Tālas (1/2/266).

His own disciple Śrıkanṭha has not honoured 'Kharjurikā Yati'[2]

In 'Catura-Sabhā-Vilāsa' six yatis named (i) Śrotovahā (ii) Gopucchā (iii) Samā, (iv) Yavamadhyā (Śynonym-Mṛdaṅgā), (v) Vedi Madhyā (Synonym-Pipılika) and (vi) Viṣama are found described [3]

While defining 'Kharjurikā' the author has stated that when there are two layes in one cycle, the Yati is known as Kharjurikā', In 'Catura-Sabhā-Vilāsa' the sixth yati is Viṣama, which is other than Kharjurikā. It has been stated to be with indistinct parts [4]

The author has copied the verse in respect of 'Samā' from SR.[5] The descriptions of Śrotogatā and Gopucchā have also been borrowed from SR.[6]

According to Acyutarāya Pipılikā commences with Sūkṣma (Tenuous) laya and ends with corpulent laya whereas Mṛdaṅga Jati occupics it's contrariety order.[7] The author has followed the same.

Some other authors have mentioned other names of the Yatıs. They are (i) Khaḍga Yatı, (ii) Nāga Yati, (iii) Śaktichatra Yati—(iv) Paraśu Yati etc., but Acyutarāya has viewed conspicuously that the only three Yatis as mentioned in SR are the authentic Yatıs,[8]

According to Paṇḍita Maṇḍalı, who wrote Sangıta Śiromaṇı in 1429 A.D. 'Dharaṇya' was the term in Deśı Sangıta for Yatis.[9]

---

1. (XXI) (SR) 5/47.
2. (XXX) RK 4/135-7.
3. (XXVI) BK P. 512.
4. NN 1/2/969 and (XXVI) BK. P. 512.
5. NN 1/2/268 and (XXI) SR 5/47.
6. NN 1/2/270 and (XXI) SR. 6/48-49.
7. NN 1/2/271 and (XXVI) BK. P. 512.
8. Ibid P. 512.
9. ASL 1713 ms and ms of RORI, Jodhpur.

For ready reference, a chart showing the numbers of the verses of SR. copied by the author, in unimpaired of impaired condition in the Ist. chapter or NN is appended below ;—

Chart showing verses of SR copied in inverted form or unimpaired form by the author in the I chapter of NN,

Srl. No.	Verse No. of Nartana Nirṇaya	Verse No. of SR impaired & copied	Verse No. of SR copied unimpaired	Remarks
1.	1/8 to 11	6/1218, 6/1065, 6/1215, 6/1067, 6/1216, 6/1212, 6/1217, 6/1066	x	
2.	1/12	6/822 and 6/1034	x	SR reads Bha, Jha and Ha in places of Ma, la, Ja, Jha.
3.	1/13	x	6/823	
4.	1/14 F H.	6/1033	x	
5.	1/14 S.H.	x	6/1035	
6.	1/15 F.H.	6/1036	x	
7.	1/15 S H.	x	6/1036	
8.	1/17-19	6/824, 908, 1089, 1087, 1095, 1097, 907, and 1078, 1148, 1156, 1152, 1113, 1108, 1118, 1131-32 1157, 1156. 1137, 908, 1184, 1144, 1116	x	
9.	1/20 FH	x	F.H; 6/908	
10.	1/20 SH	6/828 & 829	x	

11.	1/29 SH	6/942-3	x
12.	1/30 FH	—do—	x
13.	1/33	4/7	x
14.	1/34 FH	4/9	x
15.	1/34 SH	4/9A	x
16.	1/35	x	6/982
17.	1/36	4/7-9 & 6/980	x
18.	1/37	4/979 & 4/7-9	x
19.	1/38 F.H.	x	6/980
20,	1/39 F.H,	4/9	x
21.	1/40 FH	4/9	x
22.	1/40 SH	6/978-9	x
23.	1/41 FH	4/9	x
24.	1/41 SH	x	6/1037A
25.	1/42 to 1/43FH	x 6/1338	6/1037B & 1038A
26.	1/43 SH	x	6/1039A
27.	1/475 SH	x	6/1056B
28.	1/52-54	6/1171-9	x
29.	1/55 FH	x	6/1178A
30.	1/56 F.H,	x	6/1178B
31.	1/56 SH & 1/57 FH	x	6/1179B & 80A
32.	1/58 SH 1/59 FH	x	6/963
33.	1/59 SH	x	Practically a copy of 6/964
34.	1/60 FH & 1/61 FH	6/964	x
35.	1/62 SH	x	6/966
36.	1/63 SH & 1/64 FH	x	6/956
37.	1/64 SH	6/957A	x
38.	1/65 FH	x	Practically a copy of 6/958
39.	1/65 SH	6/959	x
40.	1/66 FH	x	6/960A

41.	1/83		4/314	x	Instead of (i) Rūpaka (ii) Jhampaka & (iii) Triviḍa SR States (i) Pratimaṇṭha (ii) Nissāru and (iii) Rāsa respectively. Rūpaka has differently been described in SR (4/361-73) and by Soma Rāja, Kumbhā & Haripāla also. BK P. 557 and 968.
42.	1/104 SH & 105 FH		5/3 & 4/A	—	
43.	1/105 & 106 FH	x	1/1/22-23	—	x
44.	1/106 SH & 1/107 FH	x		1/1/23B & 24A.	
45.	1/107 SH to 110 FH		5/18, 22, 24 and 23	x	
46.	1/110 SH		5/27A		
47.	1/111 FH		5/27B	5/2· A	
48.	1/111 SH		x	5/28	
49.	1/112 FH		x	5/29A	
50.	1/112SH		x	5/36B	
51.	1/113 FH		5/29B	x	
52.	1/113 SH		x	5/37A	
53.	1/114 FH		5/37B	x	
54.	1/114 SH		5/312B	x	
55.	1/121 FH & SH		x	5/238	
56.	1/122 FH		x	5/256B	
57.	1/122 SH & 123 FH		x	5/257A & B	
58.	1/123 SH & 124 FH		x	5/258A & B	
59.	1/124 SH		x	5/260A	
60.	1/138 SH		5/261B	—	
61.	1/140 SH		5/261B	5/306A	
62.	1/142 SH		x	5/284B	

63.	1/144 FH	x	5/282A
64.	1/145 FH	x	5/266B
65	1/145 SH	x	5/281A
66.	1/151 FH	5/291A	—
67.	1/151 SH	6/262A	—
68.	1/152 SH	5/267A	x
69.	1/154 FH	x	5/294B
70	1/162 FH	5/298	—
71.	1/162 SH	x	5/267B
72.	1/163 FH	5/304B	5/304B
73.	1/1 3 SH	5/297	—
74.	1/171 SH	x	5/305A
75.	1/172 FH	x	5/269
76.	1/172 SH	x	5/270B
77.	1/173 FH	x	5/271A
78.	1/173 SH	5/271B	x
79.	1/174 FH	x	5/272A & B
80.	1/174 SH	5/265B	x
81.	1/175 FH	5/303B	x
82.	1/175 SH	x	5/269A
83.	1/176 FH	—	5/266A
84.	1/176 SH	5/303	x
85.	1/177 FH	x	5/274-5
86.	1/177 SH	5/262	x
87,	1/182 FH	5/306A	x
88.	1/184 SH	5/267B	x
89.	1/188 FH &	5/293B	x
	1/189 SH		x
90,	1/189 FH	5/276	x
91.	1/189 SH	5/264B	x
92.	1/190	x	5/268A
93.	1/191 FH	x	5/286B
94.	1/191 SH	x	5/275B
95.	1/192	x	5/289-90A
96.	1/193 FH	x	5/290B
97.	1/193 SH		5/283B
		5/267	
98	1/194 FH	5/283, 272 & 273	x
99	1/195 SH	5/276	x

100.	1/196 FH		5/263-4	x
101.	1/197 SH to 200 FH	x x	5/316 to 5/318	
102.	1/203 SH to 219A	x	5/319-324	
103.	1/228 SH to 1/231 SH	x	5/334-338	
104.	1/233 SH to 1/242 FH		5/338-347A	
105.	1/242 SH to 1/246 FH		5/347B-351	
106.	1/248 FH	5/4		
107.	1/248 SH	5/5		
108.	1/249	5/4-7		
109.	1/250	5/8		
110.	1/251 FH	5/8		
111.	1/251 SH	5/6		
112.	1/252 FH to 1/260 FH	5/9-17		
113.	1/260 SH		Practically a copy of 5/45	
114.	1/261 FH to 263 FH	5/50-52	x	
115.	1/264 FH	5/43		
116.	1/264 SH to 265 SH	x	5/44-45A	
117.	1/266 SH	x	5/46	
118.	1/268 SH	x	5/47	

The verses not covered by this chart may have been borrowed from any other school.

As vividly explained above, the author has not pointed out specifically any alleged contradiction found in the theory and practice; but in the ultimate verse of this chapter, he has bragged out with the words that the oceanlike Tāla scripture which was till then in the captivity of invincible and insuperable 'Lakṣya-Lakṣaṇa Viruddhatā–i.e. "the practice and theory

contradicting each other", had been made by him easily and safely crossable with the help of his boat ltke chapter first (1/2/274).

The assertion is rather ostentatious in the light of facts mentioned above.

—————

Chapter II

Verse I

While defining the term 'Mṛdaṅgī', the author has stated that one possessing proficient knowledge of the various combinations of the particular sounds of Mṛdaṅga—(locally known as 'BOLA) and is thoroughly conversant with 'Tāla' (rhythmical beating time regulated by Musical precept) and plays (sounds) Mṛdaṅga is called 'Mṛdangī'.

V. 2 & 7

The author has stated only two divisions of Mṛdangīs—viz (I) Vādīka and (ii) Mukharī, but SR has stated four divisions–viz, (i) Vādaka, (ii) Mukharī, (ii) Pratimukharī and (iv) Gītānuga (SR. 6/1039 and 1040A).

V. 8A

The author has not at-all stated any thing about 'Pratimukharī' but has given a very short scope of Gītānuga' that he is a subservient of a songster. SR has given a detailed description of 'Gītānuga' (SR. 1061-64).

Verses 3 and 5·7 have been copied by the author from SR, to define 'Vādika' and 'Mukharī'.

'Pratimukharī' and 'Gītānuga' had been descrited by 'Vema' of 'Āndhra' (1400 A D.) according to SR (BK P. 488).

The author's disciple 'Śrīkaṇṭha' refrained from describing these divisions.

According to the author, summarily a 'Vādika' asserts a demonstrated conclusion whereas a Mukharī' is found conscientious even in small matters (a scrupulous) and a Gītānuga performs only subordinate accompaniment.

V. 8 to 11A

A list of items which the author desired to discuss in this chapter is given.

VS. 11B-17A

Next, (i) Qualities of a 'Mṛdaṅgī', (ii) his defects (iii) expediency of his hands (iv) characterstics of Mṛdaṅga (v) Hasta Pāṭas' (particular sounds of instruments produced by hands) (vi) Ārambha (commencement) (vii) five Sancā Lakṣaṇas and (viii) cālibhedas (playing of Mṛdaṅga with various Pāṭās) etc. have been dealt with.

(i) & (ii) Qualities & defects of a Mṛdaṅgī. VS. 11B-15B.

All the verses are true copies of SR 6/1215A to 1219A.

Verse No. 16A is a copy of SR 6/1067B but the author has changed the word 'Mārdalika' and inserted 'Mṛdaṅgī'.

V. 16B and 17A is a copy of NS 33/240.

(iii) 'Pañca Sancas'.

(Five collective actions of limbs,)

V. 18B-20.

These verses are copies of SR 5/896-9 except that the words 'Pāṭahika' and 'Paṭah' have been changed as 'Mārdaṅgika', and Mṛdaṅga.

(iv) Mārdaṅgika hasta gunaḥ.
(expedieincy of the hands of a Mārdaṅgi),

21-22A

These verses are the true copies of SR 6/1220A-B and C.

(v) Mṛdaṅga Lakṣaṇam.
(Characterstic of Mṛdaṅga).

The description is mostly based on SR 6/1019-38, 1069-86 and 1158-69. Some of the petty differences found, are appended below :—

Item No.	Particulars	As stated NN.	in SR.	Remarks
1.	Length of Mṛdaṅga	Four Tālas	(a) 21 fingers (SR 6/1020A) and (b) According to other school 30 fingers (SR 6/1031B).	The distance from tip of the thumb to the tip of the middle finger is one Tāla.
2.	Diameter of the right face.	11 fingers	(a) 13 fingers SR 6/1020B). (b) in other school 11 1/2 fingers (SR 6/1032B).	
3.	Diameter of the left face.	12 fingers	(a) 14 fingers (SR 6/1020) and (b) in other school 12 fingers (SR 6/1032A)	
4.	Components of the plaster on the right face	Mixture of boiled rice, ash and rust of iron (2/39B).	Mixture of boiled rice and ash. (6/1029).	
5.	Components of the plaster on left face.	boiled rice, ash and powder of wheat, (2/40).	wet boiled rice and ash only	

Names of the Instruments.

As stated in NN by the author.	As stated in N.S. by Bharata	As stated in SR by Śārṅgadeva.
(i) Mṛdaṅga	(i) Mṛdaṅga	(i) Mṛdaṅga
(ii) Mardala	(ii) Paṇava	(ii) Mardala
(iii) Muraja and	(iii) Dardara (All of them are murajas)	(iii) Muraja (SR 6/1027A)
(iv) Pakṣāwaja (2/47)	(xxiii) 272-74. x	x

Like Śārṅgadeva the author has described the Mṛdaṅga made of wood, but in Bharata era Mṛdanga was a clay-body instrument.

SHAPE

The author has stated the shape of his Mṛdaṅga as 'like Harıtakı' (myrobalan) but in S.R. the shape is not found. In N.S. Bharata had mentioned three different shapes of Mṛdaṅgas (N.S. 23/242-43) viz. (ij Myrobalan (ii) Barley and (iii) Cow's tail. Their names were :—

(i) Aṅkı or Aṅkikā — which was like a myrobalan.
(ii) Urdhvaka — which was like barley
and
(iii) Āliṇgya — which resembled a cow's tail.

2. PAṆAVA : According to N.S, this should be made sixteen fingers long. It's middle should be THIN and the faces should be eight and five fingers in diameter. It's lips (outer rings) should be made half a finger thick and the middle should be kept hollow, four fingers in diameter (N.S. 33/247-248).

DARDARA

The Darbara. as stated in N.S., should be like a bell-sixteen fingers in diameter. It's face should be as that of a 'Ghaṭa' and should be twelve fingers in diameter (NS 33/249-5o).

The specifications of Mṛdaṅga given by the author are quite different from those of 'Paṇava' and Dardara'.

'MARDALA'

Śārṅgadeva has defined Mardala' in SR vide VS. 6/1019 to 1038. The autnor has extracted the deseription for his Mṛdaṅga from these verses of SR for a Mardala.

Śārṅgadeva had clarified that Mardala' and 'Muraja' were the synonyms of 'Mṛdanga' (SR 6/1027).

Bharata had not stated 'Mardala' at all. For Murajas he had remaked that they were so called because of their being placed in an upright position (Urdhva Karaṇa) (33/272-4).

The name 'Mṛdaṅga' literally means 'clay body'. N.S. (of Bharata) substantiated this meaning in 33/272-274). Bharata had clearly stated, "because it was made of Mṛt (clay), it was called 'Mṛdaṅga'." (33/272-74),

The shell was made of clay in Bharata era (4 BC) but during the erstwhile period of Śārṅgadeva (13 AD). it came to be made of wood. The author has defined the Mṛdaṅga made of wood only. He has not mentioned the 'clay made Mṛdaṅga'.

Bharata had stated 3 kinds of Mṛdaṅgas, but the author has defined only one type viz 'which is like a myrobalan. Bharata had named it as 'Aṅkikā'. The specifications of 'Aṅkikā' and the Mṛdaṅga defined by Bharata and the are :—

Sl. No.	As stated by the Author	As stated in N.S.
1. Length	4 Tālas	3 1/2 Tālas
2. Face	(a) left 12 fingers and (b) right 11 fingers	12 fingers in diameter (diameter not mentioned for right and left separately)

Mārjanās
(Another Plaster)

In his next breath, the author has come out with another plaster to be used on the faces of his Mṛdaṅga. This has been extracted incompletely from N.S.

42B–46A

In N.S. the plasters on the three faces of a clay-body Mṛdaṅga had been described. (NS 33/102-117).

Neither the Mṛdaṅga described by the author was a clay—body instrument ncr it had three faces. His spontaneously extracting this obsolete variety from N.S. speaks of itself.

The plasters had been described by Bharata as under :—

Sl. No.	Name of Mārjanā and Grāma for which it was necessary.	Pitches of Svaras to be toned on Left face	right face	Ūrdhvaka face
1.	Māyūrī for the music of Madhyama Grāma	Gāndhṛa	Ṣaḍja	Madhyama
2.	Ardha-māyūrī for Ṣaḍja grāma	Ṣaḍja	Ṛṣabha	Dhaivata
3.	Kārmāravī for the music of Gāndhāra Grāma	Ṛṣabha	Ṣaḍja	Pañcama

King Vema of Koṇḍaviḍu :'Āndhra 1400 A.D.) had how-ever stated the grāms of Kārmāravī plaster as both-Madhyama & Ṣaḍja. (Sangīta cintā maṇi–BK. P. 131 and 487)

The author had earlier made a categorical proclamation (NN 3/50-51) that Madhyama & Gāndhāra grāmas had long before become obsolete. Another statement made by the author vide NN 1/1/15 is that King Akabar ordered him to codify only that music which was then in Vogue but was contradicting the theory.

The author has utterly disregarded the order of his patron and reproduced the verses of N S. (of 4 BC), deliberately concealing the names of the Grāmas in which each obsolete plaster was useful.

Even the Ardhamāyūrī plaster, stated by Bharata as useful for the music of Ṣaḍja Grāma, was to be done on three faces of the clay body Mṛdaṅga The Mṛdaṅga explained by the author did not contain the Ūrdhvaka'. Where& how could 'Dhaivata Svara' be adjusted on that ?

It was not a clay-body Mṛdaṅga and had already one plaster made of iron rust boiled rice and ash How could this second plaster comprising of mud only could be used simultaneously ?

The author has neither stated the components of the Mārjanā (plaster) nor the procedure of their use.

'Hasta Pāṭas'

(Particular sounds produced by hands)

54–76

In S.R., 88 kinds of Hasta Pāṭas have been mentioned. They have been classified under seven groups. In respect of the total number of Hasta Pāṭas, it has been stated that they are inexhaustible (SR 6/829)—

The author has selected only 30 out of the 88, but has not classified them. They are as under ;—

	In NN	In SR
(i) Pāṭas which emanated, from the five mouths of Lord Śiva	x	35
(ii) Mentioned by Nandikeśvara	3	4
(iii) Used in 'Paṭahas'	15	21
(iv) For playing Huḍukkā	5	16
(v) Apāṭas	2	8
(vi) Alaga Pāṭas	x	2
(vii) Citra Pāṭas	1	2
(viii) Others	4	x
Total :	30	88

The author has followed SR and has stated that the number of Hasta Pāṭas was not limited to 30 only. They were then endless (NN 2/49B).

A chart showing 30 Hasta Pāṭas as described by the author and 29 mentioned by his disciple Śrīkaṇṭha is appended below ;—

Sl. No,	Name of Hasta Pāṭa	Verse in NN	In RK	Remarks
1.	Samagraha	2/55	4/51	Both have been copied from SR 6/870.
2.	Viṣama	2/55	Not found	True copy of SR 6/892
3.	Samapāṇi	2/56	4/46	Practically a copy of SR 6/865.
4.	Kuncita	2/57	x	Changed form of SR 6/895.
5.	Pāṇihasta	2/57	4/48	Practically a copy of SR 6/867A
6.	Bhramara	2/58	4/53	—do— SR 6/882B.
7.	Viṣamapāṇi	2/60	4/47	Both of the authors have expunged the name of the author of SR but copied SR, V. 6/866. The author substituted his own name. Similar inter-polation has been made by Śrīkaṇṭha also.
8.	Pāṇyantara-Vighātaka	2/58-59	4/36 (Pāṇyantara-nikuṭṭa)	T.C. of SR 6/856B to 857B, except a change in the name from 'Pāṇyantara-Nikuṭṭaka' to 'Pāṇyantara Vighāṭaka' (in NN only) and an interpolation to remove the name of the author of SR. in both NN and RK.
9.	Vibhrama	2/61	4/29 (Viṣama)	The name as in SR is 'Viṣama', but the author has named it 'Vibhrama', Śrīkaṇṭha has not changed the name. First half of the

				verse is a true copy of SR 6/853B but it's second half is an inverted copy of SR 6/854A
10.	Sambhrānta	2/62	4/28	Copy of SR 6/852-853.
11.	Utphulla	2/63	4/34	TC of SR 6/855.
12.	Koṇāhata	2/63-64	4/27	T C. of SR 6/851-52 except an interpolation to expunge the name of the author of SR. The author has, substituted the name 'Bharata' whereas Śrīkaṇṭha has substituted 'Viṣṇu Bhakta' instead of Śārṅgadeva who was a Śiva-Bhakta. Bharata had not described this Hastapāta in N.S.
13.	Pārśvapāṇi	2/63-64	4/43	TC of SR 6/862.
14.	Khalaka	2/65	4/35	TC of SR 6/855B and 856A.
15.	Gurugunjita	2/66	x	TC of SR 6/889B and 890A,
16.	Ardhārdhapāṇi	2/67	4/42	TC of SR 6/862A
17.	Ardhapāṇi	2/67	4/43	TC of SR 6/863A
18.	Ullola	2/67	x	TC of SR 6/871
19.	Bindu	2/69	x	First half is a copy of SR 6/879B but in the second half the name of the author of SR has been removed.
20.	Ūrdhva-pāṇi	2/70A	x	One Ūrdhvahasta' has been described in SR 6/860B differently.
21.	Pṛṣṭapāṇi	2/70B	x	x an unimportant hastapāṭa like No. 20.
22-	Antaraghāta	2/71	x	Same remarks as for item 21 above.
23.	Pārśvaghāta	2/71	x	—— do ——

24.	Kartarī	2/72	4/44	Descriptiou in NN is based on SK 6/863B. In RK it is an inverted copy of SR.
25.	Samakartarī	2/72	4/45	True copy of SR 6/'64A.
26.	Viṣama Kartarī	2/73	4/45	True copy of SR 6/864B
27.	Khaṇḍa Kartarī	2/73-74	x	True copy of SR 6/876B and 877A.
28.	Ardha-Kartarī	2/74-75	x	The first half is a true copy of SR 6/884A but in the second half the name of the author of SR has been expunged.
29.	Nāga-bandha	2/75	4/49	T.C, of SR 6/867B and 868A,
30.	Svastika	x Text not available in mss. The text of NN 2/76A is corrupt.	4/51	The text found in R.K. is a copy of SR 6/869B.
31,	Daṇḍahasta I (out of 21 hasta Pāṭas).	x	4/37	Copy of SR 6/858.
32.	Piṇḍa-hasta	x	4/38	—do— 6/859.
33.	Yugahasta	x	4/39	—do— 6/859-60,
34.	Ūrdhvahasta (Refer Srl. No. 20 above).	x	4/40	Inverted copy of SR. 6/680.
35.	Sthūlahasta	x	4/41	—do— 6/861.
36.	Avaghaṭa	x	4/50	Inverted copy of SR 6/868-869
37.	Repha	x	4/53	—do— 6/885 (Huḍukkā Pāṭa)
38.	Pāṇyantara	x	4/54	—do— 6/873
39.	Daṇḍahasta II (Huḍukka).	x	4/55	—do— 6/877-878.
40.	Ardha Sama	x	4/30	—do— 6/854.

In SR and RK the particular groups of sounds (Bola) of Mṛdaṅga for all Hasta Pāṭas are recorded but the author has not given any 'Bola group' for the Hasta Pāṭas described by him.

Ārambha (Commencement)

77B-78A,

The author has given a very short description of 'Ārambha' in this verse. It has been stated that Kūṭa Pāṭas which begin and end, with the sound 'Thā', are used in the 'Ārambha' of a Tāla.

In SR a detailed description is found (SR 6/200-209).

Under 'Pūrvaraṅga', Bharata has described another 'Ārambha' (BKP. 56) 'Bhoja' has also stated 'Ārambha Vidhi' (ibid p. 56). They are in respect of Dance.

Cālı Bhedas

78-85

5 Cālı Bhedas-viz (i) Bhāvanā, (ii) Kartarı (iii) Bohu, (iv) Aṇu and (v) Varṇavyāpti have been stated by the author,

Kartarı described by Mahārāṇā Kumbhā is different.

The author has clarified that other authors did not honour the rules of Cālıs (2/82).

68-112

The sequence of the sound groups useful in playing 'Mṛdaṅga' have then been stated. They are, (i) Vyāpti, (ii) Nema, (iii) Nemacālı, (iv) Vyāptibandha. (v) Mohar, (vi) Malāhara, (vii) Ardi, and (viii) Muktaka.

Sthānakas 112B and 113A.

Next. the author has stated only the names of five static postures in rest, said to be useful for a Mṛdaṅgı. He has not given their descriptions. They are (i) Caturasra; (ii) Vaisākha, (iii) Ālıḍha (iv) Maṇḍala and (v) Pratyālıḍha.

The author has described these poses in Chapter IV (V. 403-13),

Caturasra is a Deśı standing pose; whereas the other four are 'Mārga standing poses. No. 'sitting pose' and Reclinging pose has been stated. It means that the Mṛdaṅgı had to remain standing during whole of his rest time. He could not sit even when he did not play the Mṛdaṅga.

The author has stated only 5 Mārga Tālas and 86 Deśī Tālas. For the 5 'Mārga Tālas' four 'Sthānakas' (Static postures in rest) have been devised for a Mṛdaṅgī but for 86 Deśī Tālas only one 'Sthānaka' has been prescribed. No reason for this distribution, which is out of all proportions, has been recorded by the author.

(116 B)

In the last verse, the author has made a ridiculous claim that the passage of the Puśkara (percussion instruments), which was then in an impervious state, due to the wicked morbidity of Lakṣya Lakṣaṇa Viruddhatā', (the practice and theory contradicting each other) had been reduced to the state of fearless movement by Viṭṭhala (the author). He has however remained silent in respect of manifesting the alleged contradictions and stating how and where he refuted them.

The correct position stands exposed above. Things speak of themselves.

A chart showing verses copied or extracted from the older books, by the author in this chapter, is appended below :—

Sl. No,	Verse No. of NN	Impaired copy of SR verse No.	True copy of SR verse No.	Remarks
1.	2/2A	6/1039B	x	
2.	2/2B	x	6/1040B	
3.	2/3A	x	6/104. A	
4.	2/5B	x	6/1058B	
5.	2/6A	x	6/1059A	
6.	2/6B	x	6/1059B	
7.	2/7A	x	6/1060A	
8,	2/8A	x	x	Refer SR 6/1061-64
9.	2/11B	x	6/1215A	
10.	2/12A	x	6/1215B	
11.	2/12B	x	6/1216A	
12.	2/13A	x	6/1216B	
13.	2/13B	x	6/1217A	
14,	2/14A	x	6/1217B	

15.	2/14B	x	6/1218A	
16.	2/15A	x	6/1218B	
17.	2/15B	x	6/1219A	Practically a true copy.
18.	2/16A	x	6/1067B	'Mārdalika' changed as 'Mārdaṅgika'
19.	2/16B	x	x	Extracted from NS 33/240.
20.	2/17A	x	x	— do —
21.	2/17B	x	6/896B	
22.	2/18A	x	6/897A	
23.	2/18B	x	6/897B	'Paṭahika' changed as 'Mārdaṅgika' by the author
24.	2/19A	x	6/899A	
25.	2/19B	x	6/898	same remarks as for item No. 23 above.
26.	2/20A	6/897A&B	x	—
27.	2/20B	6/898B	x	
28.	2/21A	x	6/1220A	
29.	2/21B	x	6/1220B	
30.	2/22A	x	6/1220C	
31.	2/22B	6/1159B	x	
32.	2/23A	6/1158B, 6/1031A and 6/1099A	x	
33.	2/23B	6/1165A	x	
34.	2/24B	x	x	Refer NS No. 33/242-43
35.	2/25A	x	x	Refer SR 6/1020A
36.	2/26A	6/1020A & B	x	
37.	2/26B	6/1032A & B	x	
38.	2/39B	x	x	Refer SR 6/1029B
39.	2/40A	x	x	—do— 1028B
40.	2/40B	x	6/1029A	
41.	2/42A	x	x	Refer SR 6/1026B
42.	2/42B	x	x	Inverted copy of NS 33/102

All first half of the verse. Blisecond half of the verse.

43.	2/43A			Same remarks as agai·st item No 41 & 42 above.
44.	2/43B	x	x	—do— 33/103
45.	2/44A	x	x	—do— NS 33/104
46.	2/44B	x	x	—do— 33/104
47.	2/45A	x	x	—do— 33/104
48.	2/45B	x	x	33/105
49.	2/46A	x	x	—do— 33/105
50.	2/46B	x	6/1029	x
51.	2/47A	x	6/1027A	x
52.	2/48	6/828	—	x
53.	2/49A	x	6/828B	
54.	2/49B	x	6/829A	
55.	2/50A	6/829B	x	
56.	2/55A	x	6/870	
57.	2/55B	x	6/892	
58.	2/56	x	6/865	
59.	2/57B	6/867	x	
60.	2/58A	x	6/882	
61.	2/58B	x	6/856	
62.	2/59A	x	6/857A	The author has expunged
63.	2/59B		6/857B	the name of the author of SR and has changed the name cf Pāṭa from 'Pāṇyantarnikuṭṭaka' to 'Vighātaka'.
64.	2/60A	x	6/866FH	The anthor has inserted his
65.	2/60B	x		own name in place of the name af the author of SR.
66.	2/61A	x	6/85:SH	
67.	2/61B	6/853B	x	T.C. except that the name has been changed from 'Viṣama' to 'Vibhrama'.
68.	2/62A	x	5/852B	
69.	2/62B	6/853A	x	
70.	2/63A	x	6/855A	
71.	2/63B	x	6/851B	
72.	2/64A	x	6/852A	Name of the author of SR expunged and the name 'Bharata' planted. Bharata did not say so.

73.	2/64B	x	6/862B	
74.	2/65A	x	6/855B	
75.	2/65B	x	6/856A	
76.	2/66A	x	6/889B	
77.	2/ 6B	x	6/890A	
78.	2/67A	x	6/862A	
79.	2/67B	x	6/863A	
80.	2/68A	x	6/871A	
81.	2/68B	x	6/871B	
82.	2/69A	x	6/879B	
83.	2/69B	x	— do —	Name of the author of SR expunged.
84	2/70A	x	x	Refer 6/860B
85.	2/72A	6/863A	x	
86.	2/72B	x	6/864A	
87.	2/73A	x	6/864B	
88.	2/73B	x	6/876B	
89.	2/74A	x	6/877A	
90.	2/74B	x	6/884A	The name of the author of SR expunged
91.	2/75A	x	6/884B	
92.	2/75B	x	6/867B	

Chapter IV NN

In the first two stanzas the author has defined 'Actor' and 'Dance' as under :—

QUALITIES OE AN ACTOR :

(i) should possess knowledge of thc dialect of his country and province.

(ii) skilful in expressing feelings and emotions.

(iii) knowledge of sentiments.

(iv) A distinguished personage

and

(v) Expert in theory and practice of Dance.

DANCE : It comprises of (i) Distinctive casting of the various parts of the body and (ii) capability of conciliating the minds and hearts of the audience.

IV - 3

It is three-fold (i) Dramatic representation (Nāṭya) (ii) Pantomime or Gesticulation (Nṛtta), and (iii) Dance (Nṛtya).

All of these depend on the story of the play and local customs indicating or suggesting a meaning according to the condiment of sentiments.

IV - 4-8

They make 'Rasa' (Sentiments) manifest in four types of gestures (Abhinaya) ;—

I Nṛtta

It is three-fold (i) Viṣama, (ii) Vikaṭa. and (iii) Laghu;

(i) Viṣama ; Dancing round and round with weapons, arms and ropes.

(ii) Vikaṭa ; Dance with ludicrous dress, movements and form of body.

(iii) Laghu ; 'Utpluta', and other minor 'Karaṇas' are its constituents.

8 - 11

The two kinds, each of Nṛtta and Nṛtya, are (i) Tāṇḍava and (ii) Lāsya.

Tāṇḍava ; Mainly intrepid (Pragalbha) and forceful (uddhata).

Lāsya ; Employment of delicate movements arousing erotic sentiments.

Kinds of Gestures

Gestures (Abhinaya) are of four kinds (i) Āṅgika, (ii) Vācika (iii) Āhārya and (iv) Sātvika. Out of these four, Vācika (vocal) is the best.

It is presented by vocal organs with correct recital and is composed of prose and poetry in Sanskṛta, Prākṛta or local dialects.

12–40

Verses from 12-40 have liberally been copied from N.S, as under :—

Sl. No.	Verse No of Nartana Nirṇaya	Verse No. of N.S. True copy of	Altered copy of
1.	12A and B	15/2B and 15/3B	—
2.	14A and B	23/2 and 4A	—
3.	15	—	23/4B and 23/5-6B.
4.	16	23/6A	23/6B.
5.	17	23/8A	23/7
6.	18	23/8B and 9A	—
7,	19A	23/9B	—
8.	20	—	23/73A and 74A
9.	21	—	23/74B and 75A
10.	22A	—	23/75A
11.	22B	23/76 and 77B	—
12.	23	23/78	—
13-	24	23/79	—
14.	25	—	23/80
15.	27A-29	—	7/94-110
16.	30A	7/101B	—
17.	30B, 31A	—	7/95
18.	31B and 32A	7/102	—
19.	32B and 33A	7/103	—
20.	34	—	7/104
21.	35	—	7/108
22.	36A	—	7/98
23.	36B	7/105	
24.	37A	7/105B	
25.	38A	7/106B	
26.	39-40A	—	7/99

Verses 26 to 39, describe the eight 'Sātvika Bhāvas' (Temperamental Moods) — Viz. (i) 'Stambha' (Stupefaction) (ii) 'Sveda' (perspiration) (iii) 'Romance' (Horripilation) (iv) 'Svara Bheda' (Cracking of Voice), (v) 'Vepathu' (Tremor) (vi) 'Vaivarṇya' (Change of complexion), (vii) 'Aśru' (Tears) and (viii) 'Pralaya' (Destruction),

These descriptions have all been borrowed from the old books. Examples are quoted below :—

SR. 7/1370 and 7/1654-1659
B.P, pp. 21 and 22, Items 103-108

40–51

Descriptions of 'Āṅgika Bhedās' (Artistic gestures and movements of body) have also been borrowed from the old books as under :—

(1) SR 7/20-27 and Kallināth's Commentary thereon,

(2) B.P. pp, 22, No. 108 and (3) S. Rāja, NRKI No. 282 295, 283, 452- 3, 457, 458, 323 etc,

52–57

S.R. 7/24-26 and Kallinātha's Commentary there on.
S. Rāja (NRK.) No. 453-56.

58–150

Thereafter the descriptions of thirty-three Vyabhicārī Bhāvas (Transitory Moods), hāve been copied from NS, as under :—

(1) Nirveda (Disgust), (2) Glāni (Decay) (3) Śaṅkā (Doubt), (4) Asūyā (Intolerance), (5) Mada (Intoxication), (6) Śrama (Weariness), (7) Ālasya (Indolence), (8) Dainya (Miserable state). (9) Cintā (Anxiety), (10) Moha (Perplexity), (11) Smṛti (Recollection). (12) Dhṛti (Contentment), (13) Vrīḍā (Shame), (14) Capalatā (Inconstancy), (15) Harṣa (Joy), (16) Āvega (Agitation), (17) Jaḍatā (Supor), (18) Garva (Pride) (19) Viṣāda (Despondency) (20) Autsukya (Eagerness) (21) Nidrā (Sleep) (22) Apasmāra (Epilepsy) (23) Supti (Dreaming) (24) Vibodha (Awakening) (25) Āmarṣa (Intolerance) (26) Avahittha (Dissimulation of an internal feeling), (27) Ugratā (Ferocious) (28) Mati (Intellect) (29) Vyādhi (Sickness) (30) Unmāda (Insanity) (31) Maraṇa (Death) (32) Trāsa (Fright) and (33) Vitarka (Argument).

151-63

Thereafter, eight Sthāyi Bhāvas (Permanent Moods) have been taken up. They are (i) Rati (Love) (2) Hāsa (Laughter) (3) Śoka (sorrow) (4) Krodha (Anger) (5) Utsāha (Eagerness) (6) Bhaya (Fear) (7) Jugupsā (Disgust) and (8) Vismaya (astonishment). The author has copied their descriptions from N.S as under ;—

Verse No. of N.N.	Verse No. of N.S. True copy	Altered copy
152	7/9	—
153	7/10	
154-55	—	Prose appearing between V. 7/10 and 11 rendered poetic.
156-157A	—	Prose appearing between V. 14 and 15
157B and 158A	7/21	—
158B to 160A	7/22-23	—
160B–161A	—	Prose appearing between V. 25 and 26.
161B and 162A	7/26	—
162B–163A	7/27	
	163–205	

Rasas (Sentiments).

V. 163B and 164A containing names of the eight Rasas is a true copy of N.S. 6/150.

The author has transcribed from Nāṭya Śāstra the descriptions of all of the rasas in three forms—viz. (i) as true copies, (ii) their inverted copies and (iii) as conversions of the prose, and poetry from Āryā metre to Anuṣṭubha metre as under :—

Sl. No.	Rasa	Verse No. in N.N.	Form of transcription from S.R. N.S. or Conversion of Āryā. (N.S)
1.	Śṛṅgāra	4/164-6A	6/47 and 48.
1 (a)	Daśāvasthās of Kāma (ten conditions of love)	4/166B-190A.	Though the matter of V. 166-167 is related to N.S. 24/168-70, the author has copied it from SR. 7/1412-13.
		NN 4/168B & 169A	a true copy of NS. 24/172.
		NN 4/169B & 170A	A conversion of Āryā (NS. 24/173) into Anuṣṭubha.
		NN 4/170B & 171A	True copy of NS 24/174.
		NN 4/171B-2A	Conversion of Āryā 24/175 into Anuṣṭubha.
		NN 4/172B 173A.	Practically a true copy of NS. 24/176
		NN 4/173B to 176A,	Conversion of Āryā (NS 24/177 to 179) into Anuṣṭubha.
		NN 4/176B 177B.	True copy of NS 24/180 and 181A.
		NN 4/178A	Practically a true copy of NS. 24/181B.
		NN 4/178B and 179A.	Practically a true copy of NS. 24/182.
		NN 4/179-80	Practically a true copy of NS. 24/183.
		NN 4/180B-1A	Inverted copy of N.S. 24/184)
		NN 4/181-82	Conversion of Āryā (NS 24/185)

			NN 4/182B to 183A,	Practically a true copy of NS 24/186.
			NN 4/183B to 184A.	Conversion of Āryā (24/187 NS)
			NN 4/184B to 4/186A	Practically a T.C. of NS 24/188-9.
			NN 4/186B-87A	Practically a true copy of NS 24/190.
			NN 4/187-9A	Practically a true copy of NS 24/191-2.
			NN 4/189B-90A	T.C. N.S. 24/193.
2.	Hāsa	—	NN 4/190-192	Short extract of Āryās NS 6/48-6/61.
3.	Karuṇā	—	NN 4/192-195	Extracted from Prose appearing between NS 6/61 and 6/62 and conversion of two Āryās NS 6/62 and 6/63.
4.	Raudra	—	NN 4/195-197	Prose appearing between NS 6/63 and 64 rendered poetic.
5.	Vīra	—	NN 4/198-199	Prose between NS 6/66 and 67 and Āryās 6/67 and 68. (N.S.) converted.
6.	Bhayānaka	—	NN 4/200-1	Conversion of Āryā 6/69-72 and prose appearing between V 68 and 69.
7.	Bībhatsa	—	4/201-3	Conversion of N.S. Āryā 6/73-74
8,	Adbhuta	—	4/203-5	Conversion of N.S. Āryā 6/75 76 and prose appearing between V. 74 and 75.

NN Verse 163-4 is a true copy of N.S. 6/15.

The determinants and consequents of the rasas are as follows :—

Śṛṅgāra (Erotic).

Determinants— Ornaments and dress according to the season, musical and other performances as laid down in the treatises, and a walk for pleasure in a beautiful garden.

The 10 conditions of love belonging to the school of Vātsyāyana are—

(i) Abhilāṣā (desire)
(ii) Cintā (Anxiety)
(iii) Smṛti (Recollection)
(iv) Guṇa Kīrtana (Enumerating orally the qualities of the beloved).
(v) Udvega (distress)
(vi) Vilāpa (Lamentation)
(vii) Unmāda (Insanity)
(viii) Vyādhi (Sickness)
(ix) Jaḍatā (Stupor) and
(x) Maraṇa (Death)

2. HĀSYA RASA (Comical)

Determinants : — Oddity in dress or ornaments and shape, touching of the armpit and neck, ironical gratification and examples of impudence.

Staged by — Throbbing of nose, opening wide or completely closing or slightly contracting the eyes, perspiration, flushing of the face, showing teeth, throbbing of lips and holding of the sides.

3. KARUṆĀ (Pathetic)

Determinants : — Distress loss of wealth, death, captivity and curse, and separation from favourites.

Staged by — Waiting, change of colour, long drawn respiration, exerting the body, cracking of voice, shedding tears, dryness of mouth and loss of memory etc.

4, RAUDRA (furiousness)

Determinants : — Anger, tossing and rubbing of eyes, scurrilous language, contempt and false words etc.

Staged by : — Beating, cutting, breaking sudden fall of a number of weapons pressing of teeth, biting of lips, red eyes, knitting of the eye brows and throbbing of hands against each other.

5. VĪRA (Heroic)

Determinants : — Power, might, strength, heroism and diplomacy.

Staged by : — Showing courage, supremacy, renunciation, valour, perspicuous speech and sedative appearance

6. BHAYĀNAKA (frightful)

Determinants ; and its staging — Hearing unnatural noises of Ghosts and Demons etc., battle, entering into a forest or lonely house, contempting orders of a King or a Guru.

7. BĪBHATSA (Nauseous).

Determinants : — Throwing of hands and legs, agitating smell, sound, touch and taste etc.

Staged by : — Spitting, shrinking-up of the body, leering of face and eyes and covering the nose etc.

8. ADBHUTA (Marvellous)

Determinants : — Sight of council of chamber with aerial vehicles, magical acts, mystical formularies for the attainment of super-human-power, heavenly sight, seeing persons excellent in arts and attainment of desired objects.

Staged by : — Perspiration, tears indicating joy, horripilation, sprinkling with water, crying 'Aa' ; 'Aa' ; in Joy.

Citrābhinaya

(Variegated gesticulation)

206–37

In verse No. 206, the author has defined 'Citrābhinaya'. This verse is an inverted copy of N S. 26/1 but a true copy of NRK 1/1/316. (5 Rāja of Kumbhā).

Definition

'Citrābhinaya' is manifested by adding some peculiarity in the 'Vācika' (Vocal) gesture already dealt with. (4/11-13).

The positions of the remaining verses are as under ;—

Srl. No.	Name of Citrābhinaya	Verse Na. in N N.	Form of copy of the Verse of N S.	
1.	Śabda	207	Practically a true copy of NS 24/81.	
2.	Sparśa	208	True copy, NS 24/82	
3.	Rūpa	209	— do —	24/83
4.	Rasa & Gandha	210	— do —	24/84
5.	Śarad	211	Practically a true copy of	26/27
6,	Hemanta	212	— do —	26/28
7.	Śīta	213	True copy N.S,	26/29
8.	Śiśira	214	— do —	26/31
9.	Grīṣma	215	— do —	26/33
10.	Prāvṛṣā	216	— do —	26/34
11.	Varṣā Rātrī	217	— do —	26/35
12.	Birds	218	— do —	26/65
13.	Birds	219	True copy N.S.	26/66
14.	Animals	220	— do —	26/67
15.	Inanimates	221	— do —	26/68-9
16,	Mountains	222	— do —	26/74-75
17.	Miscellaneous	223-4	Practically T.C,NS	26/76-79
18.	- do -	225-6	T,C. N;S.	26/79-81
19.	- do -	227	Practically TC. NS	26/2

20.	– do –	228-35	T.C. NS	26/3-20
21.	– do –	235	– do –	26/23
22.	– do –	236	– do –	26/118
23.	– do –	237	– do –	26/120-1

230-43

Thereafter the author has appended a list of items to be discussed by him.

244–6

Though Bharata has stated only thirteen movements of Head, Śārṅgadeva has mentioned 19. The Author has copied the 19 movements as described by Śārṅgadeva in his SR N S avoided the following six :—

(i) Sama
(ii) Adhuta
(iii) Tiryaṇṇatonnata
(iv) Ārārtrikā
(v) Pārśvābhimukha, and
(vi) Skandhanata

The author has given very short descriptions of these movements. Specially he has avoided to mention their 'Viniyogas' (applications i e, where and when to be used).

Sl. No.	Name of movement	NN verse No.	Position
1,	Same	247A	True copy of SR 7/77
2.	Dhuta	247B	Inverted copy of NS 8/22A. For Viniyoga refer NS 8/22A-23 and SR 7/52-53 also.
3.	Vidhuta	248A	– do – NS 8/22B. Refer NS, 8/23-24 and SR 7/54.
4.	Avadhuta	248B	True copy of NS 8/28A. Refer NS 8/28A and B and SR 7/56-57 for complete description.

5.	Adhomukha	249A	T.C. of NS 8/34A. Refer N.S. 8/34A & B and SR 7/71-3 also.
6.	Akampita	249B	True copy of NS 8/19A, Refer NS 8/19-20 and SR 7/59-60 also.
7.	Kampita	250A	T.C. of NS 8/19B, Refer NS 8/21 and SR 7/58-59, also.
8.	Adhuta	250B	T.C. of SR 7/55A; Refer SR 7/55B & 56A also.
9.	Parivāhita	251A	T.C. of NS 8/25A, Refer NS 8/24 and SR 7/62-63 also.
10.	Utkṣipta	251B	Inverted copy of SR 7/72A, Refer NS 8/33 and SR 7/72B also.
11.	Udvāhita	252A	T.C. of NS 8/25B. Refer 8/25-6 and SR 7/61 also.
12.	Añcita	252B	T.C. N.S. 8/29A, Refer NS 8/29B & SR 7/64 also.
13.	Nihañcita	253A	Incomplete copy of NS 8/30, Refer NS 8/30-1 and SR 7/65-70 also.
14.	Tiryaṅnatonnata	253B	T.C. of SR 7/74B, Refer SR 7/75A also.
15.	Skandhanata	254A	T.C. of SR 7/75A Refer SR 7/75-76 also.
16.	Ārārtrikā	254B	T.C. of SR 7/76B, Refer 7/76B & 77A also.
17.	Lolita	255A	Based on SR 7/73B-74A.
18.	Parāvṛtta	255B	T.C. of NS 8/32A, Refer NS 8/32B and SR 7/70-1 also.
19.	Pārśvābhimukha	256A	Inverted copy of SR 7/78.

Verse No. 256-257A is an inverted copy of NRK 1/3/2.

Dṛṣṭis (Faculty of Seeing)

257–64

In these verses the names of 8 Rasa Dṛṣṭis, 8–Sthāyī Bhāva Dṛṣṭis and 20 Sañcāri Bhāva Dṛṣṭis have been transcribed from SR, though the same names existed in N S. also. (NS 8/38-42 and SR 7/377-82 and 432).

In the first verses (257) it has been stated that the term Dṛṣṭi is employed when the sight is free from faults, vices or defects and it manifests the sentiments.

Verse 265 is based on NS 8/44 SR 7/383-4 and B?/38 (P, 177).

In 263-4, the author has repeated the words of SR 7/431-2 that the glances (Dṛṣṭis) are innumerable and that even Brahmā (the creator) cannot describe each of them.

The description of Kāntā, Ist Rasa dṛṣṭi is an incomplete and inverted copy of NS 8/44. The author has refrained from stating the occasions where it is used. Refer SR 7/383-4 also

Descriptions of Hāsya, Karuṇā, Raudra, Vīra, Bibhatsa, Adhuta and Bhayānaka (V. 266-69) are also all incomplete and inverted copies of NS 8/46-47. 49, 50, 51, 48 and 45. Refer SR 7/381; 93 and 7/246-7 also,

8 Sthāyi Dṛṣṭis

(V. 269–271)

Incomplete descriptions of Snigdhā, Hṛṣṭā, Dīnā, Kruddhā Dṛptā Bhayānvitā, Jugupsitā and Vismitā are all inverted and incomplete copies of NS 8/53-60, Refer SR 7/394 and 402 also for complete descriptions.

20 Sançāri Dṛṣṭis

(273–284)

Incomplete descriptions of Śūnyā, Malinā Śrāntā, Lajjitā, Śankitā, Mukulā, Glānā, Jihmā, Ardhamukulā, Kuñcitā, Vitarkitā, Abhitaptā, Viṣamā, Lalitā, Ākekarā, Vikosta, Vibhrāntā, Viplutā, Trastā and Mādirā are all incomplete and inverted copies of NS 8/62-65, 67, 69, 66, 72, 75, 70, 74, 71, 88, 73, 78, 79, 76, 77 and 8/80-83 respectively, Refer SR 7/403-430 also,

Bhrū (eyebrows)

(285–290)

286–287

The author has stated seven names of the movements of eyebrows. They are the same as found in NS and SR. but the author has reproduced inverted copies of NS 8/120B, 120A, 117B, 119B, 118A, 119A and 8/118 respectively, They are incomplete and inverted copies of SR 7/433, 437, 435-6, 437-8, 434-5 439 and 7/438 respectively also.

Mukharāga

291

This is an inverted copy of SR 7-526-7, but is a true copy of Nṛtyādhyāya of Aśokāmalla (15th century) V. 580-581.

'The colour of the face declares the state of the mind. The colours are the expressions of 'Sentiments'.

292

The colours are of four kinds viz. (i) Svābhāvika (natural) (ii) Prasanna (clear), (iii) Rakta (red) and (iv) Śyāma (black). V. 292A is a true copy of NS. 8/158A and is an tnverted copy of SR 7/527.

293A

SVĀBHĀVIKA : This is used for portraying unexcited moods. This verse is practically a copy of NS 8/158B and 159 and is an inverted copy of SR 7/528.

293B

PRASANNA : Used for comic, erotic and marvellous sentiments. This is an inverted copy of SR 7/529.

294H

RAKTA : This colour is used in Pathetic, Furious, Heroic and Marvellous sentiments.

This verse is an inverted copy of SR 7/529B. NS 8/160A may also be referred.

294B

ŚYĀMA : This is used in Nauseous and fearful sentiments.

295–6

When the gestures are added with proper colours of the face, they increase doubly the lustre of the face. It should be done according to the sentiments etc. Refer No NS. 8/161-5 and SR 7/530-1 also.

BĀHU : (Sixteen positions of the Arms).

297

Bharata had explained only ten kinds of the positions of the arms but Śārngadeva described 16 and the same have been transcribed by the author.

Bharata had not discussed (1) Prasārita (2) Udveṣṭita (3) Sarala (4) Namra (5) Āndolita & (6) Utsārita.

Except V. 303A (Āndolita), which is a true copy of SR 7/347A, they are inverted and incomplete copies of SR 7/339, 342-3, 346, 345 and 347.

The remaining positions of the arms are as under :—

1.	Ūrdhvashta	—	Short form of SR 338A.
2.	Adhomukha	—	Inverted copy of SR 338.
3.	Tiryaka	—	— do —
4.	Apaviddha and Prasārita	—	— do — 349
5.	Añcita	—	— do — 340
6.	Maṇḍalagati	—	— do — 340
7.	Svastika and Udveṣṭita	—	— do — 341-2-3
8.	Pṛṣṭānuga	—	T.C SR 7/343
9.	Āviddha	—	T.C. SR 7/344A
10.	Kuñcita	—	Incomplete & inverted copy of SR 7/344-5.

Hastas (Poses of hands).

304

The poses of hands are of three kinds—viz. (1) Asamyukta (single hand poses) (ii) Samyukta (double hand poses) and (iii) Nṛtta Poses.

The numbers of the gestures of all the three varieties vary from those defined by some of the older authors as under ;—

Sl, No.	Kind of gestures	NN,	SR,	SC,	N.R,K,	Bharatārṇava.
1.	Single handed	38	25	28	28	27
2.	Double handed	17	14	20	20	16
3	Pure Dance hands	32	31	32	32	32

Discussion on the poses appearing in NN but not found in other aforesaid books will follow.

Earlier authors have held that the number of gestures of each kind is infinite. Refer SR 7/100-13 and 7/287, S.C. by Vipradāsa of 14th century V/733, and (S. Rāja) NRK V/774 and 778.

Single handed Gestures.

Sl. No.	Name of Pose	NN V. No	Remarks
1,	Patākā (Banner)	321	Incomplete and inverted copy of SR, 7/102A. Refer SR 7/102-108 and NS 9/18-26 for comprehensive information. S.C 469-78. NRK 522-3 may also be referred.
2.	Hamsapakṣa	322A	Inverted copy of NS 9/102. For complete description NS 9/105-8 and SR 7/163-167 may be referred.
3.	Gomukha	322B	This is not found in NS & SR etc It is slightly an altered form of Hamsapakṣa.
4.	Catura	323A	Inverted copy of SR 7/ 54-5 and N S. 9/92, Refer NS 9/92-99 and SR 7/154-58 for details.

5.	Nikuñca	323B	Not described specifically in NS and SR. It is a slightly changed stage of Catura.
6.	Sarpaśira	324A	Incomplete true copy of SR 7/152A and NS 9/84. Refer SR 7/152-3 and NS 9/84-85 for further details.
7.	Pancānana	324B	Not specifically mentioned in N,S and SR. This is a slightly changed state of 'Ardhacandra'.
8.	Ardhacandra	325A	Inverted and incomplete copy of NS 9/42A and SR 7/117A. For details refer NS 9/42-44 and SR 7/117-19.
9.	Caturmukha	325B	Not specifically mentioned in NS & SR. This is also a slightly altered form of Ardhacandra.
1o.	Trimukha	326A	Same remarks as for No. 9 above.
11.	Dvimukha	326B	— do —
12.	Sūcimukha	327A	Inverted copy of SR 7/149A. For complete description refer SR 7/147-151 and NS 9/64-79.
13.	Tāmracūḍa	227B	Refer NS 9/121-5 and SR 7/181-184
14.	Sandanśa	328A	Inverted copy of SR 7/175-6, Refer SR 7/175-181 and NS 9/109-12 for detailed description.
15.	Hàmsavaktra	328B	Inverted copy of SR 7/161 and NS. 9/105. Refer SR 7/161-163 and NS 9/105-7 for complete details.
16.	Raṇagṛddhaka	329A	Both being unimportant do not find place in other old books. They are slightly changed forms of Hamsavaktra.
17.	Khaḍgāsya	329B	

18.	Mṛgaśırṣaka	330A	Refer NS 9/86 and SR 7/159-60.
19.	Mukula	330B	Incomplete and inverted copy of SR 7/169B and NS 9/116. Refer SR 7/169-73 and NS 9/116-118. for further details.
20.	Padmakośa	331A	Inverted copy of NS 9/180B and SR 7/142. Refer NS 9/180-183 and SR for 7/42-43 further details
21.	Ūrṇanābha	331B	Inverted copy of NS 9/119A and SR 7/173B. Refer NS 9/119-120 and SR 7/173-175 also.
22.	Alapallava	332A	Inverted copy of SR 7/144B. Refer SR 7/144-46 also.
23.	Alapadma	332B	Inverted copy of NS 9/90-1 and SR 7/122B. Refer SR 7/122-128 also.
24.	Śukatuṇḍa	333B	Inverted but a defective copy of NS 9/52. Bharata did not include forefinger with the third finger as stated by the author, but SR stated so. It is, therefore an inverted copy of SR 7/137B. Refer SR 7/137-139 for further details.
25.	Arāla	333A	Inverted copy of NS 9/45. Refer NS 9/90-1 and SR 7/122-128 for further details.
26.	Valgula	334A	Not important and hence not found in NS & SR. This is slightly an altered state of Śukatuṇḍa.
27,	Tripatāka	334B	Inverted copy of NS 9/27A and an incomplete inverted copy of

			SR 109A. Refer NS 9/27-37 and SR 7/109-116 for details.
28.	Kartarı	335A	Inverted copy of NS 9/38 but incomplete and inverted copy of SR 7/21B. Refer NS 9/38-41 and SR 7/119-21 for further details.
29.	Mayūre		Not found in NS & SR. This is a slightly changed form of Kartari
30.	Kāngūla		Inverted copy of SR 7/140 and NS 9/88. Refer SR 7/140 and NS 9/88-89 also,
31.	Bhramara		Refer SR 7/167-9 and NS 9/100.
32.	Muṣṭı		Inverted copy of NS 9/54 and SR 7/128B and 129A. For details refer NS 9/54-55 and SR 7/128-30.
33.	Kroḍāsya	337B	It is a changed form of Muṣṭı, Not found in NS & SR.
34.	Śikhara	338A	Inverted copy of NS 9/56A and SR7 /130B, Refer NS 9/56-7 and SR 7/130-1 also.
35.	Kapitthaka	338B	Inverted copy of NS 9/58 and SR 7/132. Refer NS 9/58-59 and SR 7/132-3 also.
36.	Kākatuṇḍa	339A	Not found in NS & SR It is a changed form of Kapittha.
37.	Bālachandraka	339B	Not found in NS and SR. It is practically Kākatuṇḍa,
38.	Khaṭakāmukha	340A	NS & SR both state that the ring finger and the little finger of Kapittha should be thrown upwards in this gesture, but the

author has stated that only the ring finger should be thrown upwards. This verse of NN is an incomplete and inverted copy of SR 7/134, and NS 9/60. For details refer SR 7/134 137.

The author has presented hazy pictures of all of these gestures Specially the mention of occasions when and where they are to be used have been ignored and very short descriptions have been recorded which are insufficient.

The thirteen single handed gestures mentioned above have been ignored by Sri Kaṇṭha, the disciple of the author in his work Rasa Kaumudı.

Descriptions of Śikhara, Bhramara, Kapittha, Kroḍāsya and Kākatuṇḍa are missing in all the available mss. They appear to be unimportant gestures.

Samyukta Hastas

(Double handed gestures)

As done in the cases of Asamyukta Hastas the authoı has recorded incomplete expositions in respect of Samyukta Hastas. The indigently given descriptions, specially without their Viniyogas (when and where to be used), ere insufficient as under :—

Sl. No,	Particulars	Verse No. in N.N.	Remarks
1.	Añjalı	340B	True copy of NS 9/127A. Refer NS 9/127-128 for complete information.
2.	Kapota	341A	Inverted copy of NS 9/129A and SR 7/186. Refer NS 9/129-31 and SR 7/186-8,

3.	Karkaṭa	341B	Inverted copy of NŚ 9/132A and SR 7/188 Refer NS 9/132-3 and SR 7/188-192.
4.	Svastika	342A	Inverted copy of NS 9/134 and SR 7/192. Refer NS 9/134-5 and SR 7/192-4.
5.	Dola	342B	Inverted copy NS 9/141 and SR 7/195. Refer NS 9/141-42 and SR 7/195-6.
6.	Puṣpapuṭa	343A	True copy of SR 7/196B. Refer SR 7/196-7 and NS 9/143-4,
7.	Utsanga	343B	Incomplete true copy of SR 7/198A Refer SR 7/198-201 and NS 9/137-8 also.
8.	Khaṭakā Vardhamāna	344A	Incomplete and inverted copy of SR 7/202. Refer SR 7/202-204 and NS 9/136-7.
9,	Gajadanta	344B	Inverted copy of NS 9/147A. Refer NS 9/147-8 and SR 7/204-207 also.
10.	Avahittha	345A	Inverted copy of NS 9/149A and SR 7/208. Refer NS 9/149-50 and SR 7/208-9 also.
11,	Niṣadha	345B	Inverted copy of SR 7/209. Refer SR 7/209-11 and NS 9/140A to 40C.
12.	Makara	346A	Inverted copy of NS 9/145 and SR 7/212. Refer NS. 9/145-6 and SR 7/212-13.
13.	Śṛnkhala	346B	Not found in NS and SR. It is a form of 'Tāmracūḍa' (V. 327 NN Single handed gesture) with two hands.

14.	Vardhamāna	347A	Inverted copy of NS 9/151A and SR. 7/214. Refer also SR 7/214-6 and NS. 9/151A & B,
15.	Dardura	347B	In Bharatārṇava one 'Kalaśahasta' is found described like 'Dardura', Refer Bharatārṇava V. 81-82.
26.	Yogamuṣṭi		This is an altered form of Muṣṭi (V. NN 337AE (a single-handed gesture,)
17.	Dviśikhara		Inverted copy of SR 7/284. Refer SR 7/284-285 for details.

Nṛtta Hastas
(Pure Dance gestures of two hands)

1.	Caturaśrau	349	Refer NS 9/174 and SR 7/216-7.
2.	Udvṛttau	350A	True copy of NS 9/175A. Refer No. 9/175B and SR 7/218-20 also,
3.	Talamukhau	350B	Inverted copy of NS 9/176B. Refer SR 7/221-2 also.
4.	Svastikau	351A	True copy of SR 7/222B. Refer N.S. 9/177 also.
5.	Viprakarṇau	351B	Inverted copy of NS 9/177B & 178A. Refer SR 7/273-4 also.
6.	Arālakhaṭakā Mukhau	352A	True copy of SR 7/227A. Refer SR 7/224-9 and NS 9/176B also.
7.	Āviddha Vaktrau	352B	Inverted copy of NS. 2/179 and SR 7/230A-1,
8.	Sūcyāsyau	353A	Inverted copy of NS 9/180 and SR 7/232A Refer SR 7/232-5 also.
9.	Recitau	353B	Inverted copy of NS 9/181A and SR 7/236-7. Also refer NS 9/181B & SR 7/235-7.

10.	Ardharecitau	354A	True copy of SR 7/237B and inverted copy of NS 9/182.
11.	Nitambau	354B	Short form of NS 9/184B and an inverted copy of SR 7/238B. Also refer SR 7/238-9.
12.	Pallavau	355A	Inverted copy of NS 9/184A and SR 7/240A. Refer SR 7/239-42 also.
13.	Keśabandhau	355B	Inverted copy of NS 9/183A and SR 7/242-3.
14.	Uttānavañcitau	356A	Inverted copy of NS 9/183 and SR 7/244. Refer SR 7/244-6 also.
15.	Latākarau	356B	Inverted copy of NS 9/186 and SR 7/246B. Refer also SR 7/246-247.
16.	Karihasta	357A	Inverted copy of NS 9/187. Refer SR 7/248-9 also.
17.	Pakṣavañcitau	357B	True copy of SR 7/255A. Refer NS 9/188 also.
18.	Pakṣapradyotakau	358A	Inverted copy of NS 9/189A and SR 7/255B. Refer SR 7/255-6 also.
19.	Daṇḍapakṣau	358B	Inverted copy of NS 9/190A and SR 7/257B. Refer SR 7/257-8 also.
20.	Garuḍapakṣau	359A	Inverted copy of SR 7/259. Refer SR 7/260 also.
21.	Ūrdhvamaṇḍalinau	359B	Inverted copy SR 7/260B. Refer also SR 7/260-2 and NS 9/191.
22.	Pārśvamaṇḍalinau	360A	True copy of NS 9/191B. Also refer SR 7/262-4.

23.	Uromaṇḍalinau	360B	Inverted copy of NS 9/192A and SR 7/264. Also refer SR 7/264-7.
24.	Uraḥpārśvārdhmaṇḍa-linau	361A and B	Inverted copy of NS 9/193A. Also refer SR 7/267-9.
25.	Muṣṭika-Svastikau	362A	Inverted copy of SR 7/271A. Refer SR 7/270-1 and NS 7/194 also-
26.	Nalinīpadmakośau	362B	Inverted copy of NS 9/195A and SR 7/276A. Refer SR 7/272-76 also.
27.	Alapallavau	363A	True copy of SR 7/276B. Refer SR 7/275 and NS 9/196 also.
28.	Alapadmau	363B	This is only a changed form of Alapallava. SR has included Alpadma in Alpallava. (V.7/277)
29.	Ulvaṇau	364A	Practically a true copy of NS 9/196. Refer SR 7/277-8 also.
30.	Lalitau	364B	True copy of NS 9/197A. Refer SR 7/278-80 also.
31.	Varadābhayahastakau	365A	Inverted copy of SR 7/285-6.
32.	Valitau	365B	True copy of SR 7/280B and NS 9/197. Refer SR 7/280-2 also.

In V. No. 366A, which is a true copy of SR 7/287A, the author has said that there were then infinite number of other poses. V. 366B is a true copy of NS 26/118B. The poses not explained by him should be adopted from the provincial idiom or usages.

V. 367 is a true copy of NS 26/119. V. 369 is a copy of SR 287. V. 370 is a true copy of NS 9/154A. V. 371 is a true copy of NS 9/156A and V, 372A is a copy of NS 9/156B V. 372B and 373A are true copies of N Ṣ, as stated by Kallinātha in his commentary at P. 83 of SR part IV, The author has stated the total number of Nṛtta Hastas as 740, but has not given their names etc. (369).

Hasta Karaṇas 375-9.

"A particular action performed in the representation of a hand pose is known as 'Karaṇa of the hand". They are four viz. (i) Āveṣṭita (ii) Udveṣṭita (iii) Vyāvartita and (iv) Parivartita. The name of Āveṣṭita is found as Apeveṣṭita in the mss, but NS, from which the verse has been copied by the author, reads 'Āveṣṭita'. SR also reads 'Āveṣṭita'.

Their positions are as under :—

(i)	Āveṣṭita	376	This is a true copy of NS 9/203. SR 7/539-40 may also be referred.
(ii)	Udveṣṭita	377	True copy of NS 9/204. Refer SR 7/541 also.
(iii)	Vyāvartita	378	True copy NS 9/205. Refer SR 7/542 also.
(iv)	Parivartita	379	True copy of NS 9/206.

Verse 380 is a copy of NS 9/207

Vartanā

V. 381

When the movements of arms are employed collectively and separately with tempos e g. Vartanās, full of grace, come into existence.

V. 382

"When the Vartanās, are employed with Recakas, without sacrificing grace, these movements, full of various dextrous modes, are termed 'calakas". This verse is a true copy of SR 7/349B and 350A.

Hasta Pracāras
(Positions of the hands)

V. 383

The author has selected only 6 positions of hands out of the 15 found mentioned in SR 7/532-6, and has mentioned their names. He has added that the names have meanings easily deducible from their etymologies. The names are (i) Uttāna (ii) adhastala (iii) Agratastala (iv) Pārśvamukha (v) Tiryaṅmukha and (vi) Sammukha.

Bharata had considered only three Varieties viz. (i) Uttāna (ii) Adhomukha. and (iii) Parśvagata. Subsequently others added two more varieties viz- Agraga and Adhastala. Later, Bhaṭṭa Nāyaka viewed that 'Agraga' stood included in 'Uṭṭāna' and 'Adhomukha' in 'Adhastala'. Thereafter SR mentioned 15 varieties, The six names mentioned by the author are out of these 15. The names are indicative of their actions.

Kara Karmas

(Actions of the hands)

V; 384 6

The author has stated 20 names of the actions of the hands, Two of them differ from SR, NRK, S C. and Nṛtyādhāya of Aśokamalla. They are :—

Name as in NN	As in SR,	As in NRK.	in S.C. &	(Nṛtyādhyāya)
1; Rodhana	Viśleṣa (7/543-5)	(1/4/40-41)	(1043-44)	(600-2)
2. Viyoga Tolana (Lolana)	— do —			

The remaining 18 names are :—

(i) Utkarṣa, (ii) Vikarṣa, (iii) Ākarṣaṇa, (iv) Parigraha, (x) Nigraha, (vi) Āhvāhana, (vii) Śleṣa, (viii) Rakṣaṇa, (ix) Mokṣaṇa, (x) Vikṣepa, (xi) Dhūnana, (xii) Visarjana, (xiii) Tarjana, (xiv) (xiv) Chedana, (xv) Bhedana, (xvi) Sphoṭana, (xvii) Moṭana, (xviii) Tāḍana,

The names have literal acceptation of their meanings-

Hasta Kṣetras

(Places of the hands)

V. 387–8.

All the names have been copied from SR 7/546–7. They are also found in the verses of NRK 1/4/42, SC 1045-6 and Nṛtyādhaya 605.

They are (i) Pārśvadvandva, (ii) Purastāt, (iii) Paścāt, (iv) Ūrdhva, (v) Adhaḥ, (vi) Śira, (vii) Lalāta, (viii) Karṇa, (ix) Skandha, (x) Ūru (xi) Nābhi, (xii) Kaṭi and (xiii) Śirṣa.

Kaṭi (Hips)

388–93.

The author has described six kinds of hips. whereas NS, SR, NRK, S.C. and Nṛtyādhyāya have all accepted only 5. The first po e viz. 'Sama' has not been accepted by them. For Sama' the author has said that it does not function and can only be seen while beginning the dance.

The positions of the rest of the 5 are as under :—

1.	Chinnā	390B	Inverted copy of N.S 10/22A 25 and 26, SR 7/310 may be referred for its viniyoga.
2.	Vivṛtā	391A	True copy of N S. 10/22B, 25 and 26 For details refer SR 7/311.
3.	Recitā	391B	True copy of NS 10/23A, 25 and 26.
4.	Kampitā	392A	True copy of NS 10/23B, 25 and 26. Refer SR 7/308 .
5.	Udvāhitā		True copy of NS 20/24A, 25 and 26. Refer SR 7/309.

Pādas (Feet)

393–400

Bharata accepted only 5 Pādas viz. (i) Udghaṭṭita (ii) Sama, (iii) Agratalasancāra, (iv) Añcita and (v) Kuñcita, vide NS 10/41. SR has described 13. S.C. added one more 'Tryaśra' and made the number as 14 (773-4). The author has stated 13.

Their positions are as under ;—

Sl. No.	Pose	Verse No. in N.N.	Verses copied from	Full description found in
1.	Sama	396A	True copy of NS 10/44A.	NS 10/44B and SR 7/315

2.	Añcita	396B	Practically a true copy of SR 7/316A.	NS 10/48A-49B.
3.	Kuñcita	397A	True copy of SR 7/317A.	NS 10/50-1 and SR 7/317B
4.	Sūcī	397B	Inverted copy of SR 7/318.	—
5,	Agratala-Sancāra	398A	Inverted copy of SR 7/319A and NS 10/46A.	NS 10/46-47 and SR 7/319-20,
6.	Udghaṭṭita	398B	Inverted copy of NS 10/42.	NS 10/42-43 and SR 7/321
7.	Ghaṭṭita	399A	T.C. SR 7/323B.	—
8.	Ghaṭṭitod-sedha	399B	—do— SR 7/323A	—
9.	Tāḍita	400A	Inverted copy of SR 7/322A.	SR/322B.
10.	Mardita	400B	T.C. SR 7/324A.	—
11.	Pārṣṇiga	401A	—do— 7/325A	—
12.	Agra 401B. Practically a true copy of SR 7/324B.			
13,	Pārśvaga 402A True copy of SR 7/325B			

The author has avoided descriptions of Viniyogas.

Sthānakas

(Static Postures or Poses in rest)

V. 403

Definition-

Any motionless pose in the various postures of the body is called a 'Sthānaka'. This verse has been copied from SR (7/1019).

SR has described 51 Sthānakas but the author has picked-up only 27, out of them and recorded their very short delineations. He has avoided to state their Viniyogas (when and where to be used), The delineations are all incomplete copies of N.S. or S.R. It is, therefore advisable to refer to the original books.

S.R. has classified the 51 Sthānakas under the following heads and sub-heads :—

	Head	Sub-Head	Detailed sub-head	Nos
I.	Standing Poses	(i) Mārga	(i) for males	6
			(ii) For females	7
		(ii) Deśı		23
II.	Sitting Poses	(i) Mārga		9
III.	Reclining Poses—			6
			Total :	51

The author has delineated five out of the six Mārga standing poses for males, 3 out of the 7 for the females, 19 out of the 23 Deśı standing poses and 1 out of the 9 sitting poses only. He has not described any reclining pose. He has not classified the Sthānakas.

In Bharata era only Mārga Poses existed, but later, Deśı Poses were also introduced. It would be expedient to illustrate the two terms— 'Mārga' and 'Deśı' here again.

'Mārga' and 'Deśı' are the two systems of Indian Music

During the erstwhile Vedic period the Vedic language was common in all the parts of India. To chant Hymns of 'Sāma-Veda' was the music of that era. Learned people of noble descent only, used to practise that music following the rigid rules of 'Sāma'.

'Sāma' was inevitably used in all sorts of sacrificial rites as a pious or devotional act, Hymns of 'Sāma' were chanted for achieving exclusively the final beatitude. Music was then not used for entertainments. Music then possesed the sublime character and the status of sanctification. This was the primitive 'Mārga Sangıta'.

Subsequently in 4 B.C., Sage Bharata devised the practice of the music in 'Prākṛta dialect. His desideratum was motivated to altering the Vedic music for making it performable by the servile class (Śūdras) also. Till then a man of the fourth caste (Śūdra) was debarred from even hearing the Hymns. By introducing the new form in Prākṛta dialect all the castes became eligible to practise the music,

Bharata maintained the same sanctity of music as it existed in the Vedic era. Those who practised this altered form of 'Mārga Saṅgīta' could also attain absolute union with Brahma. This music continued to be termed as 'Mārga Saṅgīta'.

Śārṅgadeva has correctly observed, ' That searched by Brahmā (the creator) (Śiva and Viṣṇū) and reverently practised by Bharata and others in the honour of Lord Śiva is known as Mārga Saṅgīta" (SR 1/1/22-23).

The other variety is 'Deśī Saṅgīta', which is being practised since 7h A.D.—the Mataṅga era.

Consequent upon the division of the country into various regions, a new but putrid form of entertaining peop'e according to their tastes. through music came into existence. The music preceptors of the different provinces invented various kinds of regional music in sundry dialects of the various regions. Rules of that music have the same base but they are not rigid. Infringement of these slackened rules is considered tolerable.

As opposed to 'Mārga' this music is mostly emotional, local, intentional and personal, but seldom, it is represented intuitive, impersonal and universal also. Mystic musicians like 'Sūra'; 'Tulsī' Mīrā, Tyāgarāja and Kabīra etc. are believed to have attained enternal and intimate union with Brahma by practising devotionally this Deśī' (provincial) music.

Summarily 'Mārga' is 'Classical' and 'Deśī' is 'Provincial' music.

The 6 Mārga Sthānakas of males were ;—

(i) Sampāda (Normal position of feet).

(ii) Vaiṣṇava (pertaining to Viṣṇu)

(iii) Vaiśākha (pertaining to Swāmī Kārtika).

(iv) Maṇḍala (a closed curve).

(v) Āliḍha (left lunge).
(vi) Pratyāliḍha (right lunge).

The author has not described the 1st pose as a Mārga pose. The verse in NN is a true copy of SR 7/1077A for deśi Samapāda.

The second pose 'Vaiṣṇava' stands on the list of Mārga as well as Deśi poses In V. 419B the author has produced a true copy of verse 7/1089A of SR, which is for Deśi Vaiṣṇava Pose Further, the 1st half portion of NN 420A is also a true copy of SR for deśi Vaiṣṇava pose, but the second half portion (420A) and 420B appear as inverted copy of N.S. 11/52 for 'Mārga Vaiṣṇava'. SR has stated that when one foot is in normal pose and the other is slighly curved. and is spread transverse, it is 'Vaiṣṇava Deśi pose'. The verse reads as under :—

'सममेकं विधायाङ्घ्रिमन्यश्चेत् कुञ्चितो मनाक् ।
पुरः प्रसारितस्तिर्यक् पदं तद्वैष्णवं तदा ॥' SR 7/1089

The verses in NN read as under :—

'सममेकं विधायाङ्घ्रिमन्यश्चेत् कुञ्चितो मनाक् ।
पुरः प्रसारितस्तिर्यक्, त्र्यस्रपक्षस्थितोऽथवा ॥
सार्धं द्वितालान्तराले वैष्णवं स्थानकन्तदा ॥'

The underlined matter does not find place in the description of Deśi Vaiṣṇava pose. The description of Mārga Vaiṣṇava, in SR 7/1031-2 is as under :—

'एकः समस्थितः पाठस्त्र्यस्रः पक्षस्थितो परः ।
सार्धद्वितालान्तरालो जङ्घा किञ्चिन्नता भवेत् ॥
सौष्ठवं यत्र तज्ज्ञेयं वैष्णवं विष्णुदैवतम् ॥'
SR 7/1031-40

That is, when one foot is in natural position and the other in Tryasra (toes pointing a little to the front) or Pakṣānta (toes pointing to a side), at a distance of one and half span, with the knee slighly bent and the body is held in Sauṣṭhava Pose (where the chest it held up and the body is held in standing at ease pose), it is called Vaiṣṇava Sthānaka. It's presiding deity is Viṣṇu.

N.S. 11/52-53 read :—

द्वौ तालावर्धतालश्च पादयोरन्तरं भवेत् ।
तयोः समुत्थितस्त्वेकस्त्र्यस्रः पक्षस्थितोऽपरः ।।
किंचिदञ्चितजङ्घं च सौष्ठवाङ्गपुरस्कृतम् ।
वैष्णवस्थानमेतद्धि विष्णुरत्राधिदैवतम् ।।

This conveys practically the same meaning The words 'Tryasra Paksasthitodbhava' and 'Sārdhadvitalāntāntarāle Vaiṣṇavam, Sthānākam tadā', appearing in NN 420 do not find place in the deseription of Deśi Vaiṣṇava Sthānka in SR. These words have apparently been collected from the verses for Mārga Vaiṣṇava Sthānaka either from NS or SR.

Describing incompletely the Mārga pose of Vaiṣṇava and uniting it with the description of Deśi Vaiṣṇava pose appears confounding more so when the author has not recorded it precisely and avoided to state the Viniyoga. NS 11/52-58A and SR 7/1031B-41A may be réferred for further details.

The third to sixth poses viz. Vaiśākha, Maṇḍala, Ālīḍha and Pratyālīḍha have all been described by the author as Mārga poses described by Bharata. NS 11/61B-62A 11/65B 67, 11/67-70 and 11/70A to 72, SR 7/1043-5, 1045-48, 1049-50 and 7/1052 may be looked into.

SEVEN 'MĀRGA STANDING POSES' OF FEMALES

The following 7 Postures are found in SR (V. 7/1055-73) but the author has extracted incomplete descriptions of only the first three items, as under :—

1. Āyatā	412A	True copy of SR 7/1055A
2. Avahitthā and	412B	True copy of SR 7/1063A
3. Aśvakrāntā	414	True copy of SR 7/1065B-1066A

STANDING DEŚI STHĀNAKAS

The positions of the 19 standing deśi poses as detailed by the author are as under ;—

Sl. No.	Pose	Verse No. in NN	Verse of SR, copied by the author,	Remarks
1.	Pārṣṇividdha	409B	Ṭrue copy of SR 7/1081A	—
2.	Svastika	410A	Incomplete T.C. of 7/1074A.	Incompletely copied and so refer SR 7/1073-4.
3.	Sanhata	410B	Inverted copy of SR 7/1076A and partly of B.	—do— SR 7/1076
4.	Vardhamāna	411B	True copy of SR 7/1074B,	
5.	Nandyāvarta	412A	Incomplete and ınverted copy of SR 7/1075,	SR reads that if in Vardhamāna the distance between the feet is made 6 Aṅgula or one Vitasti it becomes Nandyavarta, but in NN the author records 3 Aṅgula distance.
6.	Caturaśra	413A	Inverted copy of SR 7/1080A, but where SR records the distance as 18 Aṅguls, the author records it as two Tālas. Tāla is the distance between the tips of the thumb and the middle finger of the hand fully stretched (SR 7/1036).	
7.	Pṛṣṭottānatala	415B & 416A	True copy of SR 7/1079,	
8.	Ekapāda	417B 418A	True copy of SR 7/1078A & B	

9. Brāhmya	418B & 419A	True copy of SR/1088A and B	
10. Śaiva	421	TC of SR 7/1090A and practically a copy of SR 7/1090B also.	
11. Khaṇḍasūcı	424	True copy of SR 7/1087A and B	
12. Samasūcı	425	True copy of SR 7/1084B and 1085A.	
13, Viṣamasūci	426	True copy of SR 7/1085B and 1086A.	for further details refer SR 7/1086B.
14. Kūrmāsana	427	True copy of SR 7/1092A and B.	
15. Nāgabandha	428	True copy of SR 7/1093, but the author has interpolated, and removed the name of the author of SR, and inserted 'Bharata' instead Bharata never des cribed any Deśı Pose.	
16, Garuḍa	429	True copy of SR 7/1091A and B.	
17. Vṛṣabhāsana	430A & B.	True copy of SR 7/1094A and B, but the author has made an interpolation and contrived to plant the name of Bharata in this Deśı pose. The fact is that no deśı pose existed in the time of Bharata.	

Two Deśı postures 'Samapāda' and Vaiṣṇava have already been discussed with the Mārga standing postures for men.

SITTING POSTURES :

SR has defined Nine sitting postures but the author has decribed only one viz. Utkaṭa. SR has stated that when the heels and the hips are on the same level and the feet are on the ground in the natural position, it is utkaṭa, but the author has made a very short description In Utkaṭa the feet—remain with equal nails or curved'. The author has not given its Viniyoga. It is therefore advisable to refer to SR 7/1100B and 110A.

RECLINING POSTURES

SR has mentioned six reclining poses but the author has not mentioned even one,

In the 1st Chapter on NN the author had given only names of seven Sthānakas useful for Tāladhaṛtrıs (the man sustaining or preserving Tāla the rhythmical time regulated in music). Their descriptions may be known from the above Sthānakas useful in dance.

Their details are as under ;—

1.	Samhata.	This is a deśı standing posture.	
2.	Sampāda.	— do —	
3.	Vaiśākha,	A Marga standing posture.	
4,	Vaiṣṇava,	Marga for males and a deśı standing pose.	
5.	Caturaśra.	Deśı standing posture.	
6.	Ālīḍha	Mārga standing posture	for males;
7.	Pratyālıḍha	— do —	for females

It means that the Tāladhaṛtrıs had to remain standing and that females were also Tāladhartrıs then.

Apparently the author has copied the descriptions of the aforesaid 27 Sthānakus from either N.S. or SR and has stated in V. 431 that there were then numerous other Sthānakas current among the people. He has not mentioned any Sthānaka then in practice which was allegedly contradicting descriptions found in the old books Therefore, as far as Sthānakas are concerned, it is clear that theory was not contradicting practice at that time.

CĀRĪS

432–435

DEFINITION

The author has copied from N.S. 11/1-6 the definitions of Cāris, Vyāyāma, Karaṇa, Khaṇḍa and Maṇḍala as under—

The varied movements of the feet, shanks, thighs and hips performed simultaneously are known as 'Cārīs'. Because of the interdependence of the said four limbs, the cāri itself is called Vyāyāma. The Vyāyāma consis ting of a single foot is called 'cārī' that with two feet is called Karaṇa, (different from the Nartana Karaṇa) the combination of three Karaṇas is called 'Khaṇḍa' and the combination of three or four Khaṇḍas is called Maṇḍala'.

436–7

These verses are true copies of NS 11/5-6. It has been stated that the gestures of the various Dances are commenced with cārīs and that taking of arms (weapons etc.) in hands and laying them down is also gestured with cārīs. Cārīs are also used in staging battles.

438–440

The first half of Verse No. 438 is based on SR 7/902 reading that Cārīs are of two kinds viz. 'Bhaumī (earthly) and Ākāśikī (aerial). The author has given a list of 51 Bhaumī Cārīs (movement of the leg on the ground). The author has not classified them as 'Mārga' and 'Deśī' but they are beihg classified below according to the various older authors.

In Bharata era, only 'Marga' Saṅgīta was in vogue, but later, from Matanga era 'Deśī Sangīta' also came into existence. Cārīs current from Bharata era are all 'Mārga Cārīs' and those of the latter periods are 'Deśī'.

16 Cārīs listed upto V. 440A are all 'Mārga Cārīs'. These names appear in NS V. 11/8-10, but the author has not copied these verses from N.S. He has copied them from SR. (7/902-904).

440B–45

The author has stated the names of 35 Deśī Bhaumya Cārīs. These verses are all true copies of SR 7/910-913.

446–447

The names of Ākāśikī-cārīs have also been stated without classification. The first 16 names are of 'Mārga Ākāśikī-cārīs',

V. 448-449

The author has given a list of only 16 Deśī Ākāśikī-cāris, whereas SR 7/913-916, NRK. 1/2/3-9, SC 1257-72 and Nṛtyādhyāya 1061-79 have all stated 19 names. The author has avoided (i) Vidyutbhrāntā (ii) Hariṇaplutā and (iii) Daṇḍapādā. The rest are the same.

450

The total number of Ākāśikī-cāris works out to 32 and not 31 as stated by the author in Verse 450A. The total of Bhaumya and Ākāśikī should be 83 and not 82 as stated in 450B,

451

The positions of the cāris in the sequence as in NN are as under :—

Sl. No.	Name of cārī	Copied from	Remarks
1.	Samapādā	—	Inverted copy of NS 11/14 and SR 7/917-8.
2.	Sthitāvartā	True copy of NS 11/15	Also refer SR 7/919-20.
3,	Śakaṭāsyā	True copy of SR 7/921	Though the description of this Mārga cārī was available in NS (11/16), but the author did not copy that verse. He copied it from SR.
4.	Vicyavā	True copy of SR 7/922	— do — No. 11/19
5.	Adhyardhikā	Practically a TC of NS 11/17	Refer SR 7/923 & 924.

6.	Cāsagati	—do— NS 11/18	— do — SR 7/925-6. The author preferred to copy this from NS.
7.	Eḍākrīḍitā	—do— NS/11/20	—do— SR 7/927.
8.	Mattalī	Practically a true copy of NS/11/28	Refer SR 7/930-1.
9.	Samotsārita Mattalī	—do— NS 11/27	SR 7/928-9
10.	Utspaṇḍitā	Incomplete true copy of SR 7/931-2. The author has omitted the words so that it touches the big toe & the little toe of the other foot alternately which is at rest. (शनैरङ्घ्रिगतागतम्)	Refer NS 11/24 also.
11.	Aḍḍitā	True copy of SR 7/934	Refer NS 11/23.
12.	Spanditā	— do — 7/935	— do — NS/11/26.
13	Avaspanditā	TC of SR 7/936A	NS 11/26
14.	Baddhā	The first half is a true copy of SR 7/936B but the second half is based on SR 7/937	Refer NS 11/21
15,	Janitā	Incomplete copy of NS 11/25B only. 11/25A has been omitted. which reads:— 'When one of the legs rest on its	SR 7/938-9.

		fore-foot while the hand on that side holds Muṣṭi mudrā at the level of the chest and the other hand moves beautifully'. He has only said 'Talasancāra Pādena Janitā Cāri Udāhṛtā',
16.	Urūdvṛtta	True copy of NS 11/22. Refer SR 7/939-41.

Cārıs upto No. 16 are all Mārga, but from 16-32 they are all Deśı (Bhaumya).

17.	Rathacakrā	True copy of SR 7/972.
18.	Parāvṛttatalā	True copy of SR 7/973 but according to his wonted nature, the author has made an interpolation to remove the name of the author of SR.

19.	Nūpuraviddhā	T.C.,	SR 7/974
20.	Tiryanmukhā	—do—	7/975
21.	Marālā	—do—	7/976
22.	Karihastā	—do—	7/977
23.	Kulırikā	—do—	7/978A
24.	Viṣliṣṭa	—do—	7/978B & 979A
25.	Kātarā	—do—	7/979B
26.	Pārṣṇirecitā	—do—	7/980
27.	Ūrutāḍitā	—do—	7/981
28.	Uruveṇı	—do—	7/982
29.	Talodvṛttā	—do—	7/983
30.	Hariṇatrāsikā	—do—	7/984
31.	Ardhamaṇḍalikā	—do—	7/985

32.	Tiryakakuñcitā	—do—	7/986
33.	Madālasā	Practically a T.C. of SR 7/987	
34.	Sañcārita	—do—	SR 7/988. SR reads it's name as 'Tiryak Sancāritā'.
35.	Utkuñcitā	TC of SR 7/989 excepting one interpolation 'Anjani Sūnurā', motıvated to remove the name of the author of SR.	
36,	Stambhakrı-ḍanikā	True copy of SR	7/990
37.	Laṅghita Jaṅghikā	--do—	7/991
38.	Sphuritā	—do—	7/992A
39,	Avakuñcikā	—do—	7/992B
40.	Saṅghaṭṭitā	—do—	7/993
41.	Khuttā	—do—	7/994A
42,	Svastika	—do—	7/994B
43.	Taladarśinı	—do—	7/995
44.	Purāṭikā	True copy of SR	7/996A
45.	Ardhapurāṭikā	—do—	7/996B & 997A
46.	Sphurikā	—do—	7/998A
47.	Nikuṭṭikā	—do—7/998B	
48.	Sārikā	—do—7/997B	
49,	Latākṣepā	—do—7/999	
50.	Aḍḍaskhalitikā	—do—7/1000A	
51.	Samaskhalitā	—do—7/100B & 1001A	

From No. 52 Ākāśikı-cārıs have been recorded. The first 16 are Mārga Ākāśikā-cārıs and the rest are Deśı-cārıs.

52.	Atikrāntā	True copy of NS 11/30	Refer SR 7/942B-944A also.
53	Apakrāntā	—do— 11/31	SR 7/944B-5A also.
54.	Pārśvakrāntā	Practically a TC of NS 11/32	—do— 7/945-7 also.
55.	Hariṇaplutā	—do— 11/43	SR names it 'Mṛgaplutā' The matter is the same. Refe SR 7/948-9.

56.	Ūrdhvajānu	True copy of SR 7/949B-50A	Refer NS 11/33 also.
57.	Alātā	T.C. of SR 7/950B 51A	—do— 11/41 also.
58.	Sūcī	V, 501 is a true copy of NS 11/34.	Refer SR 7/951B-2B also,
59.	,,	This is a Mārga-cārī The author has stated another Deśi Sūcī-Cārī under this very head vide V. 502B & 503A. It is a copy of SR 7/1014. Here also the author has made an interpolatton to remove the name of the author of SR.	
60.	Nūpurapādikā	True copy of NS 11/35	Refer SR 7/953-4,
61.	Dolāpadā	—do— 11/36	—do— SR 7/954B-5A
62.	Daṇḍapādā (Mārga)	V. 505B & 506A of NN are true copies of NS 11/44A and 11/44B. In-between these, one line appears in respect of Deśi Daṇḍapādā, which is an incomplete description.	
63.	—do— (Deśi)	Incomplete. Practically a copy of SR 7/1006B. The portion 7/1007A of SR has perhaps been deleted to remove the name of the author of SR appearing therein.	
64.	Vidyutbharāntā (Mārga) (507A)	Incomplete copy of NS 11/40A. NS 11/4 B has not been touched by the author. In his verse 507B and 508A Deśi Vidyutbhrāntā has been described	

65.	—do— Deśī (507B & 508A)	under the same heading. This is a true copy of SR 7/1001B and 1002A.	
66.	Bhramarī	True copy of NS 11/45A and B.	Refer SR 7/958-9 also
67.	Bhujaṅga-trāsitā	-do- 11/42 NS.	-do- SR 7/959B-961A
68.	Ākṣiptā	-do- 11/37 NS.	-do- SR 7/961B and 62A.
69.	Āviddha	Practically a TC of NS 11/38.	-do- SR 7/963-4A.
70.	Udvṛtta	T.C., NS 11/69	Refer SR 7/964B-65B also,

There-after the author has described only Deśī Ākāśikā cārīs.

71.	Puṛhkṣepā	True copy of SR 7/1002B & 3A.
72.	Vikṣepā	True copy of SR 7/1003B and 4A, but the author has made an interpolation to remove the name of the author of SR.
73.	Apakṣepā	T.C. of SR 7/1005.
74,	Damarī	-do- SR 7/1006A.
75.	Jaṅghālaṅ-ghanikā	True copy of SR 7/1008B & 1009A.
76.	Anghritāḍitā	-do- SR 7/107B-8A.
77.	Latā	-do- SR 7/1009B but the author has added one line that this (deśī) cārī was described by Bharata etc. The true position is that Bharata never described any deśī cārī. The author has unneecessarily planted the name of Bharata.
78.	Jaṅghāvartā	T.C. of SR 7/1010
79.	Veṣṭanā	T.C. of SR 7/1011A

80.	Udvesṭanā	T.C. of SR 71012A
81,	Utksepā	T.Cl of SR 7/1012B and 13A
82.	Pṛṣṭotkṣepā	T·C. of SR 7/1013B
83.	Viddhā	T C. of SR 7/1015
84.	Prāvṛttā	T.C. of SR 7/1016
85.	Ullolā	T¦C. of SR 7/1017A

The author has mixed the descriptions of some Deśı Ākāśika Cārıs with the Mārga kind of Ākāśikā cārıs as follows:—

1. Item No 59 — Sūcı (V, 502B and 3A)
2. Item No. 63 — Daṇḍapāda (V, 506)
3. Item No. 65 Vidyutabhrānta—507B and 508A

He has however not described the Deśı variety of Hariṇaplutā cārı with it's 'Mārga' variety (NN 498B and 499A).

PERORATE

NN Verses 526A to 527A are true copies of N.S. 11/49A to :0A reading "When in the foot cārı, the foot moves to the ground, the hand should be moved to rest at the hips. These cāṛıs have been described by Muni (Bharata) as delicate movements of the limbs".

The actual position is that Bharata never described any Deśıcārı so they cannot bc ascribed to Bharata. He has copied these verses from N.S. and added this perorate. It applies to Mārga-cārıs only,

NṚTTA KARAṆĀS
527–533

The authors of N S. and SR have described 108 Nṛtta Karaṇas but the author has picked-up only 16 out of them

Verse No 527B is an inverted copy of N.S. 4/30B, reading 'Combined action of the hand and foot is called Nṛtta Karaṇa'.

In V. 528A the author has added that they are innumerable. SR had also mentioned that Karaṇas were innumerable but only 108 Karaṇas which he described were then in use in 'Aṅgahārās' (combination of several Karaṇās) (SR 7-564-66).

The author has given a list of the 16 Karaṇās which he described.

532–47

The positions of these Karaṇas are as follows :—

Sl. No.	Name of Karaṇa	V. No. in N.N.	Remarks
1.	Līna	532B and 33A	True copy N.S. 4/68.
2.	Samanakha	533B and 534A	- do - 4/67
3.	Chinna	534B and 535A	- do - 4/.07
4.	Gaṅgāvataraṇa	535B and 536A	- do - 4/170
5.	Vaiśākharecita		True copy of NS 4/99
6.	Janita		- do - NS 4/156
7.	Pārśvajānu		- do - 4/135
8.	Ūrdhvajānu		- do - 4/87
9.	Daṇḍapakṣa		- do - 4/96
10.	Talavilāsita		- do - 4/118
11.	Vidyutabhrānta		Inverted copy NS 4/127.
12.	Candrāvartana		not found in SR & N.S., may be of some other school.
13.	Niśumbhita		True copy, NS 4/126
14.	Lalāṭatilaka		Inverted copy of NS 4/112
15.	Latāvṛścika		True copy, NS 4/106

In V. 548 and 549A the author has said that where the hand is predominant, the foot should follow it and when the foot augments the pose the hand should supplement it.

RECAKĀS

549B–50A.

The author has copied Verse No. 7/892 of SR in which it has been stated ' the four Recakās described by Bharata will now be explained. They relate to the feet, hands, hips and neck".

Sl. No.	Name of Recaka	Verse No. in NN	Remarks
1.	Pādarecaka	550B & 551A	Though the description of this recaka was available in NS 4/250 the author preferred to copy the matter from SR 7/893.
2.	Kararecaka	551B & 552A	—do— NS 4/252, but the author has produced the true copy of SR 7/894.
3.	Kaṭirecaka	552B	—do— NS 4/251; but this is a TC of SR 7/895.
4.	Grīvārecaka	553B	— do — NS 4/253. The word 'Grīvārecaka' appears in NS only. In SR 7/896 the name is 'Kaṇṭharecaka'. The author has copied the verse of SR but named it "Grīvārecaka" as in N.S.

In verse 554A' the author has said that the Karaṇāṅgas and Recakas had been described by Bharata.

Thereafter the author has described specifications in respect of the construction of a Dance Hall. Verse No. 554B is based on NS 2/25. It reads that the constructor should construct the hall after performing reclaimation of the plot. Verse 555A is a true copy of NS. 2/27A, reading the plot should first be cleansed. N.N 555B and 56A are true copies of NS 2/13.

556B–558A.

TABLE

Eight Aṇūs make one Raja,
Eight Rajas make one Bāla,
Eight Bālas make one Likṣā,
Eight Likṣās make one Yūkā,
Eight Yūkās make one Yava,
Eight Yavās make one Aṅgula
and twenty-four Aṅguls make one Hasta.

558B-559B,

The measurement from East to West should be 33 Hastās in length. North to South it should be 15 Hastās. The construction should be done in accordance with the engineering rules.

560–62

It should be decorated with gold coloured pictures, fine clothing, raiments, canopies, flower-garlands and should be perfumed by vapour issuing from fragrant substances like camphor, agallochum and incense, and decorated with lamps. The delightful throne ornamented by Jewels and gold should be placed there in the auspicious direction of east or west. The actor should dance in front of the seat of honour,

563-568A,

Merits and defects of the dancer are practically based on SR 7/1231-8.

568B-74B

Pātra Lakṣaṇa

(a person fit for dancing)

Most of the verses are true copies of the relative verses of SR. Refer SR 7/1224-26 and the rest of them are extracted portions from SR 7/1224-30. For example V. 568B-569B of NN are true copies of SR 7/1224A-1225A. V 571A is a true copy of SR 7/1226A. V. 573B-74B are true copies of SR 7/1227A to 1228A.

Pātra Guṇās

(Merits of the dancer)

575-580A,

The verses are all either true copies or inverted copies of SR as under :—

Verse No. of NN	V. No. of SR	Remarks
575	7/1231	Inverted copy
576	7/1232	True copy
577A	7/1233A	—do—
577B	7/1233B & 34A	Inverted copy
578	7/1234B and 1235A	True copy
579	7/1235B & 36A	—do—
580A	7/1236B	Words changed, as this verse contained the name of the author of SR.

Pātrā Doṣās

(Defects of the Dancer)

580B and 581A

This is a true copy of SR 7/1237

Rekhā

(Position of the body attracting the mind & eyes)

'Harmonious combination of the poses of major limbs like the eyes, head and hands captivating the heart is known as 'Rekhā'. This definition has been copied by the author from SR 7/1206.

LĀSYĀṄGAS

(Dance of the limbs of the body representing emotions of love by various gesticulations and attitudes).

582B-592

Lāsyāṅgas of Deśī variety only have been defined. They are ten. The names and descriptions of the first five as in verse 583A to 89B are true copies of SR 7/1206A–1212B Description of the sixth is also a true copy of SR 7/1213 but the author has made an interpolation in the second half of V 590 and contrived to plant the name of Bharata instead of Śārṅgadeva, the author of SR The rest are all true copies of SR 7/1214–1215, As already stated above the 'Deśī' music did not at all exist in Bharata era.

Sauṣṭhava (593A-4A)

When the chest is held-up and the body is held in 'Sanna' posture, i.e. at ease, the pose is called Sauṣṭhava. Sanna' means standing at ease, and Niṣaṇṇa means standing with well planted feet with the weight of the body resting steadily on the legs. The verses have been copied from Nāṭya Śāstra Saṅgraha 2/18A-19A. This has been described by Kumbhā also in the same way.

In V. 594B & 5A citrakalāsa has been defined. Where the dance is split with percussion Tāla instruments, it is called Citrakalāsa.

Mudrā (pose)
596

The description is a true copy of a verse of Bharata–Kalpalatā appearing at P. 911 of B K 'Mudra' is a "Pose".

Pramāṇa
597

This is a deśī Lāsyaṅga described by Jyāyana the author of Nṛtta Ratnāvalī (1249AD), who was from Warangala This verse of NN is a true copy of that book (B.K. P. 921).

Sabhāsada 598-601

(Member of the assembly)

The author has disordered the words of SR 7/1331-3 Mostly and presented his V. 598-601,

Next, Vādī and Vivādī have been described.

Sabhāpati 605-606
(President)

The verses have been prepared by deranging the words of SR 7/1334 to 40.

Sabhāsanniveśa 606-13.
(Seating of the assembly)

Here also the author has deranged the words found in SR 7/1341-50.

Vṛnda Bhedās 614-618.

Similarly, these verses are inverted copies of SR. The words of SR 3/204-11 have been deranged,

Vanṣa (flute)

Verses 619-625 are all true copies of SR 6/624-631A. In verse 626A word 'Ṣaṇmukhākhyo' āppears in place of "Ekavīra" as in SR 431/B. 'Ṣaṇmukha' is Kārtikeya who was the Commander of the army of Gods in their war with Tāraka, a powerful demon. He is known as the God of war in Indian mythology. 'Ekavīra' means a prominent warrior or a hero. Perhaps the author has used this word as a synonym Excepting the words 'Ṣaṇmukha' and Nāda' in place of 'Tāra" in verse 626A & B respectively, this verse is a true copy of SR 3/431B and 432A. In V 627A, the author has said that there are other eight Vanśās ranging from six aṅgula Vanśa to 24 aṅgula vanśa, whereas in SR vide 6/432-436 the number is 15 Verse 628 is practically a true copy of SR 6/434B and 35A, Verse 629 is a true copy of SR 6/435B. and 36A. Verse 6 0A is a true copy of SR 6/438A.

Verses 630B to 638B are all true copies of SR 6/448A-456A.

In verse No. 639A the author has expunged the name of the author of SR Its remaining portion is a true copy of SR 6/456B, The author's verse 639B is an incomplete but true copy of the first half of SR. 6/457. 457B of SR has not been recorded by the author

From 640A to 642A the verses are true copies of SR 6/458A-60A.

Verses 642B-644A are true copies of SR 6/649B-651A.

In verse 644B and 45A the author has stated that he explained 'Vīṇā' instrument in his earlier work 'Rāga-candrodaya'. People desirous of knowing about Vīṇā should refer to that book.

Next, the author has stated Fūtkāra merits vide his verse No. 645B to 48A, They are true copies of SR 6/654A-656B.

The defects o: Fūtkāra as described in verses 648B-651 arc also true copies of SR 6/658B-661B.

Thereafter the author has stated the merits and defects of flute players vide verses 652-656A- All of them are true copies of SR 6/663A-667A. In his verse No. 653B he has said that a good flute player should be skillful in Mārga rāgās also; but he has not stated any Mārga-rāga in any of his bock.

In his verse No. 654B he has made an interpolation to expunge the name of the author of SR.

656B–658

Śuddha Paddhati

The description has been copied from SR 7/1260A-61B.

Raṅga-Praveśa (Enterance on the stage).

659–61

A very short description based on the third chapter of N.S. has been given by the author.

In this section, commencing from 662-911, the author has dealt with the varieties of the country (Deśī) Nṛtta of the southern countries.

It will therefore, be in the fitness of things to study its background.

One Devaṇa Bhaṭṭa of 1400 A.D composed "Muktāvalī" under the patronage of a Karṇāṭaka King.

In the evolution of Pūrva-Raṅga of Sage Bharata as found in Chapter V of Nāṭya Śastra, which was restricted to the exhibition of a Drama; great modifications came into being. Somewhere close to 1400 A.D. quite a new system of the combination of dance with instrumental and vocal music came into vogue. The oldest description of that is found in Devaṇ's work extracted by Devendra. (B,K. Introduction Page X and xviii). The country Nṛtta systems of Āndhra, Karṇāta and Mahārāṣtra are found described in it. (B.K. P. 693),

The author has compiled the descriptions of the various country (Deśī) Nṛttās as followed in some school of the south where he then resided.

King Vema of Koṇḍaviḍu (in Āndhra. 1400 AD) has stated the boundry of the 'South' and has given a list of the then southern countries as undar :—

(i) Kośala (ii) Tosala (iii) Āndhra (iv) Dramila (v) Mahārāṣṭra (vi) Karṇāṭa (vii) Konkaṇa and (viii) Malaya. He further added that all the countries lying between Vindhya and the Sea of the south were known as "Dākṣiṇātyas" (B.K. P. 851).

As already stated, King Bābara, Humāyūn and even śeraśāha could not interfere in the Decan politics, but Akabar formed a resolution of subjucating the Sultanates of the south with a view to bring the whole country under his sway as early as 1564 A D. The project had, however, to be postponed then, till 1576 A,D.

The date of the third work of the author "Rāgamāla" written after compiling Nartana Nirṇaya is 1576 A.D.

With this background it is crystal clear that Akabara had nothing to do with the Nṛtta of the various countries of the south as the compilation of Nartana Nirṇaya had duly been concluded before that year. It is incredible that Akbar should have asked to set right the allegedly said Nṛatta theory of the south then contradicting the practice,

662

Varieties

The two varieties of the Deśi Nṛtta of the south as stated by the author were (i) Bandhaka and (ii) Nibandhaka. The former was governed by the rules of Gatis but the latter was free of them.

Vipradāsa, cauthor of Saṅgita-andra (14th century) has classed 'Deśi Nṛtta' as 'Adhama' (the lowest) (B K. P. 341).

The Southerner Jyāyana, the master of elephant forces of the King of Wārangala (1249 AD) wrote Nṛtta Ratnāvali in eight chapters The last four deal with the country (Deśi) Nṛtta as was then current in his state. (B,K. Introduction P. vi) He has described that all of the Nṛttas are bassed on Gatis :—

मार्गदेशीगतं यद्वा समग्रलक्षणान्वितम् ।
वाद्यतालयुतं नृत्तं गतिस्थं प्रणिगद्यते ।। BK. P. 166

Thereby meaning that "the Mārga or Deśī Nṛtta with all it's characteristics endowed with the percussion instruments is "Gatistha".

The term Gati is commonly used as a synonym of speed or tempo. as it signifies a particular concept in the sphere of Rhythm.

The names of the Bandhaka Varieties of Nṛtta have been listed in V. 663-5 as under ;—

(i) Mukhā Cāli (ii) Ūrupāṇi (iii) Dhuvāḍa (iv) Viḍulāgava (v) Śabda Cāli (vi) Śabda Prabandhas (vii) Svara-Maṇṭhādi (viii) Cindu Jātīs (ix) Dhāṛu Jātīs and (x) Dhruvapadas.

The sequence of the Nibaddha Nṛtta is found slightly altered in Muktāvali of Devendra as under ;—

(i) Puṣpāñjali (flower offering)
(ii) Mukhacāli (Introducing dance)
(iii) Śabda Nṛtta (Dance with sound)
(iv) Śabda Gati (Particular concept of rhythm with sound)
(v) Rūpāṇi (not Urupāṇi as in NN)
(vi) Dhvāḍa (not dhuvāḍa as in NN)
(vii) Śabda Cāli (Cārī movements with sound)
(viii) Śūḍadi Śabda Nṛtta
(ix) Suḍadi Śabda Nartanam
(x) Jāpa Nartana
(xi) Nṛtta with Sūḍadi songs and their gesticulations
(xii) Many kinds of other Nṛttas
(xiii) Gīta Prabandha Nṛtta
(xix) Cindu Nṛtta (cindu is a popular form of folk music in rhe south in rural parts).
(xv) Dāru Nṛtta
(xvi) Kandara Nṛtta
(xvii) Drupada Sanca Nṛtta (BK P. 887 and 309).

The two new technical terms appearing in NN upto the description of Nāndi are explained below :—

(i) **MUKHACĀLĪ :**

Mukha means enterance on the stage ard cālı is denotative of the dance conformable to that occassion.

(ii) **SULU :**

Sulu is a particular position in the country (Deśı) dance,

NĀNDĪ :

A benedictory verse is called ' Nāndı Śloka",

A number of Nāndı-Ślokas have been stated in S,C, (274-93),

Benedictory prose appearing between verses 700-701 in NN is the same as that found in S.D. (187-8).

In Verses No: 704-16 nine gatis viz., Māyūrt, Bhāvanı, Mainī, Hayal.lā, Mṛgı, Hansı, Kukkuṭı, Khanjanı and Gajagāminı have been described

Sangıta Muktāvali (by Devendra has stated only seven Gatis as under :—

(i) Bhānavı (ii) Mainavı (iii) Gajalılā
(iv) Turanginı (v) Hansı (vi) Bhṛrigı and
(vii) Khanjarıtı (B.K.P, 824)

UḌUPAS

719–60

Uḍupa means dance with rotational movements (Bhramaris) in various postures and graceful relinquishments of arms (cālakas). According to SR 7/749-50, when Vartanās are employed with Recakās without sacrificing grace the arm movements full of various dexterous modes are called cālakas

The author has described twelve Uḍupas (Uḍupa Nṛttas) They are (i) Nerı (ii) Karaṇa Nerı (iii) Bhitra (iv) Citra (v) Natra (vi) Aḍṛṣṭapṛṣṭaturla (vii) Tāla Rūpa (viii) Salūka (ix) Turla (x) Prasara (xi) Kartarı and (xii) Hollu.

In Sangīta Darpaṇa 5 of the names differ as under ;—

Sl. No.	As in NN	As in S.D.
1.	Bhitra	Bhinna
2.	Siluka	Jāramāna (Synonym of siluka)
3.	Adṛṣṭa Pṛṣṭa turla	—
4.	Tālarūpa	—
5.	Turla	3 Tuluka
		4 Mīru Pillamuru
		5 Lāvaṇī

This may be due to the different names prevalent in the different Kingdoms of the South.

In between, descriptions of five Kwāḍas appear (V. 738-52), They are (i) Cakrabandha (ii) Ravicakra (iii) Padmabandha (iv) Nāgabandha and (v) Vṛkṣabandha-tālurūpaka.

Veda has described ten Kwāḍas (series of deśī Nṛtta) in his Sangīta Makaranda as under :—

(i) Rāmabāṇa (ii) Arjuna Śara (iii) Hāra bandha
(iv) Cakra Bandha (v) Mūrūgaṇḍa (vi) Sarvagaṇḍa
(vii) Nāgabandha (viii) Vṛkṣabandha (ix) Gomūtrikā
(x) Pātāla Sūcī (BK F. 157 and 195).

Only three names are common.

DHVĀḌAS 761–77

Dhvāḍa—a country (Deśī) Nṛtta of the south is a combination of three Sulūs. It commences and ends with Bhramarīs (rotational movements): followed by Bhujangatrāsita Ākāśikī Cārī, Devendra has stated Sulū is a country (Deśī) Nṛtta which appears in the Dhvāḍa Nṛtta (BK P. 737-8).

The author has stated twelve Dhvāḍas (Dhuvāḍs)— (i) Kalavinka Vinoda (ii) Tārkṣyapakṣa-Vilāsa (iii) Vidyuta-Vilāsita (iv) Vatyā-Varitā (v) Ravi-Sancāra (vi) Nartanābharaṇa (vii) Tiryaka-Tāṇḍava (viii) Ranga-bhūṣaṇa (ix) Vādıśa-Gaja-Bhairuṇḍa (x) Rolambānga-Viilāsita, (xi) Pakṣıśārdūla and (xii) Singhapluta.

King Vema has described (I) Kalavinka Cālaka, Tiryaka Tāṇḍava Cālaka and Tārkṣya-pakṣa Vilās (BK. P. 120, 247 and 251),

Śāhajı, the patron of Veda belonged to Saurāṣṭra,

Veda has described Pakṣiśārdūla (Deśi Nṛtta—B.K, P. 343).

Kallinātha (15th century) has reproduced Kalavinka; Tārkṣya-Pakṣa-Vilāsa and Nartanābharaṇa as described by Kohala (SR IV P. 116 and 120). They are cālakas which are generally employed in the last Khaṇḍas of instrumental and vocal compositions (SR 7/350-2).

Biḍulāgas 778-794A.

Lāga is a country-Nṛtta of the southern countries in which the dancer jumps, Karṇāṭa tongue is used in it.

The author has described thirteen lāgas as under :=

(i) Aḍālū (ii) Rāya rangālu (iii) Niśśanka (iv) Hormayı (v) Ḍatu (vi) Āḍantarā Diṇḍu (vii) Rāyapakṣı-Suluva, (viii) Alaga (ix) Ḍhenkı (x) Bısu (xi) Mungaraṇa (xii) Laga Kartarı and (xiii) Laga diṇḍu.

Veda has stated a series of Lāga Deśı Nṛttas. Seven of these belong to Hanumāna School and four to Taṇḍu school, but none of these are similar to those described by the author.

Eleven lagas hava been described in S,D., out of these, eight are the same. Their verses are the copies of the verses found in NN. The name of one "Dātū" as in NN has been changed to read as 'Langhita Janghikā' but it's verse as in S,D. is a true copy of the verse of NN for Dātu.

Dindu is a name given by the Karṇāṭakas, Puṇḍarıka was a Karṇāṭaka brāhmaṇa.

The description of Pakṣiśārdūla is different from that of Rāyapakṣī sāluva.

Apparently the schools followed by the author, Veda and Dāmodara were all of different places.

Bhramarīs
744–98

Again the author has copied the verses of SR 7/775-9, in describing five Bhramarīs, viz. (i) Bāhya (ii) Adtara (iii) Tiripa (iv) Chattra and (v) Cakra.

Śabda Nṛttam
799–804

The country dance in which tāla-laya is shown by the feet and where there are enough letters and words, is known as Śabda Nṛtta.

It has been made clear in S.D. that the southerner authors use Śabdas in Nṛttas. Some examples have also been given therein.

The description found in S D. is the same as that stated by the authr (S.D. V. 177-82).

Svarābhinaya ond
Svaramaṇḍaka Nṛtta

All of them are found in S.D, in the same way practically (V. 204-11)

Gīta Nṛtya
820–5.

This is a sort of Deśī Nṛtya. It has been described by the author with Elā; Sūḍa etc. Prabandhas. They are found to be dealt with in S.D. in the same way (V, 203 etc),

Cindu Nṛtya
826–37

It has been stated in the Dictionary of South Indian Music and Musicians that Cindu is a form of folk music and its varieties can be heard in rural parts (Part I P. 87).

The author has stated that six kinds of cindu Nṛtyas were in vogue in the Draviḍa country ;—(i) Cindu (ii) Bindu-Cindu (iii) Tiruvaṇi (iv) Mālā (v) Kolacāri (Swalpa Cindu) and (vi) Gīta Mudrādi.

He has said that Śuddha cindu was composed in Draviḍa language and it is without Melāpa and Ābhoga,

In respect of Bindu Cindu, Kumbhā viewed that its Udgrāha and Dhruva were composed in Draviḍa dialect and that it had no Ābhoga (BK P. 897).

Description of Kolecārikā as given by the author and 'Veda' is practically the same. This is also a composition in Draviḍa language.

Gharghara
842–50,

The term Gharghara' is used for the special training in sounding Anklet Bells

Verses in respect of the six varieties viz. (i) Paḍivaṭa (ii) Siripiḍi (ii) Paḍava (iv) Alagapāṭa (v) Sirihira and (vi) Khuluhula have all been copied from SR. (7/1305–14).

Dhāru Nṛtya
851–67

The author has stated that Dhāru is composed in Tailanga language and it avoids Udgrāha and Ābhoga, but in S.D. it has been stated to be composed in Āndhra dialect.

The author has mentioned It's two varieties as (i) Kaṭṭaṇa and (ii) Mukta.

It has been clarified in Bharata Nāṭya Saṅgraha (V 102) that Kaṭṭaṇa and Kaṭṭara are synonyms of Kaṭṭaḍa Jāti Nṛtta.

The dance performed with specific dresses and language is known as Kaṭṭaḍa Kaṭṭaḍa is a well known term in Draviḍa, Āndhra, Karṇāṭa and Kerala dielects. (BK P. 102).

One Kaṭṭaram deśi nṛtta has been described by Veda which has some similarities with Kaṭṭeṇa mentioned by the author (BK. P. 102).

The author has stated that this is a mixture of three to seven 'Dhārūs' with 'Paṭṭis'. The first pada of Paṭṭi is composed in Karṇāṭaka language. Actually this is a deśī nṛtta of the Tailangānā country.

Someśvara who hailed from the Imperial Rulers of Cālukya (1127-34) has also described this old deśī nṛtta (Kaṭṭadi) with slight differences, (BK. P. 810).

Muktaka

The first half of Muktaka Dhāru is performed with 'Pillmaru'

Veda has described that the 'Pillmuru' country-nṛtta is performed with song Tāla and many Vādyas. (BK. P. 370).

Dhruvapada Nṛtyam

867–74,

The author has stated that Dhruvapada is composed in Gīrvāṇa' (Sanskṛt) or Madhya deśīya bhāṣā in three or four sentences, but veda (BKP. 299) and Damodara (SD P. 226) have stated that it is mostly composed in the dialect of Madhya deśa, they have, however. not mentioned the number of sentences.

The author has stated that it has four padas (Dhātūs) viz. Udgrāha, Dhruva. Ābhoga aud Antarā, but Veda and Dāmodara have stated that it has three Dhatus only. It omits Antarā. They have also mentioned three other opinions in this respect, as under :—

(i) Udgrāha is omitted
(ii) Ābhoga is omitted
and
(iii) Without Udgrāha and Ābhoga.

The author has stated that the dance should be performed with 'Kāntā' glance (exciting the passion of love) but Veda and Dāmodara have stated that it should be done with Kāntā and Hāsya glance indicates the the feeling of astonishment.

The author has stated that it is designed with fragments which shake in between, combined with various gesticulations with harmonious and charming combination of head, eyes and hands (Rekhālāvaṇya) and with facial colours suiting the sentiments.

Deviations from the natural states of eyes and brows are indicative of love sentiment.

Anibaddha Nṛtya
875-98

Twenty varieties of Anibaddha Nṛtyas have been described.

(i)	Namāvali :	The description given by Veda is different. He has stated it to be a Deva-nāma-mālā deśī nṛtta of the south.
(ii)	Yati :	'Yati' as stated by Vema and Dāmodara is quite different. (BK P. 513 and 563). According to S.D. this is a dance to the accompaniment of a musical piece composed of soft syllables of instrumental sounds (S D. P. 207).
(iii)	Neri :	The verse defining Neri is found copied in SD (V. 146B).
(iv)	Sālanga Neri :	Vema Veda and Dāmodara have also described this item. It is exactly the same as stated by the author (BKP 723 & SD P. 210).
(v)	Sankīrṇa Neri :	Veda has described it differently (BK. P. 691) Devendra has described it vividly (P. 957 ibid).
(vi)	Bhāvaneri ; and	These deśī nṛttas have been described by Veda at length (BK P. 446). In SD (P. 210) true copy
(vii)	Naḍaneri	of the verse as in NN is found.
(viii) —(xii)		Simple descriptions.
(xiii)	Malakam ;	This is a sthānaka Veda etc. have described it in a different way. (BK. P. 475).
(xiv)	Maṇḍikā ;	Description found in Nṛtyādhyāya of Aśokamalla is similar to that made by the author
(xv)	Muḍupa :	This is a deśi cārī.
(xvi)	Muraṇḍari :	This is a variety of Muḍupa Cārī.

(xviii)	Kuḍupa and	|	These Karaṇas are practically
(xviii)	Tirryakkar-aṇa.	|	cālakas.
(xix)	Lāvaṇī (Deśī Nṛtta)	:	The description is similar to that found in S,D. (P. 211) and S.M. of Veda.
(xx)	Vaṭu	:	Simple description.

JAKKAḌĪ NṚTTAM

899-902.

Jakkaḍī is a deśī Nṛtya, much liked by Mohammedans. Nārāyaṇa-deva, a King of Kimiḍi Maṇḍala had dascribed it as early as 15th or 16th century (BK. P. 328) in the same manner (BK. P. 837) It's description in S D and SM is a true copy of that found in NN (BK. P. 272).

RĀSA NṚTYA

903-10

King Vema of Koṇḍaviṭy of Reḍḍı Dynasty) had described this dance in 1400 A D. (B.K. P. 551-2 and 642). Śāradātanaya described the same in 1150 A.D. (B.K. P. 659).

911-2

The author has stated that many other Ḍeśı Nṛttas were then also in practice in other stales (of the south).

913

The author has claimed that confounded flow of "Theory Contradicting Practice" in respect of Nartana (Dance), which had bindly been continuing uninterruptedly, had been rendered 'unsuspected and certain' by him by composing the fourth chapter of this book.

In the light of the true position exposed above, his claim is arronga-ntly hyperbolic and false. His fantastic distortion has represented the position what it was actually not. The claim is a Swindle.

If actually his solemn Vow was to codify the "Dance" as it was then in practice and which was allegedly contradicting the theory laid down in the works then available, he ought not to have transcribed the verses of Nāṭya Śāstra of 4 B.C. and Sangīta Ratnakara of 13th. A.D.

His pertinent interpolations in the Verses of SR which he copied in his book, only where the name of the author of SR appeared, speak adversely of its character. Perhaps he intended to establish that there had been no 'Śārṅgadeva' or 'Saṅgīta Ratnākara' till he wrote 'Nartana Nirṇaya' ? The maneuvre of expunging the name of the author of S.R. cannot fulfil his desire of getting his work accepted as a redical composition.

He has not adhered to his promise of codifying the Dance' as was being practised then in the Dance Pavilion' of King Akabar at Delhi (NN. 1/15) and which was contradicting theory.

The author has simply piled up copies of the Verses of older works. He has never stated as to where and how he dishonoured the theory laid down in the earlier works and how and where he substituted that which was being practised then.

His claim being ostentatious is highly incredible.

914

In this penultimate stanza he has stated to have composed this work to please King Akbar.

915

This ultimate stanza is in his own praise.

COMPENDIUM

There are only two item in all of his four books which are not found in the older treatises. They are (i) Vikṛta Svaras and (ii) Melas.

V. SVARAS

In his first work 'Sadrāga candrodaya' he stated that the number of Vikṛta Svaras was seven only (1/32) but while discussing rāgas, he added in the same book three more Vikṛata Svaras (2/83 and 2/127).

In his second and third works viz. Nartana Nirṇaya and Rāga Mala he declared that the Vikṛta Svaras were eleven. Their names were also changed. In his fourth work Rāga Manjarī (1/14) he maintained the number of Vikṛta Svaras as 11 but added some new names.

MELAS

The total number of Melas as imagined in his first bo·k Sadrāga Candrodaya was 90 (2/6) but he described only nineteen on Vıṇā. (2/66). In his second and third work he dropped this device of imagining Melas. In his fourth work he invented one hundred and eighty nine Melas but explained only twenty of them. No comments on thc barren Melas have been offered.

RĀGAS

He stated in NN (3/150) very boldly and clearly that the rāgas were innumerable but he had followed a particular school and descrıbcd only a few of them.

As already made clear above, practically the same 66 rāgas have been discussed in all of his four books.

His imagination in respect of Vikṛta Svaras and Melas was hazy.

These works are as such not his redical productions.

They are only transcripts.

A list of books and periodicals referred to in writing this introduction is appended vide exhibit 1. Their serial numbers are quoted in the footnotes wherever used.

I would like to tender my reverent thanks to the Director, Rajasthan Oriental Research Institute, Jodhpur for entrusting me with this work of musicological importance.

I also offer my thanks to all the Directors of the Manuscript Libraries for making available the maauscripts mentioned on pages 78 to 85.

I am much indebted to the Authors, Editors and translators of the works stated in the following pages and used in the body of this Introduction,

विक्रमादित्यराज्याब्दे रवाब्धिव्योमदृगुन्मिते ।
वुद्धिप्रकाश आचार्यः सम्पादनमिदं व्यधात् ॥

BUDDHI PRAKASH ACHARYA

पुण्डरीकग्रन्थावल्याम्

सद्रागचन्द्रोदयस्य विषयानुक्रमणिका

(तत्र प्रसादानां पुटसंख्यया तथा विषयाणां श्लोकसंख्यया निर्देशः)

1 **प्रथमः प्रसादः** पुटाङ्काः

स्वरप्रसादः 1—13

मङ्गलम् १, ग्रन्थकृदाश्रयदाता २-६

ग्रन्थकृत्, ग्रन्थश्च १०-१२

पदार्थसङ्ग्रहः १३-१७

नादोत्पत्तिप्रकारः १८-१९

पञ्चविधो नादः १६-२० नादशब्दव्युत्पत्तिः २०

व्यवहारे त्रिविधो नादः, एषां मानञ्चं २१

श्रुतयः २२-२३

सप्तस्वराः तेषामाधारश्रुतयश्च २३-२५

स्वरशब्दव्युत्पत्तिः २६

स्थानप्रभेदात् त्रिविधा स्वराः २७

सप्तस्वराणामुच्चारयितारः २८

विकृतस्वराः, तेषां संख्या, नामानि च २९-३३

स्वरश्रुतिविषयकस्पष्टीकरणम् ३४-३५

श्रुतिजातिविभागः ३६

स्वराणां वादीसंवाद्यादिचातुर्विध्यम् ३७-३९

ग्रामलक्षणम् ४०, ग्रामैकत्व-प्रतिपादनम् ४०-४१

मूर्च्छनालक्षणम् तासां नामानि च ४२-४५

तानलक्षणम् ४५-४६, तन्त्र्यां

द्विविधा तानक्रिया ४६-४७

कूटतानलक्षणम्—प्रस्तारञ्च ४८-४९
अङ्कनिवेशनप्रकारः ४९-५०, नष्टः ५०-५२,
उद्दिष्टः ५२-५३
ग्रहादीनां लक्षणानि ५३-५६
वर्णलक्षणम् ५६, वर्णभेदाः ५७-५८,
अलङ्कारनिरूपणम् ५८
स्थाय्यालङ्काराः ५९-६०,
मन्द्रतारलक्षणम् ६०-६१, तयोर्लिपिपरिचयः ६१,
प्रसन्नपूर्वः—प्रसन्नान्तश्च ६२-६३, प्रसन्ना-
द्यन्तः—प्रसन्नमध्यश्च ६४, क्रमरेचितश्चेति ६५-६६
आरोह्यवरोह्यलङ्काराः ६७
विस्तीर्णः ६८, सन्निकर्षः ६९, प्रेङ्खः ७०,
विन्दुः ७१, हसितः ७२, प्रच्छादनः ७३,
आक्षिप्तश्चेति ७४,
सञ्चार्यलङ्काराः ७५-७६
प्रसाद-प्रेक्ष-रञ्जिताश्च ७७-७८
उत्क्षेपः ७९, परिवर्त्तकः ७९-८०
निष्कूजितः ८०-८१, उद्वाहितः
८१-८२, रेचितः ८२-८३,
हुङ्कारः ८३-८४,
स्खलितः ८४-८५ क्रमः ८५-८६,
श्येनः ८६, ह्लादमानेति ८७
अलङ्कारप्रयोजनम् ८८
ग्रन्थकृदाश्रयदातुः प्रशंसा ८९

2. द्वितीयः प्रसादः 14—39
वीणास्वरूपं-प्रशंसा च १-५
द्विविधवीणानिरूपणम्-शुद्धा ६, मध्या ७
प्रत्येकमेते द्विविधे ७-८,

सर्वासाम् वीणानां लक्षणानि ६-१०
वीणातन्त्र्याम् सारीनिवेशनविधिः ११-४२
नवति रागमेलाः ४३-६०
तत्र विकृतस्वराणां लिपिपरिचयः ४६
एकस्वरविकारजन्यमेलविधिः ४७-४८
द्वि-त्रि-चतुष्पञ्चस्वरविकारजन्यमेलानां विधयः ४९-६०
शुद्धस्वरमेलप्रदर्शनम् (१) 19 - 20
एकस्वरविकारजन्यमेलानां दिग्दर्शनम् (११) 19—20
द्विस्वरविकारजन्य भेदानां निरूपणम् (३५) 20—23
त्रिस्वरविकारजन्यभेदानां प्रदर्शनम् (३२) 23—25
चतुःस्वरविकारजन्यभेदानां प्रदर्शनम् (१०) 25—26
पञ्चस्वरविकृतेर्भेदनिदर्शनम् (१) 26
रागमेलप्रकरणम् 26—38
रागमेलनामानि (१९) ६१-६६
मुखारी मेलः ६७ 27
तत्र मुखारीरागः ६७
मालवगौडमेलः ६८-७१ 27—29
तत्र मालवगौडरागः ७२, गौण्डक्री ७२, गुर्ज्जरी ७३,
टक्क-पाडिका-कुरुञ्जी-बहुली-पूर्वी-
रामक्री-द्राविडगौड-गौडी-बङ्गाल-
आसावरी पञ्चम-रेवगुप्ति-प्रथममञ्जरी-
कर्णाटबङ्गाल-शुद्धगौड-शुद्धललित,
देवगान्धार मारविकासंज्ञिता, रागाः ७३-८२
श्रीरागमेलः 29—30
तत्र श्रीराग-मालवश्री-धन्नासी-
भैरवी-
सैन्धवीसंज्ञिता रागाः ८३-८७

शुद्धनट्टमेलः 30
तत्र शुद्धनट्टरागः ८९
देशाक्षीमेलः 30
तत्र देशाक्षीरागः ९०-९१
कर्णाटगौडमेलः 31
तत्र कर्णाट-तुरुष्कतोडी-शुद्धवङ्गाल-
छायानट्ट-
सामन्तसंज्ञिता रागाः ९२-९७
केदारमेलः 31—33
तत्र केदार-नारायणगौड-वेलावली-
शङ्कराभूषण-नट्टनारायण-
मध्यमादि-मल्हार-गौण्ड-
सालङ्गनट्ट-भूपाली-सावेरी-
सौराष्ट्री-काम्बोजी-संज्ञिता रागाः १००-१०८
हिज्जेजमेलः 33
तत्र हिज्जेज-भैरवीसंज्ञितौ रागौ १०८-११०
हम्मीरनट्टमेलः 33—34
तत्र हम्मीरनट्टरागः ११२
कामोदमेलः 34
तत्र कामोदरागः ११४
तोडीमेलः 34
तत्र तोडीरागः ११६
आभीरिकामेलः 35
तत्र आभीरीरागः ११८
शुद्धवराटीमेलः 35
तत्र शुद्धवराटी-श्यामवराटीसंज्ञितौ
रागौ १२०-१२१
शुद्धरामक्रियमेलः 35-36
तत्र शुद्धरामक्री (देशिकार)

त्रावणी-देशी-विभास-
ललितसंज्ञिता रागाः १२३-१२६
देवक्रीमेलः 36
तत्र देवक्रीरागः १२८-१२९
सारङ्गमेलः 37
तत्र सारङ्गरागः १३१
कल्याणमेलः 37
तत्र कल्याणरागः १३३
हिन्दोलमेलः 37—38
हिन्दोल वसन्तसंज्ञितौ रागौ १३४-१३५
नादरामक्रीमेलः 38
तत्र नादरामक्रीरागः १३७
हनूमन्मतचर्चा १३८ 38
शिवमतेन रागाणां त्रैविध्यम् १३९-४० 38
रागशब्दस्य व्याख्या १४०-१४१ 38
तानसंख्यानिरूपणम् १४२-१४३ 38—39
ग्रन्थकृत्संरक्षकस्य श्लाघा १४४ 39

3. **तृतीयः प्रसादः** 40—47
गमकनिरूपणम् (१५) 40—41
तत्र तिरप-स्फुरित-कम्पित-लीन-
आन्दोलित-वलि- त्रिभिन्न-
कुरल-आहत-उल्लासित-प्लावित-
हुम्फित-मुद्रित-नामित-मिश्रसंज्ञितानां
गमकानां लक्षणानि १-१०
स्थायानां लक्षणानि (७) 41—42
तत्र भजन-स्थापनिका-गति-
शब्द-ढाल-वाहनिका-
छायागतसंज्ञितानां स्थायानां
लक्षणानि ११-२१

आलप्तिनिरूपणम् २१-२३ 42
तत्र रागालाप-रूपकालापौ २४-२८
विदारीलक्षणम् २९-३३ 43
रुद्रवीणायां केषांञ्चिद्
रागाणां वादनक्रमनिरुपणम् 43-46
तत्र मध्यमादि-मालवगौड-
बहुली-भैरव-श्रीराग-
धन्नासी-मल्हार-वसन्त-
वराटी-शुद्धरामक्रीसंज्ञिता रागाः ३५-५३
ग्रन्थप्रशस्तिः ५४-५७ 46
ग्रन्थकृद्वंशः ५८ 47
नर्तननिर्णयाख्य-द्वितीयकृतेः विषयानुक्रमणिका
प्रथमं प्रकरणम् 48—91
1. तत्र प्रथमम् खण्डम् १-३४ 48—54
मङ्गलम् १-२, तैमूरलिङ्गस्य प्रशंसा ३,
बाबरवंशवर्णनम् ४-६, अकबरस्य गुणगानम् ७-१४
ग्रन्थप्रयोजनम् १५-१६
नादप्रशंसा १७-१९, नादद्वैविध्यम् २०-२२
पुनः नाद-तथा सङ्गीतप्रशस्ति २३-२९
वीणाप्रशंसा ३०-३४
2. द्वितीयम् खण्डम् 55—91
मङ्गलाचरणं १, पदार्थसङ्ग्रहः २-७
तालधर्तृगुणाः ८-११, पाटस्याद्यवर्णाः १२,
पाटलक्षणम् १३-१५ विविधवाद्यानां
प्रधानाक्षराणि १६-२०, अलङ्कारलक्षणम् २१
अलङ्कारनामानि (१३) २२-२४,
तत्र सम-विषम-चक्रवाल-ग्रहमुक्तक-
मुक्तग्रह-वर्धमान-हीयमान-चन्द्रकला-
शृङ्खल-गतागत- अर्धप्रत्यागत-

रूपरञ्जक-चित्रासंज्ञितालङ्काराणां-लक्षणानि

प्रबन्धावयवाः 60—61

तेषां लक्षणानि 60—61

तत्र उद्ग्राहः ३५, मेलापकः ३६-३७

ध्रुवः ३७-३६,

अन्तरः ४०, आभोगश्चेति ४१

कावता निरूपणम् ४१-४३ 61

दशसञ्चकानां लक्षणानि ४४-५० 61

तालोपयोगीसप्तस्थानकानां 61—62

नामानि ५०-५१

तालस्तुतिः ५२-५७ 62

स्तुतिशब्दस्य व्याख्या ५७-५८ 62

वाद्यप्रबन्धनिरूपणम् 62 65

तत्र गजरः ५८-६३, ओता ६३-६६,

व्यापकश्रुतिभूषणः ६७-७३

पाटचालिः ७४-७७, रुद्रभूषणः ७७-८१

पञ्चधातुकः ८१-८२, सूडक्रमः ८३-८६,

यत्यादिप्रबन्धाः ८६-९१ इति

प्रहेलिकानिरूपणम् ९२-१०४ 66—67

तालस्वरूपनिरूपणम् १०४-१०५ 66

तालानां द्वैविध्यम् 67

तत्र मार्गम् १०५-१०६, देशी १०६-१०७

पञ्चमार्गतालानां नामानि लक्षणानि च 67—68

तत्र चच्चत्पुटः, चाचपुटः,

उद्घट्टः, षट्पितापुत्रः,

सम्यक्वेष्टाककश्चेति १०९-११४

देशीताललक्षणम् 68 83

देशीतालानां पञ्चजातयः

तत्र चतुरस्र-त्र्यस्र-मिश्र-

सङ्कीर्ण-खण्डाख्याश्चेति
जातयः ११८-१२२
द्रुत-लघु-गुर्वादीनां लक्षणकथनम् १२२-१२४
तेषां लिपयः १२४-१२५
देशीतालानां नामभिः परिगणनम्-तेषां लक्षणानि च 70—83
तत्र आदितालः १३८, ब्रह्मतालः १३८, अर्जुनः १३९
यतिशेखरः १४०, द्वितीयः अड्डुतालः
सन्नितालश्च १४०-१४१, सम्भ्रमः
समः, शरभराजः, चित्रश्च १४२-१४३,
क्रीडा, कम्बुक, चच्चरी, मल्लिकामोदश्च १४४-१४५
जगद्विजयः, विभ्रमः, विचित्रः, पडवतुश्च १४६-१४८
राजवल्लभः १४९, नागराजः १५०,
एकताली, तृतीयः, प्रतिमण्ठः, रूपकश्च १५१-१५२
कुण्डनाचिः, महासन्निः, झम्पा, हेमातपत्रः,
पुरन्दरः, भ्रमरश्च १५३-१५६
मण्डनः १५७, पङ्कजः, त्रिगुणः, सुन्दरः,
विश्वसम्भवः, चन्द्रश्च १५८-१६१,
गारुगिः, गजलीला, चण्डः, रतिश्च १६२-१६३,
यतिमध्यः १६४, कङ्कः १६५, युगराजकः,
धनञ्जयः, मयूरश्च १६६-१६७,
मृगराजः १६८, विकङ्कः १६९, मकरभ्रमः १७०,
अतिरूपकः चन्द्रकला, रङ्गोद्योतः, वर्णः वीर-
विक्रमश्च, १७१-१७४, सिंहः राजचूडामणि-
श्च १७५, रङ्गः, श्रीरङ्गः, करुणा, तुरगलीलः
पञ्चमश्च १७६-१७७, जगद्रञ्जकः १७८,
मण्ठः, लक्ष्मी, कल्याणकश्च १७९:१८०,
कुम्भः १८१- त्रिपुटः, रायभयङ्करः,
गजलीलश्च १८२-१८४, चूडामणिः,
रिपुभयङ्करः, लघुशेखरश्च १८५-१८७

रिपुभयङ्करः, लघुशेखरश्च १८५-१८७
रच्चा, सिंहनन्दनः, सिंहलीलश्च १८८-१८९
हंसलोलः १९०, ढेङ्किका, शरभलीलश्च १९१,
कङ्कालः, प्रतितालः प्रत्यङ्गश्च १९२-१९३
विजयः, जयः, पृथ्वीकुण्डलः, त्रिभङ्गिश्च १९४-१९५
सिंहविक्रम इति १९६
तालसंख्यानां लाघवेन परिज्ञानोपायः १९७ 83—89
प्रस्तारलक्षणम् १९८-२०२ सङ्ख्या २०३-२०८
नष्टपरिज्ञानप्रकारः २०९-२१५, उद्दिष्टपरिज्ञान-
प्रकारः २१६-२१९, विपरीतप्रस्तारः २२०,
विपरीतनष्टोद्दिष्टे २२१, द्रुतहारनष्टोद्दिष्टे,
२२२-२२३, मध्यरूपोपरिस्थितनष्टोद्दिष्टे २२४-२२५,
मध्यरूपादधःस्थितनष्टोद्दिष्टे २२६-२२७,
पातालक्षणम् २२८-२३१, सर्वपातालक्षणम् २३२,
द्रुतमेरुः २३३-२४२, लघुमेरु, २४३-२४६
तालसाधनानि (मार्गभेदे) (६)
तत्र क्रिया २४७-२५३, मार्गाः (४) २५३-२५९,
मात्रा २६०, ग्रहादीनां लक्षणम् २६१-२६५
यतिभेदाः २६६-२७३, ग्रन्थकृदात्मश्लाघेति २७४
2. **द्वितीयं प्रकरणम्** 92—105
मार्दङ्गिकभेदाः
वादिकः १-४, मुखरी ५-७,
भारिकः ७, गीतानुगश्च ८
द्वितीयप्रकरणपदार्थसङ्ग्रहः ८-११
मार्दङ्गिकगुणदोषाः ११-१७
पञ्चसञ्चलक्षणम् १७-२०,
मार्दङ्गिकहस्तगुणाः २१-२२
मृदङ्गलक्षणम् २२-४२
तिस्रःमार्जनाः, तासां लक्षणकथनम् ४२-४६

मृदङ्गस्य पर्याया: ४७
हस्तपाटभेदानां निरूपणम् ४८-५४
तत्र समग्रह:, विषमश्च ५५, समपाणि: ५६,
कुञ्चित:, पाणिहस्तश्च ५७, भ्रमर:,
पाण्यन्तरविघातक: ५८-५६, विषमपाणि: ६०
विभ्रम: ६१, सम्भ्रान्त: ६२, उत्फुल्ल:,
कोणाहत:, पार्श्वपाणिश्च ६३-६४,
खलक: ६५, गुरुगुञ्जित: ६६, अर्धार्ध-
पाणि:, अर्धपाणिश्च ६७, उल्लोल: ६८,
बिन्दु: ६६, ऊर्ध्वपाणिक:, पृष्ठपाणिश्च ७०,
अन्तर्घात:, पार्श्वघातश्च ७१, कर्त्तरी, सम-
कर्त्तरी च ७२, विषमकर्त्तरी, खण्डकर्त्तरी
अर्धकर्त्तरी, नागबन्धश्च ७३-७५, स्वस्तिकश्चेति ७६
मृदङ्गवादनक्रम:
तत्र आरम्भ: ७७-७८
चालिभेदनिरूपणम् ७८-८५
व्याप्ति: ८६-८८, नेम: ८६-६२,
नेमचालि: ६२-६६, व्याप्तिबन्ध: ६६-६६,
मोहर: ६६-१०३ मलाहर: १०३-१०६,
अर्दि: ११०-१११, मुक्तकश्चेति १११
मृदङ्गिणां स्थानकानां नामानि (५) ११२-११३
पदार्थसंग्रहणम् ११३-११६
ग्रन्थकर्त्तु: श्लाघा ११६-११७
3. **तृतीयं प्रकरणम्** 106—185
गायनलक्षणम्: १-३, पदार्थसङ्ग्रह: ४-७,
गायनानां गुणानां नामभि: परिगणनम् ७-६
तेषां निरूपणम् 107
तत्र सुघट: ६, सुशारीर: १०, ग्रहमोक्ष-
विचक्षण: ११, विविधालप्तिनिपुण: १२,

श्रावकः साम्प्रदायिकश्च १३, आयत्त-
कण्ठवान् १४, शुद्धच्छायालगविशेषवित्,
जितश्रमश्च १४-१५, सावधानश्चेति १६
गायनदोषाणां नामानि १६-१७, तेषां
लक्षणानि-यथा-अव्यवस्थितः सीत्कारी च १८
कपिलः, अव्यक्तश्च १९, उद्धडः, वितालश्च-
२०, उद्घुष्टः, विरसः, व्यङ्गाङ्गश्च २१-२२
सानुनासिकश्चेति २२
नादोत्पत्तिप्रकारः २३-२४, तस्य
पञ्चाख्या २५, व्यवहारे त्रिविधो नादः,
एषाम्मानञ्च २६-२७,
नादस्य श्रुतिसंज्ञकाः द्वाविंशतिर्भेदाः २८-२९
सप्तस्वराः ३०-३१, शुद्धस्वरेषु श्रुतीनां
व्यवस्थितिः ३२-३३, विकृतस्वराः ३४-३५
पञ्चमी-षष्ठी-अष्टादशी-एकोनविंशतितमेति चतस्रः
श्रुतयः रागादिष्वप्रयोजकाः इति स्वमतप्रदर्शनम् ३६
एकैकश्रुतिन्यूनाधिकाः स्वराः मन्द्रतारास्पदयोः
न रागहानिकाः ३७
स्वराणाञ्चातुर्विध्यम्, तेषां
लक्षणानि ३८-४१ अंशादिस्वराणां लक्षणम् ४२-४४
षड्ज एव सर्वेषु रागेषु ग्रहस्वरः ४४
रजन्यादिसप्त मूर्च्छनाः ४५-४६
सप्तस्वराणामुच्चारयितारः ४६-४७
स्वरलक्षणम् ४७-४८
ग्रामलक्षणम् ४८
मध्यमग्रामस्य व्यवहारातीतत्वात् संप्रति एकैव
षड्जग्रामस्योपलब्धिः, इति
कथनम् ४९-५१

मूर्च्छनालक्षणम् तासां संख्या-
नामानि च ५२ ५५
शुद्धतानाः ५६-५७
द्विधा तानक्रिया ५८
कूटतानाः, प्रस्तारः, संख्या-
नष्टपरिज्ञानप्रकारः-उद्दिष्टञ्च ५९-६७
वर्णलक्षणम् ६८, वर्णभेदनिरूपणम् ६८-७१
अलङ्कारनिरूपणम् ७२
पञ्च स्थाय्यालङ्काराणां नामानि ७३-७४
सप्त आरोह्यवरोह्यलङ्काराणां नामानि ७५
त्रयोदश सञ्चार्यलङ्काराणां नामानि ७६-७७
अलङ्कारप्रकरणोपयोगी परिभाषा ७८
मन्द्रादीनां लिपिपरिचयः ७९
स्थायिगतालङ्काराणां लक्षणानि
तत्र मन्द्रादिः ७९, मन्द्रान्तः, मन्द्राद्यन्तः
मन्द्रमध्यः-क्रमरेचितश्च ७९-८३
आरोह्यवरोहीणां लक्षणानि
तत्र विस्तीर्णः-सन्निकर्षश्च ८४, प्रेङ्खः ८५
प्रच्छादनः ८६, आक्षिप्तः ८७, बिन्दुः ८८
ह्रसितश्चेति ८९
सञ्चार्यलङ्काराणां लक्षणम् तत्र
प्रसादः प्राङ्मुखश्च ९०-९२, आक्षेपः, (उत्क्षेपः)
परिवर्त्तकः, उद्वाहितः, निष्कूजितः,
रेचितश्च ९२-९७ स्खलितः ९८,
क्रमः ९९, रञ्जितः १००,
हुङ्कारः १०१, श्येनश्च १०२
अलङ्काराणामानन्त्यम् १०४,
अलङ्कारप्रयोजनम् १०५

गमकलक्षणम् १०५;
तस्य पञ्चदश भेदानां लक्षणानि १०६-११३
स्थायीनिरूपणम ११४ तस्य षड्
भेदानां लक्षणानि ११५-११७
शब्दभेदा, (५) तेषां लक्षणानि ११८-१२८,

आलप्तिलक्षणम् १२८-१२९,
रागालापनिरूपणम् १२९-१३७, रूपकालप्ति-
निरूपणम् १३८-१४३, स्थापना विधिः १४४,
रागलक्षणम् १४५, रागाणामानन्त्यम् १४६-१४७
शुद्ध-सालग-सङ्कीर्णभेदेन त्रिधा रागाः १४८
तेषां भेदानां लक्षणानि १४८-१५०
देवमयाः षड्रागाः तेषां नामानि १५१
तेषां देवमयहेतुकथनम् १५२-१५३ तेषां
षड् प्रमुखरागाणां परिवारवर्णनम्
तत्र शुद्धभैरवस्य सुभ्रुवः सूनवश्च १५५-१५६,
हिन्दोलस्य परिवारः १५७-१५८. देशिकारस्य
स्त्रीपुत्राः १५९-१६०, श्रीरागस्य परिग्रहः १६१-१६२,
शुद्धनाटस्य स्त्रीपुत्राः १६३-१६४, नट्टनारायणरागस्य
सन्ततिः १६५-१६६,

रागरागिणीनां लक्षणानि
शुद्धभैरवरागस्य लक्षणम् १६८, धन्नासी १६९,
भैरवी १७०, सैन्धवी १७१, मारवी १७२,
आसावरी १७३, भैरवः १७४, शुद्धललितः १७५
पञ्चमः १७६, परजः १७७, बङ्गालः १७८
हिन्दोलः १७९, भूपाली १८०, वराली १८१,
तोडी १८२, प्रथममञ्जरी १८३, तुरुष्कतोडी
१८४, वसन्तः १८५, शुद्धबङ्गालः १८६,
श्यामः १८७, सामन्तः १८८, कामोदः १८९

देशिकारः १९०, रामक्री १९१, बहुली १९२,
देशी १९३, जयतश्रीः १९४, गुर्जरी १९५,
ललितः १९६, विभासः १९७, सारङ्गः १९८,
त्रिवणः १९९, यमनकल्याणः २००
श्रीरागः २०१, गौडी २०२, पाडी २०३, गुणकरी २०४
नादरामक्री २०५, गुण्डक्री २०६, टक्कः २०७,
देवगान्धारः २०८, मालवः २०९, शुद्धगौडः २१०,
कर्णाटबङ्गालः २११
शुद्धनाटः २१२, मालवश्रीः २१३, देशाक्षी २१४
देवक्री २१५, मधुमाधवी २१६, आभीरी २१७,
जियावन्तः २१८, सालङ्गनाटः २१९, कर्णाटः २२०,
छायानाटः २२१, हम्मीरनाटः २२२
नट्टनारायणः २२३, बेलावली २२४, काम्बोजी २२५,
सावेरी २२६, सुहवी २२७, सौराष्ट्री २२८, मल्हारः २२९,
गौडः २३०, केदारः २३१, शङ्कराभरणः २३२,
विहागडश्च २३३
अन्यरागाणामेतेषां च रागाणामुपरागतेत्युद्घोषणम् २३४
गानलक्षणम् २३५, गानभेदौ २३६, प्रबन्ध-
लक्षणम् तस्य संज्ञात्रयकथनम् २३७,
प्रबन्धावयवनिरूपणम्
तत्र धातुश्चतुर्धा-उद्ग्राहः २३८, मेलापकः २३९,
ध्रुवः २३९, आभोगः २४०,
सालगसूडरूपकेष्वेव पञ्चम अन्तराधातुश्च २४१
प्रबन्धस्य षडङ्गानां निरूपणम्
तत्र स्वरः विरुदम्, पदम्
तेनकः, पाटः, तालश्चेति २४२-२४६
प्रबन्धजातीनां लक्षणानि यथा-
मेदिनी २४६, आनन्दिनी-दीपनी-
भावनी-तारावली च २४७

प्रबन्धानां द्वैविध्यम् २४८,
वर्णगणनिरूपणम्
२४९-२५८, मात्रागणनिरूपणम्
२५९-२७७, अष्ट सूडप्रबन्धानां नामानि २७८,
आलिप्रबन्धानां नामभिः परिगणनम् २७९-२८२ (24)
विप्रकीर्णानां नाम्ना परिगणनम् २८२-२८६ (36)
सालगप्रवन्धानां नामानि २८७ २८८ (7)
एलाप्रबन्धस्य सामान्यलक्षणम् २८८-२९७
एलापदनामानि २९७-२९८ (16)
एलापदप्राणाः २९९-३०८, एलाभेदानामानन्त्यम् ३०९
एलालक्षणम् ३१०-३११, करणप्रबन्धनिरूपणम् ३११-३१४,
चित्रकरणलक्षणम् ३१५, मिश्रकरणलक्षणम् ३१६
करणस्यान्यलक्षणानि च ३१७
ढेङ्कीप्रबन्धस्य लक्षणानि ३१८-३२४
वर्त्तनीप्रवन्धस्य लक्षणानि ३२५-३२९
झोम्वडस्य लक्षणानि ३२९-३३४
लम्भस्य लक्षणानि ३३४-३३६, रासकस्य
लक्षणम् ३३७-३३८, एकताल्याः लक्षणञ्च ३३८-३४१
आलिप्रबन्धानां लक्षणानि (24) तत्र
वर्णः ३४१-३४३, वर्णस्वरः ३४४-३४६,
गद्यः ३४७-३५९, कैवाडः ३५९-३६०,
अङ्कचारिणी ३६१-३६२, कन्दः ३६३-३६४,
हयलीला ३६५-३६८, गजलीला ३६९,
द्विपदी ३७०-३७५, चक्रवालः ३७५-३७७,
क्रौञ्चपदः ३७८-३७९, स्वरार्थः ३८०-३८३,
ध्वनिकुट्टनी ३८३-३८५, आर्या ३८५-३८७,
गाथा ३८७-३८८, द्विपथः ३८८-३९१,
कलहंसः ३९१-३९३, तोटकः ३९४-३९५

घटः ३९५-३९७, वृत्तम् ३९७-४००, मातृका ४००-४०५,
रागकदम्बः ४०६-४११, पञ्चतालेश्वरः ४११-४२०,
तालार्णवश्चेति ४२०-४२२
विप्रकीर्णानां लक्षणानि (36) तत्र-श्रीरङ्गः ४२३-४२४,
श्रीविलासः ४२४-४२५, पञ्चभङ्गिः ४२५-४२६,
पञ्चाननः ४२६, उमातिलकः ४२७, त्रिपदी
४२८-४३१, चतुष्पदी ४३१-४३४,
षट्पदी ४३४-४३७, वस्तुप्रबन्धः ४३७-४४०,
विजयः ४४०-४४१, त्रिपथः ४४२, चतुर्मुखः
४४३-४४४, सिंहलीलः ४४४-४४५, हंसलीलः ४४६-
४४७, दण्डकः ४४७-४४९, झम्पटः ४४९-४५०,
कन्दुकः ४५१-४५२, त्रिभङ्गिः ४५२-४५५, हरविलासः
४५६-४५७, सुदर्शनः ४५८-४५९, स्वराङ्कः ४५९-४६०
श्रीवर्धनः ४६१-४६२, हर्षवर्धनः ४६३, वदनम् ४६४-४६६,
चच्चरी ४६६-४६९, चर्या ४६९-४७१, पद्धडी ४७२-४७४,
राहडी ४७५-४७६, वीरश्रीः ४७७-४७८, मङ्गलाचारः
४७८-४८०, धवलः ४८०-४८६ मङ्गलः ४८६-४८८,
ओवी ४८९-४९१. लोली ४९१-४९२, ढोल्लरी ४९२-४९३,
दन्ती चेति ४९३-४९४, ओव्यादीनां साधारणलक्षणम् ४९४-४९६
सालगसूडप्रबन्धानां लक्षणानि (7) तत्र
ध्रुवः ४९७-५१०, मण्ठः ५११-५१७, प्रतिमण्ठः
५१७-५२१, निःसारूकः ५२१-५२५, अड्डु-
तालः ५२६-५२९, रासकः ५३०-५३३, एकताली-
प्रबन्धश्च ५३४-५३७, सालगसूडानां विशेष-
लक्षणम् ५३८-५४०
अन्यप्रसिद्धप्रबन्धानां लक्षणानि (11) तत्र-
चन्द्रप्रकाशः ५४३-५४५, सूर्यप्रकाशः ५४५-५४६,
नवरत्नकः ५४७-५४८, वीरशृङ्गारः ५४९-५५२,
रुद्रप्रकाशः ५५३-५५४, रणरङ्गकः ५५४-५५५,

दशावतारः ५५५-५५६, शरभलीलः, ५५७-५५८
चतुरङ्गः ५५८-५५६, ऋतुप्रकाशः ५५९-५६०
शृङ्गारहारश्चेति ५६१-५६३
गीतगुणाः ५६३-५६८, गीतदोषाः ५६९-५७१,
वाग्गेयकारलक्षणम् ५७१-५७८, गायक-
प्रकरणप्रशंसा ५७८-५७९
चतुर्थं प्रकरणम् 186–
नर्तननृत्तयोर्लक्षणम् १-१०
चतुर्धाऽभिनयानां नामानि ११
तत्र **वाचिकाभिनयलक्षणम्** १२-१३, आहार्या-
भिनयनिरूपणम्–
तत्र पुस्तः १४-१८, अलङ्कारः १८-१९
सञ्जीवः १९, अङ्गरचना चेति २०-२६
सात्विकभावाः (8)–तत्र स्तम्भः २८-३०,
स्वेद ३०-३२, रोमाञ्चः ३२-३३, स्वरभेदः ३४
वेपथुः ३५, वैवर्ण्यम् ३६-३७, अश्रु ३८,
प्रलयश्चेति ३९-४०
आङ्गिकाभिनयनिरूपणम्
तत्र लोकधर्मीकर्तव्यता तथा नाट्यधर्मीकर्तव्यता ४०-५७
त्रयस्त्रिंशद् व्यभिचारिभावानां लक्षणानि
तत्र निर्वेदः ६२-६४, ग्लानिः ६४-६७,
शङ्का ६७-७०, असूया ७१-७२, मदः ७३-७६,
श्रमः ७७-७८, आलस्यम् ७९-८० दैन्यम्
८०-८२, चिन्ता ८२-८३, मोहः ८४-८५,
स्मृतिः ८६-८७, धृतिः ८८-८९, व्रीडा ९०-९२,
चपलता ९२-९४, हर्षः ९४-९७, आवेगः ९७-
१०८, जडता १०८-११०, गर्वः ११०-११२, विषादः
११२-११४, औत्सुक्यम् ११५-११६, निद्रा ११६-११८,
अपस्मारः ११९-१२२, सुप्तिः १२२-१२३, विबोधः

१२४-१२६, अमर्षः १२६-१२८, अवहित्थम् १२८-१२६, उग्रता १३०-१३१, मतिः १३१-१३२, व्याधिः १३२-१३६, उन्मादः १३७-१४०, मरणम् १४१-१४८, त्रासः १४६, वितर्केति १५०

अष्ट स्थायिभावानां लक्षणानि

तत्र रतिः १५२, हासः, १५३, शोकः १५४-१५५ क्रोधः १५६-१५७, उत्साहः १५७-१५८, भयम् १५८-१६०, जुगुप्सा १६०-१६२, विस्मय इति १६२-१६३ अष्टरसानां लक्षणानि—तत्र शृङ्गारः १६४-१६०, हास्यः १६०-१६२ करुणा १६३-१६५, रौद्रः १६५-१६७, वीरः १६८-१६६, भयानकः २००-२०१, बोभत्सः, २०१-२०३, अद्भुतश्चेति २०३-२०५

चित्राभिनयनिरूपणम् २०६, तत्र इन्द्रियार्थाभिनयाः २०७-२१०, ऋत्वभिनयाः २११-२१७, पक्षीणा- मभिनयाः २१८-२१६, पशूनां २२०, भूतादीनां २२१ पर्वतादीनाम् २२२, अन्याभिनयाः २२३-२३७ पदार्थसङ्ग्रह इति २३८

एकोनविंशतिः शिरोभेदानां लक्षणानि

तत्र समम्-धुतञ्च २४७, विधुतम्-अवधूतञ्च २४८, अधोमुखम्-आकम्पितञ्च २४६, कम्पितं-आधूतञ्च २५०, परिवाहितम्-उत्क्षिप्तञ्च २५१, उद्वाहितम्, अञ्चितञ्च २५२, निहञ्चितम्-तिर्यङ्नतोन्नतञ्च २५३, स्कन्धानतम्-आरात्रिकञ्च २५४, लोलितं- परावृत्तञ्च २५५, पार्श्वाभिमुखमिति २५६ शिरोनुगाः २५६-२५७

त्रिविधदृष्टीनां निरूपणम्—

तत्र रसदृष्टयः (8) २५८-२६८

स्थायिभावजाः दृष्टयः (8) २५९-६०,
व्यभिचारिदृष्टीनामुद्देशः २६०-२६५

रसदृष्टीनां लक्षणानि—तत्र कान्ता २६५,
हास्या-करुणा च २६६, रौद्री वीरा च २६७
वीभत्सा-अद्भुता २६८, भयानका चेति २६९

स्थायि-दृष्टीनां लक्षणानि—तत्र
स्निग्धा २६९, हृष्टा-दीना च २७०, क्रुद्धा—
दृप्ता च २७१, भयान्विता-जुगुप्सिता च
२७२, विस्मितेति २७३

व्यभिचारिदृष्टीनां लक्षणानि—तत्र शून्या २७३
मलिना-श्रान्ता च २७४, लज्जिता-शङ्किता
च २७५, मुकुला-ग्लाना च २७६, जिह्मा-अर्ध-
मुकुला च २७७, कुञ्चिता-वितर्किता च २७८,
अभितप्ता-विषण्णा च २७९, ललिता-आकेकरा च २८०,
विकोशा—विभ्रान्ता च २८१, विलुप्ता-त्रस्ता च २८२,
मदिरेति २८३-२८४

सप्तधा भ्रू निरूपणम् २८६-२८७
तत्र सहजा-रेचिता-उत्क्षिप्ता च २८८
कुञ्चिता-पतिता च २८९, चतुरा—
भ्रुकुटी चेति २९०

मुखरागलक्षणम् (4) २९१
तत्र स्वाभाविकादीनां निरूपणम्
२९२-२९६

बाहुनिरूपणम्—बाहुभेदानामुद्देशः (16) २९७-२९९
लक्षणानि च, तत्र ऊर्ध्वस्थः-अधोमुखश्च २९९,
तिर्यक्-अपविद्धः-प्रसारितः-अञ्चितश्च ३००,
मण्डलगतिः-स्वस्तिकः-उद्वेष्टितः-पृष्ठानुगश्च

३०१, आविद्धः-कुञ्चितः-सरलः-नम्रः
आन्दोलितः-उत्सरितश्चेति ३०२-३०३

हस्तप्रकरणम्—तत्र उद्देशः ३०४-३०६,
**असंयुक्त हस्तानां नामानि (38)—
३०७-३१२ संयुक्तहस्तानां नामानि ३१२-३१४
(17) नृतहस्तानां नामानि (32) ३१५-३२०**

तेषां लक्षणानि, तत्र असंयुक्तहस्ताः
पताकः ३२१, हंसपक्षः-गोमुखश्च ३२२,
चतुरः-निकुञ्चश्च ३२३, सर्पशिराः-पञ्चा–
ननश्च ३२४, अर्धचन्द्रकः-चतुर्मुखश्च
३२५, त्रिमुखः-द्विमुखश्च ३२६, सूचीमुखः-ताम्र–
चूडश्च ३२७, सन्दंशः-हंसवक्त्रश्च ३२८,
रणगृध्रकः-खड्गास्यश्च ३२९, मृगशीर्षकः–
मुकुलश्च ३३०, पद्मकोशकः-ऊर्णनाभश्च ३३१,
अलपल्लवः-अलपद्मश्च ३३२, अरालः-शुक–
तुण्डश्च ३३३, वलगुलः–त्रिपताकश्च ३३४,
कर्त्तरी-मयूरश्च ३३५ काङ्गूलः-भ्रमरश्च ३३६,
मुष्टिः-क्रोडास्यश्च ३३७, शिखरः-कपित्थकश्च ३३८
काकतुण्डः-बालचन्द्रकश्च ३३९, खटकामुखेति ३४०

संयुक्तहस्ताः–
अञ्जलिः ३४०, कपोतः-कर्कटश्च ३४१, स्वस्तिकः-
दोलश्च ३४२, पुष्पपुटः-उत्सङ्गश्च ३४३,
खटकावर्धमानकः-गजदन्तश्च ३४४, अव-
हित्थः-निषधश्च ३४५, मकरः-शृङ्खलश्च ३४६,
वर्धमानकः-दर्दुरश्च ३४७, योगमुष्टिः-द्वि-
शिखरश्चेति ३४८

नृत्तहस्ताः
चतुरस्रौ ३४९, उद्वृत्तौ-तलमुखौ च ३५०,

स्वस्तिकौ-विप्रकीर्णौ च ३५१, अरालखटका-
मुखौ-आविद्धवक्त्रौ च ३५२, सूच्यास्यौ-
रेचितौ च ३५३, अर्धरेचितौ-नितम्बौ च ३५४
पल्लवौ-केशबन्धौ च ३५५,
उत्तानवञ्चितौ-लताकरौ च ३५६, करिहस्तः-
पक्षवञ्चितौ च ३५७, पक्षप्रद्योतकौ-दण्डपक्षौ च
३५८, गरुडपक्षकौ-ऊर्ध्वमण्डलिनौ च ३५९, पार्श्व-
मण्डलिनौ-उरोमण्डलिनौ च ३६०, उरः पार्श्वार्धमण्डलौ
३६१, मुष्टिकस्वस्तिकौ-नलिनीपद्मकोशौ च ३६२, अल-
पल्लवौ अलपद्मौ च ३६३ उल्वणौ ललितौ च ३६४,
वरदाभयहस्तकौ-वलितौ चेति ३६५,
नृत्तहस्तानामानन्त्यकथनम् ३६६
हस्तप्रकरणोपसंहारः ३६७-३७३

चतुर्विधहस्तकरणम् तेषां नामनिर्देशः ३७५ तेषां लक्षणानि च
तत्र आवेष्टितम् ३७६, उद्वेष्टितम् ३७७,
व्यावर्त्तितम् ३७८, परिवर्त्तितम् ३७९ अङ्गानां
क्रियाविशेषकथनञ्च ३८०

वर्त्तनालक्षणम् ३८१-३८२

हस्तप्रचाराणां नामानि (6)

करकर्माणि, तेषां नामभिः परिगणनम् (20) ३८४-३८६
हस्तक्षेत्राणां नामनिर्देशः (14) ३८७-३८८

कटीभेदानां नामानि (6) ३८८-३८९
तेषां लक्षणानि-समा-छिन्ना च ३९०,
निवृत्ता-रेचिता च ३९१, कम्पिता-उद्वाहितेति ३९२

पादलक्षणम् ३९३, पादभेदानां नामनिर्देशः (13) ३९३-३९५
तत्र समः अञ्चितश्च ३९६, कुञ्चितः सूची च ३९७,
अग्रतलसञ्चरः-उद्घट्टितश्च ३९८, घट्टितः-घट्टि-

तोत्सेधश्च ३९९, ताडितः मर्दितश्च ४००
पार्ष्णिगः-अग्रगश्च ४०१, पार्श्वगश्चेति ४०२
स्थानकानां नामनिर्देशः (27) ४०३-४०७
तेषां लक्षणानि-तत्र समपादम् ४०८-४०९,
पार्ष्णिविद्धम् ४०९, स्वस्तिकं-संहतञ्च ४१०,
उत्कटम्-वर्धमानञ्च ४११, नन्द्यावर्त्तम्-मण्डलम्-
चतुरश्रञ्च ४१२-४१३, वैशाखम् आयतञ्च ४१४,
अवहित्थम्-पृष्ठोत्तानतलञ्च ४१५-४१६,
अश्वक्रान्तम्-एकपादम्-ब्राह्म्यम्-वैष्णवञ्च
४१६-४२०, शैवम् ४२१, आलीढम्-प्रत्यालीढञ्च ४२२-४२३,
खण्डसूची ४२४, समसूची ४२५, विषमसूची ४२६,
कूर्मासनम् ४२७, नागबन्धम् ४२८, गारुडम् ४२९,
वृषभासनञ्चेति ४३०
स्थानकानामानन्त्यकथनम् ४३१

चारीलक्षणम् ४३२-४३३
चारीप्रयोगे कर्तव्यता-भेदाश्च (4) ४३४-४३७

चारीणां विभागः
तत्र भौम्यः (16) (मार्गी) ४३८-४४०
देशी चारीषु भौम्यः (35) ४४०-४४५
आकाशिक्यः (मार्गी) (16) ४४६-४४७,
देशी (31) ४४८-४५०

भौम्यानां लक्षणानि-तत्र समपादा ४५१,
स्थितावर्ता ४५२, शकटास्या ४५३, विच्यवा
४५४, अध्यर्धिका ४५५, चाषगतिः ४५६,
एडकाक्रीडिता ४५७, मत्तल्ली ४५८,
समोत्सरितमत्तल्ली ४५९, उत्स्पन्दिता ४६०,
अड्डिता ४६१, स्पन्दिता ४६२, अवस्पन्दिता-
बद्धा-जनिता च ४६३-४६४, उरूद्वृत्ता ४६५,

रथचक्रा ४६६, परावृत्ततला ४६७, नूपुर-
विद्धा ४६८, तिर्यङ्मुखा ४६९, मराला
४७०, करिहस्ता ४७१, कुलीरिका-विश्लिष्टा-
कातरा च ४७२-४७३, पार्ष्णिरेचिता ४७४,
उरुताडिता ४७५, उरुवेणी ४७६, तलोद्वृत्ता ४७७,
हरिणत्रासिका ४७८, अर्धमण्डलिका ४७९, तिर्य-
क्कुञ्चिता ४८०, मदालसा ४८१, सञ्चारिता ४८२,
उत्कुञ्चिता ४८३, स्तम्भक्रीडनिका ४८४, लङ्घित-
जङ्घिका ४८५, स्फुरिता-अवकुञ्चिता च ४८६,
सङ्घट्टिता ४८७, खुत्ता-स्वस्तिका
च ४८८, तलदर्शिनी ४८९, पुराटिका-अर्ध-
पुराटिका-स्फुरिका च ४९०-४९१, निकुट्टिका-
सरिका च ४९२, लताक्षेपः ४९३, अड्डुस्खलितिका
समस्खलितिका चेति ४९४-४९५

आकाशिक्यः

तत्र अतिक्रान्ता-अपक्रान्ता-
पार्श्वक्रान्ता च (मार्गी) ४९५-४९८
हरिणप्लुता (देशी) ४९८-४९९,
ऊर्ध्वजानुः-अलाता च ४९९-५०१ (मार्गी)
सूची (मार्गीभागः) ५०१-५०२, तथा
(तस्यैव देशी विभागः) ५०२-५०३,
नूपुरपादिका (मार्गी) ५०३-५०४
डोलपादा (मार्गी) ५०४-५०५, दण्डपादा-
मार्गीरूपं ५०५ देशीरूपम् ५०६
विद्युद्भ्रान्ता-मार्गीरूपम् ५०७, देशीरूपम् ५०७-५०८,
भ्रमरी-भुजङ्गत्रासिता च (मार्गी),
५०८-५१०,
आक्षिप्ता, आविद्धा, उद्वृत्ता, पुरःक्षेपा,

विक्षेपा, अपक्षेपा, डमरी च ५१०-५१६,
जङ्घालङ्घनिका ५१७, अङ्घ्रिताडिता ५१८,
अलाता ५१९, जङ्घावर्ता ५२०, वेष्टनं,
उद्वेष्टनञ्च ५२१, उत्क्षेपः ५२२, पृष्टो-
त्क्षेपः, विद्धा (देशी), प्रावृतं
उल्लोलश्चेति ५२३-५२५
चारीणां सामान्यलक्षणम् ५२६-५२७

नृत्तकरणानि

षोडश नृत्तकरणानि तेषां नामानि च
५२७-५३२
तेषां लक्षणानि-
लीनम् ५३२-५३३, समनखम, छिन्नम्,
गङ्गावतरणम्, वैशाखरेचितञ्च
५३३-५३७, जनितम्, पार्श्वजानु,
ऊर्ध्वजानु, दण्डपक्षञ्च ५३७-५४१,
तलविलासितम्, विद्युद्भ्रान्तम्, चन्द्रा-
वर्तनञ्च ५४१-५४४, निशुम्भितम् ५४५,
ललाटतिलकम् ५४६, लतावृश्चिकञ्चेति
५४७
करणसामान्यलक्षणम् ५४८-५४९
रेचकाः (4)-५४९, तेषां लक्षणानि
तत्र पाद-कर-कर कटी, ग्रीवारेचकाश्च ५५०-५५४

नृत्तमण्डपनिर्माणम्

भूमिशोधनम् ५५४-५५५ निर्माणम् ५५५-५६२

नर्त्तकस्य गुणदोषाः ५६३-५६८

पात्रलक्षणम् ५६८-५७४

पात्रगुणाः ५७५-५८० तस्य दोषाः ५८१

रेखालक्षणम् ५८१-५८२
लास्याङ्गानामुद्देशः ५८२-५८४
तत्र चालिः ५८४-५८५, चालिवडः,
लढिः सूकम् उरोङ्गणम्, धसकश्च ५८६-५८९
अङ्गहारः ५९०, ओयारकः, विहसी, मनश्चेति
५९१-५९२

सौष्ठवम् ५९३-५९४
चित्रकलासम् ५९४-५९५

मुद्रा ५९५-५९६
प्रमाणम् ५९७
सभासदलक्षणम् ५९८-६०१
प्रतिवादिनौ ६०१-६०४
सभापतिलक्षणम् ६०४-६०८
सभासन्निवेशः ६०८-६१३
वृन्दभेदास्तल्लक्षणञ्च ६१४-६१८

वंशलक्षणम् ६१८-६२६
वंशरन्ध्राणां प्रमाणकथनम् ६२६-६३०
स्वरोत्पत्तिः ६३०-६३४
तीव्रादिभेदेन नानास्वराणामुत्पादनकथनम्
६३५-६४२

वंश-वीणा-शरीराणामेकीभावेनोत्थितध्वनेः
रक्तिप्रशंसनम् ६४३-६४४
स्वीयरागचन्द्रोदये ग्रन्थे ग्रन्थकर्ता
वीणाव्यक्तिः चकारेति कथनम् ६४४-६४५
फूत्कारगुणाः ६४५-६४७
फूत्कारदोषाः ६४८-६५१
वांशिकगुणदोषाश्च ६५२-६५६

शुद्धपद्धति रङ्गः प्रवेशश्च ६५६-६६१
द्विधानृत्तम् ६६२-६६५

तत्र बन्धकनृत्तभेदाः
मुखचालिः ६६६-७१९
उरुपाणिनिरूपणम् (12) ७१९-७२२
तत्र नेरिः ७२३-७२४, करणनेरिः ७२६-७२९
भित्रम् ७२९-७३०,
चित्रम् ७३१-७३२, नत्रम् ७३३-७३४,
अदृष्टपृष्टतुल्लुंम् ७३५-७३६

तालरूपनिरूपणम् ७३७-७३८
तत्र चक्रबन्धम् ७३८-७४१
रविचक्रम् ७४१-७४४, पद्मबन्धम्
७४४-७४६, नागबन्धम् ७४७-७४९
वृक्षबन्धतालरूपकञ्च ७५०-७५२
सीलुकम् ७५२-७५४, तुल्लुंम् ७५४-७५५
प्रसरम् ७५६-७५७, कर्त्तरी ७५७-७५८
होल्लुमिति ७५९-७६०

ध्रुवाडानि (12)
ध्रुवाडलक्षणम् ७६१
द्वादशध्रुवाडानां नामानि ७६१-७६५
तत्र कलविङ्कविनोदकम् ७६५-७६६,
तार्क्ष्यपक्षविलासितम् ७६७, विद्युद्विलासितम् ७६७-७६८
वात्यावर्त्तितकम् ७६८-७६९, रविसञ्चरः ७७०,
नर्त्तनाभरणम् ७७१, तिर्यक्ताण्डवम् ७७१-७७२
रङ्गभूषणम् ७७२-७७३, वादीशगजभेरुण्डम् ७७३-७७४,
रोलम्बाङ्गविलासितम् ७७४-७७५, पक्षि-
शार्दूलकम् ७७५-७७६, सिंहप्लुतम् ७७६-७७७
बिडुलागवलक्षणम् ७७७-७७९

तेषां नामानि ७७९-७८०
तत्र अडालू ७८१, रायरङ्गालुः ७८२,
निःशङ्कः ७८३, होर्मयी ७८४,
वाटुः (दाटुः) ७८५, अनन्तरः ७८६,
दिण्डू ७८७ रायादिपक्षिसालुवः ७८७
अलगम् ७८८, ढेङ्किका ७८९
बीसुः ७९०, मुङ्गरणम् ७९१ दिण्डु-
कर्त्तरी ७९२, लगदिण्डुकेति ७९३
विडुलागवानामानन्त्यकथनम् ७९३-७९४

भ्रमर्याणां नामानि, तासां लक्षणानि
तत्र बाह्यभ्रमरी ७९५, अन्तर्भ्रमरी ७९६,
तिरपभ्रमरी ७९६, छत्रभ्रमरी ७९७,
चक्रभ्रमरिकाश्च ७९८

शब्दनृत्तनिरूपणम् ७९९-८०४

स्वराभिनयः ८०५-८१५

स्वरमण्डनृत्तनिरूपणम् ८१५-८१९

गीतनृत्यम् ८२०-८२५

चिन्दुनिरूपणम् (6)
तत्र शुद्धचिन्दुः ८२८, बिन्दुचिन्दुः ८२९-८३०
तिरुवणीचिन्दुः ८३०-८३१, मालाबिन्दुः ८३१
कोलचारिकः ८३२-८३४, गीतमुद्राचिन्दुरिति ८३५-८३७

चिन्दुनृत्यलक्षणम् ८३८-८४१

घर्घरभेदाः (6) ८४२
तत्र पडिवाटः ८४३, शिरिपिडी ८४४, पडवः ८४५,
अलगपाटः ८४५-८४६, सिरिहिरः ८४६-८४७,
खुलुहुल इति ८४८-८५०

धरूनृत्यलक्षणम् ८५१-८५२
कट्टणेधरूनिरूपणम् ८५३-८६४
मुक्तिकधरूलक्षणम् ८६५-८६७

ध्रुवपदनृत्यलक्षणञ्चेति ८६७-८७४

अनिबद्धनृत्तोद्देशः ८७५-८७८
तत्र नामावली ८७८-८७९, यतिः ८८०,
नेरिः ८८१, सालङ्गनेरिः ८८२, सङ्कीर्णनेरिः ८८२,
भावनेरिः नडनेरिश्च ८८३,
कैवर्तनम् ८८४-८८५, मुरू ८८५-
८८६, रट्टमुरू ८८६-८८७, तालरूपकम् ८८७-
८८८, गुण्डालम् ८८८-८८९, मलकम् ८८९-८९०,
मण्डी ८९०-८९१, मुडुपम् ८९१-८९२
मुरण्डरी ८९२-८९३, कुडुपम् ८९३-८९४,
तिर्यक्करणम् ८९५-८९६, लावणी ८९६-८९७,
वटुः ८९७-८९८, जक्कडीति ८९९-९०२
रासनृत्यनिरूपणम् ९०३-९१५
ग्रन्थकृत्प्रशंसा ९१३
अकबरनृपरुच्यर्थमिदं ग्रन्थं कृतमिति
कथनम् ९१४
ग्रन्थप्रशस्तिः ९१५

रागमालायाः

विषयानुक्रमणिका

मङ्गलम् १
ग्रन्थप्रयोजनम् २
नर्त्तननिर्णयादुद्धृतश्लोकानां संख्या ३-१३३ 295–296
ग्रन्थप्रशंसा १३४-१३५
ग्रन्थरचनाकालः १३६

रागमञ्जरीनामचतुर्थकृतेः

विषयानुक्रमणिका

1 प्रथमोऽध्यायः 297
ग्रन्थकृदाश्रयदातु वंशवर्णनम् १
ग्रन्थकृदाश्रयदाता २-४
मङ्गलम् गद्यात्मकम् 298–299
वीणाप्रशंसा ५
ग्रन्थकृदाश्रयदातुः प्रशंसा ६-७
ग्रन्थप्रयोजनम् ८-९
ग्रन्थप्रशंसा १०
रागव्याख्या ११

2 द्वितीयोऽध्यायः
नादोत्पत्तिप्रकारः २, व्यवहारे त्रिविधो
नादः, एषां मानश्च ३-४
श्रुतिनिरूपणम्—तासां संख्या-नामानि च
सप्तस्वरास्तेषामाधारश्रुतयश्च १०-१३

विकृतस्वरविवेचनम् १३-१८
स्वराणामुच्चारयितारः १६
स्वराणां वादीसंवाद्यादिचातुर्विध्यम् २०-२३
ग्रह-अंश-न्यास-विदारी-अपन्यासानां
निरूपणम् २३-२५

स्वरलक्षणम् २६
ग्रामलक्षणम् २७, त्रयोग्रामाः २८-२६
षड्जग्रामस्य मुख्यताप्रतिपादनम् ३०
याष्टिकमतेन गन्धारग्रामस्य लक्षणम् ३१
देशीरागाणां हनुमानमतेन विधिः ३२

मूर्च्छनानिरूपणम् ३३-३६

तानलक्षणम् ३७-३८
द्विधा तानक्रियानिरूपणम् ३८-३६

कूटताननिरूपणम् ३९-४०
प्रस्तार-संख्या-नष्ट-उद्दिष्टनिरूपणम् ४०-४६

वर्णनिरूपणम् ५०-५२
अलङ्काराः ५२-५३
गमकलक्षणम् ५३
आलप्तिः ५४-५६
गतिप्रस्तारः ५७-६२
सनवत्यधिकशतसंख्यकगतिभेदानामुदाहरणानि 306–319
६३-६५
रागाणामानन्त्यम् ६६
एते मेलाः ग्रन्थकृता एव कल्पिता, इति कथनम् ६७

एषु विंशतिः प्रसिद्धमेलानां नामानि ९८-१०१ 320–329
मुखारीमेलः १०२
मुखारीरागः १०२-१०३

सोमरागमेल: १०३
सोमराग: १०४

टोडीमेल: १०५
टोडीराग: १०५, शुद्धभैरवरागश्चेति १०६

गौडीमेल: १०७-१०९
गौडीराग: १०९, कर्णाटवङ्गालराग: ११०
गुर्जरी ११०, वहुली १११, आसावरी १११
रामकली १११, मारु: ११२, गुणकरी ११२
टक्क: ११३, शुद्धललित: ११३, पञ्चम: ११४
पटमञ्जरी ११४, मालवगौड: ११५
पूर्वी ११५, भैरवी ११६
पाडीरागश्चेति ११७

शुद्धवराटिकामेल: ११७
शुद्धवराटिकाराग: ११८
श्यामवराटीरागश्चेति ११९

केदारमेल: ११९-१२१
केदारराग: १२२, गौड: १२३, मल्लार: १२३,
नट्टनारायण: १२४, बेलावली १२५,
भूपाली १२५, काम्बोजी १२६, मधु-
माधवी १२६, शङ्कराभरण: १२७,
सावेरी १२७, सुहवी १२८, नारायणी १२८,
केदारनाटरागश्चेति १२९

शुद्धनाटमेल: १२९-१३०
शुद्धनाटराग: १३०

देशाक्षीमेल: १३१
देशाक्षीराग: १३२
देशिकारमेल: १३२-१३३

देशिकाररागः १३४, तिरवणी १३४,
देशी १३५, ललितः १३५, दीपकः १३६,
विभासरागश्चेति १३६

सारङ्गमेलः १३७-१३८
सारङ्गरागः १३८

आहेरीमेलः १३९-१४०
आहेरीरागः १४०

कल्याणमेलः १४१
कल्याणरागः १४२

कामोदमेलः १४२-१४३
कामोदरागः १४४

हिजेजमेलः १४४-१४५
हिजेजरागः १४५, अपरभैरवरागश्चेति १४६

नादरामक्रीमेलः १४६-१४७
नादरामक्रीरागः १४७

हिन्दोलमेलः १४८
हिन्दोलरागः १४९, वसन्तरागश्चेति १५०

कर्णाटमेलः १५१-१५२
कर्णाटरागः १५२, सामन्तः १५३
सौराष्ट्री १५३, छायानटः १५४
शुद्धवङ्गालः १५४, तुरुष्कतोडीरागश्चेति १५५

हम्मीरमेलः १५६
हम्मीररागः १५७

मालवकैशिकमेलः १५७-१५८
मालवकैशिकरागः १५९, मालवश्रीः १५९,
घन्नासी १६०, सैन्धवी १६०,
देवगान्धारश्चेति १६१

श्रीरागमेलः १६१-१६२
श्रीरागः १६२
अन्यरागाणां कल्पना १६३-१६४
कतिपयरागाणां तुलनया निर्णीतपारसीकीयनामानि १६४-१७१-३३०

पुण्डरीकविठ्ठलविरचितः

सद्रागचन्द्रोदयः

स्वरप्रसादः प्रथमः

श्रीगणेशाय नमः[1]

श्रीरामचन्द्राय नमः[2]

बह्वाकारैर्विरचितवपुर्योऽखिलस्थानकस्थै[3]
स्तोकं शोकं नुदति[4] नितरां यः श्रुतिग्रामवर्ती ।
योऽलङ्कारैरधिकसुभगो रागपूरा[5]-भिगम्यो
वन्दे कालत्रितयमहितम्साधवन्तञ्च नादम् ॥१॥

वंशः फारकि[6] भूपतेः सुसरलो भूभारधारक्षमः
श्रीमत्सद्गुणिदानिशूरविमलः क्ष्मापालशाखाभिभृत् ।
विख्यातो भुवि यत्र काव्यरसिकाः सत्कीर्तिवल्लीश्रिता-
श्चित्रं सञ्चरतीति विश्वमखिलङ्के वर्णयन्तीह तत् ॥२॥

तत्राऽभूदहमद्खाननृपतिर्वीराधिवीरेश्वर-
स्त्वौदार्यादिगुणैः समस्तवसुधाधीशैः सदा राजितः
[7]दृप्यद्वैरिगजेन्द्रवृन्दविदलत्सङ्ग्रामसत्केसरी[7]
[9]हर्त्ता सद्गुणिनं[8] दरिद्रतमसो भूमण्डलाखण्डलः[9] ॥३॥

---

1. F. श्रीगुरवेनमः
2. F. श्रीगणेशाय नमः
3. A. स्थानकस्थो
4. F. तरति
5. A. पूर्णा
6. C. पारुक

7-7. B. C. & D. दृप्यच्छत्रुगणेषु च प्रविलसत्सङ्ग्रामशक्रस्तथा

8. शूरःसद्गुणिनां

9-9. मुद्रित पुस्तके 'संहर्ताऽविरतं दरिद्रतमसो भूमण्डलाखण्डलः'

तज्जातस्ताजखानो नरपतितिलकः फारुकी वै जयन्तो
यन्ता शूरेश्वराणामरिसुभटघटाटोपजीमूतवातः ।
जातस्तातः प्रजानां भरणवितरणस्थापनाज्ञाकरेभ्यो
नित्यं दानोर्मिलोलैः[1] सकलगुणनिधी राजते राजसिन्धुः ।।४।।

तज्जः श्रीबुरहानखानचतुरः कामानुकारी वरः
सङ्गीतादिकलाप्रपूर्णविमलः[2] साहित्यतेजोमयः[2] ।
दारिद्र्यान्धतमश्च यश्च गुणिनां हन्ता (हन्ति) हृयुदारैः करै-
र्भूमौ फारुकिभूपतीशतिलकश्चन्द्रश्चिरं राजते ।।५।।

(क)यस्य श्रीकीर्तिमुक्ता तदनुगतगुणे[3] प्रोल्ल[4]सत्कण्ठमाला[5]
कर्तुं[6] वाणी न शक्ता विवरमणिगणान्नान्ततस्तद्गुणस्य ।
लज्जां मत्वा कराभ्यां किरति गुणमणी[7]-नूर्ध्वदेशेवरेतो (देशेऽम्बरेऽतो)
दृश्यन्ते ताजसूनोः करिवरपदवीतारकामण्डलानि (क) ।।६।।

श्रीमद्दक्षिणदिङ्मुखस्य तिलके श्रीखानदेशे शुभे
नित्यम्भोगवतीव भोगवसती रम्या सुपर्वादिभिः[8] ।
अस्ति स्वस्तिकरी नरेन्द्रनगरी त्वानन्दवल्लीति या
तत्र श्रीबुरहानखाननृपति[9]-र्वासं करोति ध्रुवम्[9] ।।७।।

[10]तत्र श्रीकरणप्रयोगचतुरैः सल्लक्ष्मलक्ष्यान्वितै-
र्देशीमार्गविवेकगायकवरैः साहित्यसत्कोविदैः ।
नाना वाद्यविधाननर्तनविधिप्राज्ञै रसज्ञैः समं
रङ्गे श्रीबुरहानखाननृपतिः सङ्गीतमाकर्णयत्[10] ।।८।।

---

1. A. लोकैः
2. E. पाठस्यास्याभावः
3. E. गतिगुणे
4. B.D.E. प्रोत्य
5. C.E. मालां
6. A वक्तुं
7 A. मयी (क)-(क) 'यस्य श्रीकीर्ति······ ······तारकामण्डलानि' पाठोऽयं मुद्रित-पुस्तके नोपलभ्यते ।
8. A दिशि
9-9. मुद्रितपुस्तके 'सङ्गीतमाकर्णयत्' इति पाठः
10-10. श्लोकोऽयं मुद्रितपुस्तके नोपलभ्यते

सन्त्यस्मिन् बहुधा विरोधगतयो लक्ष्ये च लक्ष्मोदिते
जानन्तीह सुलक्ष्मपक्षविगतिं केचित्परे लौकिकीम् ।
तत्कुर्वन्तु सुलक्ष्मलक्ष्यसहितं रागप्रकाशम्बुधा[1]
इत्युक्ते बुरहानखाननृपतौ विद्वत्सभामण्डले ॥९॥

श्रीमद्धनूमद्भरतार्जुनादिहार्दं समादाय सतां जनानाम् ।
तमोनिरासाय विलासगत्यै सद्रागचन्द्रोदयमातनोमि ॥१०॥

अहो बुधाः पूर्णविधूदयेऽस्मिन् तमःस्वरूपो ग्रहणैकलोलः ।
क्रूराशयो यस्त[2]-दुपान्तमेति तदा प्रदध्वं निजलक्ष्यचक्रम् ॥११॥

लक्ष्यप्रधानं खलु शास्त्रमेतन्निःशङ्कदेवोऽपि तदेव वष्टि ।
यल्लक्ष्मलक्ष्यप्रतिबन्धकं स्यात्तदन्यथा नेयमिति ब्रुवाणः ॥१२॥

अत्र प्रसादत्रितयम्प्रयुक्तं स्वरप्रसादः प्रथमस्तु तत्र ।
द्वितीयकः स्यात्स्वरमेलनामा तृतीय आलप्तिगतप्रसादः ॥१३॥

तत्राऽऽदिमे नादसमुद्भवश्च तत्स्थानकानि श्रुतयः स्वराश्च ।
विकारभेदा अथ वादिमुख्या[3]- ग्रामस्तथा तद्गतमूर्च्छनाश्च[3] ॥१४॥

तानाश्च तत्प्रस्तरणञ्च सङ्ख्या नष्टन्तथोद्दिष्टमथ ग्रहाद्याः ।
वर्णास्तथालङ्करणङ्क्रमेण वक्ष्यन्त एतानि ततो द्वितीये ॥१५॥

वीणाप्रशंसामथ वीणिकायां तन्त्रीः सषड्जादिकसारिकाद्याः[4] ।
मेलेषु च प्रस्तरणप्रकारसङ्ख्याः कियन्मेलकलक्षणानि ॥१६॥

तेभ्यः पृथग्रागजनिं च रागलक्ष्माणि वक्ष्यामि तथा तृतीये ।
आलप्तिकाद्यं गमकोक्तिपूर्वङ्कियत्सु रागेष्वपि वादनानि ॥१७॥

नादः

स्वरादिकन्नादसमुद्भवं स्यान्नादन्ततस्तावदुदीरयामि ।
युज्येत चात्मा मनसा विवक्षुर्मनोग्निनाग्निस्त्वनिलेश्वरेण ॥१८॥

---

1. A. बुधैः
2. B. ग्रस्त
3-3. मुद्रितपुस्तके 'ग्रामत्रयं चाऽपि च मूर्च्छनाश्च' इति पाठः ।
4. B. C. E. 'स्याम्

ब्रह्मादिमग्रन्थिमितः[1]स मुख्यः प्राणः क्रमेणोर्ध्वगतिं दधानः ।
नाभौ तथा हृद्यथ कण्ठदेशे मूर्ध्न्याननें[2] ध्वानमुपादधीत[3] ॥१६॥

नाभ्यादिपञ्चाश्रयगोऽतिसूक्ष्मः सूक्ष्मश्च पुष्टश्च तथाऽतिपुष्टः ।
सकृत्रिमश्चेति भिदा क्रमेण नदस्य शब्दे घञि नादधातुः[4] ॥२०॥

हृत्कण्ठमूर्धाश्रयगः क्रमेण त्रैविध्यमृच्छेद् व्यवहारतोऽयम्
मन्द्रश्च मध्याभिधकस्तु[5] तारः पूर्वात्परः स्याद्द्विगुणः क्रमेण ॥२१॥

श्रुतयः ।

ऊर्ध्वस्थितायां हृदि नाडिकायां नाड्यस्तिरश्च्यः[6] पवनाहतास्ताः ।
द्वाविंशतिस्तीक्ष्णतराः क्रमेण नादन्तु तावत् श्रुतितां नयन्ति ॥२२॥

कण्ठप्रदेशेऽप्यथ मूर्धदेशे[7] द्वाविंशतिः स्युः श्रुतयस्तथैव ।
स्वराः श्रुतिभ्यः प्रभवन्ति ते तु षड्जादयः सप्त यथा क्रमेण ॥२३॥

वेदाऽग्निपक्षाऽब्धिपयोधिवह्निपक्षान्तिमश्रुत्यधिसंश्रिताः स्युः ।
षड्जाभिधानस्त्वृषभस्ततः स्याद्गान्धारको मध्यमपञ्चमौ च ॥२४॥

ततः परं धैवतको निषाद इति स्वराः सप्त मता मुनीन्द्रैः ।
सरी गमौ पश्च धनी क्रमेणेत्येषां स्वराणामभिधाः पराः स्युः ॥२५॥

श्रुतेश्च नैरन्तरभाविको यः स्निग्धोऽनुशब्दात्मज[8]-कर्तृ सात्मा-[8] ।
श्रोतुर्मनोरञ्जनकारकत्वात् स्वतस्तु तज्ज्ञैरुदितः स्वरोऽसौ ॥२६॥

---

1. A श्रितः ।
2. B मूर्ध्यानिने ।
3. मुद्रितपुस्तके ध्वानमुपाकरोतीति पाठः ।
4. B उक्तः
5. B ह्यकश्च
6. A नाड्यस्तु तिर्यक्
7. C मूर्ध्वदेशे
8. (1) A स्निग्धोऽनुरण्यात्मकजो हि सात्मा (C) स्निग्धोऽनुशब्दात्मकत्रंज सात्मा ?
मुद्रितपुस्तके स्निग्धोनुशब्दात्मक ओजसात्मा

[1]-स्थानप्रभेदात् त्रिविधा भवेयुः पूर्वोदितैर्मन्द्रकपूर्वभेदैः ।
तथापि ते सप्त भवन्ति साद्याः स्थानत्रयादप्यधिकत्वभाजः-[1] ॥२७॥

क्रमान्मयूराह्वयचातकाऽऽजक्रौञ्चाभिधाः कोकिलदर्दुराख्यौ ।
मतङ्गजश्चामलमुच्चरन्ति षड्जादिकानित्युदितम्मुनीन्द्रैः ॥२८॥

विकृतस्वराः ।

शुद्धाः स्वरा ये तु भवन्ति सप्त तज्जान्विकारान्प्रवदामि सप्त ।
स्वोपान्तिकश्रुत्यधिसंस्थितः स्यात् षड्जाभिधानो लघुषड्जनामा ॥२९॥

एवं मपौ[2] स्तो लघुशब्दपूर्वौ साधारणो गः प्रथमश्रुतिस्थः ।
मस्य द्वितीयश्रुतिगोऽन्तरः स्यात् षड्जाह्वयस्य प्रथमश्रुतिस्थः ॥३०॥

तथा द्वितीयश्रुतिवर्तमानो निःकैशिकी काकलिनामधेयः ।
स्वस्थानकस्थेषु च तेषु नेष्टाः स्वरेषु भेदा विकृता मुनीन्द्रैः ॥३१॥

नोपाददे धस्य विकारभेदं निःशङ्कसूरी खलु कूटताने ।
सर्वे युगास्ते[3] विकृताश्च शुद्धाश्चतुर्दशैवेति मतम्मदीयम् ॥३२॥

अथो रिधावाद्यगनीश्रुतिस्थौ लक्ष्येषु वेदश्रुतिकौ भवेताम् ।
मः पञ्चमाद्यां श्रुतिमेत्य लक्ष्ये क्वचिच्च पञ्चश्रुतिताम्प्रयाति ॥३३॥

चतुर्दशाणां गदितस्वराणां कियत्सु रागेषु भवेयुरेते ।
ननु स्वरस्य श्रुतितः पृथक्त्वन्त्वया यदुक्तन्न तथा प्रयुक्तम्[4] ॥३४॥

साद्यश्रुतेः कैशिकिनेश्च भेदः कुतस्तथाऽन्यश्रुतितः स्वराणाम् ?
यथेश्वरप्रेरितवातचक्रघातात् प्रभूतध्वनिरेव नाड्याम्[5] ॥३५॥

1-1. श्लोकोऽयं मुद्रितपुस्तके नोपलभ्यते

2. (पूस्तो ?

3. A युतास्ते ।

4. B. C. ऽप्रयुक्तम् ।

5. A नाड्यात् ।

प्र गृघात मात्रच्छ्रवणाच्छ्रुतिश्चाऽनुध्वानरूपस्व र इत्यकिञ्चित् ।
यैर्जातयः पञ्च मताःश्रुतीनान्ते तु प्रमाणम्प्रवदन्ति तन्नः ॥३६॥

त द्धेतुता चेत्स्वरभेदसिद्धौ मैवं मृषा स्याच्चलवीणिकायाम्[1] ।

चतुर्विधाः स्वराः

चतुर्विधास्ते तु भवन्ति साद्या वादी च संवादिविवादिनौ च ॥३७॥

तथानुवादीति मतः स वादी स्वरः प्रयोगे बहुलत्वमेति ।
यावन्तराष्टश्रुतयो द्विषड्वा संवादिनौ तौ भवतौ मिथश्च ॥३८॥

एकश्रुतेरन्तरितौ स्वरौ यौ विवादिनौ तौ तु मिथः सदा स्तः ।
शेषस्वराणामनुवादिता स्यादन्वर्थनामान इमे भवेयुः ॥३९॥

ग्रामः

ग्रामः स्वराणां गदितः समूहो यो मूर्च्छनाद्याश्रयताम्प्रपन्नः ।
षड्जः स्वराणाञ्जनको यतः[2]-स्याद्ग्रामे ततो मुख्यतयैष एव[2] ॥४०॥

रागेषु सग्रामजनित्वमेव दृष्टन्ततो ग्रामयुगन्नहीष्टम् ।

मूर्च्छना:

आरोहणञ्च क्रमतोऽवरोहः सप्तस्वराणामिति मूर्च्छनोक्ता ॥४१॥

ताः सप्त मध्यस्थितषड्जपङ्क्तावधस्तनैर्न्यादिभिरेव तत्र ।
संसारणीयास्तु यथाक्रमेण षड्जादिकाद्याः पुरतो भवेयुः ॥४२॥

यां मूर्च्छनां यावतिथश्च षड्जः श्रयेदियन्तावतिथत्वमेति ।
षड्जादिभा तूत्तरमन्द्रिकाद्या[3] निषादपूर्वा रजनी द्वितीया ॥४३॥

धाद्युत्तराद्यायतिका तृतीया तुर्या पपूर्वाऽपि च शुद्धषड्जा ।
मादिस्ततः पञ्चममूर्च्छना तु नाम्ना कृता मत्सरिपूर्विकेति ॥४४॥

---

1. पद्यांशोऽयं मुद्रितपुस्तके नोपलभ्यते ।
2-2. A स्याद्रागे ततः मुख्यतयैव एव । मुद्रितपुस्तके 'स्याद्ग्रामस्ततो मुख्यतयैव एष' ।
3. A स्यान् ।

गादिस्तु षष्ठी गदिता[1] तु नाम्नाऽश्वक्रान्तिकार्यादिभिरुद्गतान्त्या ।
ता मूर्च्छनाः षाडवितीकृताश्च क्वचित्तथैवौडुवितीकृताः स्युः ।।४५।।

ताः शुद्धतानाः कथिता मुनीन्द्रैः सर्वेषु रागेषु विचारणीयाः ।

द्विविधा तानक्रिया

तानस्य तन्त्र्यां द्विविधा क्रिया स्यात् प्रवेशतो निग्रहतस्तथैव ।।४६।।

पूर्वः प्रकर्षोत्तरमार्दवस्तु प्रवेशको स्पर्शकनिग्रहः स्यात् ।
इति प्रगोता भरतादिभिश्च गीतोपयोगात्किल मूर्च्छनासु ।।४७।।

कूटतानाः

ता व्युत्क्रमोच्चारयुतस्वरास्तु पूर्णा अपूर्णा अपि कूटतानाः ।

कूटतानप्रस्तारः

न्यस्य क्रमं स्थापय पूर्वपूर्वः स्वरः (२) पराधः स यदाग्रवर्ती ।।४८।।

तत्पूर्वमस्योपरि गात् पुरः प्राङ् मूलक्रमस्य क्रमतस्तु शेषान् ।

परिगणितपूर्णापूर्णकूटतानसंख्यापरिज्ञानोपायम्

एकादिकाङ्कान् विलिखेत्तु सप्त पूर्वेण पूर्वेण परे परेऽत्र ।।४९।।

हते क्रमेण प्रतिमूर्च्छनं स्यात् संख्यानमेकस्वरपूर्विकाणाम् ।

नष्टखण्डः

ये मूर्च्छनान्त्यस्वरसंस्थिताङ्कास्तान्पातयेत् प्रश्नसमुत्थिताङ्कैः ।।५०।।

शेषान्यथार्हं हननप्रपन्नैः पूर्वस्वराङ्कैश्च यथाक्रमेण ।
येनाहतिस्तावतिथः स्वरः स्याद्धतेरभावेऽगणनीयलब्धिः ।।५१।।

प्रोक्तं द्वितीयाद्गणनन्तथैव श्रीविठ्ठलोऽभाषत नष्टसिद्धिम् ।

उद्दिष्टः

[4]-नष्टस्य येबोधगतां[3] प्रपन्ना अङ्कैश्च तैरन्तगतस्वराणाम्-[4] ।।५२।।

---

1. C गदिते B गदितेति ।
2 पूर्वपूर्वस्वरं
3. B बोधकतां ।
4-4. पद्यांशोऽयं मुद्रितपुस्तके नोपलभ्यते ।

[1]-अङ्केषु सम्पातनतोऽवशिष्टादुद्दिष्टसिद्धिः कथिता मयैषा[1] ।

ग्रह-न्यास-अंश-विदारिका-अपन्यासाः

गीतादिवर्ती ग्रह ईरितश्च स्वरः प्रयोगे बहुलोंऽशनामा ।।५३।।

विदारिकायाश्च समापको योऽपन्यासनामा कथितः स्वरोऽसौ ।
विच्छिद्य विच्छिद्य कृतः प्रयोगो यः स्याद्विदारीत्युपगीयते च ।।५४।।

न्यासश्च गीतस्य समाप्तिकृत् स्यादेते तु सर्वत्र भवन्ति रागे ।
सर्वत्र षड्जो ग्रह एव रागे रक्त्यैक[2] हेतोर्निधपादयो ये ।।५५।।

वर्णाः प्रयोज्या न तु ते स्वराश्च ता मूर्च्छनाः षड्जभवा ह्यशेषाः ।

वर्णः

गानक्रिया वर्ण इति प्रदिष्टो बुधैर्भवेदेष चतुर्विधस्तु ।।५६।।

स्थायी तथाऽऽरोह्यवरोहिणौ च सञ्चारिनामेत्यथलक्ष्म वक्ष्ये ।
एकस्वरस्यैव कृतः प्रयोगो विश्रम्य विश्रम्य भवेत्स आद्यः ।।५७।।

वर्णौ द्वितीयोऽथ तृतीयकःस्तोऽन्वर्थाभिधौ मिश्रणतस्तु तुर्यः ।

अलङ्काराः

विशिष्टवर्णौघ उदीर्यते चाऽलङ्कारकस्तत्र बहुप्रभेदाः ।।५८।।

नोदीरिता विस्तरशङ्कितेन कति प्रसिद्धानभिवर्णयामि ।
स्यादादिमोन्त्यस्वर एक एव येषाममी स्थायिनि संस्थितास्ते ।।५९।।

प्रसन्नपूर्वोऽन्तगतप्रसन्नः प्रसन्नपूर्वान्तिकनामधेयः ।
प्रसन्नमध्यः क्रमरेचिताख्यः पञ्चेत्यमी स्थायिनि संस्थिताः स्युः ।।६०।।

मन्द्रतारलक्षणम्

यो मूर्च्छनायां प्रथमस्वरस्तु[3] मन्द्राऽधिकारेऽत्र निरूपितोऽसौ ।
तारस्तु मन्द्राद्द्विगुणः प्रयुक्तो मध्यस्तु यस्तद्द्वयमाश्रितो वा ।।६१।।

मन्द्रः प्रसन्नो मृदुनामधेयस्तारस्तु दीप्तोऽथ लिपौ खमूर्धा ।
मन्द्रस्तु तारः शिरऊर्ध्वरेखा तथा त्रिरुक्ते प्लुतनामधेयः ।।६२।।

1-1. पद्यांशोऽयं मुद्रितपुस्तके नोपलभ्यते ।
2. A तथैक ।
3. A स्वरोक्तः ।

मन्द्रद्वयाद्दीप्तपुरः स्थिते तु प्रसन्नपूर्वं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ।

सं पं सं

इति प्रसन्नपूर्वः (१)

तद्वैपरीत्येन गतप्रसन्नः

सपं सं

इति प्रसन्नान्तः (२)

प्रसन्नयोर्मध्यगते तु तारे ॥६३॥

प्रसन्नपूर्वान्तिकनामधेयोऽलङ्कारकोऽसौ मुनिनोपदिष्टः ।

सं स सं

इति प्रसन्नाद्यन्तः (३)

मन्द्रेऽपि तारद्वयमध्ययाते प्रसन्नमध्यम्प्रवदन्ति धीराः ॥६४॥

स सं स

इति प्रसन्नमध्यः (४)

स्यान्मूर्च्छनायाः प्रथमः स्वरश्चेदन्तर्द्वितीयोऽपि तदा कलैका ।
द्वितीयतुर्यावथ मध्यगौ चेत्तदा द्वितीया कथिता कलैषा ॥६५॥

अन्तर्यदा पञ्चमपूर्वकाः स्युस्त्रयस्तृतीया तु कला तदा स्यात् ।
कलात्रयेणेति बुधैः प्रगीतोऽलङ्कारकोऽयं क्रमरेचिताख्यः ॥६६॥

(सं रि सं), सं ग म सं, सं पधनिसं

इति क्रमरेचितः (५)

इति स्थायिगताऽलङ्काराः ।

आरोहिगाः

विस्तीर्णनामा त्वथ सन्निकर्षः प्रेङ्खाख्यबिन्दू हसिताभिधानः ।
प्रच्छादनाऽक्षिप्तकनामधेयावारोहिगाः सप्त मता मुनीन्द्रैः ॥६७॥

यन्मूर्च्छनादेः स्वरतः क्रमेण विश्रम्य विश्रम्य विलम्बवद्भिः ।
स्वरैर्यदा रोहणमादधाति विस्तीर्णनामाभिहितस्तदाऽयम् ॥६८॥

सा री गा मा पा धा नी । इति विस्तीर्णः । (१)

ह्रस्वैः स्वरैर्द्विर्द्विरुदीरितैश्च निरन्तरैः सन्निपदादिकर्षः ॥६९॥

सस रिरि गग मम पप धध निनि । इति सन्निकर्षः । (२)

यत्र स्वरद्वन्द्वमुदीर्य पूर्वपूर्वोपयुक्तं स्वरमग्रसंस्थम् ।
आन्दोल्यमानञ्च यथाक्रमेणाऽऽरोहेदसौ प्रेङ्खकनामधेयः ॥७०॥

सरी रिगा गमा मपा पधा धनी । इति प्रेङ्खः ॥ (३)

प्लुतन्तथा ह्रस्वमपि प्लुतञ्च ह्रस्वं प्लुतं ह्रस्वमथ प्लुतञ्च ।
कुर्वन्स्वरं याति यथाक्रमेणाऽऽरोहेत्तदा बिन्दुरुदीर्यतेऽसौ ॥७१॥

ससससरी गगगमा पपपधा निनिनिसा । इति बिन्दुः ॥ (४)

स्वरेषु चैकोत्तरवर्धिताभिरावृत्तिभिर्यैर्हि समीरितेषु ।
आद्यन्त[1] आरोहमनुक्रमेण धीरास्तदाहुर्हसिताभिधानम् ॥७२॥

स रिरी गगगा ममममा पपपपपा धधधधधधा
निनिनिनिनिनिनिनी । हसितः ॥ (५)

स्यात् त्रिस्वराद्या तु कला तथाऽन्ये द्वे पूर्वपूर्वान्तिक पूर्विके स्तः ।
अत्रिस्वरे यत्र कले स सद्भिः प्रच्छादनाख्यः कथितस्तदानीम् ॥७३॥

सरिगा गमपा पधनी धनिसा । इति प्रच्छादनः ॥ (६)

एकान्तरोच्चारयुतस्वरेषु पूर्वान्तितत्वेन पुरः स्थितस्य ।
आरोहणं स्यात्तु यथाक्रमेण यदा तदाऽऽक्षिप्तक उच्यतेऽसौ ॥७४॥

सगा गपा पनी । इत्याक्षिप्तः ॥ (७)

आरोहणे लक्षितसप्तभेदास्ते चाऽवरोहे क्रमतो भवेयुः ।
इत्यारोह्यवरोह्यलङ्काराः ।
प्रसादकः प्रेङ्खकरञ्जिताख्यावुत्क्षेपनामा परिवर्तकश्च ॥७५॥

निष्कूजितोद्वाहितरेचिताख्याः हुङ्कारकाख्यः स्खलितः क्रमश्च ।
श्येनस्ततो ह्लादपदादिमानः सञ्चारिगश्चाग्निहिमांशुसङ्ख्या ॥७६॥

---

1. मुद्रितपुस्तके आद्यत्त इति पाठः ।

चेत्पूर्वपूर्वः क्रियते स्वरस्य परस्य च ध्वाधरतः प्रसादः ।
सरिसा रिगरी गमगा मपमा पधपा धनिधा निसनी ।

इति प्रसादः (१)

गतागतं सन्दधती कला चेत् स्याद्द्विःस्वरैकैकविवर्जितेन ।।७७।।

भवेयुरन्याश्च कलास्तदानीम्प्रेक्षाह्वयोऽसौ कथितः कवीन्द्रैः ।
सरीरिसा, रिगागरी, गमा मगा, मपा पमा, पधा धपा, धनीनिधा, निसा सनी । इति प्रेक्षः ।।[1] (२)

द्विरुक्तमन्द्रान्तकला तथैव मन्द्रादितोऽन्या यदि रञ्जितः स्यात् ।।७८।।

सारिग सरिगसा रिगमरिगमरी गमपगमपगा मपधमपधमा पधनिप-धनिपा धनिसधनिसधा । इति रञ्जितः ।। (३)

चेत्पूर्वपूर्वन्यसनोर्ध्वलम्भस्तूत्क्षेपकस्त्रिस्वरवत्कलासु ।
सरिगा रिगमा गमपा मपधा पधनी धनिसा ।

इत्युत्क्षेपः ।। (४)

[2]-स्यात् त्रिस्वराद्या तु कला विमुच्य द्वितीयकं रभ्यत एवमुक्तात् ।।७९।।

तद्वत्कलाश्चेदपरा भवेयुस्तदोदितोऽसौ परिवर्तकाख्यः-[2] ।
सगमा रिमपा गपधा मधनी पनिसा ।

इति परिवर्त्तकः ।। (५)

गीत्वा प्रसादस्थ कलां कलादेस्तृतीयमेत्यादिमगानतः स्युः ।।८०।।

यदा तदा लोकमनोभिरामं निष्कूजिताख्यम्प्रवदन्ति धीराः ।
सरिसगसा रिगरिमरी गमगपगा मपमधमा पधपनिपा धनिधसधा ।

इति निष्कूजितः ।। (६)

गीत्वा स्वरांस्त्रीनवरुह्य चैकम्पराः कला यत्र भवन्ति गीताः ।।८१।।

एकैकरिक्ता विहितः स एषोऽलङ्कार उद्वाहितनामयुक्तः ।
सरिगरी रिगमग गमपमा मपधपा पधनिधा धनिसनी ।

---

1. नर्तननिर्णये अलङ्कारस्यास्य नाम प्राङ्मुखः ।
2-2. पाठोऽयं मुद्रितपुस्तके नोपलभ्यते ।

इत्युद्वाहितः ।। (७)

[1]आद्यस्वरन्ततपरकन्तृतीयम्पुनर्द्वितीयम्प्रथमं क्रमात् त्रीन् ।।८२।।

गत्वा कलैका यदि चेत्कलायाः षट्कम्भवेद्रेचितनामधेयः ।।

सरिगरिसरिगारिगमगरिगमा गमपमगमपा

मपधपमपधा पधनिधपधनी धनिसनिधनिसा ।

इति रेचितः ।। (८)

चेद्द्विस्वरीपूर्वकला भवेयुः पूर्वेण चैकोत्तरवर्धमानैः ।।८३।।

स्वरैर्गतिं चागतिमादधानैर्हुङ्कारनामाभिहितस्तदाऽयम् ।

सरिसा सरिगरिसा सरिगमगरिसा सरिगमपमगरिसा

सरिगमपधपमगरिसा सरिगमपधनिधपमगरिसा ।

इति हुङ्कारः ।। (९)

प्रयुज्य मन्द्रादिकलां द्विरुक्तपरस्वरेणोपगताममीषु ।।८४।।

स्वरेषु दध्यादवरोहणा चेत्तदा मतोऽसौ स्खलिताभिधानः ।

सगरिममरिगसा रिमगपपगमरी गपमधधमपगा मधपनिनिपधमा

पनिधससधनिपा ।

इति स्खलितः ।। (१०)

पक्षत्रिवेदस्वरवत्कलाश्चेत् क्रमेण तिस्रः प्रथमस्वराद्याः ।।८५।।

तथा द्वितीयादिकपूर्विकाः स्युर्भवेत्तदैष क्रमनामधेयः ।

सरिसरिगसरिगमा रिगरिगमरिगमपा गमगमपगमपधा मपमपधमपधनी

पधपधनिपधनिसा ।

इतिक्रमः ।। (११)

स्वरैः सपूर्वैश्च यथाक्रमेण श्येनस्तु संवादिकयुग्मकैः स्यात् ।।८६।।

सपा रिधा गनी मसा । इति श्येनः ।। (१२)

---

1. श्लोकोऽयं मुद्रितपुस्तके नोपलभ्यते ।

मृद्वन्तमन्द्रादिकतास्तु यत्र स ह्लादमानाह्वयकः प्रणीतः ।
सगरिसा रिमगरी गपमगा मधपमा पनिधपा धसनिधा ।

इति ह्लादमानः ।। (१३)

सञ्चार्यलङ्कारगणः प्रयुक्त आरोहितः सोप्यवरोहितः स्यात् ।।८७।।

बालप्रबोधाय[1] कियत्प्रणीता बुधैर्यथेष्टम्परिकल्पनीयाः ।
ज्ञानं स्वराणामथ रक्तिलाभो वर्णाङ्गवैचित्र्यमलङ्कृतेः स्युः ।।८८।।

श्रुतिकलितसुनादस्थानसर्वस्वराणां
विमलतरसुवर्णालङ्कृतीनाञ्च भेदः ।
भुवि सुजननिवासः ग्रामतानाद्[2]-दिकानां
नृपवरबुरहानेनात्र निर्णीत एव ।।८९।।

इति श्रीकर्णाटकजातीय-पंडरीकविठ्ठलविरचिते सद्रागचन्द्रोदये
स्वरप्रसादः प्रथमः ।

---

1. A.C बालावबोधाय ।
2 ग्रामज्ञाना ।

अथ द्वितीयः प्रसादः

अथ स्वराः येऽत्र[1] मताश्च भेदा ग्रहादयो वर्णगता विशेषाः ।
वीणाश्रिताथ्व्यक्तिरतो ह्यमीषां वीणास्वरूपम्प्रतिपादयामि ।।१।।

दण्डे रमेशोऽत्र तदीयभार्या तन्त्र्याम्महेशः ककुभेऽप्युमा स्यात् ।
पत्र्यान्तु तुम्बे कथितो विधाता नाभौ सरस्वत्यपि दोरके तु ।।२।।

नागेश्वरः शीतकरश्च जीवे सार्याम्प्रदिष्टो दिवसाधिनाथः ।
तथाऽश्विनौ कीलयुगे तु मेरौ देवाधिपो देवमयीति वीणा ।।३।।

नरम्महापातकिनम्पुनाति दृष्टा तदा हस्तगता पुनः किम् ?
यः मात्कपालिप्रियताम्प्रपन्ना तद्रुद्रवीणा कथयन्ति सन्तः ।।४।।

श्रुतिस्मृतिभ्याम्प्रतिपादिता या करे कृता ब्रह्मसुतादिभिश्च ।
वीणा चतुर्वर्गनिदानभूता तत्वेन वेद्या कविभिः प्रयत्नात् ।।५।।

द्विविधवीणा

विशुद्धमेलाह्वयिका च मध्यमेलाभिधाना द्विविधेति वीणा ।
समन्त्रिषड्जो यदि पूर्वसंस्थो वीणोर्ध्वगा मुक्तकतन्त्रिकासु ।।६।।

स्याच्छुद्धमेला पमयोश्च तद्वदेकैकमुख्यात्खलु मध्यमेला ।
प्रत्येकमेते द्विविधे भवेतां स्याद्रागमेलाऽखिलपूर्विकैका ।।७।।

द्वितीयकैकोपपदा तथैव तत्र प्रवक्ष्याम्यथ लक्षणानि ।
स्थानेषु या मन्द्रपरादिकेषु स्वरैरशेषैः सह वर्तमाना ।।८।।

यदा तदा साऽखिलरागमेलाह्वया निगद्येत चतुर्मुखाद्यैः ।
एकैकरागम्प्रतिमेलनं स्यान्मध्ये च तारे तु यदा स्वराणाम् ।।९।।

एषोपगीयेत तदैकरागमेलाभिधा रागविदां वरिष्ठैः ।
लक्ष्यप्रवीणेन विनिर्मितायां सुवीणिकायामुपरिप्रदेयाः ।।१०।।

---

1. B यत्र ।
2. B श्रया ।

तन्त्र्यश्चतस्रो यम (त) एव पार्श्वेऽधो दक्षिणे तिस्र इमा निबद्ध्याः ।
वेदोदितानामुपरिस्थितानां वामप्रदेशाश्रितपूर्वतन्त्र्याम् ॥११॥

षड्जन्निदध्यादनुमन्द्रसंज्ञं द्वितीयतन्त्र्यामनुमन्द्रपञ्च ।
तृतीयतन्त्र्यामपि मन्द्रषड्जञ्चतुर्थतन्त्र्यामथ मन्द्रमाख्यम् ॥१२॥

त्रितन्त्रिकाणामध आश्रितानामाद्या तु मध्यस्थितषड्जकेन ।
तन्त्री समानश्रुतिरेषितव्या द्वितीयका मन्द्रकपेन तद्वत् ॥१३॥

तृतीयिका मन्द्रकषड्जकेन तिस्रोप्य रू स्युः श्रुतिनामधेयाः ।
सारी निवेशञ्च निरूपयामि यो वैणिकानामभिसम्मतः स्यात् ॥१४॥

आद्यानुमन्द्राह्वयषड्जतन्त्र्या शुद्धो यथा स्यादृषभस्तथाद्या ।
सारी निवेश्येत त था द्वितीया तन्त्र्या यथा शुद्धगसिद्धिहेतोः ॥१५॥

सारी तृतीयाऽपि तथैव तन्त्र्या धीयेत साधारणगस्य सिद्ध्यैः ।
सारी चतुर्थी लघुमध्यमस्य सिद्ध्यै तया तन्त्रिकया तथैव ॥१६॥

तन्त्र्या तया पञ्चमसारिका च निधीयते शुद्धमसाधनाय ।
सारी निवेश्येत तथैव षष्ठी तन्त्र्या तथैवं[1] लघुपोद्गमाय ॥१७॥

अथ त्रितन्त्रीभिरनुक्रमेण पराभिरासू (सा)-दितसारिकासु ।
स्वरान्प्रभूतानभिवर्णयामि येनानुमन्द्रेण समाश्रिता या ॥१८॥

द्वितीयतन्त्र्योज्ज्वलधैवताख्यः शुद्धो निषादाह्वयकः पुरस्तात् ।
स्यात्कैशिकीनिर्लघुषड्जकश्च शुद्धः सनामार्षभको विशुद्धः ॥१९॥

स्वराः प्रभूता इति षड्भवन्ति षट्सूक्तसारीषु यथा क्रमेण ।
द्वितीयतन्त्र्या जनितौ विशुद्धौ सरी प्रयोगे न च रक्षणीयौ ॥२०॥

तृतीयया तन्त्रिकयाऽपि यस्मान्मन्द्रौ विशुद्धौ जनितौ पुनस्तौ ।
एतेऽनुमन्द्राः कथिता मया च मन्द्रस्वरांस्तानधुना ब्रवीमि ॥२१॥

तृतीयया मन्द्रसयुक्ततन्त्र्याऽनुमन्द्रवत्षट्स्वपि सारिकासु ।
भवन्ति तेऽनुक्रमतोऽथ तत्र तृतीयतन्त्र्योज्ज्वलमध्यमश्च ॥२२॥

---

1. B C. तथै वं

लघ्वादिकः पञ्चमकोऽप्रयोगश्चतुर्थतन्त्रीजनितौ पुनर्यत् ।
मन्द्रेण तेनाऽन्वितया चतुर्थ्या तन्त्र्या भवेयुः क्रमशः स्वरास्ते ॥२३॥

सारीषु षट्सु प्रतिपादितासु लघ्वादिकः पञ्चमनामधेयः ।
विशुद्धपो धैवतको विशुद्धः शुद्धो निषादाह्वयकः पुरस्तात् ॥२४॥

स्यात्कैशिकीनिर्लघुषड्जकश्च मन्द्रस्वराः सङ्गदिता मयैते ।
तन्त्रीचतुष्केण पुरोदितासु सारीषु ष सु प्रथिताः स्वरा ये ॥२५॥

सर्वेऽनुमन्द्राह्वयकाश्च मन्द्राः स्वयम्भुवो न स्वधिया निबद्धाः ।
प्रमाणयुक्ताः सकलाः स्वरास्ते नैवाऽन्यथा कश्चन कर्तुमीशः ॥२६॥

हीनाधिकैकश्रुतिवत्स्वरा ये मन्द्राऽनुमन्द्राश्रिततारसंस्थाः ।
न दोषवन्तस्त्वतिदुर्ग्रहस्तदसम्प्रदायाश्रितपण्डितानाम् ॥२७॥

संवादिनौ योजय सर्वतस्तु स्वस्वप्रमाणादिति मध्यतोऽपि ।
तारेऽतितारे च निवेशनीया सार्यो यथायोगमिमाः सुधीभिः ॥२८॥

मध्यादिकस्थानकसारिकासु तुरीयतन्त्रीजनिता ग्रहाख्याः ।
स्वराः प्रयोज्या न तु भिन्नतन्त्रीत्रयोद्भवा गीतविचक्षणेन ॥२९॥

चतुर्दशोक्ता ननु पूर्वमेते स्वरस्ततो द्वादशसङ्ख्यकानाम् ।
सारीनिवेशः क्रियते भवद्भिः कुतोऽन्तरेकाकलिनिर्द्वयोर्न ? ॥३०॥

अत्रोच्यते काकिलनोंऽतरस्य पङ्क्तौ प्रयुज्यौ (प्रयोज्ये) यदि सारिके द्वे ।
सङ्कीर्णभावान्न तदानुकूल्यं स्याद्वादनेऽतो न कृते पृथक्ते ॥३१॥

तयोः समुत्पत्तिरुदीर्यते तु चेत्प्रस्तुतस्तत् सहितोऽस्ति रागः ।
लघ्वाख्ययोः षड्जमयोश्च सार्यौ स्यातां यदकैकश्रुति (ते) र्विहीनः (ने) ॥३२॥

तदा तु काकल्यभिदा-(धा)न्तरौ स्तः किन्त्वत्र सूक्ष्मध्वनिभेदविज्ञाः ।
लघ्वादिकं सं लघुमध्यमञ्च तत्प्रातिनिध्येन वदन्ति लक्ष्ये ॥३३॥

ध्वनेस्तथाल्पत्वविशेषमीक्ष्य निःशङ्कनामा विदुषां वरीयान् ।
जगाद काकल्यभिधोऽन्तरस्तौ स्वल्पप्रयोगाविति सर्वतस्तः ॥३४॥

चतुःश्रुतित्वं रिधयोर्यदेतत्पञ्चश्रुतित्वं त्वथ मध्यमस्य ।
यदा भवेत्प्रस्तुतरागवर्ती तदानुकूल्यात्कुरु यन्त्रसारीम् ॥३५॥

विशुद्धमेला विहितेति वीणा त्वस्याम्प्रभेदत्रयमन्यदस्ति ।
द्वितीयतुर्योर्ध्वगतन्त्रिजन्योः स्याद्वैपरीत्यात्पमयोस्तदेका ॥३६॥

अत्राऽनुमन्द्राह्वयषड्जतन्त्र्यां पमौ त्रिवेद[1]-श्रुतिकावयोगौ ।
पतन्त्रिका मध्यमरञ्जिताऽन्या तत्राऽब्धिरामश्रुतिकौ मपौ स्तः ॥३७॥

संयुक्ततन्त्र्या जनितावयोगौ परः मतन्त्री पयुता तथैव ।
शुद्धौ सरी पञ्चमतन्त्रिकोत्थौ तदा प्रयोगे न च रक्षणीयौ ॥३८॥

उक्ता विशुद्धाह्वयमेलभेदा या मध्यमेला परिलक्ष्यतेऽथ ।
विशुद्धमेलाह्वयवीणिकाया[2]-मेवोपरिष्टाद्गततन्त्रिकासु ॥३९॥

आद्याऽनुमन्द्राह्वयपञ्चमेन युता द्वितीया यदि मन्द्रसेन ।
तन्त्री तृतीया त्वथ मन्द्रपेन तुरीयतन्त्री यदि मध्यसेन[3] ॥४०॥

यदोपरिष्टाद्गततुर्यतन्त्र्या पार्श्वत्रितन्त्रीषु समश्रुतित्वम् ।
शुद्धौ सरी पाह्वयतन्त्रिकोत्थौ धीरैः प्रयोगे न च सम्प्रयोज्यौ ॥४१॥

स्यान्मध्यमेलेयमिति प्रयुक्ता किन्त्वत्र भेदः[4] पर एव चाऽस्ति[4] ।
षतन्त्रिकास्थानमयोजिता स्यात्तन्त्र्यब्धिरामश्रुतिकौ मपौ यौ ॥४२॥

सतन्त्रिकायां जनितावयोगौ पार्श्वत्रितन्त्रीश्रुतिताऽपि तद्वत् ।
तुरीयतन्त्रीजनितौ स्वरौ यौ लोप्यौ तु तौ नैव कदाचिदत्र ॥४३॥

नादस्य मन्द्राज्जनिरुक्तपूर्वं स्याद्वैपरीत्येन विपञ्चिकायाम् ।
अथ स्वराणां विकृतिप्रभेदाद्ये[5] रागमेला जनिताः क्रमेण ॥४४॥

---

1. A चतुस्त्रिश्रुतिका
2. A तन्त्रिकाया
3. र. को. मन्द्रसेन (2/53)

4-4. A परतोस्ति चान्यः

5. A. E. ये

सुविस्तरप्रस्तरणाय तेषां युक्तिं सुबोधामुपवर्णयामि ।
सगौ मपौ निश्च यथाक्रमेण श्रुतित्रयं यान्ति विकारलघ्वो (लब्धौ) ।।४५।।

पर्यायवृत्या विकृतैश्च तत्र व्यस्तैः समस्तैः प्रभवन्ति भेदाः ।
किन्तु स्वरा ये विकृताश्च लिप्यां वक्रोत्तमाङ्गाः प्रकटीभवेयुः ।।४६।।

एकविकारे

षड्जो यदा वैकृतिको भवेद्वा क्रमेण शुच्योर्**निध**योर्विलोपः ।
एवं **गमौ** स्तो **विकृतौ पनौ** च स्वपूर्वशुद्धान्क्रमतस्तु लुम्पेत् ।।४७।।

तथाविधिः (धः)[1] षड्जकपञ्चमोऽर्वाक्श्रुतित्रये द्वित्वमवश्यमेषाम् ।
यदा **समौ** पञ्चमको द्विरुक्ताः क्रमेण न स्यान्निगमद्विरुक्तिः ।।४८।।

यदैव **सन्यो**र्युगपद्विकारे[2] भवेद्ध्रुवं धैवतकस्य लोपः ।

द्विविकारे

गमौ विकारे युगपद्यदा तु तदा सदा स्यादृषभस्य लोपः ।।४६।।

समध्यमः पञ्चमको द्विरुक्तो गान्धारको वैकृतिकस्तु यत्र ।
न स्याद्द्विरुक्तिस्तु **ग**नामकस्य तत्रैव लोपस्त्वृषभस्वरस्य ।।५०।।

द्विधा द्विधा षड्जगमान्तिमानां **प**स्य त्रिधा स्यात् क्रमतो विकृत्याम् ।
चतुर्भिदाः स्युः **सग**योर्विकारे तथा चतुर्धा **सम**योर्विकृत्यांम् ।।५१।।

रसप्रभेदाः सपयोश्च तद्वदेकैव (को हि) **सन्योर्गम**योस्तथैकः ।
गपे विकृत्यां त्रिन्धा चतुर्धा **गन्यो**र्विकारे **मप**योर्द्विधा च ।।५२।।

मन्योश्चतुर्धा **प**निषादयोः षड् द्विधा विकृत्यां सगमध्यमानाम्
षोढा विकृत्यां **सगप**ञ्चमानां सगान्तिके वैकृतिके द्विधा च ।।५३।।

भिदाश्चतस्रः समपे विकारे द्विधा विकारे समसप्तमेऽपि ।
त्रिधा विकृत्यान्निपषड्जकानामेको विकृत्यांङ्गमपञ्चमानाम् ।।५४।।

---

1. A तत्राविधिः B तत्रावधिः
2. C. D. विकृत्यां

गमान्तिके वैकृतिके तथा द्वौ **गपान्तिके** स्युर्विकृतौ च षोढा ।
मपान्तिके वैकृतिके चतुर्धा द्विधा विकृत्यां **सगमाख्यपानाम्** ॥५५॥

एको विकारे **सगमान्तिके** च त्रेधा विकृत्यां सगपान्तिकानाम्
द्विधा विकारे समपान्तिके च द्वेधा विकृत्यां गमपान्तिकानाम् ॥५६॥

एवंव पञ्चस्वपि वैकृतेषु भेदा भवेयुः क्रमशश्च सर्वे ।
क्रमेण चैकेकविकारवत्वे रुद्रप्रभेदाः प्रभवन्ति तत्र ॥५७॥

पञ्चाग्निभेदाः द्विविकारतः स्युः पक्षाऽग्निभेदास्त्रिविकारतोऽपि ।
दशप्रभेदास्तु चतुर्विकारादेको भवेत्पञ्चविकारतस्तु ॥५८॥

खाङ्कैः कृता शुद्धसमन्वितानां सङ्ख्या भिदानाम्बुधविठ्ठलेन ।
केचिद्विलुप्ताः कतिचिद्द्विरुक्ताः क्रमे स्वरा ये विकृते शात्तु ॥५९॥
मूलक्रमोच्चारममीषु वक्ति श्रीविठ्ठलः श्रीकरणैकधीरः ॥६०॥

तद्यथा—

स रि ग म प ध नि ध

इति शुद्धस्वरमेलः[1]

स रि ग म प नि स(s) १

स रि ग म प नि स(s) २

इति षड्जविकृतेर्भेदौ

स रि ग(s) म प ध नि १

स ग ग(s) म प ध नि २

इति गविकृतेर्भेदौ

स रि म(s) म प ध नि १

स ग म(s) म प ध नि २

इति मविकृतेर्भेदौ

स रि ग प(s) प ध नि १

---

1. मुखारी मेलः

स रि म पंं प ध नि २

स ग म पंं प ध नि ३

इति पविकृतेर्भेदा :

स रि ग म प ध निं १

स रि ग म प नि निं २

इति निविकृतेर्भेदौ

एवं एकैकविकारत्वे रुद्रभेदाः

(द्विविकारतः)

स रि गं म प ध सं १[1]

स ग गं म प ध सं २[2]

स रि गं म प नि सं ३

स ग गं म प नि सं ४

इति सगविकृतेर्भेदा :

स रि मं म प ध सं १[3]

स ग मं म प ध सं २[4]

स रि मं म प नि सं ३

स ग मं म प नि सं ४[5]

---

1. नादरामक्रीमेलः
2. आभीरिकामेलः
3. मालवगौडमेलः
4. हमीरनट्टमेलः
5. केदारमेलः

इति समविकृतेर्भेदा :

ऽ ऽ
स रि ग प प ध स १[1]

ऽ ऽ
स रि म प प ध स २

ऽ ऽ
स ग म प प ध स ३

ऽ ऽ
स रि ग प प नि स ४

ऽ ऽ
स रि म प प नि स ५

ऽ ऽ
स ग म प प नि स ६

इति सपविकृतेर्भेदा :

ऽ ऽ
स रि ग म प नि स १

इति सनिविकृतेर्भेद :

ऽ ऽ
स ग म म प ध नि १

इति गमविकृतेर्भेद :

ऽ ऽ
स रि ग प प ध नि १

ऽ ऽ
स ग ग प प ध नि २

ऽ ऽ
स ग म प प ध नि ३

इति गपविकृतेर्भेदा :

ऽ ऽ
स रि ग म प ध नि १[1]

ऽ
स ग ग म प ध नि २[2]

---

1. शुद्धवराटीमेलः
2. तोडीमेलः
3. हिन्दोलमेलः

स रि गऽ म प नि निऽ ३

स ग गऽ म प नि निऽ ४

इति गनिविकृतेर्भेदाः

स रि मऽ पऽ प ध नि १

स ग मऽ पऽ प ध नि २

मपविकृतेर्भेदौ :

स रि मऽ म प ध निऽ १[1]

स ग मऽ म प ध निऽ २

स रि मऽ म प नि निऽ ३

स ग मऽ म प नि निऽ ४

इति मनिविकृतेर्भेदाः

स रि ग पऽ प ध निऽ १

स रि म पऽ प ध निऽ २

स ग म पऽ प ध निऽ ३

स रि ग पऽ प नि निऽ ४

स रि म पऽ प नि निऽ ५

स ग म पऽ प नि निऽ ६

---

1. देशाक्षी मेलः

इति पन्योर्विकारे भेदा :

इति द्विस्वरविकारत: पञ्चत्रिंशद्भेदा : ।

ऽ ऽ ऽ
स ग म म प ध स १

ऽ ऽ – ऽ
स ग म म प नि स २

इति गमसविकृतेर्भेदौ

ऽ ऽ ऽ
स रि ग प प ध स १

ऽ ऽ ऽ
स ग ग प प ध स २

ऽ ऽ ऽ
स ग म प प ध स ३

ऽ ऽ ऽ
स रि ग प प नि स ४

ऽ ऽ ऽ
स ग ग प प नि स ५

ऽ ऽ ऽ
स ग म प प नि स ६

इति सगपविकृतेर्भेदा :

ऽ ऽ ऽ
स रि ग म प नि स १

ऽ ऽ ऽ
स ग ग म प नि स २

इति सगनिविकृतेर्भेदौ

ऽ ऽ ऽ
स रि म प प ध स १

ऽ ऽ ऽ
स ग म प प ध स २

ऽ ऽ ऽ
स रि म प प नि स ३

ऽ ऽ ऽ
स ग म प प नि स ४

इति समपविकृतेर्भेदाः :

s s s
स रि म म प नि स १

s s s
स ग म म प नि स २

इति समनिविकृतेर्भेदौ

s s s
स रि ग प प नि स १

s s s
स रि म प प नि स २

s s s
स ग म प प नि स ३[1]

इति सपनिविकृतेर्भेदाः :

s s s
स ग म प प ध नि १

इति गमपविकृतेर्भेद :

s s s
स ग म प म ध नि १

s s s
स ग म म प नि नि २[2]

इति गमनिविकृतेर्भेदौ

s s s
स रि ग प प ध नि १[3]

s s s
स ग ग प प ध नि २

s s s
स ग म प प ध नि ३

s s s
स रि ग प प नि नि ४

---

1. सारङ्गमेलः
2. कर्णाटगौडमेलः
3. कामोदमेलः

ऽ ऽ ऽ
स ग ग प प नि नि ५

ऽ ऽ ऽ
स ग म प प नि नि ६

इति गपनिविकृतेर्भेदा :

ऽ ऽ ऽ
स रि म प प ध नि १

ऽ ऽ ऽ
स ग म प प ध नि २

ऽ ऽ ऽ
स रि म प प नि नि ३

ऽ ऽ ऽ
स ग म प प नि नि ४

इति मपनिविकृतेर्भेदा

इति त्रिस्वरविकारतो द्वात्रिंशद्भेदा :

ऽ ऽ ऽ ऽ
स ग म प प ध स १

ऽ ऽ ऽ ऽ
स ग म प प नि स २

इति सगमपविकृतेर्भेदौ

ऽ ऽ ऽ ऽ
स ग म म प नि स १

इति सगमनिविकृतेर्भेद :

ऽ ऽ ऽ ऽ
स रि ग प प नि स १

ऽ ऽ ऽ ऽ
स ग ग प प नि स २

ऽ ऽ ऽ ऽ
स ग म प प नि स ३

इति सगपनिविकृतेर्भेदा :

ऽ ऽ ऽ ऽ
स रि म प प नि स १

ऽ ऽ ऽ ऽ
स ग म प प नि स २

इति समपनिविकृतेर्भेदौ

ऽ ऽ ऽ ऽ
सं ग म प प ध नि १

ऽ ऽ ऽ ऽ
स ग म प प नि नि २

इति गमपनिविकृतेर्भेदौ

इति चतुःस्वरविकारतो दश भेदाः

ऽ ऽ ऽ ऽ ऽ
स ग म प प नि स १

इति सगमपनिविकृतेर्भेदः

इति पञ्चस्वरविकृतेर्भेदः

एवं नवति मेलभेदाः

रागमेल प्रकरणम्

मेलेषु सर्वेष्विहवर्णितेषु ज्ञानाय रागोद्भवनैकहेतून् ।
मेलानिदानीं कतिचिद्वृणोमि पूर्वोक्तलक्ष्मान्वितवीणिकायाम्[1] ॥६१॥

तत्राद्यमेलस्तु मुखारिकायास्ततो भवेन्मालवगौडमेलः ।
श्रीरागमेलस्तदनन्तरं स्याद् स्याच्छुद्धनट्टाह्वयकस्य मेलः ॥६२॥

देशाक्षिकाया अपि मेलकः स्यात् कर्णाटगौडस्य भवेत्सुमेलः ।
केदारकाख्यस्य भवेत्तु मेलो हिञ्जेजमेलोऽपि हमीरमेलः ॥६३॥

कामोदरागाभिधकस्य मेलस्ततस्तुतोड्याह्वयरागमेलः ।
आभीरिकारागगतश्च मेलो मेलो भवेच्छुद्धवराटिकायाः ॥६४॥

स्याच्छुद्धरामक्र्यभिघस्य मेलो देवक्रियायाश्च भवेत्तु मेलः ।
सारङ्गमेलस्तदनन्तरं स्यात् कल्याणमेलोऽपि ततः पुरस्तु ॥६५॥

हिन्दोलरागस्य भवेत्तु मेलः स्यान्नादरामक्र्यभिघस्य मेलः ।
इतीरितास्ते नवचन्द्रसङ्ख्या एवम्परांस्तान्कलयन्तु तज्ज्ञाः ॥६६॥

---

1 नवतिमेलभेदेषु श्रीराग देवक्रियामेलौ नास्तः

I मुखारीमेल :

सप्तस्वरा[1] यत्र भवन्ति शुद्धाः मुखारिकायाः कथितः स मेलः ।

स रि ग म प ध नि ।

मुखारिकामेलसमुद्भवास्तु मुखारिकाद्याः प्रभवन्ति केचित् ॥६७॥

न्यासांशषड्जग्रहसंयुता सा पूर्णा मुखारी क्रियते सदैव ।

इति मुखारीमेल :

II अथ मालवगौडमेल :

शुद्धौ सरी मध्यमपञ्चमौ[2] च शुद्धस्तथा धैवतको यदि स्यात् ॥६८॥

लघ्वादिकौ षड्जकमध्यमौ चेत्तदा भवेन्मालवगौडमेलः ।

स रि म म प ध सा

मेलादतो मालवगौडनामा गौण्डक्रिया गुर्जरिका च टक्कः ॥६९॥

पाडी कुरुञ्जी बहुली च पूर्वी रामक्रिया द्राविडगौडनामा ।

गौडी च बङ्गालकनामधेयस्त्वासावरी[3] पञ्चमरेवगुप्ती ॥७०॥

मञ्जर्यपि स्यात्प्रथमादिरेषा कर्णाटबङ्गालविशुद्धगौडौ ।

स्याच्छुद्धपूर्वो ललितस्तु देवगान्धारको मारविकादयः स्युः ॥७१॥

न्यंशग्रहान्तो रिपवर्जितो वा सायम्भवेन्मालवगौड। एषः ।

इति मालवगौड (i)

[4]सांशग्रहा सान्तयुता धरिक्ता-[4] गीयेत सा गुण्डकृतिः प्रभाते[5] ॥७२॥

इति गौण्डक्री (ii)

न्यंशग्रहान्ता ससमुज्झिता वा स्याद्गुर्जरी प्रातरियं विगेया[6] ।

इति गुर्ज्जरी (iii)

---

1. B. C. E. सप्तस्वरा
2. B.E. शुद्धमपंचमौ च
3. C स्यासावरी

4-4. A मांशग्रहान्ता गनिर्वजिता वा

5. B. विमाते
6. गवेया

सांशग्रहान्तोऽन्तरकाकलीतः पूर्णोऽन्त्ययामे क्रियते हि टक्कः ।।७३।।

इति टक्कः (iv)

सांशान्तिका सग्रहणी गरिक्ता स्यात्पाडिका तूदयमेति सायम् ।

इति पाडिका (v)

सांशान्तिका सग्रहणी कुरुञ्जी धाल्पा प्रयोगे विहिता सदैव ।।७४।।

इति कुरुञ्जी (vi)

मांशग्रहान्ता गनिर्वजिता वाऽन ।। विगेया बहुली पराह्ने ।

इति बहुली (vii)

सांशान्तिका सग्रहिका च पूर्णा स्यात्पूर्विका सा दिनतुर्ययामे ।।७५।।

इति पूर्वी (vii.)

सांशग्रहान्ता मनिर्वजिता च सा स्यात्तु रामक्र्यभिधा सदैव ।

इति रामक्री: (ix)

न्यंशग्रहान्तः सकलस्वरश्च स्फुरत्सपो द्राविडगौडकः स्यात् ।।७६।।

सायन्तनः कैश्चन भाष्यतेऽसौ[1] सालङ्गको वा गुणकर्यपीति ।

इति द्राविडगौडः (सालङ्गः गुणकरी वा) (x)

सांशग्रहा सान्तवती धगाभ्यां रिक्ता दिनान्ते विहिता तु गौडी ।।७७।।

इति गौडी (xi)

सांशग्रहान्तः सकलस्वरश्च सदैव बङ्गालकनामकः स्यात् ।

इति बङ्गालः (xii)

माशग्रहा मान्तवती च पूर्णा त्वासावरी शश्वदसौ नियुक्ता ।।७८।।

इत्यासावरी (xiii)

[2]पांशान्तिकः पग्रहको रिरिक्तोऽसौ पञ्चमः प्रातरुपैति जन्म ।

इति पञ्चमः (xiv)

न्यासांशरी रिग्रहकान्तरेता [3]स्याद्रेवगुप्तिस्त्वसपा दिनान्ते ।।७९।।

इति रेवगुप्तिः (xv)

पांशग्रहन्यासयुता सदैव मञ्जर्युपास्यात् (पान्त्या ?) प्रथमादिरेषा ।

---

1. A कैश्चिदपीरितो
2. E न्यां
3. A विगेया

इति प्रथममञ्जरी (xvi)

गांशग्रहा[1]न्तो रिविर्वजितश्च कर्णाटबङ्गाल उपस्त्युपात्तः ॥८०॥

इति कर्णाटबङ्गालः (xvii)

न्यंशग्रहान्तश्च पवर्जनीयः शुद्धादिको गौड इनास्तशस्तः[2] ।

इति शुद्धगौडः (xviii)

सांशान्तिकः सग्रहकः परिक्तः प्रातस्तु शुद्धो ललिताभिधानः ॥८१॥

इति शुद्धललितः (xix)

सांशग्रहः सान्तयुतश्च पूर्णः स्याद्देवगान्धारक एष नित्यम् ।

इति देवगान्धारः (xx)

सांशग्रहान्ता रिधवर्जिता च निरुप्यते मारविका सदैव ॥८२॥

इति मारविका (xxi)

इति मालवगौडमेलः

III श्रीरागमेलः[3]

चतुःश्रुती यत्र रिधौ भवेतां साधारणो गोऽपि च कैशिकोनिः ।
तथा विशुद्धाः समपा भवन्ति श्रीरागकस्याऽभिहितः स मेलः ॥८३॥

s s s s
स रि ग म प ध नि

श्रीरागकोऽस्मादपि मालवश्रीर्धन्नासिका भैरविका तथैव ।
अन्येऽपि रागाः कतिचित्प्रसिद्धा भवन्ति सैन्धव्यभिधादयश्च ॥८४॥
सांशग्रहान्तो धगवर्जितो[4] वा श्रीरागनामाऽस्तमिते रवौ स्यात् ।

इति श्रीरागः (i)

सांशग्रहा सान्तयुता रिधाल्पा पूर्णा सदा राजति मालवश्रीः ॥८५॥

इति मालवश्रीः (ii)

षड्जग्रहान्ता रिधवर्जितेष्टा धन्नासिका सांशवती प्रभाते ।

---

1. A 'सांश' इति मुद्रितपुस्तके
2. A इति प्रशस्तः
3. मेलोऽयं पूर्वोक्तनवतिमेलेषु नोपलभ्यते
4. मुद्रितपुस्तके 'धविवर्जितो वा' इति पाठः

इति धन्नासी (iii)

सांशग्रहान्ता रिपमुद्रिता च पूर्णा सदा भैरविका विगेया ॥८६॥

इति भैरवी (iv)

सांशग्रहान्ता त्वरिपा सदैव स्यात्सैन्धवी सद्गमकैर्लसन्ती ।

इति सैन्धवी (v)

इति श्रीरागमेल :

iv शुद्धनट्टमेल :

निगौ यदा त्रिश्रुतिकौ भवेतां लघ्वादिकौ षड्जकमध्यमौ च ॥८७॥

तथा विशुद्धाः समपा भवन्ति विशुद्धनट्टाह्वयकस्य मेलः ।

s s s s
स ग म म प नि स

विशुद्धनट्टाह्वयमेलतोऽपि विशुद्धनट्टप्रमुखा भवन्ति ॥८८॥

सांशग्रहान्तः सकलस्वरश्च स्याच्छुद्धनट्टोऽहनि तुर्ययामे ।

इति शुद्धनट्टः (i)

इति शुद्धनट्टमेल :

v देशाक्षीमेल :

लघ्वादिकौ षड्जकमध्यमौ चेद्गान्धारकस्त्रिश्रुतिकस्तथा स्यात् ॥८९॥

शुद्धा भवेयुः समपा निषादो देशाक्षिकाया गदितः स मेलः ।

s s s
स ग म म प नि स

देशाक्षिकामेलसमुद्भवाश्च देशाक्षिकाद्याः कतिचिद्भवन्ति ॥९०॥

गांशग्रहान्तामनिमध्यमां वा देशाक्षिकाम्प्रातरवै (वें?) ! हि पूर्णाम् ।

इति देशाक्षी (i)

इति देशाक्षीमेल :

vi कर्णाटगौडमेल :

शुद्धौ समौ पञ्चमकोऽपि शुद्धः शुद्धो निषादो लघुमध्यमश्च ।।६१।।
निगौ यदा त्रिश्रुतिकौ भवेतां कर्णाटगौडस्य तदैष मेलः ।

स ग म म म प नि नी

कर्णाटगौडोऽपि तुरुष्कतोडी विशुद्धबङ्गालकनामधेयः ।।६२।।

छायादिको नट्टकनामधेयः सामन्तकाद्याः प्रभवन्त्यमुष्मात् ।
न्यंशग्रहान्तो रिधवर्जितो वा पूर्णस्तु कर्णाट इनास्तशोभी ।।६३।।

इति कर्णाटः (i)

मांशग्रहा मान्तवती च पूर्णा मध्याहता पञ्चमकम्पयुक्ता ।
सहस्ररश्मेरुदये विरेजे ? (विज्ञेया) तौरुष्कतोडीयमुदीर्यमाणा ।।६४।।

इति तुरुष्कतोडी (ii)

मांशान्तको मग्रहकश्च पूर्णः स्याच्छुद्धबङ्गाल उपस्युपात्तः ।

इति शुद्धबङ्गालः (iii)

षड्जग्रहः सान्तयुतश्च सांशोऽन्तराश्रितः काकलिदीप्यमानः ।।६५।।

छायादिमः सायमसौ विज्ञेयो नट्टाह्वयो गानविचक्षणेन ।

इति छायानट्टः (iv)

षड्जग्रहन्यासयुतश्च पूर्णः षड्जांशयुक्तोऽन्तरकाकलीतः ।।६६।।

प्रयुज्यमानः स दिनान्तकाले[1] चकास्ति सामन्तकनामधेयः ।

इति सामन्तः (v)

इति कर्णाटगौडमेल :

vii केदारमेल :

लघ्वादिकौ षड्जकमध्यमौ च शुद्धौ समौ पञ्चमको विशुद्धः ।।६७।।

निगौ विशुद्धौ च यदा भवन्ति तदा तु केदारकमेल उक्तः ।

स ग म म प नि स

---

1. मुद्रितपुस्तके 'विभातकाले' इति पाठः

केदारनारायणगौडकाख्यौ बेलावली शङ्करभूषणाख्यः ॥९८॥
स्तो नट्टनारायणमध्यमादी मल्हा(ल्ला)रको गोण्डकनामधेयः ।
सालङ्गनट्टाभिधकश्च भूपालिका च सावेर्यभिधानिका या ॥९९॥

सौराष्ट्रिका नाम तथाऽपि चाऽन्ये काम्बोजिकाद्याः प्रभवन्त्यमुष्मात् ।
न्यंशान्तको निग्रहकोऽरिपौ[1] वा केदारकः सायमभीष्ट एषः ॥१००॥

इति केदार : (i)

सांशग्रहो गान्तयुतो रिशून्यः प्रातस्तु नारायणगौडकः स्यात् ।

इति नारायणगौड : (ii)

धांशग्रहान्ता[2]-रिपवर्जिता च बेलावली प्रातरसावभीष्टा ॥१०१॥

इति बेलावली (iii)

षड्जग्रहः सान्तयुतोंऽशषड्जः सप्तस्वरो (रै)मु(मुं) द्रितभूषितश्च ।
सूर्योदयेऽयं समुदीर्यमाणो विराजते शङ्करभूषणाख्यः ॥१०२॥

इति शङ्कराभूषणः (iv)

षड्जग्रहः सान्तयुतोंऽशषड्जोयुतस्तु पूर्णोऽन्तरकाकलीभ्याम् ।
विराजमानः सततन्नियुक्तोऽसौ नट्टनारायणनामधेयः ॥१०३॥

इति नट्टनारायण : (v)

मांशान्तको मग्रहको रिधास्तः प्रातः प्रयुज्येत स मध्यमादिः ।

इति मध्यमादि : (vi)

धांशग्रहो धान्तयुतोऽसपश्च मल्लारनामोषसि गीयतेऽसौ ॥१०४॥

इति मल्लार : (vii)

धांशान्तको धग्रहकश्च पूर्णो विभातकाले स च गोण्डरागः[2] ।

इति गोण्ड :[3] (viii)

सांशग्रहः सान्तयुतश्च पूर्णः सालङ्गनट्टोऽहनि तुर्ययामे ॥१०५॥

इति सालङ्गनट्ट : (ix)

---

1. मुद्रितपुस्तके 'ऽरिधो'
2. C. धाशग्रहा स-
3. A गौडरागः

मांशग्रहान्ता निगवर्जिता च[1] भूपालिका प्रातरसौ विगेया ।

इति भूपाली (x)

धांशग्रहान्ता सपवर्जनीया सावेरिका प्रातरियन्नियोज्या ॥१०६॥

इति सावेरी (xi)

सांशग्रहा सान्तयुता च पूर्णा सौराष्ट्रिका सायमियं विगेया ।

इति सौराष्ट्री (xii)

सांशग्रहा सान्तवती मनिभ्यां समुज्झिता चान्तरकाकलीष्टा ॥१०७॥

काम्बोजिका सा तु विगीयमाना विभातकाले नितरां विभाति ।

इति काम्बोजी (xiii)

इति केदारमेल :

हिज्जेजमेल :

शुद्धौ सरी मध्यमपञ्चमौ च विशुद्धधो मो लघुशब्दपूर्वः ॥१०८॥

निः कैशिकी चापि यदा तदा तु हिज्जेजरागस्य हि मेलकः स्यात् ।

स रि म (s) म प ध नि (s)

हिज्जेजमेलात्तु हिजेजकाख्योऽप्यन्ये तथा भैरवकादयस्तु ॥१०९॥

न्यंशग्रहान्तोऽन्तरकाकलीतः पूर्णो हिजेजः क्रियते सदैव ।

इति हिजेजः (i)

धांशग्रहन्यासयुतश्च पूर्णः प्रातः प्रयुज्येत स भैरवाख्यः ॥११०॥

इति भैरव : (ii)

इति हिज्जेजमेल :

IX हम्मीरनट्टमेल :

शुद्धौ सगौ मध्यमपञ्चमौ च शुद्धस्तथा धैवतको यदि स्यात् ।

लध्वादिकौ षड्जकमध्यमौ चेत्तदा हमीराह्वयनट्टमेलः ॥१११॥

---

1. B वर्जनीया, A निमवर्जिता सा ?

s s
स ग म म प ध स

हमीरनट्टप्रमुखाद्यरागाः केचित्प्रसिद्धाः प्रभवन्त्यमुष्मात् ।
सांशग्रहान्तोऽह्नि तुर्ययामे पूर्णो भवेन्नट्टहमीरपूर्वः ॥११२॥

इति हमीरनट्ट : (i)
इति हमीरनट्टमेल :

X कामोदमेलः

शुद्धौ पधौ[1] पञ्चमको लघुश्च[1] शुद्धौ सरी[2] त्रिश्रुतिकौ निगौ च
एवं यदा स्यात्स्वरमेलनञ्च तदा हि कामोदकमेल एषः ॥११३॥

s s s
स रि ग प प ध नि

मेलादतो येऽपि विशेषरागाः कामोदकाद्याः प्रकटी भवन्ति ।
षड्जग्रहांशांतविराजमानः कामोदरागो दिवसान्त्ययामे ॥११४॥

इति कामोद :
इति कामोदमेल :

XI तोडीमेल :

शुद्धौ सरी मध्यमपञ्चमौ च शुद्धस्तथा धैवतको यदि स्यात् ।
साधारणो गोऽपि च कैशिकीनिस्तदा तु तोड्याह्वयकस्य मेलः ॥११५॥

s s
स रि ग म प ध नि

तोड्यादयः केचन सिद्धरागा भवन्ति तोडीगतमेलतोऽपि ।
मांशग्रहान्ता पधकम्पयुक्ता तोडी भवेत् प्रातरसौ तु पूर्णा ॥११६॥

इति तोडी (i)
इति तोडीमेल :

1-1. J. मध्यमकोऽपि शुद्धः
2. A.C. सवौ

आभीरिकामेलः XII

शुद्धौ सपौ शुद्धमधैवतौ च साधारणो गोऽपि विशुद्धगश्च ।
षड्जाभिधानो लघुशब्दपूर्व आभीरिकाया गदितः स मेलः ॥११७॥

स ग गँ म प ध सँ

आभीरिकामेलसमुद्भवा ये आभीरिकाद्याः प्रभवन्ति केचित् ।
षड्जग्रहा सान्तवती च सांशाऽऽभीरी दिनान्ते जनिमेति पूर्णा ॥११८॥

इत्याभीरी (i)

इति आभीरीमेलः

XIII शुद्धवराटीमेलः

शुद्धौ सरी शुद्धगपञ्चमौ चेत्तथोज्ज्वलो धैवतनामधेयः ।
लघ्वादिकौ षड्जकपञ्चमौ च मेलस्तदा शुद्धवराटिकायाः ॥११९॥

स रि ग पँ प ध सँ

[1]अतोऽपि शुद्धादिकसमपूर्वे वराटिकेऽन्ये कतिचिद्भवन्ति ।
सांशग्रहा सान्तवती च शुद्धवराटिका केष्येत सदैव पूर्णा ॥१२०॥

इति शुद्धवराटी (i)

षड्जग्रहन्यासवती च सांशा सप्तस्वरा काकिलनोपयाता ।
दिवानिशं राजति गीयमाना तद्वेदिभिः सामवराटिकाऽसौ ॥१२१॥

इति सामवराटी (ii)

इति शुद्धवराटीमेलः

XIV शुद्धरामक्रियमेलः

शुद्धौ सरी शुद्धपधैवतौ चेन्मनामधेयो लघुपूर्वकश्च ।
लघ्वादिकौ षड्जकपञ्चमौ चेद् विशुद्धरामक्र्यभिधस्य मेलः ॥१२२॥

स रिँ मँ प प ध सँ

---

1. मुद्रितपुस्तके अंशोऽयं नोपलभ्यते

मेलादमुष्माच्च विशुद्धरामक्रतिस्तथा श्रावणिकाभिधाना ।
देशी विभासो ललितादयोऽपि प्रसिद्धरागाः प्रभवन्ति चाऽन्ये ।।१२३।।

सांशग्रहः सान्तयुतश्च पूर्णो विशुद्धरामक्र्यभिधो दिनस्य ।
मध्यात्परङ्गीयत आख्ययेनं तथा जगुः केचन देशिकारम् ।।१२४।।

इति शुद्धरामक्री (देशिकारो वा)

सांशग्रहा सान्तवती च पूर्णा सा श्रावणी दीव्यति वासरान्ते ।

इति श्रावणी (ii)

न्यासांशरी रिग्रहणी परिक्ता प्रयुज्यते शश्वदसौ च देशी ।।१२५।।

इति देशी (iii)

सांशग्रहान्तः सकल स्वरश्च प्रातः प्रयुज्येत विभासकोऽसौ ।

इति विभासः (iv)

धांश[1]ग्रहान्तो ललितोऽपरोऽसौ सप्तस्वरः प्रातरसौ विगेयः ।।१२६।।

इति ललित :

इति शुद्धरामक्रीमेल :

XV देवक्रीमेल:[2]

शुद्धौ सगौ[3] शुद्धपनी तथैव लघ्वादिकौ षड्जकमध्यमौ[4] च ।
पञ्चश्रुतिर्मश्च यदा भवेत्तु देवक्रियायाः कथितः स मेलः ।।१२७।।

s s .s
स ग म म प नि स

मेलादमुष्मात् कतिचित्तु रागा देवक्रियाद्याः प्रकटी भवन्ति ।
षड्जग्रहः सान्तयुतश्च सांशः समुज्झितः पञ्चमकेन वा स्यात् ।।१२८।।
तुरीययामे दिवसस्य शुद्धवसन्तको देवक्रतिस्तदैव ।

इति देवक्री (i)

इति देवक्रीमेल :

---

1 मुद्रितपुस्तके 'सांशः'
2. मेलोऽयं ग्रन्थकारोक्तनवतिमेलेषु नोपलभ्यते
3 मुद्रितपुस्तके 'समौ'
4. मुद्रितपुस्तके 'षड्जकपञ्चमौ'

XVI सारङ्गमेलः

शुद्धौ सगौ मध्यमपञ्चमौ च लघ्वादिकौ षड्जकपञ्चमौ चेत् ।।१२६।।
निः कैशिकी चाऽपि यदा तदा स्यात्सारङ्गकस्याऽभिहितः स मेलः ।

s s s
स ग म प प नि स

सारङ्गकाद्या जनिता भवेयुरनेन सारङ्गकमेलकेन ।।१३०।।
सांशग्रहः सान्तयुतश्च पूर्णः सारङ्गकः स्यादपराह्णशोभी ।

इति सारङ्गः (i)

इति सारङ्गमेल :

XVII कल्याणमेल :

शुद्धौ सगौ शुद्धपधौ तथैव लघ्वादिकौ षड्जकपञ्चमौ च ।।१३१।।
साधारणो गोऽपि यदा भवेत्तु कल्याणकस्याऽभिहितः स मेलः ।

s s s
स ग ग प प ध स

कल्याणमेलात्प्रथिता भवन्ति कल्याणकाद्याः कतिचित्तु रागाः ।।१३२।।
सांशग्रहः सान्तयुतश्च पूर्णः कल्याणनामोदयमेति सायम् ।

इति कल्याण :

इति कल्याणमेल :

XVIII हिन्दोलमेल :

शुद्धौ सगौ[1] शुद्धमपञ्चमौ च शुद्धस्तथा धैवतको यदि स्यात् ।।१३३।।
गनि तथा त्रिश्रुतिकौ भवेतान्तदा तु हिन्दोलकमेल उक्तः ।

s s
स ग ग म प ध नी

अतोऽपि हिन्दोलवसन्तकौ च केचित्प्रसिद्धाः प्रभवन्ति चाऽन्ये ।।१३४।।
सांशग्रहान्तो रिपवर्जितश्च हिन्दोलकः प्रातरुपैति जन्म ।

---

1. A सरी

इति हिन्दोल : (i)

सांशान्तकः सग्रहकश्च पूर्णो वसन्तनामोषसि गीयतेऽसौ ।।१३५।।

इति वसन्त :

इति हिन्दोलमेल :

XIX नादरामक्रीमेल :

शुद्धौ यदा षड्जकपञ्चमौ च शुद्धौ रिधौ मध्यमकोऽपि शुद्धः ।।१३५।।

साधारणो गो लघुषड्जकश्च स्यान्नादरामक्र्यमिधस्य मेलः ।

s s
स रि ग म प ध स

यो नादरामक्र्यभिधोऽप्यमुष्मादन्ये प्रसिद्धाः प्रभवन्ति केचित् ।।१३६।।

सांशग्रहा सान्तयुता च नादरामक्रिया सायमुशे(दे)ति[1] पूर्णा ।

इति नादरामक्री (i)

इति नादरामक्रीमेल :

लक्ष्माणि रागेष्विति लक्षितानि कियन्त्यनुक्तानि विमृश्य दध्यात्
।।१३७।।

न्यासग्रहांशेषु च पूर्णतायामथ श्रुतौ षाडवकौडुवेपि ।

सर्वत्र देशीगतरागवृन्दे श्रीमद्धनूमान्नियमं न वव्रे ।।१३८।।

रागाः शिवेन त्रिविधाः प्रयुक्ताः शुद्धाश्च सालंगककास्तथैव ।

सङ्कीर्णकाश्चेति यदैव शुद्धो योऽनन्ययुक्तोऽप्यतिरञ्जकः स्यात्
।।१३९।।

सालङ्गकश्चाऽन्यजरक्तियुक्तः सङ्कीर्णकस्तूभयरक्तिहेतुः ।

ध्वनेर्विशेषः (षैः) स्वरवर्णभेदैर्विभूषितो यो जनरञ्जकः स्यात्
।।१४०।।

रागो हि धीरैर्गदितोऽप्यनेकाद् रौढ्याश्च देशस्वरनामकाः स्युः ।

[2]यद्रागयावत्स्वररूपतानास्तदन्तरुत्थस्वरसूक्ष्मतानाः ।।१४१।।

क्रमात्स्वरैकैकविहीन भूताः सर्वे भवन्त्यत्र हि रागरागे[2] ।

रागे तु सप्तस्वरके भवन्ति पूर्वोदिताः सक्रमकूटतानाः ।।१४२।।

---

1. A यन्ति

2-2. अंशोऽयं मुद्रितपुस्तके नोपलभ्यते

नवाङ्कबिन्द्वग्नि[1]-सचन्द्रसङ्ख्या रागे मत : षाडवतोऽपि तानाः ।
षड्रन्ध्रवस्विन्दुमिताश्च[2] तानाः स्युरौडुवे मार्गणपक्षरामाः ॥१४३॥?

[3]सकलसुरमयी श्रीरुद्रवीणाप्रभेदं[3]
स्वरवररचना सद्रागमेलप्रकारम्[4] ।
सुललितगतिनानारागलक्ष्मादिकञ्च
नरवरबुरहानः स्पष्टमेवं करोति ॥१४४॥

इति श्रीकर्णाटजातीयपंडरीकविठ्ठलविरचिते सद्रागचन्द्रोदये
स्वरमेलप्रसादो द्वितीयः

---

1. 'नवाङ्कऋत्वग्निसचन्द्रसंख्या'.
2. 'षट्पञ्चरन्ध्रेन्दुमिताश्च'
3-3. सकलस्वरमयं श्रीरुद्रवीणाप्रकारे
4. प्रभेदं

तृतीयः प्रसादः

अथ गमकालप्तिप्रकरणम्

गमकः

कम्पः स्वरे स्याद्गमको जनानामानन्दकस्तस्य गदामि भेदान् ।
तत्राऽऽदिमः स्यात् तिरपाभिधानस्ततः परं स्यात्स्फुरिताह्वयश्च ॥१॥

स्यात्कम्पितो लीनकनामधेयश्चान्दोलितश्चाऽपि वलिस्त्रिभिन्नः ।
ततः पुरस्तात्कुरलाऽहताख्यावुल्लासितप्लावितहुम्फिताश्च ॥२॥

ततः परम्मुद्रितनामितौ च मिश्रश्च ते स्युः शरचन्द्रसङ्ख्याः ।
लघ्विष्ठकोच्चारमितो भवेद्यो ध्वानस्य कम्पानुकृतेर्मनोज्ञः ॥३॥

द्रुतस्य तुर्यांशकवेगयुक्तः सोऽयम्प्रतीतस्तिरपाभिधानः ।
तृतीयकांशप्रमितो द्रुतस्य वेगात्प्रदिष्टः स्फुरिताह्वयश्च ॥४॥

द्रुतार्धमानात्तु यदा[1] प्रयुक्तो यः कम्पिताख्यो गमकः प्रसिद्धः ।
लीनस्तु स स्याद्द्रुतमानवेगादान्दोलितः स्याल्लघुवेगतोऽपि ॥५॥

अनेकवक्रत्वयुतस्स्वरातः प्रयुज्यमानो वलिरेष उक्तः ।
त्रिस्थानविश्रान्तिविवर्जितो यस्त्रिभिन्ननामा निबिडस्वरश्च ॥६॥

चेद्ग्रन्थिलः कण्ठमृदुर्भवेच्चेत्तदा[2] बलिः स्यात्कुरलाभिधानः ।
परान्परांस्तु क्रमतः स्वरान्यो व्रजेत्तमुल्लासितमामनन्ति ॥७॥

स्वरन्निहत्याऽग्रगतन्निवृत्तो निगद्यते चाऽऽहतनामधेयः ।
यत्कम्पनं स्यात् प्लुतनाम वेगात् तं प्लावितन्नाम वदन्ति तज्ज्ञाः ॥८॥

---

1. A जववान्
2. A जव

यः स्याद्गभीरो हृदयङ्गमश्च हुङ्कारको हुम्फितनामयुक्तः ।
मुखस्य सम्मुद्रणसम्भवो यो विधीयते मुद्रितकः स्वरज्ञैः[1] ।।९।।

स्यान्नामितोऽसौ नमनात्स्वराणामेतद्भिदामिश्रणतोऽपि मिश्रः ।
मिश्रस्य भेदा बहवो भवन्ति न वर्णिता विस्तरकातरेण ।।१०।।

इति गमकभेदाः

स्थायाः

स्थायास्तु रागावयवाश्च सप्त त्वेते भवेयुर्भजनाश्रितास्तु ।
ह.तो मताः स्थापनिकोपयाता गतिस्थिताः शब्दसमाश्रिताश्च ।।११।।

ढालाश्रिता वाहनिकास्थि[2]-ताश्च छायागताश्चेत्यथ लक्षणानि ।
विशिष्टमाधानमतिप्रयत्नाद्रागस्य चोक्तः भजनं तदा स्यात् ।।१२।।

स्थाया भवेयुर्भजनाश्रितास्ते संस्थाप्य संस्थाप्य कृतिस्तु येषाम्[3] ।
लक्ष्ये तु रम्यानुपदं सुधीभिः स्थाया मताः स्थापनिकोपयाताः ।।१३।।

गतिस्तु गीतास्यविलासयुक्ता गजेन्द्रवत् तत्सहिता गतिस्थाः ।
स्निग्धत्वमाधुर्यसुमांसलाश्च ये मुक्तशब्दैः परिगृह्यमाणाः ।।१४।।

स्थायास्तु ते शब्दगता भवन्ति ढालस्तु मुक्ताफलवत्प्रचारः ।
विलुण्ठनात्मा सहिता ह्यनेन स्थाया मता ढालसमाश्रितास्ते ।।१५।।

आरोहिगम्वाऽप्यवरोहिसंस्थं सञ्चारिनिष्ठं स्थिरकम्पनं यत्[4]
सा गीयते वाहनिका तु तज्ज्ञैस्तदन्विता वाहनिकास्थिताः[5] स्युः ।।१६।।

छाया तु षोढा स्वररागरागान्तरोत्थिता देशसमुद्भवाश्च ।
क्षेत्रोद्भवा यन्त्र समुत्थितेति (ताश्च) तल्लक्षणानि क्रमतो ब्रवीमि।। १७।।

---

1. A कः स्वरः स्यात्
2. A श्रि०
3. A तेषां
4. A च
5. A श्रिताः

न्यूनाधिकत्वेन यदा श्रुतीनां स्वरान्तरा स्यात् स्वरसम्भवा सा ।
छाया तु रागस्य निजैव या स्याद्रागोद्भवान्तान्निगदन्ति धीराः ॥१८॥

रागे तु रागान्तरवद्भवेद्या गीयेत रागान्तरसम्भवा सा ।
देशस्वभावादुदयम्प्रपन्ना रागे भवेद्देशसमुद्भवा च ॥१९॥

वपुस्त्विवति क्षेत्रमुदीर्यते तु क्षेत्रोद्भवा क्षेत्रसमुत्थिता स्यात् ।
या यन्त्र वंशादिसमुद्भवा च निगद्यते यन्त्रसमुत्थिताऽसौ ॥२०॥

स्थाया अमूभिः सहितास्तु गीताच्छायाश्रिता गीतविशेषविज्ञैः ।

इति स्थायभेदाः

आलप्तिः

या वर्णकालङ्करणैः प्रपन्ना स्थायैः सुकम्पैरतिचित्रिता च ॥२१॥

मनोहरा स्याद्बहुभङ्गिभेदैरालप्तिरुच्येत तदा मुनीन्द्रैः ।
यत्र ग्रहन्यासकयोश्च मन्द्रापन्यासतारौडुवषाडवानाम् ॥२२॥

पूर्णस्य मध्यांशकयोर्विवेको रागस्य चालाप इति प्रगीतः[1] ।
रूपप्रकाशीकरणन्तयोश्च तदेव रागालपनं वदन्ति ॥२३॥

सा तु द्विधा रागनिबद्धकाभ्यां विशेषणाद्वच्मि तयोः प्रभेदम् ।
या वर्तते वस्त्वनपेक्ष्यरागालप्तिर्निजस्थानचतुष्टयेन ॥२४॥

यत्र स्वरे रागनिवेशनं स्यात् स्थायीति नाम्ना मुनिभिः प्रणीतः ।
द्व्यर्द्धस्तु तस्माद्गदितस्तुरीयः स्यादष्टमस्तू द्विगुणाभिधानः ॥२५॥

ये पञ्चमः षष्ठकसप्तमौ चेत्त्वर्धस्थिता इत्यभिधानतः स्युः ।
स्थायिस्वरादूर्ध्वगचालनेन द्व्यर्धादधो वर्तनिचालनाच्च ॥२६॥

स्थाय्यन्तभूतो मुखचाल एषः स्वस्थानकन्तत्प्रथमं वदन्ति ।
द्व्यर्द्धस्वरे चालनतस्तदेव स्वस्थानकन्तत्प्रथितन्द्वितीयम् ॥२७॥

अर्धस्थिते चालनतस्तृतीयं सञ्चालनाच्च द्विगुणञ्चतुर्थम् ।
स्वस्थानकैस्तैरिति सर्वरागालप्तिर्मता गानविशारदानाम् ॥२८॥

---

1 B. प्रसिद्धः

विदारी

यदा पृथग्भूतविदारिकः स्यादालापकण्ठाय इति प्रसिद्धः ।
तालेन रागेण च वस्तुगेन निबद्धकालप्तिरियम्भवेद्या ।।२९।।

सा तु प्रतिग्राहणिका तथाऽन्या प्रभञ्जनीति द्विविधा भवेच्च ।
आलप्तिका स्थायममुं विधाय निबद्धकस्यावयवान् गृहीत्वा[1] ।।३०।।

यदा प्रतिग्राहणिका तदा स्यात्प्रभञ्जनी द्वैधमितीति वच्मि ।
विदारिकाभागपदैर्यदिष्टैः स्थायस्थितिः स्याच्च निबद्धकेऽपि ।।३१।।

नानाप्रकारः क्रियते तदाऽसौ तज्ज्ञैर्मता[2] स्थायकभञ्जनी सा[3] ।
तेन प्रमाणेन च तैः पदैर्या त्वन्यैः प्रकारैरखिलन्निबद्धम् ।।३२।।

गायेत्तदासावनिबद्धपूर्वा स्याद्भञ्जनी सज्जनरञ्जनाय ।
आमन्दमन्दं[4] त्वधिकप्रसन्नैः स्थायैश्च सूक्ष्मैर्बहुभङ्गिभिश्च ।।३३।।

जीवस्वरव्याप्तिपरैस्तु पूर्वं रागस्य संस्थापनिका क्रियेत ।

इत्यालप्तिप्रकरणम्

अथ वादनानि

अथो पुरा लक्षितवीणिकायां सर्वेषु देशीगतवस्तु तेषु ।।३४।।
रागेषु केषाञ्चन वादनानि मुग्धावबोधार्थमुदीरयामि ।

मध्यमादिः

मन्द्राश्रितो मध्यगतोऽपि मश्चेत् स्थायी विधीयेत परांस्ततस्त्रीन् ।।३५।।

आरुह्य पन्याह्वयषड्जकाख्यान्पञ्चावरुह्य क्रमतस्तु षड्जात् ।
स्थायिस्वरान्तानुपहन्यतेऽधः स्वस्थानमाद्यं त्विति मध्यमादेः ।।३६।।

द्व्यर्द्धाख्यमर्धस्थितनामधेयमारुह्य तद्वद्द्विगुणाभिधानम् ।
आद्यन्निजस्थानकमभ्युपैति स्वस्थानकानान्त्रितयम्परं स्यात् ।।३७।।

---

1. B गृहीता
2. B.C.D. न्यादिर्यमः
3. BCD स्यात्
4. आमोदमन्दे

स्वरं समारोहति च क्रमेण स्यात्सर्वरागेषु विधानमेतत् ।

इति मध्यमादिः

मालवगौडः

मन्द्रस्थितान्निग्रहतः प्रयुज्य परन्ततः प्राप्य तृतीयतुर्यौ ॥३८॥
उपेत्य च स्थायितृतीयकञ्च स्थायिस्वरात्तुर्यमथ प्रपद्य ।
ततः स्वरानप्यवरुह्य पञ्च स्थायिस्वराऽधस्तनतुर्यमेत्य ॥३९॥
कृत्वा ततः स्थायिपुरस्थितञ्च गत्वा स्वरं स्थायिनमग्रगन्तु ।
स्थायिस्वरात्तूर्यमथ प्रपद्य ग्रहस्वरादग्रगतं विहाय ॥४०॥
न्यासो विधीयेत यदा ग्रहाख्ये तदा भवेन्मालवगौडनामा ।

इति मालवगौडः

बहुली

कृत्वा ग्रहं प्राक्स्थतृतीयको वाऽऽरुह्याऽथ पूर्वस्थितवत्तुरीयम् ॥४१॥
प्रकम्प्य तस्मात्परमेत्य दध्याद्ग्रहे विमुक्तिं बहुली तदा स्यात्[1] ।

इति बहुली

चेद्धैवतं स्थायितया प्रपद्य ततस्तृतीयञ्च चतुर्थकञ्च ॥४२॥
स्थायिस्वरान्तानवरुह्य तत्राऽधोवर्तमानन्तु तृतीय[2]-मेत्य ।
स्थायिस्वरं याति यदा तदानीं रागो भवेद्भैरवनामधेयः ॥४३॥

इति भैरवः

श्रीरागः

षड्जं विधाय द्विगुणं ग्रहाख्यमधस्तनं स्थायिनमप्युपेत्य ।
द्वितीयकन्तुर्यमथ प्रयुज्य द्वितीयकं स्थायिनमास्पृशेच्च ॥४४॥
नीते विलम्बित्वमपि द्वितीये श्रीरागकः स्थायिविमोचनात्स्यात् ।

इति श्रीरागः

---

1. मुद्रितपुस्तके पाठोऽयं नोपलभ्यते
2. मुद्रितपुस्तके तुरीय इति पाठः

धन्नासी

मध्यस्थषड्जग्रहतस्तृतीयं यदा समाश्रित्य चतुर्थकन्तु ।।४५।।

उक्त्वा द्वितीयन्तु तृतीयकञ्च स्पृष्ट्वा स्वरौ तुर्यकपञ्चमौ च ।
एतत्क्रमेणाऽप्यवरोह इष्टः स्थायिद्वितीयञ्च विनापि तुर्यम्[1] ।।४६।।

ततस्तृतीयं समुदीर्य मुक्तिर्ग्रहे तु धन्नास्यभिधः प्रसिद्धयेत् ।[2]

इति धन्नासी

मल्हारः

चेद्धैवतं स्थायिपरं विलम्ब्य स्पृष्ट्वा ग्रहाख्यञ्च तथा द्वितीयम् ।।४७।।

ईषत्विलम्ब्य ग्रहपूर्वसंस्थन्तृतीयमारुह्य तथा ग्रहाद्यौ ।
स्वरौ (रं)तृतीयं सुविलम्ब्य तस्याऽधस्थग्रहात् स्पर्शनमात्रतस्त्रीन्।।४८।।

आरुह्य संस्पृश्य तथा ग्रहाख्यं स्वरन्द्वितीयं समुपेत्य कुर्यात् ।
ग्रहाभिधाने न्यसनन्तदानीमुदेति[3] मल्हारकनामधेयः ।।४६।।

इति मल्हारः

वसन्तः

मध्यस्थसं स्थायितया विधाय समेत्य तस्मादधरस्वरौ च ।
स्थायिस्वरान्त्रीनपि वादयित्वाऽऽरोहेण[4] चैतानवरुह्य तद्वत् ।।५०।।

ग्रहस्वरेंऽतः क्रियते यदा तु तदोपजायेत वसन्तनामा ।

इति वसन्तः

वराटी

सस्थायिनम्पूर्वगतं स्वरञ्चेद्गत्वा समारोहति पञ्च तस्मात् ।।५१।।
तुर्यन्द्वितीयन्द्विरुदीर्य मुक्तिः स्थायिन्युपेयाज्जननं वराटी ।

इति वराटी

---

1. A विधायतुयम्
2. A प्रसिद्धः
3. A मुपेत्य
4. A वेगेन

शुद्धरामक्री:

मध्यस्थषड्जग्रहपूर्वभूतं कृत्वा परौ तुर्यमथो विलम्ब्य ॥५२॥
द्वितीयमास्पृश्य तथा तृतीयं मुक्तौ ग्रहे रामकृतिर्विशुद्धा ।

इति शुद्धरामक्री:

इति वादनानि

रागाः कियन्तः कथिता मयैवं निबन्धतानुग्रहमर्मकेषु ॥५३॥
मद्बोधतोऽधीतसुरागतायां[1] सिद्धिं सुधीराः प्रतिपादयेयुः ।

नरपतिबुरहानो रागविद्याविवेकी
गमकगतिकभेद[2]-स्थायकाऽलप्तिभेदम्[3] ।
सकलजनविपञ्चीरागबाद्यप्रकारं[4] ।
गुणिजनमवबोद्धुञ्चात्र योग्यं करोति ॥५४॥

इति श्रीविठ्ठलादिष्टः प्रसादत्रयसुन्दरः ।
रागचन्द्रोदयो भाति जनाज्ञानतमोहरः ॥५५॥

विद्वज्जनचकोरा ये रागचन्द्रोदयं मम ।
विठ्ठलस्य[5] सुपश्यन्तु नादपीयूषकांक्षिणः ॥५६॥

वरमति[6]-हृदि जाते रागचन्द्रे प्रसन्ने
भ्रमतिमिरविशेषो नाशमायात्यशेषम् ।
इति मनसि विचिन्त्य प्रायशो यः पठेच्चेद्
भवति सकलपृथ्वीरागिणां रागसिद्धिः ॥५७॥

---

1. A.D. ऽबोधितरागतायां
2. A गमकगतिविभेदः
3. A स्थायकानाम्प्रभेदम
4. A काद्यप्रकारम्
5. B विलसंतं
6. A बुधमति

कर्णाटे शैत्रगङ्गाभिधनगनिकटे सातनूराह्वयो[1] यो
ग्रामस्तत्राऽग्रजन्मप्रवरनिकरराट् जामदग्न्योऽस्ति वंशः ।
तत्र श्रीविठ्ठलार्योऽभवदमितयशास्तद्गुणाख्या तु तस्यै–
तत्सूनो रागचन्द्रोदय इति मतिमत्कैरवाणाम्मुदेऽस्तु[2] ।।५८।।

इति श्रीकर्णाटकजातीयपंडरीकविठ्ठलविरचिते
सद्रागचन्द्रोदये आलप्तिप्रसादस्तृतीयः ।

समाप्तोऽयं रागचन्द्रोदयो ग्रन्थः ।।

---

1. सातनूर्वाह्वयो
2. भजन्कैरवाणां मुदे स्तु

पुण्डरीकविट्ठल-विरचित :

नर्त्तननिर्णयः

प्रथमं प्रकरणम्

श्रीगणेशाय नमः

[तत्रादिमं पदार्थसङ्ग्रहाख्यं खण्डम्]

श्रीलक्ष्मीपतिचित्तसम्भवसकृद्भ्रूक्षेपसंज्ञाज्ञया ।
विश्वाकारवती महागुणवती मायानटी नृत्यति ।
तद्ङ्किन्नर्त्तयतीववामन[1]-नृसिंहादिस्वरूपैरलं
तौ वन्देऽखिललोकनाटकमयौ मायाञ्च मायापतिम् ॥१॥

श्रुतिकलितगुरुत्वं सूर्यतः सम्भवत्वं
चतुरुदधिप्रभुत्वं[2] निन्दिताखण्डलत्वम् ।
विकटभटरटत्वं प्राप्त चक्कतसत्त्वं[3]
समररसभरत्वङ्कोन[4] वेत्त्यत्र तत्त्वम् ॥२॥

तत्रासीदुत्तरादौ नृपतिवरखुरासाणकेकाननाथो
युद्धे योधाग्रधीरस्तिमिरपदपुरो लिङ्गनामाभिरामः ।
वैरिक्रूराभ्रवृन्दप्रदलनपवनो वीरसङ्ग्रामभूमौ
षट्त्रिंशच्छस्त्रकाद्यै[5] रिपुतिमिरदलद्भूमिमार्तण्डचण्डः ॥३॥

---

1. Q.R. वाम
2. Q.R. चतुरदधिकप्रभुत्वं
3. Q.R चक्कृतसत्त्वं
4. Q.R. रसरसरभरत्वं
5. Q षट्त्रिंशच्छस्त्राद्यं, R. षट्त्रिंशच्छस्त्र' द्यं ?

तस्मादष्टमकोऽपि बाबर[1]-नृपो जातो धरामण्डले
शूरास्तेन रणाङ्गणे न हि समा दिक्पालभूमीश्वराः[2] ।
तस्माच्छ्रीकुलनन्दनः प्रकटितः सङ्ग्रामसत्केसरी
श्रीहूमाउ[3]महाप्रतापनिकरः पृथ्वीपती राजते ।।४।।

सत्कीर्तिः श्रीसुधावाग्रसमणिनयनः पारिजातास्यहास्यो
लीलालावण्यरम्भो वितरणसुरभिः सज्जनानन्दचन्द्रः ।
दारिद्राद्याद्यवैद्यो[4]भुवि पशुपधनूः[5] क्षीरसिन्धौ हमावा-
वुद्भूतो शर्क्कराभो[6] मनुमणिजगुणैः साकमेकप्रकाशः ।।५।।

नृत्यन्ती पात्ररात्री त्वकब्बरनृपतेर्जन्मकाले शुभेऽस्मिन् ।
भ्राम्यन्ती तिर्यगेव[7] त्रुटितगुणसरः श्रीकरः कण्ठमालः ।
लग्नात् सूत्रैककोटेर्विगलितजलजास्तारकामण्डला या
दृश्यन्ते[8] व्योम्नि सूत्रं करिवरपदवीनायकः पूर्णचन्द्रः ।।६।।

अकबर[9]-नृपते ते कन्दलीकीर्त्तिमूर्त्ते
हरिहरविधिपुत्री[10] ब्रह्मतारारयस्ते ।
मणिशशिजलजाभा[11] शक्तिधारा छलेन[12]
प्रबलबहुशिरोभिः सन्निधिं[13] वर्धयन्ती ।।७।।

---

1. Q.R बवार
2. Q.R दिक्पालाभमीश्वराः
3. Q श्रीहुमाऊ R. श्रीहमाउ
4. R. दारिद्राद्यातवैधो ?
5. R भ्रुवि॰
6. Q.R. कर्कराजो
7. Q तिर्यगाव
8. Q.R. दिश्यन्ते
9. Q R. अकबनृपते
10. Q R. हरिहरपुत्री
11. Q.R जलभा
12. Q छेलेन, R छेलन
13. Q.R. संघ

गङ्गावाहे हिमाद्रौ हरगिरिविवरे[1] वज्रकुम्भीन्द्रकान्तौ[2]
क्षीराब्धौ पुण्डरीके विकचित-[3]कुसुमे शेषकान्तौ बले च ।
चन्द्रज्योत्स्नासु तारा जलजमणिलसत्[4] सुस्मिते सुन्दरीणां
सत्कीर्त्ती राजते ते त्वकबरनृपते शस्त्रधाराग्रभागे ।।८।।

कोऽयं मध्यमपाण्डवो[5] रविसुतः किं वाऽवतारो हरे-[6]
[7]-धर्म्मः किं खलु पञ्चतत्त्वसहितं ब्रह्म स्वयं क्रीडति-[7] ।
[8]-धर्मः किञ्च नराकृतिः-[8] कलियुगे गोब्रह्मभूरक्षणा-
देकोऽकब्बरकः[9] स्वरूपगणनान्नाम्नाञ्चतुर्विंशतिः[10] ।।९।।

इति जानीमः

करितुरगरथानां कोटिशः श्रीपदाते
र्दलदलनकरा[11] भूरुन्नता निम्नता च ।
फणिफणबहुतुन्दः[12] श्वासरोद्धातिमन्दः
श्वसितलहरिकण्ठात् त्रुट्यते[13] कण्ठमालः[14] ।।१०।।

त्रिभुवनरटिताश्रीर्दुःखिता भूपतीनां
त्वर्कबरचरणाब्जे स्थानलुब्धा[15] स्थितैव

---

1. Q R. हरगिरिवरे
2. R. वज्रीकुंभीद्रकांतौ
3. Q R विचकिल
4. Q.R. जलजमणिसुस्मितो
5. Q R. पाण्डो
6. Q.R. हरेर्द्धम्भः
7-7. Q R. 'खलु नश्व सहिब्रह्म स्वयं क्रीडति
8. Q R. किंच
9. Q.R. कबरक
10. Q.R. विंशतिर्ज्जानीमः
11. Q R. दलदलनरराभू
12. फणिफल
13. Q.R. त्रुटिता
14. Q R. माला
15. Q R. स्था ननु लुब्धा

निश-[1]दिनचकिता ये श्रीविहीनाश्च भूपा–
अकवरचरणान्ते[2] दण्डवत्ते[3] पतन्ति ॥११॥

काशीकाश्मीरकाँची[4]-मरहटमलय-प्रौढकर्णाटलाटै-
र्बङ्गै रङ्गै-[5]कलिङ्गै-[5]र्मरुकुरुतुलछै (कुलजै ?) र्हैव सौरठ्ठठट्ठै[6] ।
राठैर्मेवाडगौडैर्मगधजनपदै[6]-र्द्राविडैरुत्कलाद्यैः[7]
[8]श्रीहीनैर्वै नरेन्द्रै-[8] रकबरनृपतिः सेव्यते डिल्लिपीठे ॥१२॥

नानाचित्रैर्वितानैर्बहुविधरचितैश्चामरैः पुष्पमाल्यै-
[9]र्दीपैर्धूपैः[9] सुगन्धैरतिरुचिरकृतो मण्डपो नृत्यपूर्वः ।
तत्र श्रीरत्नचित्रं कनकविरचितं सिंहपूर्वासनं त-[10]
दध्यास्तेऽ-[11] कब्बरेन्द्रः परिजनसहितो मन्त्रिभिः सानुकूलैः ॥१३॥

वीणावंशमृदङ्गतालहुडुकश्रीकिन्नरीकूर्मिकै-
रन्यैर्वाद्यविशेषकैः कविवरैः साहित्यसङ्गीतिभिः ।
देशीमार्गविचक्षणैर्नटवरैः श्रीगायकैर्वन्दिभि-
स्त्वेतैः सार्द्धं-[12]मकब्बरक्षितिपतिर्नृत्यं[13] वरम्प्रेक्षते ॥१४॥

---

1. Q.R. निशि
2. QR चरणादे
3. Q R· दडवत् ते
4. Q.R. कांती
5. Q.R X कोगै
6. ठट्ठै
7. Q.R. द्राविडो कलिङ्गैरित्याद्यैः
8-8. QR श्रीनरेन्द्रै
9-9. Q R. धूपैः
10. Q R. पूर्वासनं
11. Q.R. दध्यास्या
12. Q सर्व
13. QR क्षितिपतिनृत्यं

नृत्ये चाऽस्मिन् विरोधा[1] बहुतरगतयो लक्ष्यतो लक्ष्मतः किं,
तत्कुर्वन्तु प्रवीणाः कविवरसुजनाः लक्ष्मलक्ष्यैक[2]-वाच्यम् ।
इत्युक्तेऽकब्बरेन्द्रक्षितिपतितिलके पुण्डरीविठ्ठलाख्यो
जीर्णात्सङ्गीतमार्गाद्रचयति सरलं लक्ष्मलक्ष्यैकरूपम्[3] ॥१५॥

भवन्तो विद्वांसस्त्रिभुवनप्रसिद्धाः सुहृदया-
स्त्वतो योग्याः स्युर्मे सदसदकृतन्तत् क्षमयितुम् ।
क्षमं यौष्माकीण-[4]न्त्रिजगति न-वश्चाऽतिकृपया[5]
मम प्रीतया किं वा विरचितमिदं स्वीकुरुत भो ॥१६॥

तूर्यत्रयमयन्नादब्रह्म सङ्गीतमीरितम् ।
गीतन्नादात्मकं वाद्यन्नादव्यक्त्या प्रशस्यते ॥१७॥

तद् द्वयानुगतन्नृत्त्यन्नादाधीनमिदन्त्रयम् ।
यद्वा वाङ्मयकायस्य मुखं सङ्गीतकं स्मृतम् ॥१८॥

तन्नास्ति त्रिषु लोकेषु विना सङ्गीतवर्त्तनम् ।
नादेन व्यज्यते वर्णः पदं वर्णात् पदाद्वचः ॥१९॥

वचसो व्यवहारोऽयं नादाधीनमतो जगत् ।
आहतोऽनाहतश्चेति द्विधा नादो निगद्यते ॥२०॥

तत्राऽनाहतनादन्तु मुनयः समुपासते ।
गुरूपदिष्टमार्गेण मुक्तिदो नहि रञ्जनः ॥२१॥

आहतस्तु प्रसिद्धः स्याद्रञ्जनो भुक्तिमुक्तिदः ।
सोऽपि किन्तु प्रयोगाय श्रुत्यादिद्वारतो भवेत् ॥२२॥

न नादात्परतरं रम्यं न नादात्परतरं सुखम् ।
न नादात्परतरन्ध्यानन्नास्ति नादात् परः परः ॥२३॥

---

1. Q वरोधा, R वरोबा
2. QR लक्ष्मलक्ष्मैक
3. QR लक्ष्मलक्ष्मैक०
4. Q यौष्माकीदा R यौष्मकंदा
5 QR नवस्त्वतिकृपया

गोपीपतिरनन्तोऽपि वंशध्वनिवशङ्गतः ।
सामगीति[1] रतो ब्रह्मा वीणाऽऽसक्ता सरस्वती ।।२४।।

कण्ठशृङ्गो महारुद्रः कम्वलाश्वतरश्रुतिः ।
किमन्ये यक्षगन्धर्वदेवदानवमानवाः ।।२५।।

अज्ञातविषयास्वादो वालः पर्यङ्किकातले ।
रुदन् गीतामृतम्पीत्वा[2] हर्षोत्कर्षम्प्रपद्यते ।।२६।।

वनेचरस्तृणाहारश्चित्रं[3] मृगशिशुः पशुः ।
लुब्धो लुब्धकसङ्गीते गीते यच्छति[4] जीवितम् ।।२७।।

वल्मीकस्थो महासर्पो नादलुब्धोऽपि वध्यते ।
नादाब्धेस्तु परं पारन्न जानाति सरस्वती ।।२८।।

तस्मात्सङ्गीतमाहाऽऽत्म्यं के प्रशंसितुमीशते
वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः ।
तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं स गच्छति ।।२९।।

इति याज्ञवल्क्यः[5]

वीणागाथिनौ ब्राह्मणौ गायेतामिति अश्वमेधप्रकरणे वेदे च[6] ।
दण्डे रमेशोऽत्र तदीय भार्या तन्त्र्याम्महेशः ककुभेऽप्युमा स्यात् ।
पत्र्यान्तु तुम्बे कथितो विधाता नाभौ सरस्वत्यपि दोरके तु ।।३०।।

नागेश्वरः शीतकरश्च जीवे सार्या प्रदिष्टो दिवसाधिनाथः ।
तथाश्विनौ कीलयुगे तु मेरौ देवाधिपो देत्रमयीति वीणा ।।३१।।

---

1. QR सामगीत, सं.र. सामगीति
2. QR गीतमृतं
3. चिरं, सं र. चित्रं
4. QR गच्छति, सं र. यच्छति
5. इति याज्ञवल्क्यः स्मृतेः (3/4/115)
6. कल्लिनाथटीकात उद्धृतः, सं.र.I पृ. 96

नरम्महापातकिनं[1] पुनाति द्रष्टा (दृष्टा ?) तदा हस्तगता पुनः किम् ।
यस्मात् कपालिप्रियताम्प्रपन्ना तद्रुद्रवीणां कथयन्ति सन्तः ।।३१।।
श्रुतिस्मृतिभ्याम्प्रतिपादिता या करे कृता ब्रह्मसुतादिभिश्च ।
वीणाचतुर्वर्गनिदानभूता तत्त्वेन वेद्या कविभिः प्रयत्नात् ।।३३।।

इति रागचन्द्रोदये[2]

ज्ञातुकामोऽधिकारी च मोक्षस्तत्र प्रयोजनम् ।
प्रतिपाद्य मन्त्रानन्दो ग्रन्थस्तु प्रतिपादकः ।।३४।।

परम्पराकारणतः कार्यनिर्णयता यथा ।।[3]

[इति प्रथमे तालधर्तृप्रकरणे
पदार्थसङ्ग्रहाख्यमादिमं खण्डम्]

---

1. QR महापातकीं
2. सद्रागचन्द्रोदये 2/2-5
3. उपर्युक्तानि पञ्चत्रिंशत् पद्यानि Q एवम् R ग्रन्थयोरेवोपलभ्यन्ते

अथतालधर्त्तृप्रकरणे

द्वितीयं खण्डम्

।। श्री गणेशाय नमः ।।

ईशं यतिलयोपेतं वर्णभेदैरुपाश्रितम् ।
रासक्रीडामयन्नत्वा वक्ष्ये नर्तननिर्णयम् ।।१।।

तस्योपकारकाश्चैते तालधर्त्तृ-मृदङ्गिणौ ।
गायको नर्तकः पश्चात् नाटकादिकलक्षणम्[1] ।।२।।

इति पञ्च क्रमात्तत्र[2] तावत्तालधरम्ब्रुवे ।
लक्ष्यलक्षणसम्पन्नो गुणवान् प्रतिभापटुः ।।३।।

सुगीतवाद्यनृत्यस्थः[3] कालज्ञस्तालधर्त्तृकः ।
तालधर्त्तृगुणाः पाटवाद्यमुख्याक्षराणि च ।।४।।

अलङ्काराश्च कविता तथैव दशसञ्चकाः ।
स्थानकानि ततस्तालवादनं स्तुतिशब्दकाः ।।५।।

गजराख्यस्ततस्त्वोता व्यापकश्रुतिभूषणः ।
पाटचालिस्ततो रुद्रभूषणः पञ्चधातुकः ।।६।।

सूडक्रमश्च यत्यादिप्रबन्धाश्च प्रहेलिका ।
तालास्तत्साधनान्येषां क्रमाल्लक्ष्म प्रचक्ष्महे ।।७।।

सुरूपत्वं सुरेखत्वम्पाटज्ञत्वं विनीतता ।
उद्घट्टनपटुत्वञ्च[4] त्रिवर्णव्यक्तिता[5] तथा ।।८।।

---

1. F.L. Q.R. साष्टकं नाटकादिकम्
2. एतानि पञ्च क्रमशः
3. P नृत्तस्थः
4. पाटाक्षरोच्चारणमुद्घट्टनम् (सम्पादकः)
5. त्रिवर्णैः = शुद्ध-कूट-मिश्रैस्त्रिविधैर्वर्णैः

यतितालललयज्ञत्वं समादिग्रहवेदिता ।
मधुरोद्धतपाटेषु विज्ञत्वं हस्तलाघवम् ॥९॥

ग्रहमोक्षविवेकित्वं वर्णसँवादिता तथा ।
दशसञ्चसुविज्ञत्वं श्रमित्वं सावधानता ॥१०॥

देशीतालेष्वभिज्ञत्वं रञ्जकत्वं सभाजयः ।
गुणस्तालधरस्यैते दोषः स्यात्तद्विपर्ययः ॥११॥

इति तालधर्त्तृगुणाः

अथ पाटस्थाद्यवर्णाः

ङवर्जितकवर्गश्च टतवर्गौ रहौ मलौ ।
जभावविति च वर्णानां विंशतिः पाटकर्त्तृकाः[1] ॥१२॥

पाटलक्षणम्

संयोगविप्रयोगाभ्यां क्रमव्युत्क्रमयोगतः ।
सस्वरत्वास्वरत्वाभ्यां पाटास्ते स्युरनेकधा ॥१३॥

शुद्धाश्च तं धि थों ठे नें हें देमित्यत्र केवलाः ।
सस्वरैरस्वरैर्युक्तै रयुक्तैर्वा कखादिभिः[2] ॥१४॥

व्यापकाख्यविशेषैश्च कूटाख्याः शुद्धतो विना ।
कूटमिश्राश्च ते शुद्धा बुधैः खण्डाभिधा मताः ॥१५॥

इति पाटाः

वाद्यप्रधानाक्षराणि

उक्तविंशतिवर्णानामुत्करः पाटसंज्ञितः ।
पाटानां रचना वाद्य तत्प्रधानाक्षरं यथा[3] ॥१६॥

---

1. P.W. संज्ञकाः
2. P वरणादिभिः
3. P व्रुवे

पटहे दं मृदङ्गे थों घडसे गुं घटे तु घुं ।
दवे ढें ढिञ्च ढक्कायां हुडुक्कायान्तु झें भवेत् ॥१७॥

दुन्दुभौ धों धलां भेर्यां डमुं डमरुके ततः ।
रुञ्जौ रुं डुं [1]च डक्कायां डक्कुल्यां तुं च कन्दुरे[2] ? ॥१८॥

थुङ्कारमथ तुम्बक्यां थडिं निस्साणके घडाम्[3] ।
सेल्लुके धिं त्रिवल्यां दों घनताले तकस्ततः ॥१९॥

करटायान्तु टेमेवम्प्रधानाक्षरयोजना ।
शेषाः साधारणाः पाटाः सर्ववाद्ये यथोचिताः ॥२०॥

अन्येऽपि वाद्यविधयोऽप्यूह्यन्तामधुनामुना ।

इति वाद्यप्रधानाक्षराणि ॥

अलङ्काराः

पाटानां वर्णवैचित्र्यन्यासोऽलङ्कार उच्यते ॥२१॥

समश्च विषमश्चक्रवालश्च ग्रहमुक्तकः ।
मुक्तग्रहाभिधो वर्धमानको हीयमानकः ॥२२॥

ततश्चन्द्रकलानामा शृङ्खलश्च गतागतः ।
अर्धप्रत्यागतो रूपरञ्जकश्चित्रनामकः ॥२३॥

इति त्रयोदशाऽमीषां क्रमाल्लक्ष्माण्यथ ब्रुवे ।
स्यादत्र युक्तवर्णानां सङ्ख्या केवलवर्णतः ॥२४॥

वर्णानां समसङ्ख्यो यः[4] यति पाटः समाह्वयः ।

---

1. Q.R. डं
2. Q कंबुरे सं.र. कुडुवा ?
3. W, Q.R. घडां
4. Q. त्यः

[1]-ततः धिकितक० ढेंगिनकिण झें०-[1] इति समः ।
तद्वद्विषमसङ्ख्यो यः[2] प्रोक्तोऽसौ विषमाभिधः ।।२५।।
झें[3] किट झें[3] किटकुकुझें[3] । इति विषम :

यदा पाटाक्षरव्रातः पूर्वंपूर्वाश्रितो भवेत् ।
अन्त्याक्षरचयस्तर्हि चक्रवालाह्वयो भवेत् ।।२६।।

किटतकधिकिट[4]० तटगिनधिमिधिमि तटगिन० इति चक्रवालः ।

यत्र पाटाऽऽद्यवर्णाश्च पाटान्ते स प्रयोजितः ।
ग्रहमुक्तकनामा स्यात्
थों दिदांतकधिमिथों० किटकिटखिरटकि ।

इति ग्रहमुक्तक :

तदा मुक्तग्रहस्त्वसौ ।।२७।।
पाटस्यान्त्याक्षरं यत्र परपाटादिमम्भवेत् ।
थोंगिन थोंगिन तकथों था[5] थोंगतकिट[6]
तथोंगधिथा धाकिटकिटतक थों ।

इति मुक्तग्रह :

क्रमात्पाटाक्षरैकैकवृद्धिः स्याद्वर्धमानकः ।।२८।।
झों-[7] त० झेंतगके०[8] तगकेंझें०[9] इति वर्धमानः ।

स एव हीयमानः स्याद्विपरीतक्रमो यदा ।
किटकुकुथा० किणंगुकै०[10] किणझेंधि थाधी[11]

1-1. W. तदधिकितक० डेंगिनिकिणझें
2. Q.R. सङ्ख्योत्थः
3. Q.W झें
4. P.Q. किटतकतधिकिट
5. P. तकथों
6. Q टिक
7. P.Q. झें
8. Q तगझें
9. Q तकझें झें
10. Q किणझें
11. Q धि

इति हीयमान :

यदा पाटाक्षरैकादिवृद्धिः स्यात्षोडशावधि ॥२६॥

क्रमादन्त्यान्त्यहीनाच्च भवेच्चन्द्रकलाभिधः ।

था० तथा० तझें०[1]था० तुकुझें झें०[2] किणंगुत झें० एवं १६-
धलांगथा०[3] तझें था० धिधाधिं[4] ॥ इति चन्द्रकला ॥
पाटमध्यस्थवर्णोऽन्यपाटादौ चेत्स शृङ्खलः ॥३०॥
तकिट तधिमिकि०[5] धितगथो०[6] तकझेणकिट० किणझेधकिट[7]

इति शृङ्खल :

क्रमाद्वर्णाः पुरोयाताः प्रत्या (प्रान्त्य ?) याता गतागतः ।
किटकिटकि[8] तटकिटत[9] झेंत झेंत झें[10] । इति गतागत :
अर्धप्रत्यागतः स स्यादर्धमागत्य चेद्गतः ॥३१॥

तधिकिटरटकिटरट०[11] किडदगझें कुकुझें० झें कुकुझेंजककु तक-[12]
कुकुकुत[13] इति अर्धप्रत्यागत : ॥
स्वेच्छा[14] कृतैश्च पाटैर्यो रञ्जको रूपरञ्जकः ।
धिमितधिमिधिमि० धमत धम धम० रिखिरत[15]

---

1. W. झें
2. W कुकुझेंझें, Q तकुझेंझें एवं 16.
3. P. धलगथा
4. P. धिथाधी
5. Q तधिकिभि
6. Q मिधितगथो
7. PQ किणझेणकिट
8. Q किटकिटकिट
9. Q तटकिटतझें
10. Q तझेतझें
11. W तधिकिटरट-किकिटरट
12. W झें कुकुझेजककुकुकुत।
13. W. अशोऽयं न दृश्यते
14. Q & R स्वस्था
15. धम धम खेरत, P.O. खिरत

किट[1] कुकुट[2] किणझें ।। इति रूपरञ्जकः ।।
मिश्रितास्ते त्वलङ्कारास्तदा चित्राह्वयो भवेत् ।।३२।।
किडदग था०[3] थोंगिनगिनगथों०[4] तजेहिकुतकिट किए हकुझें

।। इति चित्र :
इत्यलङ्कारा :
प्रबन्धावयवा :

एतेभ्यो धातवो बद्धाः प्रबन्धावयवाः स्मृताः ।
उद्ग्राहः प्रथमो भागो मेलापश्च द्वितीयकः ।।३३।।

तृतीयस्तु ध्रुव : प्रोक्तश्चतुर्थोऽन्तर उच्यते ।
आभोगः पञ्चमश्चेति तेषां लक्षणमुच्यते ।।३४।।

आदौ वाद्यप्रबन्धानां शुद्धकूटादिनिर्मितः ।
यः खण्डो वाद्यते प्राहुरुद्ग्राहन्तं विपश्चितः ।।३५।।

आदावुद्गृह्यते पाटो येनोद्ग्राहस्ततो भवेत् ।
टीपिकूटैकपाटाभ्यामभ्यस्तश्चाऽल्पखण्डकः ।।३६।।

तद्धीमित्यन्ततोबद्ध उद्ग्राहो ध्रुबमेलनात् ।
स मेलापक इत्युक्तो धातुभेदविचक्षणैः ।।३७।।

वर्णानां टिरिकीत्येषामावृत्तिष्टीपिरुच्यते ।
स शुद्धभिन्न[5]वाद्यैश्च बद्धः स्यादुच्चखण्डकः ।।३८।।

सर्वत्र लोपराहित्याद् ध्रुव इत्यभिधीयते ।
शुद्धकूटनिबद्धो यः खण्डो धीगन्तवानपि ।।३९।।

ध्रुवाऽऽभोगान्तरस्थत्वादन्तरः कथितो बुधैः ।
कूटखण्डनिबद्धः स्याच्छण्डणो वाद्यमोक्षकः ।।४०।।

1. P केट
2. PW कुकुत
3. P.Q R.W. थों
4. Q थों गिगिन गिनग थों0
5. E भूरि

आभोग इति विख्यातः प्रबन्धाऽऽपूरणत्वतः ।
छन्दसा भूरिहृद्दोषं[1] स्फूर्तिमूर्तिरुदारधीः ।।४१।।

कविः करोति काव्यं यच्छ्रवणोत्सवदैः पदैः ।
येभ्यः केभ्यश्च तालेभ्यो वर्णत्रयमनोहरान् ।।४२।।

विधाय वादको वाद्यप्रबन्धान् बद्धुमर्हति ।
एनङ्कवित्वकाराख्यवादकम्ब्रुवते जनाः ।।४३।।

इति कविता

तालद्वयमिथो रक्तिसञ्चार ।ऽत्र उच्यते ।
तं लक्ष्यज्ञा विजानन्ति साधका एव नाऽपरे ।।४४।।

कल्पश्चित्रोऽद्दरो दिगिदिगिश्चैवार्धकत्तरी ।
कर्त्तर्य्युरुटुदद्दाख्या झेङ्कृतिश्चावधानकः ।।४५।।

कल्पोद्भवाः पाटवर्णास्तेतेंत्तेथैं[2]त्वितीरिताः ।
चित्रे तु तक्किडा इति वर्णा गिडदगाः परे ।।४६।।

पाटा धिरगिडाश्च स्युरद्दरे सूरिसम्मताः ।
वर्णा दिगिदिगोत्येते प्रोक्ता दिगिदिगौ बुधैः ।।४७।।

अर्धकर्त्तरिकायान्तु तकावृत्तिर्मता सताम् ।
तृतीयतुर्यसञ्चाभ्यां कर्त्तरी कथिता बुधैः ।।४८।।

उरटा[3] चाथ[4] सम्भूता वर्णा धिरिगिडा इति ।
दद्दद्देति दद्दे स्यात् झेङ्कृतौ झेमिति स्मृतः ।।४६।।
अवधाने खिरीवर्णौ बह्वावृत्तिकरौ स्मृतौ ।

इति दशसञ्चकाः

संहतं[5] समपादञ्च वैशाखं वैष्णवन्ततः ।।५०।।

---

1. सं.र. भूरिहृद्येन इति पाठ. 6/1037
2. W तें ते
3. W.P. उरुटा
4. P वथ
5. L सहृतं

चतुरस्रन्तथाऽऽलीढं प्रत्यालीढमिति क्रमात् ।
सप्तस्थानानि सर्वत्र भवेयुस्तालधारिणाम् ॥५१॥

इति स्थानकानि

कांस्योद्भवौ महाशुभ्रौ वर्त्तुलौ शक्तिशङ्करौ ।
न्यूनाधिकनिनादाढ्यौ[1] निर्मितौ विश्वकर्मणा ॥५२॥

हस्तमात्रसुकौशेय रज्जुस्थौ स्निग्धनादकौ ।
वामदक्षिणहस्ताभ्यान्तालौ रसिकरञ्जकौ ॥५३॥

धृत्वा रालकपित्थाभ्यां वादनानि प्रकाशयेत् ।
तथा तालद्वयोर्मध्ये तत्रैकन्तिर्यगाननम् ॥५४॥

कृत्वा तस्याग्रभागेन मध्यमन्यस्य ताडयेत् ।
[2]-शिवेन ताडयेच्छक्तिं न तु शक्त्या शिवं क्वचित् ॥५५॥

अल्पनादंभवेच्छक्तिर्भूरिनादं शिवो भवेत्-[2] ।
वामेन धारयेच्छक्तिं शिवन्दक्षिणपाणिना ॥५६॥
अश्वमेघफलञ्चैव प्राप्नुयाद्दोषमन्यथा ।

इति तालस्तुतिः

यत्र पाटाक्षरैः सार्थैः स्तुतिङ्कुर्वन्ति पण्डिताः[3] ॥५७॥
देवतानान्नृपाणां वा स्तुतिशब्दोऽभिधीयते ।

इति स्तुतिशब्दः

वाद्यप्रबन्धाः

कृत्वैकवारमुद्ग्राहन्नातिदीर्घो न चाल्पकः ॥५८॥

वादकोद्घोषगम्भीरध्वनिमुच्चतरन्दधत् ।
त्रिखण्डोऽभ्यस्यते कूटैर्बद्धश्चोपशमाभिधः ॥५९॥

---

1. L निनादौ द्वौ
2-2. L. पाठोऽयं नोपलभ्यते
3. Q देवताः

शुद्धकूटादिभिर्बद्धः सुकुमाराक्षरान्वितः ।
अल्पकोमलनादाढ्यो भवेन्मुहुस्ततः परम् ॥६०॥
कूटादिवद्धखण्डः स्याच्छण्डणो यत्र रज्यते ।
गजराख्यो भवेदन्ये जगुरालापचालिकाम् ॥६१॥
आलापवत् पाटमालां केवलामूचिरे परे ।
गजरावयवाः सर्वे वाद्यन्ते ये निरन्तराः ॥६२॥
वाद्यभेदाश्रिताः सर्वे प्रबन्धाः गजरादयः ।

॥ इति गजर : ॥

द्विरुद्ग्राहस्ततः खण्डं यस्यां द्विर्भूरिवाद्यकम् ॥६३॥
तत्किञ्चिदधिकं वारे द्वितीयेऽथ तृतीयकम् ।
कियद्दीर्घं सकृतच्च कैश्चित्पाटैर्विमिश्रितम् ॥६४॥
प्रयोक्तव्यन्ततः खण्डन्दीर्घवर्णसरात्मकम् ।
ततोऽल्पम्बहुपाटाढ्यन्ततोन्ते छण्डणो भवेत् ॥६५॥
उद्धतो ध्वनिरत्र स्यात्प्रायो मानं विलम्बितम् ।
ऊत्ता (ओता) सोक्ता परे प्राहुश्चालिकाङ्खण्डपूर्विकाम् ॥६६॥

इति ऊत्ता (ओता) ।

भिन्नभिन्नसवाद्यांश्च दशखण्डान्विधाय तु ।
शेखराख्यो भवेद्वाद्यो रञ्जको भिन्नपाटकः ॥६७॥
एष पाटस्तु खण्डानां दशनामन्ततो भवेत् ।
विलम्बितलयोऽप्यत्र ततो मध्यलयात्मकौ ॥६८॥
यमलाभिधकौ खण्डौ स्यातां द्वौ भिन्नवाद्यकौ ।
पूर्ववच्चैतयोरन्ते शेखरं सम्प्रयोजयेत् ॥६९॥
ततः प्राग्दशखण्डानां प्राक्प्राग्भागञ्चतुर्थकम् ।
प्रत्येकन्तु द्विरभ्यस्तं सकृद्वा पुनरुद्धरेत् ॥७०॥
शेखरन्त्वन्ततो युञ्ज्यात् पूर्ववन्मध्यमो लयः ।
कलशाख्यन्ततः खण्डं शुद्धपाटविमिश्रितम् ॥७१॥

धीगन्तम्भूरिवादा[1] ढ्यङ्कुर्याद्द्रुतलयात्मकम् ।
सर्वत्र स्वेप्सितस्ताल एक एव प्रकीर्तितः ॥७२॥

तदैनम्मुनयः प्राहुर्व्यापकश्रुतिभूषणम् ।
ताण्डिकाव्याप्तिमित्याहुः किञ्चिल्लक्षणहीनतः ॥७३॥

इति व्यापकश्रुतिभूषण :

पाटवर्णा यदाऽष्टादित्र्यन्ताः संवादिनो युताः ।
षट्खण्डकाः स्युरत्रैकमेकं प्रत्येकविंशतिः ॥७४॥

तत्तत्सङ्ख्यात्मिका वर्णमालावैचित्र्यसंयुताः ।
नानावाद्यान्विता रासतालयुक्ता भवेत्ततः ॥७५॥

अनेकवाद्यसम्पन्नो बहुरक्तिविचित्रतः ।
कलशश्चञ्चरीयुक्तः स्याच्च ताम्पाटचालिकाम् ॥७६॥

पण्डरीविठ्ठलः[2] प्राह शब्दचालीम्परेऽपि च ।

इति पाटचालि :

यदा पृथक् पृथक् वाद्यान् नवखण्डान् सरञ्जकान् ॥७७॥

नातिह्रस्वान्न दीर्घांच कृत्वा सम्यक् ततः परम् ।
ह्रस्वखण्डम्पृथग्वाद्यं रक्तं यत्पल्लवाभिधम् ॥७८॥

एनन्तु प्रतिखण्डान्ते योजयेच्च ततः परम् ।
विचित्रवाद्यसम्पन्नं दीर्घं कलशखण्डकम् ॥७९॥

अन्ते कुर्यात्तदा प्राहुर्मुनयो रुद्रभूषणम् ।
तमेव ताण्डिकां[3] सर्वे दलश्रृङ्गारकञ्जगुः ॥८०॥

स्रोतोवहा यतिश्चात्र तालस्तु स्वेप्सितो मतः ।

इति रुद्रभूषण :

उद्ग्राहादिक्रमेणैव पञ्चखण्डान् पृथक् पृथक् ॥८१॥

---

1. Q वाद्याढ्य
2. V.W. पंडरीकादयः
3. W. काः

बद्ध्वा तु स्वेप्सया तालः स्यात्तदा पञ्चधातुकः ।
इममेवोचिरे केचित् कडेकह्वितिनामतः ॥८२॥

इति पञ्चधातुकः

इति वाद्यप्रबन्धाः

सूडक्रमः

ध्रुवको मण्ठकश्चैव रूपको झम्पकस्तथा ।
त्रिवडश्चाड्डुतालाख्य एकतालीति च क्रमात् ॥८३॥

सप्तसूडादिरित्युक्ताः लक्ष्यलक्षणकोविदैः ।
नगणेन विरामेण ध्रुवकः स्यात्ततः परे ॥८४॥

मण्ठादयो यथानाम तालकाः परिकीर्तिताः ।
मेलापवर्जिताश्चैते सार्वधात्वेकखण्डकाः ॥८५॥
कूटपाटादिभिर्बद्धाः ध्रुवकाद्या भवन्ति हि ।

इति सूडक्रमः

कूटपाटैरेकरूपैः रचितोऽत्यन्तकोमलः ॥८६॥

विरामैर्बहुभिस्तालच्छन्दोभिर्व्यञ्जनोज्वलैः ।
यो वाद्यते तदा तज्ज्ञैर्यतिरित्यभिधीयते ॥८७॥

नृत्ये गीतप्रबन्धे वा क्वापि त्वङ्गतया यदा ।
तद्विदो वादयन्त्येनां वदन्त्युटवणन्तदा ॥८८॥

अन्ये पिलुमुरुम्प्राहुस्थौङ्कारान्त्यप्रधानतः ।
अल्पत्वे तु पिलुमुरू मध्यत्वे कैमुरू मतः ॥८९॥

अत्यन्तप्रौढतायुक्तः कलासो यमलखण्डभाक् ।
यदा तथगदैर्हीन बद्धोऽसौ तीवटिर्भवेत् ॥९०॥

अन्येऽपि बहवो भेदाः प्रबन्धाः स्वेच्छया कृताः ।
तत्तत्तालाभिधाः सर्वेऽनन्तास्तेप्यूह्यन्ताम्बुधैः ॥९१॥

इति यत्यादिप्रबन्धाः

प्रहेलिका

प्रस्तुतम्पिहितं यत्रान्यप्रकाशः प्रहेलिका ।
तस्याश्च त्रिविधा भेदाः कुवाडः कौचटस्तथा ॥९२॥

अवधानस्ततस्तेषां क्रमाल्लक्षणमुच्यते ।
युगपद् द्व्यादितालानाम्मेलनङ्कामनावधि ॥९३॥

तुल्यमात्राः स्वरूपान्ताः समानग्रहमोक्षकाः ।
लयभेदेन[1] वा वृत्त्या तुल्यमात्रत्वमिष्यते ॥९४॥

इत्थम्प्रञ्चितैर्भेदैस्तूर्यत्रयविशारदैः ।
गानञ्च वादनन्नृत्यं[2] क्रियते स कुवाडकः ॥९५॥

तालपिण्डा[3]खिलान्बिन्दूनूर्ध्वमूर्द्धं लिखेत् क्रमात् ।
तत्रेष्टानेकतालानाम्प्रस्तारो युगपद्यथा ॥९६॥

द्रुतस्यैकं लघोर्बिन्दू गुरोर्बिन्दु चतुष्टयम् ।
द्रुतषट्कं प्लुतस्येति वर्जनीयम्प्रयत्नतः ॥९७॥

लयादावृत्तिभेदाद्वा कुर्यात् कालस्य साम्यताम् ।
रेखां वा स्वस्वरूपं वा विलिखेत्तत्र कालवित् ॥९८॥

समकालो ग्रहे मुक्तौ क्वचिद्ग्रहे न दृश्यते ।
तत्सम्प्रदायो विज्ञेयो[4] वैठ्लः क्वाड[5] ईदृशः ॥९९॥

द्व्यादिवाद्यप्रबन्धानाञ्छित्त्वा पाटान् पृथक्पृथक् ।
वेणीवन्मेलयेद्यत्र यथेष्टं कौचटस्तु सः ॥१००॥

एवं गीतप्रबन्धेषु किन्त्वन्यार्थप्रकाशनम् ।
तत्तत्तालं परित्यज्य भिन्नतालं समाश्रयेत् ॥१०१॥

---

1. L लक्ष्यभेदेन
2. L नृत्तं
3. Q तालखठा ?
4. QR वक्तव्यः
5. QR क्वाडप्रस्तार

तदा भिन्नप्रबन्धः स्याद्गीतकौचट उच्यते ।
गीतवाद्यप्रबन्धा ये तालाश्च स्वेच्छया कृताः ॥१०२॥

व्यत्यासाभ्यासिता वृत्तेः समस्तव्यस्तयोगतः ।
यदा प्रयोजितास्तज्ज्ञैः कराङ्घ्रिवदनेषु च ॥१०३॥
तदाऽवधान इत्युक्तो लक्ष्यलक्षणकोविदैः ।

इति प्रहेलिका

ताल :

गीतादिकमिति लादेर्मितया क्रियया मितः ॥१०४॥

दधत्कालस्तु तालोऽसौ **मार्गदेशीस्थितेर्द्विधा** ।

मार्गम्

द्रुहिणेन यदन्विष्टम्प्रयुक्तम्भरतेन च ॥१०५॥
महादेवस्य पुरतस्तन्मार्गाख्यं विमुक्तिदम् ।

देशी

देशे देशे जनानां यद्रुच्या हृदयरञ्जकम् ॥१०६॥
गानञ्च वादनन्नृत्तं तद्देशीत्यभिधीयते ।

मार्गताला :

मार्गतालास्तु पञ्चैव ते च चच्चत्पुटाह्वयः ॥१०७॥

ततश्चाचपुटोद्घट्टौ षट्पितापुत्रकस्तथा ।
सम्यक्वेष्टाक इत्येषां स्वरूपन्नामगैर्गलैः ॥१०८॥

चच्चत्पुटे विशेषोऽत्र प्लुतान्तत्वेन दृश्यते ।
षट् पितापुत्रके चैव सम्यक्वेष्टाकनाम्नि च ॥१०९॥

तयोरपि विशेषोऽस्ति प्लुताद्यन्ततया स्फुटम् ।
आद्यवर्णैः पातकला भरतः पर्यभाषत ॥११०॥
चच्चत्पुटे संशताशं[1] प्रयोक्तव्या यथाक्रमम् ।

---

1. संनिपात शम्या ताल शम्या ज्ञातव्याः । प्रथमे गुरौ संनिपातः, द्वितीये गुरौशम्या, लघुनितालः; प्लुते शम्या ॥ (सं.) (सु. 5/27–28)

ऽ ऽ । ऽ́

यद्वा शताश्शता तालः शम्या वा द्विर्भवेदिह ॥१११॥

ऽ ऽ । ऽ́ ऽऽ ।ऽ́

श ता श ता ताश ताश[1]

अन्यद्भेदद्वयञ्चाचपुटेऽप्यस्ति मुनेर्मतम् ।

ऽ । । ऽ ऽ। ऽ।

श ता श ता । ताश तास[2]

उद्धट्टे तु सनिष्क्रामं शम्याद्वन्द्वञ्च योजयेत् ॥११२॥

ऽ ऽ ऽ

नि श श[3]

सं ता श ता श ता योज्याः षट्पितापुत्रकेऽपि च ।

सं ता श ता श ता

ऽ́ । ऽ ऽ । ऽ́[4]

सम्यक्वेष्टाकके कलाः षट्पितापुत्रकोदिताः ॥११३॥[5]

संनिपातस्तु नास्त्यत्राऽन्ये भेदा नोपयोगिनः ।

देशीताला :

देशीतालास्तु भूयांसो लक्ष्मवर्त्मसमाश्रिताः ॥११४॥

अप्रसिद्धाः प्रसिद्धा वाप्यूहनीया विचक्षणैः ।
कलाऽशब्दा सशब्दा च सशब्दाऽशब्दिका क्वचित् ॥११५॥

मात्रांशन्यूनताधिक्ये त्वादिमध्यान्ततो ग्रहः ।
तद्वन्न्यासोऽपि तालानां देश्यान्नैव प्रदुष्यते ॥११६॥

---

1. पक्षान्तरम्-प्रथमगुरौशम्या, द्वितीयगुरौ तालः, लघुनि शम्या प्लुते तालः अथवा यथाक्षरे चच्चत्पुटे प्रथमगुरौ ताल।, द्वितीयगुरौ शम्या, लघुनि ताल।, प्लुते शम्या॥
2. एको भेदः शता शता, ताशतासेति द्वितीय।
3. प्रथमे गुरौ निष्क्रामः तदन्ते गुरुद्वये शम्या
4. प्रथमलुप्ते संनिपातः, लघुमि तालः, गुरुद्वन्द्वे शम्याताली क्रमात्; लघुनि शम्या, प्लुते च तालः
5. ता श ता श ता
ऽ́ ऽ ऽ ऽ ऽ́

इदं रक्तिमयं शास्त्रन्देशी रक्तिमयी यतः ।
तस्माद्देश्यां विरुद्धं यल्लक्षणं स्यात्तदन्यथा ।।११७।।

देशीतालानां पञ्चजातयः

चतुरस्रत्र्यस्रमिश्राः सङ्कीर्णः खण्डकस्तथा ।
देशीगतेषु तालेषु विज्ञेयाः पञ्च जातयः ।।११८।।

चतुरस्रोऽष्टमात्रः स्यात् त्र्यस्रः षाण्मात्रिकस्तथा ।
मिश्रः स्यान्मनुमात्रस्तु द्वैगुण्यादि स्वयोनिवत् ।।११९।।

एकैकमात्रिकाधिक्यात् त्रयः सङ्कीर्णनामकाः ।
एभ्यो विसदृशास्ताला: खण्डाख्यास्ते प्रकीर्तिताः ।।१२०।।

अर्धमात्रा द्रुतो मात्रा त्रितयं प्लुत उच्यते ।
द्रुतादिरचनाभेदात्तालभेदोऽप्यनेकधा ।।१२१।।
द्रुताद्याद्याक्षरैर्ज्ञेयं सन्ति संज्ञान्तराण्यपि ।

द्रुतम्

अर्धमात्रन्तथा व्योम व्यञ्जनं बिन्दुकन्द्रुते ।।१२२।।

लघुः

लघुनि व्यापकं ह्रस्वं मात्रिकं सरलन्तथा ।

गुरुः

द्विमात्रञ्च कला वक्रं दीर्घं गुरुणि कीर्तितम् ।।१२३।।

प्लुतः

प्लुते त्र्यङ्कं त्रिमात्रञ्च दीप्तं सोमोद्भवन्तथा ।

लिपयः

द्रुते विन्दुर्विरामान्ते तूक्ता मात्रायुता लिपिः ।।१२४।।

द्रुतलघ्वन्तयोरेव विरामोऽन्यत्र न क्वचित् ।
ल्पुते मात्रायुतो वक्रो लिपी[1] द्रुतलयें द्रुते[1] (?) ।।१२५।।

1-1. अस्पष्टार्थोऽयं श्लोकः । सम्भाव्यते चात्राऽस्माच्छ्लोकात्पूर्वं पद्यानामभावः— अणुद्रुतलघुगुरूणां लक्षणाऽदर्शनात् । (सं.)

प्रये.जितो मतो लिप्यामर्धचन्द्राकृतिर्द्रुतः (?)
देशी प्रसिद्धतालानां केषाञ्चिल्लक्षणम्ब्रुवे ।।१२६।।

आदितालो ब्रह्मतालोऽर्जुनाख्यो यतिशेखरः ।
द्वितीयश्चाड्डुतालाख्य. सन्नितालश्चसम्भ्रमः ।।१२७।।

समः शरभराजाख्यश्चित्रः क्रीडा च कम्बुकः ।
चच्चरीमल्लिकामोदौ जगद्विजयविभ्रमौ ।।१२८।।

विचित्रो पडवतू राजवल्लभो नागराजकः ।
एकताली तृतीयश्च प्रतिमण्ठोऽथ रूपकः ।।१२९।।

कुण्डनाचिर्महासंनि झम्पा हेमातपत्रकः ।
पुरन्दरभ्रमरकौ मण्डनाख्यश्च पङ्कजः ।।१३०।।

त्रिगुणः सुन्दराख्यश्च विश्वसम्भवचन्द्रकौ ।
गारुगिर्गजलीलाख्यश्चण्डतालाभिधो रतिः ।।१३१।।

यतिमध्याह्वयः कङ्कयुगराजौ धनञ्जयः ।
मयूरमृगराजाख्यौ विकङ्को मकरभ्रमः ।।१३२।।

अतिरूपश्चन्द्रकला रङ्गोद्योतोऽथ वर्णाकः ।
वीरविक्रमसिंहौ च राजचूडामणिस्ततः ।।१३३।।

रङ्गः श्रीरङ्गकरुणाहयलीलाश्च पञ्चमः ।
जगद्रञ्जकमण्ठौ च लक्ष्मीकल्याणकुम्भकाः ।।१३४।।

ततस्त्रिपुटनामा च तथा रायभयङ्करः ।
गजलीलस्तथा चूडामणी रिपुभयङ्करः ।।१३५।।

लघुशेखरच्चाख्यौ ततः स्यात् सिंहनन्दनः ।
सिंहलीलो हंसलीलो ढेङ्की शरभलीलकः ।।१३६।।

कङ्कालः प्रतितालश्च प्रत्यङ्गो विजयो जयः ।
पृथ्वीकुण्डलनामा च त्रिभङ्गिः सिंहविक्रमः ।।१३७।।
पञ्चाषडशीतिरमी ताला उद्दिष्टाश्चाथ लक्षणम् ।

आदिताल : (रासताल :)

लघुना त्वादितालः स्याल्लोके रासोऽपि गीयते ।।१३८।।

ब्रह्मताल : (२)

ब्रह्मताले लघुर्द्रौलो दौ लघुर्द्रत्रयं लघुः ।

loloololooo l

अर्जुन : (३)

अर्जुने दो लघुर्द्रौलो दत्रयं लघु दो लघुः ।।१३९।।

ololooolol

यतिशेखर : (४)

यतिशेखरताले तु दो लौ[1] दौ लो द्रुतो लघू[2] ।

olloololl

द्वितीय : (५)

द्वितीये दद्वयं लश्चा

ool

अड्डताल : (कुडुक्क :) (६)

ड्डुताले दौ लघुद्वयम् ।।१४०।।

इममेव कुडुक्काख्यं तालं केचिद्बभाषिरे ।

ooll[3]

सन्नितताल : (७)

त्रिद्रुताः लघुदौं लौश्च[4] सन्निताले प्रकीर्तिताः ।।१४१।।

oooloooll[5]

1. Q लो
2. घु: o l o o l o
3. V. o o l (?)
4. L लाश्च
5. Q o o o l o l l

सम्भ्रम : (८)

सम्भ्रमे लौ चतुर्दीलो त्रिद्रुती लश्च दो लघू[1] ।

111ooooloooloIl

सम :

समे लौ दौ विरामान्तौ (९)

11ऽऽ[2]

शरभराज : (१०)

ततः शरभराजके[3] ।।१४२।।

लौ चतुर्दी लघुद्वन्द्वं द्रुतो लौद्वौ द्रुतो लघुः ।

11oooo11o11o1[4]

चित्र : (११)

चित्रे दौ[5] लौ द्रुतो लौ[6] द्वौ दत्रयं लघुदो लघू ।।१४३।।

oo11o11ooo1o11[7]

क्रीडाताल : (१२)

क्रीडा द्रुतौ विरामान्तौ

ऽऽ[8]

कम्बुकताल : (१३)

तथा ताले तु कम्बुके ।

दौ लघू द्वौ द्रुतौ लश्च द्रुतो नश्च द्रुतो लघु : ।।१४४।।

••11••1•111•1

---

1. QR लघुः (?)
2. Q • ऽ ऽ (?), L. ।।•• ऽ (?) V. । • • । (?)
3. Q लीलके
4. Q • • • • । • । • (?)
5. P Q दो
6. Q लो
7. P. •।।•।।•••।•।।
8. L • ऽ

चच्चरी (१४)

विरामान्तद्रुतद्वन्द्वान्यष्टौ लघु च चच्चरी ।

o δ l o δ l o δ l o δ l o δ l o δ l o δ l o δ l

(o δ o δ o δ o δ o δ- o δ o δ o δ l)

मल्लिकामोद : (१५)

मल्लिकामोदताले तु लौ द्वौ द्रुतचतुष्टयम् ।।१४५।।

l l o o o o

जगद्विजय : (१६)

जगद्विजयके ताले दत्रयन्द्वौ लघू दनौ ।

o o o l l o l l l

विभ्रम : (१७)

ताले विभ्रमसंज्ञे तु द्रुतो लश्च द्रुतो लघुः ।।१४६।।

दौ लश्चतुर्द्रुतीलश्च द्रुतद्वन्द्वं लघुस्तथा ।

o l o l o o l o o o o l o o l

विचित्रताल : (१८)

विचित्राह्वयताले तु दत्रयञ्च लघुद्वयम् ।।१४७।।

द्रुतो लघुश्चतुर्दो च लघुर्दौ द्वौलघुस्तथा ।

o o o l l o l o o o o l o o l l

पडवतुस्ताल :

ताले पडवतौ प्रोक्ताः दलौ दौद्वौ लघुस्तथा ।।१४८।।

o l o o l

राजवल्लभ : (२०)

राजवल्लभताले तु द्रुतो लश्च द्रुतो लघुः ।

द्रुतौ लघुर्द्रुतो लश्च[1] द्रुताल्लत्रितयन्तथा ।।१४९।।

o l o l o o l o l o l l l

---

1. P. द्रुतौ द्वौ लघु दो लश्च

नागराजताल : (२१)

नागराजाह्वये ताले दलघू च द्रुतौ लघुः ।
द्रुतौ लघुद्रुतौ लश्च[1] द्रुताः पञ्च लघुस्तथा-[1] ॥१५०॥

o l o l o o l o l o o o o o l[2]

एकताली : (२२)

एकताल्यां द्रुतस्त्वेकः

तृतीयताल : (अन्तरक्रीडः) (२३)

तृतीयाह्वयतालके ।
त्रिद्रुती स्याद्विरामान्ताऽन्तरक्रीडाऽपि कथ्यते ॥१५१॥

o o ȣ

प्रतिमण्ठ : (२४)

नगणश्चान्तविरतिः प्रतिमण्ठाह्वयो भवेत् ।

l l f

रूपक : (यतिलग्नः) (२५)

रूपको दाल्लघुश्चैको यतिलग्नोऽपि गीयते ॥१५२॥

o l

कुण्डनाचि : (२६)

कुण्डनाचौ तु दो लौद्वौ दनौ दो लौ दलावपि ।

o l l o l l l o l l o l

महासन्निताल : (२७)

महासन्निस्त्रिदी लौ दो लघु दो[3] लो दनौ तथा ॥१५३॥

o o o l l o l o l o l l l

1-1. P. द्रुताल्लत्तृतयन्तथा—
2. P. o l o l o o l o l o l l l; V.Q.—o l o l o o l o l o o o o o ll.
(द्रुता पञ्च लघू तथा)
3. L. दौ

झम्पाताल : (२८)

झम्पाताले विरामान्तन्द्रुतद्वन्द्वं लघुस्तथा ।

o ८ l

हेमातपत्रताल : (२९)

हेमातपत्रके ताले द्रुताल्लघु च दत्रयम् ॥१५४॥

लघुद्वन्द्वं द्रुतश्चैको लत्रयन्दो लघुस्तथा ।

o l o o o l l o l l l o l

पुरन्दरताल : (३०)

द्रुतत्रयं लघुद्वन्द्वन्दलौ द्रुतत्रयं लघुः ॥१५५॥

द्रुतो लघुद्वयञ्चान्ते स्युः पुरन्दरतालके ।

o o o l l o l o o o l o l l

भ्रमरताल : (३१)

दो लौ दो लौ दलौ दो नो भवेद्भ्रमरतालके ॥१५६॥

o l l o l l o l o l l l

मण्डन : (३२)

लघुद्वयञ्चतुर्द्रीलो द्रुतानाञ्च चतुष्टयम् ।

लघुद्रुतद्वयं लश्च मण्डनाभिधतालके ॥१५७॥

l l o o o o l o o o o l o o l

पङ्कज : (३३)

दलौ द्रुतत्रयन्नश्च दोलौ[1] दो लश्च पङ्कजे ।

o l o o o l l l o l l o l

त्रिगुण : (३४)

द्रुतद्वयं लघुद्वन्द्वं लघुर्द्रुतद्वयन्ततः ॥१५८॥

लघ्वोर्मध्ये तु चत्वारो बिन्दवस्त्रिगुणाभिधे ।

o o l l l o o l o o o o l

1. Q लो (o l o o o l l l o l o l)

सुन्दर : (३५)

चतुर्दी नगणो दश्च लघुर्दश्च पुनर्लघुः ॥१५६॥
द्रुतौ द्वौ लो द्रुतौ लश्च सुन्दराभिधतालके ।

o o o o l l l o l o l o o l o o l

विश्वसम्भव : (३६)

द्रुतौ द्वौ नगणो दानां त्रितयञ्च लदौ लघुः ॥१६०॥
द्रुतौ लघुर्द्वं तद्वन्द्वं लघुः स्याद्विश्वसम्भवे ।

o o l l l o o o l o l o o l o o l

चन्द्र : (३७)

चन्द्रे दलौ द्रुतो लौ द्वौ दद्वयं लो दलौ दलौ ॥१६१॥

o l o l l o o l o l o l

गारुगि : (३८)

गारुगिर्गदिता तज्ज्ञैर्विरामान्ता चतुर्द्रुती ।

o ᴗ o 8

गजलीला (३९)

गजलीले विरामान्तमुक्तं लघुचतुष्टयम् ॥१६२॥

। । । f

चण्ड : (४०)

द्रुतत्रयं लघुद्वन्द्वञ्चण्डताले बभाषिरे ।

o o o l l

रति : (४१)

रत्याभिधानके ताले ह्रस्वान्ते वक्रको भवेत् ॥१६३॥

l s

यतिमध्य : (४२)

यतिमध्याभिधे ताले लौ दौ लो दत्रयं लघुः ।
द्रुतो लघुर्द्वं तोलश्च दलौ चान्ते लघुः स्मृतः ॥१६४॥

l l o o l o o o l o l o l o l l

कङ्कः (४३)

द्रुतौ द्वौ नगणः पश्चात् षट्द्रुताश्च ततो लघुः ।
द्रुतो लघू द्रुतो लश्च कङ्कताले बभाषिरे ।।१६५।।

oollloooooololl ol

युगराजकः (४४)

दलौ दलौ लघुर्दौ लो द्रुतौ लो युगराजके ।

olollloolloo l (ololloolool)

धनञ्जयः (४५)

लघुर्द्रुतद्वयन्नश्च दलौ दो लो द्रुतो लघुः ।।१६६।।
लघुद्रुतो लघुश्चान्ते क्रमात्ताले धनञ्जये ।

looll lololollol

मयूरः (४६)

चतुर्दो नो चतुर्दो लोदलौदालौ मयूरके ।।१६७।।

oooollloooololoII

मृगराजः (४७)

मृगराजाभिधे ताले लदौ नश्च द्रुतो लघू ।
चत्वारो विन्दवो लश्च क्रमादेते प्रकीर्तिताः ।।१६८।।

lollloll ooool

विकङ्कः (४८)

विकङ्काभिधके ताले लघुर्दो[1] नगणस्तथा ।
चत्वारो बिन्दवो लश्च द्रुतो लो दत्रयं लघुः ।।१६९।।

lolllooooloIoool

मकरभ्रमः (४९)

लघू द्वौ दद्वयं लश्च द्रुतषट्काल्लदौ लघुः ।
द्रुतत्रितयमन्ते च लघुः स्यान्मकरभ्रमे ।।१७०।।

lloolooooooloIoool

---

1. P. दौ (loolllooooloIoool)

अतिरूपक : (५०)

चतुर्द्री लदला दोलो दोलो दोलोऽति रूपके ।

oooololololol

चन्द्रकला (५१)

मगणश्च त्रयो दीप्ता लघुश्चन्द्रकलाभिधे ।।१७१।।

s s s ś ś ś l

रङ्गोद्योत : (५२)

मगणो लप्लुतौ रङ्गद्योतेताले प्रकीर्तिता: ।

s s s l ś

वर्णताल : (त्रिधा) (५३)

त्र्यस्रो मिश्रो द्विधा वर्णस्त्र्यस्रो लौ दौ लघुद्वयम् ।।१७२।।

lloo l l

इति त्र्यस्रवर्ण :

मिश्रो द्रुतचतुष्का: स्युर्विरामान्तास्त्रय: पृथक् ।

प्लुतो गुरुर्द्वयञ्च गुरुर्लघुस्ततो गुरु: ।।१७३।।

o o o ȣ o o o ȣ o o o ȣ ś s o o s l s l

इति मिश्रवर्ण :

चतुरस्रोऽपि दृश्यते गलौ द्रुतौ गुरुश्चेति ।

s l o o s

इति चतुरस्रवर्ण :

वीरविक्रम: (५४)

लघुर्द्रुतत्रयस्यान्ते गुरु:स्याद्वीरविक्रम: ।।१७४।।

l o o o s

सिंहताल : (५५)

सिंहताले लघुर्दश्च लघूनां त्रितयन्तत: ।

l o l l l

राजचूडामणि : (५६)

राजचूडामणौ दद्वौ नगणश्च द्रुतौ लगौ ॥१७५॥

oolllools

रङ्ग : (५७)

रङ्गश्चतुर्द्रुती गश्च

oooos

श्रीरङ्ग : (५८)

श्रीरङ्गः सगणो लपौ ।

lls lś

करुणा (५९)

गुरुणैकेन करुणातालः सद्भिः प्रकीर्तितः ॥१७६॥

s

तुरगलील : (६०)

विरामान्तद्रुतद्वयाद् द्रुतौ तुरंगलीलः स्यात् ।

o&oo

पञ्चम : (६१)

पञ्चमाभिधताले तु द्रुतस्य युग्मकम्भवेत् ॥१७७॥

o o

जगद्रञ्जकताल : (६२)

जगद्रञ्जकताले तु द्रुतौ द्वौ च लघुद्वयम् ।
द्रुतद्वन्द्वं लघुर्दश्च लघोः पञ्चद्रुती लघुः[1] ॥१७८॥

oollooloIooooool

मण्ठ : (६३)

मण्ठके जगणः प्रोक्तः ।

lsl

---

1. P. भवेत् o o l l o o l o l o o o o o

लक्ष्मीताल : (६४)

तथा लक्ष्म्याह्वये पुनः ।
दौ लो दार्धद्वयन्दोलो दौ दार्धद्वितयन्द्रुतः ॥१७९॥
दार्धञ्च दद्वयन्दार्धन्दलौ

o o l v v o l o o v v o v o o v o l

कल्याणक : (६५)

कल्याणकस्त्वयम् ।
द्रुतत्रयन्द्रुतार्धञ्च दो[1] दार्धन्दत्रयं लघुः ॥१८०॥

o o o v o v o o o l

कुम्भताल : (६६)

कुम्भताले द्रुताः पञ्च दार्धन्दः सविरामकः ।
द्रुतौ दार्धं विरामान्त[2]द्रुतो लौ द्वौ द्रुतो लघुः-[2] ॥१८१॥

o o o o o v ऽ o o v ऽ l l o l

त्रिपुट : (६७)

त्रिपुटाभिधताले च द्रुतो लद्वितयन्तथा ।

o l l

रायभयङ्कर : (६८)

रायभयङ्करे ताले षड्द्रुती दार्धकद्वयम् ॥१८२॥
द्रुतश्चार्धद्रुताः षट् च द्रुतो दार्धद्वयन्द्रुतः ।
द्रुतार्धौदावर्द्धदश्च दविरामोऽर्द्धदास्त्रयः ॥१८३॥
विरामान्तद्रुतो दार्धं चतुष्कञ्च लघुद्वयम् ।

o o o o o o v v o v v v v v v o v v o o v ऽ v v v ऽ v v v v ll

---

1. Q.R.T. दौ—o o o v o o v o o o l
2-2. QR द्रुतो लो द्वौ, T द्रुतो लो लो द्वो (?)

गजताल : (गजलीलः) (६९)

गजताले सुललितमुक्तं लघुचतुष्टयम् ॥१८४॥

| | | |

चूडामणि : (७०)

तथा चूडामणौ ताले चतुर्दी दार्द्धयुग्मकम् ।
द्रुतश्चार्द्धद्रुतौ द्वौ च दत्रयन्दार्द्धकद्वयम् ॥१८५॥
दात् षट्कार्द्धी ददार्द्धे दौ दार्द्धन्दौ दाधर्के लघुः ।

o o o o v v o v v o o o v v o v v v v v v o v o o v o o v v I

रिपुभयङ्करः (७१)

गलपा दगपाः पश्च लपौ लो लगपा गपौ ॥१८६॥
गपौ लघुश्च विज्ञेयास्ताले रिपुभयङ्करे ।

s I ś o s ś ś I ś I I s ś s ś s ś I

लघुशेखर : (७२)

लघुशेखरताले तु सविरामलघुर्भवेत् ॥१८७॥

f

रच्चा (७३)

रच्चाताले लघोर्बिन्दुः सविरामः प्रकीर्तितः ।

I 8

सिंहनन्दन : (७४)

सिंहनन्दनके ताले तपौ लो गो द्रुतद्वयम् ॥१८८॥
तपौ लपौ गुरुलौ[1] द्वौ निःशब्दं लचतुष्टयम् ।

s s I ś I s o o s s I ś s II I ४

सिंहलील : (७५)

सिंहलीलाभिधे ताले लघोरन्ते द्रुतत्रयम् ॥१८९॥

I o o o

हंसलील : (७६) (निःसारु :)

हंसलीले विरामान्तं लघुद्वन्द्वमुदाहृतम् ।
इममेवोचिरे तालं केचिन्निःसारुसंज्ञया ॥१९०॥

f f

ढेङ्किकाताल : (योजनः) (७७)

रगणो ढेङ्किका कैश्चिदेष प्रोक्तस्तु योजनः ।

s l s

शरभलील : (७८)

लौ द्वौ चतुर्द्रुती लौ द्वौ ताले शरभलीलके ॥१९१॥

l l o o o o l l

कङ्काल : (७९)

उक्तश्चतुर्धा कङ्कालः पूर्णः खण्डः समोऽसमः ।
चतुर्द्रुती गलौ पूर्णः

o o o o s l

खण्डो दौ द्वौ गुरुद्वयम् ॥१९२॥

o o s s

समो गुरू द्वौ लघ्वन्ते

s s l

विषमो लाद्गुरुद्वयम् ।

l s s

प्रतितालः (८०)

लाद्द्रुतौ प्रतितालः स्यात् ।

l o o

प्रत्यङ्ग : (८१)

प्रत्यङ्गे मगणो लघू ॥१९३॥

s s s l l

विजय : (८२)

विजये स्युः पगपलाः

ś s ś l

जय : (८३)

जये जो लो द्रुतौ प्लुतः ।

l s l l o o ś

पृथ्वीकुण्डलः (८४)

नयौ भनौ मभौ यौ च यभौ तपजगा द्रुतौ ।।१६४।।
प्लुतश्चान्ते भवेद्यत्र पृथ्वीकुण्डलसंज्ञिके ।

lll lss sll lll s sss sll lss lss lssssllssl ślslsooś

त्रिभङ्गिः (८५)

ताले त्रिभङ्गिसंज्ञे तु लघुद्वन्द्वं गुरू तथा ।।१६५।।

llss

सिंहविक्रमः (८६)

सिंहविक्रमसंज्ञे तु मलनागलपास्तथा ।

ssslśslś

अन्ये न दर्शितास्ताला ग्रन्थविस्तरभीरुणा ।।१६६।।

तद्भेदज्ञापनोपायाश्चत्वारस्तान्ब्रुवेऽधुना ।
प्रस्तारसंङ्ख्ये नष्टञ्चोद्दिष्टञ्चेत्यथ लक्षणम् ।।१६७।।

न्यस्याल्पमाद्यान्महतोऽधस्ताच्छेषं यथोपरि ।
प्रागूने वामसंस्थांस्तु[1] सम्भवे महतो लिखेत् ।।१६८।।

अल्पानसम्भवे तालपूर्त्यै भूयोऽप्ययं विधिः ।
सर्वद्रुतावधिः कार्यः प्रस्तारोऽयं लघौ गुरौ ।।१६६।।

प्लुते व्यस्ते समस्ते च न तु व्यस्ते द्रुतेऽस्ति सः ।
ननु त्वया दगलपैः प्रस्तारोऽत्र प्रदर्शितः ।।२००।।

विरामादिस्वरूपस्य प्रस्तारः किन्न लक्षितः ?
ब्रूमो विश्रान्तिरूपस्य विरामस्य भवेद्यदि ।।२०१।।

प्रस्तारादिकमेतद्वल्लयान्तं[2] तत्प्रसज्यते ।
तत्स्वीकारे त्वतिव्याप्त्या शास्त्रं व्याकुलितम्भवेत् ।।२०२।।
अतो विरामसहितप्रस्तारादिकथा वृथा ।

इति प्रस्तारः ।

---

1. P. संस्थाप्य
2. P लयोत्थं, Q लक्षणं तत्प्रयुज्यते

एकद्व्यङ्कौ क्रमान्नस्य युञ्जीतान्त्यम्पुरातनैः ।।२०३।।

द्वितीयतुर्यषष्ठाङ्कैरभावे तुर्यषष्ठयोः ।
तृतीयपञ्चमाङ्काभ्यां क्रमात्तं योगमग्रतः ।।२०४।।

लिखेद्दक्षिणसंस्थैवमङ्कश्रेणी विधीयते ।
सा चाङ्कैरिष्टतालस्थद्रुतसङ्ख्यैः समाप्यते ।।२०५।।

द्रुतो लघुः सार्द्धमात्रो गुरुः सार्द्धद्विमात्रिकः ।
प्लुतः सार्द्ध त्रिमात्रश्चेत्येकैकद्रुतवर्धितैः ।।२०६।।

तालभेदाः क्रमादङ्कैः सङ्ख्यायन्ते स्थितैरिह ।
यदङ्कयोगादन्त्योऽङ्को लब्धस्तैरन्ततः क्रमात्[1] ।।२०७।।

भेदा द्रुतान्तलघ्वन्तगुर्वन्ताश्च प्लुतान्तकाः ।
सङ्ख्यायन्त इति प्रोक्ताः संख्या निःशङ्कसूरिणा ।।२०८।।

इति सङ्ख्या[2] ।

अत्रैतावतिथो भेदः किं रूप इति पृच्छति ।
यत्र तन्नष्टमाख्यातन्तस्योत्तरमिहोच्यते ।।२०९।।

भेदानां यावतां मध्ये नष्टप्रश्नः कृतो भवेत् ।
तावत्सङ्ख्याङ्कपर्यन्तां लिखेत्सङ्ख्याङ्कसन्ततिम् ।।२१०।।

अन्त्याङ्के तत्र नष्टाङ्कं पातयेदथ शेषतः ।
पातयेत्पूर्वपूर्वाङ्कं तत्र त्वपतिताद्द्रुतः ।।२११।।

पूर्वश्चेत्पतितो न स्याल्लघुस्तु पतिताद्भवेत् ।
उत्तरेणाकृतार्थेन सहितात्तदसम्भवे ।।२१२।।

---

1. सं.र. 5/323

2 W.

o l ol s os ś oś lś olś s ś sśś lsś olsś
(oss) (śś) (ośś).
1 2 3 6 10 19 33 60 106 191 390 610 1080 इत्यधिकः पाठः
(340)

अकृतार्थेन पूर्वेण ान्तरे पतिते पृथक् ।
लघुर्निरन्तरे त्वस्मिँल्लघुरेव गुरुर्भवेत् ।।२१३।।

गुरुहेतोस्तृतीये तु ानिने गः प्लुती भवेत् ।

अङ्काभावे द्रुता ग्राह्यास्तालपूरणहेतवः ।।२१४।।
इति नष्टस्य विज्ञेयमुत्तरं रूपनिर्णयात् ।

इति नष्टम् ।

ईदृग्रूपोऽत्र कतिधा भेदः प्रश्न इतीदृशः[1] ।।२१५।।

उद्दिष्टन्तत्र सङ्ख्याङ्कसन्ततिं नष्टवल्लिखेत् ।
यैरङ्कैः पतितैर्नष्टे लभ्यन्ते यें द्रुतादयः ।।२१६।।

[2]तानेवाङ्काल्लँभन्ते ते भेदमुद्दिष्टमाश्रिताः-[2] ।
[3]यद्वा षट्प्लुतहेत्वङ्कमध्येऽन्त्यात्प्राचिसप्तमे ।।२१७।।

तदभावे तु षष्ठाङ्के पातितेऽन्त्याङ्कमध्यतः ।
यः शेषः स प्लुताल्लभ्यो लब्धहीनान्त्यशेषतः ।।२१८।।
ज्ञानम्पूरणसङ्ख्याया उद्दिष्टोत्तरमिष्यते-[3]

इत्युद्दिष्टम् ।

[4]तालव्यत्ययप्रस्तारेऽधोऽधो दलगपान्क्रमात् ।।२१९।।
न्यस्येद्वामे तदूर्ध्वस्थान्दक्षिणे द्रुतपूरणम् ।
किन्तु सव्यतं एकैकन्त्यक्त्वा प्रस्तारयेत्क्रमात्-[4] ।।२२०।।

इति विपरीतप्रस्तारः ।

---

1. इतीरितः

2-2. L. पाठोऽयं नोपलभ्यते

3-3. L इमे श्लोकाः नोपलभ्यते, तेषां स्थाने तत्र 'अङ्काः स्युःत्रगिष्टा ये तेभ्य उद्दिष्ट साधनम् । इति पाठः' । P पुस्तके (1)-(1) पाठः पठितः ।

4-4. पाठोऽयं P ग्रन्थे नोपलभ्यते ।

[1]नष्टोद्दिष्टङ्कथं ज्ञेयम्प्रस्तारेऽत्र विपर्यये ।
प्रश्नाङ्कैरेव कार्यं हि नष्टे चैकम्परित्यजेत् ॥२२१॥
उद्दिष्टे चैकमादाय शेषकार्यन्तु पूर्ववत् ।

इति विपरीतनष्टोद्दिष्टे

द्रुतादिकान्तप्रस्तारं हारखण्डचतुष्टये ॥२२२॥

तत्तत्प्रधानकं रूपं कृत्वा तु प्राक् निरर्थवत् ।
तत्त[1]त्सङ्ख्यान्ततः पश्चान्नष्टोद्दिष्टे तु पूर्ववत् ॥२२३॥

इति द्रुतहारनष्टोद्दिष्टे ।

नष्टोद्दिष्टं कथञ्चात्र मध्यरूपोपरिस्थिते ।
निश्चित्य मध्यरुपाङ्कं तत्रैकाङ्कम्परित्यजेत् ॥२२४॥

शेषम्प्रश्नाङ्कमादायोपरिनष्टन्तु पूर्ववत् ।
उद्दिष्टे[3] लब्धकाङ्केषु[4] मध्याङ्कन्तत्र पातयेत् ॥२२५॥
शेषमेकं समादाय शेषकार्यन्तु पूर्ववत् ।

इति मध्यरूपोपरिस्थितनष्टोद्दिष्टे ॥

नष्टोद्दिष्टप्रकारं हि मध्यरूपादधः कथम् ? ॥२२६॥

उक्तमध्याङ्कके चैकं युक्त्यान्यत्पूर्ववत्स्मृतम् ।
उद्दिष्टे मध्यमाङ्केषु लब्ध्वा (ब्धा) ङ्कान् सम्परित्यजेत् ॥२२७॥

शिष्टमध्याङ्कतश्चैकमादायोद्दिष्टमीरितम् ।

इति मध्यरूपादधःस्थितनष्टोद्दिष्टे ।

1-1. इमे श्लोकाः P ग्रन्थे नोपलभ्यते
2. W ततः
3. Q उत्तिष्ठे
4. L लघ्वङ्काकेषु (?)

[1]-आदौ रूपमथैकैकमङ्कसङ्ख्याङ्कसन्ततेः ॥२२८॥

क्रमादधोऽधो विन्यस्येदन्त्यादींश्चतुरस्तथा-[1] ।
स्वपङ्क्तिस्थाँल्लिखेदङ्कानग्रसङ्ख्याङ्कवद्युतान्[2] ॥२२९॥

[3]-किन्तु प्रतिनिधिर्नात्र विद्यते तुर्यषष्ठयोः-[3] ।
इष्टतालद्रुतमितेष्वङ्केषु लिखितेष्विति ॥२३०॥

[4]-क्रमादन्त्योपान्त्यतुर्यषष्ठैर्यत्र द्रुतादयः ।
ज्ञायन्ते[5] सर्वभेदस्थाः पातालः सोभिधीयते-[4] ॥२३१॥

इति पातालः ।

सङ्ख्योपान्त्यम्पातयित्वा पातालान्त्याङ्कतः क्रमात् ।
तच्छिष्टाङ्कश्च पातालोपान्त्याद्यः क्रमशो लिखेत् ॥२३२॥
तदङ्कात्सर्वपातालमादिशेद्विठ्ठलोदितम् ।

इति सर्वपातालः ।

[5]-पङ्क्तिं कृत्वेष्टतालस्थद्रुतसंमितकोष्ठिकाम् ॥२३३॥

तिरश्चीं तत्परामूनां कोष्ठेनाथ ततः पराः ।
द्विद्विकोष्ठोनिताः स्वस्वपूर्वतोऽथाङ्कयोजना ॥२३४॥

द्वौ द्वौ तासामाद्यकोष्ठौ स्यातामेकाङ्कसंयुतौ ।
अधस्तन्यास्तृतीयादौ विषमे कोष्ठके लिखेत् ॥२३५॥

अन्त्याद्यङ्कचतुष्कस्य योगं सङ्ख्याङ्कसंघवत् ।
समे त्वन्त्यं विनैतेषां योगन्यसाथ पङ्क्तिषु ॥२३६॥

1-1. L. सङ्ख्याङ्कसन्ततेश्चाध आदावेकाङ्ककं न्यसेत् ।
अन्त्योपरिस्थसङ्ख्याङ्कानन्त्यादींश्चतुरस्तथा ॥

2. P. संयुतान्

3-3. L तुर्यषष्ठप्रतिनिधिर्नैवात्रेत्यङ्कयोगतः ।

4-4 P. अन्त्योपान्त्यतुर्यषष्ठमन्त्यादूर्ध्वं स्थितन्तथा ।
पश्चाङ्कयोगादन्त्योऽङ्को भवेत्पातालसञ्ज्ञकः ।:

5. W. मीयन्ते

परासु शेषकोष्ठेषु चतुर्योगोऽयमिष्यते ।
नास्ति प्रतिनिधिस्त्वासामङ्कयोस्तुर्यषष्ठयोः ॥२३७॥

तासु स्वभावतो यास्तु निष्पन्ना ऊर्ध्वपङ्क्तयः ।
तन्मध्ये तु समा कोष्ठेऽन्त्यस्थानेऽन्त्यादधस्तनः ॥२३८॥

अङ्कः कार्योऽथ तैरङ्कैर्भेदसङ्ख्याभिधीयते ।
विषमायामूर्ध्वपङ्क्तौ स्थितैरङ्कैरधः क्रमात् ॥२३९॥

एकद्रुताद्या विषमत्र्यादिसङ्ख्या द्रुता भिदाः ।
सर्वद्रुतान्ता मीयन्ते समपङ्क्तिस्थितैः पुनः ॥२४०॥

द्रुतहीनादयो द्व्यादिसमसङ्ख्या द्रुता भिदाः ।
सर्वद्रुतान्ता ज्ञायन्ते द्रुतमेरुरयं मतः ॥२४१॥
ऊर्ध्वपङ्क्तिस्थसर्वाङ्कयोगात् सङ्ख्यापि गम्यते-[1] ।

इति द्रुतमेरुः ।

[2]-लघुमेरौ कोष्ठपङ्क्तीः प्राग्वन्न्यस्येत्तदादिमः ॥२४२॥

एकैककोष्ठ एकाङ्कयुक्तोऽधः पङ्क्तिकेषु तु ।
शेषकोष्ठेष्वन्त्यतुर्यषष्ठयोगं निवेशयेत् ॥२४३॥

परासां शेषकोष्ठेषूपान्त्याधस्तनसंयुतम् ।
त्रियोगमेवमादध्यादत्र च द्रुतमेरुवत् ॥२४४॥

सदसत्त्वे प्रतिनिधेः कोष्ठाङ्कैरूर्ध्वपङ्क्तिगैः ।
लघुहीनादुपक्रम्यैकाद्येकोत्तरवृद्धलाः ॥२४५॥

सर्वलान्ताः क्रमाज्ज्ञेयाः सङ्ख्या सर्वाङ्कसङ्गतेः[2] ।

इति लघुमेरुः ।

1-1. इमे श्लोकाः P पुस्तकं विहाय सर्वपुस्तकेषु नोपलभ्यन्ते

2-2. इमे श्लोकाः P पुस्तकं विहाय सर्वपुस्तकेषु नोपलभ्यन्ते । किन्तु गुरुमेरुः, प्लुतमेरुः संयोगमेरुः, खण्डप्रस्तारः, द्रुतमेरुनष्टम्, द्रुतमेरुबंधः पङ्क्तिसमकोष्ठनष्टम्, द्रुतमेरुबंधः पङ्क्तिसमकोष्ठोद्दिष्टम् |आद्यपंक्तिविषमकोष्ठनष्टमित्यादयस्तत्र नोपलभ्यन्ते ।

द्रुतलघुगुरुत्रिमात्रामेरुकसंयोगमेरवो व्यर्थाः ।
इति मत्वाऽत्र न लिखिताः पर्वतखननाच्च मूषकप्राप्तिः ॥२४६॥

तालसाधनानि

षोढा तु साधनान्यत्र क्रियामार्गग्रहस्तथा ।
परिवृत्तो लयश्चैव यतिश्चेत्यथ लक्षणम् ॥२४७॥

क्रिया (मार्गतालानां क्रिया)

तत्र क्रिया द्विधा प्रोक्ता निःशब्दा शब्दसंयुता ।
निःशब्दा तु चतुर्धोक्ताऽऽवापो निष्क्रामकस्तथा ॥२४८॥

विक्षेपश्च प्रवेशश्चेत्यशब्दा तूच्यते कला ।
क्रमादाऽऽवापनिष्क्रामौ कनिष्ठाद्यङ्गुलिक्रमात् ॥२४९॥

हृदः स्वपार्श्वे निर्यातः स्वपार्श्वाद् हृतमागतः ।
अग्राद्वक्षः समायातो वक्षसोऽग्रे विनिर्गतः ॥२५०॥

विक्षेपश्च प्रवेशोऽपि तर्जन्यादङ्गुलिक्रमात् ।
सशब्दाऽपि ध्रुवः शम्या तालकः सन्निपातकः ॥२५१॥

ध्रुवो हस्तस्य पातः स्याच्छोटिका शब्दपूर्वकः ।
शम्या दक्षिणहस्तस्य तालो वामकरस्य तु ॥२५२॥
उभयोः सन्निपातः स्यात्तासां मार्गवशान्मितिः ।

इति क्रियाः ।

मार्गाः स्युस्तत्र चत्वारो ध्रुवश्चित्रश्च वार्त्तिकः ॥२५३॥

दक्षिणश्चेति तत्र स्याद् ध्रुवके मात्रिका कला ।
शेषेषु द्वे चतस्रोऽष्टौ क्रमान्मात्राः कलां भवेत् ॥२५४॥

ध्रुवका सर्पिणी कृष्णा पद्मिनी च विसर्जिता ।
विक्षिप्ताख्या पताका च मात्रा स्यात्पतिताष्टमी ॥२५५॥

सशब्दाऽत्र ध्रुवा ज्ञेया सर्पिणी वामगामिनी ।
कृष्णा दक्षिणतो याता पद्मिनी स्यादधोगता ॥२५६॥

विसर्जिता बहिर्याता विक्षिप्ता कुञ्चनात्मिका ।
पताका तूर्ध्वगमनात् पतिता करपातनात् ।।२५७।।

ध्रुवपाते प्रयोज्यास्ता नावापादौ कदाचन ।
ध्रुवे ध्रुवकला योज्या चित्रे त्वाद्यन्तिमे कले ।।२५८।।

वार्तिके त्वादिरन्त्ये द्वे क्रमादष्टौ च दक्षिणे ।

मात्रा (मार्गतालविषये)

पञ्चलघ्वक्षरोच्चारमिता मात्रेह कथ्यते ।।२५९।।

अनया मात्रयाऽत्र स्याल्लघुगुर्वादिकल्पना ।
लयभेदा क्षिप्रमध्यचिरभावैरनेकधा ।।२६०।।

इति मार्गः ।

तालद्रुतादिग्रहणमात्रं स्यात् क्रियया ग्रहः ।
समश्च विषमश्चेति स द्विधा परिकीर्तितः ।।२६१।।

गीतादिसमकालस्थो घातो योऽसौ समग्रहः ।
विषमो द्विप्रकारः स्यादतीतोऽनागतस्तथा ।।२६२।।

गीतेऽतीते त्वतीतः स्याद् घातातीते त्वनागतः ।
लयाः क्रमात् समादौ स्युर्मध्यद्रुतविलम्बिताः ।।२६१।।

इति ग्रहः ।

आवृत्तिर्या कल्पना तत्परिवर्त्तनमिष्यते ।

इति परिवृत्त : (परिवर्तनम्) ।

क्रियानन्तरविश्रान्तिर्लयः स त्रिविधो मतः ।।२६४।।

द्रुतो मध्यो विलम्बश्च द्रुतः शीघ्रतमो मतः ।
द्विगुणद्विगुणौ ज्ञेयौ तस्मान्मध्यविलम्बितौ ।।२६५।।

द्रुतः लघ्वादिस्वस्वार्धकालः शीघ्रतमः स्मृतः (?)[1]

1. अस्पष्टोऽयं श्लोकार्धः ।

इति लयः ।

लयप्रवृत्तिनियमो यतिरित्यभिधीयते ।।२६६।।
तालैकावृत्तितः किन्तु यतिरेका भवेद्ध्रुवम् ।
समा खर्जूरिका स्रोतोगता गोपुच्छिका ततः ।।२६७।।
पिपीलिका मृदङ्गेति सा प्रोक्ता षड्विधा बुधैः ।
आदिमध्यावसानेषु लयैकत्वे समा भवेत् ।।२६८।।
बह्वभ्यस्तौ लयौ यौ कौ तालैकावृत्तितो यदि ।
तदा खर्जूरिका प्रोक्ता लक्ष्यलक्षणकोविदैः ।।२६९।।
आदौ स्थूललयेऽन्यत्र सूक्ष्मे स्रोतोगतोदिता ।
स्रोतोगता विपर्यासात् गोपुच्छा प्रोच्यते बुधैः ।।२७०।।
लये सूक्ष्मेऽन्तरान्यत्र स्थूले प्रोक्ता पिपीलिका ।
पिपीलिकाविपर्यासान्मृदङ्गा यतिरिष्यते ।।२७१।।
समा तु त्रिविधा तत्र द्रुतमध्यादिभेदतः ।
खर्जूरिकायामेकैव लयावृत्तेरभेदतः ।।२७२।।
अवशिष्टाश्चतुर्धा स्युः प्रत्येकं यतयोऽखिलाः[1] ।
एतास्तु मिलिताः सर्वाः विंशतिश्च भवन्ति हि ।।२७३।।

इति यतिभेदाः ।

लक्ष्यलक्ष्मविरोधात्मग्राहैर्योऽत्यन्तदुस्तरः ।
तालकाब्धिर्निर्भयन्तं[2] जनास्तरन्तु विठ्ठलात् ।।२७४।।

इति श्रीकर्णाट[3]-जातीयपण्डरीकविठ्ठलविरचिते
नर्तन[4]-निर्णये तालधत्तृप्रकरणं प्रथमम् ।।

1, L वृत्तयो
2. L तालर्वाधं निर्भयं (?) Q.R. तालवाब्धिनिर्भयं; V. W. X. तालवार्द्धिनिर्भयं ।
3. QR कर्णाटक ।
4. QR नृत्य ।

प्रकरणं द्वितीयम्

(मृदङ्गिप्र ारणम्)

ध्वनिमेलविदा पाटतालादिगुणवेदिना ।
मृदङ्गो वाद्यते येन स मृदङ्गीति गीयते ॥१॥

वादिको मुखरी चेति स द्विधा गदितो बुधैः ।
वादिको वादकर्ता स्याद् वादः[1] पक्षपरिग्रहः ॥२॥

स्वपक्षसाधनन्तद्वत् परपक्षस्य दूषणम् ।
करोति युक्तितः शास्त्रात्प्रहेल्यादिकभेदतः ॥३॥

सरक्तिकोमलध्वानैरबोहणकपाटजैः ।
विविधैर्वाद्यभेदैश्च जेता स्यात्प्रतिवादिनाम् ॥४॥

केवलश्राव्यकत्त्वात्तञ्जनाष्ठवणकञ्जगुः ।

मुखरी

कर्ता वाद्यप्रबन्धानान्नृत्तशिक्षाविशारदः[2] ॥५॥

गीतवादननिष्णातः[3] (सुरेखोन्तर्मुखश्च) यः ।
अर्द्धाङ्गमिव नर्तक्या वादयेद्रङ्गभूगतः ॥६॥

वादकैः प्रेक्षितमुखो वादनार्थे मुखर्यसौ ।
भारिकः कथितः सद्भिरवोहणकवादनात् ॥७॥
वादनाद्गीतमात्रेण गीतानुग इति स्मृतः ।

इति मुखरी ।

मृदङ्गिगुणदोषाश्च तस्य हस्तगुणास्ततः ॥८॥

---

1. L वाद्ये
2. Q & R विचक्षणः
3. V R & P नि.स्वानः

मृदङ्गलक्षणं हस्तपाटभेदास्ततः परम् ।
आरम्भश्चालिभेदाश्च व्याप्तिर्नेमाभिधस्ततः ॥९॥

नेमचालिर्व्याप्तिबन्धो मोहरश्च मलाहरः ।
अर्द्दिको मुक्तकश्चाथ मृदङ्गिस्थानकानि च ॥१०॥

मृदङ्गिवादनक्रमं क्रमाल्लक्षणमुच्यते ।

'मार्दङ्गिकगुणदोषा :

हस्तपाटप्रहारज्ञो गीतवादनकोविदः ॥११॥

यतितालल्याभिज्ञः पाटज्ञः पञ्चसञ्चवित् ।
दशहस्तगुणोपेतः पात्राऽभिप्रेतवादकः ॥१२॥

आतोद्यध्वनितत्त्वज्ञः समादिग्रहवेदकः[1] ।
गीतवादननृत्तस्थच्छिद्रच्छादनपण्डितः ॥१३॥

ग्रहमोक्षप्रदेशज्ञो गीतनृत्तप्रमाणवित् ।
वाद्ये समप्रभेदज्ञो[2] रूपरेखान्वितस्तथा ॥१४॥

उद्घट्टनपटुः सर्ववाद्यभेदविवेचकः ।
नादवृद्धिक्षयापत्तिकोविदः प्रतिभापटुः ॥१५॥

गुणाः मार्दङ्गिकस्यैते दोषः स्यात्तद्विपर्ययः ।
अतालज्ञमरक्तिज्ञमशास्त्रज्ञञ्च वादकम् ॥१६॥

परित्यजेयुर्विद्वांस[3] केवलञ्चर्मघातकम् ।

इति मार्दङ्गिकगुणाः (गुणदोषाः) ।

अथ पञ्चसञ्चलक्षणम्

स्कन्धकूर्परयोस्तद्वदङ्गुष्ठमणिबन्धयोः ॥१७॥

---

1. Q & R वेदिता
2. स.र. समस्तभेदज्ञो 6/1218
3. Q&R परित्यजेरन् विद्वांसः

वामस्य चरणस्यापि कम्पः सञ्चोऽभिधीयते ।
श्रेष्ठो मार्दङ्गिकः सञ्चादङ्गुष्ठमणिबन्धयोः ॥१८॥

सञ्चाभ्यां मणिबन्धोत्थकूर्पराभ्यान्तु मध्यमः ।
स्कन्धकूर्परसञ्चात्तु नीचो मार्दङ्गिक स्मृतः ॥१९॥

वामाङ्घ्रि सञ्चतः श्रेष्ठः सदा मार्दङ्गिको भवेत् ।
एतदुक्तविपर्यासाद्वरो हौडुक्किको मतः ॥२०॥

इति पञ्चसञ्चलक्षणम् ।

अथ मार्दङ्गिकहस्तगुणा :

वाञ्छानुगौ दृढौ व्यक्तौ स्निग्धौ दृढनखौ लघू ।
विधेयाङ्गुलिसञ्चारौ स्वेदहीनौ जितश्रमौ ॥२१॥

युक्तप्रहारौ च करौ प्रोक्तौ दशविधाविति[1] ।

इति मार्दङ्गिकहस्तगुणा : ।

मृदङ्गलक्षणम्

अनीरतीरजातस्य रक्तचन्दनकस्य च ॥२२॥

खदिरस्य शिरीषस्य बीजवृक्षस्य वा पुनः ।
ग्रन्थिव्रणविहीनस्य सुपक्वस्य समस्य च ॥२३॥

मृदङ्गो घट्यते लक्ष्यवेदिना शिल्पिना यथा ।
हरीतक्याकृतिः सम्यक् सुदृढञ्च सचिक्कणम् ॥२४॥

चतुस्ताल[2]स्त्वसौ दैर्घ्ये पिण्डे त्वङ्गुलसम्मितः ।
षष्ठाङ्गुष्ठमितो[3] मध्यो वेष्टनात्कुम्भदेशतः ॥२५॥

---

1. Q&R दशगुणाविति–
2. 'अङ्गुष्ठमध्यमाङ्गुल्यौ यद्वस्तस्य प्रसार्यते ।
तदग्रयोरन्तराले तालमाहुर्मनीषिणः ॥'
(वेदकृतसङ्गीतमकरन्दे–श्लो. 199)
3. L षष्ठ्यङ्गुष्टमितो, P. षष्टाङ्गुलमितो V. षष्टाङ्गुलिमिंतो ।

एकादशाङ्गुलमितं कर्तव्यन्दक्षिणम्मुखम् ।
वदनं[1] वामतः किन्तु द्वादशाङ्गुलसम्मितम् ॥२६॥

छागस्यारोगिणः कृत्वा पारीर्जाठरचर्मणः ।
अतिस्वच्छतरारोममुण्डिता वर्त्तुलाश्च षट् ॥२७॥

निक्षिप्य पारिकास्ता [श्च] किञ्चिदुष्णजले पुनः ।
कराभ्याम्मर्दयेत्तञ्च[2] कोमलं मलवर्जितम् ॥२८॥

तिस्रतिस्रपारिकाश्च प्रत्येकं वदने न्यसेत् ।
तत्रान्तर्बाह्यदेशस्थपार्योरुभयतो मुखे ॥२९॥

लक्ष्यज्ञः छेदयेत्सम्यक् मध्यङ्कमलपक्षवत्[3] ।
तत्तन्मध्यगते पायौ सव्या सूक्ष्मदला भवेत् ॥३०॥

सदृढो (ढा)-प्यपरा सम्यक् छादयेद्वदनद्वयम् ।
डम्बराभिधसूत्रेण बध्नीयात्तु मिथो दृढम् ॥३१॥

षट्त्रिंशच्च यथा रन्ध्राण्यङ्गुलान्तरितानि च ।
मुखयोः पार्श्वतः कुर्याद्वर्तुलाकारतः पुनः ॥३२॥

तत्र द्वे महिषीचर्मकशे मल्लशराभिधे ।
ते प्रोत्य द्विगुणीकृत्य वेणीवन्मेलयेद्दृढम् ॥३३॥

यावदष्टादशगृहं[4] प्रत्येकं वदनद्वये ।
अथात्र माहिषीचर्मकशान्दीर्घतरान्दृढाम्[5] ॥३४॥

एकाङ्गुलदलां सम्यक् समीकृत्य च सर्वतः ।
घृतेन लेपनङ्कृत्वा शोषयेद्दिनमेकतः[6] ॥३५॥

---

1. QR वादनं
2. L तज्ज्ञः
3. Q&R पत्रवत्
4. Q&R० गृहे
5. V, Q&R दीर्घतनां
6. L शोधये०

निधाय तत्कशां क्षीरे मर्दयेच्च दिनत्रयम् ।
त्रिकालन्दध्नि तद्वत्तु ततस्तण्डुलपिष्टतः[1] ।।३६।।

दध्ना संलेप्य संशोष्य यन्त्रे च समता[2] नयेत् ।
तथा प्रतिगृहम्प्रोत्य[3] बद्धव्यो मर्दलो दृढम् ।।३७।।

शोषयित्वोत्तार्य ततः परिधीः पारिकाश्च[4] ताः ।
अन्तर्बाह्याश्रिताश्छित्वा[5] चन्द्रवद्वर्तुला[6] यथा ।।३८।।

ततो मृदङ्गमुखयोः पुनर्बद्ध्वा तु पूर्ववत् ।
दक्षिणं वदनं लिम्पेद्बोहणायसकिट्टतः[7] ।।३९।।

भूतिमिश्रेण भक्तेन तथा गोधूमपिष्टतः ।
पिण्डिकां पूरिकाकारां[8] वामवक्त्रे निवेशयेत् ।।४०।।

वक्त्रयोः प्रान्तदेशे तु कृत्वा वलययुग्मकम् ।
बद्ध्वानुबन्धनन्तत्र वस्त्रजम्पट्टजञ्च वा ।।४१।।
मृदङ्गचतुरः कट्यास्तटे न्यस्याऽथ वादयेत् ।

मार्जना :

मायूरी चार्द्धमायूरी तथा कार्मारवीति च ।।४२।।

तिस्रश्च श्रुतिसंज्ञाः स्युर्मृदङ्गे स्वररूपतः ।
वामे पुटेऽथ गान्धारः षड्जो दक्षिणतः पुटे ।।४३।।

ऊर्ध्वाङ्गे मध्यमो यत्र मायूर्यां स्वरसङ्गतिः ।
यत्र वामे पुटे षड्ज ऋषभो दक्षिणे पुटे ।।४४।।

---

1. L पिष्टताः
2. Q&R समतां
3. L पोत्य
4. Q&R परिकाश्च
5. L श्रित्वा, V स्थित्वा
6. P. वर्त्तुलं
7. भूतिमिश्रस्यौदनस्य बोहणमिति संज्ञा । भूतिः काष्टभस्मः । आयसकिट्टः मण्डूरः
8. P ०कारां

धैवतश्चोर्द्धवगः कार्यस्त्वर्द्धमायूरिकाश्रयः ।
ऋषभो मर्दले वामे षड्जो दक्षिणतः पुटे ।।४५।।

पञ्चमश्चोर्द्ध्वदेशे च कार्माख्यां स्वरा इति ।
एवं जलधरध्वानगम्भीरो भवति ध्वनिः ।।४६।।

निगदन्ति मृदङ्गन्तन्मर्दलम्मुरजन्तथा ।
पुष्कर‑ नयश्चान्ये जनाः पक्षावजञ्जगुः ।।४७।।

इति मृदङ्गलक्षणम् ।

उक्त पूर्वा ये पाटादिभेदास्त्वत्राऽपि मर्दले ।
भवन्ति किन्तु पाटानां तेषां विविधगुम्फनात् ।।४८।।

हस्तोद्भवाः पाटभेदाः हस्तपाटाः प्रकीर्तिताः ।
ते चानन्त्यान्न शक्यन्ते प्रत्येकं वेदितुं जनैः ।।४६।।

प्रदर्शनार्थमेतेषु कति भेदान् वदाम्यहम् ।
समग्रहश्च विषमः समपाणिश्च कुञ्चितः ।।५०।।

पाणिहस्तो भ्रमरकः पाण्यन्तरविघातकः ।
विषमपाणिर्विभ्रमश्च सम्भ्रान्तोत्फुल्लको ततः ।।५१।।

कोणाहतः पार्श्वपाणिः खलको गुरुगुञ्जितः ।
अर्द्धार्द्धपाणिरर्द्धादिपाणिरुल्लोलबिन्दुकौ ।।५२।।

ऊर्ध्वपाणिः पृष्ठपाणिरन्त पार्श्वादिघातकौ ।
कर्त्तरीसमकर्त्तर्यौ ततो विषमकर्त्तरो ।।५३।।

खण्डादिकर्त्तर्यर्द्धादिकर्तरी नागबन्धकः ।
स्वस्तिकश्चेति त्रिंशच्चोद्दिष्टास्ते त्वथ लक्षणम् ।।५४।।

समग्रह : (i)

समं करतलाभ्यान्तु समघातात्समग्रहः ।

विषम : (ii)

हस्तवैषम्यसञ्जातो विषमः सम्मतः सताम् ।।५५।।

समपाणि :

अङ्गुष्ठाङ्गुलिसंघातैर्हस्तयोर्युगपद्यदा ।
पीड्यते च[1] पुटद्वन्द्वं समपाणिस्तदा भवेत् ।।५६।।

कुञ्चित :

मुकुलस्याग्रघातेन कुञ्चितः कथितो बुधैः ।

पाणिहस्त :

समपाणिः कपित्थस्याकृतित्वे[2] पाणिहस्तकः ।।५७।।

भ्रमर :

भ्रमरो हस्तपाटः स्यात् समस्ताङ्गुलिताडनात् ।

पाण्यन्तरविघातक :

यस्तु दक्षिणहस्तस्य तर्जन्यङ्गुष्ठघाततः ।।५८।।

क्रमव्युत्क्रमघातात्तु वामहस्तेन रेफवत् ।
जायते मुनिना प्रोक्तः पाण्यन्तरविघातकः ।।५९।।

विषमपाणि :

व्यत्ययाद् व्यावृतौ हस्तौ साङ्गुष्ठाङ्गुलिभिः क्रमात् ।
यस्मिन् विषमपाणिं तम्ब्रूते पण्डरिविठ्ठलः ।।६०।।

विभ्रम :

चलनम्मणिवन्धस्य पताकस्य च कम्पने ।
पादकम्पो भवेद् यर्हि स पाटो विभ्रमो भवेत् ।।६१।।

सम्भ्रान्त :

सर्वाङ्गुल्यग्रघातश्च सर्वाङ्गुलिविवर्तनम् ।
यदा निष्पद्यते सोऽत्र सम्भ्रान्तः कथितस्तदा ।।६२।।

---

1. 'पीडयेतां' इति सं.र. 6/865
2. L कपित्थस्यावृत्तित्वे Q कपित्थः स्यावृत्तित्वा R कपित्थस्याद्वृत्तित्वे,

उत्फुल्ल :

उत्फुल्लो नखराघातादलपद्मस्य जायते ।

कोणाहत :

कनिष्ठाङ्गुष्ठसंयोगाच्छेषाङ्गुलिविवर्तनात् ॥६३॥
कोणाहतो हस्तपाटः कथितो भरतादिभिः ।

पार्श्वपाणि :

वादनान्नखराग्रेण पार्श्वपाणिरुदाहृतः ॥६४॥

खलक :

यदा प्रसारिताङ्गुष्ठः शुकतुण्डेन हन्यते ।
विरलाङ्गुलिभिर्वाद्यङ्क्रमेण खलकस्तदा ॥६५॥

गुरुगुञ्जित :

अङ्गुष्ठानामिकाभ्यस्तचलनाद्[1] दक्षिणे पुटे ।
उच्छ्वासाद्वामपाणेश्च जायते गुरुगुञ्जितः ॥६६॥

अर्द्धार्द्धपाणि :

अर्द्धार्द्धपाणिरर्द्धाभ्याङ्करयोस्ताडनाद्भवेत् ।

अर्द्धपाणि :

अर्द्धपाणिर्भवेदेककराग्रकृतवादनात्[2] ॥६७॥

उल्लोलहस्तपाट :

लोलो व्यवहिताङ्गुष्ठो दक्षिणो यस्य साधकः ।
वामश्चोञ्छलितो हस्तउल्लोलन्तम्प्रचक्षते ॥६८॥

बिन्दु :

अवष्टभ्य पुटं पृष्ठभागतस्तर्जनीहते ।
क्रमेण सर्वतो वाऽपि बिन्दुरुत्पद्यते तदा ॥६९॥

---

1. L वलनात्
2. P ताडनात्, Q&R हतताडनात्

ऊर्ध्वपाणिक :

पताकमध्यतो घाताद्विरामादूर्ध्वपाणिकः ।

पृष्ठपाणि :

पताकपृष्ठघाताच्च पृष्ठपाणिरुदाहृतः ॥७०॥

अन्तर्घात :

अरालतर्जनीघातादन्तर्घात इति स्मृतः ।

पार्श्वघात :

अर्द्धचन्द्रा[1]ङ्गुष्ठघातात् पार्श्वघात इतीरितः ॥७१॥

कर्त्तरी

प्रचालनाद्वामहस्ताऽलपल्लवस्य[2] कर्त्तरी ।

समकर्त्तरी

कर्त्तरीभ्यां समं घातात् कराभ्यां समकर्त्तरी ॥७२॥

विषमकर्त्तरी

क्रमेण ताडनाद्द्वाभ्याम्भवेद्विषमकर्त्तरी ।

खण्डकर्त्तरी

घाताद् दक्षिणहस्तेन विरलाङ्गुलिना ततः ॥७३॥
अङ्गुष्ठघातैर्वामेन पीडनात् खण्डकर्त्तरी ।

अर्धकर्त्तरी

तर्जनीमध्यमानामा विरलाः प्रहरन्ति चेत् ॥७४॥
अनामादिक्रमेणैव गोमुखस्यार्द्धकर्त्तरी ।

नागबन्ध :

नागबन्धो विपर्यासात् पुटयोः करघाततः ॥७५॥

---

1. L चिन्हा

2. Q दत्तपद्मस्य

स्वस्तिक :

प्रत्येकन्तु पुटद्वन्द्वे कराभ्यां स्वस्तिको भवेत्[1] ।
कथिता बालबोधार्थं कियन्तो हस्तपाटकाः ॥७६॥
अन्येऽपि चतुरैरुह्या लोकवृत्तानुसारतः ।

इति हस्तपाटा : ।

थकाराद्यन्तकूटादि पाटैः कोमलरञ्जकैः ॥७७॥
बद्धः केचन (केनचित्) तालेन त्वादावारम्भको भवेत् ।

इत्यारम्भ : ।

चालिभेदा :

सवर्णव्याप्तिकूटादिपाटैर्बहुविदा रकैः ॥७८॥
वर्णसंवादितस्यान्तै[2]-वैचित्र्यं वादनं क्रमैः ।
भूरिभिश्चरणैर्बद्धाः गतयश्चालि उच्यते ॥७९॥
थोमान्ताद् भवनचालिः कर्त्तर्याधिक्यतस्तथा ।
कर्त्तरीचालिका प्रोक्ता खलकाधिक्यतः पुनः ॥८०॥
बोहुर्चालि[3]-रिति प्रोक्ता उल्लोलैर्बिन्दुभिस्तथा ।
दिगिदिगितकतकैर्भेदैः[4] स्यादनुचालिका ॥८१॥
केचित्तु चालिसङ्ख्याया नियमन्नऽचचक्षिरे ।
क्रमेण तधिथोंनेभ्यो[5] वर्णेभ्यश्च यथोचिते ॥८२॥

---

1. सं.र. नागबन्धः :—
'प्रत्येकं वां पुटद्वन्द्वे कराभ्यान्ताडनादयम्' इत्यधिकः पाठः, । स्वस्तिकः पुटमेकं निहन्यातां स्वस्तिके स्वस्तिकौ करौ ।' तदेव समीचीनः 6/-69
2. Q&R स्थान्तै
3. Q&R बिन्दुचालि
4. Q दिगिदिगितकधिकै
5. Q&R तद्धियोनेभ्यो

प्रयोजिते कूटमाने वर्णव्याप्तिस्तदा भवेत् ।
धरयोर्धिरयोरग्रे धुरयोर्द्धुमयोस्तथा ॥८३॥

धुनयोः कूटमाने च वर्णव्याप्तिः परे जगुः ।
तिकिटानां[1] गिडदानां मेलनङ्कूट उच्यते ॥८४॥

एतद् यथोचितम्मानङ्कूटमानमिति स्मृतम् ।
तथयोर्धथयोः साम्यमाहुरत्र विपश्चितः ॥८५॥

इति चालिभेदाः ।

व्याप्ति :

यत्र कूटादिभिः पाटैर्वर्णव्याप्त्या च योजिताः ।
पञ्च वा सप्त खण्डाः स्युरुन्नतोन्नतराः क्रमात् ॥८६॥

यत्राधः सूक्ष्मविरतिर्भूरिवद्वेकरूपवान् ।[2]
एषः (षा ?) स्याच्छेषखण्डादौ तालोऽत्र स्वेप्सितो मतः ॥८७॥

तदाऽसौ व्याप्तिरित्युक्ता मुक्तिः स्यात्तु थकारतः ।
कूटमानम्परे प्रान्ते प्राहुर्लक्ष्यविशारदाः ॥८८॥

इति व्याप्तिः ।

नेम :

वर्णव्याप्त्या च खण्डादिपाटैर्बद्धास्त्रिखण्डकाः ।
चत्वारो वा थकारान्ता उच्चोच्चतरतापराः ॥८९॥

तत्राद्यस्त्रिविरामात्मखण्डः स्यादतिसुन्दरः ।
भूयो भूयस्त्वेकरूपपाटमिश्रपरम्परः ॥९०॥

तदाद्यौ द्वौ विरामौ तु तुल्यौ दीर्घस्तृतीयकः ।
एनन्तु प्रतिखण्डादौ सकृद्वा द्विः समभ्यसेत् ॥९१॥
एवं यदाऽसौ नेमः स्यात्तालोऽत्र स्वेप्सितो भवेत् ।

इति नेमः ।

---

1. Q&R तक्किडानां
2. Q.R. वद्धेकरूपिणी

नेमचालि :

यत्र नेमाद्यखण्डोक्तलक्ष्मयो[1] (लक्षणो) जनसम्मितः ॥९२॥

नेमाख्योऽतोऽम्बुक[2] स्थोन्तश्चतुर्विरतिसुन्दरः ।
मत्तमातङ्गगतिवद्वाद्यभेदविनिर्मितः ॥९३॥

ततस्तथा वैस्निगाख्यः सद्वाद्ये[3] भिन्नवाद्यकः ।
ततश्चालिस्थोन्तिका स्याच्चतुर्विश्रामिकी ततः ॥९४॥

पूर्वोक्ता त्वनुचालिश्च वर्णव्याप्तिस्ततः परम् ।
कूटमानङ्क्रमाच्चेति तदा स्यान्नेमचालिका ॥ ९५॥

एक एव तु तालोऽत्र कवेरीप्सितको भवेत् ।

इति नेमचालि : ।

व्याप्तिबन्ध :

आद्यस्तत्तक्किड्दगाद्यैस्ततस्थौगिड्दगादिभिः ॥९६॥

धुम्गिद्दगादिभिः पश्चाद्धोङ्गिड्दगादिभिस्ततः ।
दंधलांगादिभिः पश्चाद्धो[4]न्तकृतकतकादिभिः ॥९७॥

एतत्क्रमेण षट्खण्डाः कूटमानञ्च सप्तमम् ।
यत्र स्याद् व्याप्तिबन्धन्तन्निगदन्ति मनीषिणः ॥९८॥

अत्राऽपि कश्चित्तालः स्यादेक एव मनोहरः ।

इति व्याप्तिबन्ध : ।

मोहर :

दं दं दां भूयसो धिं धिं थों थोमित्यादिभूरिभिः ॥९९॥

---

1. V, लक्ष्ययो
2. P. द्युक
3. Q सद्धटाद्ये R. सद्धटो P सद्वाटो ?
4. P थोन्तकतकादिभिः

कूटपाटादिभिर्बद्धाः सप्त वा पञ्च खण्डकाः ।
थोमान्तकाश्च थोमंशाः[1] पूर्वपूर्वात् परोन्नताः ॥१००॥

वर्णव्याप्त्यात्मको दीर्घस्त्वन्त्यखण्डो मनोहरः ।
यदा तदा मोहरः स्यात्तालोऽत्र कविनेप्सितः ॥१०१॥

पाटवर्णसुवैचित्र्यतालयत्यादिशोभितः ।
मोहाद्रञ्जयति श्रोतृचित्तंमोहरः स्मृतः ॥१०२॥

इति मोहरः ।

ब्रह्मविष्णुमहेशात्मखण्डाः स्युस्थोन्तकास्त्रयः ।
उत्तरोत्तरदीर्घश्च तालादिःमोहरोक्तवत् ॥१०३॥

किन्त्वत्र प्रतिखण्डादौ यतिः स्याद्भिन्नतालतः ।
एष मलाहरः प्रोक्तो द्विविधः स प्रकीर्तितः ॥१०४॥

[2]शान्तवीरादिभेदाभ्यां,शान्तः कोमलपाटजः ।
स भवेद्देवतागारे तूत्सवे वादजेत्तरि ?॥१०५॥

विषमैरुद्धतैः पाटैर्बद्धो वीरादिको मतः[2] ।
स वीरभद्ररूपादौ भवेद् युद्धपराक्रमे ॥१०६॥

धित्तामिति द्विरावृत्य तथोञ्च तकिटः सकृत् ।
तिमिर्द्विस्तिमितिर्द्विश्च तिमित्तिमिद्दथों सकृत् ॥१०७॥

एवमादिप्रकारेण[3] दां[4]थोमन्तैकखण्डकः ।
यतिरित्युच्यते सद्भिरन्यतालान्मलाहरे ॥१०८॥

मलमाहरति श्रोतृवादकानां महात्मनाम् ।
तस्मान्मलाहरः ख्यातो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ॥१०९॥

इति मलाहरः ।

---

1. V&R थोमन्ताः
2-2. L. आदर्शपुस्तके पाठस्यस्याभावः ।
3. P क्रमेणैव
4. P दी Q & R ति.

अर्दिः

त्रिचतुष्पञ्च वा सम्यग्विरामैः श्रोत्रसुन्दरैः ।
भूरिवारैकरूपाढ्यैः कश्चित्तालेन निर्मितः ।।११०।।
एवं प्रबन्धखण्डोर्दिः स्यान्मुक्तौ थोङ्कृतिर्भवेत्[1] ।

इत्यर्दिः ।

मुक्तकः

वियत्पाटैस्थकारान्तस्त्वेकताल्या प्रयोजितः ।।१११।।
सूक्ष्मखण्डो मृदङ्गस्य मोक्षणा मुक्तकः[2] स्मृतः ।

इति मुक्तकः ।

मृदङ्गस्थानानि

चतुरस्रञ्च वैशाखमालीढम्मण्डलन्तथा ।।११२।।
प्रत्यालीढं च पञ्चैव स्थानकानि मृदङ्गिणाम् ।
आरम्भः स्तुतिशब्दश्च प्रहेली चालयस्ततः ।।११३।।
व्याप्तिर्नेमो नेमचालिर्व्याप्तिबन्धोऽथ मोहरः ।
मलाहारोर्दिभेदाश्च शेषभेदाः यथोचिताः[3] । ।।११४।।
अन्त्ये स्यान्मुक्तिकश्चेति मृदङ्गिवादनक्रमम् ।
मृदङ्गवादनमिव वाद्यान्यन्यानि तद्विदः ।।११५।।
तत्तत्प्रधानपूर्वाणि वादयन्तु यथोचितम् ।
लक्ष्यलक्षणदुष्टात्मव्याधैर्योऽत्यन्तदुर्गमः ।।११६।।
पुष्कराध्वा विठ्ठलेन निर्भयङ्गन्तुमुत्कृतः ।।

इति श्रीकर्णाटकजातीयपण्डरीकविठ्ठलविरचिते
नर्तननिर्णये मृदङ्गिप्रकरणम् द्वितीयम् ।

---

1. Q&R थोन्तको भवेत्
2. L शुक्तकः
3. P. यथेप्सिताः

तृतीयं प्रकरणम्

गायनलक्षणम्

शुद्धच्छायालगाभिज्ञो मूर्च्छनाग्रामतानवित् ।
सतालो रञ्जकङ्गीतं यो गायति स गायनः ।।१।।

एकलो[1] यमलो वृन्दगायनश्चेति स त्रिधा ।
एक एव तु यो गायेदसावेकलगायनः ।।२।।

सद्वितीयो यमलकः सवृन्दो वृन्दगायनः ।
गातृवादकसङ्घातो बृन्दमित्यभिधीयते ।।३।।

इति गायन : ।

पदार्थसङ्ग्रह :

गायनस्य गुणा-दोषा-नादस्थानश्रुतिस्वराः ।
ग्रामश्च मूर्च्छनास्तानाः प्रस्तारस्तस्यसङ्ख्यकाः ।।४।।

नष्टोद्दिष्टे ततो वर्णालङ्कारगमकास्ततः ।
स्थाय्याश्चालप्तिभेदाश्च रागस्य स्थापनन्ततः ।।५।।

रागलक्ष्मस्वरूपाणि प्रबन्धलक्षणानि च ।
प्रबन्धगुणदोषाश्च ततो वाग्गेयकारकः ।।६।।

---

1. M एकल्लो

इत्युद्दिष्टाः क्रमात्तेषाम्प्रवक्ष्याम्यथ लक्षणम् ।
सुघटश्च सुशारीरो ग्रहमोक्षविचक्षणः ॥७॥

विविधालप्तिनिपुणः श्रावकः साम्प्रदायिकः ।
आयत्तकण्ठवान् शुद्धच्छायालगविशेषवित् ॥८॥

जितश्रमः सावधानो गायनानां गुणा दश ।
तत्तत्स्थानयथायोग्यङ्घटयन् सुघटः स्मृतः ॥९॥

तारमाधुर्यपुष्टित्वस्निग्धानुध्वनिकान्तिता ।
तत्सुशारीरमित्युक्तं शरीरेण सहोद्भवात् ॥१०॥

गीतारम्भसमाप्त्योश्च ग्रहताललयानुगः ।
गीतनिर्वाहकः प्रोक्तो ग्रहमोक्षविचक्षणः ॥११॥

आलापरूपकालापभञ्जन्यालपनेषु च ।
विविधालप्तिनिपुणस्तत्तदालापकोविदः ॥१२॥

दूरात्तु श्रूयते यस्माद्ध्वनिः श्रावक उच्यते ।
गुरुशिक्षानुसारेण साधकः साम्प्रदायिकः ॥१३॥

स्वाधीनध्वनिचातुर्यः स्मृतश्चायत्तकण्ठवान् ।
शुद्धे छायालगे चैव हिताहितविचारवान् ॥१४॥

मतिमान्यः स शुद्धादिछायालगविशेषवित् ।
अभ्यासतत्परो धीमान् त्रिसन्ध्यञ्च जितश्रमः ॥१५॥
स्वराधिक्ो विहीनो वा विरक्तः सावधानकः ।

इति गायनगुणा : ।

गायनदोषा :

अव्यवस्थितसीत्कारिकपिला[1]ऽव्यक्तकोद्धडाः ॥१६॥

---

1. L विकलो

वितालोद्घुष्टविरसव्यङ्गाङ्गः सानुनासिकः ।
इत्येते दश दोषाः स्युः प्रसिद्धा गायनाग्रिषु ।।१७।।

स्थानभ्रष्टः स यः प्राप्तुमशक्तस्त्वव्यवस्थितः ।
मुहुः सीत्कारतां कुर्वन् सीत्कारी कथितो बुधैः ।।१८।।

कपिलः[1] स तु यो गायेत् स्वरान्न्यूनाधिकश्रुतीन् ।
गद्गदध्वनिरव्यक्तवर्णस्त्वव्यक्त उच्यते ।।१९।।

छागवद्वहनिकुर्वन्नुद्धडो[2] ऽधमगायनः ।
कालज्ञानविहीनो यो वितालस्तालविच्युतः ।।२०।।

उद्घुष्टो[3] विरसो[4]-द्घोषः काकवत्क्रूरशब्दभाक् ।
विरसो नीरसो वर्ज्यस्वरगानादप[5]-स्वरः ।।२१।।

गलगल्लशिरोनेत्रकरादीनां विकारतः ।
गायन् व्यङ्गाङ्गकश्चासावधमाधमगायनः ।।२२।।
यदा नासिकया गायन् गीयते सानुनासिकः ।

इति गायनदोषाः ।

नादः

मनोयुक्ते विवक्ष्वात्मा[6] हन्ति वह्निम्मनोनलः ।
प्रेरयत्यनिलम्प्राणानिलश्चोर्ध्वं क्रमाच्चरन् ।।२३।।

नाभिहृद्गलशीर्षास्येष्वाविर्भावयति ध्वनिम् ।
ध्वनिस्तु नदधातोर्हि सद्भिर्नादो घत्रि स्मृतः ।।२४।।

1, सं.य विकलः 3/30
2. सं.र वहनीं कुर्वन्नुद्भटो, 3/32,
3 PQRS & Z 3 उद्घुष्टो
4. सं.र. विसरो 3/28
5. R दय।
6. Q&R विवक्षात्मा

अतिसूक्ष्मः सूक्ष्मपुष्टावतिपुष्टश्च कृत्रिमः।
पञ्चाख्या (ख्यामिति) धत्तोऽसौ चतुर्धा व्यवहारतः ॥२५॥

अनुमन्द्रो नाभिदेशे मन्द्रो हृदि गले पुनः ।
मध्यस्तारस्तु मूर्ध्नि स्याद् द्विगुणाश्चोत्तरोत्तराः ॥२६॥

यन्त्रेऽनुमन्द्रस्थानं स्याद्गायके तदशक्यतः ।
मन्द्रादित्रितयं स्थानं व्यवहारेऽभिधीयते ॥२७॥

हेतवो नादभेदस्य तिर्यक्सच्छिद्रनाडिकाः ।
द्वाविंशतिः प्रतिस्थानं सोपानकारवत्क्रमात् ॥२८॥

वायुपूरणतस्तासु तावत्यस्तूत्तरोत्तरम् ।
भवन्त्युच्चोच्चतरताः श्रुतयः श्राव्यमात्रतः ॥२९॥

रागादिव्यवहाराय तासु सप्तस्वराः स्थिताः ।
षड्जश्च ऋषभश्चैव गान्धारो मध्यमस्ततः ॥३०॥

पञ्चमो धैवतश्चाऽथ निषादश्चेत्यनुक्रमात् ।
तेषां संज्ञा सरिगमपधनीत्यपरा मता ॥३१॥

वेदाऽचलाङ्कश्रुतिषु त्रयोदश्यां श्रुतौ ततः ।
सप्तदश्याञ्च विंश्याञ्च द्वाविंश्याञ्च श्रुतौ क्रमात् ॥३२॥

षड्जादीनां स्थितिः प्रोक्ता प्रथमा भरतादिभिः ।
असपाः पूर्वपूर्वस्मात् सञ्चरन्त्युत्तरोत्तरम् ॥३३॥

त्रिस्त्रिर्गतीस्ते प्रत्येकं यान्ति गश्च चतुर्गतीः ।
यद्यद्रागोपयोगः स्यात्तत्तदिच्छागतिर्भवेत् ॥३४॥

गन्योर्गती द्वितीये चान्तरकाकलिनौ स्मृतौ ।
पञ्चम्यष्टादशी षष्ठी तथा चैकोनविंशतिः ॥३५॥

चतस्रः श्रुतयश्चैता रागादिष्वप्रयोजकाः ।
शेषा अष्टादशैव स्युः श्रुतयः स्वरबोधकाः ॥३६॥

न्यूनाधिकैकगतिका मन्द्रतारस्वरा यदि ।
न रागहानिकाः सर्वे स्पष्टता मध्यसप्तके ॥३७॥

स्वराणाञ्चातुर्विध्यम्

चतुर्विधाः स्वरा वादी संवादी च विवाद्यपि ।
अनुवादी च वादी तु प्रयोगे बहुलः स्वरः ॥३८॥

अंशस्थायीतिपर्यायौ रागोत्पादनहेतुकः ।
श्रुतयो द्वादशाष्टौ वा ययोरन्तरगोचराः ॥३९॥

मिथः संवादिनौ तौ स्तो गत्यादेश्च विभागतः[1] ।
एक श्रुत्यन्तरौ यौ कौ तौ मिथश्च विवादिनौ ॥४०॥

शेषाणामनुवादित्वं ज्ञेयमन्वर्थतः क्रमात् ।
क्वचिदंशः क्वचिन्न्यास क्वचित्यागस्वरस्तथाः ॥४१॥

तत्तद्रक्त्यानुसारेण रागेषु ग्रहतान्नयेत् ।
गीतादिनियतमात्रस्वरो ग्रह इतीरितः ॥४२॥

प्रयोगे बहुलोंशः स्यान्न्यासो गीतसमाप्तिकृत् ।
विदारीवानपन्यासो विदारी छेदकृन्मुहुः ॥४३॥

सर्वत्र रागतस्त्वेते स्वरभेदा भवन्ति हि ।
षड्जः सर्वत्र रागे च ग्रहो हि निधपादयः ॥४०॥

वर्णमात्राः प्रयोज्या ये रक्त्याधिक्यान्न ते स्वराः ।
अशेषा मूर्च्छनाः प्रोक्ताः षड्जस्थाने मुनीश्वरैः ॥४५॥
षड्जस्थानस्थितैर्न्याद्यै रजन्याद्या इति स्मृताः ।

स्वरवक्तृपशव :

मयूरचातकच्छागक्रौञ्चकोकिलदर्दुराः ॥४६॥
गजश्च सप्त षड्जादीन् क्रमादुच्चारयन्त्यमी ।

स्वरलक्षणम्

हृतिः श्रुतिस्ततो लग्नजातोऽनुरणनध्वनिः ॥४७॥

---

1. तथा निमैः ?

भावी दीप्तः श्रोतृचित्तं स्वतो रञ्जयति स रः ।
स्वराणान्निचयो ग्रामो मूर्च्छनादिसमाश्रितः ॥४८॥

भरतेनोदितौ शास्त्रे ग्रामौ द्वौ षड्जमध्यमौ ।
षड्जग्रामः पञ्चमे तु सप्तदश्यां श्रुतौ स्थिते ॥४९॥

स्वरेस्मिन् पञ्चमे किन्तु षोडशीश्रुतिसंश्रिते[1] ।
तदैव मध्यमग्रामः सोऽत्र रागे न दृश्यते ॥५०॥

षड्जग्रामाश्रितान् रागान् सर्वे गायन्ति गायकाः ।
तस्मान्मुख्यतमः षड्जग्राम एव न मध्यमः ॥५१॥

क्रमात्स्वराणां सप्तानामारोहे चावरोहणे ।
मूर्च्छ्यते यत्र रागो हि श्रोता वा मूर्च्छना मता ॥५२॥

ताः सप्त मध्यषड्जेन मूर्च्छनाऽऽरभ्यतेऽग्रिमा ।
अधस्तनैर्निषादाद्यैः षड्जस्थानस्थितैः क्रमात् ॥५३॥

षडन्या मूर्च्छनाः सादीन्तदूर्ध्वं सारयेत्क्रमात् ।
यस्यां यावतिथः षड्जस्तावतिथ्येव मूर्च्छना ॥५४॥

आद्या चोत्तरमन्द्रा च रजनी चोत्तरायता ।
शुद्धषड्जा मत्सरीकृताऽश्वक्रान्ताऽभिरुद्गता ॥५५॥

नामान्युक्तानि मुनिभिर्मूर्च्छनानां यथाक्रमम् ।
रागो[2]-पयोगतस्तासु षाडवौडुवतीकृताः ॥५६॥

षढ्स्वरैः षाडवाः प्रोक्तास्तौडुवाः पञ्चभिः स्वरैः ।
शुद्धताना इति ख्याताः पूर्णास्तानक्रियात्मकाः ॥५७॥

प्रवेशनिग्रहाभ्याञ्च द्विधा तानक्रिया भवेत् ।
प्रवेशः परसादृश्यमीषत्स्पर्शस्तु निग्रहः ॥५८॥

---

1. L माश्रिते
2. P. गीतो

कूटताना :

व्युत्क्रमात्कूटतानाः स्युः पूर्णाऽपूर्णाः पुरोदिताः ।

इति नादस्थानश्रुतिस्वरग्राममूर्च्छनातानाः ।

प्रस्तार :

किञ्चित्क्रमं विलिख्यादौ पूर्वः पूर्वः परादधः ॥५९॥

स्वरः स्थाप्यः स चेदग्रे तत्तत्पूर्वस्वरो भवेत् ।
प्रस्तारो वामतः कार्यः पुरस्तूपरिवर्तिनः ॥६०॥

मूलक्रमक्रमात्पृष्ठे शिष्टान्प्रस्तार ईदृशः ।
क्रमात्पूर्वस्वरस्थाङ्कसङ्ख्यान्त्यादिस्वरावलिम् ॥६१॥

अन्त्यादधोधो विलिखेत् कृतान्त्यक्त्वा क्रमो भवेत् ।
यदैकस्वरतश्चान्त्योपान्त्यधारान्ततो[1]ऽन्यथा ॥६२॥

मालाप्रस्तारक इति विठ्ठलेन प्रकीर्तितः ।

इति प्रस्तारः ।

अङ्कानेकाङ्कमारभ्य सप्तान्तान् विलिखेत्क्रमात् ॥६३॥

ऊर्ध्वमूर्ध्वं विहन्यात्तु पूर्वेणाङ्कम्परम्परम् ।
एकस्वरादितानानां सङ्ख्यैवं जायते स्फुटम् ॥६४॥

इति सङ्ख्या ।

अथ नष्टम्

मूर्च्छनान्त्यस्वरस्थाङ्काः प्रश्नाङ्कैः पातयेत्तु तान् ।
शेषान्प्राक्प्राक्स्वरस्थाङ्कैर्यथा हननसम्भवैः ॥६५॥

क्रमेण पातयेद्येनाहतिस्तावतिथः स्वरः ।
हतेरभावतः किन्तु कोऽपि पूर्वस्थित स्वरः ॥६६॥

---

1. P. धारो ततो

कार्य[1] द्वितीयाद् गणनं नष्टसिद्धिर्भवेत्तदा ।

इति नष्टम् ।

उद्दिष्टम्

नष्टबोधगता येऽङ्कास्तानन्त्याङ्केषु पातयेत् ॥६७॥

शिष्ट उद्दिष्टसिद्धिः स्यादित्यभाषत विठ्ठलः ।

इत्युद्दिष्टम् ।

वर्णाः

गानक्रियोच्यते वर्णः स चतुर्धा निरूपितः ॥६८॥

स्थाय्यारोह्यवरोही च सञ्चारीत्यथ लक्षणम् ।
स्थित्वा स्थित्वा प्रयोगः स्यादेकस्यैव स्वरस्य यः ॥६९॥

रागादिव्यवहारेषु स्थायी वर्णः स उच्यते ।
आरोहन्ति स्वरा यत्र आरोही स प्रकीर्तितः ॥७०॥

यत्र चैवावरोहन्ति सोऽवरोहीति गण्यते ।
एतेषां मिश्रणाद्वर्णः सञ्चारी परिकीर्तितः ॥७१॥

इति वर्णाः ।

अलङ्काराः

विशिष्टं वर्णसन्दर्भमलङ्कारं प्रचक्षते ।
तस्य भेदा बहुतरास्तत्र स्थायिगतान् ब्रुवे ॥७२॥

एषामाद्यन्तयोरेकस्वरस्ते स्थायिनि स्थिताः ।
मन्द्रादिश्चाथ मन्द्रान्तो मन्द्राद्यन्तास्त्रयस्तथा ॥७३॥

मन्द्रमध्याभिधः पश्चात्पञ्चमः क्रमरेचितः ।
स्थायिवर्णगताः पञ्चालङ्काराः परिकीर्तिताः ॥७४॥

इति स्थायिवर्णगताऽलङ्काराः ।

---

1. V स्पष्ट

विस्तीर्णः सन्निकर्षश्च प्रेङ्खः प्रच्छादनस्ततः ।
आक्षिप्तबिन्दुहसिताः सप्त चारोहिणि स्थिताः ॥७५॥
इति आरोह्यलङ्काराः ।

प्रसादः प्राङ्मुखोत्क्षेपौ परिवर्तोद्वाहितौ ततः ।
निष्कूजितो रेचितश्च स्खलितः क्रमरञ्जितौ ॥७६॥

ह्लादमानश्च हुङ्कारः श्येनः सञ्चारिवर्णगाः ।
त्रयोदश क्रमादेषामथ लक्षणमुच्यते ॥७७॥

अलङ्कारप्रकरणोपयोगिनी परिभाषा

मन्द्रप्रकरणेऽत्र स्यान्मूर्च्छनाप्रथमस्वरः ।
स एव द्विगुणस्तारः पञ्चमो मध्य उच्यते ॥७८॥

लिपौ मन्द्रो बिन्दुशिरास्तारो रेखाशिरा भवेत् ।
मन्द्रमध्यात्परे तारे मन्द्रादिः कथितो यथा ॥७९॥

1
सं प स[1]

1
तद्वैलोम्येन मन्द्रान्तः स प सं[2]
मन्द्रयोर्मध्यगे पुनः ।

1
तारे च मन्द्राद्यन्तः स्यात् सं स सं
तारयोर्मध्यगे तथा ॥८०॥

मन्द्रे च मन्द्रमध्याख्यमलङ्कारविदो विदुः ।

1 1
स सं स[3]

आद्यन्ते मूर्च्छनादिश्चेत् स्वरो मध्ये[4] द्वितीयकः ॥८१॥

1. L सां प स
2. L सं प सं
3 L स सं स
4 P. मध्यो

सैका कलाऽथ चेन्मध्ये सतृतीयचतुर्थके ।
सा द्वितीया पञ्चमाद्यास्त्रयोन्तश्चेत्कला परा ॥८२॥

एवं कलात्रयेणोक्तोऽलङ्कारः क्रमरेचितः ।
संरिसं संगमसं संपधनिसं ॥

इति स्थायिगताऽलङ्काराः ॥

मूर्च्छनाऽऽदेः स्वराद्यत्र क्रमेणारोहणम्भवेत् ॥८३॥

स्थित्वा स्थित्वा स्वरैर्दीर्घैः स विस्तीर्णोऽभिधीयते ।
सा री गा मा पा धा नी ॥

ह्रस्वैः स्वरैः सन्निकर्षो द्विर्द्विरुक्तैर्निरन्तरैः ॥८४॥
सस रिरि गग मम पप धध निनि ॥

स्वरद्वयं समुच्चार्य पूर्वं पूर्वयुतम्परम् ।
यदान्दोलितमारोहे प्रेङ्खाख्यः कथितो यथा ॥८५॥
सरी रिगा गमा मपा पधा धनी निसा ॥

त्रिस्वराऽऽद्या कलान्त्ये च पूर्वपूर्वान्तिमादिमे ।
कलेस्तस्त्रिस्वरे यत्र तदा प्रच्छादनाभिधः ॥८६॥

सरिग गमप पधनि ॥

एकान्तरं स्वरयुगन्तादृक्पूर्वयुतम्परम् ।
क्रमादारोहति यदा तदाऽऽक्षिप्तम्प्रचक्षते ॥८७॥

सग गप पनि ॥

पूर्वं स्वरन्त्रिरुच्चार्य सकृत्तत्परकं स्वरम् ।
एवं क्रमङ् क्रमात्कुर्वन्नारोहे बिन्दुसंज्ञकः ॥८८॥

ससससरि गगगम पपपध निनिनिस ॥

यत्रैकोत्तरवृद्धाभिरावृत्तिभिरुदीरिताः ।
आरुह्यन्ते स्वराः प्राह हसितन्तम्मुनीश्वरः ॥८९॥

स रिरि गगग मममम पपपपप धधधधधध निनिनिनिनिनिनि ।।
आरोहेण क्रमादेते सप्त चाप्यवरोहिणि ।

इत्यारोह्यवरोह्यलङ्कारा: ।।

पूर्वः पूर्वः परस्योर्ध्वाधोवर्ती क्रियते स्वरः ।।६०।।
यदा तदा प्रसादन्तमाह श्रीभरतो मुनिः ।
सरिस रिगरि गमग मपम पधप धनिध निसनि ।।
कला गतागतवती द्विस्वरैकैकहानतः ।।६१।।
यत्राऽन्यास्तादृशः स स्यात् प्राङ्मुखः परिकीर्तितः ।
सरिरिस रिगगरि गममग मपपम पधधप धनिनिध ।।
त्रिस्वराश्चेत् कलाः पूर्वपूर्वत्यागोर्द्ध्वसङ्क्रमैः ।।६२।।
यदा तदाऽऽक्षेपकाख्यः प्रसिद्धो गानवेदिनाम् ।
सरिग रिगम गमप मपध पधनि धनिस ।।
स्वरन्द्वितीयमुज्झित्वा त्रिस्वराऽऽद्या कला यदि ।।६३।।
त्यक्तादारभ्य तादृश्योऽन्यास्तदा परिवर्त्तकः ।
सगम रिमप गपध मधनि पनिस ।।
कलायान्त्रीन्स्वरान्गीत्वाऽवरुह्यैकम्पराः कलाः ।।६४।।
यत्रैकैकोज्झिता गीतास्तद्वदुद्वाहितस्तु सः ।
सरिगरि रिगमग गमपम मपधप पधनिध धनिसनि ।।
प्रसादस्य कलाङ्गीत्वा तत्कलाऽऽदेस्तृतीयकम् ।।६५।।
गत्वाऽऽद्य गानाद्भवति निःकूजितकनामकः ।
सरिसगस रिगरिमरि गमगपग मपमधम पधपनिप ।
आद्य[1] स्वरन्द्वितीयञ्च तृतीयञ्च द्वितीयकम् ।।६६।।

1. Q आद्यास्वरं

पुनःक्रमात् स्वरांस्त्रींश्च गीत्वा चैककला यदि ।
एवं कलाषट्ककञ्च गीत्वाऽसौ रेचितः स्मृतः ॥९७॥

सरिगरिसरिगा रिगमगरिगमा गमपमगमपा
मपधपमपधा पधनिधपधनी धनिसनिधनिसा ॥

कलाम्प्रयुज्य मन्द्रादेर्द्विरुक्तोर्ध्वस्वरान्वितः ।
अवरुह्येत चेदेषस्खलिताख्यस्तदा भवेत् ॥९८॥

सगरिममरिगस रिमगपपगमरि गपमधधमपग मधपनिनिपधम ।

यत्राऽसौ क्रम इत्युक्तः कला द्वित्रिचतुःस्वराः ।
आद्यस्वराद्यास्तिस्रः स्युर्द्वितीयाद्यादयस्तथा ॥९९॥

सरिसरिगसरिगम रिगरिगमरिगमप गमगमपगमपध मपमपधमपधनि
पधपधनिपधनिस ॥

द्विरुक्ता यदि मन्द्रान्ता मन्द्रादेः स्युः कलास्तदा ।
रञ्जिताख्यो भवेदेष प्रसिद्धो गानवेदिनाम् ॥१००॥

सरिगसरिगसा रिगमरिगमरी गमपगमपगा मपधमपधमा
पधनिपधनिपा धनिसधनिसधा ॥

आदिमेन कला यत्र द्विस्वराऽऽद्या गतागतैः
स्वरैरेकोत्तरैर्वृद्धैः स हुङ्कारो निगद्यते ॥१०१॥

सरिरिस सरिगगरिस सरिगममगरिस
सरिगमपपमगरिस सरिगमपधधपमगरिस
सरिगमपधनिनिधपमगरिस ॥

क्रमात्सरिगमाद्यैः स्यात् श्येनः संवादियुग्मकैः ।

सप रिध गनि मस

एते सञ्चार्यलङ्कारा आरोहेण प्रदर्शिताः ॥१०२॥

एतानेवाऽवरोहेण प्राह श्रीभरतो मुनिः ।

इति सञ्चार्यलङ्काराः ।

इति प्रसिद्धालङ्कारा: पञ्चविंशत्युदीरिता: ॥१०३॥

अनन्तत्वात्तु ते शास्त्रे न सामस्त्येन कीर्तिता: ।
रक्तिलाभ: स्वरज्ञानं वर्णाङ्गानां विचित्रता ॥१०४॥

इति प्रयोजनान्याहुरलङ्कारनिरूपणे ।

इत्यलङ्कारा: ।

गमका:

गमक: स्वरकम्प: स्यात् श्रोतृहृदयरञ्जक: ॥१०५॥

तस्य भेदास्तु तिरप: स्फुरित: कम्पितस्तत: ।
लीन आन्दोलितवलित्रिभिन्नकुरलाऽऽहता: ॥१०६॥

उल्लासित: प्लावितश्च मुद्रितो हुम्फितस्तत: ।
नामितो मिश्रित: पञ्चदश इत्यथ लक्षणम् ॥१०७॥

लघ्विष्ठडमरुध्वानकम्पानुकृतिसुन्दर: ।
द्रुततुर्यांशवेगेन तिरप: परिकीर्तित: ॥१०८॥

स्फुरितो द्रुततृतीयांशाद् द्रुतार्द्धात्कम्पितं विदु: ।
द्रुतवेगेन लीन: स्यादान्दोलो लघुवेगत: ॥१०९॥

बलिर्वेगाधिकत्वेन त्रिभिन्नस्तु स उच्यते ।
त्रिस्थानेषु स वैचित्र्यमविश्रान्तघनस्वर: ॥११०॥

कुरलो बलिरेव स्यात् कण्ठकोमलग्रन्थिल: ।
स्वरमग्रिममाहत्य निवृत्तस्त्वाहतो भवेत् ॥१११॥

उल्लासित: क्रमाद् गच्छन् प्लावित: प्लुतमानत: ।
हृदयङ्गमहुङ्कारगम्भीरो हुम्फितो भवेत् ॥११२॥

मुद्रितो मुखमुद्रेण नामितो नयनाद्भवेत् ।
कतिचिन्मिश्रणान्मिश्रो बहुधाऽप्यूह्यताम्बुधै: ॥११३॥

इति गमका: ।

अथ स्थायभेदाः

रागस्याऽवयवः स्थायो वागो गमकं उच्यते ।
मयोक्तो गमकः पूर्वन्त्वधुना स्थाय उच्यते ॥११४॥

भजनः स्थापनगती शब्दढालौ च वाहनी ।
छाया चेति क्रमात्तेषां लक्षणम्प्रतिपाद्यते ॥११५॥

रागस्यातिशयाधानाद्भजनः परिकीर्तितः ।
स्थाप्य स्थाप्य पदे रम्ये कृतिः स्थापनिको भवेत् ॥११६॥

गतिर्गति विलासः स्यान्मत्तमातङ्गवद्गतिः ।
मुक्तशब्दपरिग्राह्यः शब्दो माधुर्यपुष्टतः ॥११७॥

शब्दभेदाः

चतुर्भेदो भवेच्छब्दः खाङ्गलो[1] नारहाटक[2] ।
बोम्बको मिश्रकश्चेति कफजः खाड्गलो मतः ॥११८॥

असौ सुस्निग्धमधुरप्रौढतासौकुमार्ययुक् ।
पित्तजो नारहाटः स्याद्रूक्षगम्भीरयुग्ध्वनिः ॥११९॥

वातजो बोम्बकः स्यात्तु स्थूलः निःसारतायुतः ।
एतत्सम्मिश्रणादुक्तो मिश्रकः सान्निपातिकः ॥१२०॥

निःसाररूक्षताहीन उत्तम परिकीर्तितः ।
खाड्गलो बोम्बयुक्तश्चेन्मध्यमः कथितो बुधैः ॥१२१॥

बोम्बनाराटसंयुक्तः शब्दानामधमः स्मृतः ।
विलुण्ठनात्मको मुक्ताफलवढ्ढाल उच्यते ॥१२२॥

आरोह्यादित्रये तिष्ठन् कम्पनं वाहनी भवेत् ।
छायाकाकुः षट्प्रकारा स्वररागाऽन्यरागजा ॥१२३॥

स्याद्देशक्षेत्रयन्त्राणान्तल्लक्षणमथोच्यते ।
श्रुतिन्यूनाधिकत्वेन या स्वराश्रयसंश्रया । १२४॥

1-2. खाहुलो नारटा सं.र. 3/39

स्वरान्तरस्य रागे स्यात् स्वरकाकुरसौ मता ।
या रागस्य निजच्छाया रागकाकुञ्च[1] तां विदुः ॥१२५॥

सा त्वन्यरागकाकुर्या रागे रागान्तराश्रया ।
सा देशकाकुर्या रागे भवेद्देशस्वभावतः ॥१२६॥

शरीरं क्षेत्रमित्युक्तम्प्रतिक्षेत्रन्निसर्गतः ।
रागे नानाविधा काकुः क्षेत्रकाकुरिति स्मृता ॥१२७॥

वीणावंशादिकोत्थाऽसौ यन्त्रकाकुः सताम्मता ।

इति स्थाया : ।

आलप्ति :

वर्णालङ्कारसम्पन्ना गमकस्थायचित्रिता ॥१२८॥
आलप्तिरुच्यते तज्ज्ञैर्बहुवैचित्र्यसंयुता ।

रागालाप :

ग्रहांशतारमन्द्राणां न्यासापन्यासयोस्तथा ॥१२९॥

अल्पत्वस्य बहुत्वस्य षाडवौडुवयोरपि ।
अभिव्यक्तिर्यत्र दृष्टा स रागालाप उच्यते ॥१३०॥

आलप्त्यालापयोः सम्यक् प्रकटीकरणञ्च यत् ।
रागालापनमित्युक्तं लक्ष्यलक्षणकोविदैः ॥१३१॥

आलप्तिर्द्विविधा प्रोक्ता रागवस्तुविशेषणात् ।
स्वस्थानकैश्चतुर्भिर्या क्रियते रूपकं विना ॥१३२॥

रागालप्तिर्यत्र रागस्वरे संवेश्यते च सः ।
स्थायी ततश्चतुर्थस्तु द्व्यर्धं इत्यभिधीयते ॥१३३॥

स्थायीस्वरादष्टमस्तु द्विगुणः परिकीर्तितः ।
द्व्यर्द्धद्विगुणयोर्मध्ये स्थिता अर्धस्वराभिधाः ॥१३४॥

---

1. L. तु

स्थायिनो द्व्यर्धतोऽर्वाक्च स्वरसञ्चालनन्तथा ।
स्थायिनोऽधस्तनश्चापि वादनात्प्रथमम्भवेत् ॥१३५॥

द्व्यर्द्धस्वरे चालयित्वा न्यसनन्तद्द्वितीयकम् ।
अर्द्धस्वरे चालयित्वा तदेव तु तृतीयकम् ॥१३६॥

द्विगुणञ्चालयित्वा तु स्थायिन्यासाच्चतुर्थकम् ।
एभिश्चतुर्भिः स्वस्थानै रागालप्तिर्मता सताम् ॥१३७॥

स्थायः :

आलाप एव ठायः (स्थायः) स्यात्पृथग्भूतविदारिका ।

रूपकालप्ति :

रूपकस्थेन रागेण तालेन च विधीयते ॥१३८॥

रूपकालप्तिरेषा तु द्विविधा परिकीर्तिता ।
प्रतिग्रहणिकाद्या च भञ्जनीसंज्ञिका परा ॥१३९॥

विधाय स्थायमालप्ते रूपकावयवो यदि ।
प्रतिगृह्येत सा प्रोक्ता प्रतिग्रहणिका बुधैः ॥१४०॥

भञ्जनी द्विविधा ज्ञेया स्थायरूपकभञ्जनात् ।
यदा तत्पदमानेन स्थायो रूपकसंस्थितः ॥१४१॥

नानाप्रकारः क्रियते सा ज्ञेया स्थायभञ्जनी ।
तैः पदैस्तेन मानेन समग्रं रूपकं यदि ॥१४२॥

अन्यथा चान्यथा गायेदसौ रूपकभञ्जनी ।
इम (य) मेवोच्यते लोके नेमशब्देन गायकैः ॥१४३॥

इत्यालप्तिभेदा : ।

स्तोकस्तोकैस्तनुस्थायैः प्रसन्नैर्बहुभङ्गिभिः ।
जीवस्वरव्याप्तिमुख्यै रागस्य स्थापना भवेत् ॥१४४॥

इति स्थापना ।

राग :

योऽसौ ध्वनिविशेषस्तु स्वरवर्णविभूषितः ।
रञ्जको जनचित्तानां स रागः कथितो बुधैः ॥१४५॥

स्वराणाङ्क्रमभेदाच्च नानागमकभेदतः ।
षाडवौडवभेदाच्च[1] सम्पूर्णादिगतिभेदतः ॥१४६॥

ग्रहांशन्यासभेदाच्च नानादेशजनोद्भवाः ।
अनन्ता रागभेदाः स्यु रूढिदेशस्वराभिधाः ॥१४७॥

शुद्धसालगसङ्कीर्णा इति रागास्त्रिधा पुरः ।
नान्योपजीविनः शुद्धाः केवला रञ्जकात्मकाः ॥१४८॥

छायान्तरेण रक्ता ये रागाः सालगसंज्ञकाः ।
मूलच्छायान्तराद्रक्ता रागाः सङ्कीर्णका इति ॥१४९॥

अनन्तत्वात्तु रागाणाम्प्रत्येकं वक्तुमक्षमः ।
केषाञ्चिन्मतमाश्रित्य कति रागान्वदाम्यहम् ॥१५०॥

शुद्धभैरवहिण्डोल[2] देशिकारास्ततः परम् ।
श्रीरागः शुद्धनाटश्च नट्टनारायणश्च[3] षट् ॥१५१॥

रागा देवमयाः ख्यातास्तद्धेतुः कथ्यतेऽधुना ।
सद्यो जातोद्भवः शुद्धभैरवो वामदेवतः ॥१५२॥

हिण्डोलो देशिकाराख्यस्त्वघोरात्तत्पुरुषतः ।
श्रीरागः सुद्धनाटाख्योऽ[4]पीशानवदनोद्भवः ॥१५३॥

नट्टनारायणो रागो गिरिजामुखत[5]स्ततः ।
एतेषां वनिताः पुत्राः पञ्च पञ्च क्रमाद्ब्रुवे ॥१५४॥

---

1. P. भेदाद्य
3. M&V हिन्दोल
3. P नटनारायण
4 Q 7034 - ख्यई
5. R. मुखज

शुद्धभैरवस्य सुभ्रुवः

धन्नासी भैरवी चैव सैन्धवी मारवी तथा ।
आसावरीति पञ्चैताः शुद्धभैरवसुभ्रुवः ॥१५५॥

भैरवस्य सूनवः

भैरवः शुद्धललितः पञ्चमः परजस्तथा ।
बङ्गालश्चेति पञ्चैते शुद्ध भैरवसूनवः ॥१५६॥

हिन्दोलस्य स्त्रियः

भूपाली च वराली[1] च तोडी प्रथममञ्जरी ।
तुरुष्कतोडिका चेति हिन्दोलस्य हि नारिका ॥१५७॥

हिन्दोलपुत्राः

वसन्तः शुद्धबङ्गालः श्यामः सामन्तकस्तथा ।
कामोदश्चेति पञ्चैते हिन्दोलस्य सुता अमी ॥१५८॥

देशिकारस्य स्त्रियः

रामक्री बहुली देशी जयतश्रीश्च गूर्जरी ।
देशिकारस्य पञ्चैता विख्याताश्च वराङ्गनाः ॥१५९॥

देशिकारस्य पुत्राः

ललितश्च विभासश्च सारङ्गस्त्रिवणस्तथा[2] ।
कल्याण इति पञ्चैते देशिकारस्य सूनवः ॥१६०॥

श्रीरागस्य स्त्रियः

गौडी पाडी पुण्करी नादरामक्रिया तथा ।
गुण्डक्रीति च पञ्चैताः श्रीरागं हि समाश्रिताः ॥१६१॥

---

1 Q बरारी

2. Q & R तिखणस्तथा

श्रीरागस्य पुत्राः

टक्कश्च देवगान्धारो मालवः शुद्धगौडकः[1] ।
कर्णाटबङ्गाल इति श्रीरागस्य तनूद्भवाः ॥१६२॥

शुद्धनाटस्त्रियः

मालवश्रीश्च देशाक्षी देवक्री मधुमाधवी ।
आहेरीति च विख्याताः शुद्धनाटवरस्त्रियः ॥१६३॥

शुद्धनाटस्य पुत्राः

जियावन्तश्च सालङ्गनाटः कर्णाटकस्ततः ।
छायानाटो हमीरादिर्ना[2]-टो नाटस्य सूनवः ॥१६४॥

नट्टनारायणस्त्रियः

वेलावली च काम्बोजी सावेरी सुहवी तथा ।
सौराष्ट्रीश्चेति पञ्चैताः नट्टनारायणस्त्रियः ॥१६५॥

नट्टनारायणपुत्राः

मल्हारगौण्ड[3]- केदारशङ्कराभरणास्ततः ।
विहागडश्चेति सुता नट्टनारायणस्य च ॥ १६६॥

अथैषां लक्षणं वक्ष्ये मूर्त्याभरणपूर्वकम् ।
चन्द्रनेत्रादिकां संज्ञां[4] ज्ञायतां लोकतः सुधीः ॥१६७॥

शुद्धभैरव :

सद्यो जातोद्भवोऽयम्प्रथमगतिगनिः सत्रिकोऽरिः कपर्दी
रक्तः श्यामस्त्रिशूली[5] सिततरवसनो भस्मदेहस्त्रिनेत्रः ।

---

1. M गौण्डकाः
2 Q&R दिनादो
3. Q&V गोंड, पो॰ गुंड
4. M. ०कासं.
5. Z 1 & Z 3. धत्ते शूलाङ्कपालं

कण्ठे शृङ्गं[1] दधानः[2] श्रवणयुगलतो मुद्रिके चन्द्रचूडो[3]
हेमन्तेऽपि प्रभाते विलसति वृषपो[4] भैरवः शुद्धपूर्वः ॥१६८॥

इति शुद्धभैरवः ।

धन्नासी :

सर्वाङ्गे भूषणाढ्या धनिरिगविधुगा सत्रिकाऽस्ता रिधाभ्यां[5]
दूर्वाश्यामा विचित्राम्बररचिततनुर्दाडिमी पुष्पहस्ता ।
नेत्रान्तर्बाष्पयुक्ता[6] धवलसहच ी पूर्वजे[7]-राकनाम्नः (म्नी)
पश्यन्ती गीतवर्त्मोषसि बहुधनदा धन्यधन्नासिका सा ॥१६९॥

इति धन्नासी ।

भैरवी

धन्नासीमेलजाता स्वरसकलयुता चादिमध्यान्तषड्जा
तन्वङ्गी चन्द्रवक्त्रा कनकसमतनुश्चित्र[8]- वस्त्रन्दधाना ।
भाले सिन्दूरबिन्दुर्विकसितवदना सर्वशृङ्गारकाढ्या,
नृत्यन्ती गीयमाना द्रविडजनरता भैरवी सा प्रभाते ॥१७०॥

इति भैरवी ।

सैन्धवी

भैरव्या मेलजाता स्वरसकलरता सत्रिका चन्द्रवक्त्रा
तन्वङ्गी पद्मनेत्रा विपुलसुजघना मत्तमातङ्गयानी[9] ।

---

1. R&V शृङ्ग
2. Z1&Z 3 च मौलं
3. V&Z1 जूडोजूट
4. वृषपे, Z 3 वृषभो
5. Q स्तरिधाम्यः
6. R मुक्ता
7. R जें०
8 Z1; Q, V&Z श्वेत
9. Z1&Z 3. ०ना

मन्दम्मन्दं वदन्ती बहुविधगमकैः सैन्धवी रक्तवस्त्रा[1]
युद्धे योधेश्वराणां विमलतरयशः प्रार्थयन्ती सदा सा ॥१७१॥

इति सैन्धवी ।

मारवी

चन्द्रास्या दीर्घकेशी त्वनलगतिनिगा सत्रिकाऽस्ता रिधाभ्यां
हेमाभा दीर्घरूपा बहुविधकुसुमैर्भूषिता स्निग्धनेत्रा[2] ।
मेवाडस्याग्रजाता (याता ?)[3] मृगशिशुनयनी रक्तवस्त्रन्दधाना ।
चेषद्धास्या[4] स्तुवन्ती[5] युधि नृपतिगणान् मारवी सा सदैव ॥१७२॥

इति मारवी[6] ।

आसावरी

गान्धारोऽत्राग्निगः स्यात्प्रथमगति[7] गनिमादिमध्यान्तपूर्णा
तन्वङ्गी श्यामवर्णा करधृतमुकुरा सर्वशृङ्गारयुक्ता ।
रम्भायाः काननेषु प्रियविमलयशोऽध्यापयन्ती शुकेशं[8]
गन्धर्वैं स्तूयमाना प्रियरसकरुणा शश्वदासावरी सा ॥१७३॥

इत्यासावरी ।

भैरवः

भस्माङ्गः कण्ठशृङ्गी श्रवणयुगलतः शङ्खमुद्रे दधानः
पादत्राणे प्रवाले[9] फणिपतिभुजटाबद्धमौलिः प्रमत्तः ।

1. Z 3 नेत्रा
2. ZI & Z3 तिग्म
3. P.,U. जाता
4. L. & Z & L3 ईषद्धास्या
5. L स्वपन्ती
6. P. माधवी
7. Q भनि०
8. P. सुकेशी
9. L. प्रवालैः

उज्जालस्यानुयायी पटुतरवचनः[1] किन्नरीं[2] वाद्यमानः
पूर्णो धाद्यन्तमध्यस्त्वनलविधुगनी भैरवः पूर्वयामे ।।१७४।।

इति भैरव : ।

शुद्धललित :

सांशाद्यन्तः पहीनः[3] शुचितरललितो मारवीमेलजातो
भाले धत्ते सुबिन्दुङ्कनकसमनिभं[4] शुभ्रवस्त्रन्दधानः ।
गौराङ्गश्चम्पमल्लीकुसुमभरशिराः[5] पङ्कजाक्षो विलासी
कामी ताम्बूलहस्तः प्रतिदिनमुरसि प्रार्थकः खण्डितानाम् ।।१७५।।

इति शुद्धललित : ।

पञ्चम :

श्यामं ताम्बूलहस्तङ्करधृतकुमुदम्मारवीमेलजातं
पत्रिञ्चार्ऽरिं सुरेश[6]-म्पिकमृदुरचनं वेणुकम्पीतवस्त्रम् ।
लिप्ताङ्गं यक्षपङ्कैः शिरसि सुमुकुटम्बालचन्द्रार्कभालं
गायन्तीह त्रिनाके[7] सकलसुरनराः पञ्चमं सुप्रभाते ।।१७६।।

इति पञ्चम : ।

परज :

सत्रिः सम्पूर्णकोऽसौ द्विविधुगतिगनि[8]-स्तालहस्तः सुभार्यः
पृष्ठे पैनाकपाणिर्बहुविधरचितैर्भूषणैः शोभमानः ।

---

1. L. उज्वालस्यानुयाग्री पटुतरयचनः
2. L. किन्नरी
3. Q, V, & R & Z 3 प्रवीणः
4. L कनकसनिभं
5. M. शिरः
6. ZI सुरेखं॰
7. R&Y त्रनाके
8. Z3 द्विविध

गौरो दीर्घस्वरूपी मृदुवचनपरः सर्वलोकोपकारी
नित्यं याच्यः सदार्हर्निशि च सुपरजो भाति चाग्रे नृपाणाम् ।।१७७।।

इति परज : ।

बङ्गाल :

अन्त्यो[1] गश्च स्वरौ स्तस्त्रिनयनगतिगौ सत्रिकाढ्यश्च[2] पूर्णो
वामे पाणौ सुमालां शशधरमणिभां शुभ्रवस्त्रन्दधानः[3] ।
बङ्गालः पानपात्रं विशदकनकजं सव्यहस्ताग्रभागे ।
बिद्वान् सङ्गीतवेदं[4] पठति च नितरां गद्गदैः[5] कम्पभेदैः ।।१७८।।

इति बङ्गाल : ।

इति भैरवपरिवार : ।

हिन्दो (ण्डो)ल :

अस्मिन्रागे भवेताम्प्रथमगतिगनी सत्रिकोऽत्राऽरिपो[5]ऽसौ,
गौराङ्ग पीतवासा घनकुसुमवने क्रीडको[6] दोलयाने ।
हिन्दोलः स्त्रीसहायः कटक[7] मुकुटमुक्तामहाकुण्डलाढ्य[8]
प्रातःकाले वसन्ते विचरति चतुरो वामदेवाभिजातः ।।१७९।।

इति हिन्दोल : ।

भूपाली

जाता मल्हारमेले निगरतिरहिता[9] मादिमध्यान्तरूपा
नासाग्रे स्वर्णपुष्पङ्कमलनयनयोः कज्जलङ्कण्ठमालाम् ।

---

1. Q अन्त्यांगश्च
2. R&Z.I यश्च
3. L मणिमायुक्तवस्त्र
4. R विद्वत्सङ्गीतवन्द्यः, Q विद्वान् सत्तवेदैः ?
5-5. ZI ०मङ्गहू, Q न्ना० R&ZI ऽत्र रिपौनो
6. R कामुको
7. R कनक
8. Q&ZI कुण्डलैर्दीप्यमानः
9. Z3 ०गनी

मौक्तेयम्भालमध्ये वरतरतिलकङ्कङ्कणे हस्तमूले
रक्तं वस्त्रन्दधाना त्वनवरतमदा[1] याति भूपालिका सा ॥१८०॥

इति भूपाली ।

वराली

स्वागारे स्वेच्छया या मृदुतरवचनैः क्रीडिता चाऽलिपुञ्जै-
श्चित्रं वस्त्रन्दधाना कुसुमसुकबरीचामरैर्वीज्यमाना ।
नानाशृङ्गारयुक्ता मदनसहचरी कोमलाङ्गी सुगौरी
सायम्पूर्णा त्रिषड्जा त्वनलगतिनिमा[2] राजते सा वराली ॥१८१॥

इति वराली ।

तोडी

सव्ये हस्ते सुदण्डं त्वपरकरतले तालयुग्मन्दधाना
लिप्ताङ्गी (ङ्गा ?) चन्दनाद्यैः सुषिरसुवदना[3] सर्वभूषाभियुक्ता ।
प्रौढा ताम्बूलवक्त्रा विकसितनयना[4] मोहिनी मुक्तहासा[5]
पूर्णा माद्यन्तमध्या प्रथमगतिगनिस्तोडिका प्रातरेव ॥१८२॥

इति तोडी ।

प्रथममञ्जरी

जाता गौडस्य मेले धरिपरिरहिता[6] चादिमध्यान्तपा या
गौराङ्गी पीतवस्त्रा मृगमदतिलकम्भालमध्ये दधाना ।

1. Q त्वनवरस्त्रिमदा R. ०तदा
2. Z3 ०गनी
3. L&V सुशबरवसना, R सुशुभवसना
4. ZI & Z3 विकचित०
5. ZI युक्त०, M मुक्तचूणा
6. Z3 धनिपरिरहिता

हस्ते वीणैकवाद्या सरसमधुरवा[1] मुक्त[2]-केशी कुरञ्जी[3]
प्रीताऽलङ्कारयुक्ता प्रथमपदपुरा मञ्जरी सा सदैव ।।१८३।।

इति प्रथममञ्जरी ।

तुरुष्कतोडी

छायानाटस्य मेले प्रकटितसुतनुर्मादिमध्यान्तपूर्णा
गौराङ्गी मूर्ध्नि वेणीङ्कनकमणिमयङ्कर्णपुष्पन्दधाना ।
प्रौढेषद्रक्तनेत्रा यवनसुवनिता[4] वस्त्रवेषादिकाढ्या
द्राक्षाम्पीत्वा प्रभाते विलसति चतुरा यावनी तोडिका सा ।।१८४।।

इति तुरुष्कतोडी ।

वसन्त :

जातो हिन्दोलमेले स्वरसकलयुतः सत्रिकश्च प्रभाते
त्वारामे क्रीडमानो नवदलकुसुमा[5]-मोदलुब्धाऽलिवृन्दैः[6] ।
ताम्बूलास्योऽतिगौरो रतिपतिसदृशो रक्तवस्त्रश्च सार्द्धं
योषिद्भिः सर्ववाद्यारवरभंस ?[7]-महद्धास्ययुक्तो वसन्तः ।।१८५।।

इति वसन्तः ।

शुद्धबङ्गाल :

जातः कर्णाटमेले स्वरसकलरतो मन्त्रिकः[8] पूर्णकायः
शुभ्राङ्गः पीतवासा मणिगणरचिते कुण्डले कर्णयोः स्तः ।

---

1. Z2 सरससुमधुरा
2. Z2 रक्तकेशी
3. Q कुरङ्गी, Y कुरंजी
4. Z ▮ चनसुभजिता
5. L कुसुमो
6. Q मोंदवृद्धाऽलिवृन्दे, R. मोदलब्धा ?
7. Q सर्वविद्यारवरभस महद्, Y. सर्ववाद्याखरभसमहद्०
8. R, सत्रिको

आस्ते मौलौ किरीटङ्करतलकमलङ्कुङ्कुमालिप्तदेहः
प्रातर्याच्यः[1] प्रमत्तो युवजनसहितः शुद्धबङ्गालकोऽसौ १८६॥

इति शुद्धबङ्गाल : ।

श्याम :

काकल्या चान्तरेण प्रकटवरतनुः सत्रिकः पूर्णरूपः
श्यामाङ्गः पीतवासा मधुरतररवः कम्पभेदैर्विचित्रैः ।
कण्ठे रत्नैकमालो विरचित[2]-तिलकः कुङ्कुमै[3]-र्भालमध्ये
रागः श्यामाभिधानस्त्वनवरतमदः कामिनीनां विनोदः[4] ॥१८७॥

इति श्याम : ।

सामन्त :

कर्णाटाख्यस्य मेले प्रकटवरतनुः पूर्णरूपस्त्रिषड्जः
पद्माङ्घ्रिः पद्मनेत्रः श्रवणयुगलतः कुण्डले द्वे दधानः[5] ।
बिभ्रन्मौलौ[6] किरीटम्बहुकुसुममयङ्कण्ठमालां सुवस्त्रं
प्रातःकाले चकास्ति प्रबलगमकवान्[7] प्रौढसामन्तरागः ॥१८८॥

इति सामन्तराग : ।

कामोद :

कामोदः कामरूपी धृतकुमुदकरः श्वेतवस्त्रन्दधानः
कस्तूरीबिन्दुभालः कुसुमसुमुकुटः कण्ठमालादिकाढ्यः[8] ।

---

1. ZI ०र्वाच्यः
2. Z2 विलसति ?
3. ZI कुङ्कुमम्भाल
4. Q कामिनीनां विनोदैः
5. Z2 दधात्तः
6. ZI चित्रन्मौलौ
7. ZI धवलगमठान्
8 Q&V कण्ठमालाधिकाढ्यः, ZI केतुमाला०

वक्ता सद्व्यङ्ग्यवाक्यं युवजनसहितो वेत्रहस्तः प्रतापी
सम्पूर्णः सत्रिकोऽसौ विधुगतिगनिक[1]श्चापराह्णे चकास्ति ।।१८६।।

इति कामोद : ।

इति हिन्दोलपरिवार : ।

देशिकार :

जातोऽघोराख्यवक्त्रा त्रिगतिगनिगमाः[3] सत्रिपूर्णोऽत्र रागे
रक्ताङ्गः पद्मनेत्रः सितगजगमनो बाखरेजस्य[3] मित्रम् ।
कण्ठे मुक्तैकमालो[4] धृतमुकुटशिरश्चित्रवासा सखड्गो[5]
मध्याह्ने योधसङ्घे सुललितशिशिरे देशिकारश्चकास्ति ।।१९०।।

इति देशिकारः ।

रामक्री

पूर्णेन्द्वास्या सुमुक्तामणितरलगला नीलवस्त्र[6]-न्दधाना
कूर्पासं[7] रक्तवर्णं[8] करचरणयुगे कङ्कणे नूपुरौ च ।
रामक्री चञ्चलाक्षी विमलतरगिरुद्गारयन्ती[9] विदग्धा
शृङ्गाराढ्या त्रिषड्जा त्वनलगतिगनी राजते सर्वदैव ।।१९१।।

इति रामक्री ।

---

1. Z2गुणगतिमनिक., V अनलगतिनिमश्चापराह्ने, Z1; सावनलगतिनिमश्चापराह्ले॰ Y ॰गतिगनिकः
2.. Z1 त्रिगतिगनिः
3. 'देशिकारे बेखराजः' इति देशिकारस्य पारसीकनाम (रागमञ्जरी)
4 PQ & R रत्नैक
5. Z2 सुखाढ्यो
6. Z1 रक्तवस्त्रं
9. Z2 कर्णांशे
8 Z1 नीलवर्णं
9. Z1 Z1 गुरुद्गारयन्ती

बहुली

रामक्रीमेलहृष्टा निगपरिरहिता चादिमाद्यन्तमध्या
तन्वङ्गी श्यामवर्णा विलुठित[1]-कबरी सव्यहस्ते सुदण्डी ।
ताम्बूलास्या प्रगल्भा मरहटवनिता[2] वस्त्रभूषादिकाढ्या
नासायाम्पीत[3]-मुक्ता बहुमति[4]-बहुली शोभते पूर्वयामे[5] ॥१६२॥

इति बहुली ।

देशी

धम्मिले मल्लिमालां श्रवणयुगलतः कुण्डले कण्ठमालां
कूर्पासं शुभ्रवस्त्रञ्चरणकरयुगे नूपुरौ कङ्कणे च ।
आहङ्गस्य प्रपौत्री मृदुसुकरतले[6] पल्लवं सन्दधाना
गान्धारान्त्येन्दुगौ[7] स्तस्त्रिसमयरिरपा[8] सर्वदा याति देशी ॥१६३॥

इति देशी ।

जयतश्री

नासाग्रे श्रीलवङ्गं जलजसुतिलकं[9] कुम्भिके[10] श्रोतयोर्द्वे
चोलीं[11] कौसुम्भवस्त्रं शिशुविधुतिलकञ्चाञ्जनन्नेत्रयोश्च ।
हस्तद्वन्द्वे सुकान्त[12]म्प्रवलयनिचयम्मूर्ध्नि वेणीन्दधाना
देशीमेले[13] रुचिज्ञा सकलसुजयतश्रीस्त्रिसा चापराह्ने ॥१६४॥

इति जयतश्री ।

---

1 Q विलुलित
2. ZI ०भणिता
3. ZI पीन
4. ZI बहुगति
5. Z चापराह्ने, Q पूर्णयामे
6. L ०मुकर०
7. ZI मेलस्था चात्मभर्तुः
8. M रिषभा
9. L&Z3 मुटिलिके, R मुटिलिके
10. U खुंभिके
11. Z₁ चोलं
12. L & ZI सुकाच०
13. Z3 भर्तुमेलः

गूर्जरी

सन्धत्ते हस्तमूले करिरदवलयान्यङ्घ्रिमञ्जीरयुग्मं
नासाग्रे हेमपुष्पङ्कनकसम[1]-निभङ्कञ्चुकीं रक्तवस्त्रम् ।
बिम्बोष्ठी गौरवर्णा द्विवसुसुरचिता मुक्तकस्थायभावा[2],
रामक्रीमेलसौख्या त्रिसमयरिरसौ[3] (युता?) गूर्जरीयम्प्रभाते ॥१६५॥

इति गूर्जरी ।

ललित :

जातस्तातस्य[4] मेले स्वरसकलयुतो धत्रिकश्चञ्चलाक्षो
हस्ते पद्मन्दधानः शुचिवसनरतो श्लिष्टशृङ्गारसर्वः ।
मुग्धस्त्री सत्समक्षे हसति सकपटम्पूर्णताम्बूलवक्त्रः
कामी कामावतारः कुटिलसुललितो भाति धृष्टः[5] प्रभाते ॥१६६॥

इति ललितः ।

विभास :

गौराङ्गः पङ्कजाक्षः सुशबरवसनो भालकाश्मीरबिन्दुः
मल्लीस्रग्भूष्यकण्ठश्चतुरवरगिरङ्कीरमध्यापयन्यः ।
[6]-मेले तातस्यजातस्त्वधिकप्रथममः सत्रिकोऽपः शठोऽसौ-[6]
स्वेच्छागामी प्रभाते वदति विनयतां श्रीविभासाख्यरागः ॥१६७॥

इति विभास :

---

1. ZI मणि०
2. Q स्थाय्य सा वा Z2 छन्दसा वै.
3 M. ZI & Z2 शिशिरे
4. V & ZI देशीमेले०
5. ZI, 2 हृष्टः and दृष्टः
6-6. ZI. देशीमेलेभिजातो सगुणपरिचयः पूर्णरूपः शठोऽसौ.

सारङ्गः

श्यामाङ्गः पीतवासाः[1] प्रबलतरगदा[2]-शङ्खचक्राब्जहस्तो[3]
बाणैः[4] शार्ङ्गेण पूर्णः स्फुरदिषुधिकटिस्ताक्ष्यंगोभूषणाढ्यः ।
गान्धारो वेदगः स्युर्गुणगतिमनिधाः पक्षगो रिस्त्रिषड्जः
सम्पूर्णश्चापराह्णे प्रचरति चतुरो वीरसारङ्गरागः ॥१९८॥

इति सारङ्गः ।

त्रिवण: (तिरवणः)

देशीसन्मेलजातस्त्रिविधसमयसः पूर्णरूपोऽतिगौरः
कण्ठे मौक्तेयमालो धृतमुकुटशिरश्चित्रवासाश्च रम्यः ।
पुष्पश्रीकन्दुहस्तो युवजनसहितो मन्मथानन्दकर्ता
शृङ्गारी पण्यवीथ्यान्तरुणतिरवणः शोभते सायमेषः ॥१९९॥

इति तिरवणः ।

यमनकल्याण :

सत्रिः पूर्णो द्विनेत्राऽग्नियमरिगमनी राजवृन्दैः समेतो
गौरस्ताम्बूलवक्त्रः सिततरवसनः कण्ठरत्नैकमाल ।
कञ्जाक्षः छत्रमूर्द्धोभयचमर[5]-युतो रत्नसिंहासनस्थः
कल्याणो यमनाद्यः परिजनसहितो राजतेऽसौ दिनान्ते ॥२००॥

इति कल्याणः(यमनकल्याणः) ।

इति देशिकापरिवारः ।

---

1. Z3 वासो
2. Z1 सकलकरधृतः
3. Z1 खड्ग
4. Z2 पाणौ
5. Z1 & Z2 मूर्द्धोत्तरचमरयुतो

श्रीराग :

शृङ्गारी सुन्दरस्तत्पुरुषवदनजः कण्ठनक्षत्रमालः
श्रीरागः श्वेतवासाः प्रथमगतिगताः धैवतो रिगनी स्युः ।
[1]-आरोहेऽधैवतोऽगस्त्ववगमनयुतः सत्रिपूर्णोऽत्र गौरो-[1]
ग्रीष्मे सायं सुनृत्ये विलसति सरसः हस्तलग्नाऽलिपद्मः ।।२०१।।

इति श्रीरागः ।

गौडी

रामक्रीमेलजा या धगपरिरहिता सत्रिका षोडशाढ्या[2]
चित्रं वस्त्रन्दधाना करधृतकमला कर्णनेत्रा ? सुकेशी ।
[3]चैत्री मुल्तानिपूर्वीवर[3]-यवनपुरी कर्पटीभिश्च[4] सार्द्धं
सङ्क्रीडन्ती दिनान्ते चतुररतिकला गौरदेहा तु गौडी ।।२०२।।

इति गौडी ।

पाडी

गौडीमेले सुलग्ना प्रथमगुणरनि[5] स्त्यक्तगा पङ्कजाक्षी
भर्तुः सन्तापहन्ता[6] स्मितविधुवदना गीतनृत्याभिषक्ता ।
गौराङ्गी शुभ्रवस्त्रा[7] तरुणतरमदोन्मत्तमातङ्गयानी
शृङ्गाराढ्या हि पाडी युवजनहृदयानन्दिनी वासरान्ते ।।२०३।।

इति पाडी ।

1-1. ZI & Z2 आरोहे धैवतो गश्चत्रियमधमजः सत्रि०, Z3 आरोहे गस्त्ववगमधगजः सत्रिपूर्णोतिगौरो

2. ZI षोडवाढ्या

3-3. Q&R चैत्री मुत्तानिपूर्वीचर०, ZI & Z2 चैत्रामुल्लाति पूर्वी०Z3 चैत्तीमुग्धातिपूर्वी०

4. Z[2] कर्पटा

5 Z3 प्रथमगुणरतिः

6 Z ZI &2 हन्त्री

7. R शुक्ल

गुणकरी

गुर्जर्या मेलजाता स्फुरिततरसपा न्यादिमध्यान्तपूर्णा
वक्षोहारा यताक्षी सिततर[1]-वसना रक्तकूर्पासिका[2] यां ।
नानाशृङ्गारभूष्या मृदुमधुवचना[3]-श्यामलाङ्गी सुतन्वी-[3]
भर्तुः सङ्केतकं सद्विमलगुणकरी कामिनी याति सायम् ॥२०४॥

इति गुणकरी ।

नादरामक्री

सम्पूर्णा सत्रिका या गुणविधुगनिगा[4] किन्नरीवाद्यहस्ता
श्यामाङ्गी दीर्घनेत्रा गुरुजलजगणैः कण्ठमालादिभूष्या ।
मध्येषद्रक्तवस्त्रा वरगजगमना स्वर्णकूर्पासयुक्ता
वक्तु[5] सायं प्रयाति प्रियचरितगुणा[6] नादरामक्रिया सा ॥२०५॥

इति नादरामक्री ।

गुण्डक्री

गुर्जर्या मेलरक्ता रिधपरिरहिता सत्रिका नीलवस्त्रा
गौरी मुक्तालकाया[7] नवनगरचिता कामसङ्केतसंस्था ।
नीपच्छायोपविष्ठा विमलकरतले पद्मपत्रन्दधाना
गुण्डक्री भामिनी सा[8]प्रियतमपदवीं प्रेक्षती यं[9] प्रभाते ॥२०६॥

इति गुण्डक्री ।

---

1. Q वरसित
2. Z2 रक्तकेशी सुकाया
3-3. Z1 & Z2 हस्तताम्बूलयुक्ता
4. Q&R गुणविधुनिगगा
5. Z1 वक्रा Z2 वक्ता
6. Z1 गुणैः Z2 गुणं
7. Z3 ताया
8. Z1 & Z2 भाति सायं ?
9. Z3 प्रेक्षति सा, M प्रेक्षति यं, Q & V प्रेक्ष्यन्ती

टक्क :

नृत्यासक्तः सहिष्णुर्नयन[1]गतिगनिः सादिमध्यान्तपूर्णो
वक्षोहारं सुरत्नं[2] सुकटकमुकुटञ्चित्रवस्त्रन्दधानः ।
गौरः कामी सुटक्को मदनमदभरश्चन्दनालिप्तदेहः
पुष्पाणाङ्कन्दुहस्तो विचरति चतुरः कामदूतः सदाऽसौ[3] ।।२०७।।

इति टक्कः ।

देवगान्धारः ।

गान्धारो देवपूर्वस्त्वनलगतिगनिः सत्रिकः पूर्णरूपो
नैरन्तर्यञ्चकास्ति प्रथमगतिरिधो रत्नसिंहासनस्थ ।
इन्द्राद्यैः स्तूयमानो रसपतिरसिकश्चन्दनाऽऽलिप्त देहः[4]
शुभ्रं वस्त्रन्दधानः करधृतकुमुदः सर्वभूषाभियुक्तः ।।२०८।।

इति देवगान्धारः ।

मालव :

गौडीमेले प्रजातो रिपपरिरहितो[5]-न्यादिमध्यान्तपूर्णो-[5]
बीरः शृङ्गारनिष्ठो वरशुकरुचिभा[6] मूसलीकस्य मित्रम्[7] ।
पद्मास्यः पद्मनेत्रः सिततरवसनः कण्ठमालादिभूष्यः
सायङ्काले सभायाम्प्रकटति चतुरो मालवो रागराजः ।।२०९।।

इति मालव ।

1. Z3 समयगति०
2. Z3 सरत्नं
3. Z3 दिनान्ते
4. Z3 चन्दनाप्तिसुदेहः
5. Z1 & Z2 सो निमध्यान्तपूर्वो M&R वामिमध्यांतपूर्णो
6. Z2 नरपतिसदृशो
7. रागमञ्जर्यां मालवरागस्य समता मुसलीकनाम्नी पारसीयरागेण ग्रन्थकृता प्रकटितास्ति ।

शुद्धगौड :

गुण्डक्रीमेलजातो रसपतिसहितो[1] न्यादिमध्यान्तको यः[2]
कौसुम्भीकेशराणां विमलजल[3]-कर्णश्चित्रितः श्वेतवासः ।
काश्मीरस्योद्र्ध्वपुण्ड्रः सुरभितसुतनुः कण्ठकञ्जाक्षमाल
स्ताम्बूलास्यो दिनान्ते हरिभजनपरः शोभते शुद्धगौडः ॥२१०॥

इति शुद्धगौड : ।

कर्णाटबङ्गाल :

बङ्गालान्तश्च कर्णाट इति रिरहितो गादिमध्यान्तकोऽयं
गौडीसन्मेलभूतः कमलकरतले पुष्पयष्टिन्दधानः ।
गौराङ्गः शुक्लवासाः कटकमुकुटकेयूरकाण्ठेयकाढ्यः[4]
कौसुम्भोष्णीषधारी[5] परिजनसहितो याति पूर्वाह्नकाले ॥२११॥

इति कर्णाटबङ्गालः ।
इति श्रीरागपरिवारः ।

शुद्धनाट :

ईशानास्याभिजातस्त्रिगतिगनिरिधः सत्रिपूर्णः सुधीरो
रक्ताङ्गः कञ्जनेत्रः[6] सिततरवसनः[7] कण्ठमालादिकाढ्यः ।
[9]पाणौ खड्गः प्रतापी स्मितवचनपरः स्निग्धगम्भीरनादः[9]
सन्ध्यायां राजमार्गे शरदि हयगती राजते शुद्धनाटः ॥२१२॥

इति शुद्धनाटः ।

---

1. Z3 रसपतिरहितो
2. Z1 & Z3 ऽपः
3. Z8 ०तरकर्णः
4. Z1 & 2 काण्डेयकाढ्यः
5. Z2 ०त्रेषधारी, M कौसुम्मुष्णीषधारी
6. Z3 स्निग्धनेत्रः
7. Z3 शुचिवरवसना
8. Z3 स्निग्धगम्भीरनादः
9-9. Z3 खड्गं खेटं दधानो रिपुकुलदलनो हारहारी मनस्वी

मालवश्री :

जाता श्रीरागमेले नवगिरिरचिता सादिमध्यान्तिका या
श्रीखण्डापङ्कचोलीं कुसुमसुवसनं सन्दधाना मृगाक्षी ।
प्रौढेषद्व्यङ्ग्यवाक्यैः[1] प्रियमुपहसती मालवश्रीः सुतन्वी
वक्राक्षी पावकर्षैश्चपलकरतलाद् भ्राम्यती[2] सा सदैव ॥२१३॥

इति मालवश्रीः ।

देशाक्षी

गान्धाराद्यन्तमध्या गुणगतिरिनिगाः धैवतो द्विर्गतीर्या
ताम्बूलस्याञ्जनाक्षी कनकमणिमयैर्भूषणैर्भूषिताङ्गी ।
नारायण्यङ्गलग्ना कुसुमसुकबरीकञ्चुकीचित्रवस्त्रा
देशाक्षी राजकन्या प्रतिदिनमुषसि प्रेक्षती मल्लयुद्धम् ॥२१४॥

इति देशाक्षी ।

देवक्री

गौरी श्रीकोमलाङ्गी कजमुकुलकुचा चित्रकूर्पासवस्त्रा
सर्वाङ्गे भूषणाढ्या मृदुतरवचना शोकपूर्वा[3] प्रगल्भा ।
बेलावल्यैकमेलाधिकविधुगतिमा सत्रिका वा पहीना
देवक्री देवकन्या बहुचतुरतरा राजतेऽह्नोन्त्ययामे[4] ॥२१५॥

इति देवक्री ।

मधुमाधवी

मुग्धा गौरी बिचित्राम्बरतनुरचिता सर्वशृङ्गारयुक्ता
माद्यन्तांशाऽरिधा वा द्विगतिगतरिधा वह्निगत्यन्त्यगश्च ।

---

1. Z3 प्रौढेसद् व्यङ्गवाक्यैः
2. Z1 भासती
3. Z1 & M ०वचना शाकपूर्वा
4. Q ह्री निनान्ते, L ०वचनोशाक०

भ्रूरेखा चापधर्तृ मृगशिशुनयना तीव्रनेत्रान्तवाणा[1]
भर्तुर्गेहं सखिभिः सहचरमधुमाधव्युषः सम्प्रयाति ॥२२६॥

इति मधुमाधवी ।

आभीरी

चन्द्रः द्विस्त्रिर्गताः स्थुर्गरिनय इह सुस्निग्धनेत्रा प्रगल्भा
श्यामाऽऽभीरी त्रिषड्जा[2]-मृदुवचनपरा मूर्ध्नि वेणीन्दधाना-[2] ।
[3]-मृद्वङ्गी नीलवस्त्रा मृदुगलविलसद्विद्रुमालिश्च कर्णे[3]
[4]ताटङ्काढ्या हि सायं रसपतिनिनदै[4] रासदण्डै रमन्ती ॥२१७॥

इत्याभीरी ।

जियावन्त :

श्रीरागस्यैव मेलाद्विधविधुगतिकः सादिमध्यान्तकोऽसौ
श्यामाङ्गः पीतवासा विरचिततिलकः कुङ्कुमैर्भालमध्ये ।
कण्ठे रत्नैकमालो ललितसुमुरली[5]-वाद्यमानस्त्रिभङ्गी
शृङ्गारी भाति सायङ्कुसुमशरहतः श्रीजियावन्तरागः ॥२१८॥

इति जियावन्तः ।

सालङ्गनाट :

गौरस्तारुण्यपूर्णः करधृतकुलिशः सम्भृतानङ्गरूपः,
कण्ठे मौक्तेयमालः परिजनसहितः सर्वकिर्मीरवस्त्रः ।
शृङ्गाराढ्यः सुकामी मृदुवचनपरः षड्जमध्यादिकान्तः
प्रीतः केदारमेले दिनपतिविरतौ भाति सालङ्गनाटः ॥२१९॥

इति सालङ्गनाटः ।

1. Q वाणी
2.2 Z। कठिनकुचतटे हारयष्टिन्दधाना
3-3. Z। चण्डी सन्नीलवस्त्रा धृतमुकुरगलद्रक्तताम्बूलपूर्णा
4-4. Z। सायं सञ्चारिणीभिः सहब्रदुनिनदै
5. Q मुहली

कर्णाट :

शृङ्गारी पीतवस्त्रः कटकमुकुटसिंहासनःछत्रयुक्तः
गौराङ्गः श्रीहुसैनी सुहृदभिमदघः पूर्यवागेश्वरीष्टः ।
[2]त्रिस्त्रिद्व्येकस्थिताः स्युः स्वररिधगनयः[1] [2]-केकिकण्ठाभकोऽसौ
न्याद्यन्तांशोऽ[3]रिधोवा विलसति दिवसान्तेऽपि कर्णाटरागः ॥२२०॥

इति कर्णाटः ।

छायानाट :

कर्णाटस्य प्रमेले प्रकटितसुतनुस्त्वादिमध्यान्तषड्जः
कण्ठे हारः सरत्नः सितवसनरुचिः पाटलोष्णीषधारी[4] ।
गौराङ्गो रक्तनेत्रः सहचरबहुभिर्वीरशृङ्गारवान्यः
छायानाटो दिनान्ते प्रहसति पथिकान् पुष्पसत्कन्दुहस्तः ॥२२१॥

इति छायानाट : ।

हम्मीरनाट :

सम्पूर्णो द्विगतीरिस्त्वनलगतिनिगः सग्रहन्यासकांशः
शृङ्गारी यौवनाढ्यः स्मितपरवदनः कन्दुसद्दण्डहस्तः ।
गौरस्ताम्बूलवक्त्रो कुसुमशरसुहृद्रक्तवस्त्रः प्रतापी
चेतः सीमन्तिनीनामनुसरति हमीरादिनाटो हि सायम् ॥२२२॥

इति हम्मीरनाटः ।

इति शुद्धनाटपरिवारः ।

---

1. Q रिगधनयः
2-2. Z3 द्विद्वित्र्येकस्थिताः स्युः स्वरा रिधगनयोः
3. Q पाद्यन्तोशोंऽरिवोवा
4. Z3 पाटलोश्लीष

नट्टनारायण :

मुग्धः स्त्रीसङ्गतो द्विर्गतिरिधगनयः[1] पूर्णसाद्यन्तमध्यो
रुद्राणीवक्त्रजातः शिखिकुलनटिनीनर्त्तको भूषणाढ्यः।
श्यामाङ्गः पीतवस्त्रः करधृतचपलाकान्तिखड्गो दयावान्
प्रावृट्काले नृणांशं प्रकटयति सदा नट्टनारायणोऽयम् ॥२२३॥
इति नट्टनारायणः ।

बेलावली

धित्तां धित्तां धित्तां तामिति मृदुमुरजं वाद्यमाना सुतन्वी,
शृङ्गाराढ्या सुगौरी कमलवसनकिर्मीरकूर्पासयुक्ता।
प्रौढा बेलावली योषसि ? निजमधुमाधव्यशेषस्वरस्था
धाद्यन्तांशाऽरिधा[2] वा सरपरदसुता सत्कुरायी[3]-सहाया ॥२२४॥
इति बेलावली ।

काम्बोजी

काम्वोजी मोहिनी या द्विगतिगनिरिधा सत्रिकाढ्याऽनिमावा,
गौरी ताम्बूलवक्त्रा कुसुमजवसना कञ्चुकीमादधाना ।
कस्तूरीबिन्दुभाला कनकमणिमयैर्भूषणैर्भूषिताङ्गी
कर्णाट्याङ्घ्री सखीभ्यामुषसि विलसती किन्नरीवाद्यहस्ता ॥२२५॥
इति काम्वोजी ।

सावेरी

धाद्यन्तांशाऽसपा या नयनगुणगती चात्र धान्त्यौ रिगौस्तः
कस्तूरीबिन्दुभाला मृगशिशुनयना चन्द्रवक्त्रा सुतन्वी ।
सावेरी हारकण्ठा सुशबरवसना पीतकूर्पासयुक्ता
द्व्यष्टाढ्या श्यामवर्णा वरगजगमना सस्मिता सायमेति ॥२२६॥
इति सावेरी ।

---

1. रिगधनय., Q द्विर्गतिरिधानयः Y द्विगतिरिगधनयः
2. Z3 ऽरिपा वा
3. रागमञ्जर्यां ई० 'मूर्च्छितोऽथ बिलावले' इति पाठः

सुहवी

तन्वी श्यामा मृगाक्षी वरकमलमुखी पीतवस्त्रन्दधाना
प्रौढा सन्मूर्ध्नि वेणीं द्विजवरगमना कञ्चुकी कर्बुराञ्च ।
वक्त्रेषद्धास्ययुक्ता दशरसरचिता[1] चामरैर्वीज्यमाना
सावेरीमेलयुक्ता ह्युषसि तु सुहवी सन्त्रिका पूर्णरूपा ॥२२७॥

इति सुहवी ।

सौराष्ट्री

सावेरीमेलरक्ता स्वरसकलयुता सन्त्रिका स्वैरिणी या
चित्रं वस्त्रन्दधाना कठिनकुचतटे कञ्चुकीम्मेचकीञ्च ।
गौराङ्गी पङ्कजाक्षी हिमकरवदना दाडिमीबीजदन्ता
सायं शृङ्गारपूर्णा मदनसहचरी याति सौराष्ट्रिका सा ॥२२८॥

इति सौराष्ट्री ।

मल्हार :

सावेरीमेलजातः सपपरिरहितो[2] धग्रहन्यासकांशः
श्यामः पीताम्बरो यो मदनपरिचितः[3] कण्ठमालादिकाढ्यः ।
विद्युन्मेघाऽतिगर्जैरुदितशिखिगणान्नर्तयञ्जीर्णपक्षान्
बारामीजन्ममित्रो[4] ह्युषसि मलहरो भाति मल्हारराग: ॥२२९॥

इति मल्हारः

गौड :

संस्थो मल्हारमेले स्वरसकलयुतो धैवतांशग्रहान्त्यः
श्यामाङ्गः शङ्खमुक्तावलिरचितगलो भस्मभालः किरातः ।
रम्भापत्रञ्च मौलौ धरति कटितटे बर्हिणाम्बर्हजालं
भक्त शम्भोः प्रभाते सुकरशरधनू राजते गौडरागः ॥२३०॥

इति गौडः ।

---

1. सघता
2. Z3 समपरिरहितो
3. Z2 चदनविरचित ?
4. Z3 रा० मंजर्यां "वारा मल्हाररागके" इति पाठः ।

केदार :

सव्ये दण्डन्त्रिशूलन्त्वपरकरतले शुभ्रवस्त्रन्दधानो
भस्माङ्गो रक्तनेत्रो विमलसुजटिलो द्वीपिचर्मोपविष्टः ।
नासाग्रे दत्तदृष्टिर्गिरिपजपपना वेष्टितः शिष्यवर्गैः
केदारो चाऽरिपोऽस्ति त्रिविधनिसुहृवीमेलजातो निशीथे ॥२३१॥

इति केदारः ।

शङ्कराभरण :

गौरो रक्ताम्बरोऽसौ गुरुजलजवरश्रेणिकण्ठः[1] सुरूपी
शृङ्गारी यक्षपङ्कै[2]-र्विरचितसुतनुर्भालभस्मैकपुण्ड्रः ।
नृत्यारम्भप्रियो मुद्रितसुगमकवान् शङ्कराभूषणाख्यः
प्रातः साद्यन्तमध्यः प्रचरति मधुमाधव्यशेषस्वरस्थः ॥२३२॥

इति शङ्कराभरणः ।

विहागड :

गौरः सुश्वेतवस्त्रः सुरभितसुतनुर्हस्तताम्बूलधारी
कामी पुष्पेषु धन्वी विरहिजनमनोवेधकः[3] सत्रिकाढ्यः ।
चम्पाजातीसुयूथीविरचितमुकुटः कण्ठमल्ली सुभालः
सायङ् केदारमेले जनिरुपविलसद्यो विहादिर्गडः स्यात् ॥२३३॥

इति विहागडः ।

इति नट्टनारायणपरिवारः ।

अनन्तरागाः सन्त्यन्ये नानादेशजनाश्रिताः ।
एतेषामुपरागाः स्युरुह्यन्तान्ते च तद्विदैः ॥२३४॥

---

1. Z2 श्रोणि०
2. Z2 पक्षिपङ्कैः, Z3 वक्ष्यकम्पैः
3. Z1 विरहजनमनोद्वेगकः, Z2 विरतिजनमनो वेधकः

गानम्

धातुमातुर्विदा येन रचितं लक्षगान्वितम् ।
देशीरागादिषु प्रोक्तङ्गीतन्तद्गानमुच्यते ॥२३५॥

गानभेदौ

अनिबद्धन्निबद्धञ्च द्विधा तद्गदितम्बुधैः ।
अनिबद्धमबन्धत्वादालप्तिः सा पुरोदिता ॥२३६॥
अङ्गैश्च धातुभिर्बद्धन्निबद्धन्त्वधुनोच्यते ।
प्रबन्धो रूपकं वस्तु तस्य संज्ञात्रयम्भवेत् ॥२३७॥

प्रबन्धावयव :

धातुः प्रबन्धावयवश्चतुर्धा स प्रकीर्तितः ।
गीतमुद्ग्राह्यते चाऽदौ तेनोद्ग्राहस्तु पूर्वभाक् ॥२३८॥
मेलापको द्वितीयः स्यादुद्ग्राहध्रुवमेलनात् ।
ध्रुवत्वाद्ध्रुवसंज्ञस्तु तृतीयो भाग उच्यते ॥२३९॥

आभोगः पञ्चमो भागो गीतपूर्णत्वसूचकः ।
ध्रुवाऽभोगान्तरे कश्चि [द्] धातुरन्योऽन्तराभिधः ॥२४०॥

स तु सालगसूडस्थरूपकेष्वेव दृश्यते ।
चतुर्धातुस्त्रिधातुश्च द्विधातुश्चेति स त्रिधा ॥२४१॥

आभोगमेलापकयोः क्वचित्क्वचिदभावतः ।
षडङ्गानि प्रबन्धस्य स्वरश्च बिरुदम्पदम् ॥२४२॥

तेनकः पाटतालौ च पुंसो नेत्रादिकाङ्गवत् ।
तत्र तेनपदे नेत्रे स्तः पाटबिरुदे करौ ॥२४३॥

तालस्वरौ च तत्पादौ प्रबन्धगतिहेतुतः ।
तेनतेनेति तेनः स्यान्मङ्गलस्य प्रकाशकः ॥२४४॥

पदमर्थद्योतकञ्च पाटो वाद्याक्षरोत्करः ।
बिरुदङ्गुणनामानि तालश्चञ्चत्पुटादिकः ॥२४५॥
स्वरः सरिगमादिः स्याद्यथायोग्यनिवेशनम् ।

प्रबन्धजातयः

प्रबन्धजातयः पञ्च षड्भिरङ्गैश्च मेदिनी ॥२४६॥

आनन्दिनी पञ्चभिः स्याच्चतुर्भिर्दीपनी तथा ।
अङ्गैस्त्रिभिर्भावनी स्याद् द्वाभ्यान्तारावली स्मृता ॥२४७॥

प्रबन्धभेदाः

अनिर्युक्तश्च निर्युक्तः प्रबन्धो द्विविधो मतः ।
अनिर्युक्तस्त्वनियमान्निर्युक्तो नियमाद्भवेत् ॥२४८॥

अनुक्तछन्दो[1](?) गीतादौ गणवर्गान् क्रमाद्ब्रुवे ।
मयौ रसौ तजभना अष्टौ वर्णगणास्त्रिकाः ॥२४९॥

मरित्रगो भूमिजः श्रीदो योलाद्यो वृद्धिकृद् कजः ।
रोऽग्निजो भस्मकृन्मध्यो लो सो वाऽन्त्योगश्चालिकृत् ॥२५०॥

[2]-तोऽन्त्यलोऽधनकृच्छून्यो[3] जः सौर्योऽन्तर्गरुक्प्रदः-[2] ।
भः सौम्यः कीर्तिकृद्गादिर्न ऐन्द्रः शङ्करस्त्रिलः ॥२५१॥

उद्ग्राहादौ ध्रुवादौ चाऽऽभोगादौ सुकरङ्गणम् ।
केऽप्याहुः सतयोरेकस्तत्रास्तु न रजौ तथा ॥२५२॥

एवमेकैकगणतः फलान्याहुर्विपश्चितः ।
गणयोर्युग्मतः केचिदाहुः फलानि तद्यथा ॥२५३॥

मनौ हितौ भयौ[4](?) भृत्यावुदासीनौ जतौ मतौ ।
रसावरीति[5] विज्ञेयौ[6] यद्यद्योगफलन्तथा ॥२५४॥

---

1. V अनुकृच्छन्दो
2-2. Q तोन्त्यलो वरजः शून्योजः सौर्योन्तर्गरुक्प्रदः
3. V. तुच्छो
4. Q&R भनौ
5. Q रसावराति
6. Q विज्ञेया

मङ्गलम्मित्रयोर्योगे भृत्ययोस्तु बलम्भवेत् ।
उदासीनद्वये व्याधिः शत्र्वो[1]-र्नायकनाशनम् ॥२५५॥

जयोर्मित्रानुचरयोः संसिद्धिर्भृत्यमित्रयोः ।
मित्रोदासीनयोः कष्टं दुःखन्तू[2]-दासमित्रयोः ॥२५६॥

मित्रशत्र्वोः पीडनं स्यान्निष्फलं[3] शत्रुमित्रयोः ।
भृत्यो[4]-दासीनयोर्हानिरापत्तूदासभृत्ययोः ॥२५७॥

उदासवैरिणोर्वैरं शत्रूदासीनयोः क्षयः ।
हृत्कम्पम्भृत्यशत्र्वोश्च शत्रुभृत्योर्गृहक्षयम् ॥२५८॥

केचिन्मात्रागणान्पञ्च प्राहुस्ते छपचास्तदौ ।
स्युः षट्पञ्चचतुस्त्रिद्विसङ्ख्यमात्रायुताः क्रमात् ॥२५९॥

अर्जुनोऽपि गणश्रेष्ठान् त्रीनन्यान्प्राह तद्यथा ।
द्विः त्रिश्चतुर्वर्गगणांश्चत्वारोऽष्टौ च षोडश ॥२६०॥

क्रमाद्रतिगणाः[5] कामगणाः बाणगणाः स्मृताः ।
किन्तु तत्र लपूर्वा ये तेष्वादावधिको लघुः ॥२६१॥

वर्णानामष्टवर्गाः स्युरकचटतपा यशौ ।
नवपञ्चेषु पञ्चेषु पञ्चवेदाब्धिवर्णकाः ॥२६२॥

सोमो भौमो बुधो जीवः शुक्रः शौरी रविस्तमः ।
क्रमादकचटानान्तपयशानाञ्च देवताः ॥२६३॥

वर्णाना (वर्गाणा-)ञ्च फलान्याहुरायुस्तेजोऽपकीर्तिता ।
सौभाग्यं सुन्दरं व्याधिर्मरणं शून्यता क्रमात् ॥२६४॥

1. V: द्विषोर्ना०
2. Q रुदास
3. Q स्यादापद्व्युदासमित्रयोः
4. Q मित्रो
5. Q क्रमादतिगणा

हजयवधरषभाः ? (ङञणपनमविज्ञेयाः) पञ्चवर्णाऽनुनासिकाः ।
कदाचिच्छ्लोकगीतादौ न प्रयोज्याः विचक्षणैः ॥२६५॥

क्वचिदन्यैर्विशेषश्च कथितः सोऽभिधीयते ।
नकारो नाशयेल्लक्ष्मीं हकारस्तु हरेद्यशः ॥२६६॥

मकारः[1] सर्वहृत्तस्माद्गीतादौ तत्परित्यजेत् ।
सदाशिवः फलम्प्राह प्रतिवर्णं पृथक्पृथक् ॥२६७॥

अकारादिस्वराणाञ्च प्रयोगो धुरि शोभनः ।
कात्सुकीर्तिः खुरी (क्षु?) खाच्च गाद्ग्रामोऽरिभयङ्घतः ॥२६८॥

ङाल्लक्ष्मी चात्सदश्वश्च छाच्छत्रञ्जात्स्त्रियो मृतिः ।
झात्तथा स्वमृतिर्ञाच्च टाद्गावष्ठाद्विषम्फलम् ॥२६९॥

डाच्छोको ढात्सुवर्णञ्च णकाराद्रत्नमुत्तमम्[2] ।
तात्तारं थाद्बहुधनन्दाच्छ्रेयो[3] धान्महापदः ॥२७०॥

नान्नाशो भारती पाच्च फाद्भोगो बान्महद्भयम् ।
भाद्भीतिर्मृतिर्माच्च यकाराद्राजतो मृतिः ॥२७१॥

रकाराच्छत्रुतो हानिर्लवौ पुत्रधनप्रदौ ।
सर्वत्र शून्यता शाच्च षात्क्षत्रन्तुमुलन्तथा ॥२७२॥

सकाराच्छविसाम्यं[4] स्याद्धकारस्तु हरेद्यशः[5] ।
क्षप्रकारात्मा(क्षत्रज्ञात्मा?)[6] शुभःस्यात्तः श्रीर्लक्ष्मीरतिशोभनः ॥२७३॥

---

1 L सकारः
2. L. णाद्रक्तरुचिराननै ?
3. L दाद्योषो
4. Q च्छवित्रि
5. L हरेयशः
6. Q क्षय अात्मा, R क्षयवान्माशुभः

पाते [1]ऽभिवादने चैव नकारः शोभनः स्मृतः ।
हरिसंज्ञो हकारश्च जकारो जय[2]-वाचकः ॥२७४॥

निषेधवाचकोऽप्यत्र न निन्द्यः काव्यकोविदैः ।
उद्ग्राहे नगरांश्चैवमन्तरे सतलाँस्तथा ॥२७५॥

आभोगे हटकांश्चैव नववर्णान्परित्यजेत् ।
उद्ग्राहे तु दकारश्च भकारश्चान्तरे तथा ॥२७६॥

आभोगे तु चकारश्च त्रयं लक्ष्मीफलप्रदम् ।
गणवर्णविचारोऽयं नृस्तुतावेव[3] नाऽन्यतः ॥२७७॥

सूडप्रबन्धः

एलाकरणढेङ्कीभिर्वर्तन्या झोम्वडेन च ।
लम्भरासैकतालीभिः शुद्धसूडोऽष्टभिः स्मृतः ॥२७८॥

आलिप्रबन्धाः

वर्णो वर्णस्वरो गद्यङ्कैवाडश्चाङ्कचारिणी ।
कन्दस्तुरगलीला च गजलीला द्विपद्यपि ॥२७९॥

चक्रवालः क्रौञ्चपदः स्वरार्थो ध्वनिकुट्टनी ।
आर्या गाथा द्विपथकः कलहंसश्च तोटकः ॥२८०॥

घटो वृत्तम्मात्रिका च तथा रागकदम्बकः ।
पञ्चतालेश्वरस्तालार्णव इत्यालिसंज्ञकाः ॥२८१॥

प्रबन्धाः स्युः क्रमादत्र विंशतिश्चतुरुन्नताः ।

विप्रकीर्णाः

श्रीरङ्गः श्रीविलासः स्यात्पञ्चभङ्गिरतः परम् ॥२८२॥

---

7. Q पानो, R याने V. माने

8. L य०

3. Q तस्तुभावेव

पञ्चाननोमातिलकौ त्रिपदी च चतुष्पदी ।
षट्पदी वस्तुसंज्ञश्च विजयस्त्रिपथस्तथा ॥२८३॥

चतुर्मुखः सिंहलीलो हंसलीलोऽथ दण्डकः ।
झम्पटः कन्दुकः स्यात् त्रिभङ्गिर्हरिविलासकः ॥२८४॥

सुदर्शनः स्वराङ्कः श्रीवर्द्धनो हर्षवर्द्धनः ।
वदनञ्चच्चरी चर्या पद्धडी राहडी तथा ॥२८५॥

वीरश्रीर्मङ्गलाचारो धवलो मङ्गलस्तथा ।
ऊर्वी (ओवी) लोली ढोल्लरी च दन्ती षट्त्रिंशदित्यमी ॥२८६॥

प्रबन्धाः विप्रकीर्णाख्याः सालगस्तु ध्रुवादयः ।
आद्यो ध्रुवस्ततो मण्ठः प्रतिमण्ठो निसारुकः ॥२८७॥

अड्डुतालस्ततो रास एकतालीति सप्त ते ।

एलाप्रबन्धस्य सामान्यलक्षणम्—

तत्रैलाप्रथमे पादे कार्यङ्खण्डद्वयम्बुधैः ॥२८८॥

वर्णसाम्यन्तदैकेन धातुना भिन्नमातुकम् ।
गमकाख्यप्रयोगस्तु कर्तव्यस्तदनन्तरम् ॥२८९॥

पदत्रयञ्च कर्तव्यं तच्च पल्लवसंज्ञकम् ।
विलम्बिते तु तत्राऽऽद्ये तृतीयन्द्रुतमानतः ॥२९०॥

तुल्यधातुकमेवञ्चेद्गेयम्पादत्रयम्बुधैः ।
तृतीयाङ्घ्रौ विशेषोऽयन्न पल्लवपदस्थितिः ॥२९१॥

प्रयोगोऽन्यस्तु कर्तव्यः सम्बोधकपदान्वितः ।
पादत्रयात्मकश्चैवमुद्ग्राहोऽर्कपदान्वितः ॥२९२॥

मेलापकः प्रयोगश्चेत्तदा रुद्रपदान्वितः ।
प्रभुनामाङ्कितो मध्यविलम्बितपदत्रयः ॥२९३॥

ध्रुवो भवेत्तत्र पूर्वमेकधातुपदद्वयम् ।
तृतीयम्भिन्नधातुः स्यादाभोगस्तदनन्तरम् ॥२९४॥

कार्यो वाग्गेयकारेण स्वभिधानविभूषितः ।
पुनर्गानं विधायाऽस्य न्यासस्तु ध्रुवके भवेत् ॥२९५॥

मण्ठद्वितीयकङ्कालप्रतितालेषु कश्चन ।
तालोऽत्र विनियोक्तव्यो ग्रहस्तु विषमो भवेत् ॥२९६॥

प्रबन्धेऽस्मिन्प्रभोः कार्यं शौर्यधैर्यादिवर्णनम् ।

एलापदनामानि ।

काममन्मथवत्कान्तजितमित्र(मत्त-) विकारिणः ॥२९७॥

मान्धातृसुमतीशोभिसुशोभी गीतकोरुतः[1] (चितौ) ।
विचित्रो वासवमृदुसुचित्रा इति षोडश ॥२९८॥

नामान्येलापदानां स्युः षोडशानामनुक्रमात् ।

एलापदप्राणाः

समानो मधुरः सान्द्रः कान्तो दीप्तः समाहितः ॥२९९॥

अग्राम्यः सुकुमारश्च प्रसन्नौजस्विनाविति ।
मान्धात्रादिपदेषु स्युः प्राणा दश दशस्विमे ॥३००॥

निर्वर्णगमकप्रौढः समानो प्राण उच्यते ।
मधुराख्यस्तु सरलतानीकरणसम्भवः ॥३०१॥

धातुतो मातुबाहुल्यः सान्द्रस्तारगतिः स्मृतः ।
मन्मथोद्दीपनध्वानरक्तिता कान्त उच्यते ॥३०२॥

तारस्थानोच्चनादो यः स दीप्त इति कथ्यते ।
सवर्णगमकप्रौढः स्थायिस्थस्तु समाहितः ॥३०३॥

वाक्यावयववर्णा ये पूर्वपूर्वपदान्तिमाः[2] ।
द्वयोर्द्वयोस्त्रयाणाञ्चोत्तरोत्तरपदादिमाः ॥३०४॥

---

1. Q हतः, R & P रुतः (सं.र. चितौ 4/43)
2. L न्विताः

तत्तत्स्वरयुतावर्णावृत्या द्विविधया पुनः ।
प्रगीयते चक्रवालरीत्याऽग्राम्य उदाहृतः ॥३०५॥

सुकुमारो वर्णतानस्वराणाङ्कोमलत्वतः ।
प्रसन्नः स्यात्पदस्थानस्वरादीनाम्प्रसादतः ॥३०६॥

समासतानबहुल ग्रोजस्वी परिकीर्तितः ।
एभिः सर्वगुणैर्युक्ता विष्णुमाररमात्मिका[1] ॥३०७॥

एलाः श्रोतुः प्रयोक्तुश्च धर्मकामार्थसिद्धिदाः ।
एला सामान्यलक्ष्मैतत् पूर्वाचार्यैरुदीरितम् ॥३०८॥

एलाभेदाः

गणमात्रावर्णदेशसङ्कीर्णात्साप्यनेकधा ।
ग्रन्थविस्तरभावेन न मयात्र प्रदर्शिताः ॥३०९॥

एलालक्षणम्

ग्रयम्प्रबन्धो निर्युक्तस्तालादिनियमात्पुनः ।
चतुर्धातुस्त्रिधातुर्वा मेलापाभावतो यदा ॥३१०॥
पदतालद्व्यङ्गबद्धाज्जातिस्तारावली भवेत् ।

करणप्रबन्धः

उद्ग्राहः स्वरबद्धश्च ध्रुवः सर्वाङ्गमिश्रितः ॥३११॥

यस्याऽभोगः पदैः कार्यस्तत्र नेतृप्रबन्धयोः ।
गातुर्नामाङ्कितः किन्तूद्ग्राहस्त्विष्टस्वरे भवेत् ॥३१२॥

ग्रंशस्वरे च न्यासः स्यादादितालो द्रुतो लयः ।
सामान्यलक्षणम्प्रोक्तङ्करणस्य मुनीश्वरैः ॥३१३॥

एकैकाङ्गप्रबद्धः स्याद्ध्रुवकः करणे यदि ।
तत्तदङ्गाभिधानन्तत्करणं स्यात्तदा पुनः ॥३१४॥

स्वरैश्च पाटैरुद्ग्राहो यदा पादैः पदैर्ध्रुवः ।
तदा तच्चित्रकरणङ्कोहलादिकसङ्गतम् ॥३१५॥

---

1. मारः = कामदेवः

स्यान्मिश्रकरणञ्चाऽथ स्वरपाटकतेनकैः ।
बद्धो ध्रुवस्तदा शेषलक्षणम्पूर्ववत् स्मृतम् ॥३१६॥

अयन्तु तालनियमान्नियुक्तश्च त्रिधातुक ।
त्यक्त[1] तारावलीजातिर्मदन्यादिकजातिमान् ॥३१७॥

इति करणम् ।

ढेङ्कीप्रबन्ध :

यत्रोद्ग्राहस्य पूर्वार्द्धङ्गीयते द्विर्निरन्तरम् ।
उत्तरार्द्धं सकृत्पश्चात्प्रयोगात्मा भवेन्न वा ॥३१८॥

मेलापकाख्यश्चोद्ग्राहमेलापौ तावतालकौ ।
अथवा ढेङ्किकाताले कङ्काले वा विलम्बिते ॥३१९॥

ध्रुवाभोगौ तु गातव्यावन्यतालाल्लयान्तरे ।
ध्रुवस्त्रिखण्डःखण्डे द्वे गीयेते समधातुनी ॥३२०॥

तृतीयमुच्चमेषद्भिः सकृदाभोगकस्ततः ।
पुनर्गीत्वा ध्रुवे न्यासो यस्यां सा ढेङ्किका मता ॥३२१॥

सामान्यलक्षणञ्चैतत् ढेङ्किकाया प्रकीर्तितम् ।
विशेषा बहुधा नोक्ता मुक्तावल्यादिकाभिधाः ॥३२२॥

अयं ढेङ्कीप्रबन्धस्तु मेलापकविकल्पतः ।
त्रिधातुश्च चतुर्धातुर्यदानियमतालतः ॥३२३॥

अनियुक्तश्च नियुक्तो ढेङ्की कङ्कालदर्शनात् ।
तारावलीजातिमांश्च पदतालाङ्गबद्धतः ॥३२४॥

इति ढेङ्की ।

वर्त्तनी प्रबन्ध :

यल्लक्षणं स्वराद्यस्यकरणे ह्युदितम्पुरा ।[2]
वर्त्तन्या अपि तत्सर्वन्तालोन्यो रासकाद्भवेत् ॥३२५॥

---

1. L त्यज्य ?
2. Q सूदिम्पुरा

विलम्बितो लयश्चाऽत्र द्विरुद्ग्राहस्तु गीयते ।
ध्रुवाभोगौ सकृद्गायेन्न्यासोऽस्य ध्रुवके भवेत् ॥३२६॥

कङ्काले प्रतिताले च कुडुक्के प्रतिमण्ठके ।
रचिता चेत्तदा ज्ञेया वर्त्तन्येव विवर्त्तनी ॥३२७॥

अयं प्रबन्धो निर्युक्तस्तालादिनियमात्पुनः ।
त्रिधातुकोऽपि मेलापनामधातुविहीनतः ॥३२८॥
भावनीजातिमांस्तालपदस्वरसुबन्धतः ।

इति वर्त्तनी ।

झोम्बड :

यस्मिन्नुद्ग्राहपूर्वार्द्धं गीयते द्विः सकृत्ततः ॥३२९॥

उत्तरार्द्धं प्रयोगाढ्यो भवेन्मेलापको न वा ।
द्विर्गीत्वा ध्रुवमाभोगं सकृन्न्यासो ध्रुवे भवेत् ॥३३०॥

यत्राऽसौ झोम्बडो नाम ताले निःसारुके तथा ।
कुडुक्के त्रिपुटे चापि प्रतिमण्ठे द्वितीयके ॥३३१॥

यतिलग्ने गारुगौ च रासे च प्रतितालके ।
एकताल्याम्भवेदस्य सामान्यं लक्षणं स्मृतम् ॥३३२॥

झोम्बडे बहवो भेदाः नोक्ता ग्रन्थस्य विस्तरात् ।
चतुर्धातुस्त्रिधातुश्च मेलापाभावतो यदि ॥३३३॥
निर्युक्तस्तालनियमाद् द्व्यङ्गस्तारावलेयकः ।

इति झोम्बड ।

लम्भ :

यत्रैकखण्ड उद्ग्राहो द्विखण्डो वा भवेत्पुनः ॥३३४॥

गीयतेऽसौ सकृद्द्विर्वा ध्रुवप्रतिनिधौ ततः ।
द्विराभोगो ध्रुवे मुक्तिः स लम्भस्तु त्रिधातुकः ॥३३५॥

तारावलीजातिमांश्च द्व्यङ्ग्यत्वात्पदतालतः ।
तालादीनामनियमादनिर्युक्तो भवेदसौ ॥३३६॥

इति लम्भः ।

रासक :

यो झोम्बडगतं लक्ष्म गमकस्थानकैर्विना ।
रासको रासतालेन गीयतेऽसौ त्रिधातुकः ॥३३७॥

निर्युक्तस्तालनियमाद् द्व्यङ्ग्या त्तारावलेयकः ।

इति रासक : ।

एकताली

द्विरुद्ग्राहो ध्रुवोऽपि द्विः सकृदाभोगकस्ततः ॥३३८॥

न्यासः स्याद्ध्रुवके यत्र सैकताल्येकतालिका ।
अस्यामालापमात्रेण केचिदुग्राह ऊचिरे ॥३३९॥

आलापो गमकालप्तिरक्षरैर्वर्जिता मता ।
सैव प्रयोगशब्देन मुनिना सम्प्रकीर्तितः ॥३४०॥

तारावलीजातिमांश्च निर्युक्तोऽयन्त्रिधातुकः ।

इत्येकताली ।

इति शुद्धसूड ।

अथ आलिप्रबन्धनिरूपणम्

वर्ण :

उद्ग्राहध्रुवकौ यत्र बद्धौ कर्णाटभाषया ॥३४१॥

विरुदैर्वर्णतालेन पदैराभोगकल्पितः ।
स वर्णः स्याच्च निर्युक्तस्त्र्यङ्गः किन्तु त्रिधातुकः ॥३४२॥

अनुक्ताभोग[1] वस्तूनाम्पदैराभोगकल्पना ।
ओव्यादयस्तु[2] चत्वारो भवन्त्याभोगवर्जिताः ।।३४३।।

इति वर्णं ।

वर्णस्वर :

स्वरैः पाटैः पदैस्तेनै रचना वाञ्छितक्रमात् ।
मुक्तिस्तु तेनकैर्वर्णस्वरः स्याद्वर्णतालतः ।।३४४।।

स्वरादेरादिविन्यासाद्वेदाक्षि (द्व्देदाब्धि-) रचनात्मकः ।
अत्र स्वरादिमध्ये तु का (द्वा) भ्यामुद्ग्राहको भवेत् ।।३४५।।

एकेन (द्वाभ्याञ्च)[3] ध्रुव आभोगः पदैः कार्यस्त्रिधातुकः ।
निर्युक्त आनन्दिनीवान् बिरुदस्य विहीनतः ।।३४६।।

इति वर्णस्वर ।

गद्यप्रबन्ध :

गद्यम्पदचयञ्छन्दोवद्धहीनन्निगद्यते ।
तत्षोढोत्कलिका चूर्णं ललितं वृत्तगन्धि च ।।३४७।।

खण्डञ्च चित्रमेतेषां प्रभवः सामवेदतः ।
गातव्योत्कलिका वीरे गौडीमारभटीश्रिता ।।३४८।।

चूर्णं शान्ते च वैदर्भी सात्त्वतीं वृत्तिमाश्रितम् ।
पाञ्चालीकैशिकीभ्याञ्च[4] शृङ्गारे ललितं युतम् ।।३४९।।

शान्ते सपद्यम्भारत्याम्पाञ्चाल्यां वृत्तगन्धि च ।
वैदर्भीसात्वतीभ्याञ्च खण्डं हास्ये रसे स्मृतम् ।।३५०।।

---

1. Q भाव
2. L उद्यादयस्तु
3. कल्लिनाथकृतटीकायां 'द्वाभ्यां ध्रुवः कर्तव्यः इति पाठः
4. कैशिकीवृत्तिः, पञ्चाली रीतिः ।

वैदर्भीकैशिकीचित्रं ? (श्याञ्च) चित्रं शृङ्गारनिर्भरम् ।
चतु[1] ? रसेषु नानासुरी तिवृत्तिविचित्रता[2] ।।३५१।।

वेणीमिश्रमिति प्राहुरन्ये भेदद्वयम्परम् ।
वेणी सर्वैः कृता मिश्रञ्चूर्णकैर्वृत्तगन्धिभिः ।।३५२।।

द्रुता विलम्बिता मध्या बह्वल्पसमलैः क्रमात् ।
पृथग्लगत्वे मिश्रैश्च द्रुतमध्या गतिः परा ।।३५३।।

गतिर्द्रुतविलम्बाख्या त्वन्या मध्यविलम्बिता ।
इति गद्यस्य षट्प्रोक्ताः प्रत्येकङ्गतयोः बुधैः ।।३५४।।

सर्वैश्च गमकैर्वर्णैः प्रणवाद्यमतालकम् ।
स्वरैरतालवाक्यानां युतमन्तेऽन्तरान्तरा ।।३५५।।

अवान्तरानेकपदसैकतालपदद्वयम् ।
एकत्र वस्तुनामाङ्कं द्विर्द्विगीत्वा पृथक् ध्रुवे ।।३५६।।

प्रयोगो द्विविभागाढ्यो गीयते द्विर्विलम्बितम् ।
गातृनामान्यतालेन विलम्बेनाऽन्यतालतः ।।३५७।।

द्रुतान्नामप्रभोर्यत्राऽऽभोगे चैतत्समस्तकम् ।
पुनर्गीत्वा गातृपदे न्यासो गद्यन्निगद्यते ।।३५८।।

अनिर्युक्तस्त्रिधातुश्च भावनीजातिमानयम् ।

इति गद्यम् ।

कैवाड :

पाटैर्निरर्थैः सार्थैर्वा स्यातामुद्ग्राहकध्रुवौ ।।३५९।।

पदाभोगश्च कैवाडे न्यासमुद्ग्राहके भवेत् ।
भावनीजातिमांश्चायमनिर्युक्तस्त्रिधातुकः ।।३६०।।

इति कैवाड :

---

1. Q चरु
2. L रीनिवृत्ति विचित्रता ?

अङ्कचारिणी :

वीररौद्राढ्य-[1] बिरुदैर्बद्धावुद्ग्राहकध्रुवौ ।
पदैस्त्रिवर्णनामाङ्कै राभोगोऽपीष्टतालतः ॥३६१॥

गीयते यत्र सा प्रोक्ता गीतज्ञैरङ्कचारिणी ।
अनिर्युक्तस्त्रिधातुश्च भावनीजातिकोऽप्ययम् ॥३६२॥

इत्यङ्कचारिणी ।

कन्द :

आर्यागीतौ वीररसे देशभाषात्मकैः पदैः ।
उद्ग्राहः पाटबिरुदैर्ध्रुवश्चान्यपदान्तरैः ॥३६३॥

आभोगः पाटके न्यासः कन्दः स्यात्तालवर्जितः ।
निर्युक्तोऽयन्त्रिधातुश्च भावनीजातिमान्भवेत् ॥३६४॥

इति कन्द ।

हयलीला

तुरगलीलतालेन पदैरुद्ग्राहकध्रुवौ ।
आभोगोऽन्यपदैर्यत्र हयलीला द्विधा च सा ॥३६५॥

गद्यजा पद्यजा चेति गद्यबन्धात्तु गद्यजा ।
आर्याया वाऽश्वललितच्छन्दसः पूर्वपश्चिमौ ॥३६६॥

भागावतालतालौ वा व्यत्ययौ वा सतालकौ ।
यद्वा स्वरैः पदैस्तालाद्विरुदोग्राहबन्धत ॥३६७॥

पद्यजा इति विख्याता निर्युक्तश्च त्रिधातुकः ।
तारावलीजतिकोऽसौ दीपिनीजातिमान् क्वचित् ॥३६८॥

इति हयलीला ।

---

1. वै.

गजलीला

गजलीलेन तालेन गजलीला निगद्यते ।
लक्ष्माश्च (क्ष्मता) ललितञ्छन्दोहीनोऽन्यद्धयलीलवत् ॥३६९॥

इति गजलीला ।

द्विपदी

तालेन करुणानाम्ना द्विपदी परिगीयते ।
छः पञ्चभा[1] गुरुश्चान्ते चतुर्भिरीदृशैः पदैः ॥३७०॥

कृत्वा पूर्वार्द्धमुद्ग्राहम्परार्द्धन्ध्रुवकन्तथा ।
गातृनेतृप्रबन्धाङ्क आभोगोऽपि पदैः स्मृतः ॥३७१॥

यद्वा षष्ठद्वितीयौ जौ छजभजग गुरुमात्रतः ।
अपरे च स्वरान्प्राहुरुद्ग्राहस्यावसानतः ॥३७२॥

यद्वा पादैश्चतुर्भिस्तैरेकैकगुरुसंयुतै ।
किं वा छात्तगणाभ्याञ्च पाभ्यान्ताललयुतोऽथवा ॥३७३॥

छगणेन चतुर्मात्रैस्त्रिभिर्वा छगणाग्रतः ।
चतुर्भिर्यगणैर्युक्ता द्विपदीत्यवदन्परे ॥३७४॥
तारावलीको निर्युक्तस्त्रिधातुर्भावनी क्वचित् ।

इति द्विपदी ।

चक्रवालः

प्राक्प्रागक्षरव्यूहो योन्त्यो वर्णचयः स चेत् ॥३७५॥

उत्तरोत्तरवाक्यादौ चक्रवालस्तदोच्यते ।
गद्यपद्यप्रभेदेन द्विविधः कथितो बुधैः ॥३७६॥

---

1. M.S. पंचता Q लपचता

उद्ग्राहध्रुवकौ तत्र चाऽभोगान्यपदैस्ततः ।
तारावलीजातिमांश्चाऽनिर्युक्तोऽसौ त्रिधातुकः ॥३७७॥

इति चक्रवालः ।

क्रौञ्चपदः

यत्र पदैः स्वरैः[1] स्यातामुद्ग्राहध्रुवकौ क्रमात् ।
आभोगोऽन्यपदैर्न्यास उद्ग्राहे प्रतितालतः ॥३७८॥

छन्दोहीनात् क्रौञ्चपदः स्वनामच्छन्दसाऽथवा ।
त्रिधातुस्तालनियमान्निर्युक्तो भाविनेयकः ॥३७९॥

इति क्रौञ्चपदः ।

स्वरार्थप्रबन्धः

यत्र सप्ताक्षरैरेव षड्जादिस्वरवाचकैः ।
क्रमव्युत्क्रमव्यस्तैश्च समस्तैर्वाञ्छितार्थकैः ॥३८०॥

उद्ग्राहध्रुवकौ स्यातामाभोगोऽन्यपदैः कृतः ।
स्वरार्थः स्यादिष्टतालान्मोक्ष उद्ग्राहके च सः ॥३८१॥

शुद्धमिश्रप्रभेदेन द्विविधः परिकीर्तितः ।
शुद्धः स्वराक्षरैरेव मिश्रस्त्वन्याक्षरैः स्वरैः ॥३८२॥
तारावलीजातिकोऽयमनिर्युक्तस्त्रिधातुकः ।

इति स्वरार्थः ।

ध्वनिकुट्टनी

मण्ठकङ्कालरहितौ तालौ भिन्नलयात्मकौ ॥३८३॥

---

1. Q. स्वरैः पदैः

सममात्रा यतिच्छेदौ[1] सपदोद्ग्राहकध्रुवौ ।
यत्राऽऽभोगः पृथक्तालपदैः स्याद्ध्वनिकुट्टनी ॥३८४॥
तारावलीजातिकोऽसौ निर्युक्तोऽपि त्रिधातुकः ।

इति ध्वनिकुट्टनी ।

आर्या

यत्रार्याछन्दसः पूर्वदलोद्ग्राहः स्वरान्तकः ॥३८५॥

द्विःस्याच्चरमभागस्तु सकृद् ध्रुवस्ततः परम् ।
आभोगो न्यास उद्ग्राहे साऽऽर्या तालपदाश्रिता ॥३८६॥
त्रिधातुर्भावनीजातिर्निर्युक्तोऽसौ प्रबन्धकः ।

इत्यार्या ।

गाथा

आर्यैव प्राकृते गाथा षट्पञ्चत्रिपदी च वा[2] ॥३८७॥
निर्युक्तो भावनीजातिस्त्रिधातुश्च भवत्ययम् ।

इति गाथा ।

द्विपथः

छन्दसा दोधकेन द्विपथ उद्ग्राहमुक्तिकः ॥३८८॥

तालहीनः सतालो वा स च ज्ञेयश्चतुर्विधः ।
स्वरैरेकोऽन्यः प्रयोगैः सोभयानुभयौ परौ ॥३८९॥

उद्ग्राहध्रुवयोर्बद्धः पदैराभोगभूषितः ।
त्रिधातुकश्च निर्युक्तो भावनीजातिमान् क्वचित् ॥३९०॥
तारावलेयको भूरिं भेदाः सन्त्यन्य[3] गानतः[4] ।

इति द्विपथः ।

---

1. समसङ्ख्यासु मात्रासु (यतिः) पदविरतिः कर्तव्या इत्यर्थः । (कल्लि०)
2. Q त्रिपदियंदा
3. L सन्त्यस्य
4. Q भेदतः

कलहंसः

हंसकच्छन्दसा यत्र झम्पातन्मिततालतः ॥३९१॥

पदैः स्वरैर्निबद्धस्तु कलहंसो द्विधा पुनः ।
गद्यजः पद्यजश्चेति स्वरोद्ग्राहस्तु गद्यजः ॥३९२॥

पद्यजस्तु पदोद्ग्राहो ध्रुवस्तच्छेषतो भवेत् ।
आभोगोऽन्यपदैस्त्र्यङ्गो निर्युक्तोऽपि त्रिधातुकः ॥३९३॥

इति कलहंसः ।

तोटकः

तोटकच्छन्दसा बद्धः प्रतिपादम्पदैः स्वरैः ।
तोटकः पूर्वमुद्ग्राहो ध्रुवश्चरमभागतः ॥३९४॥
आभोगोऽन्यपदैस्त्र्यङ्गो निर्युक्तोऽसौ त्रिधातुकः ।

इति तोटकः ।

घट्टः

द्विपद्यांद्य-(द ?) र्धयन्मात्रामिततेनाद्यधातुकः ॥३९५॥

पदोत्तरार्द्धे ध्रुवको घटे मुक्तिस्तु तेनकैः ।
अर्द्धान्ते च स्वरैरन्यैः पदैराभोगमण्डितः ॥३९६॥
द्व्यङ्गस्त्रिधातुर्निर्युक्तो दीपनीजातिमान्[1] क्वचित् ।

वृत्तम्

वृत्तेन छन्दसा[2] तत्तु ग्लितिवृत्तं दशद्वयम् ॥३९७॥

पदैरिष्टेन तालेन बद्धं वृत्तं तदिष्यते ।
पादान्ते वापि वृत्तान्ते स्वराङ्गस्तद्विनाऽपरे ॥३९८॥

---

1. द्वाभ्यामङ्गाभ्यां बद्धस्तु तारावलीजातिमान् । किन्तु विकल्पेन यदा चतुर्भिरङ्गैर्बद्ध-स्तदा दीपनीजातिमान् ।

2. अत्र समार्धसमविषमवृत्तप्रकरणेषु विचित्योपादेया । (कल्लि)

उद्ग्राहध्रुवकौ तत्र पूर्वापरविभागतः ।
आभोगः पदतः कार्यो निर्युक्तश्च त्रिधातुकः ॥३९९॥
क्वचित्तारावलीलग्नो दीपनीजातिमान् क्वचित् ।

इति वृत्तप्रबन्धः ।

मातृका

एकैकमातृका[1]- मन्त्रवर्णपूर्वपदानि चेत्[1]- ॥४००॥

क्रमतः परिगीयन्ते मातृका सा त्रिधा मता ।
दिव्या च मानुषी दिव्यमानुषी चेति तत्र तु ॥४०१॥

दिव्या संस्कृतया वाचा मार्गतालैश्च गीयते ।
मानुषी प्राकृतगिरा देशीतालैश्च निर्मिता ॥४०२॥

उभयोर्मिश्रणादुक्ता मातृका दिव्यमानुषी ।
गद्यजा पद्यजा चेति मातृका द्विविधा पुनः ॥४०३॥

अत्रोद्ग्राहस्त्वकारादिपदषोडशतो ध्रुवः ।
ककारादिचतुस्त्रिंशत्[2] पदैराभोगकस्ततः ॥४०४॥

दिव्यादिभेदैर्नियतवर्णपूर्वपदैः क्रमात् ।
तारावलीजातिमांश्च निर्युक्तोऽसौ त्रिधातुकः ॥४०५॥

इति मातृकाप्रबन्धः ।

रागकदम्बः

अनेकरागैस्तालैश्च वृत्तिरङ्गैश्च धातुभिः ।
गद्यैः पद्यै रसैर्युक्तो[3] भवेद्रागकदम्बकः ॥४०६॥

1.1. 'वर्णपूर्वकाणि पदानि चेत् (सं र. 4/248)
2. 'पञ्चत्रिंशत्' कल्लि, टी., सं.र 4/248-252
3. L. रनिर्युक्तो

चतुर्वृत्तैश्चतुस्तालैः कविराजेप्सिताङ्गकैः ।
रागैश्चतुर्भिः प्राधान्यै[1]-र्नन्द्यावर्तो निगद्यते ॥४०७॥

तालेनैकेन गद्येन केचिदेनञ्जगुर्बुधाः ।
एतस्माद्रागतालाद्यैर्द्विगुणः स्वस्तिको भवेत् ॥४०८॥

अब्जपत्रोऽब्जगर्भश्च भ्रमराम्रेडितौ(ते)[2] तथा ।
स्वस्तिकात्पूर्वपूर्वस्माद् द्विगुणः स्यात्परात्परः[3] ॥४०९॥

तत्र पूर्वापरौ भागौ तदुद्ग्राहध्रुवौ क्रमात् ।
खण्डे खण्डेन्तिमे भागे[4] पदैराभोगकल्पितः ॥४१०॥
द्विधातुकोप्ययनिर्युक्तो मेदिन्यादिकजातिमान् ।

इति रागकदम्बः ।

पञ्चतालेश्वरः

वितालः पूर्वमालापः कर्तव्योऽर्थेन संयुतः ॥४११॥

चच्चत्पुटेन द्विर्गेयं प्रत्येकम्पदपञ्चकम् ।
स्वरपाटेप्सितं तञ्च धातुमातृपृथक्कृतम् ॥४१२॥

द्विचच्चत्पुटमानेन पाटैः पटहसम्भवैः ।
[5]अन्तरश्च ततश्चाचपुटेन पदपञ्चकम्[5] ॥४१३॥

पूर्ववत्त्वन्तरस्ताल[6]-मानाद्धौडुक्कपाटतः ।
ततस्तु षट्पितापुत्रकेणैव पदपञ्चकम् ॥४१४॥

---

1. Y सामान्यैः
2. सं.र. 4/255
3. Q परः परः
4. P. रागे
5-5. Q अन्तरश्च तथोद्भूतस्तालेन पदषट्ककम्
6. P यन्तरस्तालः

प्राग्वच्चान्तरः शङ्खपाटैस्तालद्विमानतः ।
सम्यक्वेष्टाकतालेन दलषट्कन्तु पूर्ववत् ।।४१५।।

तालद्विमानतः कांस्यतालसम्भवपाटकैः ।
अन्तरश्च तथोद्घट्टतालेन पदषट्ककम् ।।४१६।।

पाटैर्मुरुजसम्भूतैस्तालद्विमानतोन्तरः ।
गातृनेतृप्रबन्धाङ्क आभोगश्चाविलम्बितः ।।४१७।।

उद्घट्टमानात्तेनोऽपि न्यास आलापके भवेत् ।
पञ्चाङ्गकश्च निर्युक्तश्चतुर्धातुस्त्रिधातुकः ४१८।।

पञ्चतालेश्वरो यस्मात् तालबन्धविशेषतः ।
वीरावतारः शृङ्गारतिलकश्चेति स द्विधा ।।४१९।।

वीरशृंगारयोस्तेन प्रीयन्ते सर्वदेवताः ।

इति पञ्चतालेश्वरप्रबन्धः ।

तालार्णवः

यथेप्सितसाङ्गैर्मार्गाणां तालैर्यद्वाञ्छितक्रमैः ।।४२०।।

आवृत्तिबहुभिर्बद्धस्तालार्णव इतीरितः ।
गद्यजः पद्यजश्चेति स द्विधा परिकीर्तितः ।।४२१।।

तत्र पूर्वार्धमुद्ग्राहश्चरमार्धं ध्रुवस्तथा ।
ध्रुवमध्यपदाभोग अन्यद् रागकदम्बवत् ।।४२२।।

इति तालार्णवः ।

इत्यालिप्रबन्धनिरूपणम् ।

विप्रकीर्णप्रबन्धाः

श्रीरङ्गः

तालै रागैश्चतुर्भिश्च दलैरन्ते पदान्वितः ।
श्रीरङ्गो मेदिनीमांश्च शेषः स्याद्रागपुञ्जवत् ।।४२३।।

न्यासोऽनुक्तस्तु सर्वत्र भवेदुद्ग्राहके ध्रुवम् ।

इति श्रीरङ्गः ।

श्रीविलास :

पञ्चभिश्च दलैस्तालै रागैरन्तस्वरात्मकः ।।४२४।।
श्रीविलासोऽपि पृथ्वीवान् शेषः श्रीरङ्गवद्भवेत् ।

इति श्रीविलासः ।

पञ्चभङ्गिः

रागाभ्यामपि तालाभ्यां दलाभ्यान्तेनकान्तकः ।।४२५।।
पञ्चभङ्गिप्रबन्धः स्याच्छेषः श्रीरङ्गवत् स्मृतः ।

पञ्चानन :

पञ्चाननोऽपि पाटान्तो रागाद्यैः पञ्चभङ्गिवत् ।।४२६।।

उमातिलक :

त्रिभिस्तालैर्दलै रागैरन्ते विरुदरञ्जितः ।
स्यादुमातिलकः श्रीदः शेषः श्रीरङ्गवन्मतः ।।४२७।।

इति पञ्चभङ्गिपञ्चाननोमातिलकप्रबन्धाः ।

त्रिपदी

अङ्घ्रयोर्यत्र चत्वारो बद्धाः कर्णाटभाषया ।
क्रमाद् द्विनेत्रवेदाग्निसङ्ख्यामात्राः गणात्मिकाः ।।४२८।।

षष्ठोऽत्र दशमोऽपि स्याद्रतेरन्ये तु मान्मथाः ।
अतालः पूर्वपादाभ्यामुद्ग्राहः परतो ध्रुवः ।।४२९।।

किन्तु स्वरप्रयोगोऽत्र सतालः स्यात् पदैः पुनः ।
आभोगस्त्रिपदी सा स्यान्नियुक्तश्च त्रिधातुकः ।।४३०।।
तारावलीजातिकोऽसौ पदतालप्रयोगतः ।

इति त्रिपदी ।

चतुष्पदी

कर्णाटभाषया बद्धा वेदपादा अतालकाः ।।४३१।।

नृपमात्राः समे पादे विषमे दशपञ्च च ।
[1]भिन्नार्थयमकौ यत्र क्रमात् पूर्वपरार्द्धयोः[1] ॥४३२॥

स्वरतेनावसानौ तावुद्ग्राहध्रुवकौ ततः ।
पदैराभोगको न्यासस्तेनकैः सा चतुष्पदी ॥४३३॥

त्रिधातुकश्च निर्युक्तो जातिः स्यादत्र दीपिनी[2] ।

इति चतुष्पदी ।

षट्पदी

यस्याः षडङ्घ्रयस्तालरिक्ताः[3] कर्णाटभाषया ॥४३४॥

द्विर्द्विः कामगणाः प्रोक्ताः प्रतिपादन्तथा पुनः ।
षष्ठ-तृतीययोः प्रान्ते विशेषो बाणसंज्ञकः ॥४३५॥

उद्ग्राहस्त्रिपदैः पूर्वैः परैरन्तस्त्रयैर्ध्रुवः ।
आभोगोऽपि पदैर्न्यासो जीवनादे तु षट्पदी ॥४३६॥

तारावलीजातिकोऽसौ निर्युक्तश्च त्रिधातुकः ।

इति षट्पदी ।

वस्तुप्रबन्धः

यस्य पञ्चाङ्घ्रयस्तत्र स्युः पञ्चदशमात्रिकाः ॥४३७॥

चन्द्राग्नीष्वङ्घ्रयस्तुर्यद्वितीयौ रविमात्रिकौ ।
स्वरपाटौ द्वितीयान्ते[4] शरान्ते स्वरतेनकौ[5] ॥४३८॥

1-1. L यमकालङ्कृता यः स्यात् क्रमात्पूर्वपरार्धकौ । Q यमकालङ्कृती यस्याः क्रमात्पूर्वापराद्धकौ ।

2. सं.र. कल्लि० टीका० 4/71—त्रिभिरङ्गैरुपनिबद्धा 'भावनी' न तु 'दीपिनी'

3. L तालबद्धाः सं.र. तालवर्जिता 4/271-2

4. 'आद्यं पादद्वयमादिममर्धम्, तत्स्वरपाटान्तं कर्तव्यमिति' सं.र. क. टी. 4/275

5. अवशिष्टं पादत्रयमपरमर्धं, तत्स्वरतेनकान्तं' (तत्रैव)

एभिरुद्ग्राहकः पश्चाद् दोधकेन ध्रुवस्ततः ।
आभोगोऽन्यपदैर्न्यासस्तेनके वस्तुतालयुक् ॥४३९॥
आनन्दिनीजातिकोऽसौ निर्युक्तश्च त्रिधातुकः ।

इति वस्तुप्रबन्धः ।

विजय :

यत्रस्याद्विजयस्ताल उद्ग्राहस्तेनकैः स्वरैः ॥४४०॥
पाटैः पदैर्ध्रुवः पश्चादाभोगोऽन्यपदैः कृतः ।
विजयो नाम पञ्चाङ्गो निर्युक्तश्च त्रिधातुकः ॥४४१॥

इति विजयः ।

त्रिपथ :

त्रिपथः पाटबिरुदैरुद्ग्राहः स्याद्ध्रुवः स्वरैः ।
पदैराभोगः पञ्चाङ्गोऽनिर्युक्तश्च त्रिधातुकः ॥४४२॥

इति त्रिपथः ।

चतुर्मुख :

स्वरैः पाटैः पदैस्तेनैः क्रमात्स्थाय्यादिवर्णगैः ।
उद्ग्राहः पूर्वभागाभ्यां पराभ्यां ध्रुवकस्ततः ॥४४३॥
आभोगोऽन्यपदैः शेषस्त्रिपथवच्चतुर्मुखे ।

इति चतुर्मुखः ।

सिंहलील :

यत्रोद्ग्राहः स्वरैः पाटैः ध्रुवो विरुदतेनकैः ॥४४४॥
पदाभोगः सिंहलीलस्तालः स्यात् सिंहलीलके ।
त्रिधातुकोऽपि निर्युक्तो मेदिनीजातिमानयम् ॥४४५॥

इति सिंहलीलः ।

हंसलील:

यत्र तालो हंसलीलः पदैरुद्ग्राहकस्तथा ।
पाटै ध्रुवश्चान्यपदैराभोगो हंसलीलके ॥४४६॥
त्रिधातुकोऽपि निर्युक्तो भावनीजातिमानसौ[1] ।

इति हंसलीलः ।

दण्डक :

दण्डकच्छन्दसः पूर्वद्विदलं पदनिर्मितः ॥४४७॥

उद्ग्राहश्चरमार्द्धन्तु ध्रुवश्च स्वरनिर्मितम् ।
आभोगोऽन्यपदैर्यत्र निबद्धश्च त्रिधातुकः ॥४४८॥
निर्युक्तो भावनीजातिमानसौ दण्डको भवेत् ।

इति दण्डकः ।

झम्पट :

झम्पटस्त्रिपदीगाथाभेदः पूर्वदलद्वयम् ॥४४९॥

यत्रोद्ग्राहस्तृतीयन्तु ध्रुव आभोगकः पदैः ।
क्रीडातालस्त्रिधातुर्निर्युक्तस्तारावलीयकः ॥४५०॥

इति झम्पटः ।

कन्दुक :

क्रमात्पदैश्च पाटैश्च विरुदैः कन्दुकः स्मृतः ।
उद्ग्राहः पदपाटाभ्या ध्रुवो विरुदबन्धतः ॥४५१॥
आभोगोऽन्यपदैः दीपिन्यनिर्युक्तस्त्रिधातुकः ।

इति कन्दुकः ।

त्रिभङ्गि :

स्वरैः पाटैः पदैरुक्तस्त्रिभङ्गिः स च पञ्चधा ॥४५२॥

---

1. Q मेदिनी•

एकस्त्रिभङ्गिवृत्तेनान्यस्तन्नामतालतः ।
रागैस्तालैस्त्रिभिर्यद्वा भिन्नवृत्तत्रिभिर्युतः ॥४५३॥

ब्रह्मविष्णुशिवस्तुत्या तालद्वैगुण्यमुक्तकः ।
स्वरपाटकृतोद्ग्राहो ध्रुवः पदविराजितः ॥४५४॥

आभोगोऽन्यपदासक्तश्चतुरङ्गस्त्रिधातुकः ।
अनिर्युक्तश्च निर्युक्तो यथासम्भवयोजितः ॥४५५॥

इति त्रिभङ्गिः ।

हरविलास :

यत्रैकखण्ड उद्ग्राहो बद्धः स विरुदैः पदैः ।
पाटैर्बद्धस्ततस्तेनैर्बद्धः स ध्रुवसंज्ञकः ॥४५६॥

रचितान्यपदाऽभोगः सः स्याद्धरविलासकः ।
1-अनिर्युक्तस्त्रिधातुश्चानन्दिनीजातिमानयम्-1 ॥४५७॥

इति हरविलासः ।

सुदर्शन :

पदैरुद्ग्राहको यत्र विरुदैस्तेनकैध्रुवः ।
ततः पदान्तराभोगः स सुदर्शननामकः ॥४५८॥

त्रिधातुकश्चानिर्युक्तो दीपिनीजातिकस्त्वयम् ।

इति सुदर्शनः ।

स्वराङ्क :

स्वरैः पदैश्च विरुदैरुद्ग्राहादित्रयङ्क्रमात्[2] ॥४५९॥

एकद्वित्राश्च तालाः स्युः स्वराङ्के न्यसनं स्वरैः ।
आभोगोऽन्यपदैः किञ्च गातव्यो मालवश्रिया[3] ॥४६०॥

निर्युक्तकश्चतुर्धातुर्दीपिनीजातिमानयम् ।

इति स्वराङ्कः ।

1-1. L, अंशोऽयं नोपलभ्यते ।

2. सं.र. पदैरुद्ग्राहः, स्वरैः मेलापकः, बिरुदैध्रुवः (4/285)

3. सं.र. ४/286 किन्तु रत्नाकरोक्ता मालवश्रीः नर्तननिर्णयोक्ता मालवश्रीरागतः नितान्तभिन्नाऽस्ति ।

श्रीवर्धन :

यत्रोद्ग्राहस्तु विरुदै पाटैर्ध्रुवः पदैः स्वरैः ।।४६१।।

तालमानद्वयन्यास आभोगोऽन्यपदात्मकः ।
श्रीवर्धनोऽप्यनिर्युक्तस्त्रिधातुश्चानन्दिनेयकः ।।४६२।।

इति श्रीवर्धनः ।

हर्षवर्धन :

पदैश्च विरुदैर्हर्षवर्धनः स्वरपाटकैः ।
उद्ग्राहे स्यात्तु निर्वाणः शेषः श्रीवर्धनोदितः ।।४६३।।

इति हर्षवर्धनः ।

वदनम्

उद्ग्राहे छपदास्तादृक्[1] स्वरपाटयुतो ध्रुवः ।
आभोगोऽन्यपदैर्यत्र वदनङ्गदितम्बुधैः ।।४६४।।

तथोपवदनं प्रोक्तं छगणाच्चदतैर्युतम् ।
तथैव वस्तुवदनञ्छयुगाद्दचतैः कृतम् ।।४६५।।
अनिर्युक्तस्त्रिधातुश्च चतुरङ्गो भवेत्यसौ ।

इति वदनप्रबन्धः ।

चच्चरी

यत्र हिन्दोलको[2] रागश्छन्दतालश्च चच्चरी ।।४६६।।

बहवोप्यङ्घ्रयः किन्तु द्वौ द्वौ च प्राससंयुतौ ।
सा वसन्तोत्सवे गेया चच्चरी प्राकृतैः पदैः ।।४६७।।

अत्र पूर्वार्द्धमुद्ग्राह उत्तरार्द्धं ध्रुवस्ततः ।
आभोगोऽन्यपदैः कार्यः प्रबन्धोऽयं त्रिधातुकः ।।४६८।।

तारावलीजातिमांश्च निर्युक्तः कामदैवतः ।

इति चच्चरी ।

---

1. Q छपदास्तेष्टि
2. सं.र 4/290, किन्तु रत्नाकरोक्तहिन्दोलरागः नर्तननिर्णयोक्तहिन्दोलरागत नितान्त-भिन्नः

चर्या

आर्यागणैश्चतुर्भिः स्यादङ्घ्रिर्जगणतो विना ।।४६९।।

अध्यात्मगोचरा चर्या पदान्तप्रासशोभिता ।
द्वितीयतालतो यद्वा तन्मात्रामिततालतः ।।४७०।।

अत्र पूर्वापरौ भागावुद्ग्राहध्रुवकौ ततः ।
आभोगोऽन्यपदैर्द्व्यङ्गो निर्युक्तोऽपि त्रिधातुकः ।।४७१।।

इति चर्या ।

पद्धडी

नृपमात्रात्मकं छन्दः पदं यत्र विनाजकम् ।
युग्मपादान्तरप्रासा बहुभङ्गिविनिर्मिता ।।४७२।।

उद्ग्राहो विरुदैर्बद्धः स्वरान्तैः पूर्वभागतः ।
ध्रुवोऽपि बिरुदैर्बद्धः पाटान्तैरपरार्धकः ।।४७३।।

पादान्तरैः कृताभोगः पद्धडी सा मता सताम् ।
त्रिधातुकोऽसौ निर्युक्तो जातावानन्दिनेयकः ।।४७४।।

इति पद्धडीप्रबन्धः ।

राहडी

अत्र वीररसेन स्यात्सङ्ग्रामरचितस्तुतिः ।
बहुभिश्चरणैर्बद्धा राहडी सानुकीर्तिता ।।४७५।।

अत्र पूर्वापरौ भागाबुद्ग्राहध्रुवकौ पुनः ।
द्व्यङ्गः पादान्तराभोगोऽनिर्युक्तो गुणधातुकः ।।४७६।।

इति राहडी ।

वीरश्री :

यत्रोद्ग्राहः पदैर्बद्धो ध्रुवोऽपि बिरुदैस्ततः ।
आभोगोऽन्यपदैर्युक्तो वीरश्रीरिति गीयते ।।४७७।।
अनिर्युक्तस्त्रिधातुश्च भावनीजातिमानयम् ।

इति वीरश्रीः ।

मङ्गलाचार :

यस्तु गद्येन पद्येन गद्यपद्येन वा कृतः ।।४७८।।

निःसारुताले श्रीरागे त्वर्धान्ते स्वरवर्जितः ।[1]
मङ्गलाचारउद्ग्राहध्रुवौ द्विदलतः क्रमात् ।।४७९।।
पदाभोगस्त्रिधातुश्च निर्युक्तो भावनेयकः ।

इति मङ्गलाचारः ।

धवल :

त्रिविधो धवलःकीर्तिर्विजयो विक्रमस्तथा ।।४८०।।

चतुर्भिश्चरणैः षड्भिरष्टभिश्च क्रमादसौ ।
विषमस्थञ्छयुग्मं स्यात् तो वा दो वाधिकः समे ।।४८१।।

तदा स्यात् कीर्तिधवलो विजये त्वाद्यतुर्ययोः ।
दौ द्वौ षष्ठे द्वितीये च[2] शेषौ द्वौ छेन पेन वा ।।४८२।।

प्रथमे चास्त्रयोः दः स्यात् तृतीये दास्त्रयस्तु च ।
तुर्यद्वितीययोश्चैतत् पञ्चमे सप्तमे तथा ।।४८३।।

षष्ठेऽष्टमे दाश्चत्वारो यस्यासौ विक्रमो भवेत् ।
आशीर्भिर्धवलो गेयो विमलादिपदान्वितः ।।४८४।।

यदृच्छया वा धवलो गेयो लोकप्रसिद्धितः ।
अत्र सर्वत्र पूर्वार्द्धमुद्ग्राहः परतो ध्रुवः ।।४८५।।
आभोगोऽन्यपदैर्द्व्यङ्गोऽनिर्युक्तश्च त्रिधातुकः ।

इति धवलः ।

मङ्गल :

यत्रेषु च गणाः पादे पादे[3] विरलयेण[3] च ।।४८६।।

---

1. Q.L. राजितः, सं.र. स्वरान्वितः 4/298
2. L छौ
3-3. Z. पदेविलम्बितेन, सं.र. विलम्बितलये 4/304

शङ्खचक्रादिरचितैर्मङ्गलैरुत्तमैः पदैः।
श्रीरागे मङ्गलो गेयः किञ्च वा मालवश्रियाम् ॥४८७॥

अत्रापि पूर्वापरयोर्भागयोरुद्ग्राहध्रुवौ[1] ।
पदाभोगस्त्रिधातुश्च द्व्यङ्गो निर्युक्तकस्तथा ॥४८८॥

इति मङ्गलः ।

ओवी

खण्डत्रयं प्रासयुतं गीयते देशभाषया ।
ओवीपदं तदन्ते चेदोवी तज्ज्ञैस्तदोदिता ॥४८९॥

त्रयाणाञ्चरणानां स्युरेकाद्यावृत्तितो भिदाः ।
आदिमध्यान्तगैः प्रासै-[2] रेकाद्यैश्च पदे पदे ॥४९०॥

छन्दोभिर्बहुभिर्गेया ओव्यो जनमनोहराः ।

इत्योवी ।

लोली

सानुप्रासैस्त्रिभिः खण्डैर्मण्डिता प्राकृतैः पदैः ॥४९१॥
प्रान्ते लोलीपदोपेता लोली गेया विचक्षणैः ।

इति लोली ।

ढोल्लरी

दोहडः स्याद्यदा प्रान्ते प्रोल्लसद्ढोल्लरीपदः ॥४९२॥
ढोल्लरीनाम सा प्रोक्ता लाटभाषाविभूषिता ।

इति ढोल्लरी ।

दन्ती

अनुप्रासप्रधानञ्चेत् खण्डत्रयसमन्वितम् ॥४९३॥
दन्तीपदान्वितं प्रान्ते तदा दन्ती निगद्यते ।

इति दन्ती ।

---

1. L. उद्ग्राहकध्रुवौ
2. Q. प्रान्त्यैः

ओव्यादीनाञ्चतुर्णाञ्च पूर्वपूर्वद्विखण्डकम् ।।४९४।।

उद्ग्राहः परखण्डंत्तु ध्रुवः स्याच्च द्विधातवः ।
तारावलीजातिमन्त अनिर्युक्ताः प्रकीर्तिताः ।।४९५।।

अनुक्ताभोगवस्तूनां पदैराभोगकल्पना ।
ओव्यादयस्तु चत्त्वारो मेलापाभोगवर्जिताः ।।४९६।।

इति विप्रकीर्णप्रबन्धाः ।

सालगसूडप्रबन्धानां निरूपणम्

ध्रुवः

उद्ग्राहः क्रियते यस्य द्विखण्डोप्येकधातुकः ।
यद्वैकखण्डं द्विर्गायेत् किञ्चिदुच्चस्तृतीयकः ।।४९७।।

भिन्नधातुर्ध्रु वाख्यः स्यात् त्रयमेतद् द्विरभ्यसेत् ।
ततो द्विखण्ड आभोग आदिमखण्डकः पुनः ।।४९८।।

एकधातुः द्विखण्डश्च भिन्नधातूच्चको परः ।
स्तुत्यनामाङ्कितो न्यास उद्ग्राहश्चाद्यखण्डतः ।।४९९।।

स ध्रुवः स्याच्छोडशधा पदैरेकार्थवाचकैः ।
एकादशादिकैराद्यखण्डे[1] खण्डे क्रमात्तथा ।।५००।।

जयन्तशेखरोत्साहास्ततो मधुरनिर्मलौ ।
कुन्तलः कामलश्चारो नन्दनश्चन्द्रशेखरः ।।५०१।।

कामोदो विजयाख्यश्च कन्दर्पजयमङ्गलौ ।
तिलको ललितश्चेति तेषां संज्ञा इमाः क्रमात् ।।५०२।।

शृङ्गारे रासतालेन जयन्तः स्याच्च शेखरः ।
वीरे निःसारुताले स्यादुत्साहः प्रतिमण्ठतः ।।५०३।।

---

1. एकादशाक्षरखण्डादारभ्य षड्विंशत्यक्षरखण्डपर्यन्तमेकैकाक्षरवृद्ध्या वक्ष्माणाः जयन्तादयोः षोडशध्रुवाः भवन्ति । (सं.र. 4/318)

हास्ये च मधुरो गेयः करुणे हयलीलया ।
निर्मलः स्यात्तु शृङ्गारे क्रीडाताले च कुन्तलः ॥५०४॥

लघुशेखरतालेन गातव्यश्चाद्भुते रसे ।
विप्रलम्भे तु कामलो झम्पातालेन गीयते ॥५०५॥

चारो वीररसे गेयस्तथा निःसारुतालतः ।
वीरशृङ्गारयोरेकताल्या प्रोक्तस्तु नन्दनः ॥५०६॥

प्रतिमण्ठेन शृङ्गारे हास्ये स्याच्चन्द्रशेखरः ।
कामोदः प्रतिमण्ठेन शृङ्गारे विजयस्ततः ॥५०७॥

हास्ये द्वितीयतालेन कन्दर्पोप्यादितालतः ।
हास्ये शृङ्गारकरुणे जयमङ्गलसंज्ञकः ॥५०८॥

क्रीडातालेन शृङ्गारवीरयोः परिगीयते ।
एकताल्या रसे वीरे शृङ्गारे तिलकाभिदः ॥५०९॥

विचार ? (तालेन ?) प्रतिमण्ठेन शृङ्गारे ललितः स्मृतः ।
निर्युक्तकस्त्रिधातुश्च द्व्यङ्गस्तारावलेयकः ॥५१०॥

इति ध्रुवः ।

मण्ठः

द्वियत्येकविरामं वा खण्ड उद्ग्राहसंज्ञकः ।
ततो ध्रुवाख्यं द्विर्गायेत् विकल्पेनान्तरस्ततः ॥५११॥

तद्गीत्वा ध्रुवमागत्य चाभोगो गीयते सकृद् ।
न्यासस्तु ध्रुवके यस्य स मण्ठो मण्ठतालतः ॥५१२॥

षट्प्रकारो भवेदेष तालभेदेन मण्ठकः ।
जयप्रियो मङ्गलश्च सुन्दरो वल्लभस्तथा ॥५१३॥

कलापः कमलश्चेति तेषां तालरसन्तथा ।
वीरे जयप्रियो जेन शृङ्गारे भेन मङ्गलः ॥५१४॥

सुन्दरस्तेन (रः सेन)[1] शृङ्गारे करुणे रेन वल्लभः ।
विरामान्तेन तेन (नेन)[2] स्यात् कलापो हास्यके रसे ॥५१५॥

झम्पातालेन कमलोऽप्यद्भुतरसतो भवेत् ।
रङ्गोद्योतेन तालेन तथा चच्चत्पुटेन च ॥५१६॥
गीतं मण्ठाभिध-[3]म्प्राहुः केचिल्लक्ष्मविशारदाः ।

इति षड्विधो मण्ठः ।

प्रतिमण्ठः

प्रतिमण्ठादिवस्तूनां लक्षणं मण्ठवन्मतम् ॥५१७॥

उद्ग्राहादिगतं सर्वं भेदस्तालकृतो भवेत् ।
तत्र तु प्रतिमण्ठेन तालेन प्रतिमण्ठकः ॥५१८॥

स चतुर्धाऽमरस्तारो विचारः कुन्द इत्यपि ।
भ्रमरो गुरुणैकेन शृङ्गारे परिगीयते ॥५१९॥

झम्पातालेन वीरे च रौद्रे वा तारनामकः ।
विचारः करुणे गेयो नगणेन विरामतः ॥५२०॥
कुन्दो विराममध्येन लत्रयेणाद्भुते मतः ।

इति चतुर्धा प्रतिमण्ठः ।

निस्सारुप्रबन्धः

निःसारुतालतो बद्धो बुधैर्निःसारुको मतः ॥५२१॥

वैकुन्दानन्दकान्ताराः समरो वाञ्छितस्तथा ।
विशालश्चेति स प्रोक्तः षड्विधः पूर्वसूरिभिः ॥५२२॥

कुडुक्काभिधतालेन वैकुन्दो मङ्गले भवेत् ।
क्रीडातालेन चानन्दमानन्दे गीयते सदा ॥५२३॥

---

1. सं.र. 4/336
2. तत्रैव 4/337
3. Q मठ्ठाभिधं

विप्रलम्भाख्यशृङ्गारे कान्तारो रतितालतः ।
हंसलीलेन तालेन समरो वीरगोचरः ॥५२४॥

लत्रयाद्बिन्दुयुग्मेन वाञ्छितः सर्वसिद्धिदः ।
लेन द्रुताभ्यां लघुना सम्भोगे स्याद्विशालकः ॥५२५॥

इति षड्विधो निःसारुकः ।

अड्डतालप्रबन्ध :

अड्डतालेन तालेनाड्डतालः षड्विधो भवेत् ।
निःशङ्कशङ्कशीलाश्च चारोऽथ मकरन्दकः ॥५२६॥

विजयश्चेति निःशङ्को लगदैर्बिन्दुनाद्भुते ।
रसे वीरे च शृङ्गारे शङ्कःस्यात्प्रतितालतः ॥५२७॥

झम्पातालेन शान्ते च शीलः स्याच्चारनामकः ।
द्रुताभ्यां लगुरुभ्याञ्च रसे वीरेऽद्भुते तथा ॥५२८॥

मकरन्दोऽपि शृङ्गारे बिन्दुभ्यां गुरुणा भवेत् ।
द्वितीयतालेन रसे वीरे तु विजयः स्मृतः ॥५२९॥

रासक :

रासको रासतालेन स चाऽऽलापादिगानतः ।
चतुर्विधो भवेदेष न लक्ष्ये दृश्यते तथा ॥५३०॥

विनोदो वरदो नन्दः कम्बुजश्च विशेषतः ।
सर्वरासकभेदेषु द्विखण्डोद्ग्राहको भवेत् ॥५३१॥

ध्रुवोऽवसानकालापो विनोदः कौतुके भवेत् ।
आलापमध्यध्रुवको वरदो देवतास्तुतौ ॥५३२॥

आलापनिर्मितोद्ग्राहो नन्दस्त्वभ्युदये स्मृतः ।
आलापादिध्रुवो यत्र कम्बुजः करुणे भवेत् ॥५३३॥

इति चतुर्विधो रासकः ।

एकतालीप्रबन्ध :

एकताल्या च तालेनैकताली त्रिविधा मता ।
रमा च चन्द्रिका तद्वद् विपुलेत्यथ लक्षणम् ॥५३४॥

यत्रोद्ग्राहः प्रयोगात्मपदैरालापको[1] ध्रुवः ।
पदान्तरकृताऽभोगः सा रमा चन्द्रिका तु सा ॥५३५॥

उद्ग्राहो द्विदलो यत्र गमकालापकोः ध्रुवः ।
[2]-पदान्तराऽभोगतः स्याद् यत्यनुप्राससंयुता ॥५३६॥

यत्राऽऽलापपदोद्ग्राहस्त्वपरालापतो ध्रुवः ।-[2]
आभोगोऽन्यपदैः सा तु विपुला परिकीर्तिता ॥५३७॥

इति त्रिविधैकताली ।

मण्ठादयः प्रबन्धास्तु द्व्यङ्गास्तारावलेयकाः ।
त्रिधातवश्च निर्युक्ताः सान्तराश्चाब्धिधातवः ॥५३८॥

सूडक्रमं वदन्त्यन्ये केचिल्लक्ष्मविशारदाः ।
ध्रुवो मठ्यो रूपकश्च झम्पातालस्ततः परम् ॥५३९॥
त्रिवडश्चाड्डु[3]-तालाख्यस्त्वेकतालीति च क्रमात् ।

इति सालगसूडः ।

अन्यप्रसिद्धप्रबन्धाः :

प्रसिद्धाः केचिदन्येऽपि कथ्यन्ते लोकवृत्तितः[4] ॥५४०॥

चन्द्रप्रकाशः सूर्यादिप्रकाशो नवरत्नकः ।
वीरशृङ्गारको रुद्रप्रकाशो रणरङ्गकः ॥५४१॥

---

1. 'आलापो गमकालप्तिरक्षरैर्वर्जिता मता ।
सैव प्रयोगशब्देन शाङ्गंदेवेन कीर्तिता' ॥ सं.र. 4/360-1

2-2 पद्यांशोऽयं Q ग्रन्थे नोपलभ्यते ।

3 P. त्रिखण्ड चाड्डु

4. इमे प्रबन्धा अति प्राचीनाः सन्ति । सोमराजदेव—हरिपाल— कुम्भा— पण्डितमण्ड-
ल्यादिविद्वद्भिश्च स्व स्व-ग्रन्थेषु तथैवोक्ताः ।

दशावतारः शरभलीलाख्यश्चतुरङ्गकः ।
ऋतुप्रकाशः शृङ्गारहारश्चेत्यथ लक्षणम् ॥५४२॥

चन्द्रप्रकाश :

खण्डैः षोडशभिश्चन्द्रप्रकाशश्चन्द्रभूपयोः ?
प्रतिखण्डं कलैकैका वर्णनीया मनीषिभिः ॥५४३॥

स्वरैः पाटैस्तथा तेनैर्बिरुदैः पदसंयुतैः ।
रागैः षोडशभिस्तालैस्तावद्भिः परिगीयते ॥५४४॥
खण्डेन्तिमे भवेन्नाम स्वामिनश्च कवेरिह ।

इति चन्द्रप्रकाशः[1] ।

सूर्यप्रकाश :

खण्डैर्द्वादशभिः सूर्यप्रकाशस्तु निगद्यते ॥५४५॥

चन्द्रप्रकाशवच्छेषं चैत्रमासादिवर्णनात् ।
रागैस्तालैश्च तावद्भिः श्लेषः स्याद्रविभूपयोः ॥५४६॥

इति सूर्यप्रकाशः[2] ।

नवरत्नक :

अङ्क-ब्रह्म-रसा[3] खण्डैः ग्रह-रत्न-रसैस्तथा ।
राग-ताल-दलैश्चैवं नवभिर्नवभिः क्रमात् ॥५४७॥

सर्वाङ्गबद्धखण्डानि नव यत्र प्रगीयते ।
नवरत्नं तदाख्यातमन्यच्चन्द्रप्रकाशवत् ॥५४८॥

इति नवरत्नकः[4] ।

---

1. सङ्गीतराजे 'चन्द्रकला' इति नाम ।
(सं रा. 2/4/4'54-60) (प्रकीर्णकप्रबन्धः)
2. सङ्गीतराजे ग्रा[illegible]क्रमगतास्य प्रबन्धस्य
'स्तवसूर्यप्रकाशः' इति नाम । (सं.रा. [illegible]/4/3/119-122)
3. P धरा, Z। ब्रह्मरतो
4. सङ्गीतराजे 2/4/4/102

वीरश्रृङ्गारः

सकृद्रागेण गातव्यो वीरश्रृङ्गारसंज्ञकः ।
सप्तभिः सप्तभिस्तालैर्गीतिश्चापि यदृच्छया ॥५४६॥

आद्यखण्डः पदैरेव गीयन्तेऽन्येऽपि खण्डकाः ।
पदैः प्रयोगैर्विविधैः पादालापवितालतः ॥५५०॥

आद्यखण्डः परार्द्धस्य धातुकश्चान्यमातुकः ।
तं गीत्वोद्ग्राहके न्यासः प्रतिखण्डं भवेदिति ॥५५१॥

श्रृङ्गारवर्णनञ्चात्र श्लेषः स्याद्वीरकामयोः ।
अन्तखण्डं पदैः कार्यो नेत्रादिनामभूषितः ॥५५२॥

इति वीरश्रृङ्गारः[1] ।

रुद्रप्रकाश :

एकादशदलैः रागैः षडङ्गैस्तेनकान्तकः ।
पुराणोक्तप्रकारेण रुद्राणां वर्णनं क्रमात् ॥५५३॥
रुद्रप्रकाशनामा स्याच्छेषश्चन्द्रप्रकाशवत् ।

इति रुद्रप्रकाशः[2] ।

रणरङ्गक :

सकृद्रागः सकृत् खण्डः पाटैः सविरुदैः पदैः ॥५५४॥
वीरे रौद्रे च रङ्गाख्यताले स्याद्रणरङ्गकः ।

इति रणरङ्गः[3] ।

---

1. सङ्गीतरत्नावल्यां सोमराजदेवेन (1177 AD वर्षे) वीरावतारः श्रृंगारतिलकश्च वर्णितः (भ. को. पृ. 946)
सङ्गीतशिरोमण्याम् पण्डितैरपि प्रबन्धोऽयं वर्णितः (पृ. 316) । सङ्गीतराजेऽपि प्रकीर्णकप्रबन्धोऽयं विस्तारेण वर्णितः 2/4/4/18-26
2. सं. राजे 2/4/4/102
3. संगीतराजे 2/4/4/27, सङ्गीतशिरो० पृ. 356 तथा हरिपालीये–(भ. को. पृ. 52) (1175 AD वर्षे) प्रबन्धोऽयं तद्वदेव वर्णितः ।

दशावतार :

विष्णोर्दशावताराणां प्रत्येकं यत्र वर्ण्यते[1] ।।५५५।।

तद्गुणं[2] दशभिः खण्डैः षडङ्गैर्वाञ्छितक्रमैः ।
अन्त्यखण्डः पदाभोग[3] अवतारो दशादिमः ।।५५६।।

इति दशावतारः[4] ।

शरभलील :

तालैः रागैर्दलैरष्टभिः स्याच्छरभलीलकः ।
सर्वाङ्गकः स्वरान्तश्च स्वनामछन्दसाऽथवा ।।५५७।।
मुक्तकेनाऽपि कथितः शेषम्पूर्ववदीरितम् ।

इति शरभलीलः[5] ।

चतुरङ्ग :

चतुरङ्गश्चतुः खण्डः षडङ्गैः रागरञ्जितैः ।।५५८।।
तेनकान्तैः कृतश्चान्त्यपदैस्त्रैर्वर्णनं स्मृतम् ।

इति चतुरङ्गः[6] ।

ऋतुप्रकाश :

पुष्पवाणप्रधानेन वसन्तादिकषड्ऋतून् ।।५५९।।

षड्रागैश्च दलैरङ्गैर्वीरश्रृङ्गारवर्णनम् ।
वर्ण्यते च क्रमाद्यत्र स स्यादृतुप्रकाशकः ।।५६०।।

इति ऋतुप्रकाशः ।

श्रृङ्गारहार :

स्वरैरुदग्राहको यत्र पदैः श्रृङ्गारवर्णितः ।
प्रयोगान्ते ध्रुवः पश्चाद् गातृवस्त्वभिधानतः ।।५६१।।

---

1. Q. वर्णनं
2. Q सद्गुणं
3. P गोवता ?
4. सङ्गीतराजे 2/4/2/321-327
5. मानसोल्लासे (1181 AD) 16/4/333, हरिपालीये- भ.को. पृ. 656, सं० शिरोमणी पृ 335, सङ्गीतराजे 2/4/3/138-141
6. मानसो० 16/4/353, सं.रा. 2/4/4/66-71, सं.शि. पृ. 347-8

वितालकपदालापात्पाटैस्तालयुगोन्तरः ।
आभोगो नेतृनामाङ्को न्यास उदग्राहके भवेत् ।।५६२।।
शृङ्गारहारनामा स कथितो लक्ष्मवेदिभिः ।

इति शृङ्गारहारः ।

इति प्रवन्धाः ।

गीतगुणाः

व्यक्तम्पूर्णम्प्रसन्नञ्च सुकुमारमलङ्कृतम् ।।५६३।।
समं सुरक्तं श्लक्ष्णञ्च विकृष्टम्मधुरन्तथा ।
एते दशगुणा गीते विद्वद्भिः परिकीर्तिताः ।।५६४।।
तत्र व्यक्तं स्फुटतराक्षररागपदस्वरैः ।
पूर्णम्पूर्णाङ्किंगमकं प्रसन्नम्प्रकटार्थकम् ।।५६।।
सुकुमारकण्ठभवं त्रिस्थानोत्थमलङ्कृतम् ।
समवर्णलयस्थानं समं वीणादिशब्दतः ।।५६६।।
कण्ठध्वन्येकतायुक्तं सुरक्तमभिधीयते ।
नीचोच्चद्रुतमध्यादौ श्लक्ष्णत्वे श्लक्ष्णमुच्यते ।।५६७।।
उच्चैरुच्चारणादुक्तं विकृष्टं मधुरम्पुनः ।
लावण्यपूर्णं निर्दोषं सारवज्जनरञ्जनम् ।।५६८।।

इति गीतगुणाः ।

गीतदोषाः

दुष्टं लोकेन शास्त्रेण श्रुतिकालविरोधि च ।
पुनरुक्तं कलाबाह्यङ्गतक्रममपार्थकम् ।।५६९।।
ग्राम्यं सन्दिग्धमित्येवं दशधा गीतदुष्टता ।
पददोषाः वाक्यदोषाः दोषाश्च रसभावयोः ।।५७०।।
काव्यालङ्कारदोषाश्च ते सर्वे गीतमाश्रिताः ।

इति गीतदोषाः

वाग्गेयकारः

उच्यते वचनम्मातुर्गेयन्धातुमिति स्मृतम् ।।५७१।।
एतद् द्वयञ्च कुरुते स वै वाग्गेयकारकः ।
शब्दाभिधानालङ्कारछन्दोवृत्तिसुरीतिता ।।५७२।।
रसभावकलाताललयकाकुविवेकता ।
अशेषभाषाप्रतिभा देशीरागप्रवीणता ।।५७३।।

नानागीतिविनिर्माणं प्रबन्धाङ्कप्रगल्भता ।
त्रिस्थानगमकप्रौढिर्विविधालप्तिनैपुणम् ॥५७४॥

अनुच्छिष्टोक्तिता धातु[1]-नूतनत्वं सुविज्ञता ।
रागद्वेषपरित्यागः सुशरीरः सभाजयः ॥५७५॥

अवधानं गुणैरेभिर्वरो वाग्गेयकारकः ।
न्यूनमात्वधिकं धातुविदधानस्तु मध्यमः ॥५७६॥

रम्यधातुर्विनिर्माताप्यधमो मन्दधातुकृत् ।
वरो वस्तुकविर्वर्णकविर्मध्यम उच्यते ॥५७७॥
कुट्टिकारोऽन्यधातौ तु मातुकारः प्रकीर्तितः ।

इति वाग्गेयकारकः ।

विधिप्रबन्धाऽकलननादवेदाङ्गवेदिनाम् ॥५७८॥
विठ्ठलेन स्वरगतिः सुकर सुगतिः कृता ।

इति श्रीकर्णाटजातीय-पण्डरीकविठ्ठलविरचिते
नर्तननिर्णये[2] गायक[3] प्रकरणं तृतीयम् ॥

---

1. T निर्बन्धः
2. P. रागनिर्णये
3. M. गायन

नर्तननिर्णयः

चतुर्थं प्रकरणम्

देशभाषाकलाभाववरसविद् वृन्दनायकः ।
नर्त्तनँल्लक्ष्यलक्ष्यज्ञो यो नर्त्तयति नर्त्तकः ॥१॥

अङ्गविक्षेपवैशेष्यञ्जनचित्तानुरञ्जनम् ।
नटेन दर्शितं यत्र नर्त्तनङ्कथ्यते तदा ॥२॥

नाट्यन्नृत्त्यन्नृत्तमिति त्रिविधन्तत्प्रकीर्तितम् ।
नाटकादिकथादेशवृत्तिभावरसाश्रयम् ॥३॥

चतुर्धाऽभिनयोपेतन्नाट्यमुक्तम्मनीषिभिः ।
अपुस्तं सर्वाभिनयसम्पन्नम्भावभूषितम् ॥०॥

सर्वाङ्गसुन्दरन्नृत्त्यं सर्वलोकमनोहरम् ।
हस्तपादादिविक्षेपैश्चमत्काराङ्गशोभितम् ॥५॥

त्यक्ताऽभिनयमानन्दकरन्नृत्तञ्जनप्रियम् ।
नृत्ते भेदत्रयञ्चास्ति विषमं विकटँल्लघु ॥६॥

शस्त्रसङ्कटरज्वादिभ्रमणं विषमं हि तत् ।
विरूपतोऽङ्गवेषादिव्यापारं विकटम्मतम् ॥७॥

उपेतङ्करणैरल्पैरुत्प्लुताद्यैर्लघु स्मृतम् ।
ताण्डवँल्लास्यमित्येतन्नृत्तन्नृत्ये द्विधा द्विधा ॥८॥

प्रगल्भमुद्भटप्रायप्रयोगन्ताण्डवम्मतम् ।
नर्माङ्गसुन्दरङ्कामदीपनँल्लास्यमीरितम् ॥९॥

अभिपूर्वस्तु णीञ् धातुराभिमुख्यार्थनिर्णये ।
यस्मात् प्रयोगन्नयति तस्मादभिनयः स्मृतः ॥१०॥

चतुर्धाऽभिनयः स स्याद्वाचिकाहार्यसात्विकाः ।
आङ्गिकश्चेति तन्मध्ये वाचिकः श्रेष्ठ उच्यते ॥११॥

वाचिक :

अङ्गनेपथ्यसत्त्वानि वागर्थं व्यञ्जयन्ति हि ।
तस्माद्वाचः परन्नास्ति वाग्भिः (वाचः) सर्वस्य कारणम् ॥१२॥

[क] दाचिद्गद्यपद्यादिभाषा प्राकृतसंस्कृतैः ।
सार्थकं रचितो वाण्या (शब्दैः ?) वाचिकः सोऽभिधीयते ॥१३॥

आहार्याभिनय :

आहार्याभिनयो नाम ज्ञेयो नैपथ्यजो विधिः ।
चतुर्विधन्तु नैपथ्यं पुस्तोऽलङ्कारकस्तथा ॥१४॥

सञ्जीवश्चाङ्गरचना चेति पुस्तस्त्रिधा मतः ।
सन्धिमा भाजिमा चैव चेष्टिमा चेति नामतः ॥१५॥

इति पुस्तः ।

कीलितं वस्त्रचर्माद्यैर्यद्रूपङ्क्रियते नटैः ।
सन्धिमा भाजिमा ज्ञेयो यन्त्रेण क्रियते तु यः ॥१६॥

चेष्ट्यते चैव यद्रूपञ्चेष्टिमा स तु संज्ञितः ।
शैलयानविमानानि चर्मवर्मायुधध्वजाः ॥१७॥
यानि क्रियन्ते तान्येव स पुस्त इति संज्ञितः ।

अलङ्कार :

अलङ्कारश्च विज्ञेयो माल्याभरणवाससाम् ॥१८॥
नानाविधसमायोगो यथाङ्गेषु विनिर्मितः ।

सञ्जीव :

यः प्राणिनाम्प्रवेशस्तु स सञ्जीव इति स्मृतः ॥१९॥

अङ्गरचना

रक्तः पीतः सितो नीलो वर्णाश्चैते स्वभावतः ।
संयोगजास्तथा चाऽन्ये चोपवर्णास्तथा परे ॥२०॥

सितनीलसमायोगात् पाण्डुवर्णः प्रकीर्तितः ।
सितरक्तसमायोगात् पद्मवर्ण इति स्मृतः ।।२१।।

पीतनीलसमायोगात् कषायो नाम जायते ।
रक्तपीतसमायोगाद् गौर इत्यभिधीयते ।।२२।।

एते संयोगजा वर्णा ह्युपवर्णास्तथापरे ।
त्रिचतुर्वर्णसंयुक्ता बहवः परिकीर्तिताः ।।२३।।

बलवान्यो भवेद्वर्णस्तस्य भागो भवेत्तमः (तः) ।
दुर्बलस्य तु भागौ द्वौ नीलं मुक्त्वा प्रदापयेत् ।।२४।।

नीलस्यैको भवेद्भागश्चत्वारो यत्र (ऽन्ये तु) वर्णके ।
बलवान् सर्ववर्णानान्नील एव प्रकीर्तितः ।।२५।।
तैरङ्गरचना कार्या नानावेषप्रधानतः ।

सात्विकभावा :

सुखदुःखकृतो भावो मनसः सत्त्वमीरितम् ।।२६।।

तत्प्रयुक्तश्च भावश्च सात्त्विकः सोऽपि चाऽष्टधा ।
स्तम्भः स्वेदश्च रोमाञ्चः स्वरभेदोऽथ वेपथुः ।।२७।।
वैवर्ण्यमश्रु प्रलय इत्यस्याऽभिनयो यथा ।

स्तम्भ :

हर्षविस्मयरोमाञ्चविषादाच्च मदाद्भयात् ।।२८।।

स्तम्भ उत्पद्यते तस्य कर्म वक्ष्यामि साम्प्रतम् ।
निश्चेष्टो निःप्रकम्पश्च स्मितशून्यजडाकृतिः ।।२९।।

निःसंज्ञः स्तब्धगात्रश्च स्तम्भन्त्वभिनयेद्बुधः ।

स्वेद :

क्रोधलज्जाभयाद् ईर्ष्याद् व्यायामाद् दुःखतः श्रमात् ।।३०।।

पीडातो रोगतस्तापात् घर्मात् स्वेदः प्रजायते ।
व्यजनग्रहणेनाऽपि स्वेदोपनयनेन च ।।३१।।
स्वेदस्याऽभिनयो योज्यस्तथा वाताभिलाषतः ।

रोमाञ्च :

रोमाञ्चो रोगतः शीतहर्षस्पर्शभयादितः ॥३२॥

मुहुः कण्टकितत्त्वेन गात्रसंस्पर्शनेन च ।
रोमाञ्चस्त्वभिनेयो वै तथा लूकसनेन (भ्रूकर्षणेन) च ॥३३॥

स्वरभेद :

मदक्रोधभयाद्धर्षाज्जरसः स्वरभेदतः ।
कार्यस्तस्याऽप्यभिनयो भिन्नगद्गदनिःस्वनैः ॥३४॥

वेपथु :

रोगशीतजरास्पर्शभयहर्षाच्च वेपथुः ।
वेपनात् स्फुरणं कम्पाद् वेपथुं सम्प्रयोजयेत् ॥३५॥

वैवर्ण्यम्

शीततापक्लमक्रोधाद् वैवर्ण्यम्भयरोगतः ।
मुखवर्णं परावृत्त्या नाडीपीडनयोगतः ॥३६॥
वैवर्ण्यमभिनेतव्यं प्रयत्नादङ्गसंश्रयम् ।

अश्रु

शोकामर्षभयानन्दजृम्भणाञ्जनधूमतः ॥३७॥

अनिमेषप्रेक्षणतो भवेदश्रूनि शीततः ।
नेत्रसम्मार्जनैर्बाष्पैरश्रुं चाभिनयेद्बुधः ॥३८॥

प्रलय :

प्रलयः श्रमतो निद्रामूर्च्छामोहाभिघाततः ।
निश्चेष्टो निःप्रकम्पश्च स्मितशून्यजडाकृतिः ॥३९॥

तथा सन् भूमिपतनात् प्रलयाभिनयो भवेत् ।

अभिनयस्य आङ्गिको भेद :

शिरो नेत्रकराद्यङ्गैर्दर्शितश्चाङ्गिको मतः ॥४०॥

एतेषामभिनयानामिति कर्तव्यता द्विधा ।
लोकधर्मी नाट्यधर्मी प्रत्येकमिति ते द्विधे ॥४१॥

चित्तवृत्यर्पिका काचिद्बाह्यवस्त्वनुकारिणी ।
वाचिकाऽभिनये लोकधर्मी केवलवाक्यतः ।।४२।।

तत्र साङ्केतिकं वाक्यं चित्तवृत्यर्पिका मता ।
प्रकटार्थात्मकं वाक्यं बाह्यवस्त्वनुकारिणी ।।४३।।

रागसंयुक्तवाक्यं [तु] नाट्यधर्मीति कथ्यते ।
दुर्गरागात्मकं वाक्यं चित्तवृत्त्यर्पिका स्मृता ।।४४।।

प्रख्यरागात्मकं वाक्यं बाह्यवस्त्वनुकारिणी ।
आहार्याऽभिनये हारकेयूरादिकभूषणे(णैः ?) ।।४५।।

लोकधर्मीति सा ज्ञेया चित्तवृत्त्यर्पिका तदा ।
भूषणेन विनाप्यङ्गैर्भूषणार्थप्रदर्शनम् ।।४६।।

दर्शनं भूषणैः साक्षाद् बाह्यवस्त्वनुकारिणी ।
पुस्तेन कृतवैचित्र्यं नाट्यधर्मीति कथ्यते ।।४७।।

पुस्तार्थं सूचयत्यङ्गैर्विना पुस्तेन दर्शिका ।
चित्तवृत्त्यर्पिका सैव तद्विदैः परिकीर्तिता ।।४८।।

साक्षात् पुस्तप्रयोगेण बाह्यवस्त्वनुकारिणी ।
सात्त्विकाऽभिनयो लोकधर्मी स्तम्भादिदर्शनात् ।।४९।।

चित्तवृत्त्यर्पिका तत्र स्व[1]-भावैर्भावदर्शनम् ।
साक्षात् भावप्रकाशश्च बाह्यवस्त्वनुकारिणी ।।५०।।

सहस्तैः,सात्विकैर्भावैर्नाट्यधर्मीति गीयते ।
स्तम्भादिदर्शनोद्भेदं चित्तवृत्त्यर्पिका तदा ।।५१।।

ससात्विकैर्हस्तकैश्च बाह्यवस्त्वनुकारिणी ।
आङ्गिकाऽभिनये लोकधर्मी हस्तकनेत्रतः ।।५२।।

अर्थप्रकाशनन्तत्र चित्तवृत्त्यर्पिका तदा ।
चित्तवृत्त्यर्पितं भावं यदा नेत्रैः प्रकाश्यते ।।५३।।

---

1. L. स्क,

चन्द्रपद्मगदादीनां हस्तकैरर्थदर्शनम् ।
यदा तदा मुनिः प्राहुर्बाह्यवस्त्वनुकारिणी ॥५४॥

नर्माङ्गसुन्दरकरकरणैरर्थदर्शनम् ।
नाट्यधर्मी तदा ज्ञेया चित्तवृत्त्यर्पिका तु सा ॥५५॥

एकाञ्च कैशिकीं वृत्तिं संश्रित्याऽङ्गविभागतः ।
सौकुमार्यविशेषेण यत्राऽर्थस्य प्रदर्शनम् ॥५६॥

आवेष्टितादिकरणैर्यत्र शोभा विशेषतः ।
अर्थप्रकाशनं सैव बाह्यवस्त्वनुकारिणी ॥ ५७॥

त्रयस्त्रिंशद् व्यभिचारिभावाः

वक्ष्ये भावरसादीनामभिनयम्प्रसङ्गतः ।
निर्वेदग्लानिशङ्काख्यास्तथाऽसूयामदश्रमाः ॥५८॥

आलस्यञ्चैव दैन्यञ्च चिन्ता मोहः स्मृतिर्धृतिः ।
व्रीडा चपलता हर्ष आवेगो जडता तथा ॥५९॥

गर्वो विषाद औत्सुक्यन्निद्राऽपस्मार एव च ।
स्वप्ने[1] विनोदोऽमर्षश्चाऽप्यवहित्थमथोग्रता ॥६०॥

मतिर्व्याधिस्तथोन्मादस्तथा मरणमेव च ।
त्रासो वितर्क इत्येते रामाग्निव्यभिचारिणः ॥६१॥

निर्वेदः

क्रोधाक्रोशनदारिद्र्यतत्वज्ञानान्न(व)मानन.त् ।
ताडनेष्टवियोगाच्च परवृद्धिप्रदर्शनात् ॥६२॥

व्याधिदुःखादधिक्षेपान्निर्वेदो नाम जायते ।
ध्यानदीनवचोनेत्रसम्प्रसारणतस्तथा ॥६३॥

निःश्वासरुदितोच्छ्वासैस्तस्य त्वभिनयो भवेत् ।

---

1. Q स्वप्नं R सुप्ति H सुप्तं प्रबोधो

ग्लानि :

वान्तेर्विरेकतो निद्राछेदाच्च क्षुत्पिपासया ।।६४।।

अतिव्यायामतश्चाध्वगमनाच्चोपवासतः ।
जरसस्तपसो मद्यसेवनाऽतिशयात्तथा ।।६५।।

व्याधेर्मानान्मनस्तापाद् ग्लानिः समुपजायते ।
क्षामवाक्यैरनुत्साहैर्मन्दक्रमणकम्पनैः ।।६६।।

ववर्ण्यकृतगात्रैश्च ग्लानिन्त्वभिनयेद्बुधः ।

शङ्का

चौर्यराजापराधादिभयात् प्रियव्यलीकतः ।।६७।।

तथा पापस्य करणात् शङ्का सञ्जायते स्फुटम् ।
शुष्कोष्ठकण्ठवदनैर्मुहुः पार्श्वावलोकनैः ।।६८।।

गुरुविह्वलवैवर्ण्यभेदैराकारगोपनैः ।
जिह्वायाः लेहनैः किञ्चित् कम्पैः शङ्काम्प्रदर्शयेत् ।।६९।।

चौर्यादिरचिता शङ्का प्रायः कार्या भयानके ।
प्रियव्यालीकजनिता तथा शृङ्गारिणाम्मता ।।७०।।

असूया

दृष्ट्वा सौभाग्यमैश्वर्यम्मेधां विद्यासमुच्छ्रयम् ।
कृतापराधात् परतस्त्वसूयोत्पद्यते सदा ।।७१।।

सभासु दोषप्रख्यानैर्गुणघातोपवाक्यतः ।
भ्रुकुटीकुटिलोत्क(षँ)स्तस्याश्चाऽभिनयो भवेत् ।।७२।।

मद :

मद्योपयोगादुत्पन्नो मदः स त्रिविधो मतः ।

उत्तमो मध्यमो नीचस्तस्य त्वभिनयः क्रमात् ।।७३।।

स्मितवाङ्मधुरोत्कृष्टतनुशे (शे) ते च गायति ।
सुकुमाराविद्धमतिरुत्तमे प्रकृतिर्मदे ।।७४।।

गायति हसति स्रस्तु (स्तो) व्याकुलो बाहुक्षेपतः ।
स्खलितो घूर्णनयनः प्रकृतिर्मध्यमे मदे ॥७५॥

गत्याहतपरुषवाक् नष्टस्मृतिश्च रोदिति ।
गुरुसज्ववमानजिह्वो निष्ठीवत्यधमे मदे ॥७६॥

श्रम :

अध्वव्यायामसन्नृत्तसञ्चारैर्जायते श्रमः ।
मन्दोत्क्षेपणसीत्कारैर्जृम्भणैरङ्गमर्दनैः ॥७७॥

निःश्वासस्वेदगमनैरास्यनेत्रविकूणनैः ।
गात्रसंवाहनैस्तस्य बुधैरभिनयः स्मृतः ॥७८॥

आलस्यम्

स्वभावव्याधिखेदैश्च त्वालस्यं नाम जायते ।
शयनासनतस्तन्द्रानिद्रासेवनतस्तथा ॥७९॥
दौहृदादस्याभिनयः प्रद्वेषात् सर्वकर्मतः ।

दैन्यम्

दौर्गत्यान्मनसश्चिन्त्यौत्सुक्यात् समुत्थदुःखतः ॥८०॥

दैन्यञ्च जायते तस्य विविधोऽभिनयो भवेत् ।
अधस्थशिरसा रोगगात्रगमनस्तम्भनैः ॥८१॥
हाहेति दीनवचनैर्विज्ञप्त्या च प्रणामतः ।

चिन्ता

ऐश्वर्यश्रेष्ठकद्रव्याहाराच्चिन्तादरिद्रतः ॥८२॥

तनुकार्श्येन सन्तापैर्ध्यानाधोमुखचिन्तनैः ।
निःश्वासोच्छ्वसिताभ्याञ्च चिन्तामभिनयेद्बुधः ॥८३॥

मोह :

व्यसनाद्व्याधितः पूर्ववैरस्मरणतो भवेत् ।
कुस्थानतस्कराद्वापि मोहः समुपजायते ॥८४॥

निश्चेष्टिताङ्गभ्रमणाद् दर्शनाद् घूर्णपातनात् ।
सर्वेन्द्रियाणां सम्मोहात् तस्य त्वभिनयो भवेत् ॥८५॥

स्मृति :

सुखदुःखातिक्रान्ताधीभाविता वृत्तितो यथा ।
चिरविस्मृतसच्छास्त्रात् स्मृतिर्नामोऽथ जायते ॥८६॥

शिरःकम्पनभ्रूक्षेपैः सहर्षैः खललोकनैः ।
तर्जन्यग्रोपचारेण स्मृतिन्त्वभिनयेत्सुधीः ॥८७॥

धृति :

शौर्यशक्तिश्रुतिज्ञानान्नानाक्रीडार्थलाभतः ।
गुरुभक्त्याधिकाच्छौचाद्धृतिः समुपजायते ॥८८॥

शब्दरूपरसस्पर्शगन्धानामुपभोगतः ।
अप्राप्तातीतोपहतशोचादभिनयो भवेत् ॥८९॥

व्रीडा

गुरुव्यतिक्रमाऽवज्ञाप्रत्यादिष्टानुतापतः ।
किञ्चिदकार्यकरणाद् व्रीडा समुपजायते ॥९०॥

निगूढवचनैर्भूमिलेखनैर्नखकृन्तनैः ।
वस्त्राङ्गुलीयकस्पर्शैरधोवदनचिन्तनैः ॥९१॥
इत्याद्यैरनुभावैश्च व्रीडामभिनयेद्बुधः ।

चपलता

रागद्वेषमदामर्षमात्सर्येर्ष्याविशेषतः ॥९२॥

उत्पद्यते चपलता तस्याश्चाभिनयोऽपि च ।
वाक्पारुष्यैः सम्प्रहारताडनैर्वधबन्धनैः ॥९३॥
निर्भर्त्सनाज्ञापनैश्चेत्येवमाज्ञाविचारतः ।

हर्ष :

ईप्सितावाप्तितो देवगुरुभर्तृप्रसादतः ॥९४॥

मनोरथस्य सँल्लाभादिष्टागमनतोषतः ।
धनभोगादिलाभाच्च हर्ष उत्पद्यते तदा ॥९५॥

स्वेदानन्दाश्रुरोमाञ्चैर्नयनास्यप्रसादतः ।
प्रियभाषाऽऽलिङ्गनतो ललितैः करताडनैः ॥९६॥
विचित्राङ्गविकारैश्च हर्षस्याऽभिनयः स्मृतः ।

आवेग :

उत्पातवातवर्षाग्निप्रियश्रवणतस्तथा ॥९७॥
कुञ्जरोद्भ्रमणाद्वातादप्रियश्रवणादपि ।
उत्पद्यतेऽष्टविधित आवेगः सम्भ्रमात्मकः ॥९८॥

उत्पातज :

विद्युदुल्कातिपतनाच्चन्द्रसूर्योपरागतः ।
विषादमुखवैवर्ण्यविस्मयस्त्रस्तगात्रतः ॥९९॥
केतुदर्शनजोत्पातकृतन्त्वभिनयेद्बुधः ।

वातज :

अवकुण्ठनतश्चाक्षिमर्दनाद्वस्त्रसङ्ग्रहात् ॥१००॥
शीघ्रगमनतो वातकृतन्त्वभिनयेत्सुधीः ।

वर्षज :

पिण्डीकरणतोऽङ्गस्य चाश्रयाच्छीघ्रधावनात् ॥१०१॥
वर्षीकृतन्त्वभिनयेद्धूमसङ्कोचनेत्रतः ।

अग्निज :

शीघ्रं विधूननादग्निकृतन्त्वभिनयेद्बुधः ॥१०२॥

प्रियश्रवणज :

वस्त्राभरणदानाच्चाभ्युत्थानालिङ्गनाश्रुभिः ।
पुलकैः प्रियश्रवणकृतन्त्वभिनयेद्बुधः ॥१०३॥

कुञ्जरपरिभ्रमणज :

द्रुतापसर्पणस्तम्भभयवेपथुविस्मयात् ।
अवलोकनतः पश्चान्मनश्चञ्चलतस्तथा ।।१०४।।
कुञ्जरोद्भ्रमणकृतं विज्ञस्त्वभिनयेद्वरम् ।

शत्रुव्यसनज :

सहसाऽपक्रमणतो वर्मशस्त्रादिधारणात् ।।१०५।।
गजाश्वस्यन्दनारोहात् प्रहारात् सम्प्रधारणात् ।
घातकृतन्त्वभिनयेच्छस्त्रविक्षेपत्रासतः ।।१०६।।

अप्रियश्रवणज :

भूमिपाताद्विलापाच्चाक्रन्दितात् परिदेवनात् ।
परिधावनतो वक्त्रविषमपरिवर्तनात् ।।१०७।।
अप्रियश्रवणकृतं सुधीस्त्वभिनयेत्सदा ।

जडता

अनिष्टश्राव्यदृश्यादिकार्यस्याऽप्रतिपत्तिता ।।१०८।।
व्याधेरज्ञानवशतो जडता नाम जायते ।
तूष्णीभावात् परवशादनिमेषनिरीक्षणात् ।।१०९।।
अप्रतिभाकथनतो जडताऽभिनयो भवेत् ।

गर्व :

रूपयौवनविद्यातो धनलाभात् कुलाद्बलात् ।।११०।।
ऐश्वर्याज्जायते गर्वो विक्षेपैर्गुरुविक्रमैः ।
अङ्गावलोकनैर्वाकपारुष्यैरतिवर्षणैः ।।१११।।
अवज्ञानुत्तराद्यैश्चाऽऽभाषणैरभिनयः स्मृतः ।

विषाद :

कृतचौर्यादिग्रहणाद् दैवादिष्टादवाप्तितः ।।११२।।
राजदोषादितः कार्यात् स्वरभङ्गाद्विषादतः ।
निद्रानिश्वसितोत्साहविघातादुर्मनस्यतः ।।११३।।

दैवाव्यापत्तिकचिन्ताविचिन्त्योपायध्यानतः ।
सहायान्वेषणोपायाद् विषादाभिनयो भवेत् ॥११४॥

औत्सुक्यम्

वियोगादिष्टजनत औत्सुक्यन्नाम जायते ।
दीर्घनिःश्वसितान्निद्रातन्द्राशय्याभिलाषतः ॥११५॥
औत्सुक्यमभिनेतव्यमधोवदनचिन्तनैः ।

निद्रा

आलस्यमन्ददौर्बल्यश्रमक्लमस्वभावतः ॥११६॥

रात्रौ जागरचिन्तात्याहारान्निद्रा प्रजायते ।
मुखगौरवतो गात्रलोलनैरङ्गमोटनैः ॥११७॥

उच्छ्वासतश्च निःश्वासान्नेत्रघूर्णनजृम्भणैः ।
स्रस्तगात्राक्षिमुकुलैरेवन्निद्राम्प्रदर्शयेत् ॥११८॥

अपस्मारः

देवदानवयक्षादिग्रहणानुस्मरणात्तथा ।
कालान्तरनिपाताच्च ब्रह्मराक्षसलग्नतः ॥११९॥

भूतप्रेतपिशाचाच्च शून्यागारप्रवेशनात् ।
अशुच्युच्छिष्टतो रात्रावपस्मारः प्रजायते ॥१२०॥

निष्ठीवकम्पितैः स्तम्भस्वेदस्फुरितधावनैः ।
निःसंज्ञापतनैरास्यफेनैर्जिह्वातिलेहनैः ॥१२१॥
इत्याद्यैरनुभावैश्चापस्माराऽभिनयः स्मृतः ।

सुप्तिः

निद्रासमुत्थितः स्वप्नस्तस्य चाऽभिनयस्त्विति ॥१२२॥

श्वासोच्छ्वासैश्च निश्चेष्टमन्दाक्षिविनिमीलनैः ।
बाह्येन्द्रियाणां सम्मोहात् सुप्त्या स्वप्नम्प्रदर्शयेत् ॥१२३॥

विबोध :

निद्राच्छेदाच्च दुःस्वप्नादाहारपरिणामतः ।
शब्दाच्च स्पर्शतः सम्यग् विबोधो नाम जायते ॥१२४॥

भुजविक्षेपणादङ्गचलनादक्षिमर्दनात् ।
अङ्गुलित्रोटनाच्चैव शयनस्य विमोक्षणात् ॥१२५॥
जृम्भणादभिनेतव्यः सुबोधः सुजनैरिति ।

अमर्ष :

आक्षिप्तानां सभामध्ये विद्यैश्वर्यबलाधिकैः ॥१२६॥

नृणामुत्साहसम्पन्नो ह्यमर्षो नाम जायते ।
उत्साहाद् व्यवसायानामधोमुखविचिन्तनैः ॥१२७॥
शिरः प्रकम्पस्वेदाद्यैस्तम्प्रयुञ्जीत नृत्यवित् ।

अवहित्थम्

लज्जाधार्ष्ट्यभयाज्जैह्म्यादवहित्थम्प्रजायते ॥१२८॥

अन्यथाकथनैरङ्गमोटनैश्च विलोकनैः ।
कृद्धैर्यादिभिर्विद्वानभिनयेदवहित्थकम् ॥१२९॥

उग्रता

असत्प्रलापतश्चौर्यग्रहणाच्च नियोगतः ।
नृपापराधतश्चाऽपि चोग्रता ज्ञायते स्फुटम् ॥१३०॥
बन्धताडननिर्भर्त्सैः सुधीरभिनयेत्तु ताम् ।

मति :

नानाशास्त्रार्थनिष्पत्या मतिः सञ्जायते नृणाम् ॥१३१॥
शिष्योपदेशार्थकृतस्तस्य त्वभिनयो भवेत् ।

व्याधि :

वातपित्तकफश्लेष्म (द्वन्द्व) सन्निपातोद्भवज्वरात् ॥३२॥

उद्भवो व्याधिरित्युक्तः सशीतोष्ण इति ज्वरः ।
प्रक्षेपोऽन्यभिलाषेण सर्वाङ्गोत्कम्पकुञ्चितैः ॥१३३॥

चलद्धनुविकूणास्यरोमाञ्चमुखशोषणैः ।
गात्रस्रस्ताङ्गविक्षेपैरनेकपरिदेवनैः ॥१३४॥

शीतज्वरन्त्वभिनयेत् सदाहज्वरकम्पुनः ।
निक्षिप्तवस्त्राङ्घ्रिकरैः क्ष्माभिलाषानुलेपनैः ॥१३५॥

शान्ताभिलषतो गात्रस्तम्भस्रस्ताक्षिनिस्वनैः ।
निकूणनास्यस्तनितैरभिनयेत् परिश्रमैः ॥१३६॥

उन्माद :

वातपित्तादिकोपाच्च विभवस्य प्रणाशतः ।
व्यसनस्याऽभिघाताच्च स्वेष्टजनवियोगतः ॥१३७॥

विविधार्जितविकाराडुन्मादो नाम जायते ।
हसितैरुदितोत्क्रोशैरनिमित्तप्रधावनैः ॥१३८॥

असम्बद्धप्रलापैश्च पठनैर्गीतनृत्यतः ।
उद्धूलनाद्भस्मपांशोस्तृणनिर्माल्यकण्ठतः (लङ्कृतः) ? ॥१३९॥

शरावाभरणैरन्यैरनवस्थितचेष्टितैः ।
शय्योत्थितोपविष्टैश्च ह्युन्मादाभिनयः स्मृतः ॥१४०॥

मरणम्

मरणन्द्विविधम्प्रोक्तं व्याधिजं चाभिघातजम् ।
यकृच्छूलादिदोषोत्थवैषम्यपिटकज्वरैः ॥१४१॥

विषूचिकादिभिर्यातं मरणं व्याधिजं मतम् ।
अव्यक्तवचनैर्हिक्काकासश्वासाक्षिमीलनैः ॥१४२॥

विषण्णगात्रनिश्चेष्टेन्द्रियैस्तच्च प्रदर्शयेत् ।
व्याधीनामेकभावो हि मरणाभिनयः स्मृतः ॥१४३॥

विषपानाऽहिदंशाच्च शस्त्रघाताच्च श्वापदात् ।
गजस्यन्दनयानाच्च पतनादभिघातजम् ॥१४४॥

अहिदष्टे विषे पीते विषवेगैरतिक्रमात् ।
कार्श्यञ्च वेपथुन्दाहं हिक्काम्फेनन्ततः परम् ॥१४५॥

स्कन्धभङ्गश्चजडताम्मरणञ्च प्रदर्शयेत् ।
शस्त्रपाते तु सहसा पतनं स्फुरणादिभिः ।।१४६।।

श्वापदस्यंदनगजाश्वयानपतनोद्भवम् ।
शस्त्रप्रहारवत्कार्यमङ्गानामप्रचालनम् ।।१४७।।
इत्येवं मरणं ज्ञेयं नानावस्थान्तरात्मकम् ।
प्रयोक्तव्यम्बुधैः सम्यग् यथावागङ्गचेष्टितैः ।।१४८।।

त्रास :

महाभैरवनादाद्यैस्त्रासः समुपजायते ।
स्रस्ताङ्गार्धनिमेषाद्यैस्तस्य त्वभिनयो भवेत् ।।१४९।।

वितर्क :

विचारणादिसम्भूतसन्देहजननात्मकः ।
वितर्कस्त्वभिनेयस्तु शिरोभ्रूपक्ष्मकम्पनैः ।।१५०।।

इति व्यभिचारिभावाः ।

स्थायिभावा :

रतिर्हासश्च शोकश्च क्रोधोत्साहौ भयन्तथा ।
जुगुप्सा विस्मयश्चेति स्थायिभावा रसाश्रयाः ।।१५१।।

रति :

इष्टार्थविषयप्रायः प्राप्त्या सञ्जायते रतिः ।
सौम्यत्वादभिनेया सा वाङ्माधुर्याङ्गचेष्टितैः ।।१५२।।

हास :

परचेष्टानुकरणाद्धासः समुपजायते ।
स्मितहासादिहसितैरभिनेयः स पण्डितैः ।।१५३।।

शोक :

वियोगादिष्टजनतो नाशाद्विभवनाशतः ।
बधबन्धनदुःखाद्यैः शोकः समुपजायते ।।१५४।।

स्वरभेदस्रस्तगात्रैर्वैवर्ण्यपरिदेवितैः ।
अश्रुपातक्रन्दिताद्यैः शोकस्याऽभिनयः स्मृतः ।।१५५।।

क्रोध :

विवादकलहाक्रुष्टाघर्षैः क्रोधः प्रजायते ।
उत्फुल्लनासापुटतः सन्दष्टोष्ठपुटद्वयात् ॥१५६॥
उद्वृत्तनयनैर्गण्डस्फुरणैरभिनयः स्मृतः ।

उत्साह :

असम्मोहादिभिर्व्यक्तो व्यवसायनयात्मकः ॥१५७॥
उत्साहस्त्वभिनयोऽसावप्रमादक्रियादिभिः ।

भयम्

गुरुराजापराधेन रौद्राणाञ्चापिदर्शनात् ॥१५८॥
श्रवणादपि घोराणाम्भयम्मोहेन जायते ।
गात्रकम्पनवित्रासैर्वक्त्रशोषणसम्भ्रमैः ॥१५६॥
विस्फारितेक्षणैः कार्यस्त्वभिनेयः क्रियागुणैः ।

जुगुप्सा

जुगुप्सोत्पद्यतेऽहृद्यदर्शनश्रवणैस्तथा ॥१६०॥
स्पर्शनैः क्रीडनैरन्यैरहृद्यैश्च विभावतः ।
नासाप्रच्छादनेनेह गात्रसङ्कोचनेन च ॥१६१॥
उद्वेजनैश्च हृल्लेखैः जुगुप्सामभिनिर्दिशेत् ।

विस्मय :

कर्मातिशयनिवृतो विस्मयो हर्षसम्भवः ॥१६२॥
सिद्धिस्थाने त्वसौ साध्यो हर्षाश्रुपुलकादिभिः ।

इति स्थायिभावाः ।

रसा :

शृङ्गारहास्यकरुणारौद्रवीरभयानकाः ॥१६३॥
वीभत्साद्भुतनामा चेत्यष्टौ नाट्ये रसाः स्मृताः ।

शृङ्गार :

ऋत्वलङ्कारगान्धर्वकाव्यप्रियजनाश्रयात् ॥१६४॥

उद्यानादिविहारैश्च श्रृङ्गार उपजायते ।
प्रसादवदनैर्नेत्रस्मितैर्धृतिप्रमोदतः ॥१६५॥

मधुरैरङ्गविहारैः सम्भोगोऽभिनयः स्मृतः ।
दशावस्थागतं कामं विप्रलम्भे प्रदर्शयेत् ॥१६६॥

अभिलाषस्ततश्चिन्ता स्मृतिश्च गुणकीर्तनम् ।
उद्वेगोऽथ विलापः स्यादुन्मादो व्याधिरेव च ॥१६७॥
जडता मरणं चेति दशावस्थाः प्रकीर्तिताः ।

(i) अभिलाष :

व्यवसायात् समारब्धः सङ्कल्पेच्छासमुद्भवः ॥१६८॥

समागमोपायकृतः सोऽभिलाषः प्रकीर्तितः ।
करोति मदनाकारम्मुहुर्विशति गच्छति ॥१६९॥
तिष्ठत्यालोकनपथे मन्मथे प्रथमे स्थिते ।

(ii) चिन्ता

केनोपायेन सम्प्राप्तिः कथं बा सम्भवेन्मम ॥१७०॥
दूतीनिवेदितैर्वाक्यैरिति चिन्तां विनिर्दिशेत् ।

(iii) स्मृति :

आकेकराक्षिविप्रेक्षी काञ्चीवलयदर्शनात् ॥१७१॥

नीवीस्पर्शपरामर्शे द्वितीये कार्यमीरितम् ।
मुहुर्मुहुर्निश्वसितैर्मनोरथविचिन्तनैः ॥१७२॥
प्रद्वेषश्चान्यकार्याणामनुस्मृतिरुदाहृता ।

(iv) गुणकीर्तनम्

शय्यासनैः धृतिञ्चैव लभते च स्वकर्मणि ॥१७३॥

अविधतोऽपहताद्धस्तात् तृतीयेऽभिनयो मतः ।
अङ्गप्रत्यङ्गलीलाभिर्वाक्चेष्टाहसितेक्षितैः ॥१७४॥
नास्त्यन्यः सदृशस्तेनेत्येतस्माद् गुणकीर्तनम् ।

गुणकीर्तनेन शनैरश्रुस्वेदापमार्जनैः ॥१७५॥
दूत्यविरहविस्रम्भैश्चतुर्थे कार्यं ईदृशः ।

(v) उद्वेग :

आसने शयने वाऽपि न तुष्यति न हृष्यति ॥१७६॥

नित्यमेवौत्सुकञ्च स्यादुद्वेगस्थानमेव तत् ।
चिन्तानिःश्वासस्वेदेन हृद्गदाऽभिनयेन च ॥१७७॥
कुर्यात्तदेवमत्यन्तम्पञ्चमे च प्रदर्शयेत् ।

(vi) विलाप :

इह स्थितमिहासीनमिह चोपगतम्मया ॥१७८॥

इति तैस्तैर्विलपितैर्विलापस्त्वभिदर्शितः ।
उद्विग्नात्यर्थमौत्सुक्या रत्या चाऽपि विलापिनी ॥१७९॥
नतः स्तुतश्च भ्रमति षष्ठस्थानसमाश्रिता ।

(vii) उन्माद :

तत्संश्रितां कथां युङ्क्ते सर्वावस्थागतोऽपि हिं ॥१८०॥

पुंसाम्प्रद्वेषितश्चैव स्यादुन्मादोऽतिमोहतः ।
अनिमेषदृष्टिस्तिष्ठन् दीर्घोच्छ्वासञ्च मुञ्चति ॥१८१॥
रोदिति विहारकाले सप्तमे भाव ईदृशः ।

(viii) व्याधि :

सामदानार्थ(समदनार्थ)सम्भोगैः काम्यैः सम्प्रोक्षणैरपि ॥१८२॥
सर्वैर्निरन्तरकृतैर्व्याधिः समुपजायते ।

दहत्यङ्गं न लभते धृतिं मुह्यति मानसम् ॥१८३॥
शिरसो वेदना च स्यादष्टमे गतिरीदृशी ।

(ix) जडता

पृष्टा न किञ्चित् प्रब्रूते न शृणोति न पश्यति ॥१८०॥

तूष्णीं हा कष्टभाषा च नष्टचित्तहृतस्मृतिः ।
अकाण्डे दत्तहुंकारस्तथा प्रशिथिलाङ्गिका ॥१८५॥
श्वासग्रस्तानना चैव जडताभिनयो भवेत् ।

(x) मरणम्

प्रतिकारैः कृतैः सर्वैर्यदि नाऽस्ति समागमः ॥१८६॥

कामाग्निना प्रदीप्ता या भवेत्तु मरणान्ततः ।
एवं स्थानानि कार्याणि कामतन्त्रसमीक्षया ॥१८७॥

अप्राप्तौ सति कामस्य वर्जयित्वा तु नैधनम् ।
विविधैः पुरुषोऽप्येवं[1] विप्रलम्भानुसूचकैः ॥१८८॥
भावैरेतानि कामस्य नानारूपाणि योजयेत् ।

भावप्रगल्भा :

एवं कामयमानानां स्त्रीणान्नृणामथाऽपि वा ॥१८९॥
सामान्यगुणयोगेन युञ्जीताभिनयं बुधाः ।

इति शृङ्गारः ।

विकृतैर्वेषभूषाद्यैः कुहकैर्व्यङ्गदर्शनैः ॥१९०॥

दोषोदाहरणैर्हास्यो जायते धार्ष्ट्यतस्तथा ।
नासास्पन्दनतो दृष्टिव्याकोशात् कुञ्चनैस्तथा ॥१९१॥

स्वेदास्यरागतो दन्तदर्शनैरोष्ठवादनैः ।
तस्य चाऽभिनयः प्रोक्तः पार्श्वस्य ग्रहणादिभिः ॥१९२॥

इति हास्यः ।

क्लेशैर्विभवनाशैश्च वधबन्धनविद्रवैः (सूद्रवैः) ।
शापैरिष्टवियोगाद्यैर्जायते करुणारसः ॥१९३॥

परिदेवनवैवर्ण्य[2] निःश्वासैः स्रस्त[3]गात्रतः ।
स्वरभेदाश्रुपातैश्च मुखशोषणतस्तथा ॥१९४॥
स्मृतिलोपादिभिर्भावभेदैरभिनयः स्मृतः ।

इति करुणारसः ।

---

1. कष्येय
2. Q वैषम्य
3. ऽस्मैः खलु

क्रोधाधिक्षेपतो घर्षै[1]-र्वाक्पारुष्यावमाननैः ॥१९५॥

अनृतैर्वचनैश्चान्यै रौद्र समुपजायते ।
ताडनैः छेद्यभेद्याद्यैः शस्त्रसम्पातसङ्ग्रहैः ॥१९६॥

दन्तौष्ठपीडनै रक्तनेत्रभ्रुकुटिग्रन्थिलैः ।
स्फुरद्धस्ताग्रनिष्पेषैस्तस्य चाऽभिनयः स्मृतः ॥१९७॥

इति रौद्रः ।

शक्तिप्रतापश्च बलैर्विनयैश्च पराक्रमैः ।
नयादिभिर्विभावैश्च वीरो नामाऽभिजायते ॥१९८॥

धैर्यैश्वर्यैस्तथा त्यागैः शौर्याद्याक्षेपवाक्यतः ।

तस्य चाभिनयः कार्यः प्रसादवदनादिभिः ॥१९९॥

इति वीरः ।

विकाररवजः (तः) क्रूरविकृतैः सत्त्वदर्शनैः ।
सङ्ग्रामारण्यतः शून्यनिकेतनप्रवेशतः ॥२००॥

नृपगुर्वपराधाच्च जायते च भयानकः ।

इति भयानकः ।

कराङ्घ्रिक्षेपते (णै) र्गन्धशब्दस्पर्शरसादिभिः ॥२०१॥

उद्वेजनैश्च बहुभिर्वीभत्स उपजायते ।
निष्ठीवनाङ्गसङ्कोचैर्मुखनेत्रविकूणनैः ॥२०२॥
नासाप्रच्छादनाद्यैश्च वीभत्साभिनयः स्मृतः ।

इति वीभत्सः ।

सभाविमानमाहेन्द्रजालाद्यैस्तन्त्रिकर्मभिः ॥२०३॥

दिव्यदर्शनतो वाक्यशिल्परूपविशेषतः ।
तथा मनोरथाव्याप्तेर्जायते चाद्भुतो रसः ॥२०४॥

---

1. Q मर्षैः

स्वेदहर्षाश्रुरोमाञ्चैः प्रोक्षणै रतिप्रेक्षणैः ।
हाहाकारादिभिः साधुवादैरभिनयः स्मृतः ॥२०५॥

इत्यद्भुतः ।

इत्यष्टौ रसाः ।

अथ चित्राभिनयः

वागाद्यभिनयस्येह यो विशेषः क्वचित् क्वचित् ।
अनुक्त उच्यते यस्मात्स चित्राभिनयः स्मृतः ॥२०६॥

इन्द्रियार्थाभिनयाः

कृत्वा साचीकृतां दृष्टिं शिरः पार्श्वनतन्तथा ।
तर्जन्या कर्णदेशे तु शब्दञ्चाभिनयेद् बुधः ॥२०७॥

किञ्चिदाकुञ्चिते नेत्रे भ्रुवोरुत्क्षेप एव च ।
तथासगण्डयोः स्पर्शात् स्पर्शमेवं विनिर्दिशेत् ॥२०८॥

कृत्वा पताकौ मूर्ध्निस्थौ किञ्चित्प्रचलिताननः ।
निर्वर्णयन्त्या दृष्ट्या च रूपन्त्वभिनयेद्बुधः ॥२०९॥

किञ्चिदाकुञ्चिते नेत्रे कृत्वोत्फुल्लाञ्च नासिकाम् ।
एकोच्छ्वासेन हृष्टेष्टौ रसगन्धौ विनिर्दिशेत् ॥२१०॥

इति इन्द्रियार्थाभिनयाः ।

ऋत्वभिनयः

स्वचे(सर्वे)न्द्रियस्वस्थतया प्रसन्नवदनस्तथा ।
विचित्रकुसुमालोकैः शरदन्तु विनिर्दिशेत् ॥२११॥

गात्रसङ्कोचनाच्चाऽपि तथा चाऽग्न्यभिलाषतः ।
हेमन्तस्त्वभिनेतव्यः पुरुषैर्मध्यमोत्तमै (माधमैः)॥२१२॥

शिरोदन्तौष्ठकम्पेन गात्रसङ्कोचनेन च ।
क्रन्दितैश्च ससीत्कारैरधमः शीतमादिशेत् ॥२१३॥

ऋतुजानाञ्च पुष्पाणाङ्गन्धघ्राणैस्तथैव च ।
रूक्षस्य वायोः स्पर्शाच्च ग्रीष्मं (शिशिरं) चाऽभिनयेद्बुधः
(संनिरूपयेत् ?) ॥२१४॥

[सुवीजनैर्भूमितापैस्तथा स्वेदापमार्जनात् ।
संस्पर्शाच्चोष्णवातस्य] ग्रीष्मञ्चाऽभिनयेद्बुधः ।।२१५।।

कादम्बकैश्च मुकुलैः शाद्वलैः सेन्द्रगोपकैः ।
केकाभिश्च मयूराणां प्रावृषं सन्निरूपयेत् ।।२१६।।

मेघौघनादैर्गम्भीरैर्द्धाराप्रपतनैरपि ।
विद्युन्निर्घातघोषैश्च वर्षारात्रिं विनिर्दिशेत् ।।२१७।।

पक्षीणामभिनय :

शुकाश्च सारिकाश्चाऽपि सूक्ष्मा या चाऽपि पक्षिणी ।
त्रिपताकाङ्गुलीभ्यान्तु वलिताभ्याम्प्रयोजयेत् ।।२१८।।

शिखिसारसहंसाद्याः स्थूला येऽपि स्वभावतः ।
रेचकैरङ्गविक्षेपैस्तेषामभिनयो भवेत् ।।२१९।।

पशूनामभिनय :

खरोष्ट्रनागसिंहाश्च व्याघ्रगोमहिषादयः ।
गतिप्रचारैरङ्गैश्च तेऽभिनेयाः प्रयोक्तृभिः ।।२२०।।

भूतादीनामभिनय :

भूताः पिशाचा यक्षाश्च दानवा राक्षसास्तथा ।
इत्याद्यास्ते विनिर्देश्या भयोद्वेगैः सविस्मयैः ।।२२१।।

पर्वतादीनामभिनय :

पर्वतान् पांसुयोगेन वृक्षाँश्चैव समुच्छ्रितान् ।
प्रसारिताभ्यां [बाहुभ्यां] विक्षिप्ताभ्याम्प्रदर्शयेत् ।।२२२।।

अन्याभिनया :

शौर्यन्धैर्यञ्च दर्पञ्च गर्वौदार्यं समुच्छ्रयम् ।
ललाटदेशसंस्थेन त्वरालेन प्रदर्शयेत् ।।२२३।।

अधोमुखोत्तानतलौ हस्तौ किञ्चित्प्रसारितौ ।
कृत्वा निदर्शयेद्वेला ? (व्याल-) विलद्वारगृहं गुहाम् ।।२२४।।

कामशापग्रहग्रस्ताज्वरोपहतमानसाः ।
तेषामभिनयः कार्यो मुखगात्रविचेष्टितैः ॥२२५॥

दोलाभिनयनङ्कार्यन्दोलायास्तु विलोलनैः ।
संक्षोभेण च गात्राणां रज्वा सङ्ग्रहणेन वा ॥२२६॥

उत्तानौ तु करौ कृत्वा पताके स्वस्तिकस्थिते ।
उद्वाहितेन शिरसा तथा चोर्ध्वनिरीक्षणात् ॥२२७॥

प्रभातङ्गगनं रात्रिम्प्रदोषन्दिवसन्तथा ।
ऋतून् घनान् वनान्तांश्च[1] विस्तीर्णांश्च जलाशयान् ॥२२८॥

दिशो ग्रहान् सनक्षत्रान् किञ्चित् स्वस्थं च यद्भवेत् ।
अभिनेयन्तु तत्सर्वन्नानादृष्टिसमन्वितम्[2] ॥२२९॥

एभिरेव करैर्भूयस्तेनैव शिरसा पुनः ।
अधोनिरीक्षणेनाऽथ भूमिस्थान् सम्प्रदर्शयेत् ॥२३०॥

वस्त्रावगुण्ठनात् (वक्त्रावकु)सूयं रजोधूमानलौ तथा ।
भूमितापन्तथा चौष्णङ्कुर्याच्छायाभिलाषतः ॥२३१॥

ऊर्ध्वाकेकरदृष्टिस्तु मध्याह्ने सूर्यमादिशेत् ।
विद्युदुल्काघनरवान् विस्फुलिङ्गार्चिषस्तथा ॥२३२॥

स्रस्ताङ्गाक्षिनिमेषैश्च तेऽभिनेयाः प्रयोक्तृभिः ।
कृत्वा स्वस्तिकबन्धस्थौ पद्मकोशावधोमुखौ ॥२३३॥

सिंहर्क्षवानरव्याघ्रश्वापदांश्च निरूपयेत् ।
एकन्द्वे त्रीणि चत्वारि पञ्च षट् सप्त चाऽष्ट वा ॥२३४॥

नववा दश वा चैव गणनाङ्गुलिभिर्भवेत् ।
छत्रध्वजपताकाश्च निर्देश्या दण्डधारणैः ॥२३५॥

---

1. Q घनान्तश्च
2. Q समच्युितम्

एवमेतैर्बुधैर्भावाः प्रोक्ता अभिनयम्प्रति ।
नोक्ता ये च मया ह्यत्र लोकादुग्राह्यास्तु ते नटैः ।।२३६।।

लोकसिद्धम्भवेत्सिद्धन्नाट्यँल्लोके स्वभावजम् ।
तस्मान्नाट्यप्रसङ्गे तु प्रमाणं लोक इष्यते ।।२३७।।

इति चित्राभिनयः ।

पदार्थसङ्ग्रहः

अथात्रेऽस्मिन् शिरोक्षिभ्रूमुखरागाश्च वहवः ।
हस्तकाहस्तकरण[1]चालाहस्तप्रचारकाः ।।२३८।।

करकर्माणि क्षेत्राणि कट्यङ्घ्रिस्थानकानि च ।
चार्यश्च भूगता व्योमगताः करणरेचकाः ।।२३९।।

लक्षणन्नृत्तशालाया नटस्य च सुलक्षणम् ।
लक्षणन्नटदेहस्य पात्रस्याऽपि सुलक्षणम् ।।२४०।।

रेखाया लक्षणम्पश्चाल्लास्याङ्गानि च सौष्ठवम् ।
चित्रकालासकम्मुद्रा प्रमाणञ्च सभासदः ।।२४१।।

सभापतिः सभायाश्च निवेशो वृन्दलक्षणम् ।
वंशास्यलक्षणन्तत्र पश्चाद्रङ्गप्रवेशनम् ।।२४२।।

विविधन्नर्तनञ्चात्रास्मिन् ब्रूमहे लक्षणङ्क्रमात् ।
नृत्ययोग्यमदुष्टन्तु पञ्चेन्द्रिययुतं शिरः ।।२४३।।

एकोनविंशधा तच्च तदुद्देशक्रमो यथा ।
समन्धुतञ्च विधुतमवधूतमधोमुखम् ।।२४४।।

आकम्पितङ्कम्पितञ्चाऽऽधूतं च परिवाहितम् ।
उत्क्षिप्तं चोद्वाहितञ्चाप्यञ्चितञ्च निहञ्चितम् ।।२४५।।

तिर्यङ्नतोन्नतं स्कन्धानतमारात्रिकन्ततः ।
लोलितञ्च परावृतम्पार्श्वाभिमुखमित्यपि ।।२४६।।

---

1. क. हस्तकरसा

समम्

स्वाभाविकं समं शीर्षं स्वभावाभिनये मतम् ।

धुतम्

शिरसो_भ्रमणं तिर्यक् शनैस्तद्धुतमुच्यते ॥२४७॥

विधुतम्

तदेव द्रुतमानेन विधुतं तद् भवेच्छिरः ।

अवधूतम्

यदधः सकृदाक्षिप्तमवधूतन्तु तच्छिरः ॥२४८॥

अधोमुखम्

अधोमुखं स्थितञ्चापि शिरः प्राहुरधोमुखम् ।

आकम्पितम्

शनैराकम्पनादूर्ध्वमधश्चाऽऽकम्पितम्भवेत् ॥२४९॥

कम्पितम्

द्रुतन्तदेव बहुशः कम्पितङ्कम्पितं शिरः ।

आधूतम्

आधूतन्तु शनैस्तिर्यगूर्ध्वनीतं शिरो मतम् ॥२५०॥

परिवाहितम्

पर्यायतः पार्श्वगतं शिरः स्यात्परिवाहितम् ।

उत्क्षिप्तम्

उन्मुखावस्थितं प्रांशुशिर उत्क्षिप्तमुच्यते ॥२५१॥

उद्वाहितम्

सकृदुद्वाहितं चोर्ध्वमुद्वाहितमिति स्मृतम् ।

अञ्चितम्

किञ्चित्पार्श्वनतग्रीवशिरो विज्ञेयमञ्चितम् ॥२५२॥

निहञ्चितम्

उत्क्षिप्तबाहुशिरसो विज्ञेयं तन्निहञ्चितम् ।

तिर्यङ्नतोन्नतम्

तिर्यङ्नतोन्नतिम्प्राप्तं शिरस्तिर्यङ्नतोन्नतम् ॥२५३॥

स्कन्धानतम्

स्कन्धानतन्तदाख्यातं स्कन्धे यन्निहितं शिरः ।

आरात्रिकम्

स्कन्धे तु किञ्चिदाश्लिष्य भ्रान्तमारात्रिकम्मतम् ॥२५४॥

लोलितम्

सर्वतो लोलनाच्चापि शिरस्तल्लोलितम्मतम् ।

परावृत्तम्

परावृत्तात्तु करणात् परावृत्तं शिरः स्मृतः ॥२५५॥

पार्श्वाभिमुखम्

पार्श्वाभिमुखमन्वर्थम्भवेत्पार्श्वेऽवलोकतः ।

शिरोनुगाः

कपोलौ नासिकावायू रसनादशनाधराः ॥२५६॥

चिबुकं वदनं कण्ठः सदा त्वेते शिरोनुगाः ।

इति शिरोभेदाः ।

दृष्टयः

अदोष भावसंव्यक्तलोकनन्दृष्टिरुच्यते ॥२५७॥

सा रस-स्थायि-सञ्चारिभावतस्त्रिविधा मता ।

रसदृष्टयः

कान्ता हास्या च करुणा रौद्री वीरा भयानका ॥२५८॥

वीभत्सा चाद्भुतेत्यष्टौ विज्ञेया रसदृष्टयः ।

स्थायिभावजा दृष्टय :

स्निग्धा हृष्टा तथा दीना क्रुद्धा दृप्ता भयान्विता ।।२५६।।
जुगुप्सिता विस्मितेति दृशोऽष्टौ स्थायिभावजाः ।

व्यभिचारिदृष्टय :

शून्या च मलिना श्रान्ता लज्जिता शङ्किता तथा ।।२६०।।

मुकुला चार्धमुकुला ग्लाना जिह्मा च कुञ्चिता ।
वितर्किताऽभितप्ता च विषण्णा ललिताभिधा ।।२६१।।

आकेकरा विकोशा च विभ्रान्ता विप्लुता परा ।
त्रस्ता च मदिरेत्येता व्यभिचारिषु विंशतिः ।।२६२।।

सर्वास्ता मिलिताः सत्यः षट्त्रिंशद्दृष्टयो मताः ।
ब्रह्मापि दृष्टयः किन्तु[1] प्रत्येकं वक्तुमक्षमः ।।२६३।।

लाघवादुत्प्रबोधार्थं कटाक्षादिप्रकारतः ।
कटाक्षास्त्रिविधास्तत्र सितासितसितासिताः ।।२६४।।

तारावर्तनवैचित्र्यं कटाक्षः कथितो बुधैः ।

एतासां लक्षणमाह

कान्ता

हर्षप्रसादजा कान्ता सभ्रूक्षेपकटाक्षतः ।।२६५।।

हास्या

किञ्चिदाकुञ्चितपुटा हास्याल्पभ्रान्ततारका ।

करुणा

पतितोर्ध्वपुटा नासाग्रतारा करुणाऽस्रभाक् ।।२६६।।

1. Q सर्वा दृष्टीस्तु ब्रह्मापि

रौद्री

स्तब्धताराऽरुणा रौद्री रूक्षा भ्रुकुटिवक्रतः[1] ।

वीरा

दीप्ता विकसिता वीरा गम्भीरस्थिरतारका ॥२६७॥

बीभत्सा

निकुञ्चितपुटापाङ्गा[2] बीभत्सा घृणतारका ।

अद्भुता

सौम्या कुञ्चितपक्ष्माग्राऽद्भुताऽपाङ्गविकासिनी ॥२६८॥

भयानका

स्तब्धोद्वृत्तपुटोद्वृत्ततारा दृष्टिर्भयानका ।

इत्यष्टौ रसदृष्टयः ।

अथाऽष्टौ स्थायिदृष्टयः

स्निग्धा :

सभ्रूक्षेपानुसन्धाना स्निग्धा स्यादभिलाषिणी ॥२६९॥

हृष्टा

हृष्टा हसितगर्भा स्याद्विशत्तारानिमेषिणी ।

दीना

दीनाऽर्धपतितास्तब्ध (तोर्ध्वस्थ) पुटा सास्ता (स्रस्ताऽ) तिमन्थरा ॥२७७।

क्रुद्धा

कुटिला भ्रकुटी क्रुद्धा सरूक्षोद्वृत्ततारका ।

दृप्ता

सत्त्वमुद्गिरती दृष्टिर्दृप्ता विकसिता स्थिरा ॥२७१॥

1. Q क्रुरका

2. Q पाङ्गा

भयान्विता

विस्फारितोभयपुटा कम्पतारा भयान्विता ।

जुगुप्सिता

सङ्कोचितपुटाऽस्पष्टालोकिनी स्याज्जुगुप्सिता ॥२७२॥

विस्मिता

समा विकसितोद्वृत्ततारका विस्मिता मता ।

इत्यष्टौ स्थायिदृष्टयः ।

अथ विंशति व्यभिचारिदृष्टयः

शून्या

समतारापुटा स्तब्धा शून्या निष्कम्पदर्शना ॥२७३॥

मलिना

मलिनाच्छन्नतारेषत्प्रस्पन्दमानपक्ष्मला ।

श्रान्ता

श्रमप्रम्लायितपुटा श्रान्ताऽलसकनीनिका ॥२७४॥

लज्जिता

मिथोऽभिगामिपक्ष्माग्राऽधस्तारा लज्जिता मता ।

शङ्किता

गूढा चकिततारा च शङ्किता तिर्यगायता ॥२७५॥

मुकुला

स्फुरिता श्लिष्टपक्ष्माग्रा मुकुलोन्मीलतारका ।

ग्लाना

स्विन्नभ्रूपुटपक्ष्माग्रा ग्लाना शिथिलतारका ॥२७६॥

जिह्मा

किञ्चित्कुञ्चितपुटा जिह्मा तिर्यग्गूढा कनीनिका ।

अर्धमुकुला

अर्धव्याकोशितारार्द्धमुकुला पुटतारका ॥२७७॥

कुञ्चिता

ईषत्कुञ्चितपक्ष्माग्रा पुटतारा तु कुञ्चिता ।

वितर्किता

उद्वर्तितपुटोत्फुल्लाऽप्यधस्तारा वितर्किता ॥२७८॥

अभितप्ता

चलत्पुटाऽलसा ताराऽभितप्ता तापसम्प्लुता ।

विषण्णा

विषण्णा पतितापाङ्गा प्लुततारा निमेषिणी ॥२७९॥

ललिता

मधुरा कुञ्चितापाङ्गा ललिता भ्रूचलत्स्मिता ।

आकेकरा

आकेकरा दुरालोकिन्यपाङ्गार्धनिमेषिणी ॥२८०॥

विकोशा

विकोशातिचलत्तारा विकोशितपुटद्वया ।

विभ्रान्ता

विस्तीर्णोत्फुल्लमध्या तु विभ्रान्ता स्थिरतारका ॥२८१॥

विप्लुता

पुटप्रस्फुरितस्तब्धपतत्तारा तु विप्लुता ।

त्रस्ता

उत्कम्पोत्फुल्लतारा च त्रस्ता त्रासभ्रमत्पुटा ॥२८२॥

मदिरा

मदिरा त्रिविधा प्रोक्ता उत्तमा मध्यमाऽधमा ।

घूर्णा विकसिताऽपाङ्गा क्षामीभूतोत्तमा स्मृता ।।२८३।।

किञ्चिदाकुञ्चितपुटा चलत्तारा तु मध्यमा ।
अधोभागचरी तारा सा निमेषाऽधमा मता ।।२८४।।

इति विंशति व्यभिचारिदृष्टयः ।

दृष्टिद्वारानुगामिन्यस्ताराकर्मपुटादयः ।

इति दृष्टिभेदाः ।

ललाटे नेत्रपुटयोर्मध्यसीमासमन्विताः ।।२८५।।
तनुरोमस्यामरेखामारकार्मुकवक्रभ्रूः ।

सप्तधा भ्रूः

सहजा रेचितोत्क्षिप्ता कुञ्चिता पतिता तथा ।।२८६।।
चतुरा भ्रुकुटी चेति स्रुद्भिः सा सप्तधोदिता ।

सहजा

सहजा तु स्वभावस्था भावेषु परिकीर्तिता ।।२८७।।

रेचिता

भ्रूरेका ललितोत्क्षिप्ता रेचिता नृत्तसंश्रया ।

उत्क्षिप्ता

*[उत्क्षिप्ता सम्मतान्वर्था क्रमेण सह चाऽन्यथा ।।२८८।।[1]

कुञ्चिता

केवला सद्वितीया वा मृदुभृङ्गा तु कुञ्चिता ।[2]

पतिता

अधोगता तु पतिता पर्यायेण सहैव वा ।।२८९।।[3]]*

---

1. सं. रत्नाकरादुधृतः 7/425
2. सं. र. 6/437
3. नृ. र. को. 1/3/61 *-*कोष्ठस्थांशो नाऽस्ति पुस्तकेषु ।

चतुरा

सद्वितीयाऽल्पकस्पन्दा मन्थरा चतुरा भवेत् ।

भ्रुकुटी

सद्वितीया सहामूलोत्क्षिप्ता भ्रूर्भ्रुकुटी रुषि ॥२६०॥

इति भ्रूभेदाः ।

मुखरागः

येनाऽभिव्यज्यते चित्तवृत्तिर्धीरै रसात्मिका ।
रसाभिव्यक्तिहेतुत्वान्मुखरागः स उच्यते ॥२६१॥

चतुर्धा मुखरागः

स्वाभाविकः प्रसन्नश्च रक्तः श्याम इति क्रमात् ।
मुखरागश्चतुर्धेति तल्लक्षणमथोच्यते ॥२६२॥

तत्र स्वाभाविकोऽन्वर्थः स्वभावाभिनये मतः ।
स्वच्छः प्रसन्नः शृङ्गारेऽद्भुते हास्येऽपि जायते ॥२६३॥

रक्तोऽन्वर्थोऽद्भुते वीरे रौद्रे च करुणे तथा ।
भयानके च बीभत्से श्यामोऽन्वर्थो निरूपितः ॥२६४॥

मुखरागनियुक्तोऽसौ रसभावप्रकाशतः ।
शोभान्द्विगुणतान्धत्ते प्रकाशेनेव शर्वरीः ॥२६५॥

यथा रसन्तथा भावं दृष्टिं भ्रूवदनान्वितम् ।
यथोचितम्प्रकुर्वीत मुखरागम्प्रयोगवित् ॥२६६॥

इति चतुर्धा मुखरागः ।

अथ षोडशविधो बाहुः

नरस्य पक्षो निर्दोषो बाहुः षोडशधा तु सः ।
ऊर्ध्वस्थोऽधोमुखस्तिर्यंगपविद्धः प्रसारितः ॥२६७॥

अञ्चितो मण्डलगतिः स्वस्तिकोद्वेष्टितावपि ।
पृष्ठानुगस्तथाऽऽविद्धः कुञ्चितः सरलस्तथा ॥२६८॥
नम्र आन्दोलितः पश्चादुत्सारित इति क्रमात् ।

ऊर्ध्वस्थः

शीर्षादुच्चस्तथोर्ध्वस्थः

अधोमुखः

महीश्लेषी त्वधोमुखः ॥२९९॥

तिर्यक्

तिर्यक्पार्श्वगतः वक्षो

अपविद्धः

ऽपविद्धो निर्गतो वहिः ।

प्रसारितः

प्रसारितोऽग्रतो धावन्

अञ्चितः

उरः शिरोगतोऽञ्चितः ॥३००॥

मण्डलगतिः

अन्वर्थान्मण्डलगतिः

स्वस्तिकः

स्वस्तिको बाहुस्वस्तिकात् ।

उद्वेष्टितः

उद्वेष्टितो बहिर्गत्या

पृष्ठानुगः

पृष्ठानुगस्तु पृष्ठगः ॥३०१॥

आविद्धः

आविद्धोऽभ्यन्तराक्षिप्तः

कुञ्चित :

कुञ्चितो वक्रकूर्परात् ।

सरल:

सरलः पार्श्ववाही च

नम्रः

नम्रः किञ्चिद्विनम्रतः ॥३०२॥

आन्दोलितः

गतावान्दोलितोऽन्यर्थ—

उत्सारितः

रुत्सारितोऽन्यतः सरन् ।
बाहोरनुगतौ[1] भृत्यौ कूर्परस्कन्धकौ सदा ॥३०३॥

इति बाहुभेदाः ।

नर्तने रक्तिजनको व्यङ्ग्यवानर्थबोधकः ।
पादेतराङ्गुलीन्यासः विशेषो हस्तकः स्मृतः ॥३०४॥

योऽसंयुतः संयुतश्च नृत्तपूर्व इति त्रिधा ।
यत्रैकहस्ततश्चार्थप्रकाशः स्यादसंयुतः ॥३०५॥

हस्तयोर्योगतश्चार्थप्रकाशः संयुतो भवेत् ।
हस्ताभ्यां विप्रयुक्ताभ्यां प्रकाशे नृत्तहस्तकः ॥३०६॥

असंयुक्तहस्ता :

पताको हंसपक्षश्च गोमुखश्चतुरस्ततः ।
निःकुञ्चकः सर्पशिराः पञ्चास्यश्चाऽर्धचन्द्रकः ॥३०७॥

चतुर्मुखस्त्रिद्विमुखौ सूच्यास्यस्ताम्रचूडकः ।
सन्दंशहंसवक्त्राख्यौ ततःस्याद्गणगृध्रकः ॥३०८॥

---

1. S गुणो ?

खड्गास्यो मृगशीर्षश्च मुकुलः पद्मकोशकः ।
ऊर्णनाभाभिधो हस्तश्चाऽलपल्लवकस्ततः ॥३०९॥

अल्लपद्मोऽपि चाऽरालः शुकास्यो वल्गुलाभिधः ।
त्रिपताकः कर्त्तरी च मयूरः काकगूलकः ॥३१०॥

भ्रमरो मुष्टिक्रोडास्यौ शिखरश्च कपित्थकः ।
काकतुण्डो बालचन्द्रः खटकामुख इत्यपि ॥३११॥

अष्टत्रिंशदसंयुक्ता उद्दिष्टाश्चाथ संयुताः ।

संयुक्तहस्ताः

अञ्जलिश्च कपोताख्यः कर्कटः स्वस्तिकस्तथा ॥३१२॥

दोलः पुष्पपुटोत्सङ्गौ खटकावर्द्धमानकः ।
गजदन्तोऽवहित्थश्च निषधो मकरस्तथा ॥३१३॥

शृङ्खलो वर्द्धमानश्च दर्दुरो योगमुष्टिकः ।
ततो द्विशिखरश्चेति संयुक्ताः दश सप्त च ॥३१४॥

नृत्तहस्ताः

चतुरश्रौ तथोद्वृत्तौ हस्तौ तलमुखाभिधौ ।
स्वस्तिकौ विप्रकीर्णाख्यावरालखटकामुखौ ॥३१५॥

आविद्धवक्त्रौ सूच्यास्यौ रेचितावर्धरेचितौ ।
नितम्बौ पल्लवौ केशबन्धावुत्तानवञ्चितौ ॥३१६॥

लताख्यौ करिहस्तौ[च]पक्षवञ्चितकावुभौ ।
पक्षप्रद्योतकौ दण्डपक्षौ गरुडपक्षकौ ॥३१७॥

ऊर्ध्वमण्डलिनौ हस्तौ पार्श्वमण्डलिनावपि ।
उरोमण्डलिनौ स्यातामुरःपार्श्वार्द्धमण्डलौ ॥३१८॥

मुष्टिकस्वस्तिकावन्यौ नलिनीपद्मकोशकौ ।
अलपल्लवनाम्नावुलपद्माभिधौ तथा ॥३१९॥

उल्बणौ ललितौ पश्चाद्वरदाभयदौ ततः ।
वलिताविति विज्ञेया द्वात्रिंशन्नृत्तहस्तकाः ॥३२०॥

असंयुक्तहस्तानां लक्षणानि

पताकः

कुञ्चिताङ्गुष्ठकः सम्यक्तर्जनीमूलमाश्रितः ।
पताको यत्र संहतः प्रसारिततलाङ्गुलिः ॥३२१॥

हंसपक्षः

हंसपक्षः पताकस्य यदाल्पार्धा कनीयसी ।

गोमुखः

गोमुखो हंसपक्षस्य यद्यूर्द्ध्वाङ्गुष्ठको भवेत् ।

चतुरः

चतुरो गोमुखाङ्गुष्ठमध्यमामूलगो यदा ।

निकुञ्चः

निकुञ्चो यत्र चतुरसमीभूतकनीयसी ॥३२३॥

सर्पशिराः

पताको निम्नमध्यो यः स तु सर्पशिराः करः ।

पञ्चाननः

पञ्चाननो यदाङ्गुल्यः साङ्गुष्ठविरलोर्ध्वगाः ॥३२४॥

अर्धचन्द्रकः

पञ्चास्याङ्गुलिसङ्घातोऽर्द्धचन्द्रोऽङ्गुष्ठकोऽन्यतः ।

चतुर्मुखः

पञ्चास्यतर्जनीमूललग्नाङ्गुष्ठश्चतुर्मुखः ॥३२५॥

त्रिमुखः

कनिष्ठाङ्गुलिलग्नश्चेत् त्रिमुखः स्याच्चतुर्मुखात् ।

द्विमुख :

त्रिमुखानामिकाङ्गुष्ठकनिष्ठौ ? द्विमुखे श्रितौ ॥३२६॥

सूचीमुख :

तदा सूचीमुखः स्याद् द्विमुखाङ्गुष्ठाग्रमध्यमा ।

ताम्रचूड :

ताम्रचूडो यदा नम्रा चेत्सूचीमुखतर्जनी ॥३२७॥

सन्दंश :

सन्दंशो यत्र पञ्चास्यतर्जन्यङ्गुष्ठदंशतः ।

हंसवक्त्र :

हंसास्यो यत्र सन्दंशस्यान्तराश्रितमध्यमा ॥३२८॥

रणगृध्रक :

हंसवक्त्राङ्गुष्ठपार्श्वप्रसृतो रणगृध्रकः ।

खड्गास्य :

खड्गास्योऽनामिकालग्नहंसास्यश्चेत्तदा भवेत् ॥३२९॥

मृगशीर्षक :

खड्गास्यस्य यदा तूर्द्ध्वा तर्जनी मृगशीर्षकः ।

मुकुल :

यत्राग्रमिलिताङ्गुल्यः[1] साङ्गुष्ठा मुकुलस्तदा ॥३३०॥

पद्मकोशक :

धनुर्नताङ्गुल्यङ्गुष्ठा विरलाः पद्मकोशकः ।

ऊर्णनाभ :

पद्मकोशांगुल्यङ्गुष्ठकुञ्चितादूर्णनाभकः ॥३३१॥

---

1. P यत्र कुघ्नलितांगुल्यः० यत्र कुद्मिलिता० ?

अलपल्लवः

पार्श्वगाश्चेत्करतले मुक्ताङ्गुल्योऽलपल्लवः ।

अलपद्म :

अलपद्मस्तदा यत्र विपर्यासोऽलपल्लवः ॥३३२॥

अराल :

अरालो यदि वक्रा चेद्धनुराकृतितर्जनी ।

शुकतुण्ड :

शुकतुण्डस्त्वरालस्य वक्रे तर्जन्यनामिके ॥६३३॥

वल्गुल :

शुकतुण्डमध्यमावक्रा[1] स्खलिताङ्गुष्ठा[1] वल्गुलः ।

त्रिपताक :

त्रिपताकः पताकस्य वक्रिताऽनामिकाङ्गुलिः ॥३३४॥

कर्त्तरी

तर्जनीमध्यमे श्लिष्टे[2] त्रिपताकस्य कर्त्तरी ।

मयूर :

कर्त्तर्याऽनामिकाङ्गुष्ठौ लग्नाग्रौ चेन्मयूरकः ॥३३५॥

काङ्गूल :

मयूराङ्गुष्ठको यत्र काङ्गूले समतोर्ध्वभाक्[3] ।

भ्रमर :

कनिष्ठानामिके कीर्णे भ्रमरस्ताम्रचूडकः ॥३३६॥

मुष्टि :

अङ्गुल्यग्राश्रिततलो मुष्टिरङ्गुष्ठवेष्टितः ।

---

1. P वक्रस्खलिताङ्गुष्ठवल्गुलः
2. P. भिन्ने
3. स. रत्नाकरे 'काङ्गूलेऽनामिका वक्रा भवेदूर्ध्वा कनीयसी ।
ऊर्ध्वास्त्रेताग्निसंस्थानास्तर्जन्यङ्गुष्ठमध्यमाः ॥ 7/140

क्रोडास्य :

कनिष्ठाप्रसारिता मुष्टेश्चेद्वाराहमुखस्तदा ? ॥३३७॥

शिखर :

यदा चोद्ध्वीकृताङ्गुष्ठमुष्टिः शिखर उच्यते ।

कपित्थक :

शिखराङ्गुष्ठकाग्रे स्यात्तर्जनी चेत्कपित्थकः ॥३३८॥

काकतुण्ड :

कपित्थाङ्गुष्ठतर्जन्योर्विश्लेषात्काकतुण्डकः ।

बालचन्द्रक :

अतिप्रसारितः काकतुण्डः स बालचन्द्रकः ॥३३९॥

खटकामुख :

कपित्थानामिकासूक्ष्मे तूर्ध्वे चेत् खटकामुखः ।

इत्यष्टात्रिंशदसंयुतहस्ताः ।

संयुतहस्तानां लक्षणानि

अञ्जलि :

पताकाभ्यान्तु हस्ताभ्यां संश्लेषादञ्जलिः स्मृतः ॥३४०॥

कपोत :

श्लिष्टमूलाग्रपार्श्वौ चेत्करौ यत्र कपोतकः ।

कर्कट :

कर्कटो यत्र[1] हस्तस्याङ्गुल्योऽन्योन्यान्तरास्ततः[2] ॥३४१॥

स्वस्तिक :

पताकौ मणिबन्धस्थौ स्वस्तिकौ स्वस्तिको यदा ।

---

1. L यस्य
2. P स्मृताः ?

दोल :

दोलः षताकावुत्तानतलान्योन्योपरिश्रितौ ॥३४२॥

पुष्पपुट :

सर्पशीर्षौ मिलद्बाह्यपार्श्वौ (र्श्वौ:) पुष्पपुटो भवेत् ।

उत्सङ्ग :

अन्योन्यस्कन्धदेशस्थाराला (वराला?) वुत्सङ्गस्तदा ॥३४३॥

खटकावर्धमानक :

मणिबन्धस्थखटकौ खटकावर्धमानकः ।

गजदन्त :

सर्पशीर्षौ कूर्परस्थौ व्यत्यासौ गजदन्तकः ॥३४४॥

अवहित्थ :

शुकतुण्डौ मिलद्वक्रावबहित्थो यदोरसि ।

निषध :

मुकुलो चेत्कपित्थेन[1] वेष्टितो निषधः स्मृतः ॥३४५॥

मकर :

मकरोऽधस्तलौ चन्द्रावन्योन्यौ परिसंस्थितौ ।

शृङ्खल :

शृङ्खलः शृङ्खलाकारौ ताम्रचूडौ यदा युतौ ॥३४६॥

वर्धमानक :

हंसपक्षौ स्वस्तिकौ चेद्वर्धमानः पराङ्मुखौ ।

दर्दुर :[2]

तिर्यक्तलसुसम्बद्धावर्धचन्द्रौ तु दर्दुरः ॥३४७॥

1. L. यदा केपित्थेन
2. P ददंरः

योगमुष्टि :

उपर्यूर्ध्वंश्लिष्टमुखे मुष्टी चेद्योगमुष्टिकः ।

द्विशिखर :

द्विशिखरः शिखराग्रौ मिलितावूर्ध्ववक्त्रकौ ॥३४८॥

इति संयुतहस्ताः ।

नृत्तहस्ता :

चतुरश्रौ

समानकूर्परांसौ चेत् प्राङ्मुखौ खटकामुखौ ।
वक्षसोऽष्टाङ्गुलतस्थौ चतुरश्रौ प्रकीर्तितौ ॥३४९॥

उद्वृत्तौ

व्यावृत्तौ हंसपक्षौ चेदुद्वृत्तौ वक्षसोग्रतः ।

तलमुखौ

उद्वृत्तौ पार्श्वयोस्तिर्यङ्मुखौ तलमुखौ स्मृतौ ॥३५०॥

स्वस्तिकौ

अश्लिष्टहंसपक्षाभ्यां स्वस्तिकः स्वस्तिकौ मतौ ।

विप्रकीर्णौ

विच्युते स्वस्तिके शीघ्रं विप्रकर्णौ तदोदितौ ॥३५१॥

अरालखटकामुखौ

तत्रैवारालखटकावरालखटकामुखौ ।

आविद्धवक्त्रौ

आविद्धवक्त्रौ व्यस्ताग्रकूर्परांसविलासितौ ॥३५२॥

सूच्यास्यौ

मध्याङ्गुष्ठाऽहिशिरसौ सूच्यौ तर्जनिके बहिः ।

रेचितौ

पताकौ वा द्रुतावन्तौ हंसपक्षौ तु रेचितौ ॥३५३॥

अर्धरेचितौ

एकेन चतुरश्रेण तौ स्यातामर्धरेचितौ ।

नितम्बौ

नितम्बौ निर्गतौ स्कन्धान्नितम्बक्षेत्रतः पुनः ।।३५४।।

पल्लवौ

अधोमुखस्वस्तिकौ तु शिथिलौ पल्लवौ मतौ ।

केशबन्धौ

केशबन्धौ केशदेशान्निर्गतौ पार्श्वतः पुनः ।।३५५।।

उत्तानवञ्चितौ

त्रिपताकौ कपोलाग्रौ चेत्तदोत्तानवञ्चितौ ।

लताकरौ

तिर्यक्सृतौ दोलितौ चेत् त्रिपताकौ लताकरौ ।।३५६।।

करिहस्तौ

करिहस्तौ स्पृशत् कर्णौ खटकान्यल्पौ लताकरौ[1] ।

---

1. Q करिहस्तौ लतान्दोलौ यत्र चेत्खटकामुखौ ।
   L. करिहस्तौ लतान्दोलेत्क्षेपे खटकर्णगः ?
   V. करिदंतहस्तौ कर्णे खटकान्दोलौ लताकरौ ।

   सं. र. 'स्पृशत्करिकराकारः पार्श्वयोश्चेल्लताकरः ।
   उन्नतो दोलितोऽन्यस्तु कर्णस्थः खटकामुखः ।।

   त्रिपताकोऽथवा यत्र करिहस्तममुं विदुः ।
   नन्वन्यहस्तवत् कस्मान्नात्र द्विवचनं कृतम् ।।

   ब्रूमो यत्रैकशब्देन सजातीयावुभौ करौ ।
   उक्तौ तत्र द्विवचनं घटवच्चतुरस्रवत् ।।

   भिन्नशब्दौ विजातीयौ यौ वा द्विवचनं तयोः ।
   यथा घटपटौ स्यातामरालखटकामुखौ ।।' 7/248-51

पक्षवञ्चितौ

त्रिपताकौ कटीशीर्षे न्यस्ताग्रौ पक्षवञ्चितौ ॥३५७॥

पक्षप्रद्योतकौ

तावेव चेत्परावृत्तौ पक्षप्रद्योतकौ स्मृतौ ।

दण्डपक्षौ

अधः सृतौ तु तौ हंसपक्षौ चेद्दण्डपक्षकौ ॥३५८॥[1]

गरुडपक्षकौ

अधोमुखतला[2]विद्धौ ज्ञेयौ गरुडपक्षकौ ।

ऊर्ध्वमण्डलिनौ

ऊर्ध्वमण्डलिनौ हस्तावूर्ध्वदेशविवर्तनात् ॥३५९॥

पार्श्वमण्डलिनौ

तावेव पार्श्वविन्यस्तौ पार्श्वमण्डलिनौ स्मृतौ ।

उरोमण्डलिनौ

करावुद्वेष्टापवेष्टावुरोमण्डलिनौ पुनः[3] ॥३६०॥

'करिहस्ताकृतिस्त्वेको दृश्यतेऽत्र लताकरः ।
इति कर्तव्यता त्वन्या स्यादेकवचनं ततः ॥
न चात्र करिहस्तत्वमेकैकत्र घटत्ववत् ।
न चात्रैकः करीहस्तशब्दवाच्योऽपरः करः ॥
नैकशेषो न च द्वन्द्वो यतो द्विवचनं भवेत् ।
आश्रितं चैकवचनं मुनिना सर्वदर्शिना ॥ 7/252-4

---

1. P. पार्श्वसृतभुजौ हंसपक्षौ चेद्दण्डपक्षकौ ।
सं.र. 'उपवक्षस्थलं हंसपक्षे गच्छति पार्श्वतः ।
सविलासोऽपरस्तिर्यक् प्रसृतश्चेल्लताकरः ।
क्रमादङ्गान्तरेणैवं दण्डपक्षौ तदा करौ ।
हस्तप्रसारणं त्वत्र युगपन्मेनिरेऽपरे । 7/257-8

2. P लता

3. P पुरः

उरः पार्श्वार्द्धमण्डलौ

यदाऽलपल्लवारालावुरोर्द्ध्वभ्रमणक्रमात् ।
पार्श्वावतौ[1] सुविज्ञेयाव[2]ुरःपार्श्वार्धमण्डलौ ।।३६१।।

मुष्टिकस्वस्तिकौ

खटकौ स्वस्तिकावृत्तौ तदा मुष्टिकस्वस्तिकौ ।

नलिनीपद्मकोशौ

व्यावर्तितौ पद्मकोशौ नलिनीपद्मकोशकौ ।।३६२।।

अलपल्लवौ

उद्वेष्टितक्रियौ वक्षःक्षेत्रस्थावलपल्लवौ ।

अलपद्मौ

स्कन्धान्तिकमथोपेत्य प्रसृतावलपद्मकौ ।। ३६३।।

उल्वणौ

ऊर्ध्वप्रसारिताविद्धौ विज्ञेयावुल्वणौ करौ[3] ।

ललितौ

पल्लवौ च शिरोदेशे सम्प्राप्तौ ललितौ स्मृतौ ।।३६४।।

वरदाभयहस्तकौ

अरालौ कटिशीर्षस्थौ वरदाभयदौ तथा[4] ।

वलितौ

कूर्परस्वस्तिकयुतौ[5] लताख्यौ वलितौ विदुः[6] ।।३६५।।

---

1. P. पार्श्वार्द्धंतस्तु
2. P विज्ञेया०
3. P च तौ
4. P तदा V. अरालौ कटिपार्श्वस्थौ०
5. P गतौ
6. P वलिताविति

आनन्त्यादभिनेयानां सन्त्यनन्ताः परे कराः ।
नोक्ता ये च[1] मया ह्यत्र लोकाद्ग्राह्यास्तु ते बुधैः ।।३६६।।

लोको वेदास्तथाध्यात्मम्प्रमाणन्त्रिविधं स्मृतम् ।
तस्मान्नाट्यप्रसङ्गे तु[2] प्रमाणँल्लोक इष्यते ।।३६७।।

परन्तु लोकवृत्त्या च दृश्यन्तेऽन्ये करा यथा ।
सजातीयो विजातीयावष्टत्रिंशदसंयुतौ ।।३६८।।

४ ७
ते सर्वे नृत्तहस्ताः स्युस्तत्सङ्ख्या खाब्धिसप्तत:[3] ।
एतावत्संयुताहस्ताः लक्ष्यज्ञैरूह्यन्तां क्रमात् ।।३६९।।

रोलंवी ? मुख्यपाश्र्वाग्रो लिङ्गाख्यश्चापरः करः ।[4]
नास्ति कश्चिदहस्तस्तु नाट्यार्थोऽभिनयो यतः[5] ।।३७०।।

अर्थाभिनयतस्तेषां नान्यतेषद्विकारके ?[6]
देशं कालं प्रयोगञ्च अर्थंयुक्तिमवेक्ष्य च[7] ।।३७१।।

हस्ताः सर्वे प्रयोक्तव्या नृभिः स्त्रीभिर्विशेषतः ।
अर्थस्यैकस्य भूयांसः संभवन्ति यदा कराः ।।३७२।।

शोभाकारी तदा तत्र त्वेकः कार्यः प्रयोक्तृभिः ।
करानुचरको नित्यम्मणिबन्धः (करः) प्रकीर्तितः ।।३७३।।

इति हस्तभेदाः ।

---

1. P एव
2. L & P षु
3. L तत्संख्याब्धिसप्ततः
4. L . अंशस्यस्याभावः । अस्पष्टोऽयमशः .
5. P ना. शा. 9/154 पू. अभिनयं प्रति
6. L नाट्याभिनयस्तेषां नाना ते षड्बिकारके (अस्पष्टः)
7. L व्यावृत्तिश्च विशेषतः

सर्वेषामेवं हस्तानां नाट्यनृत्यप्रदर्शिभिः ।
विज्ञातव्यम्प्रयत्नेन करणन्तु चतुर्विधम् ॥३७४॥

चतुर्धा हस्तकरणम् ।

अथावेष्टितमेकं* स्यादुद्वेष्टितमथापरम्[1] ।
व्यावर्त्तितन्तृतीयञ्च चतुर्थम्परिवर्त्तितम् ॥३७५॥

आवेष्टितम्

आवेष्ट्यन्ते यदाङ्गुलयस्तर्जन्याद्या यथाक्रमम् ।
अभ्यन्तरेण करणन्तदावेष्टितमुच्यते ॥३७६॥

उद्वेष्टितम्

उद्वेष्ट्यन्ते यदाङ्गुलयस्तर्जन्याद्या बहिर्मुखाः[2] ।
क्रमशः करणं विप्रास्तद्वेष्टितमुच्यते ॥३७७॥

व्यावर्तितम्

आवर्त्यन्ते कनिष्ठाद्या[3] ह्यङ्गुल्योऽभ्यन्तरेणातु ॥३७८॥
(यत्तु क्रमेण करणन्तद्व्यावर्त्तितमुच्यते)-[3] ॥३॥

परिवर्त्तितम्

[2]उद्वर्त्यन्ते कनिष्ठाद्या बाह्यतः क्रमशो यदा ।
अङ्गुल्यः करणं सम्यक् तदुक्तम्परिवर्त्तितम् ॥३७९॥

नृत्तेऽभिनययोगे वा हस्तकैर्वर्त्तनाश्रयैः ।
शिरोऽक्षिमुखरागादियुक्तै-रर्थम्प्रदर्शयेत्[1] ॥३८०॥

इति करणानि ।

---

1. L मतः परम्
2. L मुखीः
3. L ग्रन्थे मंशस्यस्याभावः

अथ वर्तना

[2]युगपद् बाहुकरणां समस्तव्यस्तयोगतः ।[2]
द्रुतवैचित्र्यचलनं शोभासम्भृतवर्त्तना ॥३८१॥

[3]ते रेखामनतिक्रम्य भूरिभङ्गिभृतो भुजाः ।[3]
रेच्यन्ते लक्ष्यतत्त्वज्ञै[4]श्चालकाः कीर्तितास्तदा ॥३८२॥

इति चालकाः ।

हस्तप्रचाराः

उत्तानोऽधोऽग्रतः पार्श्वतिर्यक्सम्मुखपूर्वकाः ।
तलाः हस्तप्रचाराः स्युः षडित्यन्वर्थतः क्रमात् ॥३८३॥

विंशति करकर्माणि

उत्कर्षणं विकर्षञ्च तथा चाऽऽकर्षणम्पुनः ।
परिग्रहो निग्रहश्च त्वाह्वानं रोधनन्तथा ॥३८४॥

संश्लेषश्च वियोगश्च रक्षणम्मोक्षणन्तथा ।
विक्षेपो धूननञ्चैव विसर्जस्तर्जनन्तथा ॥३८५॥

छेदनम्भेदनञ्चैव स्फोटनम्मोटनञ्तथा ।
ताडनञ्चेति हस्तानां स्फुटकर्माणि विंशतिः ॥३८६॥

इति करकर्माणि ।

हस्तक्षेत्राणि

पार्श्वद्वन्द्वम्पुरस्ताच्च पश्चादूर्ध्वमधः शिरः ।
ललाटकर्णस्कन्धोरोनाभयः कटिशीर्षके ॥३८७॥

1-1. L हस्तव्यस्तसुयोगतः
2-2. L ग्रन्थे ग्रंशस्यस्याभावः
3. L. ग्रंशस्यस्याभावः
4. P. तस्तज्ञैः

ऊरुद्वयञ्च हस्तानां क्षेत्राणीति त्रयोदश (चतुर्दश) ।

इति हस्तक्षेत्राणि ।

अथ कटीभेदाः

निर्दोषा नृत्तयोग्या च देहमध्या कृशा कटी ।।३८८।।

समा छिन्ना निवृत्ता च रेचिता कम्पिता तथा ।

उद्वाहितेति सा प्रोक्ता षड्विधा चाथ लक्षणम् ।।३८९।।

समा

अचञ्चला समा प्रोक्ता नर्त्तनारम्भगोचरा ।

छिन्ना

मध्यस्थचलनाच्छिन्ना पार्श्वे[1] तिर्यङ्मुखे सति ।।३९०।।

निवृत्ता

पराङ्मुखस्यऽभिमुखी निवृत्ता स्यान्निवर्तनी[2] ।

रेचिता

सर्वतो भ्रमणादुक्ता रेचिता कटी भ्रमणे ।। ३९१।।

कम्पिता

तिर्यग्गतागताक्षिप्रं कटी ज्ञेया च कम्पिता ।

उद्वाहिता

नितम्बपार्श्वोद्वहनाच्छनैरुद्वाहिता कटी ।।३९२।।

वक्षः पृष्ठोदराणि स्युः कटिभेदानुयोग्यतः ।

इति कटिभेदाः ।

अथ पादाः

स्वभावभूमिसञ्चारो व्यङ्गोऽनु[3] पाद ईरितः ।।३९३।।

---

1. V पात्रे
2. P. तिता
3. P नुः

समोऽञ्चितः कुञ्चितश्च सूच्यग्रतलसञ्चरः ।
उद्घट्टितो घट्टितश्च घटितोत्सेधकस्ततः ॥३९४॥

ताडितो[1] मर्दितश्चाऽथ पर्ष्णिगश्चाऽग्रगस्तथा ।
पार्श्वगश्चेति पादः स्यात् त्रयोदशविधस्ततः सः ॥३९५॥

समः

स्वभावरचितो भूमौ समस्थानः समो मतः ।

अञ्चित :

भूस्थपार्ष्णिः समुत्क्षिप्ताऽग्रतलश्चाञ्चितः स्मृतः ॥३९६॥

कुञ्चित :

कुञ्चिताङ्गुलिरुत्क्षिप्तपार्ष्णिर्मध्ये कुञ्चितः ।

सूची

उत्क्षिप्तपार्ष्णिरङ्गुष्ठा भुवि सूची प्रकीर्तिता ॥३९७॥

अग्रतलसञ्चर :

उत्क्षिप्तपार्ष्णिः प्रसृतोऽङ्गुष्ठोऽग्रतलसञ्चरः ।

उद्घट्टित :

प्रपादस्थः पतद्भूमावङ्घ्रिरुद्घट्टितो मतः ॥३९८॥

घटित :

घट्टितः क्षितिघाती स्यात्पार्ष्ण्यङ्घ्रिप्रेरणेन सः[2] ।

घट्टितोत्सेध :

घ्नन्मुहुर्घटितोत्सेधोऽग्रपार्ष्णिभ्याम्भुवङ्क्रमात् ॥३९९॥

ताडित :[3]

पार्ष्णिस्थो भूमिमग्रेण यो निहन्ति स ताडितः[3] ।

---

1. P त्राटितो
2. P य सः
3. P त्राटितः

मर्दित :

यस्तिरश्चा तले[1]नोर्वीम्प्रमृद्गाति स मर्दितः ॥४००॥

पार्ष्णिग :

पृष्ठतोऽप-[2] सरन्पार्ष्ण्या पार्ष्णिगः पाद उच्यते ।

अग्र :

अग्रगोऽग्रे द्रुतं सर्पन्नग्रगः पाद ईरितः ॥४०१॥

पार्श्वग :

स्थितः पार्श्वेऽथवा[3] पार्श्वं व्रजन् पार्श्वग इष्यते ।
तलाङ्गुलीपार्ष्णिगुल्फजङ्घाजानूरवस्तथा[4] ॥४०२॥
सह यान्त्यङ्घ्रिचारेण तत्तद्गत्यानुसारतः ।

इति चरणभेदाः ।

स्थानका :

सन्निवेशविशेषोऽङ्गे स्थानं यद्भक्तिनिश्चलः ॥४०३॥
तानि स्थानान्यनेकानि वक्ष्येऽहं कति लक्षणम् ।
समपादम्पार्ष्णिविद्धं स्वस्तिकं सहंताभिधम् ॥४०४॥
उत्कटं वर्धमानाख्यन्नन्द्यावर्तञ्च मण्डलम् ।
चतुरश्रञ्च वैशाखमायतञ्चाऽवहित्थकम् ॥४०५॥
पृष्ठोत्तानतलञ्चाश्वक्रान्ताख्यञ्चैक पादकम् ।
ब्राह्मयञ्च वैष्णवं शैवमालीढं स्थानकन्ततः ॥४०६॥
प्रत्यालीढं खण्डसूचिः समाऽसमादिसूचिके ।
कूर्मासनन्नागबन्धङ्गारुडं वृषभासनम् ॥४०७॥
सप्तविंशतिरित्येतदुद्दिष्टमथ लक्षणम् ।

---

1. P रंचपदेनोर्वी
2. P ०ग्र
3. P यदा
4. P. यदाङ्गुलीपार्श्वगुल्फजङ्घाजानूरथस्वयम् ?

समपादम्

वपुः स्वभाविकम्पादौ वितस्त्यन्तरितावृजू[1] ॥४०८॥
अग्रे समौ समनखौ समपादन्तदोच्यते ।

पार्ष्णिविद्धम्

पार्ष्णिरङ्गुष्ठसंश्लिष्टम्पार्ष्णिविद्धमिति स्मृतम् ॥४०९॥

स्वस्तिकम्

मिथः श्लिष्टकनिष्ठाङ्घ्रिस्वस्तिकौ स्वस्तिकन्तदा ।

संहतम्

पादाङ्गुष्ठौ तथा गुल्फौ[2] संहतन्तन्मि[3]-थो युतौ ॥४१०॥

उत्कट :

उत्कटेऽङ्घ्रीसमनखौ समौ वा[4] कुञ्चितावपि ।

वर्धमानम्

वर्धमाने तु चरणौ तिर्यञ्चौ पार्ष्णिसङ्गतौ ॥४११॥

नन्द्यावर्तम्

नन्द्यावर्ते वर्धमानपादावष्टाङ्गुलान्तरौ ।

मण्डलम्

पक्षस्थौ चरणौ त्र्यंस्रावेकतालान्तरौ भुवि ॥४१२॥
चतुस्तालान्तरौ वापि मण्डलस्थानकन्तदा ।

चतुरश्रम्

न्द्यावर्ताङ्घ्रिमध्यन्तु द्वितालञ्चतुरंश्रके ॥४१३॥

वैशाखम्

वैशाखे वर्धमानस्य सार्धतालत्रयान्तरम्[5] ।

---

1. L. व्रजन्
2. P. थांगुल्यौ
3. P. संहतेतन्नि०
4. P विच्युतौ
5. P ०रे

आयतम्

वामस्तालान्तरस्त्र्यस्रः समोऽन्यश्चायतम्मतम् ॥४१४॥

अवहित्थम्

अवहित्थन्तदेव स्याद्विपर्यासेन पादयोः ।

पृष्ठोत्तानतलम्

भूलग्नाङ्गुलिपृष्ठोऽङ्घ्रिः पश्चादेकोऽपरः पुरः ॥४१५॥
सामो यत्र तदादिष्टम्पृष्ठोत्तानतलम्बुधैः ।

अश्वक्रान्तम्

समस्यैकस्य पादस्य पार्ष्णिक्षेत्र[1]-गतोऽपरः ॥४१६॥
सूचीपादः स्वपार्श्वे वाऽश्वक्रान्तं स्थानकन्तदा ।

एकपादम्

समस्याङ्घ्रेस्तु जानूर्ध्वं बाह्यपार्श्वे यदीतरः[2] ॥४१७॥
बाह्यपार्श्वेन लग्नोऽङ्घ्रिरेकपादन्तदोच्यते ।

ब्राह्म्यम्

एकः समोऽङ्घ्रिरन्यश्चेत् कुञ्चितीकृत्य पृष्ठतः ॥४१८॥
जानुसन्धिसमत्वेनोत्क्षिप्तो ब्राह्म्यन्तदुच्यते ।

वैष्णवम्

सममेकं विधायाङ्घ्रिमन्यश्चेत् कुञ्चितो मनाक् ॥४१९॥
पुरः प्रसारितस्तिर्यक् त्र्यस्रपक्षस्थितोऽथवा ।

सार्द्धन्द्वितालान्तराले वैष्णवं स्थानकन्तदा ॥४२०॥

शैवम्

अङ्घ्रेः[3] समस्य वामस्थ जानुशीर्षसमोऽपरः ।
उद्वृतः कुञ्चिताकारो यत्र शैवमुशन्ति तत् ॥४२१॥

---

1. L&P. देश
2. L. यदोत्तरः
3. V ङ्घ्रिः

आलीढम्

वामो यत्र निषण्णोरुरम्बरे हस्तमात्रतः ।
दक्षिणश्चरणः सव्ये पञ्चतालं प्रसारितः ॥४२२॥
त्र्यस्त्रौ द्वावपि तद्विद्यादालीढं स्थानकम्महत् ।

प्रत्यालीढम्

आलीढाङ्गविपर्यासात् प्रत्यालीढमुदीरितम् ॥४२३॥

खण्डसूची

एकोऽङ्घ्रिः कुञ्चितोऽन्यस्तु भूसंलग्नोरुपार्ष्णिकः ।
तिर्यक् प्रसारितो यत्र खण्डसूची तदोच्यते ॥४२४॥

समसूची

पार्ष्णिजङ्घोर्रुसंलग्नधरणी चरणौ यदा ।
तिर्यक्प्रसारितौ स्यातां समसूची तदोच्यते ॥४२५॥

विषमसूची

सूचीपादौ पृथग्यत्र पुरः पश्चात्प्रसारितौ ।
युगपद्गदितन्तज्ज्ञैः स्थानं विषमसूचि तत् ॥४२६॥

कूर्मासनम्

दक्षिणश्चरणो जानुबाह्यगुल्फमिलत्क्षितिः ।
वामः समो भवेद्यत्र कूर्मासनमतो विदुः ॥४२७॥

नागबन्धम्

यदोपविश्य वामोरोः पृष्ठे न्यस्यति दक्षिणाम् ।
जङ्घान्तदा नागबन्धं स्थानम्भरतसम्मतम् ॥४२८॥

गारुडम्

आकुञ्चितः पुरो वामः पश्चादन्यस्तु जानुना ।
भुवङ्गतो यदा पादौ गारुडङ्गदितन्तदा ॥४२९॥

वृषभासनम्

वियुते संयुते वा चेज्जानुनी संस्थिते क्षितौ ।
वृषभासनमाख्यातम्मुनिभिर्भरतादिभिः ॥४३०॥

स्थानान्यन्यानि भूरीणि लोकवृत्तानुसारतः ।
यथेप्सितन्तथा कार्यं स्थानकन्नाट्यकोविदैः ॥४३१॥

इति स्थानकानि ।

चार्यः

यत्र पादस्य जङ्घाया उरोः कट्यास्तथैव च ।
समानकरणाविद्धा सा चारी परिकीर्त्यते ॥४३२॥

विधातोपगताश्चार्यो व्ययच्छन्ते परस्परम् ।
यस्मादङ्गसमायुस्तस्तस्माद् व्यायाम उच्यते ॥४३३॥

चारी

एकपादप्रचारो यः सा चारीत्यभिधीयते ।

करणम्

द्विपादकरणं यत्तु तच्चारी करणं स्मृतम् ॥४३४॥

खण्डः

करणैस्त्रिभिश्च संयुक्तः खण्ड इत्यभिधीयते ।

मण्डलम्

खण्डैस्त्रिभिश्चतुर्भिर्वा संयुक्तम्मण्डलम्भवेत् ॥४३५॥

चारीभिः प्रस्तुतन्नृत्तञ्चारीभिश्चेष्टितन्तथा ।
चारीभिः शस्त्रमोक्षञ्च चार्यो युद्धेषु कीर्तिताः ॥४३६॥

यदेतत्प्रस्तुतन्नाट्यन्तच्चारीष्वेव संस्थितम् ।
न हि चार्या विना किञ्चिन्नाट्याङ्गं सम्प्रवर्तते ॥४३७॥

भौमी चाकाशिका चेति द्विधा चारी प्रकीर्तिता ।
समपादा स्थितावर्ता शकटास्या च विच्यवा ॥४३८॥

अध्यर्धिका चाषगतिरेडकाक्रीडिता तथा ।
समोत्सरित मत्तल्ली मत्तल्ल्युत्स्पन्दिताऽड्डिता ।।४३९।।
स्पन्दिताऽवस्पन्दिताख्या ? बद्धा च जनिताभिधा ।
[ऊरूद्वृत्रेति सम्प्रोक्ताः षोडशा कशिकीरिमाः]

[इति मार्गीचार्यः]

देशी चारीषु भौम्यः

रथचक्रा परावृत्ततला नूपुरविद्धका ।।४४०।।

तिर्यङ्मुखा मराला च करिहस्ता कुलीरिका ।
विश्लिष्टा कातरा पार्ष्णिरेचिताप्यूरुताडिता ।।४४१।।

ऊरुवेणी तलोद्वृत्ता हरिणत्रासिकापरा ।
अर्धमण्डलिका तिर्यक्कुञ्चिता च मदालसा ।।४४२।।

सञ्चारितोत्कुञ्चिता च स्तम्भक्रीडनिकाभिधा ।
चारी लङ्घितजङ्घाख्या स्फुरिताख्याऽवकुञ्चिता ।।४४३।।

तथा सघट्टिता खुत्ता स्वस्तिका तलदर्शिनी ।
पुराट्यर्धपुराटी च सारिका स्फुरिका ततः ।।४४४।।

निकुट्टिका लताक्षेपप्यड्डुस्खलितिका तथा ।
समस्खलितिका भौम्य पञ्चत्रिंशदितीरिताः ।।४४५।।

[मार्गी आकाशचार्यः]

अतिक्रान्ताप्यपक्रान्ता पार्श्वक्रान्ता मृगप्लुता ।
ऊर्ध्वजानुरलाता च सूची नूपुरपादिका ।।४४६।।

दोलापादा दण्डपादा विद्युद्भ्रान्ता भ्रमर्यपि ।
भुजङ्गत्रासिताक्षिप्ता विद्धोद्वृत्तेति षोडशः ।।४४७।।

देशी आकाशचार्यः

पुरःक्षेपा च विक्षेपाऽपक्षेपा डमरी ततः ।
जङ्घालङ्घनिका चाङ्घ्रिताडिताऽलत्तिकाभिधा ।।४४८।।

जङ्घावर्ता वेष्टनञ्चोद्वेष्टनञ्चोत्क्षेपाभिधः ।
पृष्ठोत्क्षेपस्तथा सूचीविद्धा प्रावृत्तकन्ततः ।।४४९।।

उल्लोलश्चेत्येकत्रिंशच्चार्यश्चाकाशपूर्विकाः ।
सर्वास्ता मिलिता सन्त्योद्व्यशीति रथलक्षणम् ॥४५०॥

समपादा

पादैः निरन्तरकृतैः पुरतः पार्श्वतोऽपि वा ।
स्थानेन समपादेन समपादाभिधा भवेत् ॥४५१॥

स्थितावर्ता

भूमिधृष्टेन पादेन कृत्वाभ्यन्तरमण्डलम् ।
पुनरुत्सारयेत्पादं स्थितावर्ता तु सा स्मृता ॥४५२॥

शकटास्या

यत्रोद्धृत्वा पूर्वकायं पादोऽग्रतलसञ्चरः ।
प्रसार्योद्वाहितमुरः शकटास्या तदा भवेत् ॥४५३॥

विच्यवा

विच्युत्य समपादायाः पादौ यदि तलाग्रतः ।
निकुट्टयेतां धरणीमुच्यते विच्यवा तदा ॥४५४॥

अध्यर्धिका

सव्यस्य पृष्ठतो वामचरणस्तु यदा भवेत् ।
सव्यापसर्पणम्पार्श्वे ज्ञेया साऽध्यर्धिका तदा ॥४५५॥

चाषगतिः

पादः प्रसारितः सव्यः पुनश्चैवोपसर्पितः ।
वामः सव्याषसर्पी च[1] तदा चाषगतिः स्मृता ॥४५६॥

एडकाक्रीडिता

तलसञ्चरपादाभ्यामुत्प्लुत्य पतनन्तु यत् ।
पर्यायशश्च क्रियते एडकाक्रीडिता तदा ॥४५७॥

---

1. P. सूच्यापसर्पी च

मत्तल्ली

उभाभ्यामपि पादाभ्यां घूर्णमानोपसर्पणैः ।
सजङ्घा स्वस्तिकाभ्यान्तु मत्तल्ली सा प्रकीर्तिता ।।४५९।।

समोत्सरितमत्तल्ली

तलसञ्चरपादाभ्यां घूर्णमानोपसर्पणैः ।
समोत्सरितमत्तल्ली चारी सद्भिरुदाहृता ।।४६०।।

उत्स्पन्दिता

कनिष्ठाङ्गुलिभागेनाऽङ्गुष्ठभागेन च क्रमात् ।
रेचकस्यानुकारेण शनैरुत्स्पन्दितोदिता ।।४६०।।

अड्डिता

समाङ्घ्रेरग्रपृष्ठाभ्यामन्योऽग्रतलसञ्चरः ।
निघृष्टश्चरणो यत्र क्रमात्तामड्डितां विदुः ।।४६१।।

स्पन्दिता

निषण्णोरुः समो वामो दक्षिणोंऽघ्रिः प्रसारितः ।
पञ्चतालान्तरन्तिर्यग्यस्यां सा स्पन्दिता मता ।।४६२।।

अवस्पन्दिता

अङ्घ्रिचारविपर्यासात् सैवावस्पन्दिता मता ।

बद्धा

उरुद्वयस्य वलनञ्जङ्घास्वस्तिकसंयुतम् ।।४६३।।
उरूभ्यां वलनं यस्मात् सा बद्धा चार्युदाहृता ।

जनिता

तलसञ्चरपादेन जनिता चार्युदाहृता ।।४६४।।

उरूद्वृत्ता

तलसञ्चरपादस्य पार्ष्णिर्बाह्योन्मुखी यदा ।
जङ्घाञ्चिता तथोद्वृत्ता उरूद्वृत्तेति सा स्मृता ।।४६५।।

रथचक्रा

चतुरश्रं समाश्रित्य भूलग्नोऽङ्घ्री प्रसर्पतः ।
पुरतः पृष्ठतश्चैको[1] रथचक्रा तदोच्यते ॥४६६॥

परावृत्ततला

पश्चादुत्तानिततलश्चरणः प्रसृतो बहिः ।
यस्याम्परावृत्ततला प्रसिद्धा लोकवर्त्मनि ॥४६७॥

नूपुरविद्धा

स्थित्वा स्वस्तिकबन्धेन पार्ष्ण्योः प्रपदयोस्तथा ।
रेचितौ चरणौ यत्र सोक्ता नूपुरविद्धका ॥४६८॥

तिर्यङ्मुखा

वर्धमाने स्थितौ स्थाने वामदक्षिणतो यदा ।
सरतो द्रुतमानेन पादौ तिर्यङ्मुखा तदा ॥४६९॥

मराला

नन्द्यावर्तस्थितौ पादौ पार्ष्णिपादाग्ररेचितौ ।
पुरः प्रसारितौ यस्यां सा मराला विधीयते ॥४७०॥

करिहस्त :

संहतस्थानके स्थित्वा पार्श्वाभ्याङ्घर्षतः क्षितिम् ।
चरणौ यत्र सा चारी करिहस्ता प्रकीर्तिता ॥४७१॥

कुलीरिका

नन्द्यावर्तस्थयोरङ्घ्र्योस्तिर्यक्सृत्वा कुलीरिका ।

विश्लिष्टा

पार्ष्णिविद्धस्थितौ पादौ चेद्विश्लिष्योपसर्पतः ॥४७२॥
यद्वा प्रसर्पतः प्रोक्ता सा विश्लिष्टाभिधा बुधैः ।

कातरा

नन्द्यावर्तस्थपादाभ्याम्पश्चात् सृत्वा तु कातरा ॥४७३॥

---

1. P. पृष्ठतावेको

पार्ष्णिरेचिता

पार्ष्णिपार्श्वंगते स्थाने स्थित्वा चेद्रेचिता कृता ।
पार्ष्णिस्तदोदिता चारी निष्णातैः पार्ष्णिरेचिता ।।४७४।।

उरुताडिता

बकपादे स्थितः स्थाने भूस्थेन चरणेन चेत् ।
उरुन्ताडयति प्रोक्ता तदा चार्यूरुताडिता ।।४७५।।

उरुवेणी

उरुस्थस्वस्तिकाकारावङ्घ्री संधर्षतो भुवम् ।
पार्श्वाभ्यां यत्र तामाहुरुरुवेणीम्मनीषिणः ।।४७६।।

तलोद्वृत्ता

अङ्गुलीपृष्ठभागेन पुरतः सरतो द्रुतम् ।
प्रपदे यत्र सा चारी तलोद्वृत्ता मता सताम् ।।४७७।।

हरिणत्रासिका

कुञ्चिते स्वस्तिकीकृत्य वलितान्ते तले यदा ।
अङ्घ्र्योत्प्लुत्य निपतेद्धरिणत्रासिका तदा ।।४७८।।

अर्धमण्डलिका

भूमिघृष्ट्या बहिर्नीतावावर्तेते शनैः क्रमात् ।
चरणौ यत्र तामाहुरर्धमण्डलिकाम्बुधाः ।।४७९।।

तिर्यक्कुञ्चिता

यत्राङ्कुच्य तिरश्चीनञ्चरणम्प्रक्षिपेन्मुहुः ।
तान्तिर्यक्कुञ्चितां चारीमाहुः श्रीभरतादयः ।।४८०।।

मदालसा

इतस्ततश्च चरणौ स्थापयेत् भुवि संस्थुलौ ।
मत्तवद्यत्र तामाहुश्चारीन्धीरा मदालसाम् ।।४८१।।

सञ्चारिता

आकुञ्चितोऽङ्घ्रिरुत्क्षिप्योत्क्षिप्याऽन्येनाङ्घ्रिणा यदा ।
युज्यतेऽन्यस्तु संसर्प्पेच्चारी सञ्चारिता तदा ॥४८२॥

उत्कुञ्चिता

उत्क्षिप्य कुञ्चितौ पादौ न्यसेदेकैकमग्रतः ।
यस्यां सोत्कुञ्चिता चारी प्रोक्ता चाञ्जनिसूनुना ॥४८३॥

स्तम्भक्रीडनिका

तिर्यक्प्रसारितैकाङ्घ्रि पार्श्वमन्यत्तलेन चेत् ।
मुहुः संयोजयेदुक्ता स्तम्भक्रीडनिका तदा ॥४८४॥

लङ्घितजङ्घिका

स्थानेङ्घ्रिः खण्डसूच्याख्ये तिष्ठन्नाकृष्य वेगतः ।
लङ्घ्यतेऽन्याङ्घ्रिणा यत्र सोक्ता लङ्घितजङ्घिका ॥४८५॥

स्फुरिता

स्फुरिताऽग्रे सृतौ वेगाद् भूस्पृशोः पादपार्श्वयोः ।

अवकुञ्चिता

क्रमादाकुञ्चिताङ्घ्रिभ्याम्पश्चाद्गत्याऽवकुञ्चिता ॥४८६॥

सङ्घट्टिता

स्थाने विषमसूच्याख्ये स्थित्वोत्प्लुत्य पतन्भुवि ।
अङ्घ्री सङ्घट्टयेद्यत्र सोक्ता संघट्टिताभिधा ॥४८७॥

खुत्ता

धरण्याञ्चरणाग्रेण घातः खुत्ता निगद्यते ।

स्वस्तिका

चरणः स्वस्तिकाकारकारितः स्वस्तिका भवेत् ॥४८८॥

तलदर्शिनी

यत्राङ्घ्री संहतस्थाने स्थित्वा तिर्यक् पृथक्कृतौ ।
स्पर्शतो बाह्यपार्श्वाभ्याम्भुवं सा तलदर्शिनी ॥४८९॥

पुराटिका

निकुट्टनान्मिथोऽङ्घ्रिभ्यामुद्धताभ्याम्पुराटिका ।

अर्धपुराटिका

उद्वृत्तेन निवृट्टेन चरणेन निकुट्टनम् ॥४९०॥
उद्वृत्तस्याऽन्यपादस्य यत्र साऽर्धपुराटिका ।

स्फुरिका

पुरःसरणमङ्घ्रिभ्यां समाभ्यां स्फुरिका भवेत् ॥४९१॥

निकुट्टिका

स्थितिस्तु चरणाग्रेण कुञ्चितेन निकुट्टिका ।

सरिका

चरणोऽग्रं सरत्येको यत्र सा सरिका मता ॥४९२॥

लताक्षेप :

पश्चान्न्यस्य पुरस्ताच्च प्रसार्य चरणं यदि ।
निकुट्टयेद्भुवन्तेन लताक्षेपस्तदोदितः ॥४९३॥

अड्डुस्खलितिका

स्खलिते चरणे तिर्यगड्डुस्खलितिका भवेत् ।

समस्खलितिका

पुरतः पृष्ठतस्तिर्यक् चरणौ युगपद्यदा ॥४९४॥
स्खलतः प्रोच्यते चारी समस्खलितिका तदा ।

इति भूमिचार्यः ।

अथ आकाशिकीचार्यः

अतिक्रान्ता

कुञ्चितम्पादमुत्क्षिप्य पुरतः सम्प्रसारयेत् ॥४६५॥
उत्क्षिप्य पातयेच्चैनमतिक्रान्ता तु सा स्मृता ।

अपक्रान्ता

उरुभ्यां वलनङ्कृत्वा कुञ्चितम्पादमुद्धरेत् ॥४६६॥
पार्श्वे विनिक्षिपेच्चैनमपक्रान्ता तु सा स्मृता ।

पार्श्वक्रान्ता

कुञ्चितम्पादमुत्क्षिप्य पार्श्वोत्तानोत्थितन्न्यसेत् ॥४६७॥
उद्घट्टितेन पादेन पार्श्वक्रान्ता तु सा स्मृता ।

[अथ देशीचार्यः]

हरिणप्लुता

अतिक्रान्तक्रमङ्कृत्वा समुत्प्लुत्य निपातयेत् ॥४६८॥
अन्यजङ्घाञ्चिता[1] क्षिप्ता सा ज्ञेया हरिणप्लुता ।

ऊर्ध्वजानुः

कुञ्चितोत्क्षिप्तपादस्य जानुस्तनसमं यदा ॥४६९॥
न्यस्य स्तब्धीकृतोऽन्योऽङ्घ्रिरूर्ध्वजानुस्तदा भवेत् ।

अलाता

पृष्ठप्रसारितोऽङ्घ्रिश्चेदन्योर्वभिमुखन्तलम् ॥५००॥
कृत्वा पार्ष्णिः स्वपार्श्वे क्ष्मान्यस्ताऽलाता तदोदिता ।

सूची

कुञ्चितम्पादमुत्क्षिप्य जानूर्ध्वं सम्प्रसारयेत् ॥५०१॥

---

1. L अन्यजं व्यञ्चिता ?

पातयेच्चाऽग्रयोगेन सा सूची त्वथवाऽपरे ।
उरुपार्श्वेन विन्यस्य पादं यत्र प्रसारयेत् ॥५०२॥
तीक्ष्णाग्रीकृत्य तामाहुः सूचीन्ताण्डववेदिनः ।

नूपुरपादिका

पृष्ठतो ह्यञ्चितङ्कृत्वा पादमग्रतलेन तु ॥५०३॥
द्रुतन्निपातयेद्भूमौ चारी नूपुरपादिका ।

डोलपादा

कुञ्चितम्पादमुत्क्षिप्य पार्श्वात्पार्श्वन्तु दोलयेत् ॥५०४॥
पातयेदञ्चितञ्चैव डोलपादा तु सा स्मृता ।

दण्डपादा

नूपुरश्चरणङ्कृत्वा पुरतः सम्प्रसारयेत् ॥५०५॥
क्षिप्त्वा स्वस्तिकमावर्त्य चरणन्तिर्यगूर्ध्वतः ।
क्षिप्रमाविद्धकरणन्दण्डपादा तु सा स्मृता ॥५०६॥

[मार्गी] विद्युद्भ्रान्ता

पृष्ठतो वलितम्पादं शिरोद्वृत्त(घृष्ट)प्रसारयेत् ।

[देशी]

पुरतो वाऽङ्घ्रिमुत्क्षिप्य ललाटस्योपरिद्रुतम् ॥५०७॥
भ्रामयित्वा भुवि न्यसेद् विद्युद्भ्रान्ताममूं विदुः ।

भ्रमरी [मार्गीभेदः]

अतिक्रान्तक्रमङ्कृत्वा त्रिकन्तु परिवर्तयेत् ॥५०८॥
द्वितीयपादभ्रणात्तलेन भ्रमरी स्मृता ।

भुजङ्गत्रासिता

कुञ्चितम्पादमुत्क्षिप्य त्र्यस्रमूरुं विवर्तयेत् ॥५०९॥
कटोजानुविवर्ताच्च भुजङ्गत्रासिता भवेत् ।

आक्षिप्ता

कुञ्चितम्पादमुत्क्षिप्य चोत्क्षिप्य त्वञ्चितन्न्यसेत् ॥५१०॥
जङ्घा स्वस्तिकसंयुक्ता त्वाक्षिप्ता नाम सा भवेत् ।

आविद्धा

स्वस्तिकस्याऽग्रतः पादः कुञ्चितस्तु प्रसारितः ॥५११॥
पातयेदञ्चिताविद्धः साऽऽविद्धा नामतः स्मृता ।

उद्वृत्ता

पादमाविद्धमावेष्ट्य समुत्प्लुत्य निपातयेत् ॥५१२॥
परिवृत्य द्वितीयञ्च सोद्वृत्ता चारिका मता ।

पुरः क्षेपा

अङ्घ्रिं कुञ्चितमुत्क्षिप्य पुरो विस्तार्य वेगतः ॥५१३॥
विन्यसेदवनौ यत्र पुरःक्षेपा भवेद्यसौ ।

विक्षेपा

पुरो गगनभागे चेत्प्रसार्य चरणम्मुहुः ॥५१४॥
आकुञ्चयेत्तदाचारी विक्षेपा सूरिसम्मता ।

अपक्षेपा

बाह्यपार्श्वेन यत्रोरोः पृष्ठं स्पृष्ट्वेतरत्पदम् ॥५१५॥
नितम्बनिकटं याति साऽपक्षेपा प्रकीर्तिता ।

डमरी

डमर्याकुञ्चितस्याङ्घ्रेर्वामदक्षिणतो भ्रमात् ॥५१६॥

जङ्घालङ्घनिका

किञ्चिदाकुञ्चितम्पादमङ्घ्रिणाऽन्येन लङ्घयेत् ।
गगने चेत्तदा चारी जङ्घालङ्घनिका मता ॥५१७॥

अङ्घ्रिताडिता

विस्तार्याऽङ्घ्री प्लुतङ्कृत्वा गगनन्ताडयेन्मिथः ।
यदा पादतलद्वन्द्वन्तदा चार्यङ्घ्रिताडिता ॥५१८॥

अलाता

अलाताङ्घ्रौ पृष्ठगते शीघ्रमन्याङ्घ्रिलङ्घिते ।
अलातेति तदा प्रोक्ता मुनिभिर्भरतादिभिः ॥५१९॥

जङ्घावर्ता

तलमन्तर्भ्रमस्याङ्घ्रेर्जानुपृष्ठे क्षिपेद्यदि ।
बहिर्भ्रमस्य तत्पार्श्वे जङ्घावर्ता तदा भवेत् ॥५२०॥

वेष्टनम्[1]

अङ्घ्रिणैकेन चेदन्यं वेष्टयेद्वेष्टनन्तदा ।

उद्वेष्टनम्

उद्वेष्टनं वेष्टयित्वा पृष्ठतोऽङ्घ्रौ प्रसारिते ॥५२१॥

उत्क्षेपः

आकुञ्चितस्य पादस्य पुरतः पृष्ठतस्तथा ।
उत्क्षेपो जानुपर्यन्तमुत्क्षेपः कथ्यते बुधैः ॥५२२॥

पृष्ठोत्क्षेप :

स चेत्पृष्ठत एव स्यात् पृष्ठोत्क्षेपममुं विदुः ।

विद्धा [देशीभेदः]

पादयोः स्वस्तिकेऽस्यैकः किञ्चिदान्दोलितः पुर ॥५२३॥
कुञ्चितश्चरणो यत्र सा विद्धा बोधिता बुधैः ।

मकरध्वजजीवनम्

ललिता वलिता मूर्त्तिरुद्वृत्ताश्चरणो भवेत् ॥५२४॥
यत्र तत्प्रावृतं ज्ञेयम्मकरध्वजजीवनम् ।

उल्लोल :

उल्लोलः स्याच्चरणयोः क्रमेणोल्लालनादृदिवि ॥५२५॥

---

1. V वलनं

पादश्चार्यां[1] यथा पादो धरणीमेव गच्छति ।
एवं हस्तश्चरित्वा[2] तु कटीदेशं समाश्रयेत् ॥५२६॥
एताश्चार्यो: मुनिप्रोक्ता ललिताङ्गक्रियात्मिकाः ।

इत्याकाशिकाचार्यः ।

अथ नृत्तकरणप्रकरणम्

[करणानि]

हस्तपादसमायोगः करणन्नर्त्तनस्य च ॥५२७॥
अनन्तानि च तान्यत्र प्रयोगवशतः कति ।
करणानि प्रवक्ष्यामि बन्धनृत्तस्य सिद्धये ॥५२८॥

लीनं समनखञ्छिन्नङ्गङ्गावतरणन्ततः ।
वैशाखरेचितम्पश्चाज्जनितङ्करणन्ततः ॥५२९॥

तलपुष्पपुटम्पश्चात्पार्श्वजानुस्ततः परम् ।
ऊर्ध्वादिजानुर्दण्डादिपक्षन्तलविलासितम् ॥५३०॥

विद्युद्भ्रान्तन्ततश्चन्द्रावर्त्तकञ्च निशुम्भितम् ।
ललाटतिलकन्नाम लतावृश्चिकनामकम् ॥५३१॥
इति षोडशकोद्दिष्टमथ लक्षणमुच्यते ।

लीनम्

पताकाञ्जलिवक्षःस्थम्प्रसारितशिरोधरम् ॥५३२॥
निकुञ्चितञ्चांसकूटन्तल्लीनं करणम्भवेत् ।

समनखम्

श्लिष्टौ समनखौ पादौ लताहस्तौ प्रलम्बितौ ॥५३३॥
देहः स्वाभाविको यत्र भवेत् समनखन्तु तत् ।

1. V पादजंघां

छिन्नम्

अलपद्मः कटीदेशे छिन्ना पर्यायशः कटी ।।५३४।।
वैशाखस्थानकेनेह तच्छिन्नङ्करणम्भवेत् ।

गङ्गावतरणम्

ऊर्ध्वाङ्गुलितलौ पादौ त्रिपताकावधोमुखौ ।।५३५।।
हस्तौ शिरः सन्नतञ्च गङ्गावतरणञ्च तत् ।

वैशाखरेचितम्

रेचितौ हस्तपादौ च कटिग्रीवौ च रेचितौ ।।५३६।।
वैशाखस्थानकेनैतद्भवेद्वैशाखरेचितम् ।

जनितम्

एको वक्षःस्थितो हस्तो द्वितीयश्च प्रलम्बितः ।।५३७।।
लताग्रसंस्थितः पादो जनितङ्करणम्भवेत् ।

पार्श्वजानु

एकः समस्थितः पाद ऊरुपृष्ठे स्थितोऽपरः ।।५३८।।
मुष्टिहस्तश्च वक्षःस्थः पार्श्वजानु तदुच्यते ।

ऊर्ध्वजानु

कुञ्चितम्पादमुत्क्षिप्य जानु हस्तसमम्भवेत् ।।५३९।।
प्रयोगवशगौ हस्तावूर्ध्वजानु प्रकीर्तितम् ।

दण्डपक्षम्

ऊर्ध्वजानु विधायाथ तस्योपरिलतान्न्यसेत् ।।५४०।।
दण्डपक्षन्तु तत्प्रोक्तङ्करणन्नृत्तवेदिभिः ।

तलविलासितम्

ऊर्ध्वाङ्गुलितलः पादः पार्श्वेणोर्ध्वं समुत्थितः ।।५४१।।
प्रकुर्यादञ्चिततलौ हस्तौ तलविलासिते ।

विद्युद्भ्रान्तम्

विद्युद्भ्रान्ता यत्र चारी करौ तदनुगामिनौ ।।५४२।।
विद्युद्भ्रान्तमिदम्प्रोक्तमुद्धतस्य परिक्रमे ।

चन्द्रावर्तनम्

यत्राङ्घ्रिः पार्श्वतः कर्णदेशे तूर्ध्वम्प्रसारितः ।।५४३।।

तस्याङ्गुष्ठङ्गृहीत्वा तु पाणिना चाऽन्यदेशतः ।
शनैर्भ्रमरिकाङ्कृत्वा चन्द्रावर्तन्तदोदितम् ।।५४४।।

निशुम्भितम्

पृष्ठतः कुञ्चितौ पादौ वक्षस्तत्र समुन्नतम् ।
तिलके च करः स्थाप्यस्तन्निशुम्भितमुच्यते ।।५४५।।

ललाटतिलकम्

पृष्ठतः कुञ्चितङ्कृत्वा पादस्याङ्गुष्ठकेन तु ।
ललाटे तिलकङ्कुर्याल्ललाटतिलकञ्च तत् ।।५४३।।

लतावृश्चिकम्

अञ्चितः पृष्ठतः पादः कुञ्चितोर्ध्वतलाङ्गुलिः ।
लताख्यश्च करो वामस्तल्लतावृश्चिके भवेत् ।।५४७।।

यत्र हस्तः प्रधानः स्यात् पादस्तदनुगो भवेत् ।
यदा पादः प्रधानस्तु करस्तदनुगः स्मृतः ।।५४८।।
एवं विचार्य शक्तिञ्च करणं योजयेत्सुधी ।

इति करणानि ।

रेचकाः

रेचकानथ वक्ष्यामश्चतुरो भरतोदितान् ।।५४९।।
पादयोः करयोः कट्या ग्रीवायाश्च भवन्ति ते ।

पादरेचक :

पार्ष्ण्यङ्गुष्ठाग्रयोरन्तर्बहिश्च सततङ्गतिः ॥५५०॥
नमनोन्नमनोपेता प्रोच्यते पादरेचकः ।

कररेचक :

परितो भ्रमणन्तूर्णं हस्तयोर्हंसपक्षयोः ॥५५१॥
तत्पर्यायेण रचितं स भवेत्कररेचकः ।

कटीरेचक :

विरलः प्रसृताङ्गुष्ठाङ्गुल्लेस्तिर्यग् भ्रमेण वा(च)
[सर्वतो भ्रमणं कट्याः कटीरेचकमूचिरे ।][1]

ग्रीवारेचक :

ग्रीवाया विधुतभ्रान्तिः कथ्यते कण्ठरेचकः ॥५५३॥
करणाङ्गं रेचकञ्च भरतः प्राह सर्वदा ।

इति रेचकलक्षणम् ।

नृत्तमण्डपनिर्माणम्

कर्तृभिः समभूमौ[2] च कर्तव्यः नृत्तमण्डपः ॥५५४॥

शोधयित्वा वसुमतीं प्रमाणन्निर्दिशेत्ततः ।
अणू रजश्च बालश्च लिक्षा यूका यवस्तथा ॥५५५॥

अङ्गुलञ्चैव हस्तश्चेत्यथ लक्षणमुच्यते ।
अणवोऽष्टौ रजः प्रोक्तन्तान्यष्टौ बाल उच्यते ॥५५६॥

वालास्त्वष्टौ भवेल्लिक्षा यूका लिक्षाष्टकम्भवेत् ।
यूकास्त्वष्टौ यवः प्रोक्तो यवास्त्वष्टौ तथाङ्गुलम् ॥५५७॥

---

1. सं.र. 7/895
2. V भूम्याम्

अङ्गुलानि तथा हस्तश्चतुर्विंशतिरुच्यते ।
त्रिरामहस्तनिर्माणम्पूर्वपश्चिमदीर्घता ॥५५८॥

दक्षिणोत्तरतो मानं तिथिर्हस्तमितन्ततः ।
वास्तुशास्त्रविधानेन सर्वन्तत्र विचार्य च ॥५५९॥

तत्तत्स्थाने यथायोग्यं रचितः कनकचित्रकैः ।?
पट्टवस्त्रवितानाढ्यः पुष्पप्राकारशोभितः ॥५६०॥

सुगन्धागरुकर्पूरधूपदीपैर्मनोहरः ।
तस्मिन्सिंहासनं रम्यं रत्नकाञ्चनभूषितम् ॥५६१॥

पूर्वस्यां पश्चिमायां वा स्थापयेन्मङ्गलन्दिशि ।
सिंहासनस्याऽभिमुखं नटो नृत्यं समाचरेत् ॥५६२॥

इति नृत्तमण्डपम् ।

नर्त्तकस्य गुणदोषा :

नर्त्तनस्य सुविज्ञत्वं सर्वाभिनयनेतृता ।
लयतालयतिज्ञत्वं ग्रहज्ञत्वं विनीतता ॥५६३॥

गीतवाद्यानुकारित्वं रसभावविविक्तता ।
आरम्भमोक्षविज्ञत्वम्मधुररसता तथा ॥५६४॥

श्रमित्वं सावधानत्वं सुबुद्धित्वं सभाजयः ।
नर्त्तकस्य गुणास्त्वेते तद्देहस्यापि लक्षणम् ॥५६५॥

अव्यङ्गाङ्गमकुब्जत्वन्नात्युच्चत्वमपीनता ।
सुरेखा सौष्ठवत्वञ्च सकोमलविलासिता ॥५६६॥

श्यामत्वं वापि गौरत्वं रूपवत्वन्निरोगता ।
इत्यादिलक्षणन्देहे नर्त्तकस्य वरं स्मृतम् ॥५६७॥

गुणदेहलक्षणाभावन्तन्नटन्नावलोकयेत् ।

इति नर्त्तकः ।

पात्रलक्षणम्

पात्रं स्यान्नर्तनाधारो नृत्ते प्रायेण नर्तकी ॥५६८॥

मुग्धम्मध्यम्प्रगल्भञ्च पात्रन्त्रेधेति कीर्तितम् ।
मुग्धादेर्लक्षणम्प्रोक्तं यौवनत्रितयङ्क्रमात् ॥५६९॥

ईषच्चलितनेत्रान्तस्मरस्मेरमुखाम्बुजम् ।
उन्मीलिताङ्कुरकुचमस्फुटाङ्गकसन्धिकम् ॥५७०॥

सुरतम्प्रतिसोत्साहम्प्रथमं यौवनम्मतम् ।
स्तनौ पीनौ तनुर्मध्यः पाणिपादस्य रक्तिमा ॥५७१॥

ऊरुकरिकराकारा स्तन कंत्यक्तसंधिकम् ।
नितम्बो विपुलो नाभी गम्भीरा जघनङ्घनम् ॥५७२॥

व्यक्तरोमावली स्नैग्ध्यमङ्गके शरदादिषु ।
जीवितम्मन्मथस्योक्तं द्वितीयं यौवनम्मतम् ॥५७३॥

उन्मादकं श्रिया युक्तं (जुष्टं) सम्पन्नरतिनैपुणम् ।
कामशिक्षितभावञ्च तृतीयं यौवनं विदुः ॥५७४॥

पात्रगुणाः

रेखासौष्ठवसम्पत्तिश्चन्द्रपद्मास्यता तथा ।
विशालनेत्रता बिम्बाधरता कान्तदन्तता ॥५७५॥

सुकम्बुकण्ठता वेल्लल्लतासरलबाहुता ।
तनुमध्यतर[1]स्थूलनितम्बकरभोरुता ॥५७६॥

अत्युच्चखर्वपीनत्वराहित्यमशिरालता ।
श्यामता गौरता नर्मवाक्योदारप्रगल्भता ॥५७७॥

यत्पात्रङ्गात्रविक्षेपैः कोमलैर्विलसल्लयैः ।
सुतालैरक्षराणीव प्रोद्गिरद्गीतवाद्ययोः ॥५७८॥

---

1. सं.र. मध्योन्नति. 7/1232

गीतवाद्यध्वनिञ्चाङ्गैश्चाक्षुषत्वमिवानयत् ।
सुमनांसीव गात्राणि रसपूर्णतया दधत् ॥५७९॥
नाट्याङ्गरचनाप्रौढिस्तज्ज्ञैः पात्रगुणाःमताः ।

इति पात्रलक्षणम् ।

व्यस्तानां वा समस्तानामेषान्दोषो विपर्ययः ॥५८०॥
गुणदोषौ परीक्षेत पात्रे नृत्तस्य सिद्धये ।

इति पात्रदोषाः ।

रेखा

शिरोनेत्रकरादीनामङ्गानां मेलने सति ॥५८१॥
कायस्थितिर्मनोहारी सा रेखा परिकीर्तिता ।

लास्याङ्गानि

सर्वाङ्गलास्यवैचित्र्यं लास्याङ्गन्तदिहोच्यते ॥५८२॥

चालिश्चालिवडश्चाथ लढिः सूकमुरोङ्गणम् ।
धसकश्चाङ्गहारः स्यादोयारो विहसी मनः ॥५८३॥
लास्याङ्गानि दशैतानि देश्यान्देशीविदो विदुः ।

चालिः

कोमलं सविलासञ्च मधुरन्ताललास्ययुक् ॥५८४॥
नातिद्रुतन्नातिमन्द्रन्त्र्यस्रताप्रचुरन्तथा ।
पादोरुकटिबाहूनां यौगपद्येन चालनम् ॥५८५॥

चालिवडः

चालिः सा शैघ्र्यसाम्मुख्यप्राया चालिवडो भवेत् ।

लढिः

सुकुमारन्तिरश्चीनं विलाससरसिकञ्च यत् ॥५८६॥
युगपत्कटिबाहूनाञ्चालनं सा लढिर्मतः ।

सूकम्

कर्णयोर्हावबहुलं लसल्लीलावतंसयोः ॥५८७॥

विलम्बेनाऽविलम्बेन सूकन्तल्लयचालनम् ।

उरोङ्गणम्

विलम्बेनाऽविलम्बेन कुचयोर्भुजशीर्षयोः ॥५८८॥

ललितञ्चालनन्तिर्यक् तज्ज्ञाः प्राहुरुरोङ्गणम् ।

धसक :

धसकः स्यात्सुललितं स्तनाधोनमनं[1] लयात् ॥५८९॥

अङ्गहार :

सताललितोपेता क्रमात्कायार्धयोर्नतिः ।

धनुर्वदङ्गहारः स्याद्भरतेनेति कीर्तितम् ॥५९०॥

ओयारक :

किञ्चित्तिर्यगधो मूर्घ्नो गतिरोरायको मतः ।

विहसी

स्मितं स्याद्विहसी यस्तु शृङ्गाररसनिर्भरः ॥५९१॥

अभ्यस्तादन्य एवातिसूक्ष्मप्रत्यग्रभङ्गिभाक् ।

मन :

गीतादेरागतः स्थायस्तल्लयात्तन्मनो मतम् ॥५९२॥

इति लास्याङ्गानि ।

कटिजानुसमा यत्र कूर्परांसशिरः समम् ।

उरः समुन्नतं सन्नं गात्रं तत्सौष्ठवम्भवेत् ॥५९३॥

सन्नं स्वस्थाननिष्क्रान्तन्निषण्णत्वं वलं स्थितिः ।

इति सौष्ठवम् ।

---

1. L. धचालनं

पात्रन्नृत्यविदार्यन्ते चित्रार्पितमिवं न्यसेत् ॥५९४॥
तालवाद्यसमायोगे यत्तच्चित्रकलासकम् ।

इति चित्रकलासकम् ।

मुद्रा

देहः स्वाभाविको मन्दो हिङ्तः शोभा विशेषतः ॥५९५॥
सम्प्रदायानुसरणे मुद्रा हृदयरञ्जिनी ।
मट्टोत्र[1] तलसम्बुध्याद्धिडितः काललीनता ॥५९६॥

इति मुद्रा ।

प्रमाणम्

प्रमाणङ्गीतवाद्याभ्यां नृत्यस्य समता भवेत् ।
किन्तूक्तहस्तकक्षेत्रनियमेन समं यथा ॥५९७॥

सभासदा :

शब्दच्छन्दोविधानज्ञाः नानाशास्त्रविशारदाः ।
त्रुटिताऽत्रुटिताभिज्ञास्तौर्यत्रितयकोविदाः ॥५९८॥

असद्वादनिषेद्धारः सदसत्कर्मवेदिनः ।
पक्षपातविहीनाश्च वाग्मिनो मत्सरच्छिदः ॥५९९॥

देशकालविचारज्ञा नानाभाषाविचक्षणाः ।
अमन्दरसनिष्यन्दिहृदयाः नम्रकन्धराः ॥६००॥
वादरेखाविशेषज्ञाः दक्षास्ते स्युः सभासदाः ।

प्रतिवादिनौ

गुणाङ्गलक्षणम्मुख्यं व्यङ्गवाक्येन नम्रता ॥६०१॥

नाट्याङ्गाङ्गविधिज्ञानन्तथा शास्त्रानुवर्तनम् ।
वृन्दानुगतिकौटिल्यन्नूतनप्रतिभापटुः ॥६०२॥

---

1. L मट्टोत्र तलसम्बुः स्याः Z मन्द्रोत्र तलसम्बुधा

प्रतिपक्षिकलाधिक्ये समप्रतिनिधिस्तथा ।
इति सप्त कलावादे ज्ञायतां वादिनोर्द्वयोः ॥६०३॥

समानगुणिनौ यौ कौ तौ मिथः प्रतिवादिनौ ।
यस्याधिका त्रिरेखा स्यात् स तत्र विजयी भवेत् ॥६०४॥

इति प्रतिवादिनौ ।

सभापतिः

शृङ्गारी भूरिदः श्रीमान् प्रियः वाक्कीर्तिलोलुपः ।
मेधावी परचित्तज्ञस्तौर्यत्रिकविशारदः ॥६०४॥

समस्तशास्त्रविज्ञानसम्पन्नो धारणान्वितः ।
गम्भीरभावः कुशलो देशीमार्गविभागवित् ॥६०६॥

सत्यवादी कृपासिन्धुर्हीनाधिकविचारवित् ।
निर्मत्सरः कुलीनश्च स्वाधीनपरिवारकः ॥६०७॥
सुधर्मी पापभीरुश्च विद्वद्बन्धुः सभापतिः ।

इति सभापतिः ।

सभासन्निवेशः

तत्र सिंहासनं रम्यमध्यासीनः सभापतिः ॥६०८॥

तस्य दक्षिणभागे तु सन्मन्त्री तस्य पृष्ठतः ।
कोशः श्रीकरणेशश्च विद्वांसः कवयस्तथा ॥६०९॥

नृपतेर्वामभागे तु मन्त्रिणां परिमण्डलम् ।
भूपतेः पृष्ठभागे तु दक्षिणे परिचारिकाः ॥६१०॥

चारुचामरधारिण्यो रूपयौवनसम्भृताः ।
स्वकङ्कणझणत्कारनिर्वाणजनमानसाः ॥६११॥

अग्रतो वामभागे तु प्रौढवाग्गेयकारकाः ।
नृपतेरग्रतः सव्ये विद्यावन्तः प्रियंवदाः ॥६१२॥

वैद्यज्योतिर्विदो वंदिजनास्तमेकदेशतः ।
सन्निवेश्य सभामेवं नेता सङ्गीतमीक्षते ॥६१३॥

इति सभासन्निवेशः ।

बृन्दभेदाः

अष्टौ च गायकवराश्चत्वारस्तालधारिणः ।
मृदङ्गिणोऽपि चत्वारो वांशिकानां चतुष्टयम् ॥६१४॥

मुखरीमेलभसमं ? यत्र बृन्दं तदुत्तमम् ।
तदर्धं मध्यमकं स्यात्तदर्धमधमं स्मृतम् ॥६१५॥

मुख्यानुवृत्तिर्मिलनं लयतालानुवर्तनम् ।
मिथस्त्रुटितनिर्वाहस्त्रिस्थानव्याप्तिरञ्जता (शक्तिता) ॥६१६॥

अवधानं चेति गुणैः प्रोक्ता बृन्दस्य षड्गुणाः ।
क्रमाद्गानञ्च वाद्यञ्च नर्तनन्त्रिविधाश्रयम् ॥६१७॥

आलातचक्रप्रतिमं कर्तव्यं च प्रयोक्तृभिः ।

इति बृन्दम् ।

अत्र किञ्चित् प्रवक्ष्यामि...... (सुषिरं?) वंशलक्षणम् ॥६१८॥

वैणवः खादिरो दान्तश्चान्दनो रात्तचन्दनः ।
आयसः...... (कांस्यजो रौप्यो वंशः)[1] स्यात्काञ्चनोऽथवा ॥६१९॥

वर्तुलः सरलःश्लक्ष्णो ग्रन्थिभेदव्रणोज्झितः ।
.......(कनिष्ठाङ्गुलिविस्तारं)[2] गर्भे च सुषिरं दधत् ॥६२०॥

स्वदैर्ध्यमानदैर्घ्यञ्च समाकृतिःसमन्ततः ।
तस्य द्वे त्रीणि चत्वारि चाङ्गुलानि शिरःस्थलात् ॥६२१॥

---

1. सं.र. 6/424-5,
2. सं.र. 6/425-6

त्यक्त्वा फूत्कारसुषिरं कार्यमङ्गुलसम्मितम् ।
[1]मुखरन्ध्रान्तरं रन्ध्रं षडङ्गुलान्तरं भवेत् (?)[1] ॥६२२॥

अर्धाङ्गुलान्तराणिस्यू रन्ध्राण्यन्यानि सप्त च ।
तान्यष्टौ बदरीबीजसंकाशानि प्रचक्षते ॥६२३॥

वंशेऽधः सर्वरन्ध्रेभ्यः परिशेष्याङ्गुलद्वयम् ।
तेषु स्वरविभागाय सप्तरन्ध्राणि मन्वते ॥६२४॥

नादहेतोर्मारुतस्य निर्गमायाष्टमं मतम् ।
फूत्कारप्रभवो वायुः पूर्यते मुखरन्ध्रतः ॥६२५॥

वंशस्थैर्नवभिः रन्ध्रैः षाण्मुखाख्यो[2] निगद्यते ।
वंशस्य मुखरन्ध्रस्य नाद[3]रन्ध्रस्य चान्तरे ॥६२६॥

एकैकाङ्गुलवृद्धिः स्यादन्येष्टौ च षडाङ्गुलात् ।[4]
चतुर्विंशाङ्गुलाद्वंशादेतदङ्गुलवर्द्धनम् ॥६२७॥

मुनिः सप्ताङ्गुलो वंश एवमन्यांश्च वर्धयेत् ।
वसुरष्टाङ्गुलः प्रोक्तो नागेन्द्र[6] स्तु नवाङ्गुलः ॥६२८॥

दशाङ्गुलो महानन्दो रुद्रस्त्वेकादशाङ्गुलः ।
द्वादशाङ्गुल आदित्यो मनुर्वंशश्चतुर्दशः ॥६२९॥

मुरल्याख्योऽपरैर्वंशो विंशत्यङ्गुलकः श्रितः ।
अर्धेन्दुनागफणवद्वंशे स्थाप्यङ्करद्वयम् ॥६३०॥

1-1. सं.र. मुखरन्ध्रात्तारन्ध्रं भवेदेकाङ्गुलान्तरम् ।
2. सं.र. 'रेकबीरो' 6/431
3. सं.र. 'ताररन्ध्रस्य' 6/432
4. 'वृद्धया स्युरन्ये वंशाश्चतुर्दश' सं.र. 6/432
5. सं. र. अष्टादशाङ्गुलाद्० (6/433)
6. V नाथेन्द्र

वामस्यानामिकाङ्गुल्या षड्जो मध्यमया पुनः ।
ऋषभः स्यात्प्रदेशिन्या गान्धार इति वामतः ॥६३१॥

त्रयः स्वराः प्रजायन्ते चत्वारो दक्षिणात्करात् ।
कनिष्ठया मध्यमः स्यात् पञ्चमोऽनामया स्वरः ॥६३२॥

धैवतः स्यान्मध्यमया प्रदेशिन्या निषादवान् ।
स्थानत्रयस्य निष्पतिर्नैवास्मिन्नन्यथा जगुः ॥६३३॥

सुशिक्षितेन रचितात्फूत्कारान्मध्यसप्तके ।
जायन्ते वैणशारीरस्वरसंवादिनः स्वराः ॥६३४॥

तारस्था मुखसंयोगसंकटे मुखरन्ध्रके ।
तं वादनप्रकारं च टीपामाचक्षते जनाः ॥६३५॥

तया यद्वाद्यते रन्ध्रे तत्स्वरो द्विगुणो भवेत् ।
रन्ध्रस्य मुखसंयोगविप्रकर्षात्तु मन्द्रगाः ॥६३६॥

तीव्रातीव्रतया वायोः शीघ्रमन्थरभावतः ।
पूरणापूरणाभ्यां चोपचयापचयाद् ध्वनेः ॥६३७॥

कुर्वन्त्येकत्र रन्ध्रेऽपि तज्ज्ञा नानास्वरोदयम् ।
कम्पिता वलिता मुक्ताऽर्धमुक्ता च निपीडिता ॥६३८॥
इति वांशे गतिः प्रोक्ता पञ्चधा पूर्वसूरिभिः ।

कम्पिता

अधरस्थस्य [वंशस्य] कम्पनात् कम्पिता मता ॥६३९॥

वलिता

भवेत्सञ्चारिनिष्पतौ वलिताऽङ्गुलिचालनम् ।

मुक्ता

रन्ध्रेऽखिलेऽङ्गुलीमुक्ते मुक्ता स्यान्मुक्तशब्दकृत् ॥६४०॥

अर्धमुक्ता

अर्धमुक्ताऽर्धमुक्तेः स्याद् धृतशब्दविधायिनी ।

निपीडिता

समन्तात् सर्वरन्ध्राणि पिधायाऽङ्गुलिभिर्यदा ।।६४१।।

वंशम्पूरयते तज्ज्ञैस्तदा ज्ञेया निपीडिता ।
वंशवीणाशरीराणि त्रयोऽमी स्वरहेतवः ।।६४२।।

ललितो मधुरः स्निग्धस्तेषु वंशः प्रशस्यते ।
वंशवीणाशरीराणामेकीभावेन यो ध्वनिः ।।६४३।।
तत्र रक्तिविशेषस्य प्रमाणं विबुधा विदुः ।

वीणा

रागचन्द्रोदये ग्रन्थे वीणाव्यक्तिर्मया कृता ।।६४४।।

वीणाज्ञानं ज्ञातुकामास्तत्र पश्यन्तु सज्जनाः ।

द्वादश फुत्कारगुणाः

स्निग्धता बनता रक्तिर्व्यक्तिः प्रचुरता ध्वनेः ।।६४५।।

लालित्यङ्कोमलत्वञ्च नादानुरणनन्तथा ।
त्रिस्थानत्वं श्रावकत्वम्माधुर्यं सावधानता ।।६४६।।

द्वादशेति गुणाः प्रोक्ताः शब्दफूत्कारयोरिति ।
तत्र शब्दगुणेष्वेवैकादश प्रोक्तलक्षणाः ।।६४७।।

फुत्कारदोषाः

कम्पितस्तुम्बकी काकी सन्दष्टश्चाव्यवस्थितः ।।६४८।।

पञ्चेति फूत्कृतेर्दोषानपरानूचिरे परे ।[1]
यः कफोपहताद्वक्त्राद् विस्वरः स्फुरितो भवेत् ।।६४९।।

कम्पितोऽसौ तुम्बध्वानप्रायः प्रोक्तस्तु तुम्बकी ।
तारन्यूनतया काकस्वरः काकीति कथ्यते ।।६५०।।

---

1. सं० रत्नाकरे तु यमलस्तोक-कृश-स्खलिस्तांश्च चत्वारि दोषानुक्त्वा मतान्तरेण 'कम्पितादीन् पञ्चदोषान् केचिदाहु' रित्युक्तम् । न.नि. 'फूत्कारो यमल ...... प्रतिफूत्कृतिमिति' पाठस्याभावः ।

अल्पः सन्दष्टवद्भाति योऽसौ सन्दष्ट उच्यते ।
ऊनाऽधिको वा रूक्षोयः कथ्यते सोऽव्यवस्थितः ॥६५१॥

इति फूत्कारः ।

वांशिकगुणा दोषाश्च

अङ्गुलीसारणाभ्यासः सुस्थानत्वं सुरागता ।
सुरागव्यक्तिर्माधुर्यान्विता वेगाद् गतागते ॥६५२॥

गीतवादनदक्षत्वं गातॄणां स्थानदायिता ।[1]
तद्दोषाच्छादनं मार्गदेशीरागेषु कौशलम् ॥६५३॥

स्वस्थानवदपस्थाने रागोद्भूतिप्रगल्भता ।
वांशिकस्य गुणाश्चैते तद्दोषाश्चापि कथ्यते ॥६५४॥

मिथ्याप्रयोगबाहुल्यमेतद्गुणविपर्ययः ।
इष्टस्थानानवाप्तिश्च शिरसः कम्पनन्तथा ॥६५५॥
वांशिकस्येति दोषाः स्युर्वर्जनीयाः प्रयत्नतः ।

इति वंशः ।

शुद्धपद्धतिः

सङ्गीतज्ञैर्बुधैः सार्द्धं नायके प्रेक्षके स्थिते ॥६५६॥

प्रविश्य रङ्गभूमिन्ते तिष्ठन्तः साम्प्रदायिकाः ।
वाद्यानान्नादसाम्यञ्च कृत्वाऽवहित[2]मानसाः ॥६५७॥

मेलापकं वादयेयुः प्रबन्धङ्गजरन्ततः ।
तुडुकस्या[3]न्ततश्चान्तर्ध्वनौ दूरीकृते सति ॥६५८॥

नर्तको नर्तकी वाऽपि दिक्पालांश्च विधिं विभुम् ।
मातृकामुनिनागांश्च यक्षगन्धर्वकिन्नरान् ॥६५९॥

---

1. सं.र. 'तान' 6/664
2. सं. र. 'स्थित' 7/1261
3. नृ.सं. 'कुडुकस्यां'

गणेशम्भरतन्तण्डुं लक्ष्मीं वाणीमुमामुखाम् ।
ज्येष्ठान्वयो [1]गुणैर्विष्णुन्नत्वा तद्रङ्गमाविशेत् ।।६६०।।

नृत्तमण्डपमध्यात्तु मङ्गलाकृतिमानतः ।
सप्तसप्तकराक्रान्तस्थानन्तद्रङ्गमुच्यते ।।६६१।।

इति रङ्गप्रवेशः ।

द्विधा नृत्तम्

कार्यन्तत्र द्विधा नृत्तं बन्धक'ञ्चा'निबन्धकम्' ।
गत्यादिनियमैर्युक्तम्'बन्धक'न्नृत्तमुच्यते ।।६६२।।

'अनिबन्ध'न्त्वनियमादथोद्देशक्रमो यथा ।
मुखचालिरथोपाणि ध्रुवाडः[2] विडुलागवः ।।६६३।।

ततः परं शब्दचालिर्नानाशब्दप्रबन्धकाः ।
स्वरमण्डादयो गीतप्रबन्धाश्चिन्दुजातयः ।।६६४।।

धरूणाञ्जातयः पश्चात्कति ध्रुवपदानि च ।
इत्युद्दिष्टम्'बन्धक'स्य लक्षणन्त्वधुनोच्यते ।।६६५।।

बन्धकभेदानां लक्षणानि

मुखन्तु पूर्वरङ्गः स्याच्चालिस्तदनुगा गतिः ।
मुखचालिरिति प्रोक्ता नृत्तज्ञैः पूर्वसूरिभिः ।।६६६।।

चन्द्रत्रिनेत्रवाराष्टवेदाङ्गशरदिक्षु च ।
स्वसव्यक्रमतो नृत्वा मध्ये पुष्पाञ्जलिं क्षिपेत् ।।६६७।।

अग्रतः क्षेपणाद्राजा पीड्यते दक्षिणे सभा ।
पृष्ठे गुरुः स्वयं वामे रङ्गपीठान्तरे क्षिपेत् ।।६६८।।

---

1. नृ. सं. ज्येष्ठाश्च ये
2. नृ. सं. श्चोरुपाणि 2 (15), नाट्यदर्पणे मृगीगति
3. नृ. सं. ध्रुवाडा 2 (15)

रङ्गपीठस्य मध्ये तु ब्रह्मा स्वयमधिष्ठितः ।
इष्टार्थङ्क्रियते पुष्पमोक्षणं रङ्गमध्यतः ॥६६९॥

यतः पादस्ततो हस्तो यतो हस्तस्ततस्त्रिकम् ।
पादस्य निर्गमं ज्ञात्वा शेषाङ्गादीनि योजयेत्[1] ॥६७०॥

इतस्ततोऽर्थपर्याय इङ्गने अङ्गने इति ।
रञ्जकाय वदेत्तत्र यथा താललयोचितम् ॥६७१॥

आविद्धवक्त्रहस्ताभ्याञ्चार्या च समपादया ।
पुरतस्त्रिपदीङ्गच्छेन्नटवर्यो विलासतः ॥६७२॥

ततश्चन्द्रेनीनकञ्च कृत्वा समनखन्ततः ।
सविलासम्मन्दमन्दन्तिर्यक् चालनसुन्दरम् ॥६७३॥

पार्श्वद्वन्द्वं सुलूनामा चालयेत्तु मुहुर्मुहुः ।
मन्दानिलचलद्दीपशिखेवाङ्गस्य चालनम् ॥६७४॥

अथवाऽहिफणाकारां 'सुलू'माहुर्मनीषिणः ।
व्यावर्त्तितौ लताहस्तौ युगपत् क्रमतो हृदि[2] ॥६७५॥

भवेद् द्विशिखरत्वञ्च पादौ संयुक्तकुञ्चितौ ।
गात्रन्तदनुसारेण नीचन्नीचं व्रजेत्तदा ॥६७६॥

तलसञ्चमनुप्राप्य सूलूवर्तनमाचरेत् ।
भूमेरूर्ध्वंस्थितिः कट्यास्तालद्वित्रिचतुष्टयात् ॥६७७॥

तलमध्योर्ध्वसञ्चाख्याः क्रमेण कथिता बुधैः ।
अङ्गुष्ठमध्यमाङ्गुल्यौ ये हस्तस्य प्रसारिते ॥६७८॥

तदग्रयोरन्तरालन्तालमाहुर्मनीषिणः ।
रागालापानुगां व्यक्तशब्दालापानुसारिणीम् ॥६७९॥

---

1. नृ. सं. शेषाङ्गानि नियोजयेत् 9 (30)
2. नृ. सं. क्रमतो यदि 14 (40)

गतिञ्च सर्वदा कुर्यात् सभाजनमनोहराम् ।
चार्या सार्य्या[1] सव्यसूची पादोऽग्रतलसञ्चरः ॥६८०॥

अधस्तलपताकश्च बाहुस्तत्र प्रसारितः ।
शिरोट्टक्कर[2]पादानां युगपद्रेचकन्नयेत्[3] ॥६८१॥

ततस्तु मध्यसञ्चेन सोत्संद्या करिहस्ततः ।
दक्षिणश्चरणस्तस्मान्निष्क्रम्य स्वस्तिकं भजेत् ॥६८२॥

सूलूचालनकन्तत्र तथा नूपुरविद्धिकाम् ।
ततस्तु तलसञ्चेन चतुरस्रं समाश्रयेत् ॥६८३॥

चतुरस्रौ करौ तत्र सूलून्तत्राऽपि चालयेत् ।
ततस्तलमुखाभ्यां च चार्या स्वस्तिकया तथा ॥६८४॥

तृतीयान्दिशमासाद्य तूर्ध्वं[4]सञ्चेन सव्यतः ।
समां कृत्वा समनखम्पूर्ववच्चाङ्गचालनम् ॥६८५॥

वैशाखरेचिकन्तत्र बाहू तिर्यक् प्रसारितौ ।
ततः कुलीरिका चार्या द्वितीयं स्थानमाचरेत् ॥५८६॥

मण्डलं स्थानकन्तत्र सूलूवर्तनकन्तथा ।
करिहस्तकया चार्या सव्यहंस्तिकरेण च ॥६८७॥

उद्वेष्टितेन वामेन रङ्गमध्यं समाश्रयेत् ।
सभा सम्मुखतो हस्तौ तौ च तत्क्रियया युतौ[5] ॥६८८॥

पार्श्वरेचिकन्तत्र जानुकुञ्चितकन्तथा ।
मण्डलस्थानकं कृत्वा लताहस्तौ सुलून्तथा ॥६८९॥

---

1. L प्यथ
2. L तक्कर
3. नृ सं. नं वदेत्
4. नृ सं. तूद्ध 22/60
5. नृ सं पुटौ 26/65

वामो यथास्थितः कार्यो दक्षिणस्तु लताकरः ।
ऊर्ध्वोर्ध्वाङ्गस्तथा तत्र तदूर्ध्वं[1] सारयेत्करः ॥६६०॥

ततस्तलमुखाभ्याञ्च चार्या स्वस्तिकया तथा ।
सप्तमीं दिशमासाद्य सभां कुर्यात्तु वामतः ॥६६१॥

द्वितीयायान्तृतीयायां रङ्गमध्ये च यत्क्रमम् ।
तत्क्रमं नृत्ततत्त्वज्ञश्चार्वाद्यङ्गविशेषतः ॥६६२॥

यथाक्रमेण (सप्तम्यामष्टम्यां)[2] रङ्गमध्यतः ।
नृत्वा चाविद्धवक्त्राभ्यां चार्या चैव मरालया ॥६६३॥

चतुर्थीं दिशमासाद्य तत्र स्थानञ्च मण्डलम् ।
जनितं करणं तत्र सुलूञ्चापि प्रचालयेत् ॥६६४॥

दक्षिणः खटकः कर्णे वामो मुष्टिः स्वपार्श्वतः ।
धनुःकर्षं स्थितावर्त्तं धार्यो(चार्या) [3]तिर्यङ्मुखाख्यया ॥६६५॥

षष्ठीन्दिशं समागत्य प्रत्यालीढाङ्गचालनम् ।
तत्रैव चतुरस्रञ्च विप्रकीर्णं सुलून्तथा ॥६६६॥

ततोऽर्धरेचिताभ्याञ्च चार्या तिर्यङ्मुखाख्यया ।
पञ्चमीन्दिशमासाद्य सूलूं समनखन्नयेत् ॥६६७॥

शुद्धचालिञ्च तत्रैव कुकुद्रे[4] मिति पाटतः ।
ततोऽञ्जलिकरङ्कृत्वा शिरोवदनहृत्क्रमात् ॥६६८॥

देवङ्गुरुं ऋषिन्नत्वा चार्याकातरया तथा ।
रङ्गमध्यमनुप्राप्य चार्याऽध्यर्धिकया समम् ॥६६९॥

---

1. नृ.सं. तदूर्ध्वं 26(70)
2. नृ.सं. 30(75)
3. नृ सं. 32(80)
4. नृ सं. कौक्कुटिमीति 35(85)
5. नृ.सं. समे 36(10)

तलपुष्पपुटङ्कृत्वा पुष्पाण्यत्र प्रपूर्य च ।[1]
सव्यापसव्यतः पश्चादङ्गादूर्ध्वात्[2] क्रमादिति ॥७००॥

पुष्पाञ्जलिन्दर्शयित्वा रङ्गपीठान्तरे क्षिपेत् ।
तत्रैवाभिनयेन्नान्दीश्लोकन्तद्रागयोजितम् ॥७०१॥

यथा–

भवताम्भूतये भूयाद् भवानी भववल्लभा ।
अङ्गीकृतसुसङ्गीतभङ्गी[3] मुदितमानसा ॥७०२॥

भवतां-पुरोदेशगतेन पताकेन, भूतये-पुरोदे[4] शोद्ध्वोंत्थिताभ्यामलपल्लवाभ्याम्भूयात्-उद्वेष्टितऽधोमुखगतेन पताकेन, भवानी-वामवक्षोरुहतटगतस्वसम्मुखगोमुखेन, भवललाटगतसूच्यास्येन। वल्लभाहृदयगतचतुरेण। अङ्गीकृतमुखस्थ[5]-कपोतेन। सुसङ्गीतमुखदेशगतेन हंसास्येन। भङ्गी[6] कम्पितपुरोदेशगतेन त्रिपताकेन। मुदितपुरोधस्तादूर्ध्वोत्थितेन वामेनालपल्लवेन । मनसा-हृदयगतेन व्यावर्त्तित-परिवर्त्तितदक्षिणसन्दंशेन ।

ततस्तत्रैव शीघ्रेण पार्श्वयोरग्रतः क्रमात् ।
कमलवर्त्तनिकामादौ मकरवर्त्तनिकान्ततः ॥७०३॥

मायूरीम्मानवी मैनीं ?[7] हयलीलाम्मृगीन्ततः ।
हंसीञ्च कुक्कुटी[8]-म्पाश्चात् खञ्जनीङ्गजगामिनीम् ॥७०४॥

1. नृ.सं. पुष्पाण्यापूर्य तत्र च
2. नृ.सं. पश्चादग्रादूर्ध्वात् 36(90)
3. नृ.सं. भृङ्गी 39(95)
4. L दि०
5. V स्थेन
6. नृ.सं. भृङ्गी 100 (4)
7. मैनीमिति नृ.सं. 8 कुक्कुटी, नृ. सं 49 (5)

दर्शयेच्च (युः) क्रमात्तज्ज्ञाः सम्प्रदायानुसारतः ।
पताकौ मणिबन्धस्थौ शिथिलौ स्वस्तिकौ पुनः ॥७०५॥

मण्डलभ्रमितौ श्लिष्टौ ख्यातौ कमलवर्तनौ ।
यदा तु मकरो हस्तः पुरस्तात्पार्श्वयोरपि ॥७०६॥

व्यावर्तनाद् बहिश्चान्तस्तदा मकरवर्तना ।
बर्हिबर्हकलाकारौ करौ कृत्वोर्ध्वतः क्रमात् ॥७०७॥

शनैरुच्चालितौ पादौ मायूरीस्फुरणान्ततः ।
भानोर्गतिरिवालक्ष्ये हस्ताभ्यां मण्डलाकृतिः ॥७०८॥

सव्यापसव्ययोरूर्ध्वक्रियया 'मानवी'गतिः ।
ह्रदान्तःस्थितपाठीनो यथा वसति वीचिषु ॥७०९॥

पार्श्वयोरुभयोस्तद्वत् क्रियया 'मैनवी'गतिः ।
पादपार्श्वयुगे स्थित्वा धरण्यां सञ्चरेद्द्रुतम् ॥७१०॥

मध्ये च स्थीयते तत्र गतिरुक्ता 'तु[1]-रङ्गिणी' ।
चकिताक्षी कुरङ्गी च पश्यन्ती गीतपद्धतिम् ॥७११॥

आकर्णयन्ती यदि सा 'हरिणी'गतिरीरिता ।
मारालीं च पुरस्कृत्य[2] भावहावादिपूर्वकम् ॥७१२॥

मन्मथोद्दीपनाद्दृष्टिः कथिता 'हंसिनीगतिः' ।
युगपत्स्फुरणात् पक्षपादयोः साचिमण्डलम् ॥७१३॥

मत्तकुक्कुटवद् यत्र 'कौक्कुटी'गतिरीरिता ।
त्रिपताकौ करौ कृत्वा जानू संकुञ्च्य शीघ्रतः ॥७१४॥

पादाग्रतश्चरित्वा तु स्थीयते 'खञ्जनीगतिः' ।
समपादेन च स्थित्वा मन्दं मन्दं चरेत्ततः ॥७१५॥

---

1. नृ.सं. 'नु' 47/16
2. नृ.सं. 'कृत्वा' 49/21

गम्भीरश्चाङ्गदृष्टिश्चेद् 'गजलीलागति'र्मता ।
गतीनां सानुकूलत्वं भजेयुश्चरणादयः ।।७१६।।

ततोऽग्रे सव्यहस्ताङ्घ्री युगपत् क्रियया क्रमात् ।
वैष्णवञ्च हयक्रान्तम्प्रत्यालीढञ्च मोक्षणम् ।।७१७।।

कुर्यात्तदा वामहस्तशिखरो हृदि संस्थितः ।
पताकोऽधस्तलश्चान्यः स्वपार्श्वे च प्रसारितः ।।७१८।।
चित्रकलासकन्तत्र मोक्षे सम्यक् प्रयोजनम् ।

इति मुखचालिः ।

अथ उरुपाणिः[1] (उडुपानि)

नियत (यति) ताललयस्थानचारीहस्तात्मकन्तु यत् ।।७१९।।
तन्नृत्त'मुरु (डु) पम्प्रोक्तम्बुधैर्द्वादशधोदितम् ।
'नेरिः' 'करणनेरि'श्च 'भित्रं' 'चित्रं' च 'नत्रकम्' ।।७२०।।

अदृष्टपृष्ठतुल्लुलीञ्च 'तालरूपं'[2] च 'सीलुकम्' ।
तुर्ल्लञ्च प्रसरञ्चैव कर्त्तरी होलुनामकम् ।।७२१।।

द्वादशेति समाख्याता, अथ लक्षणमुच्यते ।
चतुरस्रे स्थितिर्यत्र रासतालश्चिरो लयः ।।७२२।।

रथचक्रैकपादेन परेण च यथोचितम् ।
गतिः पताकहस्तश्च प्रत्याशन्तलसञ्चतः ।।७२३।।

नीवीवद्गतिसञ्चारः क्रमात् सव्यापसव्ययोः ।
रेखासौष्ठवसम्पन्नः स 'शुद्धो नेरि'रुच्यते ।।७२४।।

उडुपेष्वपि सर्वेषु विना दृष्टकपृष्ठकम् ।
वाह्यभ्रमरिकां बद्ध्वा मुक्तिः स्याच्चतुरस्रके ।।७२५।।
छत्रभ्रमरिका किन्तु भवेत्करणनेरितः ।

इति नेरिः ।

---

1. ZI द्वादश-उडुपानि
2. नृ.सं. 'तोल' 2(40)

छत्रभ्रमरिका किन्तु भवेत् करणनेरितः ।

इति नेरिः ।

झम्पातालः सगोपुच्छो हस्तकोऽप्य[1]-पल्लवः ॥७२६॥

पार्श्वोर्ध्वं जानुनी दण्डपक्षं तलविलासितम् ।
विद्युद्भ्रान्तन्ततश्चन्द्रावर्त्तनामनिशुम्भितम् ॥७२७॥

ललाटतिलकम्पश्चाल्लतावृश्चिकसंज्ञकम् ।
नवभिः करणैरेभिः क्रमात् सव्यापसव्यतः ॥७२८॥

कृत्वाऽलीढे स्थितिर्यत्र 'नेरिः करणपूर्वकः' ।

इति करणनेरिः ।

यत्राऽनेकस्थितिः क्रीडा गोपुच्छाद्यन्ततः समा ॥७२९॥

स बालमकरा लास्यश्चारी[2] नूपुरपादिका ।
त्रिसञ्चसौष्ठवं रेखा प्रत्याशं भित्रमुच्यते ॥७३०॥

इति भित्रम् ।

तिर्यङ्मुखा प्रधानेन मध्ये काचिद्यथोचिता ।
गतिः स बालमकरस्त्रिपताकः ससौष्ठवम् ॥७३१॥

त्रिसञ्चेन पिपील्या च मल्लिकामोदतालतः ।
शोभितं यत्र दिङ्भावैश्चित्रन्तत् स्थितिरीप्सिता ॥७३२॥

इति चित्रम् ।

मरालगतिका यत्र मध्ये गत्याऽन्ययाऽन्विता ।
समतालप्रयोगेण यतिभेदेन राजितम् ॥७३३॥

---

1. नृ.सं. 'त्य' 9 (50)
2. नृ.सं. चंद्रबर्त्तनाभनि 2(5)

विचित्रभ्रमरो बालक्रीडासाधनचक्रवत् ।
स्थितिर्यथेप्सिता तद्द्विग्रञ्जकं नत्रमुच्यते ॥७३४॥

इति नत्रम् ।

करिहस्त(स्ता)-गतिर्यत्र काचिन्मध्ये यथेप्सिता ।
रच्चातालस्सुयतिमान् मध्यमानेऽनवस्थितिः[1] ॥७३५॥
विचित्रचतुरो हस्तो दिक्षु सज्जनमोहनम् ।
अदृष्टपृष्ठपूर्वन्तत् तुल्लुं[2] सद्भिर्निगद्यते ॥७३६॥

इत्यदृष्टपृष्ठतुल्लुंम् ।

कांश्चित्तालानुपक्रम्य प्रयोगे बहुलद्रुतम् ।
सङ्कीर्णनिकगतिभिः प्रवृत्तं सुमनोहरम् ॥७३७॥
कु(धु?)वाडाख्यञ्च तज्ज्ञेयन्तालरूपं विचक्षणैः ।

पञ्चधा कु(धु?)-वाडाख्यं यथा—

हस्तबाह्वङ्घ्रिभिः सव्यैर्वामयद्बाहुहस्तकैः ॥७३८॥
षड्भिरङ्गैश्चतुर्भिर्वा तालैस्तत्तन्मिताऽङ्ककैः[3] ।
समानमात्रलान्तैश्च द्रुतलघ्वादिदौ(दो)[4]र्यदि ॥७३९॥
पूर्वं पूर्वं परित्यज्य त्वग्रिमाग्रिममाश्रितैः ।
एकद्वाव[5]न्यतालेन नृत्तं कुर्यान्नटाग्रणी ॥७४०॥
चक्रबन्धन्तदाख्यातन्नृत्तविद्याविशारदैः ।

इति चक्रबन्धम् (i) ।

---

1. नृ.सं. नव स्थिनिः 9/75
2. नृ सं. तुल्लं 2(75),
3. नृ.सं. तो ५(85)
4. नृ.सं. वै० 2/85
5. नृ.सं. एकदाव 3(80)

तालानां तुल्यमात्राणां षण्णां दलधुरूपिणाम् ॥७४१॥

समद्विभागलान्तानाम्प्रत्येकं द्विदलं समम् ।
कृत्वा तत्पूर्वपूर्वार्धं षट्सु स्थानेषु योजयेत् ॥७४२॥

चरमं चरमं वार्द्धं तत्तत्पूर्वा[1]-न्ततः क्रमात् ।
प्रयोजिते तदा ताला द्वादश प्रभवन्ति हि ॥७४३॥

चक्रबन्धवदन्यत्तु रविचक्रम्भवेदिति ।

इति रविचक्रम् (ii) ।

चतुर्णामिव तालानां रविचक्रोक्तलक्षणम् ॥७४४॥

चतुर्षु हस्तपादेषु पूर्वपूर्वदलन्न्यसेत् ।
तत्तत्परदलं हस्तपादयोर्मेलयेन्मिथः ॥७४५॥

सव्यापसव्ययोस्तत्र वसुताला भवन्ति हि ।
पद्मबन्धमिति ख्यातं शेषं स्याद्रविचक्रवत् ॥७४६॥

इति पद्मबन्धम् (iii) ।

चतुर्णान्तुल्यमात्राणां तालानां दलरूपिणाम् ।
समत्रिभागलान्तानाम्प्रत्येकन्तु पृथक् पृथक् ॥७४७॥

त्रिभिर्भागान्क्रमात्[2] कृत्वा कराङ्घ्रिष्व-[3]थ योजयेत् ।
स्वस्थाने च तृतीये च द्वितीये तलविण्डकान् (तालखण्डकान् ॥७४८॥

प्रतितालं क्रमान्न्यस्य नटो नृत्तं समाचरेत् ।
नागबन्धन्तदा प्रोक्तमन्यत् स्यात् पद्मबन्धवत् ॥७४९॥

इति नागबन्धम् (iv) ।

चतुर्णामिव तालानां पद्मबन्धोक्तलक्षणम् ।
स्थापयेत्पूर्वपूर्वार्धम्परार्द्धञ्चारयेन्मिथः ॥७५०॥

---

1. नृ.सं. तत्तपूर्वं
2. नृ.सं. त्रिविभागान् 2(205)
3. ibid प्यं

हस्तयोः पादयोस्तद्वद्धस्ताङ्घ्र्योरुभयोस्तथा ।
सव्यापसव्ययोर्हस्तपादयोः स्वाग्रतः क्रमात् ॥७५१॥
अन्यतालकृतन्नृत्तं वृक्षबन्धन्तदोदितम् ।

इति वृक्षबन्धतालरूपकम् (v) ।

अथ सीलुकम्

हंसपक्षकरो यत्र हंसलीलः कुलीरिका ॥७५२॥

अन्या तदङ्गिनी काचित् प्रतिदिक्सम्प्र[1]-सारणम् ।
वानरक्रीडिताकारन्तलसञ्चेन सीलुकम् ॥७५३॥

तदेव जारमानाख्यं निगदन्त्यपरे जनाः ।

इति सीलुकम् ।

अश्लिष्टाख्या गतिर्यत्र काचिदन्तर्मनोहरा ॥७५४॥

सक्षिप्रगजलीलाश्च वर्त्तना पद्मकोशयोः ।
प्रतिदिक्स्थानकं तुल्लुन्तत्क्रमं जलकीटवत् ॥७५५॥

इति तुल्लुम् ।

विलम्बितैकताली च हस्तावाविद्धवक्रकौ ।
पार्ष्णिरेचितिका चारी काचिन्मध्ये यथेप्सिता ॥७५६॥

यत्र तत्प्रसरम्प्रोक्तं स्थित्यादिकमनोहरम् ।

इति प्रसरम् ।

ऊरुवेणीगतिर्यत्र मध्येऽप्यन्या तदीप्सिता ॥७५७॥

उरोवर्त्तितकौ हस्तौ सुलयो लघुशेखरः ।
स्थितिदिग्भेदतो विद्युद्गति[2]-वत् कर्त्तरी मता ॥७५८॥

इति कर्त्तरी ।

---

1. नृ.सं. प्रतिदिक्षु प्रसारणम् 9 (15)
2. नृ.सं. P. 10

पश्चात्क्षिप्तावुरःक्षेत्राद् यत्र स्यातां लताकरौ ।
स्तम्भक्रीडनिका चारी मध्ये काचिद्यथोचिता ॥७५९॥

यतिलग्नः सुयत्याद्यः[1] प्रत्याशं गतिचित्रितम् ।
पलाशिगृध्रक्रीडावत्तद्धो[2]ल्लुमिति कीर्तितम् ॥७६०॥

इति होल्लु ।

इति द्वादश उडुपानि ।

द्वादश ध्रुवाडानि

आद्यन्ते भ्रमरी यत्र सुलूनां त्रितयं[3] हृदि ।
भुजङ्गत्रासिता मोक्षे तद्ध्रुवाडमितीरितम् ॥७६१॥

अन्ते सर्वध्रुवाडानामन्तर्भ्रमरिका मता ।
कलविङ्कविनोदाख्यन्तार्क्ष्ययक्ष (पक्ष-)[4]-विलासितम् ॥७६२॥

विद्युद्विलासितं वात्यावर्त्तितं रविसञ्चरम् ।
नर्तनाभरणन्तिर्यक्ताण्डवं रङ्गभूषणम् ॥७६३॥

धादीशगजभैरुण्डं रोलम्बाङ्कविलासितम् ।
पक्षिशार्दूलकं सिंहप्लुतकन्द्वादशेति च ॥७६४॥

इत्युद्दिष्ट[5]-कृतम्पूर्वं वक्ष्ये तल्लक्षणङ्क्रमात् ।
चक्रभ्रमरिनिःशङ्कौ दाटुर्होरमयी क्रमात् ॥७६५॥

यदोत्प्लुत्योक्तमोक्षश्चेत् कलविङ्कविनोदकम् ।
चक्रभ्रमरिका यत्र होर्मयीदाटुकौ मतः (ततः) ॥७६६॥

---

1. L सयत्याद्यः
2. नृ.सं. क्रीडायास्तद्धोल्लु P-10
3. L गुत्रयं
4. L तार्क्ष्यपक्ष
5. नृ.सं. इत्यूर्ध्वाधः (P 10)

निःशङ्क उक्तन्यासः स्यात्ताक्ष्यपक्षविलासितम् ।
चक्रभमरिका दाटुर्निःशङ्को होर्मयी ततः ॥७६७॥

यदा प्रागुक्तमोक्षः स्यात् तदा विद्युद्विलासिनम् ।
चक्रभ्रमरिहोर्मय्यौ ततो निःशङ्कदाटुकौ ॥७६८॥

उक्तमुक्तिः क्रमाद्यत्र वात्यावर्त्तितकञ्च तत् ।
बाह्यभ्रमरिका पश्चाद् दाटुको होर्मयी ततः ॥७६९॥

निःशङ्कश्चोक्तमोक्षोऽपि यत्र स्याद्रविसञ्चरः ।
बाह्यभ्रमरिनिःशङ्कौ होर्मयीदाटुकौ ततः ॥७७०॥

पूर्वोक्तमोक्षणं यत्र नर्त्तनाभरणञ्च तत् ।
बाह्यभ्रमरिका यत्र त्वडालुर्होर्मयी ततः ॥७७१॥

रायरङ्गालुरुक्तान्त्यस्तत् तिर्यकताण्डवे भवेत् ।
बाह्यभ्रमरिका रायरङ्गालुर्होर्मयी ततः ॥७७२॥

अडालुरुक्तमोक्षश्च यत्र तद्रङ्गभूषणम् ।
तिरपादिभ्रमर्यत्र दाटुश्चाडन्तरस्ततः ॥७७३॥

वादीशगजभैरुण्डे होर्मयी चोक्तमोक्षकः ।
तिरपाद्याभ्रमर्यत्र क्रमाद्धोर्मयिदाटुकौ ॥७७४॥

रायरङ्गालुरुक्तान्त्यो रोलम्बाङ्गविलासिते ।
तिरपभ्रमरी चादौ त्वडालुर्दाटुकौ ततः ॥७७५॥

निःशङ्क उक्तमोक्षोऽपि पक्षिशार्दूलकं हि तत् ।
तिरपभ्रमरी यत्र रायरङ्गालुदाटुकौ ॥७७६॥

होर्मयी चोक्तमुक्तिः स्यात्तदा सिंहप्लुतं हि तत् ।

इति द्वादशध्रुवाडानि ।

इत्युक्ता लगवो[1]ऽन्येऽपि सुलूपूर्वं पृथक् पृथक् ॥७७७॥
एकावृत्त्या द्विरावृत्त्या क्वचिदन्येन वा सह ।

---

1. नृ.सं. 'लागवो' P 11

बिडुलागवः

उत्प्लुतन्ति[1] नटा यत्र ते सर्वे बिडुलागवः ॥७७८॥

अडालू रायरङ्गालुर्निःशङ्को होर्मयी तथा ।
दाटु[2]श्चाड(न)न्तरोदिण्डू रायादिः पक्षिलालुवः[3] ॥७७९॥

अलगण्ढेङ्किकावीसुस्तथा[4] मुङ्गरणन्ततः ।
[5]-कर्त्तर्यलगपूर्वौ द्वौ दिण्डिकौ चाथ लक्षणम्-[5] ? ॥७८०॥

सुलू बद्ध्वा यदोत्प्लुत्य चरणौ पक्षिपक्षवत् ।
भ्रामयित्वा पतेद्भूमौ तदाऽडालुरितीरितः ॥७८१॥

सुलूम्बद्ध्वैकपादेन सहैवानुपतेदिव[6] ।
द्वितीयोऽपि तदा 'रायरङ्गालु'न्तद्विदो विदुः ॥७८२॥

सुलूपूर्वं यदोत्प्लुत्य मिलितौ चरणौ समौ ।
दूरम्भूमौ निपतितः[7] स निःशङ्कः प्रकीर्तितः ॥७८३॥

यत्र स्वस्तिकमावर्त्य पादः पृष्ठगतो यदा ।
लङ्घयेदङ्घ्रिणाऽन्येन प्रोक्ता सा 'होर्मयी' तदा ॥७८४॥

पुरः प्रसार्य चरणँल्लङ्घयेदपराङ्घ्रिणा ।
सुलूपूर्वन्तदा सद्भिर्दाटुरित्यभिधीयते ॥७८५॥

पुरगौ मिलितौ[8] पादौ दाटुरेवाप्यनन्तरः ।
उत्प्लुत्य चरणद्वन्द्वं वस्त्रनिःपीडनोपमम् ॥७८६॥

---

1. नृ सं. उत्प्लवेति P 11
2. Ibid डाटु
3. Ibid, सुलुवः
4. Ibid अलगंढे किकावीसुस्तर्थो
5-5. Z1: 'कार्तरीदिण्टु पूर्वश्च लगदिण्टुक इत्यपि'
6 नृ.सं. द्दिवि P 11 Ibid सं.द. द्यदि पृ. 212
7. Ibid पततः
8. Ibid पुरतोऽपिहितौ

परिभ्राम्याऽवनीं याति तदिदन्दिण्डुमुच्यते ।
व्योम्नि निःशङ्कदिण्डुभ्यां रायादिः पक्षिसालुवः ॥७८७॥

अधोमुखः समुत्प्लुत्य निपत्य पुरतो यदा ।
कुक्कुटासनमाबद्ध्य स्थिरश्चेदलगन्तदा ॥७८८॥

समौ पादौ यदान्यस्मिन् पार्श्वे त्वपरपार्श्वतः ।
उत्प्लुत्य पातयेच्चित्रन्तदा ढेङ्कीति कथ्यते ॥७८९॥

भूमावेकं समास्थाय द्वितीयम्पूर्ववद्यदा ।
पातयेच्चरणौ व्योम्नि तम्बिसम्मुनिरब्रवीत् ॥७९०॥

संहतात्पुरमुत्प्लुत्य तनुवृत्त्या पराङ्मुखः ।
महीतले यदासीनो मुङ्गरणङ्कुक्कुटासने ॥७९१॥

तमेव विपरीतेन हिङ्गणङ्केचिदूचिरे ।
होर्मयीकर्त्तरीपूर्वङ्कार्त्तरीदिण्डुमूचिरे ॥७९२॥

गगनेऽलगदिण्डुभ्यामुच्यते लगदिण्डुकः ।
इत्यादि बहवो भेदाः सन्ति ते "बिडुलागवः" ॥७९३॥
लोकवृत्त्यनुसारेण ज्ञातव्यास्ते यथोचिताः ।

इति बिडुलागवः ।

अथ भ्रमर्यः (उत्प्लुतिकरणानि)

(शब्दचालिः शब्दप्रबन्धकाश्च)

बाह्यान्तस्तिरिपच्छत्रचक्राद्या भ्रमरिका यथा (?) ॥७९४॥

दक्षिणेनाङ्घ्रिणा स्थित्वा वाममङ्घ्रिञ्च कुञ्चयेत् ।
वामावर्त्तम्भ्रमेद्यत्र सा बाह्यभ्रमरी मता ॥७९५॥
एतस्यास्तु विपर्यासादन्तर्भ्रमरिका भवेत् ।
तिरपभ्रमरी तिर्यग्द्वावङ्घ्री स्वस्तिकात्परम् ॥७९६॥

त्रिविक्रमाकारधारीस्थानमास्थाय यत्र तु ।
वामावर्त्तम्भ्रमेदाहुस्तां[1] छत्रभ्रमरीम्बुधाः ॥७९७॥

---
1. सं.र. वर्त्तंभ्रामाब्दाहु 7/777

चक्रभ्रमरिकाखण्डसूच्यर्द्धे चक्रवद्भ्रमात् ।
अन्याश्च काश्चिद्विज्ञेया भ्रमर्यो लोकवृत्तितः ॥७९८॥

शब्दनृत्तम्

तालधारिण्यभिव्यक्तन्तादिकं वर्णसञ्चयम् ।
समुच्चरन्ति षड्जादीन्मगणादिगणान्वितान् ॥७९९॥

चतुरस्रं समाधाय विधाय शिखरङ्करम् ।
नाभावेकमुरोदेशादपरम्पुरतः परम् ॥८००॥

पताकहस्तकाद्यन्यतमङ्कुर्यात्प्रयत्नतः ।
आद्यशब्दाक्षरोत्पत्तिहेतुकं सुभगन्ततः ॥८०१॥

एकपादम्पुरासूत्रीऽपरञ्चरणमञ्चितम् ।
पश्चाद्गत्याऽऽयत[1] हस्तं तत्तत्करसमं यदा ॥८०२॥

व्यावर्त्तयेत्तमेवाङ्घ्रिन्नयेत्पश्चात्तथाऽपरम् ।
गात्रमात्रस्वरानङ्गैर्भावलोचनचेष्टितैः ॥८०३॥

पादाभ्यान्दर्शयेत्तालं लयाच्छब्दाक्षराण्यलम् ।
नृत्येत्तदा 'शब्दनृत्तं' नृत्तविद्भिरुदीरितम् ॥८०४॥

स्वराभिनयः

यस्य गीतस्य यो रागस्तस्य यः स्याद्ग्रहस्वरः ।
षड्जादन्यतमः सोऽत्राऽभिनयो हस्तकेन तु ॥८०५॥

दक्षिणेनाऽलपद्मेन वामेन चतुरेण च ।
परिमण्डलितेनाथ मयूरललितेन च ॥८०६॥

एवं विनिर्दिशेत्षड्जं लक्ष्यलक्षणकोविदैः ।
हंसास्याभिधहस्तेन दक्षिणेनेतरेण तु ॥८०७॥

कटिस्थेनाऽर्द्धचन्द्रेण समेन शिरसा तथा ।
ब्रह्माख्यस्थानकेनाऽपि धीमानृषभमादिशेत् ॥८०८॥

---

1. नृ.सं. पश्चद्गत्याथ तं P. 13

शुकतुण्डेन हस्तेन दृष्ट्या करुणया तथा ।
अधोमुखेन शिरसा त्वश्वक्रान्ताभिधेन च ॥८०९॥

चार्याप्युचितया धीमान् 'गान्धारं' स्वरमादिशेत् ।
पताकौ स्वस्तिकौ कृत्वा शिरसा विधूतेन च ॥८१०॥

शैवाख्यस्थानकेनाऽपि कटीक्षीणेन[1] वा पुनः ।
दृष्ट्या च हास्यया धीरोऽभिनयेन् 'मध्यमस्वरः' ॥८११॥

कृत्वाऽलपल्लवौ हस्तौ धूतेन शिरसा तथा ।
एवं विनिर्दिशेद्धीमान् स्वरम्पञ्चमसंज्ञकम् ॥८१२॥

काङ्गूलहस्तकौ कृत्वा दृष्ट्या बीभत्सया तथा ।
परावृत्तेन मूर्ध्ना च प्रत्यालीढाभिधेन च ॥८१३॥

स्थानकेन विनिर्दिष्टो 'धैवतो' निपुणैर्नटैः ।
हस्तेन करिहस्तेन क(पर)-हस्तेन लीलया ॥८१४॥

दृष्ट्या विधूतशिरसा 'निषादं' सन्निरूपयेत् ।

इति स्वराभिनयः ।

इहोदित-सदिक्स्थानकरणैश्च[2] निरूपितैः ॥८१५॥

समस्तैरथवा व्यस्तैस्तत्तत्करानुरोधतः ।
यत्र तालयुजा यत्या तन्नृत्यं सुमनोहरम् ॥८१६॥

ततः शब्देन तदनूद्ग्राहेण[3] च ततः पुनः ।
शब्देन तेनकैशब्दखण्डेन ध्रुवकेन च ॥८१७॥

पुनः शब्देन तदनु यतिगीतेन नर्त्तनम् ।
हावभावादिसुलयतालादिगतिसङ्गतम् ॥८१८॥

---

1. नृ.सं. कटीच्छिन्नेन वा P 14
2. नृ.सं. इहोदितस्य दिक्स्थानकरणैः
3. नृ.सं. तदनुद्ग्रहेण

यदोल्लासलसद्गात्रम्पात्रमारचयेत्तदा ।
स्वरमण्डक[1]-नृत्यं स्याल्लक्ष्यवेदिमनोहरम् ॥८१९॥

इति स्वरमण्डनृत्तम् ।

अथ गीतनृत्यम् (प्रबन्धाः)

गीतताल[2]ग्रहसमं समुच्चरति तादिकम् ।
पूर्ववद्वर्णसङ्घातन्तालधारिणिहारिणीम् ॥८२०॥

येन येनेह गीतेन नृत्येत्पात्रं ससौष्ठवम् ।
तत्तन्नृत्यम्बुधैर्देश्यन्तत्तन्नामपुरःसरम् ॥८२१॥

स्थाय्यादि[3]वर्णानङ्गेन भावान्नेत्रादिरागतः ।
हस्तैरभिनयेदर्थान् पदवाक्य[4] समुद्भवान् ॥८२२॥

तालग्रहानङ्घ्रिपदैः समादिश्च यथोचितम् ।
अनेनैव प्रकारेण गीतनृत्तं समाचरेत् ॥८२३॥

एलादयः शुद्धसूडावर्णाद्यालिक्रमास्तथा ।
श्रीरङ्गाद्या विप्रकीर्णास्तथा सालगसूडकाः ॥८२४॥

तथान्येऽपि प्रसिद्धाश्च त्वप्रसिद्धा यथोचिताः ।
सार्थाङ्गन्नृत्यवन्नृत्येन्निरर्थाङ्गन्तु नृत्तवित् ॥८२५॥

इति गीतनृत्यम् ।

चिन्दु : (चिन्दुजातयः)

देशी द्रविडदेशस्य विडु (चिन्दु)-रित्यभिधीयते ।
तत् षोढा दृश्यते शुद्धचिन्दुश्च बिन्दुचिन्दुकः ॥८२६॥

---

1. नृ सं. स्वरमञ्चक P 14
2. Ibid तान
3. Ibid स्थाप्यादि
4. Ibid तत्तद्वाक्य

तिरुवर्णीचिन्दुः मालाचिन्दुकः कोलचारिकः ।
गीतमुद्रादिकश्चिन्दुरिति तल्लक्षणं यथा ॥८२७॥

यत्रोद्ग्राहध्रुव[❀पदो[1] बद्धो द्रविडभाषया ।
त'च्छुद्धचिन्दुकः' प्रोक्तो मेलापाभोगवर्जितः ॥८२८॥

यत्रोद्ग्राहञ्च मेलापं सकृद्गीत्वा ततो ध्रुवम् ।
प्रभुनामाङ्कितं द्वित्रिविरामाढ्यम्मुहुर्मुहुः ॥८२९॥

गीत्वा ध्रुवेषु] 0मोक्षःस्याच्चेत्तदा 'बिन्दुचिन्दुकः' ।
नेतृनामाङ्कितोद्ग्राहस्तन्मानात्सार्धकः ध्रुवः ॥८३०॥

एतद्द्वयम्मुहुर्गायेत् तदा 'तिरुवर्णि' विदुः ।
अनियतपदभाग[2]माला 'मालादिचिन्दुकः' ॥८३१॥

यत्र पाटाक्षरालापस्ततो वाक्यमतालकम्[3] ।
पदरागसमुद्दीप्तन्तत्कथाबीजसूचकम् ॥८३२॥

ततश्च चिन्दवः पञ्च सप्त वा मध्यमध्यतः ।
पिल्मिरू कैमिरू रम्यकलासैरति[4]चित्रितम् ॥८३३॥

शास्त्रसङ्गकथावृत्तिश्चेत्तदा 'कोलचारिका' ।
अन्यत्कथाप्रवृत्तिश्चेत्तदा 'कट्टणचिन्दुकः'[5] ॥८३४॥

गीतमुद्राचिन्दु :

गीतवद्गीतमुद्रादिचिन्दुकोऽष्टविधः स्मृतः ।
मेलापकान्तराभोगसमस्तव्यस्तहीनतः ॥८३५॥

---

1. Zl यत्रोद्ग्राहश्च ध्रुवकः ❀–0. L पुस्तके अंशस्यस्याभाव।
2. नृ.सं. भागे माला P 15
3. नृ.सं. वाक्यमतात्मकं P 15
4. नृ.सं. रिति P 15
5. नृ सं. कट्टेणचिन्दुकः P 16

द्विःत्रिश्चतुः पञ्चधा तु चिन्दवः परिकीर्तिताः ।
यदि प्रयोगो मेलापे क्वचित्प्रयोगको ध्रुवे ॥८३६॥

तदोद्ग्राहे च मुक्तिः स्याद्यदिप्रयोगकोऽन्तरे ।
तदा तु ध्रुवके मोक्ष एवन्न्यासस्तु सर्वदा ॥८३७॥

चिन्दुनृत्यम्

स्पन्द्यस्पन्दिताध्यर्द्धिःस्थितावर्त्तादिमुख्यया[1] ।
वैशाखमण्डलालीढप्रत्यालीढादिभिस्तथा ॥८३८॥

रेखा सौष्ठवलास्याङ्गैः शिरोऽङ्घ्रिकररेचकैः ।
भावहावविलासैश्च सुलूचित्रकलासतः ॥८३९॥

चारुपाटानुगञ्चञ्चत्किङ्किणीध्वनिपेशलम् ।
तत्तज्जातियुतन्देश[2]-भाषासाहित्यशोभितम् ॥८४०॥

सम्प्रदायानुसारेण'चिन्दुनृत्यं' समाचरेत् ।
यत्र किङ्किणिकावाद्यैराहति'र्घर्घरो' मतः ॥८४१॥

घर्घरभेदा :

पडिवाटः❀ शिरिपिडी पडवोऽलगपाटकः× ।
सिरिहिरः▯ खुलुखुलुश्चेति घर्घरः षड्विधो मतः ॥८४२॥

भूमिलग्नाग्रयोरङ्घ्र्योः पर्यायाद् भूमिखण्डनम्[3] ।
पार्ष्णिद्वयेन वा पार्ष्ण्या त्वेकतः[4] 'पडिवाटकः' ॥८४३॥

▣भूलग्नतलपादेन पुरः पश्चान्मुहुर्मुहुः ।
सरणं वापसरणं क्रमात् 'शिरिपिडी'[5] भवेत् ॥८४४॥

---

1. नृ.सं. मुख्यतः P 16
2. नृ सं. वेष P 16
   ❀नृ.सं. पिडिवाटः P 16, ×पटवो लगपाटकः, ▯शिरितिरः ibid
3. सं.र. कुट्टनमिति पाठः 7/1301
4. पार्ष्ण्या वैकया स्यात् इति सं.र.
5 सिरिपटो इति सं.र.

एकपादतलेनैव 'पडवो' भूमिखण्डनम् ।
अङ्घ्रिद्वयोश्च पर्यायात् कम्पनं व्योम्नि कोमलम् ॥८४५॥

तज्ज्ञेयोऽ'लगपाटाख्यो' मृदङ्गाल्लोलपाटवत् ।
सत्येकस्मिन् समे पादे त्वपरः प्रेरितः पुरः ॥८४६॥

यस्तस्य जङ्घया कम्पः प्रोक्तः 'सिरिहिरो' बुधैः ।
यद्वा द्वयोः स्वभावेन तिष्ठतोः पादयोर्भुवि ॥८४७॥

जङ्घयोः कम्पनम्प्राहुर्धीराः सिरिहिरन्तदा ।
भूलग्नाग्रस्य वामाङ्घ्रिः पार्ष्ण्या यद्भूमिखण्डनम् ॥८४८॥

भूलग्नाग्रस्य चान्यस्य भ्रमः सव्यापसव्यतः ।
योऽसौ 'खुलुखुलुः' प्रोक्तो घर्घरो नृत्तकोविदैः⧈ ॥८४९॥

दिशाऽनया परेप्यूह्या घर्घराः शोभयान्विताः ।
सर्वे घर्घरभेदास्ते कार्यास्तालानुगामिनः ॥८५०॥

द्विधा धरूनृत्यम्

तैलङ्गभाषया बद्धा तूद्ग्राहाऽऽभोगवर्जिता ।
सा 'धरू' कथिता धीरैः सा द्विधा परिकीर्त्तिता ॥८५१॥

मुख्या तु 'कट्टणेधरू'[3] तथा मुक्तधरू परा ।
कट्टणे[3] वन्धपर्यायस्त्वादो तत्क्रममुच्यते ॥८५२॥

अर्द्दिके वाद्यमाने तु[4] यत्र पात्रन्धृताञ्चलम् ।
रङ्गम्प्रविश्य तत्रादावालापेन तु[5] नर्त्तनम् ॥८५३॥

---

1. ख. पर्यायात्
2-2. श्लोकाः 844 तः-849 पर्यन्ता नृ.सं. नोपलभ्यन्ते ।
3. नृ.सं. कट्टडि P 19
4. नृ.सं. ऽपि P 17,
5. L मु

⧈सं.र. खलुहुलः 7/1313

तत्तत्करादिभिः पाटैर्लयतालसमन्वितम् ।
धात्वादिरहितङ्गीतमालापः परिकीर्तितः ॥८५४॥

ततः स्यात्ससुलूतुङ्गलास्याङ्गैश्च समन्वितम् ।
विचित्रचरणं साक्षाद्रागमूर्त्तिरिवाङ्गकैः ॥८५५॥

दर्शयन् पिल्मुरुकैमुर्वादिभिर्मध्यमध्यतः ।
त्रि-चतुः-पञ्च-षट्-सप्तधरूभिः सह पट्टिभिः ॥८५६॥

ह्रावभावसुलास्याङ्गःनर्त्तनन्तनुयान्नटी ।
विलम्बितोच्चारमानं यदेकयतिसुन्दरम् ॥८५७॥

अतालम्पदमेकञ्चेद्बद्धः कर्णाटभाषया ।
सा 'पट्टिः'[1] कथिता तज्ज्ञै रसिकानन्ददायिनी ॥८५८॥

ततः कलासतो रम्यैः प्लुत[2]मानस्वरैः पुनः ।
कैमुरूशब्दतः पश्चाच्चित्रन्नर्तनमाचरेत् ॥८५९॥

तालतन्त्रीमृदङ्गानां समन्तान्मेलनं यदा ।
नर्माङ्गन्नर्त्तनं यत्र 'सुलूप'[3]न्तन्निगद्यते ॥८६०॥

तालतुल्यसुलूतुङ्गघर्घरध्वनिपेशलम् ।
पुनः कलासशब्देन द्विरावृत्ति[4]-पदेन च ॥८६१॥

विधाय नर्तनन्त्वर्ह्निनाम्नि न्यासं समाचरेत् ।
तदा कट्टरणेनृत्यं स्याद्देशी[5] तैलङ्गदेशजम् ॥८६२॥

---

1. L पट्टी
2. नृ.सं. द्रुत P 17
3. नृ.सं. सुलुपं P 17
4. h त्त
5. L वंशी

नमनोन्नमनन्तुङ्गमूर्ध्वाधः सौष्ठवस्य च ।
चतुर्विरामकैर्बद्धैः पदैरुद्ग्राहनिर्मितम् ॥८६३॥

तालेन येन केनाऽपि युतन्तत्पदसंज्ञकम् ।
एतदुक्तविपर्यासाद्वा 'धरूकंट्टणो[1] मता ॥८६४॥

मुक्तिकाधरू

धरूपूर्वार्द्धके यत्र पिल्मिरू सम्प्रयुज्य च ।
पुनः पूर्वार्द्धकम्पश्चाच्चरमन्नृत्तमाचरेत् ॥८६५॥

तालस्य लयभेदेन कतिवारन्तु नर्त्तयेत् ।
अथवान्यधरूपूर्वभागा[2]-दुन्नतरा[3] परा ॥८६६॥

तालद्रुतलयोऽप्यत्र सा प्रोक्ता 'मुक्तिकाधरू' ।

ध्रुवपदनृत्यम्

गीर्वाणमध्यदेशीयभाषासाहित्यराजितम् ॥८६७॥

त्रिचतुर्वाक्यसम्पन्नं नरनारीकथाश्रयम् ।
शृङ्गाररसभावाढ्यं रागतालपदात्मकम् ॥८६८॥

पादान्तानुप्रासयुतं पादान्तयमकञ्च वा ।
प्रतिपादं यत्र बद्धमेवम्पादचतुष्टयम् ॥८६९॥

उद्ग्राहध्रुवकाभोगाऽन्तराःध्रुवपदं स्मृतम् ।
गीयमाने ध्रुवपदे हावभावमनोहरे ॥८७०॥

नर्त्तनन्तनुयात्पात्रं कान्तादृष्ट्यादिसन्मुखम् ।
नानागतिलसद्भावं[4] लसल्लास्याङ्गसुन्दरम् ॥८७१॥

---

1. नृ.सं. कट्टडि
2. नृ.सं. धरूपूर्वपूर्वा:
3. L. टुंनतरा, नृ.सं. डुंनतरा P 18
4. Q वाचं

पदान्तरान्तरा थद्देत्तगेति-[1] तरङ्गकम् ।
खण्डमानेन रचितम्मध्ये मध्ये च कम्पनम् ॥८७२॥

सर्वाऽभिनयसम्पन्नं रेखालावण्यशोभितम् ।
तदा ध्रुवपदन्नृत्यम्मुखरागविभूषितम् ॥८७३॥

स्यादक्षिभ्रूविकारादिश्रृङ्गाराकृतिसूचकाः ।
सग्रीवो[2] रेचको भावो भावश्चित्तसमुद्भवः ॥८७४॥

इति निबन्धनृत्तम् ।

अनिबद्धनृत्तम्

अथाऽनिबद्ध[3]नृत्तस्य[4] क्रमं वक्ष्यामि लोकतः ।
नामावली यतिर्नेरीर्नेरिः सालङ्गपूर्वकः ८७५॥

सङ्कीर्णनेरिर्भावादिर्नेरिश्च नडनेरिकः ।
कैवर्तन[5]-म्मुरू रट्टे[6]-मुरू[6] च तालरूपकम् ॥८७६॥

गुण्डालं मलक*म्मण्डी मुडुपञ्च मुरण्डरी[7] ।
कुडुपन्तिर्यक्करणॅल्लावणी वटुकन्ततः[8] ॥८७७॥

नानादेशोद्भवा देशी तत्तद्दिक्स्वाश्रिता[9] इति ।

एतेषां लक्षणानि

1-1. पादान्तरान्तरा पद्दं इगेति, नृ.सं. पदान्तरान्तरागा यद् दन्तोद्योतितरङ्गम P 1च
2. L सग्रीव, नृ.सं. सग्रीव P 18
3. नृ.सं. निबन्ध
4. L. नृत्यस्य
5. Q कैवर्तक मुरू
6. Q रट्टं०
7. L पुरण्डरी
8. चटुकं
9. L दिक्षाश्रिता, नृ.सं. तत्तद्दिक्शास्त्रता P 18 दिक्षाप्सिता

*नृ.सं. कमलं

नामावली

यथाभिनयसम्पन्नं विचित्रगतिसुन्दरम् ॥८७८॥

तावदि[1]-ग्रहभेदेन लयतालसमन्वितम् ।
नामावली नृतमिदन्नृत्येज्जनमनोहरम् ॥८७९॥

यति :

विरामसाम्यगति[2]-भिर्लागैर्नानामनोहरैः ।
लयतालविचित्राङ्गै'-र्यतिनृत्तं' समाचरेत् ॥८८०॥

नेरि :

आदितालानुगं यत्र विलम्बितलयान्वितम् ।
विचित्रगतिसम्पन्नं सामान्या नेरिरिष्यते ॥८८१॥

सालङ्गनेरि :

सा एवाऽयुतसंयुक्तहस्तैः 'सालङ्गनेरिका' ।

सङ्कीर्णनेरि :

युक्तायुक्तैर्नृत्तहस्तैः सङ्कीर्णा नेरिरुच्यते ॥८८२॥

भावनेरि :

रसभावाङ्गदृष्ट्याद्यै'र्भावनेरिः' प्रकथ्यते ।

नडनेरि :

सा एव द्रुतमानेन नडनेरिरिति स्मृता ॥८८३॥

कैवर्त्तनम्

मणिबन्धयुतौ हस्तौ भ्रामयेत्सविलासकम् ।
सव्यापसव्ययोर्यत्र तद्योग्यगतिसुन्दरम् ॥८८४॥
विदध्यान्नर्तनं सम्यक् तदा 'कैवर्त्तनाभिधम्' ।

---

1. Q तीवटी
2. L गेति

मुरू

यत्राङ्गम्मोटयेत्तिर्यग्विक्षिप्ताक्षिप्तकौ मुहुः ॥८८५॥
त्रिपताकौ पुरापात्रं सा 'मुरू' कथिता बुधैः ।

रट्टमुरू

उत्कण्ठ 'ट'-स्थो नटो गात्रम्मोटयेद्द्रुतमानतः ॥८८६॥
वपुः पुनः पुनर्यत्र 'मुरूकं रट्टपूर्वकम्' ।

तालरूपकम्

कञ्चित्तालमुपक्रम्य प्रयोगे बहुलद्रुतम् ॥८८७॥
सङ्कीर्णानेकगतिभिः प्रवृत्तं 'तालरूपकम्' ।

गुण्डालम्

जङ्घाया बाह्यमन्तर्यद्विदधद्भ्रमणन्द्रुतम् ॥८८८॥
तालानुगतिनृत्तञ्चेद्गुण्डालङ्गदितन्तदा ।

मलकम्[1]

बहुभिर्बाहुभेदैश्च साऽलपल्लववर्त्तनैः ॥८८९॥
कटीपार्श्वशिरोरेखा[2] पूर्वकम्मलकं तदा[3] ।

मण्डी

पृष्ठाग्रसारिताभ्याञ्चेत्पादाभ्यां नतजानुकम् ॥८९०॥
पर्यायान्नर्तनङ्कुर्यात् तदा मण्डीति कीर्तिता ।

मुडुपम्

यदा मुडुपचारीभिर्नृत्येत्तालानुरोधतः ॥८९१॥
तदा मुडुपमित्युक्तं विचित्रगतिरञ्जितम् ।

---

1 नू. सं. कमलं 20
2. L. रेवा
3. नू.सं. कमलं

मुरण्डरी

मुडुपस्थो नटो यत्र विधाय भ्रमरीम्पुनः ॥८९२॥
पुनर्मुडुपमानृत्य नृत्येच्चेत्सा मुरण्डरी ।

कुडुपम्

कुञ्चिताङ्गुलिना यत्र प्रसृताङ्गुष्ठकेन चेत् ॥८९३॥
प्रसार्य जङ्घिकाकम्पं विचित्रद्रुतमाचरेत् ।
घर्घरीभिः समायुक्तन्तदेतत्कुडुपम्मतम् ॥८९४॥

तिर्यक्करणम्

कञ्चित्करणमास्थाय विदध्याद्भ्रमरीं यदा ।
अवसाने पुनः कञ्चित्करणं समुपाश्रयेत् ॥८९५॥
एवम्मुहुर्मुहुर्यत्र करणन्तिर्यपूर्वकम्[1] ।

लावणी

समपादस्थितम्पात्रङ्कटीन्यस्ता[2]ऽर्धचन्द्रकम् ॥८९६॥
कटेरुपरि तत्कार्य[3]-म्भ्रामयेल्लावणी तदा ।

वटुः

जानुभ्याम्भूमिलग्नाभ्याम्पद्भ्यां वा मण्डलाकृतिः ॥८९७॥
नम्रपृष्ठँल्लताहस्तौ पात्रम्भ्रमणमाचरेत् ।
तदासौ वटुरित्युक्तः सूर्यमण्डलवद्गतिः ॥८९८॥

जक्कडीनृत्यम्

आवनीभाषयायुक्तं यत्र गीतन्धृताञ्चलम् ।
कल्लादिगजरायुक्तन्त्वाहङ्गेन[4] विभूषितम्[5] ॥८९९॥

---

1. Q तिरिप०
2. L स्था
3. नृ. सं. काय P.21
4. L च
5. नृ. सं. कृत्याहृगेन भूषितम्

विदध्यान्नर्तनन्नानालयं यत्र विचित्रितम् ।
कोमलाङ्गैर्यदा नृत्यम्भ्रमर्यादिविराजितम् ॥६००॥

सशब्दा च क्रिया यत्र ध्रुवशम्पादिभेदतः ।
यत्र चेष्टाविरहितन्तन्नृत्तञ्जक्कडी मतम् ॥६०१॥

पारसीकैः पण्डितैस्तूद्ग्राहादिस्वरभाषया ।
यद्गीतञ्जक्कडीसंज्ञं यवनानामतिप्रियम् ।६०२॥

रासनृत्यम्

मुरजादिषु वाद्येषु वाद्यमानेषु वादकैः ।
कुतूहलाय भूपानां वसन्ताद्युत्सवेषु चेत् ॥६०३॥

क्रमाच्चत्वारि पात्राणि यद्वाष्टौ षोडशाथवा ।
द्वात्रिंशद्वा चतुःषष्टिः सन्धीभूय वियुज्य च ॥६०४॥

प्रनृत्यन्ति समादाय दण्डकौ पाणिपङ्कजैः ।
अङ्गुष्ठसम्मितौ स्थौल्ये दैर्घ्ये च षोडशाङ्गुली[1] ॥६०५॥

स्वर्णादिधातुबद्धान्तौ सरलौ वर्त्तुलौ दृढौ ।
चित्रितौ वर्णकैर्ग्रन्थिवर्जितौ मसृणौ तथा ॥६०६॥

तत्तद्देशानुसारेण धृत्वा वा दण्डचामरे ।
दण्डक्षौमाञ्चले यद्वा दण्डकाछुरिकेऽथवा ॥६०७॥

चतुर्भिः पञ्चभिर्घातैर्यद्वा षड्भिः प्रहारकैः ।
सशब्दघातभेदैश्च पुरतः पृष्ठतोऽपि च ॥६०८॥

पार्श्वयोरुभयोस्तद्वद्घातभेदैस्ततः परम् ।
चारीभिर्भ्रमरीभिश्च चित्रैस्तैर्वामसव्यतः ॥६०९॥

असकृन्मण्डलीभूय गीतताललयानुगम् ।
तदोदितम्बुधैर्दण्डरासञ्जनमनोहरम् ॥६१०॥

1. नृ.सं. लै: P 21

दण्डैर्विना कृतन्नृत्त्यं रासनृत्त्यन्तदेव हि ।
देशीप्रसिद्धानन्ता हि नानादेशजनाश्रिता: ॥६११॥

यथा चारु तथा कार्या नृत्यविद्याविशारदै: ।
चार्य्यधिष्ठानवन्नृत्त्यन्नृत्यमन्यद्विडम्बनम् ॥६१२॥

लक्ष्यलक्षणसन्दिग्धपरम्परान्धसङ्गतम् ।
तन्नर्त्तनं विठ्ठलेन नि:सन्दिग्धमकारि हि ॥६१३॥

अकबरनृपरुच्यर्थम्भूलोके सरलसङ्गीतम् ।
कृतमिदं(ह) बहुतरभेदं सुहृदां हृदये सुखम्भूयात् ॥६१४॥

श्रीमत्पण्डरिविठ्ठलेन रचितँल्लोकोत्तरं सुन्दरं ।
दृष्ट्वा नर्त्तननिर्णयम्भुवि कलौ तत्तत्प्रयोगाधिकान् ।

श्रीमत्तालमृदङ्गगानचतुरश्रीवंशनृत्त्याग्रिणां ।
सर्वेषामपि दर्शयन्तु गुरवो भूत्वा सदा(मुदा ?) पण्डिता: ॥६१५॥

इति श्रीकर्णाटकजातीय-पण्डरीकविठ्ठलविरचिते
नर्त्तननिर्णये नर्त्तकप्रकरणञ्चतुर्थं समाप्तम् ।

शुभमस्तु ।

———

पुण्डरीकविठ्ठलविरचिता

[3]रागमाला

कल्याणम्बहुलं (लीं) देशीं वसन्तं ललितम्मुदे ।
नट्टनारायणं वन्दे श्रीसारङ्गविभासकम् ॥१॥

विठ्ठलेन समुद्धृत्य सारन्नर्त्तननिर्णयात् ।
श्रीमत्कपिलमुन्यर्थं क्रियते रागमालिका ॥२॥

रागहेतुकनादस्य भेदानादौ वदाम्यहम् ।

अग्रे, ग्रन्थकृता स्वीयनर्तननिर्णयग्रन्थादुद्धृत्य कतिपयश्लोका अत्र सङ्गृहीता एव सन्ति—तद्यथा

नर्त्तननिर्णयोक्त— श्लोकसङ्ख्या	प्रस्तुतग्रन्थस्य श्लोकसङ्ख्या
३/२३-४१	१/३-२१
३/४२-४३	१/२२
३/४४	१/२३
३/४७ (उ.)	१/२४ (पू.)
३/४८ (पू.)-५१ (उ.)	१/२४ (उ.) १/२८ (पू.)
३/५२ (उ.)-५४ (उ.)	१/२८ (उ.)
	१/३० (उ.)
३/५६ (उ.)-५७ (उ.)	१/३१ (पू.) १/३२ (पू.)
३/५९ (पू.'-३/६१ (पू.)	१/३२ (उ,)-३४ (उ.)
३/६३ (उ.)-३/७१ (उ.)	१/३५ (पू.) १/४३ (पू,)
३/७२ (पू.)	१/४३ (उ.)❀

❀तस्य भेदाः बहुतराः योजनीया विचक्षणैः । १/४४ (पू.) (३/७२ (उ.))

(पद्यमिदं किञ्चित् परिवर्त्तितम्)

३/१०५ (उ.) १/४४ (उ.)

ग्रहांशन्यासमन्द्रादिपूर्णापूर्णविवेकतः ।
वैचित्र्ययुक्तागमकैरालप्तिः कथिता बुधैः ॥ १/४५

३/१४५-१४७ १/४६-४८

३/१५०-२३४ १/४९-१३३

नरपतिस(सु)सभायाङ्कण्ठसद्भूषणार्थं
सकलगुणिगणाढ्यै रागविद्विठ्ठलोक्ता ।
विविधगुणसुरूपैर्योजिता रागमाला
सुललिततरकण्ठे धार्यतां सर्वलोकैः ॥१३४॥

दशशतकर[1] माली(ला) भानुभिर्भाति भानु-
र्दशशतसि (शि-) रसा भू[2] र्धायते संस्थिरा भूः ।[3]
दशरथसुतनामोच्चारमात्रञ्च यावन्-
निवसतु भुवि तावद् वैठ्ठली रागमाला ॥१३५॥

शाके वस्वङ्कवेदाब्जकपरिगणिते धातृसंवत्सरेऽस्मि-
न्नाषाढे कृष्णपक्षे शशिधरसुदिने पञ्चमी रेवती भे ।
नागम्बाधर्मसूनुर्द्विजवरतिलको विट्ठलोऽस्तीह विद्वान्
तेनेयं रागमाला रसिकजनगले भूषणार्थङ्कृता हि ॥१३६॥

इति श्रीकर्णाटकजातीय–पुण्डरीकविठ्ठलविरचित–
रागमाला समाप्ता ॥

---

1. Z6 दशशतदश
2. Z6 भि
3. Z6 संस्थिरोभि

४–रागमञ्जरी

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

श्रीमत्कच्छपवंशदीपकमहाराजाधिराजेश्वर-
स्तेजः पुञ्जमहाप्रतापनिकरो भानुः क्षितौ राजते ।
तस्यासीद्भगवन्तदासतनयो वीराधिवीरेश्वरः
क्षोणीमण्डलमण्डनो विजयते भूमण्डलाखण्डलः ॥१॥

तस्य द्वौ तनयौ ह्यनुक्तविनयौ शूरौ महाधार्मिकौ
जातौ पङ्क्तिरथात्मजौ त्वकबरक्षोणीपतेः स्वौ भुजौ ।
सिंहौ माधवमानपूर्वपदकौ सङ्ग्रामदक्षावुभौ
तेगत्याग-[1] सहस्रहस्तकलितौ श्रीसर्वभूमीश्वरौ ॥२॥

अकबरनृपधर्मी (र्म्यौ?) शक्रतश्चातिधर्मी(र्म्यौ?)
धरणिगगनमध्ये जङ्गमौ मध्यमेरुः (रू) ।
सकलनृपतिताराश्च(च)-न्द्रसूराविमौ द्वौ
जगति जयनशीलौ माधवा ?-मानसिंहौ ॥३॥

तत्र माधवसिंहोऽयं राजा परमवैष्णवः ।
सर्वदा विष्णुभक्त्यर्थं नाट्यारम्भं करोति हि ॥४॥

अनेककोटिब्रह्माण्डनायक ! द्रौपदीलज्जानिवारक ।
बहुरूपधारक पारिजातापहारक ।
दुष्टभञ्जक-शिष्टपालक-गोपीजनवस्त्रापहारक ॥

---

1. ZI तेजस्त्याग

गोवर्धनोद्धारक । देवकीनन्दनम् (न) ।
यशोदानन्दवर्धन । सङ्कटभञ्जन ॥

कंसचाणूरमर्दन । नन्दनन्दन ॥
भक्तवत्सल सच्चिदानन्दविग्रह ॥
तेषां तु वेद्यस्य ? तेषामन्तर्वेद्याय
भक्त्युत्पादनसाधनाय ॥

श्रोतॄणां कर्णकौतूहलाय ।
सामाजिकानां मनश्चमत्काराय ॥

नाट्यारम्भमेलनं मलयति वांशिकः ।
वंशमुखोद्गीर्ण देवगान्धाररागरिगम (गरिमप्रमाण ?)
प्रभनप्र(प्रे)ङ्खोलितश्रोत्ररमणीये ।
कांस्यतालरञ्जकमृदङ्गध्वनिरणारणितः (ते) ॥

विपञ्चीध्वनिशब्दगर्भितसौन्दर्ये
आलापिनीश्रुतिसन्धान-त्रिस्थानप्रौढि–
दशविधरागनानागमकविचित्ररागालपन-
तालवैचित्र्य-मेलापकगणगन्धर्वगायन-
गीते श्रूयमाणे सति । राजा– :
शुष्काङ्गिघनचार्वङ्गि-काकली तव किन्नरि ।
वर्द्धमानोल्लसद्रागे विवादयसि तत् कथम् (?) ॥५॥

नानापण्डितमण्डिता सुरसभा श्रीधर्ममूर्त्तिः सभा
श्रीमद्राजकुमारशोभितसभा प्रख्यातनीतिः सभा ।
ब्रह्माविष्णुमहेश्वरैः परिचिता सम्पूर्णविद्यासभा
श्रीमन्माधवसिंहराजरुचिदा शृङ्गारहारा सभा ॥६॥

अगणितगणकचिकित्सकवेदान्तन्यायशब्दशास्त्रज्ञाः
दृश्यन्ते [ऽत्र च] बहवः सङ्गीती नात्र दृश्यतेऽप्येकः ॥७॥

माधवसिंह इत्युक्ते विठ्ठलेन द्विजन्मना ।
नत्वा गणेश्वरन्देवं रच्यते रागमञ्जरी ॥८॥

युष्मदो दक्षमञ्चस्तु न क्वचास्ति जगत्त्रये ।
किन्तु मत्प्रेमतः सन्तः पुरस्कुरुत मत्कृतिम् ॥९॥

वहुगतिरञ्जकरसिको गुञ्जत्तानक्रिया (यो) द्विपक्षश्च ।
अकश्चरैकरेफो जयति श्रीरागमञ्जरी रसयः(पः) ॥१०॥

वा(ना)दश्रुतिस्वरग्राममूर्च्छनातानमण्डितः ।
जनचित्तं रञ्जयति स रागः कथितो बुधैः ॥११॥

——

अथ द्वितीयोऽध्यायः

नादः

मनोयुक्ते विवक्षात्मा[1] हन्ति वह्निं मनोऽनलः ।
प्रेरयत्यनिलं प्राणानिलश्चोर्ध्वं क्रमाच्चरन् ॥१॥

नाभिहृद्गलशीर्षास्येष्वाविर्भावयति ध्वनिः (निम्) ।
नादोऽतिसूक्ष्मः सूक्ष्मश्च पुष्टोऽपुष्टश्च कृत्रिमः ॥२॥

पञ्चाख्याइ(मि)ति धत्तेऽसौ चतुर्द्धा व्यवहारतः ।
अनुमन्द्रो नाभिदेशे मन्द्रो हृदि गले पुनः ॥३॥

मध्यस्तारस्तु मूर्ध्नि स्याद्द्विगुणश्चोत्तरोत्तरः ।
तद्ग्राहकाश्च श्रुतयो यथा पारदगर्त्तकाः ॥४॥

ध्वनिस्तु नदधातोर्हि सद्भिर्नादो घञि स्मृतः ।
हेतवो नादभेदस्य विरश्चः छिद्र(तिर्यक्सच्छिद्र-नाडिकाः) ॥५॥

1. Z9 क्ष्वा

द्वाविंशतिः प्रतिस्थाने[1] सोपानाकारवत्क्रमात् ।
वायुपूरणतस्तासु तावत्यस्तूत्तरोत्तरम् ॥६॥
प्रभवन्त्युच्चोच्चतराः श्रुतयः श्रवणान्मता[2] ।
तीव्रा कुमुद्वती मन्दा छन्दोवती दयावती ॥७॥
रञ्जनी रतिका रौद्री क्रोधा वज्री प्रसारिणी ।
प्रीती मृगा क्षिती रक्ता सन्दीपिन्यथ लापिनी ॥८॥
मन्दती रोहिणी रम्या चोग्रा क्षोभिणिकेति च ।
श्रुतिनामानि ख्यातानि पूर्वाचार्यैः क्रमादिति ॥९॥

इति श्रुतयः ।

स्वराः

रागादिव्यवहाराय तासु सप्तस्वराः स्थिताः ।
षड्जश्च रिषभश्चैव गान्धारो मध्यमस्ततः ॥१०॥
पञ्चमो धैवतश्चाऽथ निषादश्चेत्यनुक्रमात् ।
तेषां संज्ञा सरिगमपधनीत्यपरा मता ॥११॥
वेदाऽचलाङ्कश्रुति[षु]त्रयोदश्यां श्रुतौ ततः ।
सप्तदश्याञ्च विंश्याञ्च द्वाविंश्याञ्च श्रुतौ क्रमात् ॥१२॥
षड्जादीनां स्थितिः प्रोक्ता प्रथमा भरतादिभिः ।
ग्रसपाः पूर्वपूर्वस्मात् सञ्चरन्त्युत्तरोत्तम् ॥१३॥
त्रिस्त्रिर्गतीस्ते प्रत्येकं यान्ति गश्च चतुर्गतीः ।
यद्यद्रागोपयोगी स्यात्तत्तत्सादिर्गति[3]-र्भवेत् ॥१४॥
साधारणः कैशिकी चान्तरकाकलिनौ तथा ।
[आद्यावेकगती ज्ञेयावन्यौ द्विगतिकौ गनी] ॥१५॥

1. Z10 स्थानं
2. Z9 श्राव्यमात्रतः
3. Z10 स्यात्तत्तदिच्छागति

ऊर्ध्वंखलस्तु गान्धारो मध्यमोपरिसंस्थितः ।
त्रिगतिमस्य संज्ञा स्यान् मनुः पक्षान्तिको नृपः ॥१६॥

गन्योस्त्रिगतिकौ भेदौ मनू पक्षान्तिकौ नृपौ[2] ।
अथ कैशिकिनावाद्यावूर्ध्वंखलौ द्वितीयकौ ॥

अत्युच्छृङ्खलनामानौ तृतीयगतिकौ रिधौ ।
इत्येवं स्वरभेदाश्च स्थाने स्थाने भवन्ति हि ॥१८॥

मयूरश्चातकश्छागः क्रौञ्चकोकिलदुर्धराः (दर्दुराः) ।
गजश्च सप्त षड्जादीन् क्रमादुच्चारयन्त्यमी ॥१९॥

चतुर्विधाः स्वरा वादी संवादी च विवाद्यपि ।
अनुवादीति[3] वादी तु प्रयोगे बहुलस्वरः ॥२०॥

अंशः स्थायीति पर्यायौ रागोत्पादनहेतुकः ।
श्रुतयो द्वादशाऽष्टौ वा ययोरन्तरगोचराः ॥२१॥

मिथः संवादिनौ तौ स्त अन्येषाञ्च मते मतौ ।@
एकश्रुत्यन्तरौ यौ कौ तौ मिथश्च विवादिनौ[4] ॥२२॥

शेषाणामनुवादित्वं ज्ञेयमन्वर्थतः क्रमात् ।
ग्रहांशन्यासापन्यास इति भेदास्तथा पुनः ॥२३॥

गीतारम्भो ग्रहः प्रोक्तस्त्वंशो जीवोपि व्यापकः ।
गीते समाप्तिकृन्न्यास[5]-स्त्वपन्यासः स उच्यते ॥२४॥

विदारीवानपन्यासो विदारीछेदकृन्मुहुः ।
सर्वत्र रागतस्त्वेते स्वरभेदा भवन्ति हि ॥२५॥

1-1. Z8 मस्य त्रिगतिभेदस्य मनुः पक्षान्तिको नृपः ।
2. Z9 मतः
3. Z10 वादी च
@ Z10 स्तो गत्यादेश्च विभागतः
4. Z9 प्रतिवादिनौ
5. Z न्नास्य

हृतिः श्रुतिस्ततो लग्नो[1]-जातोऽनुरञ्जनध्वनिः[1] ।
भावी दीप्तः श्रोतृचित्तं स्वतो रञ्जयति स्वरः ॥२६॥

इति स्वराः ।

ग्राम :

स्वराणां निचयो ग्रामो मूर्च्छनादेः (दि) समाश्रितः ।
त्रिधा स कथितो भेदात् प(षड्ज)मध्यमगाख्यया ॥२७॥

षड्जा(ड्ज-) ग्रामः(मे) षड्जकस्य संवादी पञ्चमोऽलः ? (मतः) ।
पश्च म-नृपसंस्थश्चेन् मध्यमग्रामकश्च सः ॥२८॥

स्वस्वपूर्वापरस्वरश्रुतिस्थौ युग्मकौ गनी[2] ।
गान्धारग्रामकः ख्यातः शार्ङ्गदेवेन सूरिणा ॥२९॥[3]

षड्जग्रामाश्रितान् रागान् सर्वे गायन्ति गायकाः ।
तस्मान्मुख्यतमः षड्जग्राम एव न चापरौ ॥३०॥

गन्योः स्थाने रिधौ यत्र लघुषड्जपयोर्निमौ ।
गान्धारो मध्यमस्थाने गग्रामो याष्टिके मते ॥३१॥(?)

न्यासग्रहांशेषु च पूर्णताया-
मथ श्रुतौ षाडव ओडवेऽपि ।
सर्वत्र देशीगतरागवृन्दे
श्रीमद्धनूमान्नियमं न वक्षे (ब्रूते) ॥३२॥

इति ग्रामः ।

1-1. Z9 लग्नग्रजातोऽनुरागध्वनिः
2. Z9 युग्माकनी
3. ग्रामकोऽयम्पाठः । शार्ङ्गदेवानुसारतस्तु 'गान्धार ऋषभस्यान्तिमां श्रुतिं, मध्यस्थ चेदादिमां श्रुतिमाश्रितः सश्चतुश्रुतिर्भवेत् । धस्तु पस्यान्तिमां श्रुतिमाश्रयति । निषादश्च धैवतस्यान्तिमां श्रुतिं गृहीत्वा षड्जस्यादिमां श्रुतिं च समाश्रितः सश्चतुः-श्रुतिर्भवति तदा तं गन्धारग्रामं नारदोमुनिराचष्ट ।
(सिं.भू.टी., सं.र. 1/4/1-5. पृ. 102)

मूर्च्छना

क्रमात्स्वराणां सप्तानामारोहेवा(हश्चा) व-रोहणः ।
रागः संमूर्च्छति[1] यत्र श्रोता वा मूर्च्छना मता ॥३३॥

ताः सप्त मध्यषड्जेन मूर्च्छनाऽऽरभ्यतेऽग्रिमा ।
अधस्वनैर्निषादाद्यैः षड्जस्थानस्थितैः क्रमात् ॥३४॥

षडन्या मूर्च्छनाः सादीस्तदूर्ध्वं[2] सारयेत्क्रमात् ।
षड्जे तूत्तरमन्द्राऽऽदौ रजनी चोत्तरायता ॥३५॥

शुद्धषड्जा [मत्सरीकृदश्वक्रान्ताऽभिरुद्गताः[3]] ।
नामान्युक्तानि मुनिभिर्मूर्च्छनानां यथाक्रमम् ॥३६॥

इति मूर्च्छनाः ।

तानाः

तानाः स्युर्मूर्च्छनाः शुद्धाःषाडवौडुवतीकृताः ।
षट्स्वरैः षाडवाः प्रोक्तास्तौडुवाः पञ्चभिः स्वरैः ॥३७॥

शुद्धताना इति ख्याताः पूर्णास्तानक्रियात्मकाः ।
द्विधा तानक्रिये तन्त्र्याम्प्रवेशान्निग्रहात्तथा ॥३८॥

प्रवेशः परसादृश्यमीषत्स्पर्शस्तु निग्रहः ।
असम्पूर्णाश्च सम्पूर्णाः श्रु (व्यु)त्क्रमोच्चारिताः स्वराः ॥३९॥

मूर्च्छनाः कूटतानाः स्युस्तज्ज्ञानोपाय[4] उच्यते ।
प्रस्तारसङ्ख्ये नष्टञ्चोद्दिष्टमित्यथ लक्षणम् ॥४०॥

किञ्चित् क्रमं विलिख्यादौ पूर्वः पूर्वः परादधः ।
स्वरः स्थाप्यः स चेदग्रे तत्तत्पूर्वस्वरो भवेत् ॥४१॥

---

1. Z9 संमूर्च्छाभि
2. Z8 ननदूर्ध्वं, Z10 सादीन्तदूर्ध्वं
3. Z9 ममान्युक्तानि मुनिभिमूर्च्छनानां यथाक्रमम्
4. Z8 गानोपाय

प्रस्तारो वामतः कार्यः परस्तूपरिवर्तिनः ।
मूलक्रमं-[क्रमात्] पृष्ठे शिष्टः प्रस्तार ईदृशः ॥४२॥

क्रमात्पूर्वस्वरस्थाङ्कःसङ्ख्यान्त्यादिस्वरावलि[म्] ।
अन्त्यादधोऽधो विलिखेत् कृतं त्यक्ता (क्त्वा) क्रमो भवेत् ॥४३॥

तदैकस्वरतश्चान्त्यो पान्त्यधारान्ततोऽन्यथा ।
मालाप्रस्तारक इति विठ्ठलेन प्रकीर्तितः ॥४४॥

इति प्रस्तारः ।

अङ्कानेकादिसप्तान् तानूर्ध्वमूर्ध्वं लिखेत् क्रमात् ।
हते पूर्वेण पूर्वेण त्वङ्केनाङ्कं परम्परम् ॥४५॥

एकस्वरादितानानां संख्या सञ्जायते स्फुटम् ।

इति सङ्ख्या ।

मूर्च्छनान्त्यस्वरस्थाङ्काः प्रश्नाङ्कैः पातयेत्तु तान् ॥४६॥

शेषान्प्राक्प्राक्स्वरस्थाङ्कर्यथाहननसम्भवैः ।
क्रमेण पातयेदेना[1]-हतिस्तावतिथः स्वरः ॥४७॥

हतेरभावतः किन्तु कोऽपि पूर्वस्थितः स्वरः ।
यदा द्वितीयाद्गणनं नष्टसिद्धिर्भवेत्तदा ॥४८॥

इति नष्टम् ।

नष्टबोधगता येऽङ्कास्तानन्त्याङ्केषु पातयेत् ।
शिष्ट उद्दिष्टसिद्धिः स्यादित्यभाषत विठ्ठलः ॥४९॥

इत्युद्दिष्टम् ।

वर्णः

गानक्रियोच्यते वर्णः स चतुर्धा निरूपितः ।
स्थाय्यारोह्यवरोही च सञ्चारी त्वथ लक्षणम् ॥५०॥

1, Z9 द्येना

स्थित्वा स्थित्वा प्रयोगः स्यादेकस्यैव स्वरस्य यः ।
स्थायी वर्णः स विज्ञेयः परावन्वर्थनामकौ ।।५१।।

एतत् सम्मिश्रणाद्वर्णः सञ्चारी परिकीर्तितः ।

इति वर्णः ।

विशिष्टं वर्णसन्दर्भमलङ्कारम्प्रचक्षते ।।५२।।

तस्य भेदा बहुतरा योजनीया विचक्षणैः ।

इति भूषणम् ।

गमकः स्वरकम्पः स्याच्छ्रोतृहृदयरञ्जकः ।।५३।।

इति गमकः ।

ग्रहांशतारमन्द्रादिपूर्णापूर्णविवेकतः ।
वैचित्र्ययुक्ता गमकैरालप्तिः कथिता बुधैः ।।५४।।

न्यासादिस्थानमुक्तित्वान्मध्ये मध्येऽल्पतायुजाम् ।
स्वराणां या विचित्रत्वकारिण्यंशादिसङ्गतिः ।।५५।।

अनभ्यासैः क्वचित् का(क्वा)पि बन्धनं रेचके बलैः ।
कृतालप्ति(प्ते)र्भागः स्यात्ताने ताने प्रयोगतः ।।५६।।

इत्यालप्तिः ।

उक्तपूर्वस्वरगतिमेलाः स्यु रागसम्भवाः ।
रागा अनन्तकास्तस्माद्रागव्यक्तिस्तु वीणया ।।५७।।

इमां काष्ठमयीं वीणां वाव इकषितु ? (वाद्याञ्चिकीर्षितु-)म्मया[1] ।
क्रियतेऽत्र स्वरगति कियज्जाङ्गमवीणिकाम्(के) ।।५८।।

एकद्वित्र्यङ्कसाङ्ख्येन त्वेकधि(द्वि)-त्रिगतिस्वरः ।
प्रस्तारो नियतः कार्यो व्यस्ताव्यस्तक्रमोत्क्रमः ।।५९।।

---

1. Z10 वादकीं कथितुं मया

पूर्वापरस्वरस्थानं किन्तु नैकत्र कारयेत् ।
विवादी तु सदा त्याज्यः क्वचित्तानक्रियात्मकः ॥६०॥

काकल्यन्तरयोः स्थाने तृतीयगतिकौ निगौ ।
प्रयोगे च प्रतिनिधी क्रियेते साम्प्रदायिकैः ॥६१॥

स्वल्पप्रयोगः सर्वत्र काकली चाऽन्तरस्वरः ।
रत्नाकरेऽपि चेत्युक्तः शार्ङ्गदेवेन सूरिणा ॥६२॥

गतिप्रस्तारः

स रि ग म प ध नि इति शुद्धस्वराः ।

एकैकगतिकैकैकस्वरतः पञ्चधा भवेत् ।

(१) स रि१ ग म प ध नि
(२) स रि ग१ म प ध नि
(३) स रि ग म१ प ध नि
(४) स रि ग म प ध१ नि
(५) स रि ग म प ध नि१ (i)

द्विर्द्विः स्वरैकै [क]-गतिभेदतः दशधा स्मृताः ॥६३॥

(१) स रि१ ग१ म प ध नि
(२) स रि१ ग म१ प ध नि
(३) स रि१ ग म प ध१ नि
(४) स रि१ ग म प ध नि१
(५) स रि ग१ म१ प ध नि
(६) स रि ग१ म प ध१ नि
(७) स रि ग१ म प ध नि१

(i) अत्र सोमरागमेलो दर्शितः । स प्रस्तारपञ्चकेषु एक एव प्रस्तारो मेलरूपको दृश्यते । अन्ये अप्रयोज्याः ।

(ii) अस्मिन्पुस्तके टोडीमेलो दर्शितः । प्रस्तार-दशकेषु स एव मेलरूपको दृश्यते । अवशिष्टाः व्यर्था एव ।

(८) स रि ग म१ प ध१ नि
(९) स रि ग म१ प ध नि१
(१०) स रि ग म प ध१ नि१ (ii)

त्रित्रिस्वरैकैकगतिभेदतोऽप्यष्टधा तथा ।

(१) स रि३(१) ग३ (१) म प ध नि (१)
(२) स रि ग३(१) म३(१) प ध [१] नि
(३) स रि ग३ (१) म प ध३ (१) नि [१]
(४) स रि [१] ग [१] म [१] प ध नि
(५) स रि [१] ग म [१] प ध [१] नि
(६) स रि [१] ग म [१] प ध नि [१]
(७) स रि ग [१] म [१] प ध नि [१]
(८) स रि ग म [१] प ध [१] नि [१]

(i)

चतुःस्वरैकैकगतिभेदतः पञ्चधैव हि ॥६४॥
(१) स रि१ ग१ म१ प ध१ नि
(२) स रि१ ग१ म१ प ध नि१
(३) स रि१ ग१ म प ध१ नि१ (ii)
(४) स रि ग१ म१ प ध१ नि१
(५) स रि१ ग म१ प ध१ नि१

पञ्चस्वरैकैकगतिरेक एव प्रकीर्तितः ।
(१) स रि१ ग१ म१ प ध१ नि१ (iii)

(i) अनया क्रिययाऽन्येऽपि भेदाः सम्भवन्ति तद्यथा–(९) स रि१ ग१ म प ध१ नि, (१०) स रि१ ग म प ध१ नि१ इत्यादयः ।

(ii) अत्र मालवकैशिकमेलः । तृतीयप्रस्तारं विहाय सर्वेऽपि प्रस्ताराः निष्प्रयोज्याः ।

(iii) ईदृशः कोऽपि मेलोऽस्मिन्पुस्तके नैव दृश्यते (सम्पादकः)

तृतीयगतिकैकैकस्वरतस्त्रिविधो मतः ॥६५॥

(१) स रि ग३ म प ध नि

(२) स रि ग म३ प ध निं

(३) स रि ग म प ध नि३

तृतीयगतिको द्विर्द्विः स्वरतः पञ्चधा भवेत् ।

(१) स रि३ ग३ म प ध नि

(२) स रि ग३ म३ प ध नि

(३) स रि ग३ म प ध नि३ (i)

(४) स रि ग म३ प ध नि३ (ii)

(५) स रि ग म प ध३ नि३

तृतीयगतिकस्त्रिस्त्रिः स्वरतोऽपि च पञ्चधा ॥६६॥

(१) स रि३ ग३ म३ प ध नि

(२) स रि ग३ म३ प ध नि३ (iii)

(३) स रि३ ग३ म प ध नि३

(४) स रि ग म३ प ध३ नि३

(५) स रि ग३ म प ध३ नि३

तृतीयगतिकश्चतुःस्वरभेदास्त्रिधा मताः ।

(१) स रि३ ग३ म३ प ध नि३

(२) स रि ग३ म३ प ध३ नि३

(३) स रि३ ग३ म प ध३ नि३ (iv)

(i) अत्र गौडीमेलः

(ii) अत्र वराटीमेलः । अवशिष्टाः सर्वेऽपि व्यर्थाः ।

(iii) अत्र देशिकारमेलः

(iv) अत्र शुद्धनाटमेलः

तृतीयगतिकपञ्चस्वरतस्त्वेक एव हि ॥६७॥
(१) स रि३ ग३ म३ प ध३ नि३

एकद्वित्रिचतुष्पञ्च द्वितीयगतिकाः स्वराः ।
अप्रयोज्याः कदाचित्तु प्रयोगे न क्षमाप्यते ॥६८॥

एकैकगतिकस्त्वेको द्वितीयगतिकोऽ परः ।
एतद् द्वितयतो भेदौ द्वावेव परिकीर्तितौ ॥६९॥
स रि [१] ग [२] म प ध नि
स रि [१] ग म [२] प ध नि (i)

एकैकगतिकौ द्वौ च द्वितीयगतिकोऽपरः ।
एतद् व्यत्ययतो भेदाः षडेव परिकीर्तिताः ॥७०॥
(१) स रि१ ग१ म२ प ध नि
(२) स रि१ ग म१ प ध नि२
(३) स रि१ ग म प ध१ नि२
(४) स रि ग१ म१ प ध नि२
(५) स रि ग१ म प ध१ नि२
(६) स रि ग म[१] प ध[१] नि [२] (ii)

(i) अस्य अन्ये भेदा अपि भवन्ति—तद्यथा–
(३) स रि१ ग म प ध नि२
(४) स रि ग१ म२ प ध नि
(५) स रि ग१ म प ध नि२
(६) स रि ग म१ प ध नि२
(७) स रि ग म प ध१ नि२
इत्यादयः ।

(ii) एतत्क्रमस्य व्युत्क्रमतः 'सरि२ ग१ म प धनी१' इति भेदोऽपि भवति । स चात्र हिन्दोलमेलकः इति कल्पितः । अस्मिन् ग्रन्थे 'द्वितीयगतिकस्त्वेक, एकैकगतिको पराविति' कोऽपि प्रस्तारो न सर्जितः ।

त्रिस्वरैकैकगतिकाः द्वितीयगतिकोऽपरः ।
एतद्व्यत्ययतो भेदाः षडेव परिकीर्तिताः ॥७१॥

(१) स रि१ ग१ म१ प ध नि२

(२) स रि१ ग१ म प ध१ नि२

(३) स रि१ ग म१ प ध१ नि२

(४) स रि ग१ म१ प ध१ नि२

(५) स रि ग२ म१ प ध१ नि१

(६) स रि२ ग१ म१ प ध१ नि

(i)
चतुः स्वरैकैकगतिका–द्वितीयगतिकोऽपरः ।
एतद्व्यत्ययतो भेदौः द्वावेव परिकीर्तितौ ॥७२॥

(१) स रि१ ग१ म१ प ध१ नि२

(२) स रि२ ग१ म१ प ध१ नि१

एकैकगतिकौ द्वौ च द्वितीयगतिकौ परौ ।
एतद्व्यत्ययतो भेद एक एव स्फुटो भवेत् ॥७३॥

(१) स रि१ ग१ म२ प ध नि२

(ii)
त्रिस्वरैकैकगतिका द्वितीयगतिकौ परौ ।
एतद्व्यत्ययतो भेद एक एव प्रकीर्तितः ॥७४॥

स रि१ ग१ म१ प ध२ नि२

(i) 'त्रिस्वरैकैकगतिकाः द्वितीयगतिकोऽपरः' इति Z8 ग्रन्थोक्तक्रमेण तु चत्त्वार एव भेदा भवन्ति । ग्रन्थोक्तावन्यौ द्वौ भेदौ तु व्युत्क्रमेण हि सम्भवन्ति । व्युत्क्रमेण कतिपयेऽन्यभेदा अपि सम्भाव्याः—तद्यथा–

(७) सरि२ ग म१ प ध१ नि१
(८) स रि२ ग१ म प ध१ नि१ इत्यादयः ।

(ii) अस्य क्रमत एव द्वितीयो भेदोऽपि सम्भाव्यः
तद्यथा—स रि ग१ म१ प ध२ नि२

(i)

एकैकगतिकस्त्वेकस्तृतीयगतिकोऽपरः ।
एतत् क्रमव्युत्क्रमतो रुद्रभेदाश्च कीर्तिताः ॥७५॥

(१) स रि१ ग म प ध नि३
(२) स रि ग३ म१ प ध नि
(३) स रि ग म१ प ध नि३
(४) स रि ग म प ध१ नि३
(५) स रि ग३ म प ध नि१ (ii)
(६) स रि ग म३ प ध नि१
(७) स रि१ ग म३ प ध नि
(८) स रि ग१ म३ प ध नि
(९) स रि ग म३ प ध१ नि
(१०) स रि ग३ म प ध१ नि
(११) स रि ग१ म प ध नि३ (iii)

(iv)

एकैकगतिकस्त्वेकस्तृतीयगतिकौ परौ ।
एतत्क्रमव्युत्क्रमतो द्वादश परिकीर्तिताः ॥७६॥

(i) व्युत्क्रमतश्चान्ये भेदा अपि सम्भाव्याः—
तद्यथाः—स रि२ ग२ म१ प ध१ नि१ इत्यादयः

(ii) अस्मिन पुस्तके हिजेजमेल एव । Z8-9 ग्रन्थयोः 'गनीत्र्येकगति'रिति पाठो लभ्यते किन्तु Z10 पुस्तके हिजेजमेलस्य 'गनीत्वेकगति' रिति पाठोपलभ्यते । ग्रन्थकर्तुः सद्रागचन्दोदये ' मोलघुपूर्वशब्दः । निः कैशिकी ··· ' एव पठितः । (मो लघुः = गस्त्रिगतिकः) । तस्मात् 'गनीत्र्येकगतिः' पाठ एव समीचीनः । Z8; Z9 एवं Z10 ग्रन्थेषु 'निगयोरेकैकगति' रिति प्रस्तारस्य टोडीमेलो वर्तते । (द्विर्द्वि स्वरैकैकगतिभेदतः सप्तमो क्रमः)

(iii) अत्र नादरामक्रीमेलः

(iv) अस्य प्रस्तारस्य 'स रि१ ग३ म प धनी'—त्यादय अन्ये भेदा अपि सम्भाव्याः ।

(१) स रि [१] ग [३] म [३] प ध नि
(२) स रि [१] ग म [३] प ध नि [३]
(३) स रि [१] ग म प ध [३] नि [३]
(४) स रि ग [१] म [३] प ध नि [३]
(५) स रि ग [१] म प ध [३] नि [३]
(६) स रि ग म१ प ध३ नि३
(७) स रि३ ग३ म१ प ध नि
(८) स रि३ ग३ म प ध१ नि
(९) स रि३ ग३ म प ध नि१
(१०) स रि ग३ म३ प ध१ नि
(११) स रि ग३ म३ प ध नि१
(१२) स रि ग म३ प ध१ नि३

एकैकगतिकस्त्वेकस्तृतीयगतिकास्त्रयः ।
एतत् प्रकारतो भेदाः दशधा परिकीर्तिताः ॥७७॥

(१) स रि [१] ग [३] म [३] प ध नि [३]
(२) स रि [१] ग म [३] प ध [३] नि [३]
(३) स रि ग [१] म [३] प ध [३] नि [३]
(४) स रि [३] ग [३] म [३] प ध नि [१]
(५) स रि [३] ग [३] म [३] प ध [१] नि
(६) स रि [३] ग [३] म [१] प ध नि [३]
(७) स रि [१] ग [३] म प ध [३] नि [३]
(८) स रि [३] ग [३] म प ध [३] नि [३]
(९) स रि ग [३] म [१] प ध [३] नि [३]
(१०) स रि ग [३] म [३] प ध [१] नि [३]

एक एवैकगतिकश्चत्वारस्त्रिगतिस्वराः ।
एतत्क्रमव्युत्क्रमतस्त्रिविधः परिकीर्तितः ॥७८॥

(१) स रि [३] ग [३] म [३] प ध [१] नि [३]
(२) स रि [१] ग [३] म [३] प ध [३] नि [३]
(३) स रि [३] ग [३] म [१] प ध [३] नि [३]

एकैकगतिकौ द्वौ च तृतीयगतिकोऽपरः ।
एतत्क्रमव्युत्क्रमतो दशधैव भवेद् ध्रुवम् ॥७९॥

(१) स रि [१] ग [१] म [३] प ध नि
(२) स रि [१] ग म [१] प ध नि [३]
(३) स रि ग [१] म [१] प ध नि [३]
(४) स रि ग म [१] प ध [१] नि [३]
(५) स रि ग [३] म प ध [१] नि [१]
(६) स रि ग [३] म [१] प ध [१] नि
(७) स रि ग [१] म [३] प ध नि [१] (i)
(८) स रि [१] ग [१] म प ध नि [३]
(९) स रि ग [१] म प ध [१] नि [३]
(१०) स रि [१] म प ध [१] नि [३] (ii)

त्रिस्वरैकैकगतिकास्तृतीयगतिकोऽपरः ।
एतत्क्रमव्युत्क्रमतः षट्प्रकाराश्च कीर्तिताः ॥८०॥

(१) स रि [१] ग [१] म [१] प ध नि [३]
(२) स रि [१] ग म [१] प ध [१] नि [३]
(३) स रि ग [१] म [१] प ध [१] नि [३]
(४) स रि ग [३] म [१] प ध [१] नि [१]
(५) स रि [१] ग [३] म प ध [१] नि [१] (iii)
(६) स रि [१] ग [३] म [१] प ध [१] नि

(i) अत्र कामोदमेलः ।
(ii) अस्य प्रस्तारस्याऽन्ये भेदा अपि सन्ति । ते विद्वद्भिरूह्यन्ताम् ।
(iii) अत्र श्रीरागमेलः ।

एकैकगतिचत्वारस्तृतीयगति विधाः भेदाः । (कोऽपरः)
[इत्येवं] विधा (त्रिविधा) भेदा विठ्ठलेन प्रकीर्तिताः ॥८१॥

(१) स रि१ ग१ म१ प ध१ नि३
(२) स रि१ ग१ म३ प ध१ नि१
(३) स रि [१] ग [३] म [१] प ध [१] नि [१]

द्वितीयगतिकस्त्वेकस्तृतीयगतिकोऽपरः ।
एतस्य व्युत्क्रमो नास्ति क्रमशस्तु द्विधा भवेत् ॥८२॥

(१) स रि [२] ग [३] म प ध नि
(२) स रि ग [२] म [३] प ध नि

(i)

द्वितोयगतिकौ द्वौ च तृतीयगतिकौ परौ ।
एतस्य व्युत्क्रमो नास्ति क्रमतस्त्वेक एव हि ॥८३॥

(१) स री [२] ग [३] म प ध [२] नि [३] (ii)

द्वितीयगतिकस्त्वेकस्तृतीयगतिकौ परौ ।
एतत्क्रमव्युत्क्रमतश्चतुर्धा परिकीर्तिताः ॥८४॥

(१) स रि ग२ म३ प ध ३ नि [३]
(२) स रि२ ग३ म प ध नि३
(३) स रि [२] ग[३ म [३] प ध नि
(४) स रि [२] ग [३] म प ध नि [३] (iii)

(i) क्रमत एवाऽस्य प्रस्तारस्याऽन्ये भेदा अपि सम्भाव्याः— तद्यथा—
(३) स रि ग म२ प ध नि३
(४) स रि ग म प ध२ नि३
(५) स रि ग२ म प ध नि३ इत्यादयः ।

(ii) अत्र केदारमेलः ।अस्य प्रस्तारस्याऽन्ये भेदा विद्वद्भिः कल्पनीयाः यथा —
(१) स रि२ ग२ म३ प ध नि३
(२) स रि ग२ म२ प ध३ नि३
इत्यादयः ।

(iii) अत्र हम्मीरमेल. ।

(i)

द्वितीयगतिकस्त्वेकस्तृतीयगतिकास्त्रयः ।
एतत्क्रमव्युत्क्रमतः पञ्चधा परिकीर्तिताः ॥८५॥

(१) स रि [२] ग [३] म [३] प ध नि [३] (ii)
(२) स रि ग२ म३ प ध३ नि३
(३) स रि३ ग३ म प ध२ नि३
(४) स रि३ ग२ म३ प ध नि३
(५) स रि [३] ग [३] म [२] प ध नि [३]

(i)

द्वितीयगतिकस्त्वेकश्चत्वारश्च तृतीयकाः ।
एतस्य व्युत्क्रमो नास्ति क्रमतो द्विविधो मतः ॥८६॥

(१) स रि२ ग३ म३ प ध३ नि३
(२) स रि३ ग३ म३ प ध२ नि३

(i) अस्याऽन्ये भेदाः

क्रमतः—(५) स रि ग (२) म प ध (३) नि (३)
व्युत्क्रमतः (६) स रि ग म (३) प ध (३) नि (२)
(७) स रि३ ग३ म (2) प ध नि
(८) स रि ग म (२) प ध३ नि३

इत्यादयः ।

(ii) अत्र कल्याणमेलः (iii) अस्य प्रस्तारस्याऽन्ये भेदाः—

(६) स रि२ ग३ म प ध३ नि३
(७) स रि३ ग३ म३ प ध नि२
(८) स रि ग३ म२ प ध३ नि३
(९) स रि३ ग२ म३ प ध नि३
(१०) स रि ग३ म३ प ध३ नि२ इत्यादयः ।

(iv) क्रमतस्त्वेक एव भवति । उपर्युक्तः द्वितीयभेदस्तु व्युत्क्रमतो भवति । अनेन 'स रि३ ग३ म३ प ध३ नि२ इति तृतीयप्रकारोऽपि सम्भाव्यः ।

(iv)

एकैकगतिकस्त्वेको द्वितीयगतिकोऽ परः ।
तृतीयगतिकश्चान्य एतद्भेदश्च षड्विधः ॥८७॥

(१) स रि [१] ग [२] म [३] प ध नि
(२) स रि [१] ग म [२] प ध नि [३]
(३) स रि [१] ग]२] म प ध नि [३]
(४) स रि ग [१] म [२] प ध नि [३]
(५) स रि ग [१] म प ध [२] नि [३]
(६) स रि ग म [१] प ध [२] नि [३]

(i)

एकैकगतिकौ द्वौ च द्वितीयगतिकोऽपरः ।
तृतीयगतिकश्चान्यः एतस्यापि च षड्भिदाः ॥८८॥

(१) स रि [१] ग [१] म [२] प ध नि [३]
(२) स रि [१] ग म [१] प ध [२] नि [३]
(३) स रि ग [१] म [१] प ध [२] नि [३]
(४) स रि ग [३] म [१] प ध [१] नि [२]
(५) स रि [२] ग [३] म प ध [१] नि [१]
(६) स रि ग [३] म [१] प ध [२] नि [१]

(i) व्युत्क्रमतस्त्वन्ये भेदा अपि शक्याः —तद्यथा—
(७) स रि२ ग१ म प ध नि३
अत्र आहेरीमेलस्य प्रस्तार ईदृश एव ।
(८) स रि१ ग म प ध२ नि३ (क्रमतः)
(९) स रि ग म३ प ध२ नि१
(१०) स रि ग३ म२ प ध१ नि
(११) स रि ग३ म२ प ध नि१
(१२) स रि३ ग२ म प ध नि१
(१३) म रि३ ग२ म प ध१ नि
इत्यादयः ।

(i)

त्रिस्वरैकैकगतिका द्वितीयगतिकोऽपरः ।

तृतीयगतिकश्चान्य एतस्यापि च षड्भिदाः ॥८९॥

(१) स रि [१] ग [१] म [१] प ध [२] नि [३]

(२) स रि [१] ग [३] म [१] प ध [१] नि [२]

(३) स रि [३] ग [२] म [१] प ध [१] नि [१]

(४) स रि [२] ग [१] म [१] प ध [१] नि [३]

(५) स रि [१] ग [१] म [२] प ध [१] नि [३]

(६) स रि [२] ग [३] म [१] प ध [१] नि [१]

(ii)

द्वितीयगतिकौ द्वौ च तृतीयगतिकोऽपरः ।

एकैकगतिकस्त्वेक एतस्यापि (स एवाऽपि) द्विधा भवेत् ॥९०॥

(१) स रि [२] ग [२] म [३] प ध [१] नि

(२) स रि [१] ग [२] म [२] प ध नि [३]

[त्रयो द्वितीयगतिका] स्तृतीयगतिकोऽपरः ।

एकैकगतिकस्त्वेक एतस्यापि (स एवाऽप) द्विधा भवेत् ॥९१॥

(१) स रि [२] ग [२[म [२] प ध [१] नि [३]

(२) स रि [१] ग [३] म [२] प ध [२] नि [२]

एकैगतिकस्त्वेको द्वितीयगतिकोऽपरः ।

तृतीयगतिकौ द्वौ द्वौ (चे) ह्यतस्यष्ट (देतद्दश) विधः स्मृतः ॥९२॥ (iii)

(i) अस्यान्यप्रस्तारा अपि सम्भाव्याः । तद्यथा—

(७) स रि३ ग२ म१ प ध१ नि

(८) स रि१ ग म३ प ध२ नि१

इत्यादयः ।

(ii) स रि१ ग१ म१ प ध३ नि२

इत्यादय अतिरिक्तभेदा अपि शक्याः ।

(iii) ग्रन्थकृता दश भेदानामेवोदाहरणानि कथितानि ।

(१) स रि१ ग२ म३ प ध नि३
(२) स रि ग१ म२ प ध३ नि३
(३) स रि१ ग म२ प ध३ नि३
(४) स रि ग३ म१ प ध२ नि३
(५) स रि३ ग३ म प ध२ नि१ (i)
(६) स रि ग३ म३ प ध२ नि१
(७) स रि३ ग३ म२ प ध१ नि
(८) स रि३ ग२ म१ प ध नि३
(९) स रि२ ग१ म प ध३ नि३
(१०) स रि१ ग म३ प ध३ नि२

(ii)

त्रयस्तृतीयगतिकाः [द्वितीयगति-] कोऽपरः ।
एकस्वरस्त्वेकगतिरेतस्या(षश्चा)ऽपि चतुर्विधः ॥९३॥

(१) स रि३ ग३ म३ प ध२ नि१
(२) स रि३ ग३ म१ प ध२ नि३
(३) स रि३ ग३ म३ प ध१ नि२
(४) स रि१ ग२ म३ प ध३ नि३

(iii)

इत्येवं गतिभेदाः स्युर्नवक्तत्व(षष्ट्य)धिकं शतम् ।
री उच्छृङ्खलगते गे च तस्य विंशतिर्भिदाः ॥९४॥ (iv)

(i) एष अत्र जयकर्णाटकमेजः किन्तु सद्रागचन्द्रोदये स एव 'कर्णाटगौडमेलः' इति ख्यातः ।
(ii) अस्याऽन्यभेदः (११) स रि२ ग३ म३ प ध नि१ इति सम्भाव्यः ।
(iii) अन्यौ संभाव्यौ भेदौ (५) स रि२ ग१ म३ प ध३ नि३
एवम् (६) स रि१ ग३ म३ प ध३ नि२
(iv) अस्पष्टोऽयम्पाठः । ग्रन्थकृदुद्धृतोदाहरणानुसारं निम्नोक्तकल्पितपाठेन किंचित् स्पष्टार्थः सम्भावनीयः ।

(१) स रि ग४ म१ प ध नि१

(२) स रि ग४ म३ प ध नि२

(३) स रि१ ग४ म१ प ध नि३

(४) स रि२ ग३ म४ प ध१ नि१ (?)

(५) स रि३ ग४ म१ प ध नि (?)

(६) स रि१ ग४ म१ प ध३ नि

(७) स रि२ ग४ म३ प ध३ नि३ (i)

(८) स रि३ ग४ म३ प ध३ नि१ (?)

(९) स रि३ ग४ म प ध१ नि१

(१०) स रि३ ग४ म प ध१ नि२

(११) स रि१ ग४ म३ प ध१ नि

(१२) स रि३ ग४ म प ध२ नि१

(१३) स रि३ ग४ म३ प ध१ नि

(१४) स रि१ ग४ म प ध नि (?)

(१५) स रि१ ग४ म१ प ध२ नि१

(१६) स रि२ ग४ म३ प ध२ नि१

(१७) स रि३ ग४ म१ प ध२ नि१

(१८) स रि१ ग४ म३ प ध३ नि२

(१९) स रि२ ग४ म३ प ध नि (?)

(२०) स रि३ ग४ म प ध२ नि३

एते च मिलिताः सर्वे नवाशीत्यधिकं शतम् ।
मूलतो मि [लि] तास्ते च सनवत्यधिकं शतम् ॥९५॥
एकैकमेलतो रागा बहवः सम्भवन्ति हि ।
तस्मात् [समस्तरागाणां] संख्यां कर्त्तुं न शक्यते ॥९६॥

कल्पितपाठः 'ऊर्ध्वंखलस्तु गान्धारो निगमाश्च नृपाह्वयाः ।
रिधावुच्छृङ्खलौ चेच्च तेषाम्भेदास्तु विंशतिः ॥' इति

(i) सारङ्गमेलः प्रकटित ।

इतस्ततश्च संघृष्टाः(i) [मेलाः ?] विठ्ठलेनाऽखिलाः । (ii)
स्व(निज?)वि-ज्ञानच्छलतः स्फूर्जातोऽग्रतो विधेः ? ॥९७॥ (iii)

अाधुनोऽन्युक्त (ना चोक्त)-मेलेभ्यः प्रसिद्धान् कतिचिद्ब्रुवे ।
मुखारी सोमरागश्च टोडी गौडी वराटिका ॥९८॥

केदारः शुद्धनाटश्च देशाक्षी देशिकारकः ।
सारङ्गाऽहेरिकल्याणकामोदाश्च हिजेजिकः ॥९९॥

नादरामक्रिहिन्दोलौ कर्णाटश्च हमीरकः ।
मालवः कैशिकान्तश्च श्रीरागश्चेत्यनुक्रमात् ॥१००॥

एतेषाम्मेलसञ्जातान् रागाणाञ्च यथाक्रमात् ।
लक्षणं वक्ष्यते किन्तु लोकवृत्ता(त्य)नुसारतः ॥१०१॥

सप्तस्वराः स्वभावाश्च मुखारीमेल्लको भवेत् ।
मुखारीमेलतोऽन्येऽपि मुखार्याद्या भवन्ति हि ॥१०२॥

सदा मुखारिकाङ्गायेत् सत्रिकां पूर्णरूपिका [म्] ।
स रि ग म प ध नि ॥ इति मुखारीमेलः ।I
निरेकगतिकः सोमरागाः(गः) सदाशिवप्रियः ॥१०३॥

अमुष्मादपि केचित्तु(त्व)-नन्ता रागा भवन्ति हि ।
सत्रिकः सोमरागः स्यात् सदा काले शिवप्रियः ॥१०४॥

स रि ग म प ध नि१ ॥ इति सोमरागमेलः II

टोडीमेलः प्रसिद्धः स्यादेकैकगतिकौ गनी ।
मेलादस्माट्टोडिका[1] च शुद्धभैरवकादयः ॥१०५॥

स रि ग१ म प ध नि१

(i) Z 10 संघष्ठा
(ii) अस्पष्टोऽयम्पाठः
(iii) अयमपि अस्पष्टपाठः ।
1. Z8-9 मेलादत्तष्टोडिका

मत्रिका पधकम्पाढ्या पूर्णा टोडी प्रभातिका ।

इति टोडी ।

सत्रिको रिविहीनश्च प्रभाते शुद्धभैरवः ॥१०६॥

इति टोडीमेलः III ।

निगौ तृतीयगतिकौ गौडीमेलः प्रकीर्तितः ।
गौडी कर्णाटवङ्गालो गुर्जरी बहुली तथा ॥१०७॥
आसावरी रामकली मारुर्गुणकली तथा ।
टक्कश्च शुद्धललितः पञ्चमः पटमञ्जरी ॥१०८॥
मालवगौडकः पूर्वी भैरवी पी(पा)-डिकाद्य(दि) तः ।
गधत्यक्ता सत्रिका च सायङ्गौडी विसज्ज्यते ॥१०९॥

इति गौडी ।

गत्रिः कर्णाटवङ्गालो रिहीनः प्रातः(त-)रेव हि ।

इति कर्णाटबङ्गालः ।

गुर्जरी[1]

मत्रिका गनिहीना च बहुली गेया(चा)ऽपराह्णके[2] ॥११०॥

इति बहुली ।

मत्रिकाऽऽसावरी पूर्णा सदा गेयाऽतिकारुणा ।

इत्यासावरी ।

सत्री रामकली पूर्णा सदा गेया विरागिणी ? ॥१११॥

इति रामकली ।

सत्रिधा रिधहीना च सदा मारुः प्रशते(स्यते) ।

इति मारुः ।

1. Z8, Z9 एवम् Z10 ग्रन्थेषु गुर्जरीरागस्य लक्षणस्याभावः ।
2. Z8 & Z9 पराह्नः

सम्पूर्णा स्याद्गुणकरी सायं स्फुरितपञ्चमा ।।११२।।

इति गुणकरी (सालङ्गनाटः)

सायं स्यात्सत्रिकष्टक्कः काकल्यन्तरराजितः ।

इति टक्कः ।

पहीनः सत्रिकः शुद्धललितः प्रातरिष्टदः ।।११३।।

इति शुद्धललितः ।

रिहीनः पत्रिकः प्रातः पञ्चमः परिशोभते ।

इति पञ्चमः ।

सर्वदा मत्रिका पूर्णा राजते पटमञ्जरी ।।११४।।

इति पटमञ्जरी ।

नित्रिको रिपहीनो वा(च?)सायम्मालव ईश्वरः ।

इति मालवगौडः ।

सम्पूर्णा सत्रिका पूर्वी सायङ्काले विराजते ।।११५।।

इति पूर्वी ।

सत्रिधा रिय-(प?)मुद्रा च पूर्णा भैरविका सदा ।

इति भैरवी ।

सत्रिधा धगहीना चाऽऽरोह्यवरोहणे [क्रमात्] ।।११६।।

सायङ्काले च गातव्या पाडी शृङ्गारवल्लभा ।

इति पाडी ।

इति गौडीमेलः IV ।

स रि ग३ म प ध नि३

निमौ तृतीयगतिकौ वराटीमेल एव सः ।।११७।।

अस्माद्वराटी (ट्यच्छा)श्यामादिवराट्याद्यनेकशः । ?

शुद्धवराटिका सत्रिः सदा पूर्णा मनोहरा ।।११८।।

इति शुद्धवराटिका ।

सत्रिः श्यामवराटी च पूर्णा काकलिराजिता ।

इति श्यामवराटी ।

इति वराटीमेलः V

स रि२ ग म३ प ध२ नि३

रिधौ द्वितीयगतिकौ तृतीयगतिकौ निगौ ॥११९॥

एष केदारमेलः स्यादतोजाताश्च रागकाः ।
केदार-गौडमल्लारनट्टनारायणास्ततः ॥१२०॥

बेलावली च भूपाली काम्बोजी मधुमाधवी ।
शङ्कराभूषः सावेरी सुह्वी नारायणी ततः ॥१२१॥

सालङ्कनाटश्चाऽन्येऽपि रागाः स्युरुक्तमेलतः ।
नित्रिररिपःकेदारो निशीथे करुणप्रियः ॥१२२॥

इति केदारः ।

धत्रिः प्रभाते गौडः स्यात्सम्पूर्णः शङ्करप्रियः ।

इति गौडः ।

धत्रिः सपाभ्यां हीनोऽयम्मल्लारोप्युषसि प्रियः ॥१२३॥

इति मल्लारः ॥

नट्टनारायणो रागः काकल्यन्तरराजितः ।
सम्पूर्णः सततं सत्रिः वर्षाकालेऽतिवल्लभः ॥१२४॥

इति नट्टनारायणः ।

धत्रिधा रिपहीना च प्रातर्बेलावलीष्टदा ।

इति बेलावली ।

मत्रिर्निगाभ्यां हीना च भूपाली प्रातरुत्तमा ॥१२५॥

इति भूपाली ।

काम्बोजी मनिहीना च सत्रिः सान्तरकाकली ।

इति काम्बोजी ।

मत्रिः प्रातरसौ गेया रिधाऽस्ता मधुमाधवी ॥१२६॥

इति मधुमाधवी ।

शङ्कराभरणः सत्रिः प्रातः सम्पूर्णमुद्रितः ।

इति शङ्कराभरणः ।

सपवर्ज्या च सावेरी धत्रिधा प्रातरिष्टदा ॥१२७॥

इति सावेरी ।

सत्रिः पूर्णा च सुहवी प्रातःकाले सुखप्रदा ।

इति सुहवी ।

नारायणी सत्रिका च सम्पूर्णाऽप्युषसि प्रिया ॥१२८॥

इति नारायणी ।

केदार (सालङ्क)-नाटकः सत्रिः सम्पूर्णः सायमीप्सितः ।

इति केदारनाट (सालङ्कनाटः)

इति केदारमेलः VI

स रि२ ग३ म प ध२ नि३

तृतीयगतिकाः शुद्धनाटमेले रिधौ गनी ॥१२९॥

अस्मिन्मेले सम्भवन्ति शुद्धनाटादिकाः परे ।

सत्रिकः शुद्धनाटोऽसौ सायङ्गम्भीरनादवान् ॥१३०॥

इति शुद्धनाटः ।

इति शुद्धनाटमेलः VII

स रि३ ग३ म प ध३ नि३

तृतीयगतिनिरिगाः धद्विर्देशाक्षिमेलकः ।

अतोऽपि मेलाद्देशाक्षीप्रमुखाः प्रभवन्ति च ॥१३१॥

गत्री रिहीनो देशाक्षी प्रातर्गेयः विचक्षणैः ।

इति देशाक्षी ।

इति देशाक्षीमेलः VIII

स रि३ ग३ म प ध२ नि३

तृतीयगतिनिगमाः देशिकारस्य मेलकः ॥१३२॥

देशिकारस्तिरवणी देशी ललितदीपकौ ।

विभासाद्यादिकेचित्तु सम्भवन्त्यत्र मेलतः ॥१३३॥

देशिकारोऽपराह्णे स्यात् सत्रिः सम्पूर्णको भवेत् ।

इति देशिकारः ।

सम्पूर्णा सत्रिका गेया सायङ्काले च त्रावणी ॥१३४॥

इति तिरवणी ।

पहीना रित्रिधा देशी सदा गेया विचक्षणैः ।

इति देशी ।

धत्रिः सम्पूर्णो ललितः प्रातर्गेयश्च याष्टिके ॥१३५॥

इति ललितः ।

सदाकाले च गातव्यः सत्रिः सम्पूर्णदीपकः ।

इति दीपकः ।

विभासः सांशिकः पूर्णोऽपवा स्यात् प्रातरेव हि ॥१३६॥

इति विभासः ।

इति देशिकारमेलः IX

स रि ग३ म३ प ध नि३

तृतीयगतिमनिधाः द्वितीयगतिकोऽपि रिः ।
तुरीयगतिको गश्च मेलः सारङ्गरागकः ॥१३७॥

मेलादतोऽपि सारङ्गप्रमुखाद्या भवन्ति हि ॥
सत्रिः सम्पूर्णः सारङ्गः स गेयो ह्यपराह्णतः ॥१३८॥

इति सारङ्गः ।

इति सारङ्गमेलः X

स रि२ ग४ म३ प ध३ नि३

एकतृतीयगतिकौ गनीस्वरौ यथा क्रमात् ।
द्वितीयगतिको रिश्च त्वाहेरीमेल एव हि ॥१३९॥

आहेरीमेलतोऽन्यो(न्ये)पि त्वाहेराद्या अनेकशः ।
सत्रिका सायमाहेरी सम्पूर्णाऽदिरसाश्रिता[1] ॥१४०॥

इत्याहेरी ।

इत्याहेरीमेलः XI

स रि२ ग१ म प ध नि३

मनी तृतीयगतिकौ द्वितीयगतिको प(ऽपि)री ।
तृतीयगतिको गश्च एष कल्याणमेलकः ॥१४१॥

अतोऽपि मेलात् कल्याणप्रमुखाद्या भवन्ति हि ।
सत्रिः सम्पूर्णकल्याणः सायङ्काले महारुचिः: ॥१४२॥

इति कल्याणः ।

इति कल्याणमेलः XII

स रि२ ग३ म३ प ध नि३

गावैकगतिमोलः स्यादस्मादन्यतराः परे ।?
[निगावेकैकगतिकौ कामोदे त्रिगतिश्च मः ।
मेलादस्मात्तु कामोदो रागाश्चान्यतराः परे ॥] ॥१४३॥
सत्रिः सम्पूर्णः कामोदो गायेत्तुरीययामतः ।

इति कामोदः ।

इति कामोदमेलः XIII

स रि ग१ म३ प ध नि१

गनी त्र्येकगतिर्यत्र हिजेजाख्यः स मेलकः ॥१४४॥

---

1. आदिरसस्तु शृङ्गारः तत्र षड्ज अंशस्वरः नास्ति–'हास्यशृङ्गारयोः मपौ' सं.र.1/3/60

मेलादतो हिजेजः स्यादपरभैरवादयः ।
हिजेजः सर्वदा पूर्णो नित्रिः सान्तरकाकली ॥१४५॥

इति हिजेजः ।

रिहीनो भैरवः सत्रि प्रातर्गेयो विशुद्धधीः ।

इत्यपरभैरवः ।

इति हिजेजमेलः XIV

स रि ग३ म प ध नि१

निगौ त्र्येकगती मेलो नादरामक्रते-(क्रिय)श्च सः ॥१४६॥

मेलादतो नादरामक्री(क्र्या-)द्याश्च कतिचिद्भवेत् (न्मताः) ।
सत्रिः सायञ्च सम्पूर्णा नादरामक्रिया भवेत् ॥१४७॥

इति नादरामक्री ।

इति नादरामक्रियामेलः XV

स रि ग१ म प ध नि३

द्वितीयगतिको रिश्च त्वेकैकगतिकौ गनी ।
तदा हिन्दोलमेलः स्यादतो हिन्दोलकादिमः ॥१४८॥

वसन्तरागकाश्चान्ये केचित्केचिद्भवन्ति हि ।
हिन्दोलको रिपत्यक्तः सत्रिकः प्रातरेव हि ॥१४९॥

इति हिन्दोलः ।

सत्रिर्वसन्तः सम्पूर्णः प्रातर्गेयोप्यनङ्गदः ।

इति वसन्तः ।

इति हिन्दोलमेलः XVI ।

स रि२ ग१ म प ध नी१

तृतीयगतिकौ विगौ (रिगौ?) द्वितीयैकगती धनी ॥१५०॥[1]

---

1. भातखण्डेन "द्वितीयगतिरिस्तथा तृतीयगतिकाः गधनीस्वराः इति पाठः" उद्धृतः (Music System in In:ia P. 58)

तदा कर्णाटमेलः स्यात्तत्र सम्भूतरागकाः ।
कर्णाटरागः सामन्तः सौराष्ट्री छायनाटकः ॥१५१॥

शुष्क-(द्ध)बङ्गालतौरुष्कतोडिकाद्या अनेकशः ।
नित्री रिधाभ्यां हीनश्चः कर्णाटः सायमिष्टदः १५२॥[1]

इति कर्णाटः ।

सामन्तकस्त्रिसः सायं काकल्यन्तरभूषितः ।

इति सामन्तः ।

सत्रिः सायञ्च सौराष्ट्री पूर्णा शृङ्गारवल्लभा ॥१५३॥

इति सौराष्ट्री ।

छायामटस्त्रिसः सायङ्काकल्यन्तरजीवनः ।

इति छायानटः ।

नित्रिकः शुद्धबङ्गालः सम्पूर्णोऽप्युषसि प्रियः ॥१५४॥

इति शुद्धबङ्गालः ।

तुरुष्कतोडिका मत्रिः पूर्णा पञ्चमकम्पिता ।
मन्याहताऽप्युषः काले गेया म्यक् (सम्यग्) विचक्षणैः ॥१५५॥

इति तुरुष्कतोडी ।

इति कर्णाटमेलः XVII

स रि३ ग३ म प ध२ नि१

द्वितीयगतिको रिश्च तृतीयगतिकौ निगौ ।
हम्मीरमेलः षएः स्याद्धम्मीराद्या अनेकशः ॥१५६॥
सत्रिस्तृतीयमोच ? (यामे च) हम्मीरः पूर्णं ईरितः ।

इति हम्मीरः ।

इति हम्मीरमेलः XVIII

स रि२ ग३ म प ध नि३

---

1. भातखण्डेनोद्धृतौ स्वरौ निगौ तृतीयगतिकावुक्तौ किन्तु Z8 एवम् Z9 ग्रन्थयोस्तु गस्त्रिगतिर्निषाद एकगतिरेवोक्तः ।

एकैकगतिकौ रिधौ ति-(नि)गौ मालवकैशिके ॥१५७॥

अस्मिन्मेले मालवश्री धन्नासी सैन्धवी तथा ।
देवगान्धार इत्याद्याः रागा भवन्त्यनेकशः ॥१५८॥

सत्रिः सायञ्च रसिको मालवकैशिकोऽधगः ।

इति मालवकैशिकः ।

रिधाल्पा सत्रिका पूर्णा मालवश्री सदा रुचिः ॥१५९॥

इति मालवश्री ।

सत्रिर्धरिवर्ज्या च धन्नासी प्रातरेव हि ।

इति धन्नासी ।

सत्रिका त्वरया नित्यं सैन्धवी गमकैर्युता ॥१६०॥

इति सैन्धवी ।

सम्पूर्णः सत्रिको देवगान्धारः सर्वदा रुचः ।

इति देवगान्धारः ।

इति मालवकैशिकमेलः XIX

स रि१ ग१ म प ध१ नि१

धरिन्यैकेकगतिकाः गस्तृतीयगतिर्यदा ॥१६१॥

श्रीरागमेल एष स्याच्छ्रीरागाद्या अनेकशः ।
श्रीरागः सत्रिकः सायं धगौ वा (मधगौ) श्रीरसप्रियः ॥१६२॥

इति श्रीरागः ।

इति श्रीरागमेलः XX ।

स रि१ ग३ म प ध१ नि१

इत्याद्यनन्तरा (रागा-)श्च पूर्वोक्तगतिमेलतः ।
अमुना चाऽध्वना सम्यग्योजनीया विचक्षणैः ॥१६३॥

अन्येऽपि पारसीकीया रागाः परदनामकाः ।
सम्पूर्णाः सर्वगमकाः काकल्यन्तरिताः सदा ।।१६४।।
रहायी देवगान्धारे कानरे[1] च निशावरः ।
सारङ्गे माहुरो नाम जङ्गोलो (जङ्ग्लो) बङ्गालके मतः १६५।।
देश्यामाहङ्ग्रको नाम बारमी (बारा) मल्लाररागगतः ।
केदारेऽपि च सुव्वाह्व[2] धन्नास्याञ्च इरायकः ।।१६६।।
जिजावन्ते च हौसेनी मालवे मुसलीककः ।
कल्याणे यमनो गायेत् (प्रोक्तः) सर्परदो बिलावले ।।१६७।।
देशिकारे बाखरेज आसावर्यां हिजेजकः[3] ।
देवगिर्यां[4]-म्मुशाकाख्य एवमन्येऽपि योजयेत् ।।१६८।।
बहुरसमकरन्दा सच्चिदानन्दकन्दा,
र(रव)मुकुलित-यसांशि ? (नासा) किन्नरी रङ्गराशिम् (रासा) ।
वरनरमतिमोदा कामिनां श्रीविनोदा
जनधर (धृत-) श्रुतिगूढा मञ्जरी रागचूडाम् (डा)[5] ।।१६९।।

---

1. एतन्नामा कोऽपि रागो ग्रन्थकृद्ग्रन्थेषु नास्ति ।
2. पुण्डरीकोक्तकेदारमेले केदार-सुहवी रागौ वर्णितौ स्तः । अत्र केदारमेलोत्थकेदाररागस्य तुल्यता पारसीकीय सुव्वाह्वरागेण दर्शितास्ति । पारसीकीयाः सर्वेऽपि रागाः काकल्यन्तरकलिताः, (श्लो. १६४) किन्तु केदारमेलान्तर्गतसुहवीरागे काकल्यन्तरस्वरौ नास्तः (श्लो. १२८) ।
3. अत्र ग्रन्थकृता स्वीय-आसावरीरागस्य समानता पारसीकीयहिजेजरागेण सह दर्शिताऽस्ति । आसावरी तथा हिजेज-उभावपि रागावस्मिन्ग्रन्थे ग्रन्थकृता वर्णितौ । आसावरीरागस्तु गौडीमेलोत्थः किन्तु हिजेजरागः हिजेजमेलान्तर्गतः । आसावरी काकल्यन्तररहितस्तथा गनीतृतीयग्रतियुक्ता, किन्तु हिजेजरागे निगौ काकल्यन्तरौ वर्णितौ । अतः गौडीमेलस्थासावरी हिजेजमेलोत्थहिजेजरागेण सर्वदा भिन्नः सिध्यति ।
4. अस्मिन् ग्रन्थे कोऽपि देवगिरिरागः न वर्णितः ।
5. Z8, Z29 'बहुरसमकरन्दां सच्चिदानन्दकन्दां,
रमुकलितयासांशि किन्नरीं रङ्गराशाम् ।
वरनरमतिमोदां कामिनां श्रीविनोदां,
जनधरश्रुतिदूडां मञ्जरी रागचूडाम् ।' इति पाठः ।

देमकजननी निजसुतविठ्ठलकृतरागमञ्जरीकेयम् ।
सुन्दररक्तिविचित्रा वाग्देवी श्रवणमण्डना भवतु ॥१७०॥

सङ्गीतार्णवमन्दिरे(न्दरः) प्रतिदिनं साहित्यपद्माकरः,
प्रोद्भूतप्रबलप्रबोधजनको भासान्निधिः साम्प्रतम् ।
विद्यावादविनोदिनामतितरामग्रेसरः केसरी,
सोऽयं माधवसिंहराजतिलको जीयाच्चिरम्भूतले ॥१७१॥

इति श्रीकर्णाटकजातीयपुण्डरीकविठ्ठलकृता रागमञ्जरी समाप्तेति ॥
शुभम्भवतु ॥

इति श्रीपुण्डरीकग्रन्थावली समाप्ता ॥

APPENDIX 1

LIST OF BOOKS AND PERIODICALS REFERRED

Sl. No.	Name of Book	Author	Publishers
(i)	Ṛg Veda (R.V.)	—	Dayānanda Sansthāna, New Dehli V.S. 2032
(ii)	Bṛhadaraṇykopaniṣad (B.U.)	—	Gītā Press, Gorakhpur, VS 2029.
(iii)	Upaniṣad Saṅgraha (18 U.) (U.S.)	—	Pt. Nityānand, Jodhpur's collection—ms. V. 7.
(iv)	Upaniṣad Saṅgraha (188 U.) (US 2)	—	Motilāl Banārasī Dās, Delhi-Vārāṇasī, Patnā, 1980.
(v)	Śatapatha Brāhmaṇa (SPB)	—	Lakṣmī Venksṭeśvara Press, VS 1963.
(vi)	Taittirīya Upaniṣad (T.U.)	—	Gītā Press, Gorakhpur, 1922.
(vii)	Taittirīya Brāhmaṇa (T.B.)	—	Khem Rāja Śrīkṛṣṇa Dās, Bombay, V,S. 2013.
(viii)	Aitareya Āraṇyaka (AA)	—	— do —
(ix)	Garga Saṁhitā (G.S.)	Garga Muni	Venkaṭeśvara Press, Bombay V.S. 2013.
(x)	Vālmīki Rāmayaṇa I Part (V.R.)	ṚŚi Vālmīki	Gīta Press, Gorakhpur, 1974 A.D.
(xi)	Skanda Mahāpurāṇa (S.M.P.)	Ved Vyāsji	Khemrāj Śrīkṛṣṇa Dās, Bombay V S. 1963.
(xii)	Brahma Sūtra (B.S.)	- do -	— do — VS 2073
(xiii)	Śrīmad-Bhāgavata Mahāpurāṇa II Part (S B.M.P.)	- do -	Gīta Press, Gorakhpur, VS 2040.
(xiv)	Pāṇinīya Śikṣā (P.S.)	Pāṇinī	Chowkhambā Sanskṛta Series, Vārāṇasī, 1972.
(xv)	Nāradīy Śikṣā (N. Śikṣā)	Nārada	Pītambarā Pīṭha Sanskṛta Pariṣad, Datiyā, 1964.

(xvi)	Japa Sūtram Vol, I (J.S.)	Swami Pratyagatānanda (Translated & edtd. by Kumārī Prema Latā Śarma).	Bhāratīya Vidyā Prakashan Vārāṇasī, 1966.
(xvii)	Nāṭya Śastra Vol. I (N.S.)	Bharata Muni	Edtd. by Manmohana Ghoṣa, Granthalaya Pvt. Ltd. Calcutta, 1967
(xviii)	—do— Vol. II (N,S)	—do—	Asiatic Society, Calcutta, 1956.
(xix)	Sangīta Ratnākara I Part (S,R.)	Śārṅgadeva	The Adyār Library. 1943. Madras
(xx)	—do— II Part (S.R.)	—do—	The Adyār Library and Research Centre; 1959.
(xxi)	—do— III Part (SR)	—do—	—do—, 1986.
(xxii)	—do— IV Part (SR)	—do—	The Ādyār Library, 1953
(xxiii)	Bṛhaddeśī (Br.)	Mataṅga Muni	Trivendram Sanskṛta Series, KS. 1103.
(xxiv)	Bharata Bhāṣya (B.B)	Nānyadeva	Indirā Kalā Sangīta Vishva Vidyālaya, Khairāgaḍha 1961,
(xxv)	Sangīta Cūḍāmaṇi (S. Cūḍa)	Jagdekamalla	Oriental Institute, Barodā, 1958.
(xxvi)	Bharata Kośa (B.K.)	M. Kavi Rāma Kṛṣṇa	T.T. Devasthānam Tirupati 1958.
(xxvii)	Sangīta Rāja (S Rāja)	Mahārāṇā Kumbhā	Banārasa Hindu University Press, Vārāṇasī, 1963
(xxviii)	Nṛtya Ratnakośa Part I (N.R K)	—do—	Rajasthān Purātatvānveṣaṇa Mandir, Jaipur,
(xxix)	—do—Part II (NRK)	—do—	Rajasthān Prācya Vidyā Pratiṣṭhāna. Jodhpur, 1968.
(xxx)	Rasa Kaumudī (R K)	Śrī Kaṇṭha	Oriental Institute, Barodā. 1963.

(xxxi)	Sangīta Sudhā (SS)	Raghunātha	Music Academy, Madrās 1940.
(xxxii)	Nṛtta Saṅgraha (N. San.)	Unknown	Edtd. by Priyabālā Śāha, Rajasthān Oriental Research Institute, Jaipur-1956
(xxxiii)	Sangīta Nārāyaṇa (S. Nārāyaṇa)	Gajapati Nārāyaṇa Deva	Orissā Sangīta Nāṭaka Academy, Bhuvaneśwara, 1966.
(xxxiv)	Svara Mela Kalānidhi (SMK)	Rāmāmātya	Sangīta Karyālaya Hāthrasa, 1950, (Incomplete)
(xxxv)	—do— (SMK. MS)	—do—	Ms No. 3540, Anūpa Sanskṛta Library, Bikaner.
(xxxvi)	Sangīta Makaranda (S.M.)	Veda	—do— ms. 3468.
(xxxvii)	Rāga Vibodha (R.V.)	Soma Nātha	Adyār Library, 1945.
(xxxviii)	Śrīmallakṣa Sangitam (S.L.S.)	Catur Paṇḍita (Bhātakhaṇḍe)	Nirṇaya Sagar Press, Bombay, 1910.
(xxxix)	Abhinava Rāga Manjarī (ARM)	Pt. Viśnu Śarmā (Bhāta chaṇḍe)	Bhāl Chandra Sīta Rāma Sukathanakara Bombay, 1921
(XL)	Sangīta Sārāmṛta (S. Sara)	Tulajā	The Music Academy, Madras 1942.
(XLI)	Kalānidhi Commentary on Sangīta Ratnākara Part I	Kallīnātha (S.R. Com.)	The Adyar Library, 1943.
(XLLII)	Abhinaya Bhuṣaṇa (AB),	Śṛṅgāra Śekhara	Saraswatī Mahal Tanjore & Bharat Kā Sangīta Siddhanta of Bṛhaspati Deva.
(XLLIII)	Sangīte Sāra Kalikā (SSK).	Mokṣa Deva	Auūp Sanskṛta Library, Bikaner, Ms. 3445.
(XLLIV)	Śṛṅgāra Hāra (SH)	Hammīra	—do— ms. 3444

(xLv)	Sangıta Darpaṇa (SD)	Catura Dāmodara	Edtd. by K. Vāsudevaśāstrı, Saraswatı Mahala. Tanjore. 1952,
(xLvi)	Sangıta Śiromaṇi (S. Śiro).	Maṇḍali	Rajasthan Oriental Research Institute, Jodhpur.
(xLvii)	Anūpa Villāsa (A.V.)	Bhāva Bhaṭṭa	Anūp Sanskṛta Library, Bikaner ms. 3366.
(xLviii)	Bharatārṇava (Bh Ār)	Nandikeśwara	Saraswatı Mahal, Tanjore, 1957.
(xLix)	Nṛtyādhyāya (Nṛ.)	Aśokamalla	Samvartikā Prakāsana, Allāhabād, 1971.
(L)	Sangıta Candra (S.C)	Vipradāsa	Sanskṛta Academy, Osmāniā University, Hyderābāda, 1982
(Ll)	Bhāvā Prakāśa (B.P.)	Śāradā Tanaya	Chowkhambā Surbhāratı Prakāśana, Vārāṇası, 1983,
(Lll)	Sangıta Śāstra (S. Śāstra)	K. Vāsudeva Śāstrı	Information Department U.P. Hindı Sāhitya Samiti. 1958.
(Liii)	Bharat Kā Sangıta Siddhānta (B.K.S,S.)	K.C. Brhas-pati	Sucanā vibhāga, UP, 1959
(Liv)	Psychology of Music (Nāda in Indian Tradition) (P.M.I.T.),	Prof. Jaideva Singh.	Indian Musicologists Soeiety Bombay and Barodā, 1980.
(Lv)	Philosophy of word & meanings (P;W. & M),	Dr. Gaurı-nātha Śāstri.	Sinhā Publishing House, Calcutta 1954.
(Lvi)	A historical study of Indian Music (H.S.I.M).	Swāmı Prajnāñanda	Ānandadhārā Prakāśana, Calcutta, 1965.

(Lvii)	Speeches and writings (S/and W)	Dr Sarvapallı Rādhā Krṣnana	Publication Department' Govt. of India. 1965.
(Lviii)	Bhātakhaṇḍe Commemoration Volume (B.C.V)	Prabhākara Cincore	Indirā Kalā Sangita Viśvavıdyālaya Khairāgarḥa 1960.
(Lix)	Music system in India (M S. in I.)	V.N. Bhāṭa-khaṇḍe	S. Lal & Co. Delhi, 1984.
(Lx)	The music of India (M. of Ind.)	Herbert A. Popely	VMCA Publication House, Calcuttā, 1950.
(Lxi)	Musical Instruments of India	S. Kṛṣṇaswāmı	Government Publication Division, Delhi, 1971.
(Lxii)	Vādya Śāstra (V. Śāstā)	Hariścandra Śrıvāstava	Sangıta Sadan, Allahābād, 1977.
(Lxiii)	Uttara Bharatıya Sangıta Kā Sankṣipta itihāsa (U.B.S.S I.)	V.N. Bhāta-khaṇḍe, translated by Aruṇ Kumāra Sena	Sangıta Kāryālaya, Hātharasa, 1966.
(Lxiv)	Bhātakhaṇḍe Sangıta Śāstra Vol. IV (B.S.S)	V.N. Bhāta-khaṇḍe	Sangıta Kāryālaya, Hātharasa 1957.
(Lxv)	Presidential Address at the XXXII Madrās Music Conference (P. add.)	Hon'ble V. Bālaśubhra-maṇyama	The Journal of Music Academy Madras, 1960.
(Lxvi)	Īśwara Vilāsa Mahākāvya (IVM)	Śrıkṛṣṇa Bhaṭṭ	Rajasthān Oriental Research Institute, Jaipur, 1958,
(Lxvii)	Ānnals and Antiquities of Rajasthāna Vol. III (AAR).	James Tod and William Crooke	Motı Lāl Banārasıdās Delhı, 1971.

(Lxviil)	Rajaputana kā itihāsa (R. Ka. I.)	Jagdiśasingha Gehlot	Hindi Sāhitya Mandir, Jodhpur, 1966.
(Lxix)	History of Jaipur State (H Jaipur)	M.L. Sharma	Rajasthān Institute of Historical Research, Jaipur 1969.
(Lxx)	The chronology of the works of Puṇḍarika (C.W.P.)	P.K. Goḍe	Journal of the Music Academy Madrās, Vol VI-VII Part I & II, 1937.
(Lxxi)	The Journal of the Music Academy Madras Vol. II (J M.A.)	Hulugur Kṛṣṇacārya	—do— 1934
(Lxxii)	Imperial Gazetteer of India (IGI).	Referred to in LXX	
(Lxxiii)	Bombay Gazetteer	—do—	
(Lxxiv)	Mohammadan Dynasties (M.D.)	Stanley Lane Poole	quoted by Śri Śivadānmal Thānavi in a ms.
(Lzxv)	Akbar The great Vol. I (AG).	Dr. A.L. Śrivāstava	Śivalal Agarwāla & Co. Āgra, Delhi, 1962.
(Lxxvi)	Akbar the Great Moghul (AGM)	Vincent A, Smith, translated by Dr. Rājendra Nāgāra.	Hindi Samiti, Lucknow, 1967.
(Lxxvii)	Bhārata Kā Itihāsa (B,K,I)	Dr. A.L. Śrivāstava	Śivalāl Agarwāla & Co. Āgra, 1972.
(Lxxviii)	Akbar the Great (A. The G).	V.N. Lūniā	Lakṣmi Nārāyaṇa Agarwāl & Co., Delhi, 1964.

(Lxxix)	Bṛhad Mīrā Padāwalī Part I (BMP)	Mīrā	Rajasthān Oriental Research Institute, Jodhpur, 1968.
(Lxxx)	—do— Part II	,,	—do—, 1975.
(Lxxxi)	Bhajana Sangraha Part II (BS II)	Tulsī, Sūra etc.	Gītā Press, Gorakhpur, 1963.
(Lxxxii)	Āine Akabara (A, Akabar)	Blochmanns Translated by Lt. Col, Phillot	Royal Asiatic Society of Bengal, Cacutta 1939.
(Lxxxiii)	Catalogues Catalogorum Part I (CC)	Thedor Aufreht.	—
(Lxxxiv)	Yadu Vaṅśa Prakāśa aur Jāmnagar ka Itihās Part I (Y.V. and J.I.)	Bhīmjī Bhāī Banā Bhāī Ratnū and Māvadāni Bhīmjī Bhāī Ratnū	Bhīmjī Bhāī Banā Bhāī Ratnū, Jāmnagara, VS 1987.
(Lxxxv)	Muslima aur Bhāratiya Sangita (M&BS)	Āchārya Bṛhāspati	Rāja-'Kamala' Prakāśana, Delhi, 1974.
(Lxxxvi)	Kachwān ri Vaṁshavalī(K.R.I.V.)	Edt. Śyāma Singh	University of Rajasthan Jaipur, 1981.
(Lxxxvii)	Music under the Vijaynagara empire.	Hulugur Kṛṣṇāchārya	Vijaynagara sixcentenary Commemoration Volume, 1936
(Lxxxviii)	Descriptive catalogue of the mss in BORI Poonā. (C. BORI)	Vol. (XII)	Bhāndārakara Oriental Research Institute, Poonā, 1936
(Lxxxix)	Notes on Indian Chronology (N.I.C.)	P.K. Goḍe	Annals of the Bhāndārkara Oriental Research Institute. Poonā. Vol, 12, 13 and 14

(Xc)	Rājasthān Patrikā (RP)	Jaipur Edition	Jaipur, 1-8-1983.
(Xci)	Matsyadeśa kā Itihāsa (M.D.I.)	Mss (a register)	Pothikhānā Library of H.H. Jaipur.
(Xcii)	Pātanjala Yoga Pradipa (PP)	Patanjali	Gitā Press, Gorakhpur, Vs 2033.
(Xciii)	Aṇu Bhāsya (A.B.)	Vallabhā-cārya	Ms 17 N.N.C.
(Xciv)	Śrimadhaumat Sangitam (S.H.S.)	Editor of this volume	Ms.
(Xcv)	Mānasollāsa III Part (M.)	King Someśvara	Oriental Institute, Barodā, 1961.
(Xcvi)	A dictionary of South Indian Music and Musicians Part-I-III (D.S IM&M)	Sāmba Moorthy	Masic Academy, Madrās.
(Xcvii)	Brahma kī Vyākhyā (BKV)	Swāmi Mādhavā Nanda	Khatri Bhikamchand, Jodhpur, 1937.
(Xcviii)	Śvetopasāropaniṣad (S S U.)	—	Gitā Press, Gorakhpur, Vs. 2036.
(Xcix)	Hindusthāni Sangita Paddhati Kramika Pustaka Mālikā Part IV	—	Sangita Kāryālaya Hātharasa 1955.
(C)	—do— (K.P. IV)	—	Bhāl Chandra Sitā Rām Sukathanakara, Bombay, 1937, Int. P. 15.

(Ci)	Sangıta Paddhatiyon kā tulanātmaka Adhyayana (S.P.T.A.)	—	Sangīta Hātharasa 1958]
(Cii)	Sangīṭa Pārijāta (S.P.)	Ahobala	Sangīṭa Kāryālaya, Hātharasā, 1956.
(Ciii)	Caturdaṇḍı Prakāśika (C.P.)	Venkaṭa-makhin	The music Academy, Madrās, 1934.

शुद्धिपत्रम्

पुटाङ्कः	पङ्क्तिः	श्लोकः	अशुद्धम्	शुद्धम्
1	६	१	स्थानकस्थै	स्थानकस्थैः
3	५	१०	हार्द	हार्दं
6	१९	४३	षड्जादिभा	षड्जादिमा
10	१५	३	त्रत्रिस्वरे	त्रित्रिस्वरे
11	१८	८०	प्रसादस्थ	प्रसादस्य
16	१२	२८	निवेशनीया	निवेशनीयाः
17	१९	४४	निरुक्तपूर्व	निरूक्तपूर्वः
18	७	४७	पनौ	पनी
19	१०	५९	विकृतेंशात्तु	विकृतेर्वंशात्तु
21	१७-१८	—	1–2	2–3
22	६	भेदौः		भेदौ
22	पा टि.	देशाक्षी		हिज्जेजः
23	७	—	s s स ग ग....स२	s ० स२ (ii)
23	१६	—	s सरि....पपध स१	s ० स १ (iii)
23	पा.टि. (i)	—	—	देशाक्षीमेलः
	,, (ii)	—	—	कल्याणमेलः
	,, (iii)			शुद्धरामक्रीमेलः
24	११	—	s s s सगमपमधनी१	s s सगममप०
27	१६	७२	गौडः एषः	गौड०
27	१८	—	इति मालवगौड	०गौडः
28	२०	७८	माशग्रहा	मांश०
32	१४	१०३	पूर्णोऽतर	पूर्णोऽन्तर
35	१३	१२०	शुद्धादिकसम०	०साम०
39	१	१४३	मतः	मताः

49	१३	७	अववर	अकबर
50	७	६	नराकृति	०कृतिः
50	१३	१०	114	14
50	७	पा.टि.	खलुनच्च	०पञ्च
50	१२	पा टि.	फणिफल	12 R. फणि०
58	५	पा टि.	P. तकथों	०तक थों थें
61	६	४३	०काराख्यवादक	०काराखं०
61	१०	४५	कर्तरी	कर्त्तरी
64	१५	७८	दीर्घां च	दीर्घाश्च
68	४	११२-३	त्राश	ताश
68	१५	११४	X	ऽ s s s ऽ
70	२५	१३८	पंचाषड्शीति	०पडशीति
71	३	पा.टि.	X	सं.र. दौ स्थाने दो पठितः
71	५	,,	०००।०।।	०००।०।०।।
72	३	१४२	।।।०००० (संभ्रमे)	।।००० इ.
72	१६	१४४	๑ ๑ ๑ (क्रीडाताले)	๑ ๑
73	४	१४५	० ๑ ० ๑ (चच्चरीताले) इ.	० ๑ ० ๑ इ.
74	६	१५१	(द्रुतस्त्वेकः)	(.) ०
78	१६	१७३	s।s। (मिश्रवर्णे)	s।s
80	२२	—	(८००००००........०UU) ००U ๑ UUU ๑ UUUU।।	( ) ०UU००U ๑ UUU ๑ UUUU।।
81	२२		(००।ऽ ।s००) (सिंहनन्दने) ००।ss ।।।४	( ) ss। ऽ।ऽs।।-।४X
83			(।।। ।sss।। ।।। sss) (पृथ्वीकुण्डले) ss।।। ss। ss। sssऽ ।।ss। ऽ।s। s००ऽ	( ) s।। ।ss ।ss ।sss।। ss। ऽ।s।s००ऽ

84	६	२०३	क्रमान्नस्य	क्रशान्न्यस्य
86	१०	२२४	मध्यरुपाङ्कं	०रूपाङ्कं
88	८	२४०	पङ्क्तिस्थितै	०स्थितैः
89	४	२४७	क्रियामार्गग्रहः	क्रिया मार्गः०
89	१८	—	इति क्रियाः	०क्रिया
90	१६	२६३	261	263
91	२	पा.टि.	तालार्वार्धं	०र्द्धं
95	१०	३०	पायौ	पायौं
96	७	३६	पुनर्वद्ध्वा	०बद्ध्वा
97	१८	५३	पाणिरन्त	पाणिरन्तेः
97	२०	५४	कर्तरी	कर्त्तरी
99	१२	६६	चलनाद	वलनाद
99	२०	६८	वामश्चोञ्छलितो	०च्छलितो
103	१३	६७	धुम्गिद् दगा	०गिडदगा
104	६	१०२	श्रोतृचित्तमोहरः	श्रोतृचित्तन्तन्०
104	६	१०३	तालादिः मो०	तालादिमो०
105	८	११२	मोक्षणामुत्तकः	मोक्षणो मुक्तकः
105	१०	—	मृदङ्गस्थानानि	मृदङ्गिणां स्थानकानि
109	६०	२६	भवन्त्युच्चोच्चच्चरताः	०च्चतरताः
110	६	४१	क्वचित्याग	क्वचित् त्याग
110	६	४१	स्वरस्थाः	स्वरस्तथा
111	५	५०	षोडशीश्रु.	षोडशीं०
111	१६	५७	षढ्	षट्
113	१-६७		कार्ये	स्याद्
119	११	११८	खाङ्गलो	खाड्गलो
122	७	१४७	स्यु	स्यू
122	१०	१४६	रता	रक्ता
122	१६	१५३	सुद्ध	शुद्ध

122	२०	१५४	नट्ठ	नट्ट
123	६	१५७	नारिका	नारिका:
123	२०	१६१	पुणकरी	गुणकरी
125	४	—	धन्नासी:	धन्नासी
126	१४	१७३	गन्धर्वं	गन्धर्वं:
126	१४	१७३	प्रियस्स	प्रियरस
126	१८	१७४	०शुजटा	०सुजटा
128	१३	१७६	गौराङ्गं	गौराङ्ग:
129	१२	१८२	सुवदना	सुवसना
132	६	१६०	वक्त्रा	वक्त्रात्
132	८	१६०	खङ्गो	खड्गो
135	१५	२००	माल	माल:
135	१६	—	देशिकापरिवार:	देशिकार०
137	१७	२०६	प्रेक्षती यं	प्रेक्षयन्ती
138	१८	—	इति मालव	०मालव:
139	१७	२१२	खङ्ग:	खड्ग:
140	८	२१४	रिनिगा:	०गा
141	२	२१६	२२६	२१६
142	—	पा टि.	।Q रिगधनय	०य:, द्व्येकस्त्रिस्त्रिर्गतिस्था:
144	२३	२३०	भक्त	भक्त:
145	४	२३१	जपपना	जपमना
149	१	२६५	(ङ ञणमनम)	(ङञणनम)
150	३	२७५	नं	न:
150	४	२७५	नगरां	नघरां
150	६	२८०	भकार	मकार
154	३	३१७	त्रिधातुक	त्रिधातुक:
154	१५	३२२	ढेंकिकाया	ढेङ्किकाया:
154	१८	३२३	यदानियम	यदाऽनियम
155	२०	—	झोम्बड	झोम्बड:

156	१८	—	शुद्धसूड	०सूडः
157	३	—	वर्णा	वर्णाः
158	६	३५१	चित्रं	चित्रे
158	२	३५१	नानासुरी तिवृत्ति	नानासु रीति०
158	११	३५६	पदसैक	०दः सै०
159	—	—	अङ्कचारिणीः	अङ्कचारिणी
159	१६	३६७	वन्धत	बन्धतः
160	३	३६६	(क्ष्मता)	(क्ष्मतो)
160	७	३७०	पदैः	पादैः
160	१०	३७१	छ्जभजय	भयोः स्तो
168	१	पा.टि.	यमकालङ्कृता यः स्याद्	०यस्याः
169-171	२०-१८-१६	४४४) ४५१) ४५६)	विरुद	विरुद
170	१८	४५१	पदपाटाभ्या	०भ्यां
171	१५	४५८	स्तेनके	०कै
172	१८	४६६	रागश्छन्दतालश्च	रागश्छन्दस्तालश्च
173	१३	४७४	पादान्तरेः	पदान्तरैः
176	१४	४६६	उद्ग्राहश्चाद्य	उद्ग्राहस्याद्य
180	६	५३६	गमकालापकोः	०को
181	१	५४२	चतुरङ्गाकः	चतुरङ्गकः
184	११	५६५	५६	५६५
185	४	५७५	सुर्शरीरः	सुशरीरः
185	७	५७७	रम्यधातु	रम्यमातु
186	१३	६	त्यक्तार्गभमानन्द	त्यक्ताऽभिनयमा०
187	७	१३	वाण्याः	वाण्या
192	७	६७	वेवर्ण्य	वैवर्ण्यः
193	४	७६	गुरुसज्वकमान	गुरुँसज्जमानजिह्वो
196	२१	११२	अङ्गावलोक्नै	०लोकनै

198	२४	१३२	३२	१३२
202	२२	१७३	धृतिञ्चैव	धृतिन्नैव
203	४	१७७ (i)	चिन्तानिःश्वासस्वेदेन	ु स्वेदैश्च
		(ii)	हृद्दाऽभिनयेन	हृद्याहाऽभिनयेन
203	६	१७६	मौत्सुक्या रत्याचाऽपि	मौत्सुक्यादरत्या च
205	१६-२०	२०३	वीभत्स	बीभत्स
207	२५	२२४	द्व ेला बिलद्वार- गृहं गुहाम्	तत्तद् गृह॰वान्तं बिलं गुहाम्
209	२	२३६	लोकादु	लोकाद्
211	२०	२५७	अदोष	अदोषं
212	१७	२६५	स भ्रूक्षेप	सा०
213	१३	—	स्निग्धाः	स्निग्धा
213	१८	२७०	. २७७	२७०
213	२०	२७१	भ्रकुटी	भ्रुकुटी
214-216	८-४	—	विंशतिव्यभिचारि	विंशतिर्व्यभिचारि
217	१७	२६५	शर्वरीः	शर्वरी
219	२२	३०८	ताम्रचूडक:	०चूडक:
220	२४	३१६	अलपल्लवनाम्ना वलपद्माभिधौ तथा	अलपल्लवनामाना- बलपद्माभिधौ०
221	१०	३२२	।	।।३२२।।
223	८	३३३	६३३	३३३
224	२	३३७	३३०	३३७
224	१२	३४०	तूर्ध्वं	तूर्ध्वं
224	१८	३४१	पाश्वौ	पाश्वौं
226	२५	३५३	द्रुतावन्तौ	द्रुतभ्रमौ
229	१	—	मण्डलो	मण्डलौ
231	१२	—	ब्यावर्तितम्	व्यावर्त्तितम्
231	१३	—	।।३७८।।	।

231	१४	—	।।३।	।।३७८।।
233	१०	३९०	मध्यस्थचलना	मध्यस्थ चलना
234	४	३९५	विधस्ततः सः	विधश्च सः
234	१०	३९७	मध्ये कुञ्चितः	मध्ये च कुञ्चितः
234	१७	—	घटितः	घट्टितः
234	१९	—	घट्टितौत्सेधः	घट्टितोत्सेधः
235	१२	—	स्थानकाः	स्थानकानि
235	१६	४०५	उत्वटं	उत्कटं
235	१९	४०६	ब्राह्मयञ्च	ब्राह्मयञ्च
235	पा.टि.४		पाश्वै	पार्श्वे
236	पा.टि.३		संहतेतन्भि	०तन्मि
236	२	४१४	४१	४१४
237	१२	४१७	यदोत्रर:	यदोत्तर:
237	२२	४२१	वामस्थ	वामस्य
238	७-९-१०-१२-१३	—	सूची	सूचि
238	२४	४२९	भुत्रङ्गतो	भुवङ्गतौ
244	४	४४०	षोडशा कर्शिकी	षोडशाकाशिका
241	८	४५२	रुत्सारयेत्पादं	रुत्सारयेदन्यं
24!	२०	४५६	सव्याबसर्पी	सव्यापसर्पी
242	३	४५८	४५९	४५८
242	६	४५९	४६०	४५९
243	१६	—	करिहस्तः	करिहस्ता
244	४	—	उरुताडिता	ऊरुताडिता
244	५	४८५	बकपादे	एकपादे
244	६-७-८	४७५-६	रुरुवेणी	रूरुवेणी
244	१५	४७८	अङ्घ्र्‌योत्प्लुत्य	अङ्घ्रयोरुत्प्लुत्य
244	२३	४८१	स्थापयेत् भुवि संस्थुलो	स्थापयेत विसंस्थुलौ
248	६	५०४	द्रुतन्निपाते यद्	०पातयेद्

248	१८	५०८	ममू	ममुं
249	१२	५१४	द्यसौ	दसौ
250	१९	—	मकरध्वजजीवनम्	प्रावृतम्
251	१	५२६	पादश्चार्या	पादचार्यां
252	१७	५३९	हस्तसमं	हस्तं०
253	१३	५४६	५४३	५४६
256	२२	५७८	कोमलैविलस	कोमलैर्विलस
256	२३	५७८	सुताले	सुतालैः
262	९	६२६	रन्ध्रै	रन्ध्रैः
264	१२	६४५	वनता	घनता
264	१७	६४८	—	फूत्कारैः सावधानत्वं
266	१०	६६३	1, 2 2, 3	न्यूनाधिक्यवर्जनम्
267	७	६७२	आविदृध	आविद्ध
267	९	६७३	चन्द्रेनीनकं	चन्द्रेलीनकं
270	७	पा.टि.०	नृ.सं. 49 (5)	041 (5)
272	१३	७२१	तुल्लुंलीञ्च	तुर्ल्लञ्च
273	१	७२६	'छुत्रभ्रमरिक।'.... 'नेरितः'	X
273	३	७२६	हस्तकोऽप्यपल्लवः	०ऽप्यलपल्लवः
273	२	पा.टि.	नाभमि 2(5)	नामनि 2(50)
275	६	७४४	भयेदितिं	०दिति
275	१	पा.टि.	तत्तपूर्वं	तत्तत्पूर्वं
275	३	पा.टि.	ibid	L
278	३	७६८	विलासित्तम्	०तम्
279	६	७८०	दिण्डको	दिण्डुको
279	९	७८२	पतेदिव	पतेद्यदि
279	१	पा.टि.	उत्प्लवेति	उत्प्लवंति
279	४	,,	वीसुस्तर्था	वीसुस्तथा
280	८	७९०	तम्बिसे	तम्बीसु